SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER CİLT 2

GECE AKADEMİ

Kitap Adı	:	**Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt 2**
İmtiyaz Sahibi	:	Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım	:	Melek ZORLUSOY
Sosyal Medya	:	Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama	:	Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No	:	15476
Matbaa Sertifika No	:	34559
ISBN	:	978-605-7631-15-2

Editör (ler)

Prof. Dr. Orhan ÇOBAN
Prof. Dr. Serpil AĞACAKAYA
Doç. Dr. Enderhan KARAKOÇ
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU
Öğr. Gör. Ayşe ÇOBAN

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.
Birinci Basım/First Edition ©Mart 2019/Ankara/TURKEY **©copyright**

Gece Publishing
ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA
Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi
Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR
Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

CHAPTER 18: İletişimin Temel Kavramları
SERAP CAN **5**

CHAPTER 19: Borsa İstanbul'da Oran Analizi Yöntemi ile Finansal Performans Analizi: Spor Şirketleri Üzerine Bir Uygulama
ANIL GACAR **19**

CHAPTER 20: İstanbul İlçe Belediyelerinin Çok Yönlü Etkinlik Analizi (Multi-Directional Efficiency Analysis)
SAİT ERDAL DİNÇER, SECA TOKER **27**

CHAPTER 21: Etkinlik Turizmi ve Önemi
FERHAT ŞEKER, KAMİL UNUR **53**

CHAPTER 22: Lojistik Yönetiminde Depo Yeri Seçim Kriterlerinin Bulanık Analitik Hiyerarşı Yöntemi ile Modellenmesi
AYNUR ACER, SAİT ERDAL DİNÇER **63**

CHAPTER 23: Azdavay İlçesi Doğal Turistik Çekicilikleri Destinasyonuna Bir Katkı: Saray Şelalesi
FARUK AYLAR **79**

CHAPTER 24: Çift Yetenekli Pazarlama Yönetiminin Boyutları ve Yazınsal Gelişimi
EMRAH TOKGÖZ **111**

CHAPTER 25: Yönetim Enformasyon Sistemleri
YAŞAR AKÇA **129**

CHAPTER 26: Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi
RECEP ARSLAN **145**

CHAPTER 27: XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasında Bir Yörük Topluluğu: Ali Fahreddin Yörükleri
SERKAN SARI **159**

CHAPTER 28: Neapolis Nekropolü'nden Bir Bronz Kandil
ZERRİN AYDIN TAVUKÇU **171**

CHAPTER 29: Okul Ortamlarında Çocuklarla Çalışmada Etik ve Değerler
EMEL YEŞİLKAYALI **181**

CHAPTER 30: Avustralya Basınında Sultan Abdülaziz'in Ölümü Üzerine Tartışmalar
TUFAN TURAN **191**

CHAPTER 31: Sinema da Kara film Kavramı ve Türk Sinemasına Yansıması: "Vavien" Film Örneği
ALİ ÖZTÜRK **219**

CHAPTER 32: Sosyo- Ekonomik Değişkenlerin Beşeri Sermaye Endeksi Üzerine Etkileri
ŞANSEL ÖZPINAR **227**

CHAPTER 33: Üniversitelerde Çalışan Öğretim Elemanlarında İş Yerinde Pskolojik Taciz (Mobbing) ve Algılanan Sosyal Destek Üzerine Bir Araştırma
AYDIN ÇİVİLİDAĞ **241**

CHAPTER 34: Müslümanların İtalya Yarımadası'ndaki Fetihleri ve Kurdukları Emirlikler
MEVLÜT POYRAZ **261**

CHAPTER 35: Varlık Fonu Uygulamaları ve Türkiye Uygulaması
İBRAHİM Özden, TURGAY MÜNYAS **287**

CHAPTER 36: Ekonominin Yeni Lokomotif Sektörü: Sağlık Turizmi
AZİZ BOSTAN, SERAP ÜRÜT KELLECİ **299**

CHAPTER 37: Yöneticilik ve Yetkinlik Üzerine Kavramsal Bir Değerledirme
ASLI KÖSE ÜNAL **319**

CHAPTER 38: Gayrimenkul Ortaklığı Sektöründe Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının GİA ve Aras Yöntemleriyle Değerlendirilmesi
UMUT TOLGA GÜMÜŞ, HATİCE CAN ÖZİÇ **331**

CHAPTER 39: Toplumsal Cinsiyet Kuramları ve Reklamlar
ATILIM ONAY, BERNA DANABAŞOĞLU **347**

CHAPTER 40: Refah Devleti ve İşlevleri Üzerine Tartışmalar
ŞANSEL ÖZPINAR **359**

CHAPTER 41: Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi: 2002'den Günümüze Bir İnceleme
AZİZ BOSTAN, SERAP ÜRÜT KELLECİ **369**

CHAPTER 42: Zooarkeolojide Çalışma Metotları
DERYA SİLİBOLATLAZ-BAYKARA **385**

CHAPTER 43: Ruh Sağlığı Bağlamında Göç, Kadın ve Çocuk
ZEYNEP SET **405**

CHAPTER 44: Gıda ve Hizmet Enflasyonunda Turizmin Payı: 2003-2018 Türkiye İçin Ampirik Analiz
AYŞE DURGUN KAYGISIZ **421**

İletişimin Temel Kavramları

Serap CAN[1]

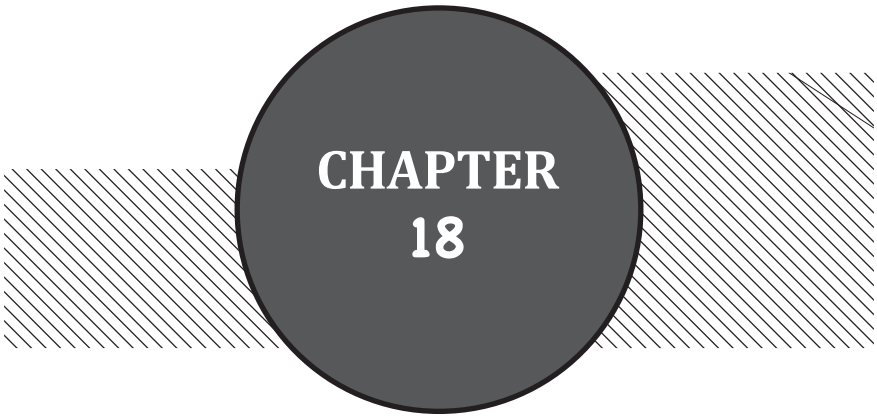

[1] Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi

İletişim, basitçe bir fikrin, bir duygunun, bir düşüncenin aktarılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Ancak insanlığın düşünce, üretim ve yaşayış biçimlerinde köklü değişikliklere yol açan iletişim kavramı; aslında gerçekliğin yaratıldığı, yeniden üretildiği ve dağıtıldığı bir süreçtir. Dolayısıyla iletişimin temel kavramlarına mazhar olmadan, el yordamıyla iletişim kurmaya çalışmak; karanlıkta yolunu bulmakla benzer bir çabadır. İnsanın, hayatının her anında bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sözlü ya da sözsüz biçimde dâhil olduğu iletişim, ilk çağlardan bu yana pek çok araştırmacı tarafından çeşitli modellerle açıklanmaya çalışılmış, unsurları ve çerçevesi belirlenmeye çabalanmış ve çeşitli türlere ayrılmıştır. Bu bölümde; iletişimin ne olduğu, modelleri, unsurları ve türleri üzerinde durulacaktır.

1. İLETİŞİM

İnsan türünün devamı, iletişim kurabilme seviyesine bağlıdır. Tarih boyunca sesler, hareketler, semboller ve çizimler gibi farklı yöntemlerle iletişim kuran insan; bugün artık gelişmiş teknolojilerle yedi gün yirmi dört saat kesintisiz ve mesafelerden bağımsız olarak iletişim kurabilmektedir. Sosyal varlıklar olarak bireyler, farkında olsun ya da olmasın, toplum içinde kendisini sürekli yeniden üretir. Fiziksel varlığını sürdürmesi için yeme, içme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği gibi, toplum içerisinde yaşamasıyla meydana gelen ve manevi olarak varlığını sürdürmesi için zorunlu olan iletişim ihtiyacını da karşılaması gerekmektedir.

Kelime kökeni olarak Latince "communicare" fiilinden türeyen iletişim; temelde paylaşmak, ortak olmak anlamlarını taşımaktadır. İlk dönemlerde yiyecek, av ürünü gibi malların paylaşımı söz konusu iken artık bilginin paylaşılması ön plana çıkmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişimin hem biçimi hem de içeriği değişime uğramaktadır.

İletişim, bireyin içerisine doğduğu çevreyi öğrenip onu kontrol edebilmesi için gereken bir süreçtir. Sadece insanın fiziksel varoluşunun değil aynı zamanda toplumsal varoluşunun da zorunlu koşuludur. İletişim, insan faaliyetinin bütünleşik bir parçasıdır. İletişim aynı zamanda bireyleri birbirine bağlar; onlara kendi aralarında duygu ve düşüncelerini aktarma ve paylaşma imkânı verir. Duygu ve düşüncelerin paylaşılmasının ötesinde; iletişim sayesinde bireyler karşılıklı anlaşma ve anlam oluşturma fırsatı bulurlar.

Temel olarak kaynak ve alıcı(lar) arasında bilgi, duygu, düşünce ya da tutumların çeşitli biçimlerde aktarılması durumuna iletişim adı verilmektedir. Bireyler iletişim kurarak ilişkilerini düzenler, bilgi alışverişi yapar, kendilerini ifade eder, etrafını anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışırken aynı zamanda bir etki ya da değişiklik yaratmaya da çalışabilirler.

İletişim, çeşitli yöntemler vasıtasıyla bilginin değiş tokuş edildiği karmaşık ve dinamik bir süreçtir. Aynı zamanda bu sadece basit bir alış veriş eylemi değildir. İletişim kurulmasıyla karşı tarafta yani alıcıda mesajlar aracılığıyla bir duygu, düşünce ya da tutum değişikliğinin olması hedeflenebileceği gibi; mesaj gönderilmese dahi iletişim tüm duyuları kapsayan çok yönlü bir süreç olarak hep oradadır ve varlığını sürdürmektedir (Erdoğan, 2011:12).

Bir bilim dalı olarak iletişim; bilgi iletiminin ilkelerini, kurallarını, nasıl ve hangi şekilde gerçekleştiğini inceleyen alandır. Başlarda teknik anlamda incelenen ve sayısal bilimlerin ilgi alanında olan iletişim, 1948 yılında Shannon'ın iletişimde mesajın yeri ve önemini ortaya koymasıyla sosyal bilimlerce de incelenmeye başlanmıştır. Sonuç olarak bugün iletişim bilimleri; sosyoloji, antropoloji, psikoloji gibi çeşitli bilim dallarından da beslenerek, bireylerin ve kitlelerin iletişim süreçlerini açıklamaya çalışmaktadır. İnsana dair bir kavram olması sebebiyle; tarih boyunca farklı disiplinler tarafından incelenmesi sonucunda iletişim kavramına dair pek çok tanımlama yapılmıştır.

İletişim; amaçsız kurulan etkileşimlerden ziyade, bilişsel ya da duygusal bir etki oluşturmaya veya bir tutum ya da davranışın sebebi olmak amacıyla kaynaktan alıcıya bilinçli biçimde mesaj gönderimi işlemidir (Danziger, 1976:191). Kısaca bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci (Dökmen, 2008:37) olarak da tanımlanan iletişim; bireylerin toplu halde yaşamaya başlamalarını takiben toplumsal etkileşimlerde rol oynayan, sembolik mesajların karşılıklı aktarımıyla gerçekleşen, anlamların aktarıldığı bir süreçtir (Telman ve Ünsal, 2009:125). Bilgi, fikir, duygu ve beceri gibi unsurların şekiller, kelimeler gibi çeşitli simgeler kullanılarak iletilmesi (Berelson ve Steiner, 1964) anlamına gelen iletişim; mesajlar aracılığıyla gerçekleşen toplumsal etkileşimdir (Gerbner, 1972). Aslında iletişim; herkesin bildiği ve her gün gerçekleştirdiği insan faaliyetleridir ancak doyurucu bir tanımlama henüz söz konusu değildir. Zira iletişim konuşmaktır, dinlemektir, kitle iletişim araçlarıdır, giyim tarzıdır ve bunlardan çok daha fazlasıdır (Fiske, 1996). İletişim, bireyin etrafındakileri etkilemek ve/ya değiştirmek için başlattığı bir süreç olup; çeşitli hedeflere varmak niyetiyle kelime ve diğer sembollerin kullanıldığı bir eylemdir (Berlo, 1960:12). Başkalarını herhangi bir biçimde etkilemek, ilişkiler kurup sürdürmek, bilgi edinmek, yardımcı olmak ve eğlenmek amaçlarıyla (DeVito, 2013:11) kurulan iletişim; dünyayı anlama sürecidir.

2. İLETİŞİM UNSURLARI

Başta kendimizle ve devamında çevremizle kurduğumuz iletişim, yaşam kalitemizi doğrudan etkilemektedir. Birey; tüm yaşamını gündelik hayatta kişi içi ve kişilerarası iletişiminin, eğitim ve çalışma hayatında grup ve örgüt iletişiminin ve toplumsallaşma sürecinde de kitle iletişiminin bir parçası olarak sürdürmektedir. Dolayısıyla yaşamın tam merkezinde yer alan iletişimin biçimlerinin olduğu kadar bileşenlerinin de bilinmesi; sağlıklı ve etkili bir iletişim için bir gereklilik haline gelmiştir.

a. Kaynak

Mesajı oluşturan birey, grup ya da örgüt vb. varlık; iletişim sürecinde kaynak konumundadır. Kaynak; algılama, düşünme, yorumlama süreçlerinde ürettiği anlamlı mesajları çeşitli simgeler vasıtasıyla gönderen unsurlardır (Zıllıoğlu, 1993:197). İletişimin vazgeçilmez unsuru olan kaynak, aynı zamanda sürecin de başlatanıdır. Kaynağın oluşturup kodladığı mesaj, bir kanal aracılığıyla hedef kitleye ulaştırılır. Etkili ve sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi için kaynağın güvenilirliği, yaşı, cinsiyeti, inancı, eğitim seviyesi, mesleği, ekonomik durumu, toplumsal konumu gibi demografik özelliklerinin yanı sıra dış görünüşü, ruhsal durumu ve entelektüel düzeyi önem arz etmektedir (Erdem, 2010:127). Etkili iletişim noktasında kaynağın sorumluluğu bulunmaktadır. Kaynak; doğru ve düzgün iletişim kurmak adına göndereceği mesaj hakkında da, alıcı hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Güvenilirlik ve ikna kabiliyetine olumlu katkısının yanı sıra; doğru kodlama ve kanal seçimi yapmak noktasında da mesajın konusuna hâkim olmak ve alıcıyı tanımak kaynak için önem taşımaktadır. İletişimin konusu ve alıcısı hakkında bilgi sahibi olan kaynak, aynı zamanda mesajları ile de çelişecek hal ve hareketlerde bulunmamalıdır. Sözleri ve davranışları birbirine ters düşen bir kaynak, hedef kitle nezdinde dikkate alınmaya değer bulunmayacaktır.

b. Mesaj

Bilginin ta kendisi olan mesaj; sözlü, sözsüz, görsel, işitsel, duyusal gibi çeşitli biçimlerde tezahür edebilmektedir. Kaynak tarafından alıcıya gönderilmek üzere oluşturulan ve kodlanan her türlü yapıya mesaj adı verilmektedir. Kaynak ile alıcı arasındaki ilişkiyi tesis eden mesaj; özel anlamı olan, kanala uygun biçimde kodlanmış, farklı türde sembollerden meydana gelen bir bütündür. İletişim sürecinde bir ürün olarak ortaya çıkan mesaj; bilgi, duygu ya da düşünce formlarıdır.

c. Alıcı

Kişi içi iletişim türü haricinde, iletişim süreçlerinde kaynak kadar önem taşıyan bir diğer unsur da alıcıdır. Alıcı; gönderilen mesajı alan kişi, grup ya da kitledir. Hedef kitle olarak da tanımlanan alıcı; kaynaktan gönderilen bilgiyi alan, yorumlayan ve herhangi bir şekilde geri bildirimde bulunan taraftır. Sağlıklı bir iletişim için kaynağın alıcı hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Alıcının demografik bilgileri, sosyoekonomik düzeyi, inanç, tutum ve düşünceleri ne kadar iyi bilinirse; mesaj da bu bilgilere göre o kadar doğru biçimde kodlanacak ve doğru kanaldan aktarılacaktır. Bununla birlikte, etkili iletişimde alıcının da sahip olması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Alıcının iletişim kurma konusundaki istekliliği ve hazır bulunuşluğu, mesaj hakkında önceden bilgi sahibi olması, konuya dair tarafsız ve önyargısız düşüncelere sahip olması ve geribildirimde bulunması; iletişim döngüsünün olması gerektiği gibi yerine getirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

d. Kanal

Kaynağın kodlayıp gönderdiği mesajın alıcıya ulaşmasını sağlayan yollar ya da araçlara kanal adı verilmektedir. Kanallar; kelimeler, yazılar, görseller, hareketler, hava, ses dalgaları gibi araçlar olabileceği gibi kitle iletişiminde kullanılan televizyon, gazete, ilan tahtası ya da internet gibi ortamlar da olabilmektedir.

e. Gürültü

Kaynak ve alıcı arasında mesaj iletimini kesintiye uğratan ya da engelleyen her türlü etmene gürültü denir. İletişimi bozan gürültü, kaynakta, kanalda ya da alıcıda ortaya çıkabilmektedir. Gelen mesajın anlaşılırlığına olumsuz etkide bulunan kaynağın dili yanlış kullanımı, mesajı yanlış kodlaması ya da kanalı yanlış seçmesi, ortamda bulunan dış sesler, görüntüler gibi duyusal unsurlar, kanaldan kaynaklanan kesinti ve yavaşlıklar, alıcının taraflı ya da önyargılı olması gibi durumlar; iletişimin etkili ve doğru olmasını önleyen, onu başarısızlığa uğratan gürültüye örnek olarak gösterilebilir.

f. Geri Bildirim

Kaynaktan gönderilen mesaja alıcının verdiği her türlü tepkiye geri bildirim adı verilmektedir. Mesajın istenen şekilde alınıp anlaşıldığı ancak geri bildirimin varlığı sayesinde mümkün olmaktadır. Geri bildirim, iletişimi tek yönlü ve pasif olmaktan çıkarıp çift yönlü ve aktif bir süreç haline getirmektedir (Erdem, 2010:128). Sağlıklı bir iletişimin olmazsa olmazı olan geri bildirim; olumlu ve olumsuz olarak ikiye ayrılmaktadır. İletişimin başarılı olduğunu gösteren olumlu geri bildirimler bir pekiştireç görevi görmektedir. Kaynağa mesajının hedeflendiği gibi gönderilemediğini, istendiği biçimde alınamadığını ve beklenen etkinin oluşturulamadığını anlatan olumsuz geri bildirimler ise iletişim sürecinde düzeltici rol oynamaktadır. Dolayısıyla geri bildirimin türü ve özelliği iletişimin hem devamını hem de yönünü tayin etmektedir.

3. İLETİŞİM TÜRLERİ

Temel olarak iletişim; kaynak ve alıcı arasında bilgi, duygu, düşünce ya da tutumların çeşitli biçimlerde ve çeşitli araçlar yardımıyla aktarılması durumudur. Bireyler iletişim kurarak ilişkilerini düzenler, bilgi alışverişi yapar, kendilerini ifade eder, etrafını anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışırken aynı zamanda bir etki ya da değişiklik yaratmaya da çalışabilirler. İşte çeşitli sebeplerle ortaya çıkan iletişim, kimler arasında ya da nasıl gerçekleştiklerine göre birbirlerinden ayrılmaktadır. Bunlar kimler arasında gerçekleştiklerine göre kişi içi, kişilerarası, grup, örgüt ve kitle iletişimi ile nasıl gerçekleştiklerine göre sözlü ve sözsüz iletişimdir.

a. Kişi İçi İletişim

İçsel iletişim ya da öz iletişim olarak da tanımlanan (Mutlu, 2012:186) kişi içi iletişim; bireyin kendi kendine ürettiği bir süreçtir. Charles Cooley'nin 1902'de ortaya koyduğu "ayna benlik" kuramına göre; birey çevresinden gelen mesajlara göre diğerlerinin kendisi hakkında neler düşündüğünü anlamaya çalışır. Başkalarından gelen bu yansımalar sonucunda birey ayna benlik duygusunu oluşturur. George Herbert Mead'in 1934'te kurama yaptığı katkılara göre; karmaşık ve çoklu bir yapı olarak benlik, bireyin başından geçen tüm toplumsal tecrübelerin bir yansımasıdır. Birey kişi içi iletişimden faydalanarak tüm bunları inşa etmektedir. İletişim sürecinde hem kaynak hem de alıcı aynı kişidir. Dışarıdan fark edilmez ve gece gündüz durmaksızın devam eder. Bilinçli bir şekilde kişi içi iletişimi gerçekleştirebilen bireylerin duyarlılıkları, empati yetenekleri ve farkındalıkları da yükselmektedir. Birey bu şekilde duygularının ve düşüncelerinin farkına varıp, ruhsal sağlığını ve zihinsel berraklığını düzenleyebilmektedir. Kişi içi sağlıklı bir iletişim kurulmadan çevreyle de sağlıklı bir iletişim kurulabilmesi mümkün değildir (Gürüz ve Eğinli, 2008:27).

b. Kişilerarası İletişim

Kaynağı da alıcısı da bireylerden oluşan iletişim biçimidir. Resmi ya da gayriresmi biçimde gerçekleşebileceği gibi iletişimi kuran bireylerin belirleyeceği kurallar dahilinde ya da kendiliğinden meydana gelebilir. Yüz yüze iletişim ya da sosyal etkileşim olarak da tanımlanabilen kişilerarası iletişim, bir doğrudan anlam yaratma etkinliğidir. Bireyler arasındaki iletişimin kişilerarası iletişim niteliği kazanması için bazı ölçütler söz konusudur. Bunlardan ilki biraradalıktır yani bireylerin yüz yüze ya da aynı yerde bulunmaları, aynı zamanda olmaları gerekmektedir. İkincisi, iletişimin çift yönlülüğüne atıf yapmaktadır; taraflar arasında bir alış veriş söz konusu olmalıdır. Son olarak da taraflar arasında gönderilip alınan mesaj sözsüz, sözlü ya da yazılı biçimde olmalıdır.

c. Grup İçi İletişim

Aile, arkadaşlar, iş arkadaşları, topluluklar, spor kulüpleri gruplara örnektir. Bireyler çok çeşitli gruplara dahil olabilirler ve her biri içerisindeki iletişim dinamikleri farklı işlemektedir. Gruplar sıradan kalabalıklar ya da sadece yan yana gelmiş insanlardan müstakil değildir. Gruplar, bir amaç etrafında, bir hedefe yönelik olarak birlikte hareket etmek üzere kurulurlar ve sıradan kalabalıkların aksine uzun solukludurlar. Bununla birlikte gruplar örgüt de değildir; zira örgütlerdeki gibi bir hiyerarşiye sahip değildirler ve belirlenen resmi kuralların işletilmesi için idarecilere ihtiyaç duymazlar. Bir grubun meydana gelebilmesi için en az üç kişiye ihtiyaç vardır. Birbirini tanıyan en az üç kişi bir araya geldiğinde; bir grup kimliği inşa ediliyorsa, ortak bir hedef konulmuşsa, üyeler birbirini etkiliyor ve grubun devamı için gayrıresmi kurallar konup herkes birbirini gözlemliyorsa bir grubun varlığından söz edilebilir.

d. Örgüt İçi İletişim

Örgüt iletişimi; kendilerine tanımlanmış görevleri ifa etmek üzere bir araya gelen bireylerin meydana getirip sürdürdüğü; örgütün hem devamlılığını hem de sağlıklı işleyişini sağlayan bir etkinliktir. Örgütlerde bir koordinasyon ve hiyerarşi mevcuttur. Bu nedenle bir organizasyon şeması bulunmaktadır ve iş rolleri herkes için net biçimde tanımlanmıştır. Bu nedenle örgütte kimin kiminle ne şekilde iletişim kurabileceği, amir – memur ya da ast – üst ilişkisi önceden tayin edilmiştir ve her çalışanın da rolüne uygun hareket etmesi gerekmektedir (Işık, 2000:32). İletişim süreci; örgütü çevresine bağlamanın yanı sıra örgüt içindeki bireyleri ve grupları da birbirine bağlar. Bu sebeple örgüt içi iletişim yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı, yatay ve çapraz biçimlerde kurulabilir. Örgüt iletişimi; örgüt üyelerine örgütsel kültür hakkında bilgi sağlaması ve örgüt üyelerinin örgüt kültürü ile bütünleşmesine yardımcı olması söz konusudur (Türk, 2007:15).

e. Kitle İletişimi

Kişilerarası, grup ya da örgüt iletişim türlerinin aksine; kitle iletişiminde yığınlar söz konusudur. Kitle, toplumsal bakımdan farksız, heterojen, birbiriyle bağlantısız, sınıf cinsiyet ve ırk bakımından kesin farklardan yoksun geniş bir nüfusu ifade etmektedir (Alemdar ve Erdoğan, 1990:122-128). Herhangi bir biçimde oluşturulan mesajların çeşitli kitle iletişim araçları vasıtasıyla alıcı olan geniş insan topluluklarına gönderilmesi ve alıcıların bu mesajları yorumlayıp anlamlandırması etkinliğidir. Geri bildirim çoğu zaman beklenmez ya da mümkün olmaz. Kitle iletişiminde alıcı oldukça geniş bir topluluktur. Bu topluluktaki bireyler; değişik sosyal sınıflardan gelen, farklı yapıdaki kişiler olup çoğunlukla birbirlerini tanımamaktadırlar. Sınırlı olmayan yani herkesin erişimine açık olan kitle iletişimi; tek yönlüdür ve herkesle aynı anda tek tek ilişki kurabilmektedir.

4. İLETİŞİM MODELLERİ

İletişim, antik çağlardan bu yana çeşitli araştırmacılar ve kuramcılar tarafından kendi çalışma alanları çerçevesinde ele alınmıştır. Bunun sonucunda farklı disiplinlerle ilişkili olmak üzere farklı iletişim modelleri ortaya atılmıştır. Gerçek dünyanın basitleştirilmiş ve teorize edilmiş biçimleri olan modeller; karmaşık süreç ve yapıların görselleştirilmesinde, analiz edilmesinde ve tartışılmasında önemli işlevlere sahiptirler (Oyero, 2010:14). İletişime dair ilk çalışmaların İkinci Dünya Savaşı sırasında ikna ve etkileme amaçlı kitle iletişim yöntemleri ile başladığı; iletişim sürecinin sadece iletim yönünü vurgulayan, bir fikrin, duygunun ya da tutumun çevreye nasıl aktarıldığını ortaya koyan doğrusal (çizgisel / lineer) iletişim anlayışından karşılıklılık, ortak algılama ve paylaşma gibi noktaları vurgulayan iletişim modellerine doğru geliştiği bilinmektedir. Zaman içinde iletişim sürecindeki ana tema iknadan çok etkileme ve insanların birbirini anlamasına kaymıştır (Kaya, 2014:6). Bu kısımda en çok bilinen iletişim modellerine yer verilecektir.

a. Aristo Modeli

M.Ö. 384 – 322 yılları arasında yaşamış ve Batı düşüncesinin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilen (diğeri de Platon'dur) Aristo; fizikten felsefeye pek çok alanla ilgilenmiştir. Dönemindeki iletişim biçimlerinden yola çıkarak tarihteki ilk modeli ortaya koymuştur. Kendi adıyla anılan bu model, dönemin koşullarına uygun biçimde, kişilerarası iletişimden ziyade topluluk önünde konuşmayı düzenleyen bir yapıya sahiptir. Tek yönlü olan bu iletişim modelinde, kaynak konuşmasına çok iyi hazırlanmalı, sözcüklerini iyi seçmeli, hitabetini güçlendirmeli ve bu şekilde alıcıyı etkilemelidir. İkna ve etkilemenin ön planda olduğu modelde; kaynak etken alıcı ise edilgen pozisyondadır. En temel iletişim modellerinden biri olan Aristo modelinden, kaynak odaklı olmasıyla çoğunlukla hitabet, propaganda ve siyaset alanlarında faydalanılmıştır.

Şekil 1. Aristo İletişim Modeli

b. İki Aşamalı Akış Modeli

1940 ABD Başkanlık Seçimi süresince yaptıkları araştırmalar doğrultusunda Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet seçim kampanyalarının insanlar üzerindeki etkilerini araştırmış ve doğrudan ilişki içerisinde bulunulan kişilerin, insanların oy verme davranışlarında kitle iletişim araçlarından daha etkili olduğunu gözlemlemişlerdir. 1955 yılında Paul Lazarsfeld ve Elihu Katz tarafından yayınlanan çalışmada iki aşamalı akış kuramı sunulmuştur. Buna göre; bireylerin kişilerarası iletişim süreçleri, duygu, düşünce ve

tutumları üzerinde kitle iletişim araçlarından çok daha etkilidir. Kitle iletişim araçlarının etkisi, kanaat önderi adı verilen kişilerin performansına bağlıdır. Kitle iletişim araçlarından gönderilen enformasyonun kanaat önderleri tarafından topluma yayılmasıyla iki aşamalı bir akış ortaya çıkmaktadır.

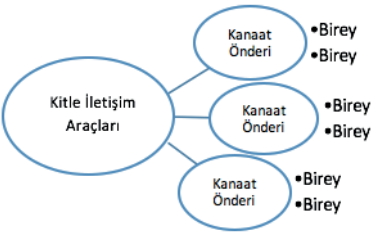

Şekil 2. İki Aşamalı Akış Modeli

c. Çizgisel Model

1902 – 1978 yılları arasında yaşamış olan kuramcı Harold D. Laswell, 1948 yılında yayınladığı "İletişimin Toplum İçerisindeki Yapısı ve İşlevi" başlıklı makalesiyle çizgisel modeli iletişim dünyasına sunmuştur. Bir iletişim etkinliğini tanımlayabilmek için "Kim, Neyi, Kime, Hangi etkiyle ve Hangi kanal aracılığıyla söylemektedir?" sorusuna açıklıkla yanıt verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. 5W (**W**ho says **W**hat in **W**hich channel to **W**hom with **W**hat effect?) modeli olarak da bilinen modelde iletişim beş parçaya ayrılmıştır. Toplumdaki iletişim süreci üç işleve sahiptir; birincisi çevrenin gözetimi ile tehdit ve fırsatların ortaya çıkarılması, ikincisi çevreye verilen tepkide toplumun bileşenlerinin karşılıklı ilişkisi ve üçüncüsü de toplumsal mirasın iletimidir (Laswell, 2007:228).

Şekil 3. Çizgisel İletişim Modeli

d. Matematiksel Model

Elektronik mühendisi Claude Elwood Shannon ve matematikçi Warren Weaver tarafından 1948 ve 1949 yıllarında yapılan "İletişimin Matematiksel Kuramı" isimli çalışmalarla bir başka doğrusal (lineer) iletişim modeli sunulmuştur. Bu kuramda iletişim sürecine gürültünün (noise) eklenmesiyle iletişim alanında adeta bir devrim meydana gelmiştir. Aslında iletişimin teknik yönünü ele alan ve gönderilen iletinin tamamının alıcıya ulaştırılabilmesi üzerinde çalışan Shannon ve Weaver; önceki modellerde olduğu gibi kaynağı birincil konuma yerleştirmiş ve tek yönlü bir iletişim modeli sunmuştur. İletişimi başlatan kaynak, karar alıcı konumundadır ve mesajın içeriği ile şeklinin yanı sıra kanalı ve hedefi de belirler. Belirlenen mesaj, kanala uygun biçimde kodlanarak (encoding) gönderilir (sinyal) ve alıcıya ulaştığında yeniden çözülür (decoding). Bu sürecin sağlıklı işlemesine engel olacak ses, cızırtı, hava muhalefeti ya da karıncalanma gibi unsurlar da eksik veya yanlış anlaşılmaya sebebiyet veren gürültü olarak tanımlanmaktadır. Model, genel olarak bu tür teknik aksaklıklar üzerine yoğunlaşmakta olduğundan; mesajın anlam ve içeriği kapsam dışı kalmaktadır. Zira iletişim sürecinde mesajın anlamı ve alıcının geri bildirimi

en az mesajın sağlıklı biçimde hedefe ulaşması kadar önem arz etmektedir. Bu nedenle araştırmacılar ilerleyen dönemlerde modele geri besleme (feedback) unsurunu da ekleyerek alıcının mesajı doğru biçimde alıp almadığının da doğrulanmasını sağlamışlardır. Model, iletişimi bir akış olarak ele almakta ve bir araç vasıtasıyla gerçekleşen iletişimin doğrudan olduğunu ileri sürmektedir. Ancak kitle iletişimi çoğu zaman dolaylı olarak gerçekleşmektedir.

Şekil 4. Matematiksel İletişim Modeli

e. ABX Denge Modeli

Doğrusal modellerin aksine farklı bir iletişim yapısı öne süren ABX Denge Modeli, Theodore Mead Newcomb tarafından 1953 yılında yapılan "İletişim Çalışmalarına Yönelik Bir Yaklaşım" başlıklı çalışmada sosyal psikoloji kuramlarının iletişim süreçlerine uyarlanması ile ortaya çıkmıştır. İletişimin toplumsal yönünü öne çıkaran modelin temel amacı, toplumda iletişimin rolünü ve toplumsal sistemde dengenin sağlanmasını ortaya koymaktır. Leon Festinger'in ortaya koyduğu bilişsel çelişki (cognitive dissonance) kuramına göre; bireyler çevreleri ile kurdukları ilişkilerde en iyiye değil en yararlı olana yönelerek hayatlarında bir denge kurmaya çalışmaktadır. İki birey arasındaki ilişkide de üçüncü bir unsur üzerinde bir mutabakat sağlanmalıdır ki denge oluşabilsin. Buna göre; modelde yer alan A ve B kaynak ve alıcıyı, X ise iletişimin konusunu (kişi, nesne, fikir, duygu vb.) temsil etmektedir. A ve B arasında sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi için, iki tarafın da X hakkında aynı doğrultuda görüşlere sahip olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde iletişim sistemi dengede olacaktır. Denge sağlanmadığı takdirde taraflardan birinde içsel çatışma (bilişsel çelişki) meydana gelecektir. Bundan kaçınmak ve dengeyi yeniden tesis etmek için de taraflardan birinin görüşlerini değiştirmesi gerekmektedir.

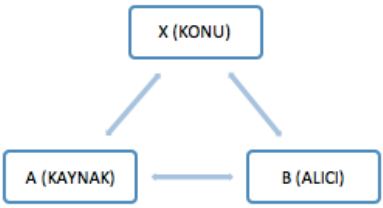

Şekil 5. ABX Denge İletişim Modeli

f. Dairesel İletişim Modeli

1954 yılında Wilbur Schramm ve Charles Osgood tarafından ortaya atılan model, öncüllerinin aksine iletişimin dairesel bir süreç olduğunu ve bir başlangıç ve bitişinin olmadığını, sonsuz olduğunu öne sürmektedir. Bu modelde tüm taraflar aynı zamanda kaynak ve alıcı rolündedirler ve eşzamanlı olarak kodlama, yorumlama ve kod çözümleme işlevlerini gerçekleştirmektedir. Sürece geri bildirim (geri besleme - feedback) unsurunun eklenmesiyle, iletişim dairesel ve bitmeyen bir döngü haline gelmiştir. Ayrıca bu modele göre iletişim sadece iki taraf arasında değil kişi içerisinde (intrapersonal) de gerçekleşebilmektedir. Schramm'ın alana yaptığı bir diğer katkı da; iletişimin sağlığı açısından kaynak ve alıcının geçmiş tecrübelerinin ve hayat görüşlerinin benzer yapıda olması gerektiğidir. Kaynak ve alıcı tecrübe, eğitim, bilgi vb. unsurlar açısından benzer seviyede değilse iletişimin başarısızlıkla sonuçlanacağı öne sürülmektedir. Bu noktada süreci başarısızlığa uğratan unsur ise temel olarak kaynak ve alıcının dile farklı anlamlar yüklemesi (lehçe farklılıkları ya da terminoloji kullanımı gibi) ile ortaya çıkan semantik gürültü olarak tanımlanmaktadır. Ancak modelde semantik gürültü hesaba katılmamıştır.

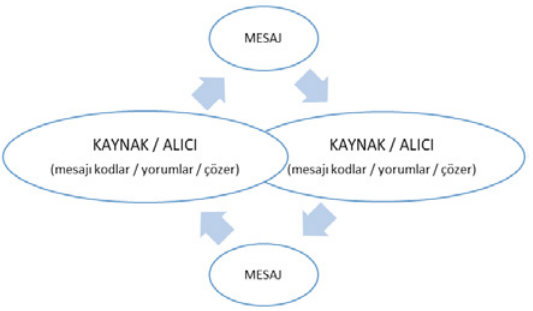

Şekil 6. Dairesel İletişim Modeli

g. Genel İletişim Modeli

1919 – 2005 yılları arasında yaşamış ve kitle iletişim alanında pek çok çalışma yapmış olan iletişimci Gerbner, 1956 yılında Genel İletişim Modeli ile iletişim sürecinde algılamayı ön plana koymuştur. Bu modele göre, bir olay gerçekleştiğinde birey bunu kendi ilgi, bilgi ve düşünce biçimine göre algılar ve bunlara göre kodlanarak mesaj haline getirilir. Bu mesaj bireyin geçmiş tecrübelerine, bilinç seviyesine ve algı düzeyine göre değişiklik gösterebilmektedir. Bu modelin "algısal boyutunu" oluşturur zira hiç kimse hiçbir şeyi "olduğu gibi" bilemez, göremez, duyamaz, hissedemez; bunlar bireylerin algılarıyla sınırlıdır. Bu algılama sürecinde seçim, bağlam ve uygunluk olmak üzere üç unsur mevcuttur; birey olaylar evreninden bir olay seçer, bunu kendi içsel bağlamında değerlendirir ve kendisine uygun biçimde de yansıtır. Bu yansıtma işlemi herhangi bir iletişim kanalı yani medya aracılığıyla gerçekleşir. Burada mesajın başarısı, modelin kontrol boyutunda ele alınır. Göndericinin seçilen iletişim kanalını ne kadar doğru ve etkin kullandığı önemli rol oynamaktadır.

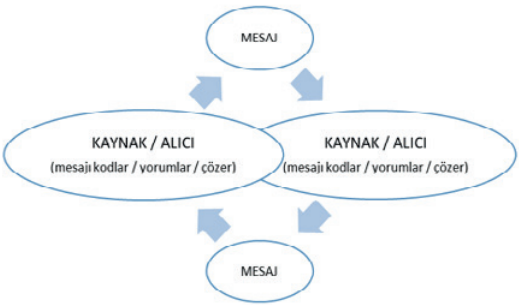

Şekil 7. Genel İletişim Modeli

En çok gazetecilik alanında tartışılan bu modelde; kişilerarası iletişimin ne kadar öznel ve tahmin edilemez olduğunun (Işık, 2000:93) görülmesi kadar, gazeteciliğin tarafsızlık gibi temel sorunları da masaya yatırılmaktadır.

h. Westley & MacLean Modeli

Bruce Westley ve Malcolm S. MacLean Jr. Tarafından 1957 yılında ortaya atılan modelde; iletişimin bireyin konuşmaya başlaması ile değil, bireyin çevresine tepki vermesi ile başlar. Hem kişilerarası hem de kitlesel iletişime uyarlanabilen modelin geri bildirim noktasında farklılıkları bulunmaktadır. Kişilerarası iletişimde geri bildirim doğrudan ve hızlı iken kitle iletişiminde dolaylı ve yavaş biçimde gerçekleşmektedir.

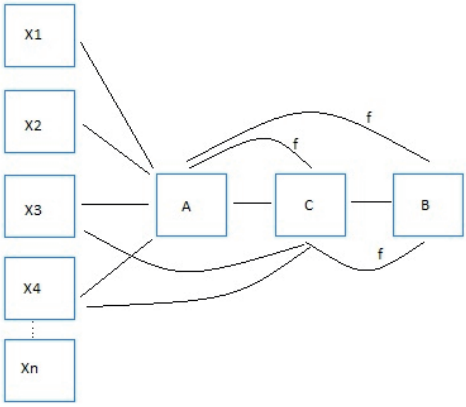

Şekil 8. Westley & MacLean İletişim Modeli

Model iki boyutlu olup oldukça karmaşık bir yapıya ve pek çok unsura sahiptir. Buna göre kaynak (A) mesajı oluşturan ve gönderendir. Çevre (X) ise mesajın oluşturulup gönderildiği fiziksel ve psikolojik ortamdır. Duyusal deneyim (X1) kaynağın mesajı oluştururken karşılaştığı / gördüğü / hissettiği ilk uyarandır. Yönelim nesneleri (X1, X2 vs.) bireyin geçmiş tecrübe ve öğretileri sonucunda ortaya çıkan toplumsal ve kültürel bilincidir. Kodlama (X') alıcının mesajı kendi yönelim nesneleri doğrultusunda yorumlamasıdır. Alıcı (B) mesajı alan ve kendine göre yorumlayan bireydir. Alıcının Yönelim Nesneleri (X,b) alıcının geçmiş tecrübe ve öğretilerinden kaynaklanan mesaj yorumlama aygıtlarıdır. Geri Bildirim (f) alıcının mesajı alıp yorumlamasının ardından üreterek alıcıya gönderdiği yeni mesajdır. Eşik Bekçisi (C) kitle iletişim araçlarında görev alan ve mesajları hem görev yap-

tığı kurum hem de hedef kitle açısından değerlendirerek süzgeçten geçiren bireylerdir. Kanaat Önderi ise kamuoyu oluşturabilen ve geniş kitlelerce tanınan bireylerdir.

i. SMCR Modeli

1929 – 1996 yılları arasında yaşamış iletişim bilimci David Kenneth Berlo, 1960 yılında yayınladığı model ile iletişimin etkili olabilmesi için gereken unsurları tablolaştırmıştır. Bu unsurlar, modele de adını veren gönderici, mesaj, kanal ve alıcıdır (**S**ender – **M**essage – **C**hannel - **R**eceiver). Modele göre, mesajın doğru ve düzgün bir biçimde gönderilip alınabilmesi için hem göndericinin hem de alıcının iletişimin yeteneklerinin iyi seviyede olması gerekmektedir.

Şekil 9. SMCR İletişim Modeli

Gönderici ve alıcının iletişimi etkileyen unsurları iletişim becerileri, tutum, bilgi, toplumsal sistem ve kültürdür. Bireylerin konuşma, dinleme, okuma, yazma ve sunuş becerileri yeterli değilse mesajların gönderilip alınmasında aksaklıklar meydana gelebilir. Tutum, mesajın etkisini belirleyen unsurdur. Bireyin kendisine, karşısındakine ve çevresine olan tutumu mesajı doğrudan etkilemektedir. Aynı şekilde bireylerin entelektüel düzeyleri ve mesajın konusuna yönelik bilgileri iletişimde önemli yer tutmaktadır. Toplumsal sistemler ve kültür de değerler, inanışlar, kanun ve kurallar ile din gibi unsurlar vasıtasıyla mesajın ne şekilde hazırlanıp gönderildiği ve ne şekilde alındığı noktasında etki sahibidir. Mesajı etkileyen unsurlar içerik, beden dili, semboller, dil gibi etmenler, mesajın hangi biçimde ve hangi kanal vasıtasıyla iletildiğidir. Kanal; mesajın iletilmesine yarayan araçtır. Bu kitle iletişiminde makineler olduğu gibi kişilerarası iletişimde beş duyu organı da olabilmektedir. SMCR İletişim Modeli, iletişim sürecindeki unsurları açıklamanın yanı sıra iletişimi tek yönlü olarak ele alması, sürece geri bildirim ve gürültünün dâhil edilmemesi yönüyle eksik kalmaktadır. İletişime katılan bireylerin benzer seviyede olması gerekliliği ile gerçek hayata çok uygun olmayan model, ayrıca iletişim kanalları arasında sezgiye de yer vermemektedir.

j. Sarmal İletişim Modeli

Amerikalı iletişim bilimci Frank E. X. Dance tarafından 1967 yılında ortaya atılan sarmal iletişim modeli, iletişim sürecinin çizgisel olmayan, dinamik halinin gösterilmesi açısından önem taşımaktadır. Koni şeklinde bir helezon olarak tasvir edilen model; iletişimin bilgi akışı arttıkça güçlendiğini ifade etmektedir. İletişim süreci başlangıcında yavaş ve az

iletiye sahipken, zaman geçtikçe hem hız hem de paylaşılan, aktarılan ileti sayısı artmaktadır. Kümülatif olarak ilerleyen süreç; bireyin bugüne kadar edindiklerinin ve öğrendiklerinin üzerine inşa edilmektedir. İletişim sürekli ve kendini tekrar etmeyen bir yapıya sahiptir.

Şekil 10. Sarmal İletişim Modeli

Her an içerisinde bulunulması sebebiyle yeterince farkında olunmayan ancak insan yaşamını oldukça etkileyen iletişim; gündelik hayatımızı sürdürebilmenin ötesinde, hem zihnen hem de bedenen sağlıklı ve kendini pek çok yönden gerçekleştirebilmiş bireyler olabilmek adına öğrenilmesi ve üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Sadece akademik yaşamda değil, özel yaşam ve iş dünyasında da başarının anahtarı doğru iletişimdir. Dolayısıyla iletişimin tanımı, türleri, modelleri ve unsurları gibi temel bilgilere sahip olmak; bir anlamda mutluluğa ve huzura giden yola atılmış bir adımdır.

KAYNAKÇA

1. Alemdar, K. ve İ. Erdoğan., 1990, İletişim ve Toplum, Bilgi Yayınevi, Ankara
2. Berelson, B. ve G. A. Steiner, 1964, *Human Behavior: An Inventory of Scientific Findings*, Hartcourt Brace Jovanovich, New York
3. Berlo, D. K., 1960, *The Process of Communication: An Introduction to Theory and Practice,* Holt, Rinehart and Winston, New York
4. Danziger, K., 1976, *Interpersonal Communication*, Pergamon General Psychology Series, Canada
5. DeVito, J., 2013, *Interpersonal Communication Book*, Pearson, London
6. Dökmen, Ü., 2008, *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çalışmaları ve Empati*, Remzi Kitabevi, İstanbul
7. Erdem, A., 2010, İletişim Sürecinde Geri Bildirim ve İletişime Katkısı, Akademia Erciyes İletişim Dergisi, 125 – 132
8. Erdoğan, İ., 2011, İletişimi Anlamak, Pozitif Matbaacılık, Ankara
9. Fiske, John., 1996, İletişim Çalışmalarına Giriş, Ark Yayınları, Ankara.
10. Gerbner, G., 1972, *Mass Media and Human Communication*, Penguin Books, Middlesex
11. Gürüz, D. Ve A. Temel Eğinli., 2008, *Kişilerarası İletişim: Bilgiler, Etkiler, Engeller*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
12. Işık, M., 2000, İletişimden Kitle İletişimine, Mikro Yayınları, Konya
13. Lasswell, H. D., 2007, *The Structure and Function of Communication in Society*, İletişim kuram ve araştırma dergisi, Sayı 24 Kış-Bahar 2007, s.215-228

14. Mutlu, E., 2012, İletişim Sözlüğü, Sofos, Ankara
15. Oyero, O. S., 2010, *Mass Communication: A Book of Reading*, Akinfeleye, R. A.(ed.), University of Lagos, Nigeria
16. Telman, N. ve P. Ünsal, 2009, İnsan İlişkilerinde İletişim, Epsilon Yayıncılık, İstanbul
17. Türk, M. S., 2007, Örgüt Kültürü ve İş Tatmini, Gazi Kitabevi, Ankara
18. Zıllıoğlu, M., 1993, İletişim Nedir?, Cem Yayınları, İstanbul

Borsa İstanbul'da Oran Analizi Yöntemi ile Finansal Performans Analizi: Spor Şirketleri Üzerine Bir Uygulama

Anıl GACAR[1]

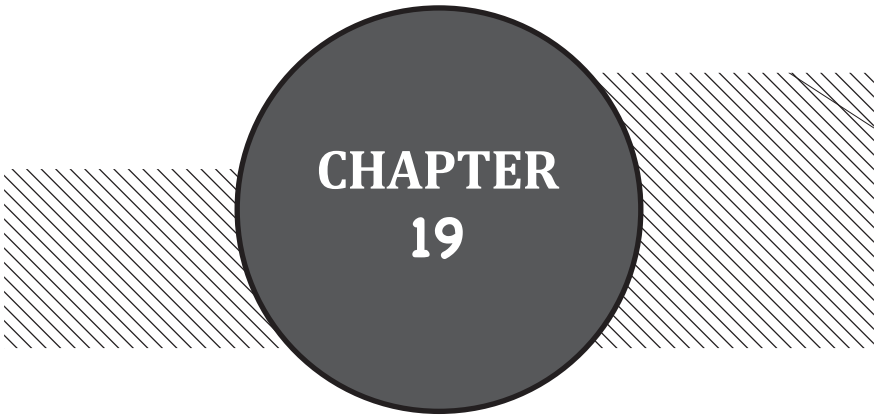

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin tüm dünyada etkisini hissettirmesiyle birlikte, ekonomik yaşamda da değişiklikler olmuştur. Küreselleşme ile birlikte, şirketler sermaye piyasalarına başvurarak pay senetlerini halka arz edebilmekte; bu sayede de ticari faaliyetlerini genişletebilmektedir.

Küreselleşme, birçok sektörü etkilediği gibispor ve bununla ilgili kurumları etkilemiş;bu sayede spor bir endüstri haline gelmiştir.Böylelikle spor kurumları; birbirleri ile rekabet edebilir halde ticari faaliyette bulunan kurumlar haline gelmiştir (Devecioğlu vd., 2012: 35). Halka açılan spor şirketleri, yayın, medya, reklam, sponsorluk, lisans, marka hakları, stadyum gelirleri, transfer ve oyuncu hakları gibi gelirlerden oluşabilmektedir (Korukoğlu ve Korukoğlu, 2005: 47). Dolayısıyla, halka açık spor şirketlerin daha çok yatırım elde edebilmesi için daha çok gelir elde etmesi, sahip oldukları fonları etkili ve verimli kullanması; başka bir deyişle iyi bir şekilde yönetilebilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de spor klüpleri daha çok dernek statüsündedir. Dernek statüsü ile futbol klüpleri vergiden muaf tutulabilmektedir. Ancak, 1980'li yıllarda spor klüplerinin şirketleşme çalışmaları hız kazanmıştır. Spor klüplerinin artan giderleri kulüpler düşük maliyetli fon bulmaya yöneltmiştir. Fon bulma yolundaki arayışlar ise klüplerin halka açılmaları ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de en fazla ilgi çeken spor dalıolan futbolda faaliyet gösteren ve en fazla taraftar grubuna sahip olan 4 spor kulübühalka açılmıştır. Daha önce dernek statüsünde kurulan Beşiktaş ve Galatasaray 2002yılında halka açılarak ilk önce halka açılan spor klüpleri olmuş; 2004 yılında ise Fenerbahçe ve Trabzonspor klüpleri halka açılarak anonim şirket statüsü kazanmışlardır (Karadeniz vd.,2014: 130). Bu durum, futbol klüplerinin daha profesyonel bir biçimde yönetilmesine yönelik çabaları da arttırmaktadır (Uluyol, 2014: 5717). Spor klüplerinin iyi yönetilip yönetilmediğinin değerlendirilmesi finansal analiz yoluyla olabilmekte; bu ise oran analizi tekniği ile yapılabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, halka açık spor şirketlerinin yıllar itibariyle finansal performansının oran analizi yöntemiyle ile ölçülmesidir. Çalışmada, spor şirketlerine ilişkin 2014-2018 dönemi olmak üzere 5 yıllık bir süreç ortaya konmuştur. Bununla birlikte, çalışmada öncelikle spor şirketlerine yönelik literatür araştırmasına yer verilmekte ve ardından veriler ve yöntemler ile birlikte araştırma bulguları tartışılmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Gerek yurt içi gerekse de yurtdışında spor şirketlerine yönelik birçok çalışma yer almaktadır. Spor şirketlerine yönelik yapılan çalışmalar aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Duque ve Ferreria (2004), Portekiz'deki Lizbon Borsası'nda işlem gören futbol kulüplerinin maç sonuçları ile pay senetleri fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, maç sonuçları ve pay senetleri fiyatları arasında pozitif yönde ilişki bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Korukoğlu ve Korukoğlu (2005), üç büyükler olarak adlandırılan Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe şirketlerinin 2005 yılının ilk 9 ayına ait piyasa değeri, amortisman, net kar gibi finansal göstergeleri ile piyasa odaklı verileri dikkate alınarak kronik diskriminant analizi yöntemi uygulamış ve sonuçları yorumlamışlardır. Çalışma sonucunda, spor şirketlerinin finansal verilerinin istatistiksel verilerinin birbirinden farklı olduğuna ulaşılmıştır.

Dimitropoulos (2010), Yunan birinci faaliyet gösteren futbol klüplerinin finansal performansını 1993-2006 dönemleri itibariyle oran analizi yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, Yunanistan birinci liginde yer alan futbol klüplerinin yüksek kaldıraç oranı düşük karlılık oranlarına sahip olduğu ortaya konmuştur.

Devecioğlu vd. (2012), çalışmalarında Türkiye'deki yeni yapısal düzenlemelerinin spor klüpleri üzerindeki etkileri ve klüplerin şirketleşmesi üzerine getirdikleri yenilikleri ele almışlardır. Çalışmada, spor klüplerinin şirketleşmeyle birlikte ticari bir nitelik kazandıkları ve böylece daha çok yatırımcı çekebilmek için daha iyi yönetilmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Karadeniz vd. (2014), Borsa İstanbul'da yer alan dört spor şirketinin (Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor) 2011-2013 yılı verilerini ele alarak iflas riskinin belirlenmesine yönelik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu amaçla, şirketlerin finansal oranları hesaplanmış ve bu oranlarla Altman Z değeri hesaplanarak iflas riski belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, spor şirketlerinin karlılık açısından yeterli olmadıkları ve iki şirketin iflas riski içerisinde olduğu belirlenmiştir.

Parlak ve Bişirici (2014), Fenerbahçe ve Galatasaray şirketlerinin birbirleriyle yaptıkları karşılaşmalarda aldıkları sonuçların pay senetleri fiyatlarına olan etkisini araştırmışlardır. Üç günlük olay etüdünün kullanıldığı çalışmada, maç öncesinde ve maç sonrası sonuçların anormal getiri yarattığı belirlenmiştir.

Sevim ve Güven (2015), Beşiktaş (BJKAS) ve Galatasaray (GSRAY) pay senetlerinin 2002 yılından 2015 yılına kadar olan performansını ve pay senedi fiyatlarına etki eden etmenleri araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda, araştırmanın yapıldığı yıl itibariyle ilgili spor şirketlerinin pay senedi fiyatları teknik analiz yardımıyla incelenmiş; pay senedi fiyatlarına etki eden etmenlerin belirlenebilmesi için borsada daha uzun süre işlem görülmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ergül (2017), çalışmasında 2005-2015 dönemindeki spor şirketlerinin finansal performansları ile sporklüplerinin futboldan elde edilen başarılı sonuçları arasındaki ilişki TOPSIS yöntemi aracılığı ile analiz edilmiştir. Ardından TOPSIS yönteminden elde edilen değerler ile sportif başarılar karşılaştırılmıştır. Çalışmada, halka açık spor şirketlerinin aldıkları başarılı sonuçlarının finansal tabloları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Aslan (2018), borsada işlem gören spor şirketlerinin finansal performansını oran analiz yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmada, şirketlerin Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nda yer alan bilanço ve gelir tablolarından yararlanılmış olup 2014-2016 yılları arasındaki verilerden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, spor şirketlerinin varlıklarını etkin kullanmada başarısız oldukları, borçlarını ödemede zorluklarla karşılaştığı ve yeterince karlı olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

3. ORAN ANALİZİ

Oran analizi, finansal tablo analiz tekniklerinden birisidir. İşletmelerin bilanço ve gelir tablolarındaki birbiriyle ilişkili kalemlerin birbirine bölünmesiyle elde edilen oranların, finansal tabloların analizinde sıklıkla kullanıldığı kabul edilmektedir. Oran analizi yöntemiyle finansal tablo kalemlerinin birbiri arasındaki ilişkileri incelenmiş olmaktadır (Şamiloğlu ve Akgün, 2015: 425). Oran analizi, finansal analiz kapsamında en çok kullanılan analiz tekniği olarak kabul edilmektedir (Elmas, 2017: 198).

İşletmeler oran analizi yoluyla finansal performanslarını değerlendirebilmektedir (Örs vd., 2015: 63). Oranlar dört grupta toplanabilmektedir. Bunlar; likidite, finansal yapı, varlık devir ve karlılık oran gruplarıdır. Likidite oranları, işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme gücünün tespitinde kullanılırken; varlık devir hızı oranları işletme aktiflerinin etkin ve verimli kullanılıp kullanılmadığının ölçülmesi amacıyla hesaplanır. Bununla birlikte finansal yapı oranları, varlıkların finansmanında kullanılan borç ve özkaynakların dağılımını ölçerken karlılık oranları ise işletmenin karlılık durumuna ilişkin bilgi vermektedir.

4. ÇALIŞMANIN KAPSAM VE AMACI

Çalışmada, Borsa İstanbul'da Spor Endeksi'nde yer alan şirketlerin bilanço ve gelir tablolarından yararlanılarak 2014-2018 dönemi arasındaki 5 yıla ilişkin oran analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz kapsamında spor şirketlerinin seçilmesinin nedeni, Türkiye'deki halka açık spor şirketlerinin finansal performansının ortaya konulması ve yıllar itibariyle karşılaştırmalarının yapılarak sürdürülebilirlik durumunun belirlenmesidir. Başka bir deyişle bu çalışmanın amacı; spor şirketlerinin finansal performansını yatırımcılar açısından ele almaktır. Çalışmada kullanılan oranlar, Aslan (2018) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur.

5. ÇALIŞMANIN BULGULARI

2014-2018 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde Borsa İstanbul'da Spor Endeksi'nde (XSPOR) yer alan spor şirketlerinin likidite, karlılık, finansal yapı ve mali yapı oranlarına ilişkin ortalama değerleri aşağıda yer almaktadır.

LİKİDİTE ORANLARI	Beşiktaş A.Ş	Fenerbahçe A.Ş	Galatasaray A.Ş	Trabzonspor A.Ş
Cari Oran (Ort)	0,28	0,64	0,46	0,11
Asit Test O. (Ort)	0,26	0,62	0,42	0,11
Nakit Oran (Ort)	0,02	0,04	0,03	0,009

Tablo 1: 2014-2018 Dönemindeki Likidite Oranı Ortalaması

Tablo 1 incelendiğinde, spor şirketleri içerisinde likidite oranları açısından en başarılı şirketin Fenerbahçe olduğu görülmektedir. Bu durum, Fenerbahçe A.Ş'nin kısa vadeli borçlarını ödemede diğer şirketlere göre daha az zorlanacağı şeklinde değerlendirilebilir. Özellikle cari oranın 1,5-2 aralığında; asit test oranının 1 ve nakit oranının 0,20 düzeyinde olması beklenen bir durumdur. Buna karşılık tüm şirketler kısa vadeli borçlarını ödemede zorlanmakta; ancak en az zorlanacak olan şirketin de Fenerbahçe A.Ş olduğu kabul edilebilmektedir.

FİNANSAL YAPI ORANLARI	Beşiktaş A.Ş	Fenerbahçe A.Ş	Galatasaray A.Ş	Trabzonspor A.Ş
Kaldıraç O. (Ort)	2,88	1,87	1,56	1,74
Borç/Özsermaye (Ort)	(1,83)	(2,23)	(3,20)	(3,05)
KVYK/Pasif (Ort)	1,86	0,83	0,96	1,11
UVYK/Pasif (Ort)	1,03	0,72	0,54	0,63
MDV/UVYK (Ort)	0,37	0,032	0,02	0,08

Tablo 2: 2014-2018 Dönemindeki Finansal Yapı Oranları Ortalaması

Finansal yapı oranları ele alındığında, spor şirketlerin geçmiş 5 yıllık dönemde ağırlıklı olarak kısa vadeli borçlanmayı kullandıkları görülmektedir. Kısa vadeli borçlanmanın pasif içerisinde en çok olduğu şirketin 1,86'lık değerle Beşiktaş A.Ş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte toplam borçlar/toplam pasif (kaldıraç) oran ortalamasının en çok olduğu şirket 2,88'lik değerle yine Beşiktaş A.Ş olmaktadır. Kaldıraç oranının en az olduğu şirket 1,56'lık değerle Galatasaray A.Ş olduğu olmuştur.

VARLIK DEVİR HIZI ORANLARI	Beşiktaş A.Ş	Fenerbahçe A.Ş	Galatasaray A.Ş	Trabzonspor A.Ş
Stok Devir Hızı (Ort)	48,81 kez	30,00 kez	29,36 kez	-
Stok Devir Süresi (Ort)	8,83 gün	12,61 gün	12,94 gün	-
Alacak Devir Hızı (Ort)	13,47 kez	15,21 kez	6,11 kez	5,64 kez
Alacak Devir Süresi (Ort)	35,39 gün	24,71 gün	59,27 gün	64,19 gün
Varlık Devir Hızı (Ort)	1,35	0,81	0,56	0,14
Maddi Duran Varlık Devir Hızı (Ort)	46,31	31,37	34,53	35,61

Tablo 3: 2014-2018 Dönemindeki Varlık Devir Hızı Oranları Ortalaması

Stok devir hızı, şirket stoklarının bir yıl içerisinde kaç defa nakde dönüştüğünü gösteren bir orandır. Bu oran ne kadar yüksekse şirketler için o kadar iyidir. Tablo 3'te, stoklarını yılda en fazla nakde dönüştüren şirketin Beşiktaş A.Ş olduğu görülmektedir (48, 81 kez). Varlık devir hızı oranı, net satışlar/toplam varlıklar oranı ile ölçülmekte olup şirket varlıklarının kaç katı kadar satış yapıldığı; başka bir deyişle varlıkların (aktiflerin) ne kadar etkin kullanıldığını ölçen bir orandır. Tablo 3'te varlıklarını en etkin kullanan şirketin Beşiktaş A.Ş ve en az etkin kullanan şirketin ise Trabzonspor A.Ş olduğu görülmektedir.

KARLILIK ORANLARI	Beşiktaş A.Ş	Fenerbahçe A.Ş	Galatasaray A.Ş	Trabzonspor A.Ş
Brüt Kar Marjı (Ort)	0,25	(0,03)	(0,06)	(0,52)
Faaliyet Kar Marjı (Ort)	0,14	(0,19)	(0,06)	(0,58)
Net Kar Marjı (Ort)	(0,04)	(0,4)	(0,39)	(1,11)
Özsermaye Karlılığı (Ort)	(0,05)	(0,76)	(1,78)	(0,45)
Aktif Karlılığı (Ort)	(0,06)	(0,30)	(0,2)	(0,53)

Tablo 4: 2014-2018 Dönemindeki Karlılık Oranları Ortalaması

Karlılık oranları ele alındığında, yalnızca Beşiktaş A.Ş'nin brüt kar ve faaliyet kar marjları oranı pozitif çıkmıştır. Bu durum 5 yıllık süreçte Beşiktaş A.Ş'nin ana faaliyetlerinden kar elde ettiği sonucuna ulaşılabilir. Bununla birlikte, karlılık oran grubu bakımından en olumsuz durumda olan şirketin Trabzonspor A.Ş olduğu söylenebilir.

	Beşiktaş A.Ş	Fenerbahçe A.Ş	Galatasaray A.Ş	Trabzonspor A.Ş
Pay Başına Net Kar/Zarar	(0,15)	(6,39)	(0,07)	(1,86)

Tablo 5: 2014-2018 Dönemindeki Pay Başına Net Kar/Zarar Ortalaması

Pay başına net kar/oranı, şirketin net karının (zararının) toplam pay senedi sayısına bölünmesiyle hesaplanabilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, spor şirketlerinin 2014-2018 döneminde pay başına ortalama zarar ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun anlamı, 5 yıllık sürede ortalama olarak yatırımcısına zarar ettirmiştir. Şirketlerin finansal raporları tek tek incelendiğinde Beşiktaş A.Ş, 2017 ve 2018 yıllarında pay başına kar elde etmiştir; ancak ortalama olarak tüm şirketler pay başına zarara sahip olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada halka açık spor şirketleri; likidite, finansal yapı, varlık devir hızı ve karlılık oran grupları bakımından analize tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonucunda, spor şirketlerinin ele alınan 5 yıllık dönem ortalamasında, kısa vadeli yabancı kaynaklarının çok fazla olduğu ve karlılık oranlarının ya da çok düşük ya da zarar eden şirketler olduğu ortaya çıkmıştır. Likidite ve varlık devir hızı oranları gruplarında en başarılı şirketin Beşiktaş A.Ş olduğu; en başarısız şirketin ise Trabzonspor A.Ş olduğu söylenebilir. Hisse başına ne kar (zarar) ortalamasında ise tüm şirketler zarar elde etmekle birlikte; en çok zarar eden şirketin Fenerbahçe A.Ş olduğu görülmektedir.

Yapılan analiz sonucunda, spor şirketlerinin borçluluk oranlarının çok yüksek; buna karşılık karlılık oranlarının olmadığı ya da oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu anlamda, spor şirketlerinin borçluluklarının düşürülmesi ve özkaynaklarının arttırılması gerekmektedir. Çalışma, spor şirketlerinin 5 yıllık bir süresini kapsamakta ve oran analizi yöntemiyle yapılmış bir çalışmadır. Bununla birlikte, daha sonra yapılacak çalışmalarda daha farklı finansal analiz teknikleri ve daha fazla dönemin analiz edilebileceği çalışmaların yapılabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, özellikle Avrupa ülkelerinde borsada yer alan spor şirketleriyle Türkiye'deki şirketlerin durumunun karşılaştırmaları olarak finansal analize tabi tutulabileceği çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

1. Aslan, T. (2018), Futbol Kulüplerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi: BİST'te İşlem Gören Futbol Kulüpleri Üzerine Bir Uygulama. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 11(3), 349-362
2. Devecioğlu, S. vd., (2012). Türkiye'de Spor Kulüplerinin Şirketleşmeye Yönelimlerinin Değerlendirilmesi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi10(2), 35-42.
3. Dimitropoulos, P. (2010). The Financial Performance of the Greek Football Clubs, Sport Management International Journal. 6(1), 5-28
4. Duque, J. ve A, Brantes Ferreira. (2004). Explaining Share Price Performance Of Football Clubs Listed On The Euronext Lisbon, Instituto Superior De Economia E Gestao, s.1-38.
5. Elmas, B. (2017). Finansal Tablolar Analizi, Nobel Yayıncılık
6. Ergül, N. (2017), Spor Klüplerinin Futboldaki Başarıları ile Spor Şirketlerinin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi. Hacettepe Üniversitesi Journal of Economics and Administrative Sciences, 35(3), 43-71

7. Karadeniz, E. vd.,(2014). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(2), 129-144
8. Korukoğlu, A. ve Korukoğlu, S. (2005). Üç Büyüklerin -Bjk, Fb Ve Gs- FinansPiyasalarındaki DurumDeğerlendirmesi. Ege Akademik Bakış Dergisi, 5(1), 47-54
9. Örs, T. vd, (2015). Borsa İstanbul Teknoloji Endeksinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies. 1(1). 62-81
10. Parlak, D., Bişirici, E. (2014). İki Spor Kulübünün Hisse Senedi Getirileri Üzerine Bir İnceleme. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 15 (2), 181-192.
11. Sevim, Ş. ve Güven, Ö.Z (2015), Spor Kulüplerinin Halka Açılması Ve Hisse Senetlerinin Değerinin Etkileyen Faktörlerin Analizi: Beşiktaş Ve Galatasaray Örneği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 7
12. Şamiloğlu, F. ve Akgün, A.İ. (2015). Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Finansal Tablolar Analizi. 2. Baskı, Ekin Yayıncılık
13. Uluyol, O. (2014). Spor Kulüplerinin Finansal Performans Analizi, Journal of Yaşar University, 9 (34), 5716-5731.

İstanbul İlçe Belediyelerinin Çok Yönlü Etkinlik Analizi (Multi-Directional Efficiency Analysis)

Sait Erdal DİNÇER[1]

Seca TOKER

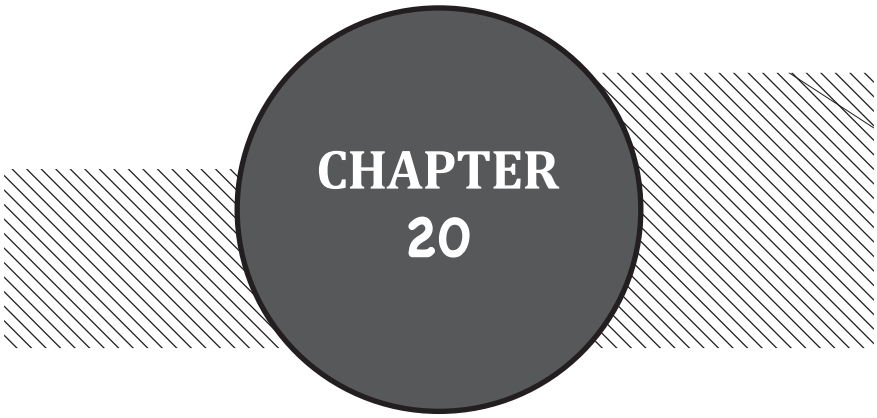

[1] Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Yöneylem Araştırması Bilimdalı

1. GİRİŞ

Kamu kurumlarında rekabetin olmaması ve kar odaklı olmamaları sebebiyle performans yönetimi uygulanması gerekli görülmese de son yirmi yılda yaşanan ekonomik krizler, hükumetleri kamu harcamalarını azaltmaya ve daha az girdi ile maksimum çıktı üretme çabasına yönlendirmiştir (Aydın, 2007, p. 17). Böylece kamu harcamalarında azalmaya gidilirken aslında gereksiz yere harcanan kaynak israfından kaçınılmıştır. Birçok gelişmiş ülkede neredeyse 45 yıldır yerel yönetimlere uygulanan performans yönetimi, Türkiye'de ancak 2000'li yılların başında mevzuat çalışmaları, kalkınma planları ve reform raporları ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de performans yönetimine geçişle birlikte, geleneksel kamu yönetimi anlayışının hantal yapısını ifade eden idare kavramı yerini yeni yönetim anlayışına bırakmıştır (Şahin İpek, 2013, p. 1). Performans esaslı bütçe ve performans esaslı yönetim anlayışı, yerel yönetimler ile vatandaşlar arasında karşılıklı etkileşimin sağlandığı bir araç haline gelmiştir. Dijitalleşmenin devam etmesi ve vatandaşların yerel hizmetler konusunda daha da bilinçlenmesi sayesinde Yeni Kamu Yönetimi anlayışı "yönetişim" kavramı etrafında şekillenmeye başlamıştır.

Geleneksel yaklaşımda kamu yönetiminin performansı girdilerle ve girdilerin ortaya koyduğu çıktılarla ölçülürken, söz konusu yeni yaklaşımda faaliyetlerin somut faydaları ve sonuçları önem kazanmıştır (Akçakaya, 2012, p. 172). Bu durum performans ölçüm yöntemlerinde daha kantitatif yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Rasyonel bütçe anlayışı da verimlilik ve etkinlik gibi niceliksel analizler ile uzun vadeli planlama yapılmasını ve faaliyetler ile maliyetler arasında ilişki kurulmasını gerekli görmektedir. Bilimin ilerlemesi ve yeni metotların keşfedilmesi bütçe üzerinde ifade edilen retorik söylemlerin bilimsel olarak da desteklenmesine olanak vermiştir. Bu minvalde, yerel yönetimlerde performans yönetiminin takip edilmesi ve geliştirilebilmesi için bütçe sistemlerini bu alanda daha entegre hale getirilmeye çalışılmıştır.

2. METODOLOJİ

2.1. Veri Zarflama Analizi (Data Envelopment Analysis)

VZA, matematiksel programlamanın geniş kapsamlı teori ve metodolojisini kullanarak, birden fazla girdi ve çıktı değişkeninin karşılaştırılmasını sağlayan bir metottur (Cooper, et al., 2007, p. 2). Herhangi bir analitik yapının varsayımı olmaksızın girdi ve çıktı değişkenlerinin karşılaştırılmasa olanak tanır (Ji & Lee, 2009, p. 2). Doğrusal programlama modellerinin dual ve primal formları bulunduğu gibi aynı durum VZA modelleri için de geçerlidir. Her bir VZA modelinin dual ve primal formları bulunmaktadır. Dual model, primal modele göre çözüme ulaşmak için daha az matematiksel işlem gerektirdiğinden genellikle primal form kullanılmaktadır (Özden, 2008, p. 171).

VZA sonucunda hesaplanan etkinlik skorları 0 ile 1 arasında değer alır. Etkinlik skorunun 1 değerini alması, söz konusu karar verme biriminin modelin biçimine göre girdi ve çıktı değişkenlerini etkin kullandığını ifade etmektedir. İlgili karar verme birimi 1'den küçük bir değer almışsa, karar verme birimi üretim sınır fonksiyonu üzerinde yer almaz ve etkin değildir. Bu bağlamda karar verme birimlerinin etkin olması için potansiyel iyileştirmeler hesaplanarak girdi veya çıktı değişkenleri üzerinde yapması gereken değişiklikler belirlenir. VZA'nın temel amacı her bir karar verme biriminin etkinlik skoru 1 olacak şekilde optimal girdi ve çıktı miktarını belirlemektir.

VZA metodunun performans ölçümünde elde edeceği sonuçlar şöyle sıralamak mümkündür (Ulucan, 2002, p. 188):

- Etkin karar verme birimlerinin (KVB) belirlenmesi
- Etkin olmayan KVB'lerin belirlenmesi
- Etkin olmayan KVB'ler tarafından israf edilen kaynakların belirlenmesi
- Etkin olmayan KVB'lerin şu anki girdi miktarı ile aslında üretmesi gereken çıktı miktarı
- Etkin olmayan KVB'ler için referans olan etkin KVB'lerin belirlenmesi

2.2. CCR Model

Girdi miktarında aşağı veya yukarı yönlü yapılacak değişimin, çıktı miktarına aynı oranda yansıyacağı varsayımı altında geliştirilen model Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından 1978 yılında "Measuring the Efficiency of Decision Making Units" makalesi ile ortaya konmuştur (Charnes, et al., 1978, p. 437). Ölçeğe göre sabit getiri varsayımını temel alan model, girdi değişkenlerinde gerçekleştirilen miktar kadar çıktı değişkenlerinin değişeceği varsayımı üzerine kurulmuştur.

Primal Form	Dual Form
Amaç Fonksiyonu: Max $\sum_{r=1}^{s} u_r Y_{rk}$ **Kısıtlar:** $\sum_{r=1}^{s} u_r Y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ij} \leq 0$ $\sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik} = 1$ $u_r, v_i \geq 0$ $j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, p$ $i = 1, \dots, m$	**Amaç Fonksiyonu:** Min θ_k **Kısıtlar:** $\sum_{j=1}^{n} \lambda_{jk} X_{ij} \leq \theta_k X_{ik}$ $\sum_{j=1}^{n} \lambda_{jk} Y_{rj} \geq Y_{rk}$ $\lambda_{jk} \geq 0$ $j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, p$ $i = 1, \dots, m$

Tablo 1: Girdi Yönelimli CCR Model

Girdi yönelimli CCR modelinin dual-primal formları Tablo 1'de verilmiştir (Özden, 2008, p. 173; Cooper, et al., 2004, p. 13). Girdi Yönelimli CCR Modelinin primal ve dual formunda yer alan değişkenler:

- u_r: k. KVB için r. çıktıya verilen ağırlık
- v_i: k. KVB için i. girdiye verilen ağırlık
- Y_{rk}: k. KVB tarafından üretilen r. çıktı
- X_{ik}: k. KVB tarafından kullanılan i. girdi
- Y_{rj}: j. KVB tarafından üretilen r. çıktı
- X_{ij}: j. KVB tarafından kullanılan i. girdi

Çıktı yönelimli CCR modeline ait dual ve primal model Tablo 2'de gösterilmiştir.

Primal Model	Dual Model
Amaç Fonksiyonu: Min $\sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik}$ **Kısıtlar:** $\sum_{i=1}^{m} v_i X_{ij} - \sum_{r=1}^{s} u_r Y_{rj} \geq 0$ $\sum_{r-1}^{s} u_r Y_{rk} = 1$ $u_r, v_i \geq 0$ $j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, p$ $i = 1, \dots, m$	**Amaç Fonksiyonu:** Max Z_k **Kısıtlar:** $\sum_{j=1}^{n} \eta_{jk} X_{ij} \leq X_{ik}$ $Z_k Y_{rk} - \sum_{i=1}^{n} \eta_{jk} Y_{rj} \leq 0$ $\eta_{jk} \geq 0$ $j = 1, \dots, n$ $r = 1, \dots, p$ $i = 1, \dots, m$

Tablo 2: Çıktı Yönelimli CCR Model

2.3. BCC Model

Ölçeğe göre artan veya azalan getiriye sahip olan sistemlerde sistemlerin etkinliklerini belirleyebilmek için Banker, Charnes ve Rhodes tarafından geliştirilen BCC modeli kullanılabilmektedir (Banker, et al., 1984). CCR modeline ek olarak konvekslik kısıtı denilen $\sum_{j=1}^{n} \lambda_{jk} = 1$ olmak üzere bir kısıt daha eklemişlerdir (Özden, 2008, p. 173). Girdi yönelimli ve çıktı yönelimli CCR modelin dual-primal formları Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir (Özden, 2008, p. 173; Cooper, et al., 2004, p. 13).

Primal Model	Dual Model
Amaç Fonksiyonu: Min θ_k **Kısıtlar:** $\theta_k X_{ik} - \sum_{j=1}^{n} \lambda_{jk} X_{ij} \geq 0$ $\sum_{j=1}^{n} \lambda_{jk} Y_{rj} \geq Y_{rk}$ $\sum_{j=1}^{n} \lambda_{jk} = 1$ $\lambda_{jk} \geq 0$	**Amaç Fonksiyonu:** Max $\sum_{r=1}^{s} u_r Y_{rk} - u_k$ **Kısıtlar:** $\sum_{r=1}^{s} u_r Y_{rj} - \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ij} - u_k \leq 0$ $\sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik} = 1$ $u_r, v_i \geq \varepsilon > 0, u_k$ serbest

Tablo 3: Girdi Yönelimli BCC Model

Primal Model	Dual Model
Amaç Fonksiyonu: Max Z_k **Kısıtlar:** $Z_k Y_{rk} - \sum_{j=1}^{n} \eta_{jk} Y_{ij} \leq 0$ $\sum_{j=1}^{n} \eta_{jk} X_{ij} \leq X_{ik}$ $\sum_{j=1}^{n} \eta_{jk} = 1$ $\eta_{jk} \geq 0$	**Amaç Fonksiyonu:** Min $\sum_{i=1}^{m} v_i X_{ik} - v_k$ **Kısıtlar:** $-\sum_{r=1}^{s} u_r Y_{rj} + \sum_{i=1}^{m} v_i X_{ij} \geq 0$ $\sum_{i=1}^{m} u_r Y_{rk} = 1$ $u_r, v_i \geq \varepsilon > 0$, serbest

Tablo 4: Çıktı Yönelimli BCC Model

2.4. Süper Etkinlik Modeli (Super Efficiency Model)

Klasik VZA modelleri en uçtaki değerleri etkin birimler olarak tanımlama eğilimindedirler. Bu sebeple bazı analizlerde KVB'lerin birçoğunun etkin çıkma eğiliminde olabilir. Ancak son zamanlarda literatürde yapılan çalışmalarda bu durumu göz önünde bulunduran süper etkinlik modelleri geliştirilmiştir. Klasik VZA modellerinde etkin olan KVB'lerin üretim olanakları eğrisine uzaklığı tekrardan ölçülerek, KVB'ler arasında yeniden sıralandırma yapılmaktadır (Şimşek, 2011, p. 382). KVB'leri kendi içerisinde sıraladığından bazı KBV'lerin 1'den büyük değer alması mümkündür.

Süper etkinlik modelinin matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir (Andersen & Petersen, 1984, p. 1262; Perçin & Çakır, 2012, p. 37):

Amaç Fonksiyonu: Min θ_k

Kısıtlar:

$$\sum_{j=1}^{s} \lambda_j X_{ij} + s_i^- - \theta_k X_{ik} =$$

$$\sum_{j=1}^{s} \lambda_{jk} Y_{rj} - s_r^+ - Y_{rk} = 0$$

$\lambda_j, s_i^-, s_r^+ \geq 0$

i= 1, ..., m

r= 1, ..., s

2.5. Çok Yönlü Etkinlik Analizi (Multi-directional Efficiency Analysis)

ÇYEA, VZA'ya alternatif olarak geliştirilmiştir. DEA tarafından hesaplanan potansiyel iyileştirme oranlarına karşılık, birçok girdi ve çıktı değişkeninin daha efektif değerlendirmesine izin veren yapısıyla ÇYEA, "VZA'nin potansiyel iyileştirmesi" olarak da isimlendirilebilmektedir (Dowuona, 2014, pp. 6-7; Bogetoft & Otto, 2018, p. 44). ÇYEA girdi ve çıktı yönelimli kurulabilen modellerde, her değişkendeki iyileştirme potansiyelini ayrı ayrı değerlendirebilmektedir. Etkin olmayan karar verme birimlerindeki girdi tüketimini azaltmak, bazı istenmeyen çıktıları azaltmak veya arzu edilen çıktıların üretimini artırmak için oldukça kullanışlı bir metottur (Bi, et al., 2014, p. 2).

Amaç fonksiyonunda ifade edilen $d_{i,j0}^{t*}$ girdilerin azaltılması için hesaplanacak olan hedef değerdir. N karar verme birimleri olmak üzere, her bir yıl t olarak ifade edilmektedir. Bir karar verme biriminin belirtilen t periyodunda $x_{i,j}^t$, i=1, …, m adet girdi değişkeni varken, $y_{r,j}^t$, r=1, …, s adet çıktı değişkeni bulunmaktadır. Belirli bir gözlem için ideal referans noktalarını $(x_{i,j0}^t, y_{r,j0}^t)$ bulmak için her bir girdi değişkeni için aşağıda ifade edilen model çözülür (Wang, et al., 2013, p. 108).

Amaç Fonksiyonu:

Min $d_{i,j0}^t$

Kısıtlar:

$$\sum_j \lambda_j x_{i,j}^t \leq d_{i,j0}^t$$

$$\sum_j \lambda_j x_{-i,j}^t \leq x_{-i,j0}^t, \quad -i = 1, \dots, i-1, i+1, \dots, k$$

$$\sum_j \lambda_j x_{i,j}^t \leq x_{i,j0}^t, \quad i = k+1, \dots, m,$$

$$\sum_j \lambda_j y_{r,j}^t \leq y_{i,j0}^t, \quad r = 1, \dots, s,$$

$$\lambda_j \geq 0 \ \ ve \ \ j \in N$$

Denklemde ifade edilen ilk k girdi değişkeni isteğe bağlı girdiler, geri kalan girdiler ise isteğe bağlı olmayan değişkenlerdir. λ_j değişkeni ise her bir karar verme birimi ile girdi ve çıktı değişkenleri arasındaki bağı kurar. İdeal referans noktaları $(x_{i,j0}^t, y_{r,j0}^t), (d_{i,j0}^t y_{r,j0}^t)$ için optimal çözümü ifade eder. Ardından bir sonraki model çözülür (Wang, et al., 2013, p. 108).

Amaç Fonksiyonu:

Max β_{j0}^t

Kısıtlar:

$$\sum_j \lambda_j x_{i,j}^t \leq x_{i,j0}^t - \beta_{j0}^t (x_{i,j0}^t - d_{i,j0}^{t*}), \quad i = 1, \dots, k$$

$$\sum_j \lambda_j x_{i,j}^t \leq x_{i,j0}^t, \quad i = k+1, \dots, m$$

$$\sum_j \lambda_j y_{r,j}^t \geq y_{r,j0}^t, \quad r = 1, \dots, s$$

$$\lambda_j \geq 0, j \in N$$

Yukarıdaki denklemin optimal çözümü $(\lambda_j^*, \beta_{j0}^{t*})$ olacaktır. β_{j0}^t her bir karar verme birimi için teknik etkinsizlik değeri ifade etmektedir. Eğer teknik etkinsizlik değer 0'a eşit ise, ilgili karar verme birimi en iyi sınırına ulaşmıştır ve bu nedenle verimli olduğu kabul edilir (Bi, et al., 2014, p. 4). Girdi değişkenine $(x_{i,j0}^t)$ ait MEA şöyle tanımlanmaktadır (Wang, et al., 2013, p. 108):

$$\frac{x_{i,j0}^t - \beta_{j0}^{t*}(x_{i,j0}^t - d_{i,j0}^{t*})}{x_{i,j0}^t}$$

Her bir değişkene özgü spesifik etkinlik değerlerinin, tek bir ÇYVA katsayısı olarak ifade edilebilmesi için, $(x^t_{i,j0}, y^t_{r,j0})$ hareketle şöyle hesaplanır (Wang, et al., 2013, p. 108):

$$\theta^t_{j0} = 1 - \frac{1}{k}\sum_{i=1}^{k} \frac{x^t_{i,j0} - \beta^{t*}_{j0}\left(x^t_{i,j0} - d^{t*}_{i,j0}\right)}{x^t_{i,j0}}$$

3. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada kullanılan karar birimlerini İstanbul ili sınırları içerisinde yer alan ilçe belediyeleri oluşturmaktadır. Girdi yönelimli CCR ve BCC modelleri ile hesaplanan etkinlik skorları ile etkin KVB'ler belirlenmiştir. Etkin olmayan KVB'ler için ise etkin olmaları için girdi değişkenlerinden gerçekleştirmeleri gereken değişiklik miktarları ÇYEA ile hesaplanmıştır. Hesaplanan potansiyel iyileştirmeler doğrultusunda etkin olmayan karar verme birimlerinin etkin olması için hangi bütçe kalemlerinde ne kadar azaltmaya gitmeleri gerektiği ile ilgili çeşitli öneriler sunulmuştur.

Girdi Değişkenleri
1. Personel Giderleri+SGK Primi/Toplam Personel Sayısı
2. Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/Nüfus
3. Transfer Giderleri (Cari+Sermaye)/Nüfus
Çıktı Değişkenleri
1. Vergi Gelirleri / Nüfus
2. Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri / Nüfus
3. Diğer Gelirler

Tablo 5: Oransal Model Girdi-Çıktı Değişkenleri

Not: Çıktı değişkeni olarak yer alan Diğer Gelirler kalemi, Alınan Bağış ve Özel Gelirler + Sermaye Gelirleri + Diğer Gelirler + Alacaklardan Tahsilatlar - Red ve İadeler toplamından oluşmaktadır.

Bütçe kalemlerinin nüfus ve toplam personel sayısına oranlanmasının amacı, kişi başına harcanan gider kalemleri için potansiyel iyileştirmelerinin hesaplanmasıdır. Bu modelde bütçe gelir ve gider kalemlerinin tamamı analize girdi veya çıktı değişkeni olarak katılmadığından, normalde bütçe açığı veren belediyelerin etkin çıkması mümkün olabilir.

3.1. CCR Model Sonuçları

Oransal modele ilişkin hesaplanan girdi ve çıktı yönelimli CCR modeline ait özet sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir. Bu modelde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında mevcut çıktı değerleri üzerinden girdilerin ne kadar etkin kullanıldığı ölçülmeye çalışılmıştır.

Veri Zarflama Analizi	2015	2016	2017
Analiz Edilen KVB Sayısı	37	38	37
Analiz Dışı Kalan KVB Sayısı	2	1	2
Etkin KVB Sayısı	13	12	4
Etkin Olmayan KVB Sayısı	24	26	33
Çok Yönlü Etkinlik Analizi	**2015**	**2016**	**2017**
Analiz Edilen KVB Sayısı	37	38	37
Analiz Dışı Kalan KVB Sayısı	2	1	2
Etkin KVB Sayısı	13	10	1
Etkin Olmayan KVB Sayısı	24	28	36

Tablo 6: CCR Modeline İlişkin Özet Tablo

Girdi yönelimli CCR modeline göre hesaplanan etkinlik skorlarına bakıldığında analize katılan KVB sayısının 2015 yılı için 37, 2016 yılı için 38 ve 2017 yılı için 37 olduğu görülmektedir. Bazı belediyelerde herhangi bir girdi veya çıktı değişkeninde görülen eksiklik sebebiyle etkinlik skorları hesaplanamamıştır. ÇYEA'da etkin olmayan karar verme birinin VZA'ya göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Karar verme birimlerine yönelik toplam etkinlik değerleri girdi ve çıktı yönelimli CCR modelleri ile hesaplanabilir. Karar verme birimlerinin etkinliğinin tek bir model tipine göre hesaplanması yeterlidir. Çünkü girdi yönelimli model ile çıktı yönelimli CCR modeline ait toplam etkinlik değerleri birbirine eşittir. Ancak her iki model için hesaplanacak potansiyel iyileştirme oranları farklılık gösterebilmektedir (Özden, 2008, p. 173). Bu durumda Oransal Model için hesaplanan girdi ve çıktı yönelimli CCR skorları birbirine eşit olacaktır.

		2015		2016		2017	
ID	**Belediye**	**VZA**	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇEVA**	**VZA**	**ÇYEA**
1	Adalar	1	0	1	0	1	1
2	Avcılar	0.5431	0.6878	0.5248	0.6351	0.0320	1
3	Bağcılar	1	0	1	0	0.0492	1
4	Bahçelievler	0.9389	0.5000	0.9532	0.5123	0.0438	1
5	Bakırköy	-	-	-	-	-	-
6	Bayrampaşa	0.6867	0.6753	1	0	0.0279	1
7	Beşiktaş	0.8937	0.5157	1	0	-	-
8	Beykoz	1	0	0.8753	0.5861	0.0740	1
9	Beyoğlu	0.6826	0.7744	0.8201	0.5289	0.0228	1
10	Esenler	0.4556	0.8040	0.5639	0.6937	0.0313	1
11	Eyüp	1	0	1	0.5127	0.0307	1
12	Fatih	1	0	0.7045	0.5406	0.0354	1

13	Gaziosmanpaşa	0.5973	0.7555	0.6589	0.6117	0.0375	1
14	Güngören	-	-	-	-	-	-
15	Kadıköy	0.9533	0.4137	0.8477	0.4236	0.0403	1
16	Kâğıthane	0.9630	0.3876	0.8178	0.4491	0.0537	1
17	Kartal	0.7008	0.6137	0.6372	0.6357	0.0351	1
18	Küçükçekmece	1	0	1	0	0.0811	1
19	Maltepe	0.7214	0.8340	1	0	0.0336	1
20	Pendik	1	0	0.9026	0.5088	0.0484	1
21	Sarıyer	0.8363	0.5861	1	0	0.0190	1
22	Şişli	1	0	0.3680	0.8374	0.0250	1
23	Tuzla	0.900	0.5239	0.6076	0.6556	0.0180	1
24	Ümraniye	0.835	0.4958	0.8340	0.4668	0.0615	1
25	Üsküdar	0.7567	0.5902	0.8076	0.4826	0.0591	1
26	Zeytinburnu	1	0	0.9873	0.3521	0.0340	1
27	Büyükçekmece	0.637	0.6984	0.3427	0.8042	0.7092	1
28	Çatalca	-	-	1	0	1	0
29	Silivri	0.8837	0.6442	0.5183	0.6914	0.0276	1
30	Sultanbeyli	0.9306	0.5260	0.8238	0.5902	0.0241	1
31	Şile	1	0	1	0	1	1
32	Arnavutköy	0.6174	0.6855	0.5454	0.6580	0.0261	1
33	Ataşehir	0.7782	0.6340	0.8392	0.5157	0.0361	1
34	Başakşehir	0.7248	0.5457	0.6403	0.6108	0.5713	1
35	Beylikdüzü	0.9284	0.9389	1	0.5000	0.0341	1
36	Çekmeköy	1	0	1	0	1	1
37	Esenyurt	1	0	0.8794	0.4735	0.0639	1
38	Sancaktepe	0.7467	0.5871	0.9316	0.3549	0.0604	1
39	Sultangazi	1	0	0.8847	0.8092	0.0424	1

Tablo 7: Girdi Yönelimli CCR Modeli Etkinlik Değerleri (VZA-ÇYEA)

2015 yılına bakıldığında etkin karar verme birimlerinin; Adalar, Bağcılar, Beykoz, Eyüp, Fatih, Küçükçekmece, Pendik, Şişli, Zeytinburnu, Şile, Çekmeköy, Esenyurt ve Sultangazi olduğu görülmektedir. 2015 yılına ait en düşük etkinlik skoru ise 0.45 ile Esenler Belediyesi'ne aittir.

2016 yılında etkin olan karar verme birimleri sırasıyla; Adalar, Bağcılar, Bayrampaşa, Beşiktaş, Eyüp, Küçükçekmece, Maltepe, Sarıyer, Çatalca Şile, Beylikdüzü ve Çekmeköy olduğu görülmektedir. Bu yıla ait en düşük etkinlik skoru 0.34 ile Büyükçekmece ve 0.36 ile Şişli Belediyesi'ne aittir.

2017 yılına ait etkinlik skorlarına bakıldığında etkin karar verme birimlerinin; Adalar, Çatalca, Şile ve Çekmeköy belediyeleri olduğu görülmektedir. Oransal modelin girdi ve çıktı değişkenleri açısından 2017 yılında belediyelerin düşük performans gösterdiği

görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 3 yıllık periyotta Adalar, Çekmeköy ve Şile Belediyeleri bütçesinin tamamını etkin kullanan karar verme birimleri olmuştur.

3.2. BCC Model Sonuçları

Ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında hesaplanan girdi yönelimli BCC modeli, çıktı değişkenlerinin miktarını sabit tutarak girdilerin minimize edilmesini amaçlar. Oransal modele ilişkin tahmin edilen girdi yönelimli BCC modelinin özet sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Girdi yönelimli ve çıktı yönelimli CCR modeline ilişkin sonuçlar ile kıyaslandığında, BCC modeline ilişkin sonuçlarda daha fazla karar verme biriminin etkin olduğu görülmektedir.

Veri Zarflama Analizi	**2015**	**2016**	**2017**
Analiz Edilen KVB Sayısı	37	38	37
Analiz Dışı Kalan KVB Sayısı	2	1	2
Etkin KVB Sayısı	21	19	18
Etkin Olmayan KVB Sayısı	16	19	19
Çok Yönlü Etkinlik Analizi	**2015**	**2016**	**2017**
Analiz Edilen KVB Sayısı	37	38	37
Analiz Dışı Kalan KVB Sayısı	2	1	2
Etkin KVB Sayısı	18	17	17
Etkin Olmayan KVB Sayısı	19	21	20

Tablo 8: Girdi Yönelimli BCC Modeline İlişkin Özet Tablo

Girdi yönelimli BCC modeli yıllara göre değerlendirildiğinde etkin karar verme birimlerinde azalış, bütçenin kullanımında ise etkinsizlik artışı vardır.

		2015		**2016**		**2017**	
ID	**Belediye**	**VZA**	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇYEA**
1	Adalar	1	0	1	0	1	0
2	Avcılar	0.8976	0.4932	0.5382	0.6520	0.4026	0.8119
3	Bağcılar	1	0	1	0	1	0
4	Bahçelievler	0.9802	0.4114	0.9579	0.5238	1	0
5	Bakırköy	1	0.7420	0.2287	0.8401	0.0066	1
6	Bayrampaşa	1	0.4420	1	0	0.3813	0.8426
7	Beşiktaş	0.9022	0.5075	1	0	-	-
8	Beykoz	1	0	1	0	1	0
9	Beyoğlu	0.9503	0.4833	0.9306	0.4651	0.5215	0.8258
10	Esenler	0.8842	0.6120	0.6064	0.6752	0.5099	0.7270
11	Eyüp	1	0	1	0.5597	0.5465	0.8070
12	Fatih	1	0	0.7524	0.5375	0.6563	0.6717

13	Gaziosmanpaşa	1	0	0.7054	0.5892	0.5463	0.7052
14	Güngören	-	-	-	-	-	-
15	Kadıköy	0.9607	0.5	1	0	1	0
16	Kâğıthane	1	0	0.8220	0.4734	0.9730	0.4347
17	Kartal	0.7649	0.6592	0.6671	0.6933	0.6054	0.6736
18	Küçükçekmece	1	0	1	0	1	0
19	Maltepe	0.9097	0.7302	1	0	1	0
20	Pendik	1	0	0.9126	0.5773	1	0
21	Sarıyer	0.9032	0.5427	1	0	1	0
22	Şişli	1	0	1	0	1	0
23	Tuzla	0.9308	0.6552	0.6898	0.5903	0.5020	0.7481
24	Ümraniye	0.9516	0.4047	0.8359	0.4729	1	0
25	Üsküdar	0.8642	0.6275	0.9090	0.5035	0.8652	0.7694
26	Zeytinburnu	1	0	0.9882	0.4292	0.8199	0.5829
27	Büyükçekmece	0.8549	0.5782	0.4390	0.7810	1	0.5
28	Çatalca	-	-	1	0	1	0
29	Silivri	1	0	0.5771	0.6937	0.7500	0.7757
30	Sultanbeyli	1	0	1	0.5	0.5200	0.7204
31	Şile	1	0	1	0	1	0
32	Arnavutköy	1	0.3940	0.5633	0.6945	0.4834	0.8115
33	Ataşehir	0.8522	0.5697	0.8668	0.6619	0.8297	0.7077
34	Başakşehir	0.7676	0.5144	0.7428	0.5703	0.9075	0.9419
35	Beylikdüzü	1	0	1	0	0.5087	0.8226
36	Çekmeköy	1	0	1	0	1	0
37	Esenyurt	1	0	1	0	1	0
38	Sancaktepe	0.8596	0.49381	1	0	1	0
39	Sultangazi	1	0	1	0	1	0

Tablo 9: Girdi Yönelimli BCC Model Etkinlik Değerleri (VZA-ÇYEA)

2015 yılına ilişkin etkinlik skorlarına bakıldığında; Avcılar, Bahçelievler, Beşiktaş, Beyoğlu, Esenler, Kadıköy, Kartal, Maltepe, Sarıyer, Tuzla, Ümraniye, Üsküdar, Büyükçekmece, Ataşehir, Başakşehir, Sancaktepe belediyelerinin etkin olmadığı görülmüştür.

2016 yılına ilişkin etkinlik skorlarına bakıldığında; Avcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beyoğlu, Esenler, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kâğıthane, Kartal, Pendik, Tuzla, Ümraniye, Üsküdar, Zeytinburnu, Büyükçekmece, Silivri, Arnavutköy, Ataşehir ve Başakşehir belediyelerinin etkin olmadığı görülmektedir. En düşük etkinlik skoruna ait belediyenin 0.22 ile Bakırköy olduğu tespit edilmiştir.

2017 yılı etkinlik skorlarına bakıldığında; Avcılar, Bakırköy, Bayrampaşa, Beyoğlu, Esenler, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kâğıthane, Kartal, Tuzla, Üsküdar, Zeytinburnu, Silivri, Sultanbeyli, Arnavutköy, Ataşehir, Başakşehir ve Beylikdüzü belediyelerinin etkin karar

verme birimi olmadıkları tespit edilmiştir.

Genel olarak bakıldığında araştırma periyodu içerisinde bütçesini her yıl etkin kullanan belediyeler Adalar, Bağcılar, Sultangazi ve Çekmeköy belediyeleri olmuştur.

3.3. Süper Etkinlik Modeli Sonuçları

Bu bölümde R istatistik yazılımı içerisindeki *"Benchmarking"* paketinde yer alan *sdea* komutuyla girdi yönelimli CCR ve BCC modelleri için süper etkinlik modeli tahmin edilmiştir. Elde edilen süper etkinlik skorları ile etkin belediyeler içerisinde hangilerinin en etkin olduğunu görmek mümkün olmuştur.

3.3.1. CCR Modeli Sonuçları

Girdi yönelimli CCR modelinin 2015-2017 yıllarına ilişkin süper etkinlik sıralaması Tablo 10'da verilmiştir. Adalar ve Bağcılar belediyeleri 2015 ve 2016 yılları arasında en etkin ilk on belediye içerisinde yer almışlardır. 2017 yılında belediyelerin bütçe performanslarındaki etkisizlik süper etkinlik modelinde de görülmektedir.

2015 yılı süper etkinlik sıralamasına göre Bağcılar, Şile, Beykoz, Esenyurt, Adalar, Şişli, Eyüp, Küçükçekmece, Çekmeköy ve Pendik belediyeleri en etkin ilk on belediye arasında yer almaktadır.

2016 yılı süper etkinlik sıralamasına göre Çatalca, Bayrampaşa, Bağcılar, Çekmeköy, Küçükçekmece, Maltepe, Sarıyer, Beşiktaş, Şile ve Adalar belediyeleri en etkin ilk on belediyedir.

2017 yılına göre Adalar, Küçükçekmece, Beykoz, Çekmeköy, Esenyurt, Ümraniye, Sancaktepe, Şile, Üsküdar ve Başakşehir belediyelerinin süper etkinlik sıralamasında ilk onda yer aldığı görülmektedir.

Çalışma yılları genel olarak değerlendirildiğinde Şile, Küçükçekmece ve Çekmeköy belediyeleri üç yıl boyunca üst üste en etkin belediyeler sıralamasından üstte yer almışlardır.

Rank	Belediye	2015	Rank	Belediye	2016	Rank	Belediye	2017
1	Bağcılar	2.1027	1	Çatalca	14.0152	1	Adalar	0.1149
2	Şile	1.9749	2	Bayrampaşa	2.0639	2	Küçükçekmece	0.0811
3	Beykoz	1.8999	3	Bağcılar	1.6459	3	Beykoz	0.0741
4	Esenyurt	1.7450	4	Çekmeköy	1.2563	4	Çekmeköy	0.0647
5	Adalar	1.7062	5	Küçükçekmece	1.2225	5	Esenyurt	0.0639
6	Şişli	1.5461	6	Maltepe	1.1587	6	Ümraniye	0.0616
7	Eyüp	1.2650	7	Sarıyer	1.1143	7	Sancaktepe	0.0605
8	Küçükçekmece	1.1971	8	Beşiktaş	1.1026	8	Şile	0.0605
9	Çekmeköy	1.1008	9	Şile	1.0480	9	Üsküdar	0.0592
10	Pendik	1.0975	10	Adalar	1.0077	10	Başakşehir	0.0581
11	Fatih	1.0515	11	Beylikdüzü	0.9847	11	Kâğıthane	0.0537
12	Zeytinburnu	1.0259	12	Zeytinburnu	0.9838	12	Bağcılar	0.0492

13	Sultangazi	1.0164	13	Bahçelievler	0.9533	13	Pendik	0.0484
14	Kâğıthane	0.9630	14	Sancaktepe	0.9316	14	Bahçelievler	0.0439
15	Kadıköy	0.9533	15	Eyüp	0.9309	15	Sultangazi	0.0425
16	Bahçelievler	0.9390	16	Pendik	0.9026	16	Kadıköy	0.0404
17	Sultanbeyli	0.9307	17	Sultangazi	0.8847	17	Gaziosmanpaşa	0.0375
18	Beylikdüzü	0.9263	18	Esenyurt	0.8795	18	Ataşehir	0.0361
19	Beşiktaş	0.8856	19	Beykoz	0.8753	19	Fatih	0.0354
20	Silivri	0.8837	20	Kadıköy	0.8477	20	Kartal	0.0351
21	Tuzla	0.8731	21	Ataşehir	0.8392	21	Beylikdüzü	0.0341
22	Sarıyer	0.8361	22	Ümraniye	0.8341	22	Zeytinburnu	0.0340
23	Ümraniye	0.8360	23	Kâğıthane	0.8178	23	Maltepe	0.0337
24	Ataşehir	0.7783	24	Üsküdar	0.8077	24	Avcılar	0.0321
25	Üsküdar	0.7567	25	Sultanbeyli	0.7909	25	Esenler	0.0313
26	Sancaktepe	0.7467	26	Beyoğlu	0.7750	26	Eyüp	0.0308
27	Başakşehir	0.7248	27	Fatih	0.7045	27	Bayrampaşa	0.0280
28	Maltepe	0.7214	28	Gaziosmanpaşa	0.6590	28	Silivri	0.0276
29	Kartal	0.7008	29	Kartal	0.6372	29	Arnavutköy	0.0261
30	Bayrampaşa	0.6867	30	Başakşehir	0.5863	30	Şişli	0.0250
31	Beyoğlu	0.6826	31	Esenler	0.5639	31	Sultanbeyli	0.0241
32	Büyükçekmece	0.6374	32	Tuzla	0.5495	32	Beyoğlu	0.0229
33	Arnavutköy	0.6174	33	Arnavutköy	0.5455	33	Büyükçekmece	0.0212
34	Gaziosmanpaşa	0.5974	34	Avcılar	0.5248	34	Sarıyer	0.0190
35	Avcılar	0.5432	35	Silivri	0.4768	35	Tuzla	0.0181
36	Esenler	0.4556	36	Şişli	0.3680			
			37	Büyükçekmece	0.3427			

Tablo 10: Girdi Yönelimli CCR Model İçin Süper Etkinlik Sıralaması

3.3.2. BCC Modeli Sonuçları

Girdi yönelimli BCC modeline ilişkin 2015-2017 süper etkinlik sıralaması Tablo 11'de verilmiştir. Çalışma aralığı içinde en etkin ilk on belediyenin arasına girenler Şile ve Küçükçekmece belediyeleridir.

2015 yılına bakıldığında Şile, Esenyurt, Eyüp, Sultangazi, Sultanbeyli, Küçükçekmece, Pendik, Kağıthane, Çekmeköy ve Fatih belediyeleri ilk on belediye içerisinde yer almaktadır.

2016 yılına göre Beşiktaş, Bağcılar, Bayrampaşa, Esenyurt, Çekmeköy, Şile, Kadıköy, Küçükçekmece, Sancaktepe ve Maltepe belediyeleri en etkin ilk on belediye içerisinde yer almıştır.

2017 yılına bakıdığında Şile, Küçükçekmece, Bağcılar, Maltepe, Pendik, Bahçelievler, Sancaktepe, Sultangazi, Ümraniye ve Kadıköy süper etkinlik sıralamasında ilk on beleidye içerisinde yer almaktadır.

Rank	Belediye	2015	Rank	Belediye	2016	Rank	Belediye	2017
1	Şile	2.5645	1	Beşiktaş	3.6823	1	Şile	1.5156
2	Esenyurt	1.8213	2	Bağcılar	3.4668	2	Küçük-çekmece	1.3099
3	Eyüp	1.7043	3	Bayram-paşa	2.1484	3	Bağcılar	1.2433
4	Sultangazi	1.3671	4	Esenyurt	2.0886	4	Maltepe	1.2279
5	Sultan-beyli	1.2319	5	Çekmeköy	2.0567	5	Pendik	1.2053
6	Küçükçek-mece	1.2146	6	Şile	1.5275	6	Bahçe-lievler	1.1451
7	Pendik	1.1278	7	Kadıköy	1.4682	7	Sancak-tepe	1.0928
8	Kâğıthane	1.1273	8	Küçükçek-mece	1.2792	8	Sultan-gazi	1.0629
9	Çekmeköy	1.1205	9	Sancak-tepe	1.2163	9	Ümraniye	1.0492
10	Fatih	1.1180	10	Maltepe	1.2142	10	Kadıköy	1.0253
11	Zeytinbur-nu	1.0908	11	Sarıyer	1.1839	11	Sarıyer	1.0035
12	Silivri	1.0352	12	Beylik-düzü	1.0029	12	Kâğıtha-ne	0.9731
13	Gazios-manpaşa	1.0215	13	Zeytinbur-nu	0.9846	13	Büyük-çekmece	0.9648
14	Beylik-düzü	1.0113	14	Bahçeliev-ler	0.9579	14	Başakşe-hir	0.9076
15	Bahçeliev-ler	0.9803	15	Eyüp	0.9326	15	Üsküdar	0.8652
16	Bayram-paşa	0.9733	16	Pendik	0.9127	16	Ataşehir	0.8298
17	Kadıköy	0.9607	17	Üsküdar	0.9090	17	Zeytin-burnu	0.8199

18	Ümraniye	0.9516	18	Sultan-beyli	0.8812	18	Silivri	0.7501
19	Beyoğlu	0.9394	19	Ataşehir	0.8668	19	Fatih	0.6563
20	Arnavut-köy	0.9186	20	Ümraniye	0.8360	20	Kartal	0.6055
21	Sarıyer	0.8932	21	Kâğıthane	0.8221	21	Eyüp	0.5465
22	Beşiktaş	0.8894	22	Beyoğlu	0.8049	22	Gazios-manpaşa	0.5463
23	Tuzla	0.8770	23	Fatih	0.7524	23	Beyoğlu	0.5215
24	Üsküdar	0.8636	24	Başakşe-hir	0.7428	24	Sultan-beyli	0.5200
25	Sancak-tepe	0.8597	25	Gazios-manpaşa	0.7054	25	Esenler	0.5100
26	Avcılar	0.8536	26	Tuzla	0.6860	26	Beylik-düzü	0.5087
27	Ataşehir	0.8523	27	Kartal	0.6671	27	Tuzla	0.5020
28	Büyükçek-mece	0.8337	28	Esenler	0.6064	28	Arnavut-köy	0.4754
29	Esenler	0.8207	29	Silivri	0.5637	29	Avcılar	0.4026
30	Maltepe	0.7881	30	Arnavut-köy	0.5633	30	Bayram-paşa	0.3814
31	Başakşe-hir	0.7598	31	Avcılar	0.5383	31	Bakırköy	0.0066
32	Kartal	0.7543	32	Büyükçek-mece	0.4391			
33	Bakırköy	0.6791	33	Bakırköy	0.2288			

Tablo 11: Girdi Yönelimli BCC Model İçin Süper Etkinlik Sıralaması

4. ÇOK YÖNLÜ ETKİNLİK ANALİZİ İYILEŞTIRME ÖNERILERI (MULTİ-DİRECTONAL EFFİCİENCY MODEL POTENTİAL IMPROVEMENT)

Girdi yönelimli modellerde uygulandığında mevcut çıktı miktarlarının varlığında girdi değişkenlerinde gerçekleştirilmesi gereken tasarruf miktarlarını verir. Bu sebeple çalışmanın amacına uygun olarak sadece girdi yönelimli modeller için uygulanması uygun görülmüştür. *"Benchmarking"* paketinin içerisinde yer alan *mea* komutu, potansiyel tasarruf miktarlarının hesaplanması için kullanılmıştır.

İstanbul ilçe belediyeleri için 2015-2017 yılları arasında bütçelerin gider kalemlerinde gerçekleştirmeleri gereken tasarruf miktarları verilmiştir. Oransal modele ilişkin girdi değişkenlerinde personel başına ve kişi başına yapılması gereken tasarruf miktarları girdi yönelimli CCR ve BCC modelleri için hesaplanmıştır.

Oransal model etkin olmayan karar verme birimleri için potansiyel iyileştirmeler belirlenerek girdi değişkenlerinde, yani diğer deyişle gider değişkenlerinde gerçekleştirmeleri gereken tasarruf miktarları hesaplanmıştır. Belediyelerin etkin bir bütçeye sahip olmaları için 2015 ile 2017 yılları arasında gerçekleştirmeleri gereken tasarrufları ifade edilmiştir. CCR ve BCC modelinin 2015 yılına ilişkin potansiyel iyileşme tutarları TL cinsinden Tablo 12'de ifade edilmiştir.

Girdi Yönelimli CCR Model Potansiyel İyileşme (₺)			
Belediye	Personel Giderleri/ Toplam Personel Sayısı	Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/ Nüfus	Transfer Harcamaları/ Nüfus
Avcılar	30,054.21	138.88	12.50
Bahçelievler	12,030.45	11.01	1.41
Bayrampaşa	19,164.46	130.52	4.41
Beşiktaş	7,566.90	157.72	10.63
Beyoğlu	24,064.90	214.19	4.97
Esenler	41,498.99	132.41	26.30
Gaziosmanpaşa	33,436.94	64.05	19.50
Kadıköy	6,974.73	12.02	1.38
Kâğıthane	3,415.34	5.70	1.44
Kartal	46,297.80	57.72	19.17
Maltepe	35,296.25	98.80	3.67
Sarıyer	29,427.42	49.72	8.08
Tuzla	10,822.41	60.17	7.52
Ümraniye	10,204.00	35.34	7.94
Üsküdar	12,291.99	71.11	23.85
Büyükçekmece	18,909.35	173.66	51.58
Silivri	15,044.48	34.31	3.51
Sultanbeyli	23,155.32	8.83	2.23
Arnavutköy	21,111.44	151.59	16.21
Ataşehir	15,241.75	122.24	3.83
Başakşehir	17,990.62	183.18	21.98
Beylikdüzü	19,519.68	95.77	0.80
Sancaktepe	15,141.07	106.38	7.72

Girdi Yönelimli CCR Model Potansiyel İyileşme (₺)			
Belediye	Personel Giderleri/ Toplam Personel Sayısı	Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/ Nüfus	Transfer Harcamaları/ Nüfus
Avcılar	7,196.89	58.15	7.06
Bahçelievler	888.98	5.55	0.80
Bayrampaşa	1,072.20	49.40	0.56
Beşiktaş	5,658.37	155.20	10.29
Beyoğlu	3,390.26	106.82	1.34
Esenler	11,934.12	50.20	18.57

Kadıköy	4,947.01	12.30	1.33
Kartal	36,153.43	46.47	19.12
Maltepe	20,857.86	73.23	2.96
Sarıyer	18,356.57	33.66	5.26
Tuzla	13,092.77	65.27	4.65
Ümraniye	1,966.66	17.63	2.29
Üsküdar	7,187.26	63.97	24.82
Büyükçek-mece	9,818.45	120.71	42.10
Arnavutköy	3,037.35	52.25	5.47
Ataşehir	8,555.53	102.00	3.33
Başakşehir	15,235.98	163.28	20.22
Sancaktepe	6,506.23	81.53	5.50

Tablo 12: 2015 Yılı İçin Potansiyel İyileşme

2015 yılına ait BCC modele göre VZA'da etkin olan Bayrampaşa ve Arnavutköy belediyeleri ÇYEA'da etkin olmayan karar verme birimi olarak ifade edilmiştir ve girdi değişkenleri için potansiyel tasarruf miktarları hesaplanmıştır. Buna göre Avcılar Belediyesi'nin etkin bir belediye olabilmesi kişi başına personel harcamalarını 30 bin 54 TL, kişi başına mal ve hizmet alımı giderlerini 138 TL, kişi başına transfer harcamalarını ise 12 buçuk TL azaltması gerekmektedir. BCC modeline göre bakıldığında kişi başına personel giderlerini 7 bin 197 TL, kişi başına mal ve hizmet alımı giderlerini 58 TL, kişi başına transfer harcamalarını ise 7 TL azaltması gerekmektedir. Diğer belediyeler için de benzer yorumlar yapılabilir.

Girdi Yönelimli CCR Model Potansiyel İyileşme (₺)			
Belediye	Personel Giderleri/ Toplam Personel Sayısı	Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/ Nüfus	Transfer Harcamaları/ Nüfus
Avcılar	37,106.12	159.51	20.52
Bahçelievler	4,550.55	8.08	2.56
Beykoz	12,290.29	57.66	29.47
Beyoğlu	38,083.51	141.64	3.03
Esenler	52,482.34	110.57	18.63
Eyüp	6,804.41	82.50	1.44
Fatih	24,149.19	139.64	6.39
Gaziosman-paşa	29,237.75	70.02	15.51
Kadıköy	19,275.95	99.62	3.30
Kâğıthane	9,523.94	39.42	9.44
Kartal	50,659.09	102.53	16.56
Pendik	25,540.34	16.36	6.44
Şişli	88,646.54	677.49	121.27
Tuzla	62,112.63	390.34	20.94

Ümraniye	12,544.98	32.66	10.89
Üsküdar	12,922.67	92.88	5.61
Zeytinburnu	1,731.55	14.96	0.19
Büyükçek-mece	56,293.71	376.56	52.40
Silivri	49,404.79	290.28	27.99
Sultanbeyli	37,692.02	45.55	3.98
Arnavutköy	38,705.53	201.03	16.14
Ataşehir	17,280.99	152.29	2.01
Başakşehir	42,261.56	387.27	20.83
Beylikdüzü	3,607.91	63.59	0.16
Esenyurt	10,904.98	27.63	9.21
Sancaktepe	3,486.81	47.59	3.22
Sultangazi	19,327.05	26.14	1.88
Girdi Yönelimli BBC Model Potansiyel İyileşme (₺)			
Belediye	Personel Giderleri/ Toplam Personel Sayısı	Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/ Nüfus	Transfer Harcamaları/ Nüfus
Avcılar	35,317.55	162.51	20.08
Bahçelievler	4,428.30	7.44	2.24
Beyoğlu	32,434.94	117.71	2.54
Esenler	50,380.61	101.58	16.20
Eyüp	7,132.97	86.51	1.27
Fatih	15,936.48	134.08	5.97
Gaziosman-paşa	28,098.27	59.41	13.10
Kâğıthane	9,542.44	39.25	9.06
Kartal	49,185.92	93.45	17.95
Pendik	27,708.75	12.01	7.21
Tuzla	40,925.37	206.76	16.01
Ümraniye	12,147.86	32.66	10.95
Üsküdar	5,486.48	87.74	3.03
Zeytinburnu	2,095.05	8.73	0.22
Büyükçek-mece	39,877.48	285.69	50.29
Silivri	42,387.73	193.56	25.17
Sultanbeyli	26,662.45	26.08	2.28
Arnavutköy	31,874.17	195.14	15.80
Ataşehir	10,770.18	171.31	2.55
Başakşehir	22,664.39	222.50	13.03

Tablo 13: 2016 Yılı İçin Potansiyel İyileşme

2016 yılına ilişkin potansiyel iyileşme miktarları Tablo 13'te verilmiştir. VZA'dan farklı olarak Eyüp ve Beylikdüzü belediyeleri bu hesaplamalarda etkin çıkmamıştır ve potansiyel iyileştirme değerleri **ÇY**EA'da hesaplanmıştır. Ancak diğer karar verme birimlerine nazaran hesaplanan iyileştirme değerlerinin daha düşük olduğu görülmektedir.

Avcılar Belediyesi'nin CCR modeli sonuçlarına bakıldığında etkin bir belediye olması için kişi başına personel giderlerinde 37 bin TL, kişi başına mal ve hizmet alımı giderlerinde 159 TL, transfer harcamalarında 20 buçuk TL tasarruf etmesi öngörülmektedir. BCC modeli sonuçlarına göre ise aynı girdi değişkenlerinde sırasıyla 35 bin 317 TL, 162 TL ve 20 TL tasarruf etmesi gerekmektedir. Her iki modelin yakın tasarruf sonuçları verdiği görülmektedir. Diğer karar verme birimlerinin potansiyel iyileştirme tutarları için de benzer yorumlar yapılabilir.

ÇYEA'nın girdi yönelimli BCC modelinin 2016 yılına ilişkin sonuçlarda klasik metot VZA'ya göre etkin olan Eyüp ve Sultanbeyli belediyeleri için potansiyel tasarruf miktarları hesaplanmıştır. 2017 yılı sonuçlarına bakıldığında ise benzer durumda olan yalnızca Büyükçekmece Belediyesi olduğu görülmektedir.

2017 yılına ilişkin potansiyel iyileşme değerleri Tablo 14'te hesaplanmıştır. VZA'daki etkinlik skorlarına göre etkin çıkan belediyelerden Çekmeköy dışındaki tüm karar verme birimleri ÇYEA'ya göre etkinsiz sayılmıştır. Buna göre geleneksel non-parametrik yöntemlerden VZA'ya göre etkin olan Şile ve Adalar belediyeleri için girdi değişkenlerinde tasarruf etmeleri gereken miktarlar hesaplanmıştır. CCR modeline göre Şile Belediyesi'nin yıllık personel harcamalarında yaklaşık 25 bin TL, kişi başına mal ve hizmet alımını bin 403 TL ve kişi başına transfer harcamalarında 28 TL tasarruf etmesi önerilmektedir. BCC modeline göre Şile Belediyesi etkin bir belediye olduğundan potansiyel tasarruf miktarları hesaplanmamıştır.

Girdi Yönelimli CCR Model Potansiyel İyileşme (₺)			
Belediye	Personel Giderleri/ Toplam Personel Sayısı	Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/ Nüfus	Transfer Harcamaları/ Nüfus
Adalar	38,037.64	929.57	212.78
Avcılar	88,982.69	453.96	44.80
Bağcılar	90,343.37	364.90	14.41
Bahçelievler	98,414.36	329.20	14.49
Bayrampaşa	73,207.97	527.32	18.09
Beykoz	99,290.07	662.17	57.00
Beyoğlu	83,356.59	672.82	17.44
Esenler	91,056.87	339.26	28.88
Eyüp	80,993.71	519.53	35.93
Fatih	81,630.61	425.99	17.85
Gaziosmanpaşa	81,145.11	293.55	42.73
Kadıköy	109,804.58	640.61	19.09
Kâğıthane	69,568.81	324.29	23.82
Kartal	92,098.50	380.31	41.73
Küçükçekmece	66,197.46	304.87	56.65
Maltepe	117,964.50	384.20	11.06

Pendik	103,627.96	247.31	55.83
Sarıyer	117,553.67	657.06	32.74
Şişli	138,727.90	1,224.42	16.66
Tuzla	109,463.42	821.65	54.54
Ümraniye	77,388.66	325.89	32.82
Üsküdar	65,761.44	565.76	73.44
Zeytinburnu	71,767.72	540.21	26.37
Büyükçek-mece	85,825.21	650.27	19.26
Silivri	83,441.54	499.51	171.94
Sultanbeyli	92,335.50	271.19	19.22
Şile	24,679.96	1,403.50	28.21
Arnavutköy	71,857.70	475.54	40.44
Ataşehir	98,560.81	636.93	14.48
Başakşehir	83,219.07	825.80	129.86
Beylikdüzü	111,099.55	671.70	158.17
Çekmeköy	80,995.25	401.13	35.94
Esenyurt	79,888.27	403.98	62.63
Sancaktepe	88,848.92	617.13	27.70
Sultangazi	83,112.42	286.53	9.62
Girdi Yönelimli BBC Model Potansiyel İyileşme (₺)			
Belediye	Personel Giderleri/ Toplam Personel Sayısı	Mal ve Hizmet Alımı Giderleri/ Nüfus	Transfer Harcamaları/ Nüfus
Avcılar	48,342.13	265.37	30.49
Bayrampaşa	45,869.99	374.64	11.44
Beyoğlu	39,270.44	314.26	9.50
Esenler	45,312.18	158.83	15.75
Eyüp	34,188.34	283.01	18.39
Fatih	27,000.61	154.47	6.67
Gaziosman-paşa	34,978.60	113.48	24.55
Kâğıthane	1,352.43	14.95	0.90
Kartal	33,020.02	138.52	19.50
Tuzla	56,107.05	371.05	32.32
Üsküdar	7,249.57	212.54	27.72
Zeytinburnu	9,675.68	65.90	9.57
Büyükçek-mece	8,834.94	12.75	3.36
Silivri	33,894.13	97.36	107.09
Sultanbeyli	49,937.99	130.44	9.41

Arnavutköy	37,532.47	228.87	28.37
Ataşehir	18,128.54	165.24	2.26
Başakşehir	7,689.57	310.70	64.32
Beylikdüzü	46,486.29	306.56	119.51

Tablo 14: 2017 Yılı İçin Potansiyel İyileşme

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma İstanbul ilçe belediyelerinin 2015 ve 2017 yılları arasındaki bütçe kullanımının etkinliğini araştırmaktadır. Çalışmanın amacına uygun olarak belediyelerin ekonomik sınıflandırma yöntemine göre tasnif edilmiş bütçe verileri esas alınmıştır. Bütçe gider kalemleri girdi değişkeni, bütçe gelir kalemleri çıktı değişkeni olarak kabul edilmiştir. Personel ve nufus başına (kişi başına) gider hesaplanarak girdi ve çıktı değişkenleri oranlanmıştır. Böylece ortaya çıkan yeni model Oransal Model olarak adlandırılmıştır.

Geleneksel etkinlik ölçüm metodu olan Veri Zarflama Analizi'nin yerine literatürde yeni bir alternatif metot olan Çok Yönlü Etkinlik Analizi kullanılmıştır. Böylece belediyelerin bütçe etkinliklerinin ölçülmesinin yanı sıra, iki metot arasındaki etkinlik değerlerini kıyaslamak da mümkün olmuştur. Ayrıca belediyelerin çıktı değişkenleri üzerindeki kontrollerinin az olduğu göz önüne alınarak her iki yönteme ilişkin girdi yönelimli model kullanımı tercih edilmiştir. Ölçeğe göre değişen getiri modeli BCC ve ölçeğe göre sabit getiri model, CCR her iki yöntem için ve tüm çalışma yılları için uygulanmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, VZA'ya göre etkin olan karar verme birimlerinin bir çoğunun ÇYEA'ya göre etkin olmadığı görülmüştür. CCR modeline ilişkin sonuçlar ile kıyaslandığında, BCC modeline ilişkin sonuçlarda daha fazla karar verme biriminin etkin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bütçesini etkin kullanamayan karar verme birimi sayısındaki azalış görülmektedir.

VZA ve ÇYEA metotları kullanılarak belirlenen etkin olmayan karar verme birimleri Tablo 15 ve Tablo 16'da belirlenmiştir. Etkin olmayan belediyeler için iyileştirme önerileri ÇYVA etkinlik sonuçlarına göre hesaplanmıştır. Böylece etkin olmayan belediyelerin girdi değişkenlerinde gerçekleştirilmesi gereken tasarruf miktarları TL cinsinden çalışmanın "Çok Yönlü Etkinlik Analizi İyileştirme Önerileri (Multi-directonal Efficiency Model Potential Improvement)" bölümünde ifade edilmiştir. Etkin olmayan her bir karar verme birimi bütçesini etkin kullanabilmek için ilgili girdi değişkenlerinde tasarrufa gitmesi gerekmektedir.

2015		2016		2017	
VZA	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇYEA**
Avcılar	Avcılar	Avcılar	Avcılar	Avcılar	Adalar
Bahçelievler	Bahçelievler	Bahçelievler	Bahçelievler	Bağcılar	Avcılar
Bayrampaşa	Bayrampaşa	Beykoz	Beykoz	Bahçelievler	Bağcılar
Beşiktaş	Beşiktaş	Beyoğlu	Beyoğlu	Bayrampaşa	Bahçelievler
Beyoğlu	Beyoğlu	Esenler	Esenler	Beykoz	Bayrampaşa
Esenler	Esenler	Fatih	Eyüp	Beyoğlu	Beykoz
Gaziosmanpaşa	Gaziosmanpaşa	Gaziosmanpaşa	Fatih	Esenler	Beyoğlu
Kadıköy	Kadıköy	Kadıköy	Gaziosmanpaşa	Eyüp	Esenler
Kâğıthane	Kâğıthane	Kâğıthane	Kadıköy	Fatih	Eyüp
Kartal	Kartal	Kartal	Kâğıthane	Gaziosmanpaşa	Fatih
Maltepe	Maltepe	Pendik	Kartal	Kadıköy	Gaziosmanpaşa
Sarıyer	Sarıyer	Şişli	Pendik	Kâğıthane	Kadıköy
Tuzla	Tuzla	Tuzla	Şişli	Kartal	Kâğıthane
Ümraniye	Ümraniye	Ümraniye	Tuzla	Küçükçekmece	Kartal
Üsküdar	Üsküdar	Üsküdar	Ümraniye	Maltepe	Küçükçekmece
Büyükçekmece	Büyükçekmece	Zeytinburnu	Üsküdar	Pendik	Maltepe
Silivri	Silivri	Büyükçekmece	Zeytinburnu	Sarıyer	Pendik
Sultanbeyli	Sultanbeyli	Silivri	Büyükçekmece	Şişli	Sarıyer
Arnavutköy	Arnavutköy	Sultanbeyli	Silivri	Tuzla	Şişli
Ataşehir	Ataşehir	Arnavutköy	Sultanbeyli	Ümraniye	Tuzla
Başakşehir	Başakşehir	Ataşehir	Arnavutköy	Üsküdar	Ümraniye
Beylikdüzü	Beylikdüzü	Başakşehir	Ataşehir	Zeytinburnu	Üsküdar
Sancaktepe	Sancaktepe	Esenyurt	Başakşehir	Büyükçekmece	Zeytinburnu
		Sancaktepe	Beylikdüzü	Silivri	Büyükçekmece
		Sultangazi	Esenyurt	Sultanbeyli	Silivri
			Sancaktepe	Arnavutköy	Sultanbeyli
			Sultangazi	Ataşehir	Şile
				Başakşehir	Arnavutköy
				Beylikdüzü	Ataşehir
				Esenyurt	Başakşehir
				Sancaktepe	Beylikdüzü
				Sultangazi	Çekmeköy
					Esenyurt
					Sancaktepe
					Sultangazi

Tablo 15: CCR Model-Bütçesini Etkin Kullanamayan Belediyeler

2015		2016		2017	
VZA	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇYEA**	**VZA**	**ÇYEA**
Avcılar	Avcılar	Avcılar	Avcılar	Avcılar	Avcılar
Bahçelievler	Bahçelievler	Bahçelievler	Bahçelievler	Bakırköy	Bakırköy
Beşiktaş	Bakırköy	Bakırköy	Bakırköy	Bayrampaşa	Bayrampaşa
Beyoğlu	Bayrampaşa	Beyoğlu	Beyoğlu	Beyoğlu	Beyoğlu
Esenler	Beşiktaş	Esenler	Esenler	Esenler	Esenler
Kadıköy	Beyoğlu	Fatih	Eyüp	Eyüp	Eyüp
Kartal	Esenler	Gaziosmanpaşa	Fatih	Fatih	Fatih
Maltepe	Kadıköy	Kâğıthane	Gaziosmanpaşa	Gaziosmanpaşa	Gaziosmanpaşa
Sarıyer	Kartal	Kartal	Kâğıthane	Kâğıthane	Kâğıthane
Tuzla	Maltepe	Pendik	Kartal	Kartal	Kartal
Ümraniye	Sarıyer	Tuzla	Pendik	Tuzla	Tuzla
Üsküdar	Tuzla	Ümraniye	Tuzla	Üsküdar	Üsküdar
Büyükçekmece	Ümraniye	Üsküdar	Ümraniye	Zeytinburnu	Zeytinburnu
Ataşehir	Üsküdar	Zeytinburnu	Üsküdar	Büyükçekmece	Büyükçekmece
Başakşehir	Büyükçekmece	Büyükçekmece	Zeytinburnu	Silivri	Silivri
Sancaktepe	Arnavutköy	Silivri	Büyükçekmece	Sultanbeyli	Sultanbeyli
	Ataşehir	Arnavutköy	Silivri	Arnavutköy	Arnavutköy
	Başakşehir	Ataşehir	Sultanbeyli	Ataşehir	Ataşehir
	Sancaktepe	Başakşehir	Arnavutköy	Başakşehir	Başakşehir
			Ataşehir	Beylikdüzü	Beylikdüzü
			Başakşehir		

Tablo 16: BCC Model-Bütçesini Etkin Kullanamayan Belediyeler

KAYNAKÇA

1. Akçakaya, M., 2012. Kamu Sektöründe Performans Yönetimi ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar. Karadeniz Araştırmaları, Cilt 32, pp. 171-202.
2. Andersen, P. & Petersen, N., 1984. A Procedure for Ranking Efficient Units Data Envelopment Analysis. Management Science, 39(10), pp. 1261-1264.
3. Asmild, M. & Pastor, J., 2010. Slack fress MEA and RDM with compherensive efficiency measures. Omega, 38(6), pp. 475-483.

4. Aydın, S., 2007. Belediyelerde Performans Denetimi ve Mali Denetim. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Banker, R., Charnes, A. & Cooper, W. W., 1984. Some models for estimating technical and scale inefficiency in data envelopment analysis. Management Science, 30(9), pp. 1078-1092.
6. Bi, G., Wang, P., Yang, F. & Liang, L., 2014. Energy and Environmental Efficiency of China's Transportation Sector: A Multidirectional Analysis Approach. Mathematical Problems in Engineering , pp. 1-12.
7. Bogetoft, P. & Hougaard, J. L., 1999. Efficiency evaluations based on potential (non-potential) improvements. Journal of Productivity Analysis, 12(3), pp. 233-247.
8. Bogetoft, P. & Hougaard, J. L., 2004. Super efficiecny evaluations based on potential slack. European Journal of Operational Research, 152(1), pp. 14-21.
9. Bogetoft, P. & Otto, L., 2018. R Project. [Çevrimiçi] Available at: https://cran.r-project.org/web/packages/Benchmarking/Benchmarking.pdf [Erişildi: 15 12 2018].
10. Charnes, A., Cooper, W. W. & Rhodes, E., 1978. Measuring the efficiency of decision making units. European Journal of Operational Research, Cilt 2, pp. 429-444.
11. Cooper, W. W., Seiford, L. M. & Tone, K., 2007. Data Envelopment Analysis. 2nd Edition dü. New York: Springer Science+Business Media.
12. Cooper, W. W., Seiford, L. M. & Zhu, J., 2004. Data Envelopment Analysis: History, Models and Interpretations. %1 içindeHandbook on Data Envelopment Analysis. New York: Kluwer Academic Publisher, pp. 8-21.
13. Dowuona, C. O. N., 2014. Multi-directional Efficiency Analysis (MEA) of the Performance og Ghanaian Insurance Firms. Ghana: University of Ghana.
14. Ji, Y.-b. & Lee, C., 2009. Data Envelopment Analysis in STATA. The Stata Journal, pp. 1-13.
15. Özden, Ü. H., 2008. Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Türkiye›deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, pp. 167-185.
16. Perçin, S. & Çakır, S., 2012. Demiryollarında Süper Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), pp. 29-45.
17. Şahin İpek, E. A., 2013. Kamu Kesiminde Performans Esaslı Yönetim Aracı Olarak Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi: Büyükşehir Belediyeleri Örneği. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği.
18. Şimşek, N., 2011. Türkiye›nin Çevresel Enerji Etkinliği ve Toplam Faktör Verimliliği: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Ege Akademik Bakış, 11(3), pp. 379-396.
19. Ulucan, A., 2002. İSO500 Şirketlerinin Etkinliklerinin Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı: Farklı Girdi Çıktı Bileşenleri ve Ölçeğe Göre Getiri Yaklaşımları ile Değerlendirmeler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57(2), pp. 185-202.
20. Wang, K., Wei, Y. & Zhang, X., 2013. Energy and emissions efficiency patterns of Chinese regions: A multi-directional efficiency analysis. Applied Energy, Cilt 104, pp. 105-116.

Etkinlik Turizmi ve Önemi

Ferhat ŞEKER[1]

Kamil UNUR[2]

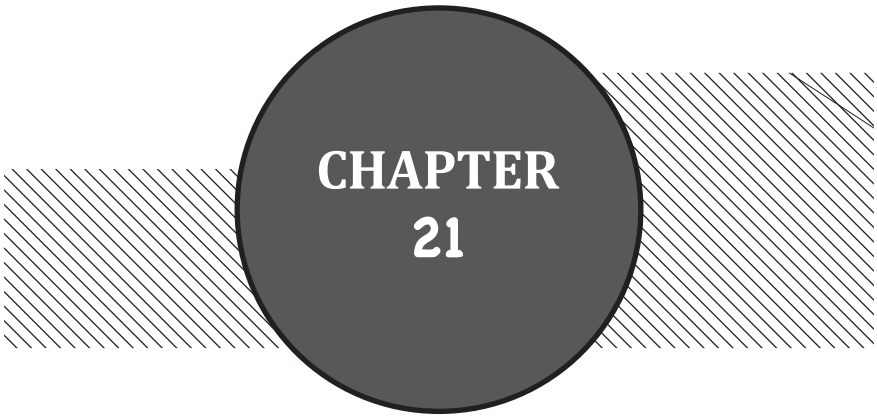

[1] Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi

[2] Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi

GİRİŞ

İnsanoğlu toplumsal ve sosyal bir varlık olduğu için çeşitli gerekçelerle tarih boyunca bir araya gelme ihtiyacı duymuştur. Şanlıurfa'da yer alan dünyanın bilinen en eski ve ilk tapınağı olan Göbeklitepe kalıntıları insanlığın henüz yerleşik hayata geçmeden önce bile en azından tapınmak ya da ibadet edebilmek için toplandığını göstermektedir. (Morris ve Cohen, 2002: 69) Yerleşik hayata geçtikten sonra da insanlar çeşitli gerekçelerle (düğün, nişan, kutlama, eğlence, ibadet vb.) bir araya gelmeye devam etmiştir. Bir araya gelmek için düzenlenen etkinlikler şehirleşmeyle birlikte şekil değiştirmeye başlamıştır. Bu etkinlikler günümüzde film gösterimlerinden (Uluslararası Antalya Film Festivali, Uluslararası Adana Film Festivali, Berlin Uluslararası Film Festivali, Cannes Film Festivali ve Oscar Akademi Ödülleri gibi) büyük spor organizasyonlarına (Dünya Futbol şampiyanosu, Kış ve Yaz olimpiyatları gibi), ve yöresel yiyeceklerin tanıtımına (Mersin Narenciye Festivali, Adana Portakal Çiçeği Festivali ve Alaçatı Ot Festivali gibi) kadar değişmektedir. Düzenlenen bu tür etkinlikler hem şehir ve bölgedeki insanların bir araya gelip sosyalleşmelerini ve eğlenmelerini sağlarken hem de bölge dışından çok sayıda insanın etkinliğin yapıldığı şehire gelmesini sağlamaktadır. Bu durum etkinliğin yapıldığı şehir ve bölge (destinasyon) için hem bir gelir kaynağı hem de tanıtım aracı olmaktadır.

Etkinlikler için bölge dışından insanların gelmesi etkinlik turizmi kavramını doğurmuştur. Etkinlik turizmi yarattığı sosyokültürel, çevresel ve ekonomik etkilerden dolayı önemle üzerinde durulması gereken bir turizm çeşidi haline gelmiştir. Bu çalışmada, destinasyonlar arasında kıyasıya rekabete sebep olan etkinlik turizmi kavramı ve etkinlik turizminin yaratmış olduğu faydalar ve önemi üzerinde durulmaktadır.

1. ETKİNLİK KAVRAMI

Etkinlik kavramı, belirli bir zamanda ve yerde, belirli koşullar altında gerçekleşen önemli bir olaydır. Etkinliklerin, toplumun kimlik oluşturmasına katkı sağlaması, insanlara sosyalleşme imkanı sunması ve geleneksel olarak kutlanan dini ritüelleri yapmaya imkan sağlaması gibi işlevleri vardır. Etkinlikler, insanlara günlük yaşamlarının tekdüzeliğinde var olmayan fırsatlar sağlayarak ve sınırlı bir süre içerisinde gerçekleştikleri için benzersiz deneyimler yaşatırlar.(Getz, 1995: 129). Günlük yaşamın rutininden ve sıkıcılığından uzaklaşmanın yanı sıra etkinlikler, önemli sayılabilecek kişisel ve toplumsal olayları anma ve hatırlama olanağı da verirler. Etkinlikler aynı zamanda, düzenlendikleri yeri daha çekici hale getiren (Hodur ve Leistritz, 2006), o yer için imaj oluşturucu etkiye sahip olan ve ekonomik faydalar yaratan (Richards ve Palmer, 2010), insanların birlikte hareket etmesi sonucu ortaya çıkan olaylardır. Düzenlenen geniş çapta ekinliklerin, kamu hizmetlerinin geliştirilmesine, kentin mevcut tesislerinin yeniden yapılandırılmasına hatta yeni altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesine katkı sağladıkları da söylenebilir (Bob ve Swart, 2009; Kim ve Petrick, 2005). Bunların bir sonucu olarak etkinlikler, düzenlendikleri yere, daha sonrasında yerel halk tarafından kullanılabilecek uzun soluklu tesisler de kazandırmış olurlar.

Şekil 1'de görüldüğü üzere Getz (2008), etkinlikleri dört ana gruba ayırmıştır. Bunlar:

- Kültürel Kutlamalar, Politik ve Resmi Etkinlikler, Sanat ve Eğlence Etkinlikleri
- İş ve Ticaret Etkinlikleri, Eğitsel ve Bilimsel Etkinlikler
- Spor Karşılaşmaları, Rekreasyonel Etkinlikler
- Özel Etkinlikler

Şekil 1: Etkinlik Türleri

Kaynak: Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research, *Tourism Management*, vol. 29: 404.

Şekil 1'den anlaşılacağı üzere etkinlikler büyük çaplı kamusal, kültürel festivaller olabileceği gibi, eğlence, yarışma, sportif ve sosyalleşme amaçlı da olabilirler. Öte yandan iş, ticaret, eğitim ve bilimsel amaçlı bir araya gelen insanlar da etkinlikler yaratabilirler. Jago ve Shaw (1998: 29)'a göre etkinliklerin;

- Sınırlı süreli olma,
- Bir kez veya seyrek aralıklarla gerçekleşme,
- Sıra dışı olma (günlük rutinin dışında),
- Belirli bir tema veya amaç taşıma,
- Halka açık olma,
- Programlarında ayrı ayrı birçok aktiviteyi barındırma,
- Aktivitelerin genelde aynı bölgede gerçekleştirilmesi gibi özellikleri bulunmaktadır.

Etkinlikler yaşamın ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte düzenlenen etkinliklere olan ilgi, yaygınlaşan sosyal medya kullanımı ve kitle iletişim araçları sayesinde her geçen gün artmaktadır (Ambrosio, Manuel ve Faria, 2011: 331). Etkinliklere artan ilgi ve büyük çaplı katılımlar sonucu küçük büyük bütün yerleşim yerleri kimi zaman yerel, kimi zaman ulusal veya uluslararası etkinlikler düzenleme arayışı ve çabası içine girmişlerdir (Cudny, Korec ve Rouba, 2012). Bu çabaların sonucu olarak da günümüzde bir etkinlik, kurumsal turizm organizasyonları, turizm işletmeleri, turizm hizmet sağlayıcıları ve büyük sponsor firmalarının işbirliği içinde bulundukları bir turizm çeşidi haline dönüşmüştür.

2. ETKİNLİK TURİZMİ TANIMI

Günümüzde boş zaman ve harcanabilir gelirdeki artışlar, etkinlikleri insanların yaşam tarzlarının bir parçası haline getirmiştir.Özel ilgi turizmi çeşitlerinden biri olarak kabul edilen etkinlik turizmi sektörde her geçen gün ağırlığını ve önemini artırmaktadır. Çünkü her geçen gün yeni yeni etkinlik türleri ortaya çıkmakta ve bu etkinlikler çok sayıda insanı kendine çekmektedir.(Arcodia ve Robb, 2000: 158). Turizm amaçlı etkinlikler, düzenlenen yere ziyaretçi çekilmesinin yanında toplumların kültürel miraslarının sergilenmesi ve yerel halk için yeni kültürel eğlence olanakları sunarak bölgedeki yaşam kalitesinin artırılması gibi çeşitli amaçlarla düzenlenmekteler. Etkinlik turizmi, Getz ve Page (2016)'e göre etkinlik yönetimi ve etkinlik çalışmalarının kesiştiği bölgede ortaya çıkmaktadır. Bu durum görsel olarak Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Etkinlik Çalışmaları, Etkinlik Yönetimi ve Etkinlik Turizmi

Kaynak: Getz ve Page (2016). Progress and prospects for event tourism research, *Tourism Management*, vol. 52: 595.

Şekil 2'deki etkinlik çalışmaları alanında planlı etkinlik deneyimleri ve bunlara yüklenen anlamları anlamaya yönelik çalışmalar yer almaktadır. Etkinlik çalışmalarının kapsadığı etkinlik yönetimi ise etkinliklerin tasarımı, üretimi ve yönetimi ile ilgilidir. Etkinlik yönetiminin kapsadığı ve en içerde bulunan etkinlik turizmi ise etkinlik turizmini geliştirme ve tutundurma çabaları ile bu kapsamda etkinlik turistlerini anlama çalışmalarıdır. Her bir etkinlik büyük bir çabayı bünyesinde barındırmaktadır. Hiçbir etkinlik birbirine benzememekte ve her bir etkinlik katılımcılarına farklı deneyimler kazandırmaktadır. Bu sebeple bir destinasyonda düzenlenecek olan etkinliklerin planlanması son derece önemlidir. Malen ve Adams (2008)'ın geliştirmiş oldukları etkinlik planlama modeli Şekil 3'te verilmiştir.

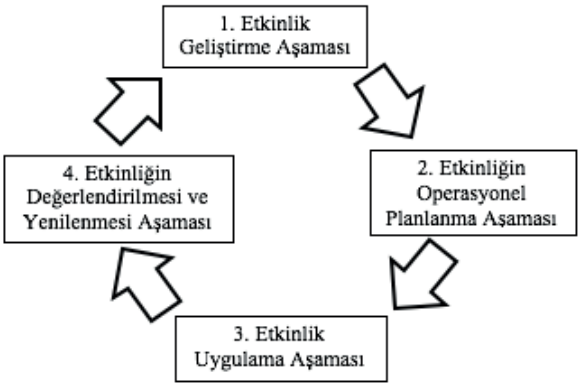

Şekil 3: Etkinlik Planlama Modeli

Kaynak: Malen ve Adams (2008) Sport, Recreation And Tourism Event Management: Theoretical And Practical Dimensions.

O halde, turizmi geliştirme ve pazarlama stratejilerinin bir parçası haline gelmiş olan etkinlik turizmini, Şekil 3'ten de yola çıkarak turistik bir çekim unsuru yaratmak veya geliştirmek için etkinliklerin sistematik bir şekilde geliştirilmesi, planlanması, pazarlanması, uygulanması ve düzenlenmesi olarak da tanımlayabiliriz. Düzgün bir şekilde organize edilen, planlanan ve yürütülen etkinliklerin faydalı sonuçları olacağı gibi, sonraki etkinlikler için de bir takım ipuçları verebilir. Etkinlikleri izlemenin ve değerlendirmenin Getz (1997: 331)'e göre bazı faydaları vardır:

- Problemi saptamak ve çözüm üretmek,
- Yönetimi iyileştirmenin yollarını bulmak,
- Etkinliğin ve programların değerini bilmek,
- Başarı ya da başarısızlığı ölçmek,
- Maliyetleri ve faydaları tanımlamak,
- Etki alanlarını belirlemek ve ölçmek,
- - Sponsorların ve otoritelerin memnuniyetini arttırmak,
- - Kabul, güvenirlik ve destek sağlamak.

Büyüklüklerine göre turizm etkinlikleri yerel, bölgesel, özellikli ve mega olmak üzere dört katmana ayrılmaktadır (Getz ve Page, 2016):

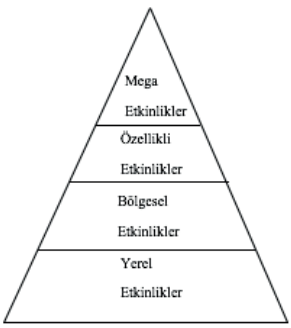

Şekil 4: Büyüklüklerine Göre Turizm Etkinlikleri

Büyüklüklerine göre dörde ayrılan etkinlik turizmi türlerinin sahip oldukları özellikler de farklıdır. Yerel etkinliklerde düşük turizm talebi ve düşük değer, bölgesel etkinliklerde orta düzeyde turizm talebi ve orta değer, özellikli ve mega etkinliklerde ise yüksek turizm talebi ve yüksek değer vardır. Büyüklüklerine göre etkinlik turizmi piramidinde farklılaşan bu "değer" in ölçütleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Çekilen Turist Sayısı ve Turist Tipi
- Ekonomik Faydalar
- Büyüme Potansiyeli
- Pazar Payı
- Kalite
- İmaj Geliştirme
- Yerel Halk Desteği
- Çevresel Fayda ve Sürdürülebilirlik

Uluslararası düzeyde gerçekleştirilen *mega etkinlikler*, çok büyük ölçeklidir, dünya medyasında yankı uyandırır ve düzenlendiği ülkeye gelen turist sayısını arttırır. Olimpiyatlar, FIFA Dünya Kupası, Dünya Atletizm Şampiyonası, Avrupa Futbol Şampiyonası (UEFA) gibi etkinlikler mega etkinliklere girmektedir.

Özellikli etkinlikler uluslararası olabileceği gibi ulusal da olabilen, mega etkinlikler kadar büyük ölçekli olmayan, genellikle yılda bir defa düzenlenen, özel bir teması olduğu için herkese hitap etmeyen Grand Prix Amerika Yelken Kupası veya Altın Portakal Film Festivali gibi etkinliklerdir.

Bölgeye özgü ve bölgenin ruhunu yansıtan *bölgesel etkinlikler*, bölgenin söz konusu etkinliklerle anılmasını sağlar. Avustralya'da düzenlenen Perth Kültür Festivali, Almanya'da düzenlenen Oktober Festivali ve Brezilya'daki Rio De Janeiro Karnavalını bu etkinliklere örnek olarak gösterebiliriz.

Son olarak *yerel etkinlikler*, küçük çapta gerçekleşen, çok fazla turist çekmeyen daha çok yerel halkın katılımıyla gerçekleşen, bir şehirde belirli aralıklarla düzenlenen etkinliklerdir. Mersin Narenciye Festivali, Tokat Zile Kiraz Festivali, Aydın Didim Altınkum Yazarlar Festivali ve Edirne Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali bu kategoriye girmektedir.

3. ETKİNLİK TURİZMİNİN ÖNEMİ

Etkinliklerin düzenlendiği yerler ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarda çok sayıda fayda elde etmekle birlikte bir etkinliğin düzenlendiği destinasyon, diğer destinasyonlara göre rekabet avantajı sağlayabilmektedir. Bu yüzden günümüzde birçok şehir, bölge veya ülke, etkinlik turizminin önemini kavramış ve etkinliklerin bulundukları yerde gerçekleşmesi için adeta birbirleri ile yarış içerisine girmişlerdir. Kentler veya ülkeler, etkinliği düzenleyen uluslararası organizasyon komitelerine başvuruda bulunmakta, aday olmakta ve adaylıkları onaylanana kadar geçen süre içerisinde de bu etkinliklere hizmet edecek tesislerini ve altyapıyı inşa etmeye çalışmaktadır. Çünkü doğru planlanan ve yönetilen bir etkinliğin, gerçekleştirildiği bölgelere sağladığı çeşitli faydalar mevcuttur.

(Getz, 1997: 53)' göre etkinliklerin 5 önemli işlevi vardır:

- *Destinasyon pazarlama işlevi*; yatırımcıları ve turistleri destinasyona çekmek,
- *Turizm çekiciliği işlevi*; talebi farklı bölgelere ve zamanlara yaymak, ziyaretçi harcamalarını ve kalış sürelerini arttırmak,
- İmaj yaratma işlevi; destinasyon ve diğer çekicilikler için olumlu imaj yaratma ve imajı güçlendirmek, varsa olumsuz imajı yok etmek,
- *Destekleyici işlevi*; alt yapıyı geliştirmek, destinasyonun yenilenmesini desteklemek

ve destinasyondaki ticaretin gelişimine yardımcı olmak,

- *Teşvik edici işlev*; destinasyona ilk ya da tekrar ziyaretleri özendirmek.

Etkinlikler, toplumun yeni deneyimler yaşamasına, yeni şeyler öğrenmesine, farklı kültürel deneyimlere katılmasına olanak sağlamaktadır (Delamere, 2001). Kişisel olarak düşünüldüğünde ise bireylerin etkinliğe katılan sanatçıları, sporcuları, ünlüleri görme ve tanımasına, bireyin yeni şeyleri deneyimlemesine, mutluluk hissi ve yaşadığı toplumun bir bireyi olmaktan dolayı gurur duymasına etki etmektedir.

Tatmin edici deneyimler, yerel halkın ve ziyaretçilerin etkinliklere ilişkin olumlu düşünceler geliştirmelerini sağlar (Tresidder, 2015). Etkinliklere ilişkin olumlu tutumlar da, yerel halkın etkinliklere yönelik desteğini beraberinde getirecektir. Ayrıca etkinlikler, ev sahibi toplulukta bir topluluk duygusu yaratılmasına katkı sağlar. Etkinlikler, ziyaretçilerle yerel halk arasında bir kültürel mübadele ortamı yaratarak yerel halk için eğlence ve boş zaman olanağı sunarlar (Arcodia ve Whitford, 2006). Sosyalleşme, kaçış ve yenilik arayışının yanında etkinlikler, ziyaretçilerin kendilerini gerçekleştirmelerine katkı sunacak eğitimsel, duyuşsal ve algısal fırsatlar da yaratmaktadır Manolika, Baltzis ve Tsigilis, 2015).

Etkinlikler, yeni altyapı ve hizmetlerin oluşturulması ya da mevcut altyapının geliştirilmesi için itici bir güç oluştururlar. Örneğin, Olimpiyat Oyunları, Dünya Kupası gibi mega etkinlikler şehirlerin ulaşım, altyapı, üstyapı olanaklarının geliştirilmesine ve kentsel gelişimin hızlandırılmasına katkı sağlamaktadır. Bunun yanında etkinlikler yeni stadyumlar, spor salonları, konaklama tesisleri, konferans salonları, kültür merkezleri gibi şehir halkının etkinlik sonrasında da kullanabilecekleri tesislerin kazandırılmasını da sağlayabilmektedirler.

Etkinliklerin, gerçekleştirildiği destinasyonda turizm sezonunu uzatmak veya turizmi çeşitlendirmek gibi önemli katkıları da bulunmaktadır. Özellikle mevsimsel yoğunluğun yaşandığı destinasyonlarda turizmin mevsimsellik etkisinin azaltılmasına yardımcı olmakla beraber turizm talebinin ülke içindeki farklı destinasyonlar arasında eşit dağılımını sağlayabilirler (Allen, O'Toole, McDonnell ve Harris, 2002).

Etkinlik turizmi sayesinde destinasyona medyanın ilgisi çekilir, destinasyonun çekiciliği ve bilinirliği artar. Bölgelere yeni gelir kaynakları yaratılır, etkinlik turisti harcamaları bölgeye çekilir, etkin bir imaj ve kültürel temalar yaratılarak destinasyonun marka değerine katkıda bulunulur (Del Barrio, Devesa ve Herrero, 2012).

SONUÇ

Etkinlikler, düzenlendikleri yere dikkat çekmenin, bölgenin dışarıya açılmasının bir aracı olup, etkili bir tanıtım mekanizması haline gelirler. Bu şekilde ortaya çıkan etkinlik turizmi, bu çalışmada da bir kısmı bahsedilen kazanımlar açısından önemle üzerinde durulması gereken bir turizm çeşididir.

Büyük bütçeler harcanarak gerçekleştirilen etkinlikler bölgedeki toplumsal ve kültürel gelişim için önemli bir fırsattır. Ayrıca, Bursa Türkmen ve Yörük Festivali, Konya Uluslararası Akşehir Nasreddin Hoca Anma ve Mizah Günleri, Kayseri Mimar Sinan'ı ve Evliyaları Anma Günü gibi büyük bütçeler harcanmadan farklı ve çok özel temalı etkinlikler düzenlenebilir. Daha fazla turizm talebi yaratmak, gelen turiste farklı deneyimler yaşatmak, turizm mevsimini uzatmak ve turizmi çeşitlendirmek, bölgeye yeni gelir kaynakları yaratmak, turist harcamalarını artırmak, destinasyon imajını güçlendirmek gibi etkinlik turizminden beklenen çeşitli faydaları elde edebilmek için etkin bir planlama gerekmektedir.

Etkinliklerin planlama ve uygulama aşamasında gerekli önlemlerin alınıp risklerin minimize edildiği takdirde, etkinlik turizminden elde edilecek faydaların gerçekleşmesi olasıdır. Ayrıca etkinlik sonrası yapılacak değerlendirme de amaçların ne ölçüde gerçek-

leştiğini görebilme ve sonraki etkinliklerde gerekli düzenlemeleri yapabilme imkanı sağlayacaktır. Özellikle olimpiyatlar gibi büyük organizasyonlar için ülke bütçesinden milyonlarca lira harcanarak yapılan yatırımların topluma katkısının sağlanması gerekmektedir. Bunun için de yapılan tesislerden halkın yararlanmasına ek olarak bu tesislerin yapılış amacına benzer şekilde kullanılabilmesi için farklı organizasyonların o kente çekilmesi yönünde ciddi çabalar sarf edilmelidir. Ayrıca bu yatırımların belli organizasyonlara bağlı kalmaksızın, küçük büyük tüm kentlerde yapılacak uygun altyapı yatırımları ile ülke geneline taşınması gerekmektedir. Bu şekilde hem etkinlik turizminden elde edilecek fayda toplum geneline yayılabilir hem de bir etkinlik yapılmak istendiğinde altyapı hazır olmuş olur.

KAYNAKÇA

1. Allen, J., O'Toole, W., McDonnell, I. ve Harris, R. (2002). *Festival and Special Event Management*. Milton: John Wiley & Sons Inc.
2. Ambrosio, V., Manuel, L. ve Faria, T. (2011). Events and Destination Management – Car Launch in Lısbon. *International Journal of Management Cases*. 13(4): 331–337.
3. Arcodia C. ve Robb A., "A Future for Event Management: A Taxonomy of Event Management Terms", Events Beyond 2000: Setting the Agenda, Proceedings of Conference on Event Evaluation, Research and Education (Editors) Allen J., Harris R., Jago L. ve Veal A. J., Australian Centre for Event Management, School of Leisure, Sport and Tourism, University of Technology Sydney, (2000), 154-160.
4. Arcodia, C. ve Whitford, M. (2006). Festival Attendance and the Development of Social Capital. *Journal of Convention and Event Tourism*, 8(2), 1-18.
5. Bob, U. ve Swart, K. (2009). Resident Perceptions of the 2010 FIFA Soccer World Cup Stadia Development in Cape Town. *Urban Forum*, 20(1): 47-59.
6. Cudny, W., Korec, P. ve Rouba, R. (2012). Residents' Perception of Festivals-A Case Study of Lodz. *Sociologia.* 44(6): 704-728.
7. Del Barrio, M.J., Devesa, M. ve Herrero, L.C. (2012). Evaluating Intangible Cultural Heri- tage: The Case of Cultural Festivals. *City, Culture and Society*, 3, 235-244.
8. Delamere, T.A. (2001). Development of a Scale to Measure Resident Attitudes toward the Social Impacts of Community Festivals, PartII: Verification of the Scale. *Event Management*, 7(1), 25-38.
9. Getz D. (1995). *Special Events*. Managing Tourism, Butterworth Heinemann, Oxford: 122-130.
10. Getz ve Page (2016). Progress and prospects for event tourism research, *Tourism Management*, vol. 52: 595.
11. Getz, D. (1997). Event Management & Event Tourism, Cognizant Communication Corporation, New York.
12. Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research, *Tourism Management*, vol. 29: 404.
13. Hodur, N.M. ve Leistritz, F.L. (2006). Estimating the economic impact of event tourism: A review of issues and methods
14. Journal of Convention & Event Tourism, 8 (4): 63-79.
15. Kim, S. ve Petrick, J.F. (2005). Residents' Perceptions on Impacts of the FIFA2002 World Cup: The Case of Seoul as a Host City. *Tourism Management*, 26: 25–38.
16. Malen. C., And Adams L.J., (2008). Sport, Recreation And Tourism Event Management: Theoretical And Practical Dimensions. Oxfort.

17. Manolika, M., Baltzis, A. ve Tsigilis, N. (2015). Measuring Motives for Cultural Consumption: A Review of Literature. *American Journal of Applied Psychology*, 3(1), 1-5.
18. Morris, A. ve Cohen, A. (2002). Magic Practices and Ritual in the Near Eastern Neolithic. *Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment*, (8).
19. Richards, G. ve Palmer, R. (2010). Eventful cities: Cultural management and urban revitalization. Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford.
20. Tresidder, R. (2015). Experiences Marketing: A Cultural Philosophy for Contemporary Hospitality Marketing Studies. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 24(7), 708-726.

Lojistik Yönetiminde Depo Yeri Seçim Kriterlerinin Bulanık Analitik Hiyerarşı Yöntemi ile Modellenmesi

Aynur ACER[1]

Sait Erdal DİNÇER[2]

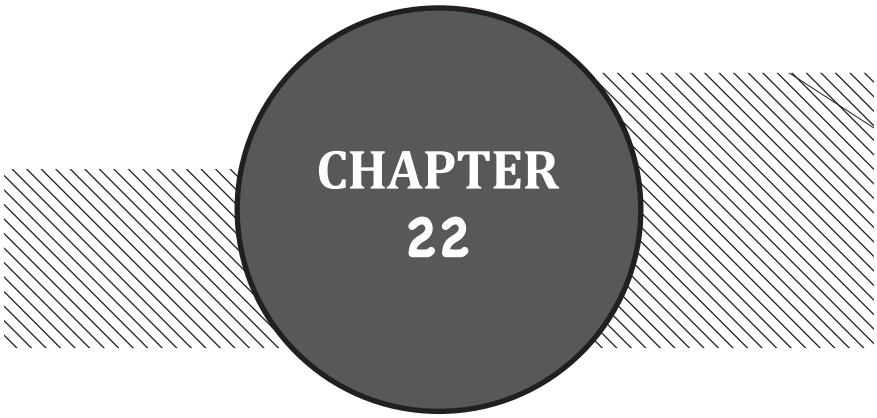

[1] Öğr. Gör. Dr.; İstanbul Arel Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası lojistik ve taşımacılık bölümü Öğretim Üyesi

[2] Doç. Dr.; Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Yöneylem Araştırması Bilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Taşımadan sonra lojistik yönetiminin en önemli maliyet kalemlerinden ikincisi olan depo yönetiminde depo yeri seçimi hem üretim hem de hizmet işletmeleri için önemli bir karar problemdir. Taşıma maliyetlerinde beklenen artışlar, pazar payı ve değişen talep modellerine karşı rekabetin artması depo yeri seçim kararının özellikle ekonomik olmasını gerektirmektedir (Green vd., 1981, 5).

İhtiyacın üzerinde bir ölçekle inşa edilen depolar boş kapasite yaratması ve işletme giderlerinin yüksek olması nedenleriyle arzu edilen karlılığa olanak veremez. İhtiyacın altında inşa edilen depolarda ise ölçek avantajından yararlanma olanağı kalmaz ve doluluk oranının yükselmesi depo içi operasyonların hızını yavaşlatır. Bunun sonucu olarak da bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkar. Depoların inşaat maliyetleri de hem öz mal depolarda hem de kiralık depolarda m^2 başına düşen maliyeti veya kirayı arttıran bir unsurdur. Bu nedenle birim m^2 başına düşen inşaat maliyetinin de minimize edilmesi söz konusudur.

Yer seçimi problemleri tesis kurulduktan sonra vazgeçmenin hemen hemen imkansız olduğu ve büyük maliyetlere katlanılmayı gerektiren çok zor kararlar olduğundan analitik yaklaşımlarla desteklenmeleri gerekmektedir (Özdadaoğlu, 2011).

Depolar içlerinde stoklanacak ürünlere göre de farklılık göstermektedir. Hızlı tüketim mamulleri deposu ile mevsimsel hareketi olan depolar, tehlikeli madde depoları, soğuk depolar, yedek parça gibi birim malzemenin elleçlendiği depolar farklı raf sistemleri ve elleçleme ekipmanları ile çalıştırılır ve bu nedenle belli kriterlerin göz önüne alınması gerekir.

Bu çalışma genel bir depo yeri seçimi problemini ele almaktadır. Kriterlerin belirlenmesinde uzman görüşleri ve literatür taramasına başvurulmuş uzman kişilerin kriterleri değerlendirirken dilsel ifade kullanmaları sebebiyle de Bulanık Analitik Hiyerarşi yöntemi ile problem ele alınmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yer seçimi teorisi ilk olarak Weber tarafından, bir depo ile bir dizi coğrafi olarak dağılmış müşteri grubu arasındaki toplam taşıma mesafesini en aza indirgemek için tek bir deponun yer seçimi kararı problemi olarak, ele alınmıştır. Yapılan çalışmada yer seçimi kararı için malzeme indeksi modeli önerilmiştir. Önerilen bu indeks birden büyükse; deponun hammaddeye yakın kurulması, değilse pazara yakın olması belirtilmiştir (Brandeau ve Chiu, 1989).

Literatürde depo/tesis yeri seçimi problemi çok kriterli bir karar verme problemi olarak ele alınmış ve TOPSIS, Bulanık TOPSIS, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Bulanık AHP, ELECTRE, Choquet integral ve Gri Sistem Teorileri ve VIKOR gibi çok boyutlu karar verme yöntemleri kullanılmıştır. Literatürde çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) kullanılarak depo yeri seçimi veya tesis yeri seçimi ile ilgili yapılan çalışmalar şu şekilde yer almaktadır:

Korpela ve Tuominen (1996), lojistik yönetiminde depo yeri seçiminin önemli bir karar problemi olduğunu belirterek AHP yöntemini kullanarak bir karar destek sistemi modeli geliştirmiştir.

Badri, (1999) tarafından yapılan çalışmada bir petrokimya şirketinin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Kuveyt, Katar ve Umman arasından birine açacağı büyük bir dağıtım üssünün yer seçimine karar vermede hedef programlama ve AHP metodu birleştirerek yeni bir model geliştirilmiştir.

Kahraman vd. (2003), tesis yeri seçimi problemini dört farklı bulanık çözüm yaklaşımını kullanarak çözmüşlerdir.

Kaboli vd. (2007), hem yatırımcılar hem de yöneticiler için en uygun yer seçim problemini çok kriterli karar verme yöntemlerinden Bulanık AHP yöntemini kullanarak bir vaka çalışması üzerinden bütünsel bir yaklaşımla ele almıştır.

Tabari et al.. (2008), yer seçimi problemini somut olmayan faktörler ile değerlendirerek, üç önemli ana faktör olan nesnel, kritik ve öznel faktörleri Bulanık AHP yöntemi ile değerlendirmiştir. Çalışmada sayısal bir örnek ve duyarlılık analizi, tesis yeri seçiminde önerilen modelin uygulanabilirliğini ve etkililiğini açıklamak için tartışılmıştır.

Chen (2009), ağırlık merkezi ve AHP yöntemini depo yeri seçiminde kullanmıştır. Kriter olarak bölgedeki satış hacmi, ulaşım imkanı, arazi durumu, siyasi ve sosyal faktörler değerlendirilmiştir.

Demirel ve diğ. (2010) depo yeri seçimi problemini maliyet, iş karakteristikleri, altyapı, pazar ve çevre ana kriterlerini kullanarak ele almışlardır. Dört farklı alternatifin yer aldığı çalışmada, bulanık bir integral metodu olan Choquet Integral yöntemi kullanılmıştır.

Özcan vd. (2011), Depo yeri seçimi ile ilgili çalışmalarında AHP, TOPSİS, ELECTRE ve Gri Sistem teorilerini kullanarak karşılaştırmalı analizlerle incelemişlerdir.

Eroğlu vd. (2014), Delphi tekniği ve Bulanık AHP yöntemini kullanarak tehlikeli madde için uygun bir depo yeri seçimi problemini ele almıştır. Ekonomik faktörler, doğal faktörler, sosyal faktörler, hukuki ve politik faktörler ve firmaya ilişkin faktörler kriterler olarak çalışmada değerlendirilmiştir. Hukuki ve politik faktörler en önemli kriter olarak belirtilmiştir.

Aktepe ve Ersöz (2014), büyük bir döküm fabrikasının üç ayrı ildeki depo yeri seçim problemini iki ayrı model oluşturarak 11 alternatif arasından değerlendirmişlerdir. Çalışmada, kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde AHP ve alternatiflerin kıyaslanmasında VIKOR ve MOORA yöntemleri kullanılmıştır.

Yavuz (2018), gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin depo yeri seçimi problemini Gri Sistem teorisi ve VIKOR yöntemini uygulayarak değerlendirmiştir.

Kriterlerin literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda belirlendiği bu çalışmada, İstanbul için genel bir depo yeri seçimi problemi karar vericilerin tercihlerini ifade etmede belirsiz kalma durumu göz önünde bulundurularak Bulanık AHP yöntemiyle ele alınmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çok kriterli karar verme yöntemleri, birbiriyle çelişen çeşitli kriterlere göre alternatifler arasından en iyi sonucu belirlemeye çalışan ve aşağıda j = 1,2,….,n olmak üzere Xj, j. kriteri ve A = 1,2,…,m olmak üzere Ai, i. alternatiften oluşan bir karar matrisinde araç olarak kullanılmaktadır.

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad \textbf{(1)}$$

Bu çalışmada belirsizlik ortamında verilen depo yeri seçimi gibi stratejik bir karar, Bulanık AHP yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yöntem kısmında ilk olarak bulanık küme teorisi ve bulanık sayılardan bahsedilmiş, daha sonra ise bulanık AHP yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

2.1 Bulanık Küme Teorisi

Gerçek hayatta karar alıcılar, hangi şartlarda ve boyutlarda karar alırlarsa alsınlar, bir belirsizlik ortamı içinde bu işlevlerini yerine getirmek zorundadır (Dinçer, 270). Bu belirsiz ve kesin olmayan verilerin modellenmesinde bulanık kümelere dayalı bulanık mantık kullanılmaktadır. Zadeh (1965) tarafından belirsizliği ortadan kaldırmak için geliştirilen bulanık küme teorisi; olayların modellenmesinde az, sık, orta, düşük, çok, birçok gibi dilsel değişkenler kullanarak daha gerçekçi ve doğala yakın sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Bulanık küme, kesin geçişler yerine belirsizlik kavramını dikkate alarak evrendeki bütün bireyleri $[0-1]$ aralığında tanımlamaktadır.

Numerik olarak ifade edilmesi güç durumlarda kullanılan dilsel değişkenler olayların değerlendirilmesinde büyük kolaylık sağlamakta ve $(\tilde{A}=x\in R|\ \mu_{(A)}(x))$ şeklinde ifade edilen bulanık sayılara dönüştürülerek çözümleme yapılabilmektedir (Chou et al., 2008).

Alternatifleri sıralamak için üç gerçek sayıyla tanımlanan ve bulanık sayıların özel bir çeşidi olan üçgensel bulanık sayılar (*l, m, u)* şeklinde ifade edilmektedir. En küçük olası değeri, olası değeri ve en büyük olası değeri ifade eden (*l, m, u)* parametreleri Eşitlik (2)'de ifade edilerek Şekil 1'de gösterilmiştir (Kahraman et al., 2004, 174);

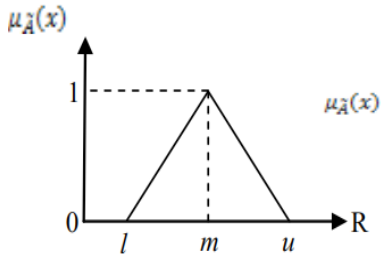

$$\mu_{\tilde{A}}(x)=\begin{cases}0 & x<l \text{ veya } x>u,\\ \dfrac{x-l}{m-l} & l\le x\le m,\\ \dfrac{x-u}{m-u} & m\le x\le u,\end{cases} \qquad (2)$$

Şekil 1: Üçgensel Bulanık Sayı

$A_1=l_1,m_1,u_1$ ve $A_2=l_2,m_2,u_2$ şeklinde ifade edilen iki bulanık üçgen sayıya ilişkin temel işlemler aşağıda eşitlik 3'de ifade edilmektedir (Chouer al.., 2008):

$$\begin{aligned}
&A_1+A_2=(l_1,m_1,u_1)\oplus(l_2,m_2,u_2)=(l_1+l_2,m_1+m_2,u_1+u_2)\\
&A_1-A_2=(l_1,m_1,u_1)-(l_2,m_2,u_2)=(l_1-l_2,m_1-m_2,u_1-u_2)\\
&A_1\times A_2=(l_1,m_1,u_1)\otimes(l_2,m_2,u_2)=(l_1\times l_2,m_1\times m_2,u_1\times u_2)\\
&A_1\div A_2=(l_1,m_1,u_1)\div(l_2,m_2,u_2)=(l_1\div l_2,m_1\div m_2,u_1\div u_2)
\end{aligned} \qquad (3)$$

2.2. Bulanık AHP

Bulanık AHP, "Bulanık ilişki" ve "ikili karşılaştırma" kavramlarının birleşmesi sonucu ortaya çıkan ve karar vericilerin iyimser/kötümser tavırlarını hesaba katabildiğinden geleneksel AHP tekniği yerine alternatif olarak sunulan bir tekniktir. Bulanık AHP tekni-

ğinde, bütün alternatiflerin öznel ve nesnel kriterlere göre değerlerini göstermek amacıyla, genellikle bulanık sayılar ile karakterize edilen dilsel ifadeler kullanılmakta ve net olmayan nicel kriter değerlerinin net olmayan değerlendirmeleri bulanık sayılarla ifade edilmektedir (Kuo vd.2006).

Bulanık AHP yöntemi ile ilgili ilk çalışma Laarhoven ve Pdrytcz (1983) tarafından üçgensel bulanık sayılarla ifade edilen ve bulanık oranları kıyaslayan çalışmadır. Mertebe analizi yöntemini kullanarak yeni bir yaklaşım geliştiren Chang (1996), ikili karşılaştırmalarda üçgensel bulanık sayıları kullanmıştır.

Yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde; farklı üretim çevirim alternatiflerinin değerlendirilmesinde (Weck vd., 1997), deniz taşımacılığı firmalarının performans değerlendirilmesinde (Chou ve Liang, 2001), yeni bir tesis yeri seçimi probleminin çözümünde (Kuo vd., 2002), işletme atıklarının değerlendirilmesinde (Rong vd., 2003), katering servis şirketleri ile ilgili çok ölçütlü karar verme problemlerinde (Kahraman, 2004), aday tedarikçi seçimi ve dış kaynaklı parçalar arasından en uygun birleşim seçimi probleminde (Feng vd., 2005) ve farklı tezgahlar için en uygun tezgah bakım stratejisinin belirlenmesinde (Wang vd., 2006) bulanık AHP yöntemi kullanılmıştır. Bulanık AHP'de farklı yaklaşımlar mevcuttur: Von Laarhoven ve Pedrycz Yaklaşımı, Entropi Ağırlığı Yaklaşımı, Dilsel Ağırlıklandırma Yaklaşımı, Chang Boyut Analizi Yaklaşımı.

Bu çalışmada aşağıda adımları verilen Chang (1996)'in Bulanık Boyut Analizi yaklaşımı kullanılmıştır. $X=\{x_1,x_2,x_3,....,x_n\}$ ile ifade edilen nesneler kümesi ve $G=\{g_1,g_2,g_3,....,g_m\}$ olarak ifade edilen bir amaç kümesi olsun. Her bir nesne alınarak her bir amaç için boyut uygulanmakta ve her bir nesne için $M_{g_i}^1, M_{g_i}^2, ..., M_{g_i}^m$ şeklinde ifade edilen *m* tane boyut analiz değerleri elde edilmektedir.

1.Adım: i. nesneye göre bulanık değer **şu şekilde tanımlanır;**

$$S_1=\sum_{J=1}^{m}M_{gi}^{j}\otimes\left[\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m}M_{g_i}^{j}\right]^{-1} \tag{4}$$

Burada ifade edilen $\sum_{j=1}^{m}M_{g_i}^{j}$ değerini elde etmek için m boyut analiz değerine aşağıda görüldüğü gibi bulanık toplama işlemi uygulanır;

$$\sum_{J=1}^{m}M_{gi}^{j}=\left[\sum_{j=1}^{m}l_j,\sum_{j=1}^{m}m_j,\sum_{j=1}^{m}u_j\right],\qquad\sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m}M_{gi}^{j}=\left[\sum_{i=1}^{n}l_i,\sum_{i=1}^{n}m_i,\sum_{i=1}^{n}u_i\right] \tag{5}$$

Adım 2: $M_2=(l_2,m_2,u_2)\geq M_1=(l_1,m_1,u_1)$ olayının olabilirlik derecesi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$V(M_2\geq M_1)=\sup_{y\geq x}\left[\min\mu_{M_1}(x),\mu_{M_2}(y)\right] \tag{6}$$

Aşağıdaki şekilde de açıklamak mümkündür:

$$V(M_2\geq M_1)=hgt(M_2\cap M_1)=\mu_{M_2}(d)=\begin{cases}1, m_2\geq m_1, ise\\ 0, l_1\geq u_2, ise\\ \dfrac{l_1-u_2}{(m_2-u_2)-(m_1-u_1)}, diğer\end{cases} \tag{7}$$

Aşağıda M_1 ve M_2 değerlerinin büyüklüklerinin karşılaştırılması Chang (1996) tarafından Şekil 2'de verilmiştir.

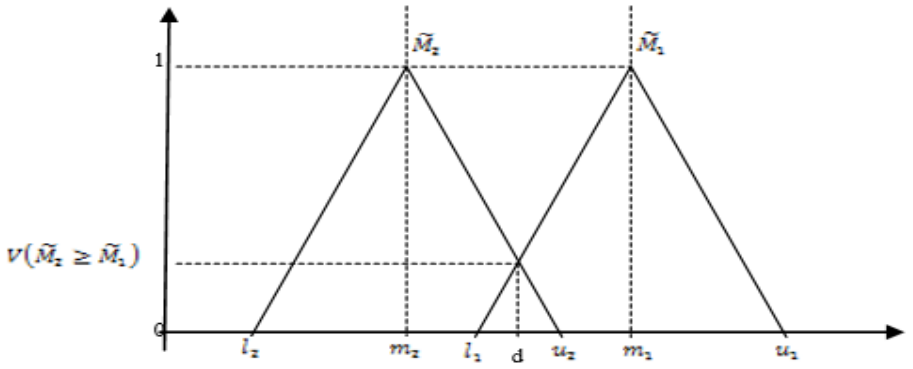

Şekil 2: M_1 ve M_2 Değerlerinin Kesişimi

***Adım 3**:* Konveks bir bulanık sayının $M_i(i=1,2,3,...,k)$ olmak üzere k tane konveks sayıdan büyük olmasının olabilirlik derecesi şu şekilde gösterilmektedir;

$$V(M \geq M_1, M_2, ..., M_k) = V\left[(M \geq M_1) ve (M \geq M_2) ve ..... ve (M \geq M_k)\right]$$

$$= \min V(M \geq M_1) \qquad (8)$$

$$d'(A_i) = \min V(S_i \geq S_k),$$

$k=1,2,3,...,n; k \neq 1$ Olduğu zaman $A_i(i=1,2,...,n)$ olarak gösterilen ağırlık vektörü aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$W' = \left[d'(A_1), d'(A_2), ..., d'(A_n)\right]^T \qquad (9)$$

Adım 4: Normalizasyon ile normalize edilmiş ağırlık vektörü aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$W = \left[d(A_1), d(A_2), ..., d(A_n)\right]^T \qquad (10)$$

Burada tanımlanan W, bulanık olmayan bir sayıyı tanımlamaktadır.

Sözel Önem Dereceleri	Bulanık Ölçek	Karşılık Ölçek
Kesin Eşit	(1, 1, 1)	(1, 1, 1)
Eşit Derecede Önemli	(1/2, 1, 3/2)	(2/3, 1, 2)
Biraz Daha Fazla Önemli	(1, 3/2, 2)	(1/2, 2/3, 1)
Kuvvetli Derecede Önemli	(3/2, 2, 5/2)	(2/5, 1/2, 2/3)
Çok Kuvvetli Derecede Önemli	(2, 5/2, 3)	(1/3, 2/5, 1/2)
Tamamıyla önemli	(5/2, 3, 7/2)	(2/7, 1/3, 2/5)

Tablo 1: Bulanık Önem Dereceleri Tablosu

Kaynak: Tseng vd., 2008

Chang boyut analizi yaklaşımında kullanılan bulanık önem dereceleri tablosu yukarıda yer almaktadır.

3. UYGULAMA VE BULGULAR

3.1. Karar Değişkenlerinin Belirlenmesi

Çalışmada kriterler ve alt kriterlerin belirlenmesi ve içeriklerinin oluşturulması aşamasında ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. İstanbul ve çevresinde genel kargolara hizmet veren genel bir depo yeri seçim problemi ile ilgili kriterlerin belirlenmesinde bu konuda danışmanlık yapan uzman görüş ve değerlendirmelerine başvurulmuştur. Aşağıda bu çalışmada kullanılan kriter ve alt kriterler açıklanmıştır:

Pazarın Konumu

Bir depo operasyonu için Pazar hem malzemelerin temin edildiği kaynaklar hem de sevk edilecek olan malzemelerin teslim yerleri demektir. Küçük araçlarla depoya gelen ve büyük araçlarla sevk edilen malzemeler için yani konsolidasyon depolarının yükleme kaynaklarına olan mesafenin ve yükleme hacminin yaratacağı maliyetin minimize edecek lokasyonda olması beklenir. Buna karşılık büyük araçlarla malzemelerin girdiği ve küçük araçlarla çok sayıda noktaya dağıtıldığı dağıtım merkezi adını da verdiğimiz depolarda da lokasyonun sevk adreslerine mesafe ve taşıma hacmine göre en uygun noktada olması zorunludur. Pazarın Konumuna göre ana kriterinin alt kriterleri şunlardır:

Taşıma Maliyetleri (P_1): Taşıma maliyetlerinin içinde mesafe, taşıma büyüklüğü, sefer sırasında oluşan giderler, araçların verimliliği, intermodal taşıma kullanılacaksa demiryolu ve limanlara istasyonlarına göre lokasyonu da göz önüne alınmalıdır.

Sevk Partisi Büyüklüğü (P_2): Sevk partisi ölçekleri küçüldükçe birim ürün başına sevk maliyeti artmaktadır. Küçük partiler halinde toplanan malzemeler için depoların toplama lokasyonuna yakın olması ve ürünlerin fabrikalara doğrudan büyük araçlarla toplu olarak sevk edilmesi önemlidir.

Müşteri Hizmet Beklentisi (P_3): Gerek ürün sahibi gerekse tüketici, bir depo işletmecisi karşısında müşteridir. Satıcı olarak ve depo operasyonuna işveren olarak üreticiler müşteri tarafında görülürken üreticinin müşterisi olan tüketicilerde bir iş birliği çalışması içinde olan üretici ve depo operatörü için ortak müşteri konumundadır.

Müşteriye Yakınlık (P_4): Müşterilerin memnuniyeti sipariş anından teslim anına ka-

dar geçen sürenin kısa olması yani operasyonun hızlı yapılmasıdır. Bu nedenle depoların sipariş süresini kısaltıcı, müşteri memnuniyetini arttırıcı lokasyonlarda olması tercih nedenidir

Üreticiye Yakınlık ve İş Potansiyeli (P_5): Depolama hizmetleri dış kaynağa aktarılırken öncelikle üretici elindeki fazla stok aktarılır ve üreticiler bir süre gerek hammaddelerde gerek bitmiş ürünlerde, kendi tesislerinde birinci kademe depolamaya devam ederler. Depo lokasyonunun uygun seçilmesi durumunda hammaddelerinde aynı depoda stoklanması, ürünlerin tamamının depoya alınması ve üreticiye yeni üretim alanları yaratılması söz konusudur.

Pazar Büyüme Kapasitesi (P_6): Depoların ilk günden büyük ölçekli yapılması yatırım maliyetini artırmakta ve karşılığı düşürmektedir. Hızlı büyüme potansiyeli olan pazarlarda inşa edilecek olan depoların modüler sistem ihtiyaca göre yana veya arkaya büyüyecek alan olanakları olan bölgelerde seçilmesi gerekir.

Ürün Cinsi

Depo yeri seçiminde içeride stoklanacak olan ürünlerin cinsi de önemlidir. Stok devir hızının yüksek olduğu ürünlerde ürün giriş çıkışı ve sevkiyatı yüksek olduğu için depoların tüketim veya üretim noktalarına olan mesafesinin yakın olması gerekir. Stok devir hızı düşük olan ve mevsimsellik gösteren ürünlerde ise maliyet yaratan faktör, depo içinde ürünün stoklama maliyetidir. Ürün cinsine göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır:

Ürün Özelliği $(\ddot{U}_1)$ *:* Depolarda stoklanacak olan ürünlerin cinsine göre depo tipi, depo ölçüsü ve depo lokasyonu belirlenmelidir.

Ürün Raf Ömrü $(\ddot{U}_2)$***:*** Ürünlerin rafta durma süresini arttıracak olan bu uygulama depo yeri seçiminde de göz önüne alınmalıdır.

Konsolidasyon İhtiyacı $(\ddot{U}_3)$***:*** Küçük araçlarla bölgeden toplanan daha sonra büyük araçlarla uzak mesafelere taşınan tüketim ürünlerinin kapsamlı tedarik zincirlerinde ve montaj fabrikaları gibi ürünlerin fabrika dışında toplandığı, daha sonra hat besleme operasyonu gibi planlı ve sık sürelerle çıkışı yapılan sistemlerin olduğu depolar bir konsolidasyon merkezi olarak hizmet vermektedir

Gruplama ve Karma Sevkiyat Talebi $(\ddot{U}_4)$ ***:*** Depo içinde katma değer sağlayan hizmetler de verilmesi beklenmektedir. Bu hizmetler içine küçük montajlar, promosyon amaçlı gruplamalar, farklı ürünlerin aynı paket içinde küçük ölçeklerde sevk edilmesi de dahildir

Ulaşım

İnşa edilecek veya kiralanacak olan depoların üretim noktalarına ve sevk noktalarına olan mesafesi kadar kat edilecek yolda geçen süre, köprü ve otoyol geçişleri, trafik limitleri, trafik yoğunluğu gibi faktörler de göz önüne alınmalıdır. Ulaşıma göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır:

Nakliye Kolaylığı (u_1) ***:*** Bu seçenekte hem geliş hem de çıkış nakliyelerinin bir optimizasyonu söz konusudur.

Yerel Nakliye Olanağı (u_2) ***:*** Çevrede bulunan boş araç sayısı artıkça taşıma maliyeti düşmekte ve araç temini kolay hale gelmektedir. Bu nedenlerle inşa edilecek olan depoların tır ve kamyon parklarına yakın olması önem kazanmaktadır.

Liman ve Demiryollarına Yakınlık (u_3) ***:*** Dünya ticaretinde ve taşımasında demiryolları taşımasının ve deniz taşımasının artması teşvik edilmektedir. maliyetin azalması için depoların bu alanlara en yakın lokasyonda seçilmesi gerekmektedir.

Otoyollara Yakınlık (u_4) ***:*** İnşa edilecek olan depolara ulaşım kolaylığı sağlanması, gereksiz yere ana arterden ayrılıp gidiş dönüş ekstra yol kat edilmemesi, yer bulmasının

avantajları, ana yoldan görünen depolara reklam tabelası konulması gibi nedenlerden dolayı tercih nedenidir.

Kaynak

Kendi içinde bir işletme olan depoların çalışabilmesi için elektrik, su, doğal gaz, insan gücü, teknik destek gibi kaynaklara da ihtiyaç vardır. Kaynaklara göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır:

İnsan Kaynakları Olanakları (K_1)***:*** Depo içinde çalışan mavi yakalıların ve yönetimde yer alan beyaz yakalıların işe geliş kolaylığı sağlanması, eleman temininde hatta maliyetinde güçlük yaşanmaması için benzer özelliklere sahip depolar arasında insan kaynaklarına yakın olanlar tercih nedenidir.

Vergi ve Harç olanakları (K_2)***:*** Gerek inşaat sırasında gerek işletme sırasında başta belediyeler olmak üzere farklı kuruluşlara işletimle, ruhsatla, çevre ile ilgili ödenen vergiler yer seçimini etkilemektedir.

Çevredeki Sosyal Yapı (K_3)***:*** Depolar her ne kadar çevreyi kirleten birimler olmasa da depoya gelen ve giden araçların etraftaki yerleşim merkezlerini, konutları, okul, cami, stadyum, turistik ve askeri tesisler gibi sosyal üniteleri etkileme olasılığı söz konusudur.

Enerji Kaynaklarına Ulaşım (K_4)***:*** Depolar ısıtma, havalandırma, soğuk depolarda soğutma, aydınlatma, forkliftlerin araç şarjı gibi nedenlerden dolayı elektrik enerjisine, yine ısıtma ve ısınma amacıyla doğal gaza, tesis temizliği için suya ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevredeki Tesislerle İş Birliği (K_5)***:*** Etrafta benzer tesislerin olması işletim kolaylığı ve güvencesi sağlar

Atık Değerlendirme Olanakları (K_6)***:*** Depolama operasyonlarında da atık malzeme oluşmaktadır. Bunlarına imha yolu ile sistem dışına atılması, gider yazılarak değerlendirilmesi söz konusudur. Bu operasyonların yapılmasındaki kolaylığı artıran yerleşim noktaları tercih nedenidir

Arazi

Depoların inşa edileceği arazinin de konumu, geometrisi, topoğrafik yapısı, zemin sağlamlığı, genişleme olanaklarının olup olmadığı, imar durumu da göz önüne alınmalıdır. Araziye göre konumlandırmanın alt kriterleri şunlardır

Birim Depo Alanı İçin Arazi Maliyeti (A_1)***:*** İnşa edilecek olan deponun maliyetleri içinde önemli bir kalem de arazi maliyetidir.

Arazinin Geometrisi (A_2)***:*** Depolar arazinin büyüklüğüne ve geometrisine göre yerleştirilir. Uzunluğu da arazinin büyüklüğüne göre uzatılabilmekte hatta modüler sistemle zaman içinde bu büyüme sağlanabilmektedir.

Arazinin Sismik Yapısı ve Topoğrafyası (A_3)***:*** Depoların içine konacak olan malzemeler ağırlaştıkça, tavan yüksekliği artıkça binanın statiği, temeli ve üzerine inşa edildiği zemin önem kazanmaktadır.

Büyüme Kapasitesi ve İmar Durumu (A_4)***:*** Yer seçiminde değerlenecek bölgelerin imar durumları, gelecekte büyüme kapasiteleri yer seçiminde önemlidir.

Güneş ve Rüzgar Enerjisi Olanakları (A_5)***:*** Küçük ölçekli rüzgar jeneratörlerinin çevre aydınlatmasında kullanılması mümkündür.

3.2. Yöntemin Uygulanması

Uygulama, bulanık önem dereceleri tablosundan yararlanılarak alınan geometrik ortalamalarla ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması temeline dayanmaktadır. Bu çalışmada yöntem olarak Bulanık AHP tercih edilmiş ve sonuçları aşağıda değerlendirilmiştir.

	Pazar			Ürün			Ulaşım			Kaynak			Arazi		
Pazar	1.0	1.0	1.0	0.9	1.3	1.8	1.1	1.4	1.7	1.6	1.9	2.3	1.1	1.5	1.9
Ürün	0.6	0.8	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	1.1	1.3	1.0	1.3	1.6	1.1	1.5	1.8
Ulaşım	0.6	0.7	0.9	0.8	0.9	1.1	1.0	1.0	1.0	1.3	1.6	2.0	0.9	1.2	1.6
Kaynak	0.4	0.5	0.6	0.6	0.8	1.0	0.5	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	1.1	1.4	1.9
Arazi	0.5	0.7	0.9	0.6	0.7	0.9	0.6	0.8	1.1	0.5	0.7	0.9	1.0	1.0	1.0

Tablo 2. Ana Kriterlerin Karşılaştırma Matrisi

On karar vericinin ana kriterleri ikili karşılaştırması sonucu oluşan karar matrisi Tablo 2'de yer almaktadır. Ana kriterlere ait sentez değerler şu şekilde hesaplanmaktadır.

Sp	5.71	7.14	8.63	x	0.031	0.038	0.046	=	0.18	0.27	0.40
Sür	4.62	5.62	6.81	x	0.031	0.038	0.046	=	0.14	0.21	0.31
Sul	4.53	5.52	6.54	x	0.031	0.038	0.046	=	0.14	0.21	0.30
Sk	3.69	4.33	5.25	x	0.031	0.038	0.046	=	0.12	0.16	0.24
Sa	3.27	3.85	4.79	x	0.031	0.038	0.046	=	0.10	0.15	0.22

Elde edilen bu değerler kullanılarak eşitlik (7) yardımıyla bulanık sayıların karşılaştırması aşağıdaki gibi yapılır;

V	Sp>=	Sür	1.00	**V**	Sp>=	Sul	1.00	**V**	Sp>=	Sk	1.00	**V**	Sp>=	Sa	1.00
V	Sür>=	Sul	1.00	**V**	Sür>=	Sk	1.00	**V**	Sür>=	Sa	1.00	**V**	Sür>=	Sp	0.70
V	Sul>=	Sk	1.00	**V**	Sul>=	Sa	1.00	**V**	Sul>=	Sp	0.66	**V**	Sul>=	Sür	0.97
V	Sk>=	Sa	1.00	**V**	Sk>=	Sp	0.37	**V**	Sk>=	Sür	0.66	**V**	Sk>=	Sul	0.69
V	Sa>=	Sp	0.25	**V**	Sa>=	Sür	0.53	**V**	Sa>=	Sul	0.55	**V**	Sa>=	Sk	0.85

Elde edilen bu değerlerle eşitlik (8) formülü kullanılarak öncelik değerleri hesaplanmaktadır

D(p) = Min (1.00, 1.00, 1.00, 1.00) = 1.00

D(ür) = Min (1.00, 1.00, 1.00, 0.70) = 0.70

D(ul)= Min (1.00, 1.00, 0.66, 0.97) = 0.66

D(k) = Min (1.00, 0.37, 0.66, 0.69) = 0,37

D(a) = Min (0,25, 0,53, 0,55, 0,85) =0,25

Eşitlik (9) kullanılarak ağırlık vektörü aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

W' 1.00 0.70 0.66 0.37 0.25

Son olarak ağırlık vektörü eşitlik 10 ile normalize edilmiş ve aşağıdaki normalize edilmiş ağırlık vektörü hesaplanmıştır.

W 0.34 0.23 0.22 0.12 0.08

Bu değerlere göre depo yeri seçiminde en fazla pazara yakınlığa önem verilmektedir. Bu kriteri sırasıyla üretime yakınlık, ulaşım imkânı, kaynağa yakınlık ve altyapı takip etmektedir.

Ana kriterlere göre alt kriterlerin ikili karşılaştırma matrisleri ve hesaplamalar sonucu elde edilen ağırlıklar aşağıda tablolarda yer almaktadır.

P	p1			p2			p3			p4			p5			p6		
p1	1.0	1.0	1.0	1.7	2.2	2.6	1.9	2.2	2.6	1.5	1.8	2.2	1.6	2.0	2.3	1.1	1.6	2.0
p2	0.4	0.5	0.6	1.0	1.0	1.0	1.3	1.6	2.0	1.1	1.5	1.8	1.5	1.8	2.2	1.1	1.4	1.9
p3	0.4	0.4	0.5	0.5	0.6	0.7	1.0	1.0	1.0	1.1	1.3	1.6	0.9	1.3	1.7	0.9	1.2	1.5
p4	0.5	0.5	0.7	0.6	0.7	0.9	0.6	0.8	0.9	1.0	1.0	1.0	1.1	1.4	1.7	0.8	1.2	1.6
p5	0.4	0.5	0.6	0.5	0.6	0.7	0.6	0.8	1.1	0.6	0.7	0.9	1.0	1.0	1.0	0.9	1.2	1.6
p6	0.5	0.6	0.9	0.5	0.7	0.9	0.7	0.9	1.1	0.6	0.8	1.2	0.6	0.8	1.1	1.0	1.0	1.0

Tablo 3. Pazar ana kriterine göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

Bulanık AHP adımları kullanılarak Pazar ana kriterine göre alt kriter ağırlıkları şu şekilde belirlenmiştir;

W 0.21 0.00 0.00 0.00 0.00 0.79

Yukarıdaki ağırlıklar dikkate alındığında pazarın konumu ana kriteri altında en önemli alt kriter 0,79 ağırlıkla pazar büyüme kapasitesidir. Bu alt kriteri taşıma maliyetleri (0,21) takip etmektedir. İkinci ana kriter olan ürün cinsinin alt kriterleri ikili karşılaştırma matrisi Tablo 4'de verilmiştir.

Ü	ü1			ü2			ü3			ü4		
ü1	1.0	1.0	1.0	1.6	2.0	2.3	1.7	2.1	2.6	1.3	1.6	2.0
ü2	0.4	0.5	0.6	1.0	1.0	1.0	1.0	1.3	1.6	1.0	1.3	1.6
ü3	0.4	0.5	0.6	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.2	1.6
ü4	0.5	0.6	0.8	0.6	0.8	1.0	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	1.0

Tablo 4. Ürün ana kriterine göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

Yukarıdaki eşitsizlikler yardımıyla ürün kriterinin alt kriter ağırlıkları şu şekilde elde edilmiştir;

W 0.23 0.05 0.00 0.72

Bu ağırlıklara göre 0,72 ağırlık oranı ile ürün kriterinin en önemli alt kriteri gruplama ve karma sevkiyat talebi alt kriteridir. Bu sıralamayı ürün özelliği (0,23) ve ürün raf ömrü (0,05) alt kriterleri takip etmektedir. Üçüncü ana kriter olan ulaşım imkanının alt kriterleri ikili karşılaştırma matrisi aşağıda Tablo 5'de verilmiştir.

U	u1			u2			u3			u4		
u1	1.0	1.0	1.0	1.7	2.1	2.6	1.5	1.9	2.3	1.4	1.9	2.4
u2	0.4	0.5	0.6	1.0	1.0	1.0	1.2	1.5	2.0	0.8	1.1	1.5
u3	0.4	0.5	0.7	0.5	0.6	0.9	1.0	1.0	1.0	0.7	1.0	1.5
u4	0.4	0.5	0.7	0.7	0.9	1.3	0.7	1.0	1.3	1.0	1.0	1.0

Tablo 5. Ulaşım ana kriterine göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

Yukarıdaki Adımlar tekrarlandığında ulaşım ana kriterinin alt kriter ağırlıkları şu şekilde elde edilmiştir;

W: 0.19 0.14 0.15 0.52

Ağırlıklara göz atıldığında 0,52 ağırlık oranı ile otoyola yakınlık kriteri en önemli alt kriterdir. Bu sıralamayı nakliye kolaylığı (0,19), liman ve demiryoluna yakınlık (0,15) ve yerel nakliye olanağı (0,14) takip etmektedir. Dördüncü kaynaklar ana kriterinin alt kriterler ikili karşılaştırma matrisleri Tablo 6'da verilmiştir.

K	k1			k2			k3			k4			k5			k6		
k1	1.0	1.0	1.0	1.2	1.5	1.9	1.8	2.2	2.5	1.2	1.5	1.9	1.1	1.5	1.9	1.1	1.3	1.6
k2	0.5	0.6	0.8	1.0	1.0	1.0	0.8	1.1	1.4	0.8	1.0	1.3	0.6	0.9	1.1	0.7	0.9	1.3
k3	0.4	0.5	0.5	0.7	0.9	1.2	1.0	1.0	1.0	0.7	0.8	1.1	0.7	0.9	1.2	0.7	0.9	1.2
k4	0.5	0.7	0.8	0.7	1.0	1.2	0.9	1.2	1.4	1.0	1.0	1.0	0.8	1.1	1.5	1.2	1.4	1.7
k5	0.5	0.7	0.9	0.9	1.2	1.6	0.8	1.1	1.5	0.7	0.9	1.3	1.0	1.0	1.0	0.9	1.2	1.6
k6	0.6	0.8	0.9	0.8	1.1	1.5	0.8	1.2	1.5	0.6	0.7	0.9	0.6	0.9	1.1	1.0	1.0	1.0

Tablo 6. Kaynaklar Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

Kaynaklar ana kriterinin alt kriter ağırlıkları eşitsizlikler yardımıyla çözülmüş ve aşağıdaki ağırlıklar elde edilmiştir;

W 0.08 0.15 0.09 0.09 0.08 0.50

Bu ağırlıklar değerlendirildiğinde kaynaklar başlığı altında en önemli alt kriter 0,50 ağırlığı ile atık değerlendirme olanaklarıdır. Bu sırayı 0,15 ağırlığı ile vergi ve harç olanakları takip etmektedir. Çevredeki sosyal yapı ve enerji kaynaklarına ulaşım alt kriterleri aynı ağırlık oranıyla üçüncü ve dördüncü, İnsan kaynakları ve çevredeki tesislerle işbirliği kriterleri de aynı oranla beş ve altıncı alt kriter olarak yer almaktadır. Son ana kriter olan arazi özellikleri alt kriterleri ikili karşılaştırma matrisi aşağıda Tablo 7.'de verilmiştir.

A	a1			a2			a3			a4			a5		
a1	1.0	1.0	1.0	1.4	1.8	2.0	1.6	1.9	2.2	1.3	1.7	2.1	1.2	1.6	2.0
a2	0.5	0.6	0.7	1.0	1.0	1.0	1.1	1.4	1.8	0.8	1.1	1.3	1.0	1.4	1.9
a3	0.5	0.5	0.6	0.6	0.7	0.9	1.0	1.0	1.0	0.8	1.1	1.7	0.8	1.0	1.6
a4	0.5	0.6	0.8	0.7	0.9	1.2	0.6	0.9	1.2	1.0	1.0	1.0	0.9	1.2	1.6
a5	0.5	0.6	0.8	0.5	0.7	1.0	0.6	1.0	1.3	0.6	0.8	1.2	1.0	1.0	1.0

Tablo 7. Arazi Ana Kriterine Göre Alt Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

Tablo 7'de ikili karşılaştırma matrisi verilen arazi ana kriterinin alt kriter ağırlıkları eşitsizlikler yardımıyla elde edilmiştir.

W: 0.39 0.22 0.14 0.15 0.10

Ağırlıklar incelendiğinde en önemli alt kriter 0,39 ağırlık oranıyla birim depo alanı için arazi maliyetidir. Bu kriteri sırasıyla arazi geometrisi (0,22), büyüme kapasitesi ve imar durumu (0,15), arazinin sismik yapısı ve topografyası (0,14) ve son olarak güneş ve rüzgar enerjisi olanakları (0,10) takip etmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Depolama lojistik giderler içinde en önemli kalemlerden birisidir. Depolar içlerinde stoklanacak ürünlere göre farklılıklar gösterirler. Hızlı tüketim mamulleri deposu ve mevsimsel hareketi olan depolar, tehlikeli madde depoları, soğuk depolar, yedek parça depoları gibi birim malzemenin elleçlendiği depolar farklı raf sistemleri ve elleçleme ekipmanları ile çalıştırılırlar ve bu nedenle belirli kriterlerin göz önüne alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın özünü de genel bir depo yeri seçimi problemi oluşturmaktadır.

Depolarda optimizasyon depoya giren ve çıkan ürün sürecinde yaratılan maliyetin minimize edilmesi, elleçleme hızının ve hizmet kalitesinin maksimizasyonu demektir. Zaman zaman birbiri ile tezat teşkil eden bu beklentiler bir optimizasyon çalışması ile rantabl hale getirilir. Bu çalışmada genel bir depo yeri seçimi problemi: pazarın konumu, ürün cinsi, ulaşım, kullanılacak kaynaklar, arazi durumu gibi beş ana kriter ışığında incelenmiştir.

Bu çalışmanın bu alanda faaliyet gösteren firmalara ve araştırmacılara yardımcı olacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aktepe, A., & Ersöz, S. (2014). AHP-VIKOR ve MOORA Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Probleminde Uygulanması. Journal of Industrial Engineering (Turkish Chamber Of Mechanical Engineers), 25.
2. Badri, M.A. (1999). Combining The Analytic Hierarchy Process and Goal Programming for Global Facility Location-Allocation Problem, International Journal of Production Economics. 62 (3). 237-248.
3. Brandeau, M. L., & Chiu, S. S. (1989). An Overview of Representative Problems in Location Research. Management Science. 35(6). 645-674.
4. Chang, D. Y. (1996). Applications of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. European Journal of Operational Research. 95(3). 649-655.
5. Chen, C. 2009. "A Decision Model of Field Depot Location Based on the Centrobaric Method and Analytic Hierarchy Process (AHP)," International Journal of Business and Managament. Vol.4, No.7. p. 71-75.
6. Chou, T. Y & Liang G. S, (2001). Application of A Fuzzy Multicriteria Decision Making Model For Shipping Company Performance Evaluation", Maritime Policy and Management. Vol: 28/ 4.
7. Chou, T., Hsu, C. & Chen, M. (2008). A Fuzzy Multi-Criteria Decision Model For International Tourist Hotels Location Selection. International Journal of Hospitality Management. 27. 293-301.
8. Demirel, T., Demirel, N. Ç., Kahraman C. (2010). Multi-Criteria Warehouse Location Selection Using Choquet İntegral. Expert Systems with Applications. vol. 37. p. 3943–3952.
9. Dinçer, S.E. (2009). Çok Amaçlı Karar Almada Bulanık Mantık ve Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle Bir Siyasi Parti İçin Aday Belirleme Çalışması. Marmara Üniversitesi. Öneri Dergisi, Cilt 8, Sayı 31.

10. Eroğlu, Ö., Bali, Ö., & Gencer, C. (2014). Delphı Tekniği ve Bulanık Ahp ile Tehlikeli Madde Depo Yeri Seçimi için Gerekli Niteliklerin Belirlenmesi, III. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi. Trabzon. 831-842.
11. Feng, D., Chen L. & Jiang M. (2005). Vendor Selection In Supply Chain System: An Approach Using Fuzzy Decision and AHP. China; Proceedings of ICSSM'05 International Conference on Services Systems and Services Management.
12. Green, G. I., Kim, C. S., & Lee, S. M. (1981). A Multicriteria Warehouse Location Model. International Journal of Physical Distribution & Materials Management. 11(1). 5-13.
13. Kaboli, A. Aryanezhad M.B., Shahanaghi, K. Tavakkoli M R. (2007). A Holistic Approach Based on MCDM for Solving Location Problems, International Journal of Engineering. 20. 251–262.
14. Kahraman, C. Ruan, D., Doğan, İ. (2003). Fuzzy Group Decision-Making For Facility Location Selection. Information Sciences. 157.135-153
15. Kahraman, C.& Diğ., (2004). Multi Attribute Comparison of Catering Service Companies Using Fuzzy AHP: the Case of Turkey", International Journal of Production Economics. Vol: 87.
16. Korpela, J. & Tuominen, M. 1996. "A Decision Aid in Warehouse Site Selection," International Journal of Production Economics. vol. 45. issues 1–3. p. 169-180.
17. Kuo, M. S., Liang, G. S., & Huang, W. C. (2006). Extensions of the Multicriteria Analysis with Pairwise Comparison Under A Fuzzy Environment. International Journal of Approximate Reasoning. 43(3). 268-285.
18. Kuo, Ming S., Liang Gin S., and Huang Wen C. (2006). Extensions of The Multicriteria Analysis With Pairwise Comparison Under A Fuzzy Environment. International Journal of Approximate Reasoning. 43(3), 268-285.
19. Kuo, R. J., Chi S. C. & Kao S. S. (2002). A Decision Support System For Selecting Convenience Store Location Through İntegration of Fuzzy AHP and Artificial Neural Network, Computers in Industıy, 47(2), 199-214.
20. Laarhoven, Van P.J.M. and Pedrycz W. (1983). A Fuzzy Extension of Saaty's Priority, Theory, Fuzzy Sets and Systems.
21. Özcan, T., Çelebi, N., Esnaf, Ş. (2011). Comparative Analysis of Multi Criteria Decision Making Methodologies and Implementation of a Warehouse Location Selection Problem. Expert Systems with Applications. vol. 38. p. 9773–9779.
22. Özdağoğlu, A. (2011). A Multi-criteria Decision-Making Methodology on the Selection of Facility Location: Fuzzy ANP, International Journal of Advanced Manufacturing Technolgy. DOI 10.1007/s00170-011-3505-1
23. Rong, C., Takashi K & Wang J. (2003). Enterprise Waste Evaluation Using The Analytic Hierarchy Process and Fuzzy Set Theory. Production Planning and Control, 14(1), 90-103.
24. Tabari, M., Kaboli, A., Aryanezhad, M. B., Shahanaghi, K., & Siadat, A. (2008). A New Method for Location Selection: A Hybrid Analysis. Applied Mathematics and Computation. 206(2). 598-606.
25. Tseng, M. L., Lin, Y. H., Chiu, A. S., & Chen, C. Y. (2008). Fuzzy AHP Approach to TQM Strategy Evaluation. Industrial Engineering & Management Systems, 7(1), 34-43.
26. Wang, Y.M., Elhag T.M.S & Hua Z.,(2006). A Modified Fuzzy Logarithmic Least Squares Method For Fuzzy Analytic Hierarchy Process. Fuzzy Sets and Systems, 157(23), 3055-3071.

27. Weck, M., Klocke F., Schell H. & Ruenauver E. (1997). Evaluating Alternative Production Cycles Using the Extended Fuzzy AHP Method, European Journal of Operational Research. Vol: 100/2.
28. Yavuz, O. (2018). Depo Yeri Seçimi Probleminde Gri Sistem Teorisi ve VIKOR Yönteminin Karşılaştırmalı Analizi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 169-191.
29. Zadeh, L.A., (1965). Fuzzy Sets. Information and Control, 3, 338-353.

Azdavay İlçesi Doğal Turistik Çekicilikleri Destinasyonuna Bir Katkı: Saray Şelalesi

Faruk AYLAR[1]

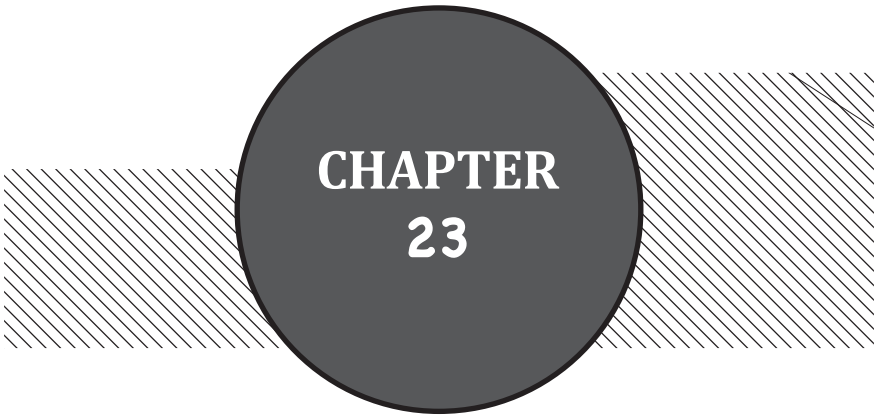

[1] Dr. Ögr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü

GİRİŞ

Turizm faaliyetlerinin temel unsurlarından birisi de çekiciliklerdir. Çekicilik kaynaklarına bağlı olarak çeşitli turizm türleri ve turistik etkinlikler (Kıyı-deniz turizmi, kısral turizm, yayla turizmi, ekoturizm, kültürel turizm, inanç turizmi, kış turizmi, mağara turizmi, doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, yamaç paraşütü, vb.) ortaya çıkmaktadır (Polat ve diğ., 2012; 205). Turizme konu olan bu çekicilikler doğal oluşumlar ve insan eseri olan beşerî faktörler olmak üzere iki bölümden oluşur ve turizm faaliyetlerini yönlendiren ve turistlerin gelmesini sağlayan bu çekicilikler yöreden yöreye, bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir (Özgüç, 1998;49). Türkiye çekicilikler bakımından dünyanın önemli ülkeleri arasında yer alır. Her yıl doğal ve beşerî çekiciliklere bağlı olarak gerek yurtdışından gerekse ülke içinden milyonlarca turist ülkenin değişik alanlarında bu çekicilikleri ziyaret etmektedir.

Doğal çekicilikler arasında yer alan göller, peribacaları, dağlık alanlar, akarsuların oluşturduğu kanyon vadiler, şelale ve çağlayanlar, mağaralar, kıyılarda oluşan şekiller, volkanik sahalar, travertenler, ormanlık alanlar vb. bu turistlerin ziyaret ettiği önemli alanlar arasında yer almaktadır. Bu doğal çekiciliğe sahip alanlar insanların doğa ile bir araya gelmesine neden olan doğal ortamlardır (Çetinkaya, 2017;243). Günümüzde şehirlerdeki yaşam koşulları, artan nüfus, gürültü, trafik yoğunluğu gibi stres kaynaklarının çoğalması ve iş hayatının yoğunluğu, insanların iş verimlerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu durumdan bunalan insanların sağlıklı ve sakin ortamlara özlem duydukları, dinlenmek için suyu temiz, yeşili ve güneşi bol doğal ortamlara yönelmektedirler (Uzun vd., 2005; 333).

Sadece Türkiye değil dünyanın birçok ülkesinde görülmeye başlanan bu gelişmeler "doğa turizmi", "ekoturizm" veya "çevreye duyarlı turizm" şeklinde turizm şekillerinin ortaya çıkmasına ve tür doğal ortamların yoğun bir şekilde ziyaret edilmeye başlanmasına neden olmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar sadece ülke içinde değil uluslararası turizme katılan ziyaretçilerin %40-60'ını doğaya ilgi duyanların oluşturduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Özgüç, 1998; 52). Bu açıdan eşsiz görünümleri ve ortaya çıkardıkları insana huzur veren ortamları ile şelaleler önemli birer doğal ortam konumundadırlar (Koday ve Demir, 2011; 290).

Doğal ortamlar içerisinde önemli ve cazibesi yüksek doğal çekiciliklerden birisi olan şelaleler, bulundukları çevrenin özellikleri, büyük yerleşim merkezlerine yakınlık durumu, ulaşım imkânlarının kolaylığı, konaklama ya da kamp kurma imkânlarının varlığı bu alanların gelişmesinde ve turizm bakımından aktif bir alan haline gelmesinde önemlidir.

Şelale kavramı, akarsu yatağında akış gösteren su kütlesinin yatağın herhangi bir yerinde oluşan eğim kırıklığına (knickpoint) bağlı kısa ve uzun mesafeden düşmesiyle oluşan yer şekli olarak bilinmektedir. Bu kavram, Türk Dil Kurumu'nun güncel sözlüğünde büyük çağlayan, çok yüksek olmayan bir yerden aktığı yer veya küçük şelale olarak da tanımlanmaktadır (http://tdk.gov.tr). İngilizce yazılmış bazı kaynaklarda ise şelale kavramının karşılığı büyük şelale manasına gelen Cataract olarak verilmektedir. Buna karşılık çağlayan kavramı ise Cascade olarak kullanılmaktadır (Wilson ve Moore, 2003;30-31).

Çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelen akarsu yatağı boyundaki eğim kırıklıklarından, suların hızlı düşüm yaptığı yerler olan şelaleler önemli birer doğal turistik çekim alanları arasında yer almaktadır (Polat ve diğ., 2012;205). Jeomorfolojik ve jeolojik faktörlerin birlikte oluşturduğu ve akarsu topoğrafyasının dikkat çekici şekillerinden birisini oluşturan şelalelerin bulunduğu sahada doğal ortam özelliklerinin farklılaşması (bitki örtüsü, yer şekilleri, vb.) bu alanların birer cazibe merkezi potansiyeli taşımasına neden olmaktadır. Akarsu yatağındaki eğim kırıklığına bağlı olarak oluşan şelalelerin çevresine yaydığı doğal gürültünün şiddeti, şelalenin yüksekliği, eğimi ve akarsuyun taşıdığı su miktarı ile doğru orantılıdır (Doğanay ve Zaman, 2013; 311).

Türkiye'de şelaleler ile ilgili farklı amaçlarla yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Doğanay, 1990; Köse, 1997; Ceylan, 2000; Doğanay, 2000; Zeybek, 2000; Doğanay

ve Zaman, 2001; Arınç, 2002; Aylar ve Çoban, 2004; Özdemir ve diğ., 2004; Uzun ve diğ., 2005a; Uzun ve diğ., 2005b; Ceylan, 2006; Atayeter ve diğ., 2007; Koday ve Çelikoğlu, 2009; Sever ve Kopar, 2009; Bulut, 2010; Koday ve Demir, 2011; Sevindi, 2011; Polat ve diğ., 2012; Karadeniz, 2013; Uzun ve diğ. 2015a; Uzun ve diğ. 2015b; Çetinkaya, 2017; Sevindi, 2017). Oluşum şekli, su düşüm yüksekliği ve su miktarı bakımından birbirinden farklı şelalelerin incelendiği bu çalışmaların ortak amacı ülke turizmine katkı sağlamaktır. Yapılan bu çalışmalara konu olan şelalelerin bazıları iç ve dış turizm faaliyetlerinde tanınırken birçoğu yerel ölçekte kaldığından bu tür çalışmalar bu şelalelerin tanıtılmasında büyük önem taşımaktadır.

Ancak yapılan bu tür araştırmalar dünyadaki örneklerinden farklı olarak suyun düşme mesafesi ve miktarına bağlı olarak şelale veya çavlan olarak adlandırılarak genel özellikleri açıklanmaktadır. Dünya genelinde yapılan çalışmalarda şelaleler, görsel kalite, yapısal özellikler, debi, şekil, dev kazanı gibi bazı özellikleri dikkate alınarak çeşitli tiplere ayrılmaktadır (http://www.world-waterfalls.com). Dünyada kullanılan bu ortak kriterlerden yola çıkarak Türkiye'de yapılan çalışmalarda sınıflandırma yapmak hem araştırmaların niteliği hem de niceliği bakımından daha iyi olacağı düşünülmektedir (Sever ve Kopar, 2009;18). Nitekim WWD veri tabanında belirtilen en yaygın şelale tiplerinden 12 si Sever ve Kopar (2009) tarafından açıklanmış ve kendileri de bazı ilaveler yaparak bu şelale tipleri hakkında bilgi vermişlerdir.[1]

Bu araştırmanın amacı doğal ve kültürel zenginlik açısından Türkiye'nin önemli illerinden birisi olan Kastamonu ilinin doğal turistik çekicilikleri destinasyonuna bir katkı sağlamaktır. Azdavay ilçesine bağlı Saray köyü yakınlarında bulunan şelalenin araştırılması ve coğrafi özelliklerinin ortaya konulması ile hem Kastamonu ile hem da Azdavay ilçesi için yapılacak turizm planlamalarında şelalesinin bu planlamalara dahil edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece şelale ile ilgili yapılacak planlamalar ile turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet ve olanaklar sağlanacak, gerek yerel ölçekte gerekse bölgesel ölçekte şelalenin tanınması ve daha fazla ziyaretçinin gelmesi mümkün olabilecektir.

Yöre ve şelale ile ilgili olarak çalışmanın başlangıcında yapılan literatür taramasında özel bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Buna istinaden inceleme sahasına ilkbahar ve yaz mevsimlerinde arazi çalışmaları için gidilmiş, ölçüm ve gözlemler yapılmıştır. Şelalenin farklı mevsimlerdeki akım miktarı bu arazi çalışmaları sırasında gözlemlenmiş, şelalenin ölçümleri lazermetre, gps gibi araçlarla yapılmış ve drone ile havadan fotoğraflanmıştır.

Yapılan arazi çalışmaları ve sonrasındaki büro çalışmaları sonucunda Saray Şelalesinin özel bir hidrojeolojik yapıya sahip olduğu ve Türkiye'de oluşum, görünüm ve boyut olarak önemli şelale örneklerinden birisini oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda genellikle yöre halkı tarafından bilinen ve hafta sonlarında rekreasyon amaçlı değerlendirilen Saray şelalesinin tanıtımın yapılarak turizme kazandırılması ile yöre halkına önemli bir ekonomik katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Sahasının Coğrafi Konumu ve Ulaşım Özellikleri

Saray Şelalesi Azdavay ilçesinin güneydoğusunda bulunan Saray köyü sınırları içinde bulunmaktadır. Saray köyünün güneybatısındaki Türbekayası tepe (1135 m.) ile güneydoğusundaki Bezirgar tepe (1195 m.) arasındaki vadide akış gösteren Sarpun deresi üzerinde oluşan şelale, 33° 24,047' doğu ve 41° 35,386' kuzey koordinatlarında bulunmaktadır (Şekil 1). Saray Şelalesi, Devrekani çayının yan kollarından birisini oluşturan Sarpun deresinin yatağı üzerinde oluşmuştur. İdari bakımdan Kastamonu ili Azdavay ilçesi Saray köyü sınırları içerisinde kalan şelale, Azdavay ilçe merkezine 18 km, Kastamonu il merkezine ise yaklaşık 95 km uzaklıktadır.

[1] WWD (The World Waterfall Databates) veri tabanına göre başlıca şelale tipleri (Sever ve Kopar, 2009:18'den alınmıştır).

- **Block (Blok)**: Geniş bir yatağa sahip akarsuyun aynı genişlikte bir eğim kırıklığının tamamını kullanarak oluşturduğu şelaledir. Bu tip şelalede düşen suyun eni boyuna göre çok daha uzundur. Su kütlesiyle birlikte tek hamlede tabana ulaşır. Ayrıca bu tip şelalede suyun bir kısmı eğim kırıklığı noktasındaki arızalardan dolayı ana kütleden bağımsız olarak yanlarda daha küçük şelaleler oluşturabilmektedir.
- **Cascade**: Küçük bir akarsuyun bir seri kayalık yamaçtan oluşan eğim kırıklığını kullanarak oluşturduğu küçük şelaledir. Terim, İtalyanca da çağlayan anlamına gelen *cascade* teriminden alınmıştır. Bu tipde düşen suyun eğim kırığı yamacıyla bağlantısı kesilmez. Ancak yamaçta ilerleyen su kısa mesafeli sıçrama ve düşmeler yapar.
- **Cataract**: Çok geniş ve çok büyük kütleye sahip bir akarsuyun oluşturduğu devasa şelaledir. Su kütlesiyle birlikte tek seferde ve çok hızlı şekilde büyük bir gürültüyle düşmektedir. Düşme noktasında genellikle büyük bir dev kazanı yer almaktadır.
- **Fan**: Dar bir oluktan düşerken aşağı doğru bir yelpaze gibi açılan suyun oluşturduğu şelale tipidir. Bu tipte su, başlangıçta yatağa temas etmekte, daha sonra temas oldukça azalmaktadır.
- **Horsetail:** At kuyruğu görünümüne sahip şelale tipidir. Su ince bir hat şeklinde yatağa temaslı olarak yer yer de zikzaklar yaparak eğim kırıklığı yamacını yalayayarak aşağı iner. Aslında mevcut görünüm bir şelaleden ziyade oldukça eğimli bir yamaçtan inen akarsuyu anımsatmaktadır.
- **Multi-step/Staircase / Tiered**: Çok sayıda eğim kırıklığına sahip basamaklı bir yamaçtan çok sayıda sıçrama hareketi yaparak düşen suyun oluşturduğu şelale tipidir.
- **Plunge/Vertical**: Akarsu yatağında oluşan eğim kırığından dikey olarak düşen ve bu sırada yatakla bağlantısı kesilen klasik tip şelaledir. Şelalenin boyu eninden kat kat yüksektir. Bu tür şelalede genellikle düşen suyun genişliği ile akarsu yatağının genişliği birbirine uyar. Ayrıca bu tip şelalelerin tabanında mutlaka bir dev kasanı yer almaktadır.
- **Parallel/Twin**: Eğim kırıklığından tek seferde fakat sürekli olarak ayrı iki koldan birbirine paralel şekilde düşen suların oluşturduğu şelala tipidir.
- **Puncbowl**: Eğim kırığı noktasında toplanan ve daralmış bir kanalda bir süre toplu düştükten hemen sonra yelpaze gibi yanlara doğru açılan ve tabandaki az derin dev kazanına düşen suyun oluşturduğu şelale tipidir. Bu tip şelalelerin görüntüsü ters çevrilmiş bir kadehe benzetilmiştir.
- **Segmented**: Eğim kırığından birçok kola ayrılmış olarak ve genellikle yatağa temas ederek düşen suların oluşturduğu şelale tipidir.
- **Slot**: Anahtar deliği gibi dar ve uzun bir yiv-set'den düşen, düşme noktası dışında yatakla temas halinde olan ve kırık yamacı boyunca yer yer büklüm hareketleri gösteren şelale tipidir.
- **Veil**: Eğim kırığı yüzeyi boyunca ince bir kat oluşturan suyun, yatakla temasını kesmeden yüzeyin girintili ve çıkıntılı yapısına uyarak ve tabana doğru bir gelin duvağı gibi açılarak meydana getirdiği şelale tipidir.

Saray Şelalesine ulaşmak için Kastamonu-İnebolu karayolu güzergahında yaklaşık 30 km gidildikten sonra Seydiler ilçe ayırımından Cide-Azdavay yoluna dönülmektedir. Bu ayrımdan sonra asfalt yoldan yaklaşık 47 km gidildikten sonra Azdavay ilçe merkezine ulaşılmaktadır. İlçe merkezinin girişinde bulunan yol kavşağından güneye doğru Azdavay-Daday dönülmesi gerekmektedir. Bu kavşakta Saray şelalesine giden yolu gösteren bir yönlendirme tabelası bulunmaktadır (Foto 1). Bu ayrımdan itibaren yaklaşık 5 km Azdavay-Daday karayolundan gidildikten sonra Gümürtler ve Dereyücek köy ayırımından sola dönülmektedir. Bu ayrımdan sonra kimi zaman parçalanmış bir asfalt kimi zaman tamamen stabilize toprak yol şeklindeki bu köy yolundan yaklaşık 10 km kadar gidildikten sonra Saray köyüne yaklaşık 4 km kala şelaleye gidişi sağlayan orman içi yola dönülmektedir. Buraya küçük de olsa bir tabela konulmuş olması, şelaleye ilk kez gelenler için oldukça önemlidir (Foto 2). Bu ayırımından sonra yaklaşık 3 km kadar bu stabilize yoldan gidildikten sonra şelaleye ulaşılmaktadır. Bu yol üzerine konulan başka bir tabela yine

şelalenin yolunun bulunması açısından oldukça önemlidir (Foto 3). Bu ayırımdan sonra 250 m kadar gidildikten sonra ise şelalenin hemen önündeki araç park alanına ulaşılmaktadır (Foto 4).

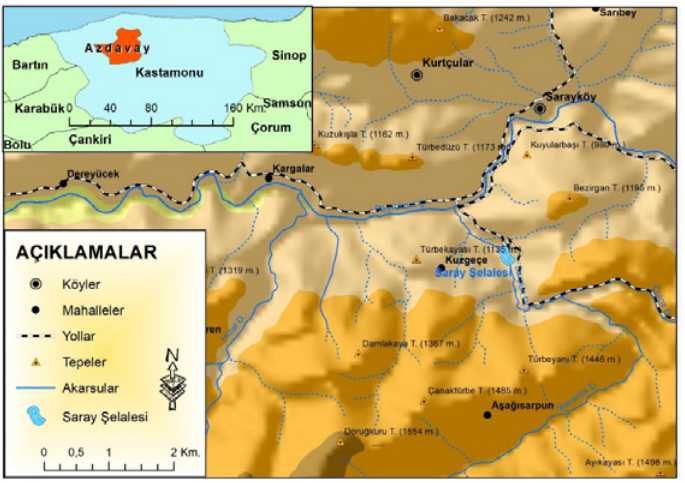

Şekil 1. Saray şelalesi ve yakın çevresinin lokasyon haritası.

Foto 1. Saray şelalesinin Azdavay şehir merkezindeki tabelası.

Foto 2. Saray Köyü yolu üzerindeki şelale tabelası.

Foto 3. Saray şelalesinin girişini gösteren tabela.

Foto 4. Şelalenin yanındaki park yeri.

Saray şelalesi için Azdavay ya da çevre köylerden düzenli bir taşıma hizmeti verilmemektedir. Ziyaretçiler ya saray köyüne gelen bir minibüs ya da kiraladıkları veya kendi özel araçları ile şelaleye gelmektedir. Özellikle saray köyüne gelmeden şelalenin yol ayrımından yaklaşık 3 km'lik stabilize yol yürüme olarak zor olması ve rehberlik hizmetlerinin bulunmaması şelaleye gelen ziyaretçi sayısının düşük kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle şelalenin ziyaretçileri genellikle çevre köylerden gelenlerle sınırlıdır.

ARAŞTIRMA SAHASININ DOĞAL ORTAM ÖZELLİKLERİ

Jeolojik Özellikler

Araştırma sahası ve yakın çevresinde yapılmış olan araştırmalarla, şelale ve yakın çevresinin jeolojik özellikleri büyük kısmı ile ortaya konulmuştur. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün 1/100.000 ölçekli Kastamonu D30 E30 paftasından yararlanılarak Saray şelalesi ve çevresinin jeoloji haritası hazırlanmıştır (Şekil 2).

Saray şelalesi ve yakın çevresinde aflörman veren en eski temel kayaçları Mesozoik'e ait kayaçlar oluşturmaktadır (Uğuz ve Sevin, 2010;9). Araştırma sahasında bu zamana ait kayaçların bir grubunu Ballıdağ üyesi (Tjab) olarak adlandırılan ve ağırlıklı olarak kuvarsitlerden oluşan topluluk oluşturmaktadır. Kuvarsitler, ince olduğu kesimlerde şeyller ile birlikte görünmektedirler. Saray şelalesinin güneyinde bulunan Aşağısarpun ve Yukarısarpun mahallelerinin kuzeyinde aflöre veren kuvarsitler masif veya kalın katmanlıdırlar (Uğuz ve Sevin, 2010;9). Genellikle beyaz ve krem renklerinde olan bu birim kayaç içindeki demir bileşiklerinin oksitlenmesine bağlı olarak pembe renkte görünmektedirler. Birimin alt kısmı izlenememekte ancak üstünde şelalenin güney ve batı kısmında geniş alan kaplayan Elveren üyesi (Tjae) bulunmaktadır.

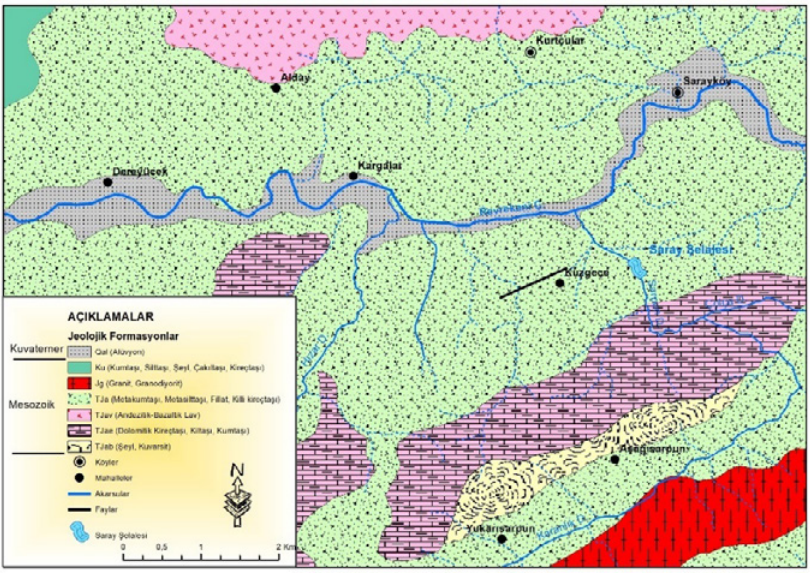

Şekil 2. Saray Şelalesi ve yakın çevresinin jeoloji haritası. MTA Genel Müdürlüğü 1/100.000 Ölçekli Kastamonu D30 E30 paftasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Mesozoyik'e ait kayaçların bir diğerini, Elveren üyesi (Tjae) olarak adlandırılan dolomit ve dolomitik kireçtaşlarından oluşan kayaç topluluğu oluşturmaktadır (Şengün ve diğ., 1988; 7). Bu kayaç topluluğu Aşağısarpun ve Yukarısarpun mahallelerinin kuzeyi ile doğusunda geniş yayılım gösterir (Uğuz ve Sevin, 2010;9). Dolomit ve dolomitik kireçtaşlarından oluşan bu kayaçlar gri, koyu gri ve yer yer siyahımsı renkte olup, orta-kalın tabakalı ve bazen masif görünümlüdür. Şelalenin oluşumunu sağlayan Sarpun deresi vadisinin büyük kısmı bu kayaç topluluğu içinde açılmıştır.

Araştırma sahası çevresinde Mesozoik'e ait volkanik kayaçlar andezit ve bazaltlardan (Tjav) oluşmaktadır. Saray köyünün kuzey batısındaki Kurtçular köyü ile Alday mahallelerinin kuzey kısımlarında geniş yayılışa sahiptirler. Bu kayaçlar sahada yeşil, koyu yeşil

renkte yastık yapılı lav ve masif özellikteki lavlardan oluşmaktadır. Bu kayaçların dış etkenlerin etkisiyle aflöre oldukları alanlarda kloritleşme ve karbonatlaşma görülmektedir (Uğuz ve Sevin, 2010;9).

Saray şelalesi ve çevresinde en geniş yayılış gösteren Mesozoik'e ait kayaç grubunu Akgöl formasyonu (Tja) oluşturmaktadır. Siyah renkli kayrak, fillat, şeyl ve kumtaşından oluşan bu birime Ketin ve Gümüş (1962) "Akgöl" adını vermiştir. Saray şelalesinin üzerinde oluştuğu Sarpun deresi ve bu derenin katıldığı ana akarsu olan Devrekani çayının çevresi bu birim ile kaplıdır. Bu birim alt kısımlarda bazik karakterli volkanik kayaçlarla ardalanan siyah renkteki şeyllerle başlar, üste doğru şeyller içinde ince silttaşı-kumtaşı ara tabakaları içermeye başlar ve giderek bu birikme kumtaşı-silttaşı-şeyl ardalanmasına dönüşür (Uğuz ve Sevin, 2010;9). Yılmaz (1980) araştırma sahasına yakın olan Devrekani yöresinde yaptığı çalışmalarda bu birimin yaklaşık 1000 m kalınlığa sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu birimin bir diğer özelliği, içinde yaygın olarak kireçtaşı ve mermer bloklarının gözlemlenmesidir. Kireçtaşı blokları gri renkli, orta-kalın tabakalı, yer yer masif özelliktedir. Mermer blokları ise orta-kalın tabakalı, yer yer masif görünümlü, açık gri-kirli beyaz renkli olup, yapılan incelemelerde kalsit-mermer, kalsit-dolomit-mermer, dolomit-mermer biçimlerine sahip oldukları belirtilmiştir (Uğuz ve Sevin, 2010;9).

Çalışma sahasındaki ikinci zamana ait kayaçlardan bir diğerini ise Alt-Orta Jura dönemine ait volkanik özellikteki granit ve granodiyoritler (Jg) oluşturmaktadır. Çalışma sahasında bu kayaçlar Aşağısarpun ve Yukarısarpun mahallelerinin güneyinde yayılış göstermektedirler. Bu kayaçlar özellikleri itibari ile sert topoğrafya sunmaları ile karakteristiktir. Bu kayaçların aşınmaya karşı daha dirençli olmaları neticesinde yüksek, engebeli ve yamaç eğim değerlerinin fazla olduğu bir topoğrafya gelişmiştir. Volkanik özellikteki granit ve granodiyoritler beyazımsı, yeşilimse, pembemsi, kırmızımsı renklerde olup, ince-orta taneli yapıdadırlar (Yergök ve Diğ., 1989;19).

Üst Jura-Alt Kretase dönemine ait örtü kayaçları birimini oluşturan Ulus formasyonu (Ku) inceleme sahasının kuzeybatısında yayılış göstermektedir. Bu birim, kumtaşı, silttaşı, şeyl ve az çakıldan oluşan bir yapıya sahiptir (Akyol ve diğ. 1974; 5). Birimi oluşturan kayaçlar kirli sarı, sarımsı-kahverengimsi gri, gri renkli, orta-kalın tabakalı kumtaşı ile ince tabakalı gri renkli silttaşı şeyl ardalanması biçiminde bir yapıya sahiptir (Foto 5). Bu birimi oluşturan kayaçlar bir denizaltı yelpaze çökeli olarak tespit edilmiştir (Uğuz ve Sevin, 2010;9).

Foto 5. İnceleme sahasının kuzeybatısındaki Dereyücek köyü çevresinde geniş yayılışa sahip silttaş ve şeyl ardalanmasından oluşan kayaç topluluğu. Kuzeybatıya bakış

Saray şelalesi ve yakın çevresindeki en yeni birim alüvyonlardır (Qal). Menderesli, örgülü akarsu ve taşkın ovası çökelleriyle temsil edilen bu birim, çakıl, kum, silt ve çamur birikintilerinden oluşmaktadır. (Uğuz ve Sevin, 2010;9). İnceleme sahasında Saray köyünün de üzerinde kurulduğu bu birim, Devrekani çayı vadisinin taban kısmında oldukça geniş bir yayılışa sahiptir.

İklim Özellikleri

Saray Şelalesi ve yakın çevresinin iklim özelliklerini ortaya koymak için Kastamonu (800 m) ve Azdavay (825 m.) meteoroloji istasyonlarının verilerinden yararlanılmıştır (DMİGM, 2018). Bu verilere bakıldığında yıllık ortalama sıcaklık değeri şelalenin güneyinde bulunan Kastamonu'da 9,8 °C iken, Azdavay'da 8,3 °C'dir. Her iki istasyonda da aylık ortalama sıcaklıkların seyrine göre en soğuk ay ocak ayıdır. Ocak ayı ortalaması Kastamonu'da -1,1 °C, Azdavay'da ise -1,2 °C'dir. Buna karşılık aylık ortalama sıcaklıklarda yılın en sıcak ayını her iki istasyonda da temmuz ayı oluşturmaktadır. Bu ayda Kastamonu'da ortalama sıcaklıklar 20,3 °C iken Azdavay'da 17,6 °C olarak gerçekleşmektedir (Tablo 1, Şekil 3, 4).

	İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Kastamonu	Ortalama Sıcaklık (°C)	-1,1	0,7	4,3	9,5	14,2	17,6	20,3	20,0	15,7	10,7	5,1	0,8	9,8
	Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması **(mm)**	29,9	27,0	34,5	51,8	74,1	71,4	31,8	31,2	30,1	35,3	29,1	33,8	480,0
Azdavay	Ortalama Sıcaklık (°C)	-1,2	-0,4	3,1	7,8	11,6	15,2	17,6	17,5	13,3	9,6	4,3	0,8	8,3
	Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması **(mm)**	55,8	40,2	36,3	57,7	61,4	66,6	29,6	23,5	33,3	71,3	57,3	65,3	598,3

Tablo 1. Kastamonu (800 m.) ve Azdavay (825 m.) meteoroloji istasyonlarına ait sıcaklık **(°C)** ve yağış (mm) verileri.

Kaynak: DMİGM (2018) rasat verileri.

Saray şelalesine yaklaşık kuş uçuşu 9 km. mesafede bulunan Azdavay'da yıllık ortalama yağış miktarı 598,3 mm. iken, şelaleye yaklaşık kuş uçuşu 40 km. mesafede olan Kastamonu'da 480 mm. ye düşmektedir. Batı Karadeniz Bölümü'nün iç kısımlarında Kuzey Anadolu Dağlık Kuşağı'nda yer alan her iki istasyona ait yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerlerindeki bu farklılığın topoğrafik yapı ve enlem etkisinden kaynaklandığı söylenebilir. Azdavay meteoroloji istasyonunun sıcaklık ve yağış değerleri her mevsim yağışlı Karadeniz ikliminin özelliklerini gösterirken, daha güneyde bulunan Kastamonu meteoroloji istasyonunun bu değerleri Karadeniz iklimi ile İç Anadolu karasal iklimi arasında geçiş tipi olarak değerlendirilebilir.

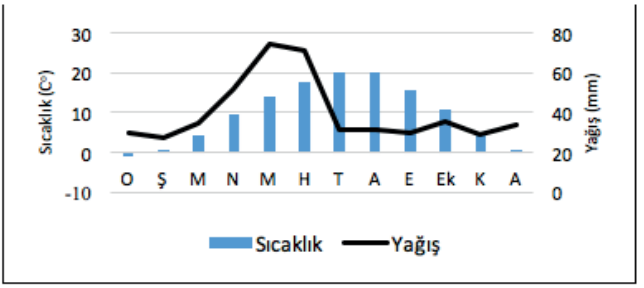

Şekil 3. Kastamonu'nun yıllık ortalama sıcaklık ve yağış grafiği.

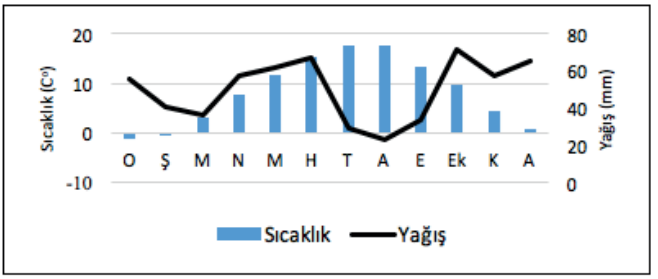

Şekil 4. Azdavay'ın yıllık ortalama sıcaklık ve yağış grafiği.

Nitekim Kastamonu'nun iklimi ile ilgili yaptığı çalışmada Kurter (1971) bu duruma dikkati çekmiş ve Kastamonu'nun iklim özellikleri olarak iç kısımlara daha fazla benzerlik gösterdiğini söylemektedir. Yaz ve kış mevsimleri arasındaki sıcaklık farkının, gece ve gündüz sıcaklıkları arasındaki farkın, kıyıdaki istasyonlara göre yağış azlığının, uzun yaz kuraklığının ve kar yağış süresinin uzunluğu gibi bazı özelliklerin karasal iklime daha fazla yakın olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Kastamonu ve özellikle kuzeyindeki ilçelerinde iklim özelliklerinin tayininde topoğrafik yapının geniş ölçüde belirleyici olduğunu, Karadeniz dağlık kuşağının güneyindeki havza karakterli alanlarda İç Anadolu karasal ikliminin etkili olduğunu ifade ederken, kuzeye doğru daha az sıcaklık ortalamaları ve daha nemli yağış özellikleri ile Karadeniz ikliminin etkilerinin görüldüğünü ifade etmektedir (Kurter, 1971;194).

Saray şelalesi ve yakın çevresini temsilen verilerinden yararlanılan Azdavay meteoroloji istasyonu rasat verilerine göre yörede yılın her ayı yağışlı geçmektedir. Ancak özellikle nisan-haziran ve ekim-ocak ayları arasında yağışın çak daha fazla düştüğü görülmektedir. Yağışların aylık ortalama değerlerine bakıldığında en fazla yağışın 71,3 mm. ile ekim ayında gerçekleşirken, en az yağışın 23,5 mm. ile ağustos ayında gerçekleştiği görülür. Buna göre şelale ve çevresinde yağışların nispeten düzenli bir gidişat gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak ilkbahar başındaki mart ayında ve yazın temmuz ve ağustos aylarında yağışların azaldığı uzun yıllık ortalama verilerden anlaşılmaktadır. Yağışların büyük bölümü yağmur şeklinde gerçekleşirken, yılın sadece 33,3 gününde kar yağışı gerçekleşmektedir, İlkbahar mevsimindeki sıcaklık artışına bağlı gerçekleşen kar örtüsünün hızla erimesi ile artan yağışlara bağlı olarak Saray Şelalesi'ne su taşıyan Sarpun derisinin taşıdığı su miktarı artmakta ve şelale müthiş bir görsel şölen sunmaktadır. Buna karşın yağışların kısmen azaldığı yaz mevsiminde ise akarsuyun debisinin düşmekte hatta bazen akışını durdurmaktadır. Ancak şelalenin oluşumunu sağlayan Sarpun deresi sadece yağmur şeklindeki yağışlar ve kar erimeleri sonucu oluşan sularla beslenmemekte aynı zamanda vadi

tabanı kaynakları tarafından da beslenmektedir (Foto 6). Özellikle yaz döneminde yağışların azalmasına bağlı bazı yıllarda akışını tamamen durdurarak mevsimlik bir görüntü gösteren Sarpun deresinde, Saray şelalesinin oluştuğu akarsu vadisinin üst kısmındaki bu kaynaklar sayesinde akışına devam etmektedir (Foto 7).

Foto 6. Taşkın karakterli Sarpun deresi vadisinde oluşan Saray şelalesinin yaz döneminde de akışını sağlayan kaynaklar.

Foto 7. Saray şelalesinin yaz döneminde akım miktarının en az olduğu dönemdeki görünümü (drone ile çekilmiştir).

İklim özelliklerine göre Sarpun deresinin akım değerlerinin yükseldiği ilkbahar ve sonbahar döneminde yükseldiği buna karşılık temmuz ve ağustos ve hatta eylül aylarında azaldığı görülür. Ancak kaynaklar tarafından beslenen derenin bu özelliğine bağlı olarak yağışın az olduğu ve turizm faaliyetine katılan insanların fazla olduğu yaz mevsiminde bile şelalenin suları akış göstermektedir. Bu durum şelaleye gelen ziyaretçilerin hangi dönemde gelirlerse gelsinler şelalenin akış gösterdiğini ve özellikle ekoturizm açısından şelalenin potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Hidrografik Özellikler

Araştırma sahasını oluşturan alanın bugünkü akış şartları iklim, ana kaya, eğim gibi özelliklerin yanında bitki ve toprak örtüsü ile de yakından ilişkilidir. Nitekim yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı olan inceleme alanında Devrekâni Çayı, Hızar deresi, Halat çayı ve Saray şelalesinin yatağında oluştuğu Sarpun deresi gibi akarsuların daimi akışa sahip oldukları görülür (Şekil 5). İnceleme sahasının sularını Sarpun deresi ve onun yan kolları olan Karanlık dere ve **Çolça** deresi drene etmektedir. Yan kollarıyla birlikte Saray şelalesi ve yakın çevresinin sularını toplayan Sarpun deresi bu suları Devrakani çayına taşımakta ve bu akarsu vasıtasıyla da Karadenize'e boşaltmaktadır. **Küre Dağlarından kaynağını alan bu akarsular** genelde yapıya bağlı olarak dandiritik bir drenaj ağına sahiptirler.

Saray şelalesi ve yakın çevresinin de sularını drene eden Devrekani çayı Batı Karadeniz Havzası'nda yaklaşık 2322 km^2 lik bir su toplama havzasına sahiptir. Devrekani çayı ve

yan kollarından oluşan bu açık havzanın su potansiyeli 400 milyon m^3 civarındadır (Öztürk ve diğ., 2012; 15). Devrekani çayı havzası kuzeyde Karadeniz, doğu ve güneydoğuda Gökırmak, güneyde Araç çayı, batıda ise Bartın çayı havzaları tarafından sınırlandırılmaktadır. Oldukça geniş bir havzaya sahip olan Devrekani çayı, Azdavay ilçesinin dışında Devrekani, Daday, Ağlı, Seydiler, Pınarbaşı ve Cide ilçelerinin topraklarından geçerek Karadeniz'e sularını boşaltmaktadır.

Devrekani ilçesinin kuzeyindeki dağlık alandan kaynağını alan Devrekani çayı, batıya doğru bir akış göstererek Seydiler ilçesi çevresindeki Bük çayı, İncesi çayı, Halat çayı gibi yan kolları alarak akışına devam eder. Ağlı ve Azdavay çevresindeki Çalça deresi, Sarpun deresi, Yumacık deresi, Toka deresi, Akçay deresi ve kanlıdere gibi yan kollarında katılmasıyla Pınarbaşı ilçesine ulaşır. Buradan itibaren Kuzey Anadolu dağlarının oluşturduğu sıradağlar içerisinde dar ve derin vadiler açarak akış gösteren Devrekani Çayı Çatak ve Valla olmak üzere iki önemli kanyon vadinin oluşumunu sağlamıştır (Foto 8). Bu kanyon vadileri aşan akarsu Cide ilçesinin batısından denize dökülmektedir.

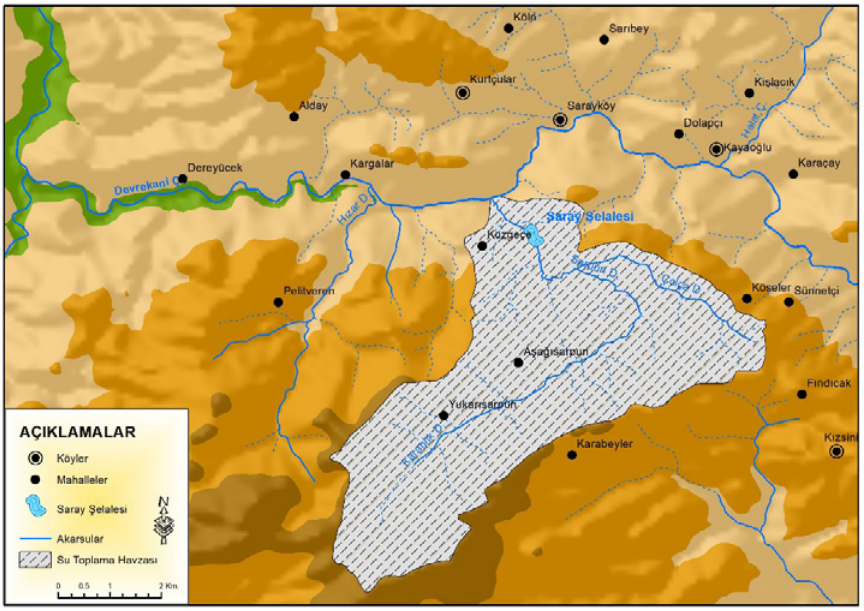

Şekil 5: İnceleme sahasının hidrografya haritası.

Saray şelalesinin bulunduğu Sarpun deresi üzerinde akım gözlem istasyonu bulunmamaktadır. Bununla birlikte yöre akarsularının akım özellikleri hakkında bir fikir vermesi bakımından Sarpun deresinin de karıştığı ana akarsu olan Devrekani Çayı'nın üzerindeki iki gözlem istasyonu verilerinden faydalanılmıştır. Devrekani Çayı'nın akım **özelliklerini** ortaya koymak amacıyla DSİ'nin bu akarsu üzerinde kurmuş olduğu akım gözlem istasyonlarının rasat verileri tablo 2'de verilmiştir.

İstasyon Adı	Ek	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E
Devrekâni Çayı (Cide)	9,751	20,314	26,119	36,939	43,594	58,276	44,602	22,226	17,114	6,498	4,398	3,995
Devrekâni Çayı (Azdavay)	1,308	2,635	5,861	7,510	11,370	19,012	13,756	9,724	5,600	2,129	1,060	0,914

Tablo 2. Devrekani Çayı üzerindeki Cide ve Azdavay istasyonlarının yıllık akım değerleri (m^3/sn).

Kaynak: http://rasatlar.dsi.gov.tr/ (Erişim tarihi 17.11.2018).

Tablo 2 incelendiğinde, Devrekâni Çayı üzerindeki Cide ve Azdavay istasyonlarına ait aylık akım değerlerinin akarsuyun kaynak kısmına yakın bölümü ile ağız kısmı arasında belirgin farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu durum hem iç kesimlerdeki yağış azlığından hem de ağız kısmına doğru ana akarsuya katılan yan kolların fazlalığından kaynaklanmaktadır (Şekil 6 ve 7). Ancak her iki istasyon için de ortak olarak şu değerlendirme yapılabilir. Şubat ayından nisan ayına kadar bol akımlı bir devrenin varlığı ve diğer aylara karşılık gelen bir akım azlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte her iki istasyonda da maksimum ve minimum akımlar arasındaki fark oldukça belirgindir. Bu durum kar erimelerinin ve yağış miktarının etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Her iki istasyon içinde mart maksimumuna karşılık eylül minimumu ayırt edilmektedir. Devrekani çayı, bir akım maksimumu ve bir minimumu ile basit rejimli akarsu özelliği göstermektedir. Bu durum, iklim kısmında da değinilen ve araştırma sahasının güneyindeki yağış azlığı ile paralellik göstermektedir.

Şekil 6: Devrekani Çayı üzerindeki Azdavay istasyonunun aylık akım değerleri.

Şekil 7: Devrekani Çayı üzerindeki Cide istasyonunun aylık akım değerleri.

Araştırma sahasındaki akarsuların akış şartları üzerinde etkili olan temel faktörlerden biri iklimdir. İklimle ilgili özellikle yağışın şekli, miktarı ve sıcaklık rejimi hidrografik özelliklerin belirlenmesinde oldukça etkili olmaktadır. Saha içerisindeki akarsular genellikle kaynak suları ile beslenmeleri ve yıl boyunca su taşımalarına rağmen, yağışların fazla olduğu ilkbahar aylarında ve karların erime döneminde akımlarının nispeten arttığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte inceleme sahasının akış şartları iklim özellikleri yanında, ana kaya, eğim ve bitki örtüsü ile de yakından ilişkilidir. Bitki örtüsünün yoğun olduğu bu akarsuların su toplama havzalarında biriken sular akarsuların yıl boyu sürekli akışa sahip olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca yağış miktarının fazla olması ve ana kayaya bağlı olarak yüzeyden akış gösteren suların kireçtaşlarının yarık ve çatlaklarından sızarak yeraltı sularını oluşturduğu görülür. Karstlaşmaya önemli etkisi olan bu sular vadi tabanları veya yamaçlardan karstik kaynak olarak tekrar yüzeye çıkmaktadır (Foto 6). Nitekim şelalenin yatağı üzerinde oluştuğu Sarpun deresi gibi daime akışa sahip olmasına rağmen bazı yıllarda akımının çok az olduğu hatta bazı dönemler ana yatakta tamamen durduğu dönemlerde Saray **ş**elalesinden bu kaynaklardan çıkan sular sayesinde suların düşmesi devam etmektedir.

Saray şelalesi ve yakın çevresinin de içinde bulunduğu alan su potansiyeli bakımında oldukça zengindir. Nitekim iklim bölümünde belirtildiği gibi yağmur şeklinde yağışların yılın her döneminde görülmesi, kışın yağan karların ilkbahar mevsimi ile birlikte artan sıcaklıklara bağlı olarak erimeye başlaması ve litolojik yapıya bağlı olarak ortaya çıkan birçok kaynağın varlığı akarsuların beslenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Sahanın ana akarsuyunu Devrekani çayı oluşturur. Bu akarsu yıl boyu akışa sahip Batı Karadeniz Bölümü'nün önemli akarsularından birisini oluşturmaktadır. Küre dağlarının Devrekani ilçesi yakınlarındaki bölümünden kaynaklarını alan bu akarsu birçok yan kolun sularını alarak Cide ilçesi yakınlarından Karadeniz'e dökülmektedir. Şelaleye adını veren Saray köyünün güneyinden geçen Devrekani çayına, bu köyden yaklaşık 2 km. sonra şelalenin yatağı üzerinde oluştuğu Sarpun deresinin suları katılmaktadır.

Foto 8. Devrekani çayının Pınarbaşı ilçesinden sonra içinde akış gösterdiği Çatak Kanyonunun giriş kısmı ve cam teras bölümü.

Devrekani çayının havzası içerisinde Saray şelalesinin yatağı üzerinde oluştuğu Sarpun deresi, Azdavay ilçesinin güneydoğusundaki Saray köyü yakınlarından bu akarsuya katılmaktadır. Dantritik drenaj şebekesine sahip olan derenin yağış alanı yaklaşık 22 km^2 dir. Ballıdağ (1746 m) yakınlarından kaynağını alan Karanlı deresinden itibaren Sarpun deresinin toplam uzunluğu ise yaklaşık 11.8 km. dir. Saray şelalesi, Sarpun deresi vadisinin yaklaşık 9 km'sinde yer almaktadır. Sarpun deresi taşkın karakterli bir akarsu olup iki önemli kola sahiptir. Bunlardan uzun olanı Karanlıkdere Ballıdağ eteklerinden kaynağını alarak kuzeydoğuya doğru akış gösterir. Aşağısarpun köyü doğusundan ani bir büklüm yaparak kuzeye doğru akışa geçer. İkinci kolu oluşturan Çolça deresi ise, Kale tepe (1395 m.) ve Danaboğdu tepe (1332 m.) eteklerinden kaynağını aldıktan sonra kuzeybatıya doğ-

ru akış gösterir. Bu iki yan kol Saray şelalesinin yaklaşık 2 km. güneyinde birleşerek Sarpun deresini oluşturarak kuzeye doğru akar ve Saray köyü yakınlarında Devrekani çayına katılırlar.

Sarpun deresi özellikle sonbahar ve ilkbahar aylarında artan yağışlar ve kar erimelerine bağlı daha fazla su taşıdığı için sel karakterli bir akarsu özelliğindedir. Deresinin beslenme koşulları göz önüne alındığında, ilkbahar ve sonbahar aylarında yüksek bir seviyeye sahip olup, yaz mevsiminde su seviyesinin oldukça azaldığı basit rejimli bir akarsu olduğu söylenebilir.

Doğal Bitki Örtüsü Özellikleri

Saray Şelalesi ve yakın çevresinin de içinde bulunduğu Azdavay, Türkiye'nin önemli doğal koruma alanları arasında bulunan Küre Dağları Milli Parkı "Mutlak Koruma Zonu" nun hemen güneybatı sınırına yakın bir yerde bulunmaktadır. Anadolu'nun kuzeyindeki Küre Dağları'nın batı bölümünde yer alan Milli Park, Batı Karadeniz Karstik zonu içine girer. Genel olarak batı doğu doğrultusunda uzanan ve kuzeye doğru ekolojik koridorlar ile Karadeniz›e ulaşan park, olağanüstü peyzajı ile bir plato karakteri gösterir. Kastamonu ve Bartın illerinin sınırları içerisinde bulunan Milli Park Cide, Şenpazar, Azdavay, Pınarbaşı, Ulus, Amasra ve Kurucaşile ilçeleri ile çevrilidir. 07.07.2000 tarihinde Milli Park olarak ilan edilen Küre Dağları 37000 hektarlık "Mutlak Koruma Zonu" ile kırsal yerleşim birimlerini içine alan 80.000 hektarlık "Tampon Zon" olarak ayrılmıştır. Küre Dağları Milli Parkı tampon zonla birlikte 117.000 hektarlık bir alana sahiptir (Dopem, 2011).

Çalışma sahasının da içinde yer aldığı Azdavay yöresi, Öksin flora bölgesinin (Karadeniz Alanı) içerisinde yer almaktadır. İnceleme sahası bütünü ile orman alanı içerisinde yer almaktadır. Atalay (1983) bu sahayı Kuzey Anadolu yarı nemli-kışa dayanıklı göknar ve sarıçam orman alanı olarak ifade etmektedir. Ayrıca orman altı örtüsü de yağışların fazlalığına bağlı olarak son derece zengindir.

İnceleme alanındaki arazi çalışmaları sırasında Sarpun deresi vadisi ve şelale çevresinde "*Göknar (Abies nordmanniana subsp. Nordmanniana), Akçaağaç (Acer campestre),* Çınar yapraklı akçaağaç (*Acer platanoides), Sarıçam (Pinus sylvestris), Gürgen (Sandal (Arbutus andrachne), Adi Şimşir (Buxus sempervirens), Adi Gürgen (Carpinus betulus), Kestane (Castanea sp.), Yabani fındık (Corylus sp.), Adi alıç (Crataegus monogyna), Alıç (Crataegus sp.), Kayın (Fagus sp.), Dişbudak (Fraxinus excelsior subsp. Excelsior), Orman sarmaşığı (Hedera colchica), Kurt bağrı (Ligustrum vulgare), Yabani Elma (Malus sylvestris subsp. Sylvestris), Muşmula (Mespilus germanica), Titrek Kavak (Populus tremula), Erik (Prunus domestica), Karayemiş (Prunus laurocerasus officinalis), Mazı meşesi (Quercus infectoria), Saplı meşe (Quercus robur), Kuşburnu (Rosa canina), Söğüt (Salix sp.), Ağızlık çalısı (Staphylea pinnata),*" gibi ağaç ve çalı türleri ile "*Fıtıkotu (Agrimonia repens), Geyik dili (Asplenium scolopendrium), Kantoron (Centaurea sp.), Beyaz Hindiba (Cichorium inthybus.), Keçi fırtılı (Cytisus pygmaeus), Yabani havuç (Daucus corata), Dolangaç (Dioscorea communis), Tarla atkuyruğu (Equisetum arvense), Koyun pıtrağı (Eupatorium cannabinum), Sarı kantaron (Hypericum perforatum), Çoban püskülü (Ilex aquifolium), Kargaotu (Lysimachia sp), Su nanesi (Mentha aquatica), Eğrelti otu (Pteridium aquilinum), Mor çiçekli ormangülü (Rhododendron ponticum), Adaçayı (Salvia forskaohlei), Cüce Mürver (Sambucus ebulus), Ispıt (Trachystemon orientalis), Ak üçgül (Trifolium sp)"* gibi otsu türler tespit edilmiştir.

Doğal bitki örtüsü tamamıyla orman formasyonundan oluşan araştırma sahası ve çevresinde daha çok Karadeniz iklim kuşağında yayılış gösteren geniş yapraklı ağaçlardan oluşan türler yaygın durumdadır. Daha çok yüksek alanlarda yayılış gösteren karışık orman formasyonu Göknar (*Abies nordmanniana subsp.*), Kayın (*Fagus sp.*) ve sarıçam (*Pinus sylvestris*) türlerinden oluşmaktadır (Foto 9). Bu türler yükselti ve bakıya bağlı olarak bazen saf ormanlar halinde bazen ise karışık ormanlar şeklinde yayılış göstermektedirler.

Bu hakim türlere eşlik eden diğer ağaç türleri ise Akçaağaç (*Acer campestre*), Çınar yapraklı akçaağaç (*Acer platanoides*), Kestane (*Castanea sp.*), Adi Gürgen (*Carpinus betulus*) gibi türlerdir.

Sarpun deresi havzası yağış fazlalığının etkisine bağlı olarak ormanaltı florası bakımından da oldukça zengindir. Eğrelti otu (*Pteridium aquilinum*), Mor çiçekli ormangülü (*Rhododendron ponticum*), Beyaz Hindiba (*Cichorium inthybus.*), Keçi fırtılı (*Cytisus pygmaeus*) gibi türler oldukça yaygın olarak bulunmaktadır. Sahada yer yer ormanların tahrip edildiği alanlarda ise, Yabani fındık (*Corylus sp.*), Adi alıç (*Crataegus monogyna*), Alıç (*Crataegus sp.*), Ağızlık çalısı (*Staphylea pinnata*), Kuşburnu (*Rosa canina*) gibi türler bulunmaktadır. Sarpun deresi vadi tabanında ise tür çeşitliliği daha artmakta Adi Şimşir (*Buxus sempervirens*), Yabani fındık (*Corylus sp.*), Adi alıç (*Crataegus monogyna*), Alıç (*Crataegus sp.*), Kayın (*Fagus sp.*), Dişbudak (*Fraxinus excelsior subsp. Excelsior*), Kurt bağrı (*Ligustrum vulgare*), Yabani Elma (*Malus sylvestris subsp. Sylvestris*), Muşmula (*Mespilus germanica*), Titrek Kavak (*Populus tremula*), Erik (*Prunus domestica*), Karayemiş (*Prunus laurocerasus officinalis*), Kuşburnu (*Rosa canina*), Söğüt (*Salix sp.*)gibi türler yaygın olarak görülmektedir (Foto 10).

Foto 9. Saray şelalesinin hemen gerisinde Sarpun deresi vadisinin çevresindeki göknar ormanları (Drone ile çekilmiştir).

Foto 10. Saray şelalesi çevresinde Yabani fındık (*Corylus sp.*), Adi alıç (*Crataegus monogyna*), Alıç (*Crataegus sp.*), Kayın (Fagus sp.), Dişbudak (Fraxinus excelsior subsp. Excelsior), Kurt bağrı (Ligustrum vulgare), Yabani Elma (Malus sylvestris subsp. Sylvestris), Muşmula (Mespilus germanica), Titrek Kavak (Populus tremula), Erik (Prunus domestica), çalı türünden ağaçlar vadi çevresinde geniş yayılışa sahiptir.

Toprak Özellikleri

Tarım ve Orman Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü'nden temin edilen toprak verilerine çalışma sahasının toprak haritası üretilmiştir (Şekil 8). Toprak haritasından da anlaşılacağı üzere, Saray şelalesi ve yakın çevresinde oluşumlarında birinci dereceden iklim özelliklerinin etkili olduğu zonal topraklar bulunur. Bu zonal toprak grupları içinde en geniş yayılışa sahip olan topraklar kahverengi orman topraklarıdır. Bu topraklar dışında sahada ikinci derecede yer kaplayan toprak grubu ise kestane rengi topraklar oluşturmaktadır. Bu iki grubun dışında özellikle Devrekani çayı vadi tabanında alüvyal topraklar görülmektedir.

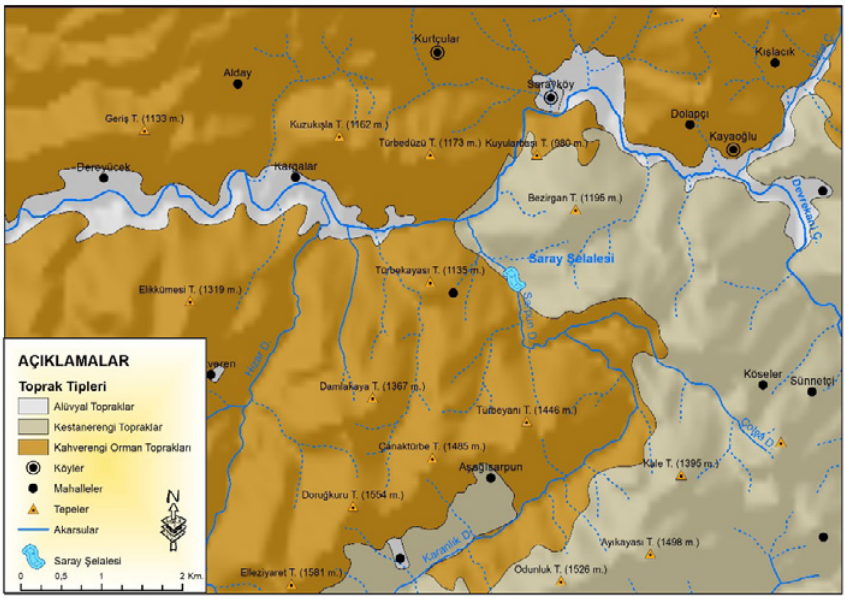

Şekil 8: İnceleme sahasının toprak haritası.

Araştırma sahasındaki kahverengi orman toprakları Saray köy ve Aşağısarpun mahallelerinin doğusunda geniş bir dağılış göstermektedir. Sarpun deresinin yan kollarından Karanlık dere vadisinin çevresinden itibaren sahanın batı kısmı bu toprakların görüldüğü alanları oluşturmaktadır. Kahverengi orman toprakları, Türkiye'de genel olarak orman örtüsünün bulunduğu alanlarda gelişme gösteren, nemli-ılıman iklim bölgelerinin topraklarıdır. Bu topraklar daha çok kışın yapraklarını döken meşe, kestane, gürgen, akçaağaç ve kayın gibi geniş yapraklı ağaçların oluşturduğu orman örtüsü altında gelişim göstermektedir (Atalay, 1989;261).

Araştırma sahasındaki kestane renkli topraklar ise daha çok doğu ve güneydoğu kesimlerde yaygındır. Saray köyü ve Kayaoğlu köylerinin güneyi ile şelalenin doğu kesimleri ve Köseler ve Sünnetçi mahallelerinin güney kısımları bu toprakların geniş yayılış gösterdiği alanlardır. Yıllık yağış miktarının 400 mm. nin üzerinde olduğu alanlarda gelişme gösteren bu topraklar nispeten organik madde miktarı bakımından zengindir. Ana kayanın özelliklerine bağlı olarak yapısal özellikleri belirlenen bu topraklarda horizonlaşma belirgindir (Atalay, 1989;391,). Bu topraklar ot, çalı veya orman örtüsü altında kalsifikasyon sonucunda oluşurlar. Orta derecede kireçli olan bu topraklarda kireç oranı alt kısımlara doğru artış göstermektedir. Drenajları iyi olan bu topraklar da üzerinde bitki örtüsünün yoğun olması organik madde miktarının artmasında etkili olmaktadır (KHGM, 1992;16).

Araştırma sahası ve çevresinde alüvyon topraklar Devrekani çayı vadisinin nispeten genişlediği ve eğimin azaldığı alanlardaki vadi tabanlarında görülmektedir. Kayaoğlu köyü, Saray köy ile Kargalar ve Dereyücek mahallelerinin kurulu olduğu alanlar alüvyon toprakların yayılış gösterdiği başlıca alanları oluşturmaktadır. Devrekani çayı ve yan kolları tarafından aşındırılıp taşınan ve depolanan materyallerin üzerinde oluşan alüvyonlar genç topraklardır. Bu toprakların fiziksel ve kimyasal özelliklerini, alüvyonun kaynaklandığı veya aşınmaya uğrayan alanlardaki ana kayanın yapısı, taşıma ve birikme sırasında meydana gelen birikmeler belirlemektedir.

Şelalenin Oluşumu ve Başlıca Özellikleri

Saray şelalesinin oluşumunda bulunduğu sahanın litolojik ve tektonik özelliklerinin de önemli payı bulunmaktadır. Bu nedenle öncelikle şelale ve çevresinin söz konusu özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Kuzey Anadolu Dağları'nın Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Azdavay ve çevresinde jeolojik yapı, yer şekillerinin günümüzdeki görünümlerini kazanmasında önemli bir etkiye sahiptir. Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, kayaçların çözülme mekanizması üzerinde kendini hissettiren litolojik ve sedimantolojik özelliklere bağlı ortaya çıkan eğim ve yükselti farklılıkları bakımından değil, aynı zamanda günümüzde yörede rastlanılan kanyon vadiler, şelaleler, karstik şekiller gibi özel yapısal şekillerin oluşması bakımından önemli etkisi olmuştur.

Azdavay ve yakın çevresinde temele ait kayaçlar kristalin yapıdaki metamorfik kayaçlardır. Kristalin yapıdaki bu metamorfik yapı Daday-Devrekani masifi olarak bilinmekte olup, yüksek derecede metamorfizmaya uğramıştır (Boztuğ ve Yılmaz, 1995;48). Kristalen özellikteki bu yapı inceleme sahasının da bulundu alanda Mesozoik dönemine ait sedimenter yapı ile örtülüdür. Kristalen yapıdaki masif arazi fillat, mermer ve kalkerlerden ağırlıklı olarak oluşmaktadır. Kristalen kalker ve mermerler yer yer kalın ve kütlevi bir görünüme sahiptir. Bu yapı yeryüzü şekillerinde genellikle yüksek ve engebeli arazilerin oluşmasını sağlamıştır (Kurter, 1982;17). Masif arazi içerisinde yer alan şistler nispeten kolay ufanır özelliktedir ve daha az eğimli, düzgün ve alçak sahaların oluşumunu sağlamışlardır. Buna karşılık Kristalen masif içerisindeki kuvarsit, kristalen kalker ve mermerler ise daha sert, çatlaklı ve kırıklı yapılarına da bağlı olarak daha geçirimli olmaları arasinin daha eğimli, dik ve yüksek zirveleri oluşturmasını sağlamıştır. Bu yapının yaygın olduğu Kastamonu ve kuzeyindeki alanlarda 1000 m ler civarında aşınım düzlüklerinin oluşması ve bu yapının içerisinde yüksekliği 1500 m'yi aşan zirvelerin bulunması yapısal özelliklerin yer şekillerinin oluşumundaki etkisinin bir sonucudur (Kurter, 1982;18). Saray şelalesinin hemen güneyinde bulunan Ballıdağ da (1746 m.) bu zirvelerden birisi olup, oluşumunda yapının etkisi görülür.

Tetis denizinin Mesozoik ile birlikte (Liyas? – Dogger) kapanmaya başlaması ile birlikte kara durumuna geçen araştırma sahasının da içinde bulunduğu sahayı oluşturan kayaçlar, Akgöl formasyonu (Tja) ile temsil edilmektedir. Yine Kretase bölgede volkanik aktivitenin başladığı dönem olarak görülmektedir (Uğuz ve Sevin, 2010;29). Çalışma sahası ve çevresinde görülen andezitik ve bazaltikik yapıların oluşumu bu döneme rastlamaktadır. Bölgede Kretase sonlarında Geç Kampanien dönemi ile başlayan sıkışmalı tektonik ve volkanik etkinlikler sonucu gelişen deniz dibi yükselmeleri, yerel sığlaşma ve karalaşma alanlarını ortaya çıkarmıştır. Böyle kara durumuna geçmiş bir alanda Kastamonu ve çevresinde blok faylanmalara bağlı olarak geliştiği düşünülen deniz ilerlemesi sonucu Kastamonu, Taşköprü ve Boyabat havzaları oluşmuş ve bu havzalar içinde Paleosen yaşlı sığ denizel karbonatlardan oluşan çökeller meydana gelmiştir (Uğuz ve Sevin, 2010;23). Bu çökeller Saray köyü kuzeyindeki Danaköy ve Bereketli köyleri çevresinde yaygın olarak bulunmaktadır.

Kuzey Anadolu Dağları'nın Batı ve Orta Karadeniz Bölümü'ndeki kıyı dağları üzerinde Oligosen dolgularına rastlanılmaması, bu dağların söz konusu dönemde kara durumuna geçmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Akkan, 1970; Uzun, 1995), Kuzey Anadolu Dağları'nın kara durumuna geçmesinden sonra Miyosen başlarında bu dağlık alanın güneyindeki Kastamonu, Taşköprü, Boyabat, Ilgaz, Tosya bölgesindeki depolardan anlaşıldığına göre, önce denizel bir ortamda istiflenmenin devam ettiğini, takip eden tektonik hareketlerle söz konusu bölgelerde yerel parçalanmanın etkisine bağlı olarak, bu denizel istiflenmenin yerini karasal gölsel bir ortama bıraktığı kabul edilmektedir (Akkan, 1970; Erer, 1983; Erol, 1983; Atalay, 1987; Zeybek, 1998, Uğuz ve Sevin, 2010).

İnceleme Yörenin asıl şekillenmesi ise, Orta Miyosen'deki kıta çarpışması olayı yani Anadolu'nun Neotektonik döneme girmesi, bununla bağlantılı olarak Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın oluşmaya başlaması (Ardos, 1979; Kurter, 1982; Erol, 1983; Şaroğlu ve diğ., 1987; Uğuz ve Sevin, 2010) ile paralel bir şekilde Kastamonu, Çankırı ve Çorum havzalarının oluşmaya başladığı düşünülmektedir. Nitekim Kuzey Anadolu Fay hattı ile birlikte doğu-batı doğrultulu tektonik çukurluklara karşılık gelen fayların oluşumu da bu döneme karşılık gelmektedir (Kurter, 1982;40). Kretase'den Eosen sonlarına kadar devam eden sedimentasyon daha çok sığ bir ortamda gerçekleşmiş ve geniş sahaları örten fliş serileri meydana getirmiştir. Bu sedimantasyon birikimi daha çok kristalen masif arazinin aşındırılması ile gerçekleşmiştir. Bu durum ise Üst Kretase'den Eosen'e kadar yörede bir aşınım meydana geldiğini göstermektedir (Kurter, 1982;40). Oligosen'den itibaren çalışma sahasının da bulunduğu yöreden çekilen denizin yerini küçük lagün ve göllerin bulunduğu karalaşma süreci izler. Kurak ve yarı-kurak bu dönemde tektonik depresyonlarda birikmeye sebep olan yeni bir aşınım dönemi başlamış ve Üst Kretase'den Eosen'e kadar sığ göl ortamında biriken fliş serisinden oluşan yapı aşındırılmaya başlanmıştır (Kurter, 1982;41). Nitekim Kastamonu'nun kuzeyindeki jeosenklinal oluklarından oluşan depresyonlar bu dönemde oluşmuş olup, göllerle işgal edilen bu depresyonların yüksek kısımları aşındırılmaya başlanmıştır. Bu depresyondaki göllerin boşalması ile birlikte ise yöredeki ilksel eğime bağlı olarak günümüzdeki akarsu şebekesi kurulmaya başlamış olmalıdır.

Bununla birlikte Oligosen'den sonraki süreçte Alt-Orta Miyosen'de oluşan aşınım yüzeyi (Zeybek, 1998: 76) inceleme sahasının çevresindeki dağlık alanlarda takip edilmektedir, Nitekim inceleme sahasının güneyindeki Ballıdağ (1746 m.), Orta tepe (1673 m.), Çatalkaya tepe (1599 m.), Doruğkuru tepe (1554 m.), Odunluk tepe (1526 m.) Aykayası tepe (1498 m.) ve Türbeyanı tepe (1446 m.) gibi birbirine yakın zirvelerin varlığı eski bir aşınım düzlüğünü işaret etmektedir (Şekil 9).

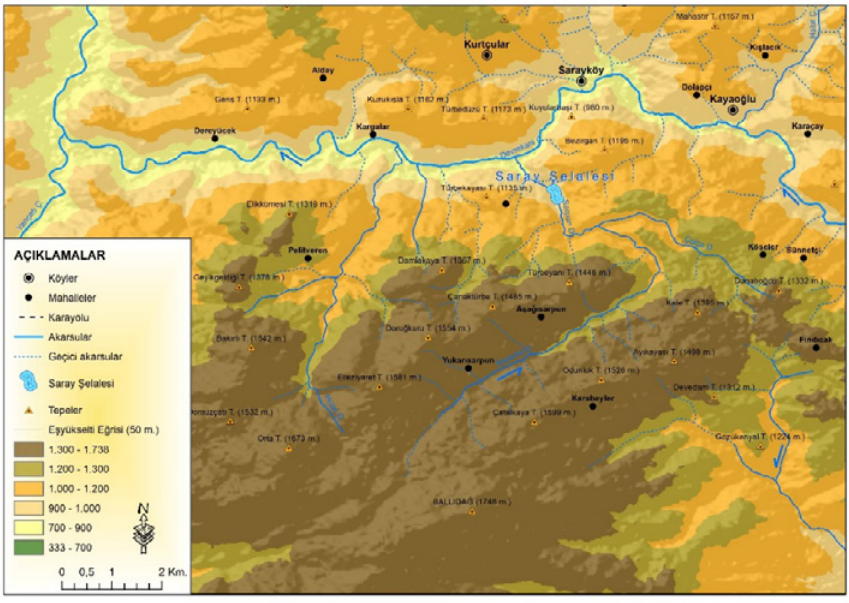

Şekil 9: Araştırma sahasının topoğrafya haritası.

Çalışma sahasının da içinde bulunduğu Küre Dağları'nın güneyinde yapıya bağlı olarak meydana gelen doğu-batı doğrultulu havzalar, genellikle kuzey-güney doğrultulu akarsular tarafından işlenmektedir. Yapısal özelliklerin yanında tektonik faaliyetlerin belirleyici olduğu yörede, Devrekani çayı, Araç çayı, Yenice çayı, Bartın çayı gibi akarsuların akış gösterdikleri istikamette bu havzaları küçük boğazlar açarak geçmekte ve Karadeniz'e ulaşmaktadırlar. Nitekim araştırma sahasının sularını da drene eden Devrekani çayı, Devrekani, Seydiler, İmranlar, Azdavay ve Pınarbaşı havzalarını hemen hemen aynı istikamette takip ederek hem aşındırma yapmakta, hem de eğimin azaldığı kesimlerde taşıdığı malzemeleri biriktirerek doldurmaktadır.

Araştırma sahası ve yakın çevresinin de bulunduğu sahanın kara durumuna geçmesi ve faylanmaların etkisiyle oluşan ilksel morfolojik eğime bağlı yaklaşık kuzeyden güneye doğru birbirine bağlı küçük havzaları birleştirerek akış gösteren Devrekani çayı ve yan kolları Pliosen ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Pliosen sonlarına doğru muhtemelen iklimin giderek nemli bir karakter kazanması Devrekani çayında statik bir gençleşmeye yol açmıştır (Kurter, 1982;122). Bu gençleşme neticesinde Devrekani çayı akış gösterdiği havzayı aşındırma yoluşla genişletmeye başlamış, yan kollarında uzamaya başlamasıyla birlikte aşındırma faaliyetleri artmıştır. Saray şelalesinin yatağı üzerinde oluşan Sarpun deresi de muhtemelen Pleistosen'deki bu nemli devrede yatağını derinleştirmeye başlayarak yapıya bağlı vadisini oluşturmuştur. Akarsu vadilerinin derine aşındırmasında Kurter (1982) negatif östatik hareketlerin etkili olabileceğini ifade etmektedir. Söz konusu östatik hareketler dışında, derine aşındırma üzerinde, yörede meydana gelen yükselim hareketlerinin de payı rol oynamış olmalıdır.

Devrekani çayının yan kolunu oluşturan Sarpun deresi de bu süreçte vadisini hızla kazmaya başlamış ancak aşındırma sırasında vadi yatağının göreceli olarak daha zayıf olan kısımlarını hızla boşaltmış ve dirençli olan yapıların aşındırılması gecikmiştir. Nitekim jeoloji haritasında da görüldüğü gibi, şelalenin oluştuğu Triyas yaşlı arazinin Metakumtaşı, Metasilttaşı, fillat ve killi kireçtaşı gibi kayaç türlerinden oluşması, bu kayaçların aşınmaya karşı farklı mukavemet göstermesine neden olmuştur. Bu duruma bağlı olarak yatak üzerinde farklı mukavemet gösteren bu kayaçlarda aşınmaya karşı direnç farkının oluşmasını sağlayarak şelalenin oluşmasına neden olan eğim kırıklığının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eğik kırıklığının oluştuğu yer aynı zamanda karstik birikime de sahne olmuş ve zaman içerisinde şelalenin bazı alanlarında traverten birikimi gerçekleşmiştir (Foto 11). Nitekim arazi incelemeleri sırasında şelalenin alt kısmında metakumtaşı blokları bulunurken bunların üst kısmının ise travertenler ile kaplandığı görülmüştür. Sarpun deresinin iki kolunu oluşturan Karanlıkdere ve Çolça derelerinin kalkerli arazi içinde aktıktan sonra sularını Sarpun deresine getirmeleri ve çok sayıdaki karstik kaynağın varlığı bu traverten birikimin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Yatak üzerindeki traverten oluşumu sadece şelalenin oluşumunu sağlayan eğim kırıklığının bulunduğu alanla sınırlı değildir. Şelaleden sonra akarsu yatağı üzerinde 4 farklı yerde de traverten birikimleri meydana gelmiş ve buralarda da küçük şelaleler oluşmuştur (Foto 12).

Foto 11. Saray şelalesinin oluşumunda etkili olan metasilttaşı blokları altta yer alırken bunların üzerinde traverten birikimi meydana gelmiştir.

Foto 12. Saray şelalesinden sonra yatak üzerinde oluşmuş traverten basamakları.

Saray şelalesi metasilttaşından oluşan anakaya üzerine traverten birikimi ile oluşmuş WWD (The World Waterfall Dadabates) veritabanına göre Parallel/Twin olarak adlandırılan şelale tipine girmektedir. Bu tip şelalelerin akarsu yatağında oluşan eğim kırıklığından tek sefer fakat sürekli olarak ayrı kollardan birbirlerine paralel şekilde düştüğü ifade edilmektedir. Nitekim Saray şelalesi de üç ayrı koldan suların düştüğü bir şelale özelliği taşımaktadır (Foto 13). Saray şelalesinin oluşumunu sağlayan eğim kırıklığında genişlik 12 m dir. Eğik kırıklığı üzerinde üç ana akış kanalından gelen sular üç kol halinde yaklaşık 7,42 m Yükseklikten aşağıya düşmektedirler (Foto 14).

Foto 13. Saray şelalesinde suların düştüğü üç ana kol ve traverten oluşumunun görüldüğü alanlar.

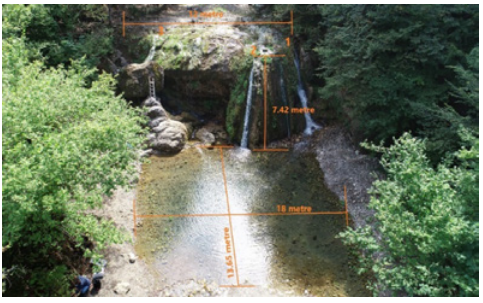

Foto 14. Saray şelalesinde eğim kırıklığının oluştuğu sahanlık ve şelalenin önündeki dev kazanı. 1, 2 ve 3 ile gösterilen yerler suların düşmeye başladığı üç ana kolu göstermektedir (Fotoğraf drone ile çekilmiştir).

Saray şelalesinden akan sular düştükleri alanda yaklaşık merkezi kısmında derinliği 1 metre civarında olan ve kenarlara doğru sığlaşan bir dev kazanı oluşturmuştur (Foto 14). Oluşan bu dev kazanının eni yaklaşık 18 metre boyu ise 13.65 metredir. Şelalenin yatağında oluştuğu Sarpun deresi taşkın karakterli bir özelliğe sahip olduğu için, taşkın döneminde taşıdığı küçük blok ve çakıllar dev kazanının yan ve ön kısımlarında birikerek bir set oluşturmuştur. Dev kazanı içerisinde suların toplanması ile ile oluşan gölün yarılmasını önlemek amacıyla, ön kısmı yapay malzeme ile de set oluşturularak güçlendirilmiştir. Akarsu bu settin iki kısmını yararak akışına devam etmekte ve yatak boyunca ilerleyerek, dört tane daha küçük şelalenin oluşumunu sağlayan traverten basamaklarının oluşumunu sağlamaktadır. Bu basamaklardan ilki şelalenin önündeki dev kazanından yaklaşık 15 metre sonra oluşmuştur (Foto 15). Birinci traverten basamağı şelaleden sonraki en büyük eğim kırıklığını oluşturmakta olup, genişliği yaklaşık 7,45 metre ve yüksekliği 1,10 metredir. Bu basamaktan sonraki basamak ise yaklaşık 30 metre sonra oluşmuştur. İkinci basamak yaklaşık 3 metre genişliğinde ve 0,45 metre yüksekliğindedir. Bu traverten basamağının yaklaşık 15 metre ilerisinde üçüncü basamak bulunur. Bu basamak parçalı bir halde olup, genişliği yaklaşık 2,5 metre yüksekliği ise 0,30 metre civarındadır. Dördüncü ve son basamak ise üçüncü basamaktan yaklaşık 10 metre sonra oluşmuştur. Bu basamakta yaklaşık 2.60 metre genişliğinde ve yaklaşık 0,35 metre yüksekliğindedir.

Foto 15. Saray şelalesinden sonra akarsu yatağında oluşan traverten basamakları.

Saray şelalesinin oluşumunu sağlayan eğim kırıklığı üzerinde oluşan traverten basamakları ve yatağın daha kuzey bölümlerinde oluşan dört adet traverten basamağı Sarpun deresinin taşıdığı suların karbonatlı yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim arazi çalışmaları sırasında şelaleden akan sulardan alınan su numunesi analiz ettirilmiş ve suyun kalsiyum karbonat bakımdan oldukça zengin olduğu anlaşılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Saray şelalesinden akan suların analiz sonuçları.

Yapılan Analiz	**Sonuç**
pH	7.86
Katı madde	265 mg/L
Toplam asidite	105 mg $CaCO_3$/L
Metil oranj asiditesi	90 mg $CaCO_3$/L
Toplam alkalinite	321 mg/L $CaCO_3$
Toplam sertlik	5290 mg $CaCO_3$/L (çok sert su)

* Su analizi, Amasya Üniversitesi Suluova Meslek Yüksekokulu laboratuvarında görevli Dr. Öğretim Üyesi Ferda ESER tarafından yapılmıştır.

Saray şelalesinin oluşumunu sağlayan Sarpun deresi taşkın karakterli bir akarsudur. Nitekim şelalenin oluştuğu alandan geriye doğru akarsuyun vadisi hızla daralmakta ve boğaz görünümlü bir vadi haline dönüşmektedir. Gerek vadi tabanındaki iri moloz ve blokların varlığı gerekse 500 m kadar geride oluşan yatak çukurluklarının varlığı akarsu akımının yağışlı dönemde son derece yüksek olduğunu göstermektedir (Foto 16). Bu yatak çukurlukları farklı derinlik ve boyuta sahiptir. Vadi tabanının oldukça daraldığı ve anakayanın vadi tabanını oluşturduğu kesimde gelişmiş bu yatak çukurluklarının ilki 2,27 metre genişliğinde, 1,52 metre boyunda ve yaklaşık 0,50 metre derinliğindedir (Foto 17).

Foto 16. Saray şelalesinin gerisinde akarsu vadisi hızla daralmakta vadi tabanı iri blok ve molozlardan oluşan bir yapı göstermektedir.

Foto 17. Saray şelalesinin güneyinde akarsu vadisinde oluşan yatak çukurları.

Bu yatak çukurundan yaklaşık 1 metre aşağıda ikinci yatak çukuru bulunmaktadır. İkinci yatak çukuru 1,93 metre genişliğe, 0,88 metre boya ve yaklaşık 0,15 metre derinliğe sahiptir. Bu yatak çukurunun 0,60 metre aşağısında ise üçüncü büyük yatak çukur bulun-

maktadır. 4,22 metre genişliğinde ve 2,63 metre boyunda olan bu yatak çukurunun derinliği ise 1,20 metredir. Buradan itibaren şelaleye doğru farklı boyut ve derinlikte en büyüğü 3,14 metre genişliğinde, 1,80 metre genişliğinde ve yaklaşık 0,95 metre derinliğinde 3 yatak çukuru daha bulunmaktadır.

41° 35,270' kuzey ve 33° 24,119' doğu boylamında bulunan bu yatak çukurlarının en geride olanının deniz seviyesinden yüksekliği 935 metredir. Saray şelalesinin yaz döneminde akışını sağlayan kaynakların bulunduğu ve şelaleye yaklaşık 200 metre mesafede kaynakların çıktığı yerin deniz seviyesinden yüksekliği 924 metre ve şelalenin oluştuğu eğim kırıklığının üst kısmının deniz seviyesinden yüksekliği ise 919 metredir. Anlaşılacağı üzere yatak çukurlarının oluştuğu akarsuyun yatağının taban kısmı ile şelalenin oluştuğu eğim kırıklığı arasındaki 500 metrelik mesafede yaklaşık 16 metrelik bir eğim farkı bulunmaktadır. Akarsu yatağındaki bu eğim farkı, özellikle yağışlı dönemde artan su miktarına bağlı olarak hem akışın hızlı ve türbülanslı, hem de aşındırmanın güçlü bir şekilde gerçekleşmesine imkan sağlamaktadır.

Saray Şelalesi ve Çevresinin Potansiyeli

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan ve 13,108 km^2 lik yüzölçümü ile Türkiye arazisinin %1,7'sine sahip olan Kastamonu ili, sahip olduğu doğal ve kültürel güzellikleriyle ülkenin en önemli turizm merkezlerinden biri olma potansiyeline sahiptir. Kastamonu ili özellikle doğal çekicilikleri ile ön plana çıkmakta olup, Karadeniz'de olan yaklaşık 170 km lik kıyısı ile deniz turizmine, Küre ve Ilgaz dağları gibi Türkiye'nin en önemli doğal yaşam alanlarının bulunduğu dağların bir bölümünün il sınırları içerisinde bulunması, sahip olduğu ormanlar, mağaralar, kanyon vadiler, şelaleler ve birçok akarsuyun varlığı Kastamonu ilinin doğa turizmine önemli katkısı bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin en önemli milli parklarından birisi olan "Küre Dağları Milli Parkı"nın yaklaşık %48'lik bir bölümü Kastamonu ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Nitekim 2007 yılında resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" ve "Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013)" planlamalarında Kastamonu ili ve çevresi eko turizmin öncelikli geliştirilmesi gereken alanlar içerisinde gösterilmiştir.

Görüleceği üzere geniş ölçekte Kastamonu ili, yerel ölçekte ise Azdavay ilçesinde turizm faaliyetlerinin geliştirilmesinde doğal çekicilikler önemli bir role sahip olup, bunların araştırılması ve özelliklerinin ortaya çıkarılması yapılacak planlamalarda önem taşımaktadır. Ancak bu planlamalar yapılırken dikkat edilmesi gereken husus sürdürülebilir bir turizm planlamasının hayata geçirilmesidir. Aksi takdirde Türkiye'deki birçok doğal çekiciliğe sahip güzellikte olduğu gibi, turizme açılan bu alanlar hızla doğal görünümden uzaklaşmakta ve özelliğini çeşitli beşerî müdahalelere bağlı olarak kaybetmektedir. Sürdürülebilir turizmin gelişimi sürdürülebilir kalkınma ile bağlantılı bir durumdur. Sürdürülebilir kalkınmada doğal, ekonomik, sosyal ve kültürel kaynakların doğru kullanılması ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bir alanda sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin gelişmesinde turistlerin ve ziyaret edilen yerlerin bugünkü ihtiyaçlarının belirlenmesi ve geleceğe yönelik korumacı planlamaların belirlenmesi hayati öneme sahiptir. Özellikle doğal çekiciliklerin planlanmasında bu yaklaşım, ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçların karşılanmasında, ekolojik süreçlerin devam etmesinde, biyolojik çeşitliliğin ve kırsal hayatı destekleyen süreçlerin korunmasını ve devam ettirilmesini amaçlamaktadır.

Kastamonu il turizm eylem planında da (2017) bu durum açıkça görülmektedir. Hazırlanan bu planda il turizmi ile ilgili başlıca sorunlar;

- Kastamonu'nun turizm varış noktası olarak imajının bilinmemesi,
- Kastamonu'nun turistik anlamda bir varış noktası olmaması,
- Turizmde beklentilere yönelik Kastamonu ili özelinde bir beklenti/memnuniyet çalışmasının olmaması,

- Turizm sektörü ile kesişen tüm alanlarda ortak sorun olan yetişmiş insan gücü, eğitim ihtiyaç analizinin ve bunların sonuçlarına yönelik olarak hazırlanan bir eğitim programının olmaması,
- İlin merkez düzeyinde daha fazla ön plana çıkması, ilçeleri kapsayıcı çalışmaların olmaması,
- Turizm paydaşları arasında eşgüdüm problemlerinin yaşanması,
- Turistik ürün çeşitliliğinin bilinmemesi,
- Mevcut turizm potansiyeline yönelik araştırmaların iş birliği içinde yapılmıyor olması,
- Turizme konu olan alanlarda altyapı eksikliklerinin olması,
- Karayollarında levha ve yönlendirme tabelalarının eksik olması,
- Sürdürülebilir ve sistematik bir tanıtım sisteminin olmaması,
- Kastamonu'da yıllık etkinliklerin takviminin olmaması,
- Konaklama tesislerinin uygunluk durumlarının bilinmemesi,

gibi birçok sorun belirlenmiş ve bunların çözümüne yönelik yapılacak çalışmalar belirlenmeye çalışılmıştır (Kastamonu İl Turizm Eylem Planı 2017).

Turizmin önemli bir ekonomik faaliyet olması ve tüm göstergelerin bu faaliyetin büyüme eğiliminde olacağı yönünde görünmesi bu sektöre konu olan doğal çekicilikler ile ilgili yapılacak planlamaların oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Turizmdeki bu gelişme ile birlikte yerel ve bölgesel ölçekte yapılacak destinasyon planlamalarının da çeşitlendiği ve artan turizm talebinin özellikle turistlerin değişen turizm taleplerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

Son yıllarda gerek yerel gerekse bölgesel kalkınma amacı ile yapılan çalışmalarda doğal alanlar, kırsal kalkınma, kalkınma için iş birliği gibi konuları tamamıyla farklı bir bakış açısı ile algılamaya başlamışlardır. Doğal ve geleneksel kültürler üzerinde turizmin yarattığı olumsuz tesirler ve bunların neticesinde duyulan korkular kitle turizmine karşı alternatif, çevre duyarlı turizmi ve tabiatı korumayı öne çıkarmıştır. Sürdürülebilir doğal turizm, doğal güzelliklerin korunması için bir umut olarak ortaya çıkmıştır. Algılamadaki bu değişiklik, doğal güzelliğe sahip alanlar, korunan alanlar ve çevresinin yerel ve bölgesel planlamasında turizme ilişkin proje ve çalışmaların giderek artmasına yol açmıştır.

Nitekim sürdürülebilir doğal turizm faaliyetleri, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi, kırsal nüfus için yeni bir bakış açısı yaratılması, yoksulluğun ve kırsal göçün azaltılmasında en önemli seçeneklerden biri olarak görülmektedir. Ancak, turizmin yalnızca yerel ekonomi ile doğru şekilde bütünleştirildiği takdirde beklentileri karşılayabileceği ve yöre halkı ile diğer ilgi gruplarına fayda sağlayacağı unutulmamalıdır.

Kastamonu il sınırları içerisinde yer alan Azdavay ve Pınarbaşı ilçeleri, sahip olduğu çekicilikler bakımından ilin önemli doğal turizm alanlarından birisi olma potansiyeline sahip alanlardır. Bu ilçeler sahip oldukları bitki örtüsü çeşitliliği, dağları ve bu dağlık alanlarda ilçe sınırlarından geçen Devrekani çayı ve kolları tarafından açılan Horma, Çatak ve Valla kanyonları, Ilıca ve Saray şelaleleri, Medil ve Kırkbasamak mağaraları gibi doğal çekiciliklerin varlığı, Kastamonu il turizm destinasyon planlamalarında bu alanlarında planlamalara dahil edilmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu doğal çekiciliğe sahip alanların araştırılması ve elde edilen bilgilerin yerel yönetimler ile paylaşılması önemlidir.

Bu amaçla Kastamonu ile Azdavay ilçesine yaklaşık 18 km. uzaklıktaki Saray şelalesi araştırılmış ve özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Saray şelalesi ve yakın çevresi doğal güzelliği yanında bilimsel ve turistik özellikleri bakımından yerel ve bölgesel öneme sahiptir. Ancak şelalenin yerel ölçekte bilinmesi ziyaretçi sayısının lokal ölçekte kalmasına neden olmaktadır. Henüz fazla bilinmeyen bir çekicilik olan Saray şelalesi, oluşumu, su-

yun düşerken oluşturduğu enstantane ve çevresindeki doğal bitki örtüsünün zenginliği ile gelen ziyaretçileri memnun edecek niteliktedir. Yılın her döneminde su akışının devam etmesi ziyaretçilerin yıl boyu gelebilmesine imkân sağlamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmaya konu olan Saray Şelalesi Kastamonu ili Azdavay ilçesinin güney doğusunda bulunan Saray köyü sınırları içinde bulunmakta, Azdavay ilçe merkezine 18 km, Kastamonu il merkezine ise yaklaşık 95 km uzaklıktadır. Saray köyünün güneybatısındaki Türbekayası Tepesi (1135 m.) ile güneydoğusundaki Bezirgartepe (1195 m.) arasındaki vadide akış gösteren Sarpun deresi üzerinde oluşan şelale, 33° 24,047' doğu ve 41° 35,386' kuzey koordinatlarında bulunmaktadır. Saray Şelalesi, Devrekani çayının yan kollarından birisini oluşturan Sarpun deresinin yatağı üzerinde oluşmuştur.

Saray şelalesi ve yakın çevresinde aflörman veren en eski temel kayaçları Mesozoik'e ait kayaçlar oluşturmaktadır. Bu zamana ait kayaçların bir grubunu Ballıdağ üyesi (Tjab) olarak adlandırılan ve ağırlıklı olarak kuvarsitlerden oluşan topluluk oluşturmaktadır. Mesozoyik'e ait kayaçların bir diğerini, Elveren üyesi (Tjae) olarak adlandırılan dolomit ve dolomitik kireçtaşlarından oluşan kayaç topluluğu oluşturmaktadır. Mesozoik'e ait volkanik kayaçlar andezit ve bazaltlardan (Tjav) oluşmaktadır. Saray köyünün kuzey batısındaki Kurtçular köyü ile Alday mahallelerinin kuzey kısımlarında geniş yayılışa sahiptirler. Saray şelalesi ve çevresinde en geniş yayılış gösteren Mesozoik'e ait kayaç grubunu Akgöl formasyonu (Tja) oluşturmaktadır. Siyah renkli kayrak, fillat, şeyl ve kumtaşından oluşan bu birime Ketin ve Gümüş (1962) "Akgöl" adını vermiştir. İkinci zamana ait kayaçlardan bir diğerini ise Alt-Orta Jura dönemine ait volkanik özellikteki granit ve granodiyoritler (Jg) oluşturmaktadır. Çalışma sahasında bu kayaçlar Aşağısarpun ve Yukarısarpun mahallelerinin güneyinde yayılış göstermektedirler. Bu kayaçlar özellikleri itibari ile sert topoğrafya sunmaları ile karakteristiktir.

Yıllık ortalama sıcaklık değeri şelalenin güneyinde bulunan Kastamonu'da 9,8 °C iken, Azdavay'da 8,3 °C'dir. Her iki istasyonda da aylık ortalama sıcaklıkların seyrine göre en soğuk ay Ocak ayıdır. Ocak ayı ortalaması Kastamonu'da -1,1 °C, Azdavay'da ise -1,2 °C'dir. Buna karşılık aylık ortalama sıcaklıklar da yılın en sıcak ayını her iki istasyonda da temmuz ayı oluşturmaktadır. Bu ayda Kastamonu'da ortalama sıcaklıklar 20,3 °C iken Azdavay'da 17,6 °C olarak gerçekleşmektedir. Saray şelalesi ve yakın çevresini temsilen verilerinden yararlanılan Azdavay meteoroloji istasyonu rasat verilerine göre yörede yılın her ayı yağışlı geçmektedir. Ancak özellikle nisan-haziran ve ekim-ocak ayları arasında yağışın çak daha fazla düştüğü görülmektedir. Yağışların aylık ortalama değerlerine bakıldığında en fazla yağışın 71,3 mm. ile ekim ayında gerçekleşirken, en az yağışın 23,5 mm. ile ağustos ayında gerçekleştiği görülür. Buna göre şelale ve çevresinde yağışların nispeten düzenli bir gidişat gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak ilkbahar başındaki mart ayında ve yazın temmuz ve ağustos aylarında yağışların azaldığı uzun yıllık ortalama verilerden anlaşılmaktadır.

İnceleme sahasının sularını Sarpun deresi ve onun yan kolları olan Karanlık dere ve Çolça deresi drene etmektedir. Yan kollarıyla birlikte Saray şelalesi ve yakın çevresinin sularını toplayan Sarpun deresi bu suları Devrakani çayına taşımakta ve bu akarsu vasıtasıyla da Karadeniz'e taşınmaktadır.

Doğal bitki örtüsü tamamıyla orman formasyonundan oluşan araştırma sahası ve çevresinde daha çok Karadeniz iklim kuşağında yayılış gösteren geniş yapraklı ağaçlardan oluşan türler yaygın durumdadır. Daha çok yüksek alanlarda yayılış gösteren karışık orman formasyonu Göknar (Abies nordmanniana subsp.), Kayın (Fagus sp.) ve sarıçam (Pinus sylvestris) türlerinden oluşmaktadır. Bu türler yükselti ve bakıya bağlı olarak bazen saf ormanlar halinde bazen ise karışık ormanlar şeklinde yayılış göstermektedirler. Bu

hâkim türlere eşlik eden diğer ağaç türleri ise Akçaağaç (Acer campestre), Çınar yapraklı akçaağaç (Acer platanoides), Kestane (Castanea sp.), Adi Gürgen (Carpinus betulus) gibi türlerdir.

Saray şelalesi ve yakın çevresinde oluşumlarında birinci dereceden iklim özelliklerinin etkili olduğu zonal topraklar bulunur. Bu zonal toprak grupları içinde en geniş yayılışa sahip olan topraklar kahverengi orman topraklarıdır. Bu topraklar dışında sahada ikinci derecede yer kaplayan toprak grubu ise kestane rengi topraklar oluşturmaktadır. Bu iki grubun dışında ise özellikle Devrekani çayı vadi tabanında alüvyal topraklar görülmektedir.

Saray şelalesi metasilttaşından oluşan anakaya üzerine traverten birikimi ile oluşmuş WWD (The World Waterfall Dadabates) veritabanına göre Parallel/Twin olarak adlandırılan şelale tipine girmektedir. Bu tip şelalelerin akarsu yatağında oluşan eğim kırıklığından tek sefer fakat sürekli olarak ayrı kollardan birbirlerine paralel şekilde düştüğü ifade edilmektedir. Nitekim Saray şelalesi de üç ayrı koldan suların düştüğü bir şelale özelliği taşımaktadır. Saray şelalesinin oluşumunu sağlayan eğim kırıklığında genişlik 12 m dir. Eğik kırıklığı üzerinde üç ana akış kanalından gelen sular üç kol halinde yaklaşık 7,42 m Yükseklikten aşağıya düşmektedirler. Saray şelalesinden akan sular düştükleri alanda yaklaşık merkezi kısmında derinliği 1 metre civarında olan ve kenarlara doğru sığlaşan bir dev kazanı oluşturmuştur. Oluşan bu dev kazanının boyu yaklaşık 18 metre, eni ise 13.65 metredir.

Saray şelalesinin turizm potansiyelini değerlendirmek, tarım ve hayvancılık gibi temel geçim kaynağına sahip yöre halkının gelir düzeyini yükseltmek, yerel ve bölgesel ölçekte yapılacak destinasyon planlamalarına dahil etmek için yapılması gerekenler şu şekilde özetlenebilir;

- Saray şelalesi ile ilgili en önemli problemlerin başında tanıtım eksikliği gelmektedir. Yerel gazetelerde fotoğraflarla desteklenmiş bilgilendirme yazıları ile yerel ve ulusal televizyon kanallarında kısa tanıtım filmlerinin gösterilmesi, Kastamonu ili bünyesindeki valilik, belediye ve il turizm müdürlüğünün web sitelerinde görseller ile desteklenmiş daha ayrıntılı bilgilerin yer alması gerekmektedir. Bu ve benzeri tanıtım faaliyetleri ile sadece yerel bilinen şelalenin daha fazla tanıtımının yapılarak daha fazla turist tarafından ziyaret edilmesi sağlanacaktır.
- Bu kapsamda saha ile ilgili yapılacak her türlü planlama ve etkinliğe yöre halkı dâhil edilmelidir, Aksi halde daha önce birçok alanda karşılaşılan doğa koruma programları gibi yapılacak bu planlamalar ve etkinlikler pek yararlı olamayacak ve kâğıt üzerinde kalacaktır, Yöre halkının geleneksel yaşam tarzını etkileyecek ve onların düzenlerine bozacak faaliyetlerin yapılması birtakım sorunları da beraberinde getirecektir.
- Birbirine çok yakın Kastamonu'nun iki şirin ilçesi olan Azdavay ve Pınarbaşı ilçelerinin sahip olduğu doğal çekicilikler birlikte planlanmalı ve Saray şelalesi de bu planlamalara entegre edilerek daha fazla ziyaretçinin gelmesi sağlanmalıdır.
- Saray şelalesinin bulunduğu alan yörede "Baş Değirmen" mevki olarak bilinmekte olup, Saray köyü ahalisinden Muzaffer GÜNDOĞDU (68 yaşında ve çobanlık yapıyor), şelale ve çevresinde eskiden su değirmenlerinin bulunduğu için bu ismin verildiği ifade etmiştir (Foto 18). Ancak değirmenlerin uzun zamandır çalışmadığını ve bakımsızlıktan yıkıldığını söylemiştir. Bu değirmenlerden en azından birisinin turizm etkinlikleri açısından tekrar işler hale getirilmesi şelaleye gelen kişi sayısında önemli artışa neden olacaktır. Özellikle son yıllarda artık yok olmaya yüz tutmuş bu tarihi nitelikteki değirmenler ve burada işlenerek yapılan yerel yemeklerin yapılması gelen ziyaretçileri çekici özelliğe sahip olacaktır.

Foto 18. Saray şelalesi yakınındaki eski su değirmeninden günümüze ulaşan bazı bölümleri.

- Azdavay ilçesinden Saray şelalesine giden yolun bir kısmı asfalt olmasına rağmen Gümürtler ve Dereyücek yol ayrımından Saray köyüne doğru sonraki yaklaşık 13 km lik bölüm stabilize fakat nispeten düzgün bir yoldur. Bu yolun daha düzgün bir hale getirilmesi ve şelale ile ilgili tabelaların büyük olarak belli aralıklarla konulması bilhassa özel araçlarıyla veya grup olarak gelen ziyaretçilerin şelaleye ulaşımı açısından büyük öneme sahiptir.
- Saray şelalesi ile ilgili yapılacak planlamalarda gelen ziyaretçilerin alana giriş ve çıkışlarının denetim altında tutulması oldukça önemlidir. Bilimsel ve rekreatif amaçlı ziyaretler belirlenmiş güvenli parkurlarda ve düzenlemeler neticesinde yapılacak seyir terasları ile sınırlandırılmalıdır. Bu parkur, dinlenme ve seyir teraslarının doğal çevreye uyumlu olması önemlidir.
- Ayrıca gelen ziyaretçilerin şelaleden geriye doğru yapacakları yürüyüşler vadinin daralması ve vadi tabanının iri blok ve kayalardan oluşması ciddi sakatlanmalara neden olabilecek kazalara yol açabilir. Bu nedenle şelalenin ön kısmındaki araç park alanına yerleştirilecek bir tabela ile şelale ile ilgili bilgilerin yanında ziyaretçilerin karşılaşabilecekleri tehlikeler hakkında da uyarılar bulunmalıdır.
- Saray şelalesi ile ilgili yapılması gereken düzenlemelerden bir diğerini gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayacak ve doğal ortamla uyumlu olarak yapılması gereken bazı tesisler oluşturmaktadır. Bunlar arasında ziyaretçilerin şelaleyi seyrederken oturup içeceklerini içebilecekleri modern bir kır kahvesi, piknik alanları, otopark, çadır kamp alanları, wc, çeşme gibi birimler yapılmalıdır. Hali hazırda gelen ziyaretçilerin piknik yapması için tahtadan inşa edilmiş derme çatma bir kamelyadan başka oturup dinlenilebilecek bir yer yoktur (Foto 19).

Foto 19. Saray şelalesi üst kısmında ziyaretçilerin piknik amaçlı kullandıkları alan.

- Ziyaretçiler ile ilgili bir diğer sorun çöp sorunudur. Günübirlik piknikçilerin bıraktıkları atıklar şu durumda bile önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Şelalenin turizme kazandırılmasıyla bireysel ve grup halinde gelecek ziyaretçilerin yanlarında getirdikleri piknik malzemelerini, akarsuyun içine, dinlenme alanına ve şelalenin bulunduğu sahaya atmaları ile görüntü ve çevre kirliliğine neden olacaktır. Özellikle atıklarla ve çevre temizliği ile ilgili yakın köylerde yaşayan birkaç kişi bu konuda eğitilip temizlik işi için görevlendirilmesi kısmen sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akkan, E. (1970) *Bafra Burnu-Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 191.
2. Ardos, M. (1979) *Türkiye Jeomorfolojisinde Neotektonik*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2621.
3. Akyol, Z., Arpat, E., Erdoğan, B., Göğer, E., Güner, Y., Şaroğlu, F., Şentürk, İ., Tütüncü, K., Uysal, Ş. (1974). Cide-Kurucaşile ile Dolayının Jeoloji Haritası. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1/50.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Serisi.*
4. Arınç, K. (2002) Rekreasyonel Açıdan Değerlendirilmesi Gereken Bir Yöre: Günpınar Çağlayanı ve Çevresi (Şuhul Vadisi-Darende). *Türk Coğrafya Dergisi*, 39, 1-20.
5. Atalay, İ. (1982) *Toprak Coğrafyası.* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 8.
6. Atalay, İ. (1983) *Türkiye Vejetasyon Coğrafyasına Giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 19.
7. Atalay. İ, (1987) *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (Genişletilmiş 2, Baskı).* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:9,
8. Atayeter, Y., Çiloğlu, M. H., Büyükkal, A. H. (2007) Uçansu Çağlayanları (Gebiz-Antalya). *Marmara Coğrafya Dergisi,* 16, 207-222.
9. Aylar, F., Çoban, A. (2004) Baraklı Çağlayanı (Taşova-Amasya). *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 365-381.
10. Boztuğ, D., Yılmaz, O. (1995) Daday-Devrekani Masifi Metamorfizması ve Jeolojik Evrimi, Kastamonu Bölgesi, Batı Pontidler,Türkiye. *Türkiye Jeoloji Bülteni,* 38 (1), 33-52.
11. Bulut, İ. (2010) Aybastı (Ordu) Şelale ve Çağlayanları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü *Coğrafya Dergisi,* 20, 1-14.
12. Ceylan, M. A. (2000) Güney Çağlayanı'nın Rekreasyonel Önemi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2, 61-76.
13. Ceylan, M. A. (2006) Sakızcılar Şelalesi (Denizli). *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, 6-8 Eylül, Fakülte Kitapevi,* 636-644.

14. Çetinkaya, S. (2017) Nebiler (Aşıklar) ve Ece Şelaleleri ve Yakın Çevresinin Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14) 40, 242-258.
15. DMİGM, (2018) Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Yayımlanmamış Rasat Verileri.
16. Doğanay, H. (1990) Turistik Potansiyeli Yönünden Gürlevik Çağlayanı. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi,* 8, 147-161.
17. Doğanay, H. (2000) Türkiye'de Az Tanınan Üç Doğa Harikası: Tomara-Sarıkayalar ve Muradiye Çağlayanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3, 1-25.
18. Doğanay, H., Zaman, S. (2001) Kurşunlu ve Düden Çağlayanları: Coğrafi Bir Tanıtım. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (5), 1-35.
19. Doğanay, H., Zaman, S. (2013) *Türkiye Turizm Coğrafyası (Güncellenmiş 4, Baskı).* Pegem Akademi.
20. DOPEM (2011). *Küre Dağları Milli Parkı Ekosistem Tabanlı Fonksiyonel Orman Amenajman Planı Hazırlama Projesi (2011-2030).* Ortadoğu Ormancılık Proje Etüt ve Müşavirlik Ticaret A.Ş.
21. DSİ (2018). Devlet Su İşleri (http://rasatlar.dsi.gov.tr) Erişim Tarihi 17.11.2018.
22. Erer, S. (1983) *Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3100.
23. Erol, O. (1983) **Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi**. *Jeomorfoloji Dergisi*, 11, 1-22.
24. Karadeniz, V. (2013) Sürdürülebilirlik Kapsamında Sızır Şelalesi ve Çevresinin Rekreasyonel Potansiyeli. İnternational *Journal of Human Sciences*, 10 (1), 1098-1115.
25. Kastamonu Valiliği, (2017) Kastamonu Valiliği İl Turizm Müdürlüğü Kastamonu İl Turizm Eylem Planı. (http://kastamonu.gov.tr/kurumlar/kastamonu.gov.tr/pdf/kastamonu-il-turizm-eylem-plani.pdf) Erişim Tarihi 14.11.2018.
26. Ketin, İ., Gümüş, Ö. (1962). Sinop-Ayancık Arasında III. Bölgeye Dahil Sahaların Jeolojisi Hakkında Rapor. *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı,* 213.
27. KHGM, (1992) *Kastamonu İli Arazi Varlığı*, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları No:21.
28. Koday, S., Çelikloğlu, Ş. (2009) Ekoturizm Açısından Bir İnceleme: Aksu Çayı Şelaleleri (Bartın). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9) 43, 131-146.
29. Koday, Z., Demir, M. (2011) Keklik Şelalesi (Sarıkamış-Kars) Doğal Çevre Özellikleri ve Beşerî Ekonomik Potansiyeli. *Atatürk* Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2), 298-306.
30. Köse, A. (1997) Kaz Dağı'nda Doğal Çevre Özelliklerine Dayanan Günübirlik Rekreasyon Alanlarına Üç Örnek: Ayazma, Pınarbaşı ve Sütüven. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 237-262.
31. Kurter, A. (1971). *Kastamonu ve Çevresinin İklimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1627.
32. Kurter, A. (1982). *Kastamonu ve* Çevresinin *Doğal Görünümü*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2930.
33. MTA, (2010) Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 1/100.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Kastamonu E30 ve D30Paftaları, 135.

34. Özdemir, Ü., Zaman, S., Sever, R. (2004) Rekreasyonel Açıdan Ulukaya Şelalesi ve Kanyonu, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 12, 209-223.

35. Özgüç, N. (1998) *Turizm Coğrafyası*, Çantay Kitapevi.

36. Öztürk, S., Tönük, G. U., Arıcak, B. (2012). Devrekani Çayı Alt Havzası'nın Doğal Kaynak Değerlerinin CBS ile Belirlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Mühendislik Bilimleri Dergisi Özel Sayısı*, 14-21.

37. Polat, S., Kargı, S., Güney, Y. (2012) Gümüşsu (Homa) Şelalesi (Çivril-Denizli), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 27, 203-216.

38. Sever, R., Kopar, İ. (2009) Maral Şelalesi (Borçka-Artvin), Doğal Ortam Özellikleri ve Ekonomik Potansiyeli. *Türk Coğrafya Dergisi,* 52, 17-29.

39. Sevindi, C. (2011) Susuz Çağlayanı (Susuz-Kars) ve Turistik Potansiyeli. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (2) 4, 325-352,

40. Sevindi, C. (2017) Şirvaz Çağlayanı'nın (Şenkaya-Erzurum) ve Turizm Potansiyeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21 (4), 1721-1733.

41. Şaroğlu, F., Emre, Ö., Boray, A. (1987) Türkiye'nin Diri Fayları ve Depremsellikler. *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Raporları,* 8711.

42. Şengün, M., Akçaören, F., Keskin, H., Akat, U., Altun, İ. E., Deveciler, E., Sevin, M., Armağan, F., Erdoğan, K., Acar, Ş., Gündüz, H. (1988). Daday-Kastamonu-İnebolu Yöresinin Jeolojisi. *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Derleme Raporu*, 8994.

43. Uğuz, M. F., Sevin, M. (2010). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları KastamonuE30 ve D30 Paftaları, 135.

44. Uzun, A. (1995) *Gerze-Alaçam Arası Kıyı Bölgesi'nin Jeomorfolojisi*. Öz Eğitim Yayınları No:3.

45. Uzun, S., Uzun, A., Yılmaz, C., Zeybek, H. İ. (2005a) Erfelek Çağlayanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14, 331-349.

46. Uzun, S.-Uzun, A.-Yılmaz, C.-Zeybek. H. İ., (2005b), "Erfelek Çağlayanlarının Doğal Ortam Özellikleri", Türkiye Kuvaterner Sempozyumu (02-03 Haziran 2005), 241-244, İstanbul.

47. Uzun A.-Zeybek H. İ.-Yılmaz C.-Bahadır M., (2015a), Aksu Çayı Havzası Traverten Mağaraları, Giresun. Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 31, 243-257, İstanbul.

48. Uzun A.-Yılmaz C.-Zeybek H. İ.- Bahadır M., (2015b), "Giresun, Aksu Çayı Havzası'ndaki Bazı Turistik Çekiciliklerin Turizm Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi". Coğrafya'ya Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Hayati Doğanay. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1056, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 131, Araştırmalar Serisi, No: 56, s. 287-301, Erzurum.

49. Wilson, E. W., Moore, J. E. (2003) *Glassary of Hiydrology,* US:American Geological Institute.

50. WWD (2018). The World Waterfall Databates. (http://www.world-waterfalls.com) Erişim Tarihi 12.11.2018.

51. Yergök, A. F., Akman, U., Tekin, F., Karabalık, N. N., Arbas, A., Akat, U., Armağan, F., Erdoğan, K., Kaymakçı, H. (1989). Batı Karadeniz Bölgesinin Jeolojisi. *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Derleme Raporu*, 8848.

52. Zeybek, H. İ. (1998) Amasya Ovası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası. *Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi (Basılmamış).

53. Zeybek, H. İ. (2000) Ocaklı Çağlayanı (Pazar-Tokat). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,* 1 (1), 171-188.

Çift Yetenekli Pazarlama Yönetiminin Boyutları ve Yazınsal Gelişimi[1]

Emrah TOKGÖZ[2]

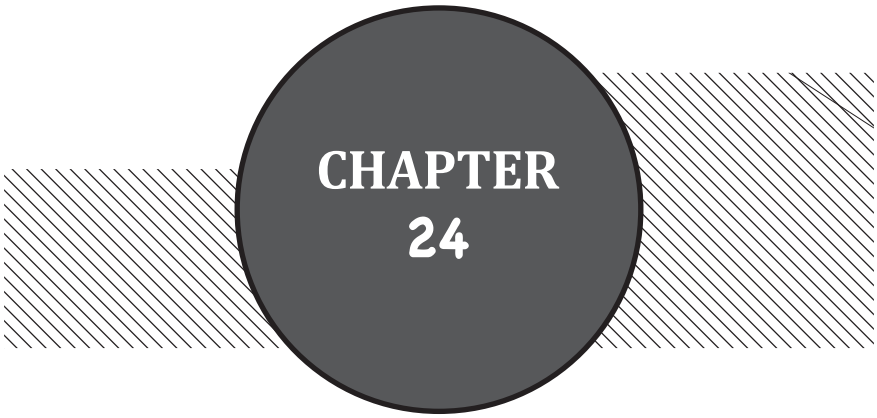

[1] Bu çalışma ''Çift Yetenekli Pazarlamanın Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Yoluyla Pazar ve Finansal Olmayan Performans Göstergeleri Üzerindeki Etkisi: Bilişim Sektöründe Bir Araştırma'' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü.

1. GİRİŞ

İşletmeler, pazarlarda başarılı olmak ve hayatta kalmak için belirli yeteneklerini kullanır. İşletmelerin başarılarından emin olmaları için sadece sahip oldukları ve değişmeyen yetenekleri kullanmaları yeterli olmayabilir. Çünkü değişmeyen yetenekler zaman içinde uygun olmayan ve direnç gösteren bir yapı olma eğilimi içine girebilir (Lessard, Lucea ve Vives, 2013: 61). İşletmelerin değişen pazar ortamına hızla adapte olan, öğrenen, gelişen ve değişen yeteneklere ihtiyacı vardır. İşletmeler için bir taraftan sahip oldukları mevcut yetenekleri kullanmaları ve aynı zamanda yeni yetenekleri keşfetmeyi de içeren davranışlar sergilemeleri çift yetenek olarak tanımlanmıştır (Benner ve Tushman, 2003: 247; Dover ve Dierk, 2010: 49; Cantarello, Martini ve Nosella 2012: 35). Sözü edilen bu davranış iki boyutlu bir yaklaşımdır. Çift yetenekliliğin boyutları arasındaki yüksek seviyeli denge, bir taraftan rekabet avantajı sağlarken diğer taraftan da işletme performansına katkı sağlayabilir. Aksi durumda işletme performansı zaman içinde azalma eğilimi içine girebilir.

Örgütsel adaptasyon süreçleri üzerine yapılan çalışmalarda, işletmeler için asıl sorunun, yeni olasılıkların keşfedilmesi ve eski uygulamaların kullanılması arasındaki ilişkide bir denge sağlanması gerektiği vurgulanmıştır (Tushman ve O'Reilly, 1996: 8). Bu bakış açısına göre, mevcut yetenekleri kullanabilme; verimlilik, kontrol, kesinlik ve değişimleri azaltma ile ilgiliyken, yeni yetenekleri keşfetme ise; arama, keşfetme, otonomi ve yenilikçilik ile ilgilidir (O'Reilly ve Tushman, 2013: 325). Bu nedenle, hayatta kalma ve başarılı olma amacı ile yönetilen işletmeler için stratejik olarak bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Alanyazında bu ikilemin olası çözümü olarak çift yeteneklilik gösterilmektedir (Tushman ve O'Reilly, 1996: 8).

2. ÇIFT YETENEK KAVRAMI VE TANIMLANMASI

Çift yetenek kavramını, örgüt teorisyenleri, örgütleri tanımlamak için kullandıkları bir metafor olarak kabul etmişlerdir (Tushman ve O'Reilly, 1996; Birkinshaw ve Gibson, 2004; Gibson ve Birkinshaw, 2004; Lubatkin ve diğerleri, 2006; O'Reilly ve Tushman, 2004; Cegarra-Navarro ve Dewhurst, 2007; Raisch ve Birkinshaw, 2008; O'Reilly ve Tushman, 2008). Çift yeteneklilik yönetim alanyazınında nispeten yeni ancak artan bir ilgiyle araştırma konusu olarak kullanılan bir kavramdır. Örgütsel öğrenme, teknolojik yenilik, örgütsel adaptasyon, stratejik yönetim ve örgütsel dizayn konularındaki teorik bakış açılarında çift yetenekli olgusu her zaman bir örgütsel yetenek olarak kavramsallaştırılmıştır (Cantarello, Martini ve Nosella, 2012: 29).

Rekabet avantajını yaratmak ve sürdürebilmek ancak işletme içi potansiyel kaynakların uygun şekilde kullanılması ile olur. Bu durum stratejik yönetim alanyazınının konusu olarak incelenmiştir (Gaya, Struwig ve Smith, 2013: 2050). Stratejik yönetim alanyazınına göre farklı çevresel durumlardaki örgütler farklı stratejilere sahiptir (O'Reilly ve Tushman, 2013: 324). Bu anlayışa açıklık getirmek amacı ile örgütsel adaptasyon alanında yapılan çalışmalarda, örgütlerin, çevresel ve teknolojik değişikliklere ayak uydurması için yapısal değişikliklere ihtiyacı olabileceği tartışılmıştır (Jennings ve Seaman, 1994; Miller ve diğerleri, 1996; Kim ve Pae, 2007).

March (1991), yaptığı çalışmasında, örgütsel adaptasyon süreçleri ile ilgili çalışmaların asıl sorununun, yeni olasılıkların keşfedilmesi ve eski uygulamaların kullanılması arasındaki ilişkide olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle, örgütlerin, pazarlarda ortaya çıkabilecek düzensiz değişikliklerle başa çıkabilmeleri ve başarılı olmaları için mevcut varlıklarını kullanma ve gelecekte hayatta kalmaları için ise yeterli gelişmeyi sağlayacak yetenekleri keşfedebilme arasındaki dengeyi sağlamalarının önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur (March, 1991: 71).

Örgütsel öğrenme teorisyenleri, işletmeler için iki temel adaptasyon süreci ileri sür-

müşlerdir; birincisi, mevcut yetenekleri kullanabilme ve ikincisi, yeni yetenekleri keşfetme. Mevcut yetenekleri kullanabilme, işletmenin faaliyette bulunduğu pazarlar, ürünler ve yetenekleri hakkındaki yeni bilgilerinin gelişimi anlamında kullanılırken, yeni yetenekleri keşfetme ise işletmenin halen faaliyette bulunduğu pazarlar, ürünler, teknolojiler ve yetenekler hakkındaki yeni bilgilerinin daha ötesine gitmektir. Bu adaptasyon süreçleri işletmelere rekabet avantajı elde etmelerine ve avantajı sürdürmelerine yardım eden anahtar değişkenler olarak görülmektedir (Vorhies, Orr ve Bush, 2011: 736).

Tablo 1'de görüldüğü gibi alanyazında çift yeteneklilik alanında yapılan araştırmalar incelendiğinde, teorik bakış açılarının ayrı olmasına karşın tanımlamalarının birbirine benzer olduğu ve bakış açılarının; örgütsel dizayn, yenilik yönetimi, stratejik yönetim ve örgütsel öğrenme bakış açıları ile yaklaştıkları anlaşılmaktadır.

Yazar/Yıl	Teorik Bakış Açısı	Tanımlama
Tushman ve O'Reilly (1996)	Örgütsel Dizayn	Aynı örgüt içinde birçok çelişkili yapılar, süreçler ve kültürlerin oluşumundan kaynaklanan, artan bir şekilde ve süreksiz olarak ortaya çıkan, yenilikçilik ve değişimi aynı anda sürdürme yeteneğidir.
Adler, Goldoftas ve Levine (1999)	Örgütsel Dizayn	Birinci ve ikinci seviye öğrenme için olağanüstü yetenektir.
Birkinshaw ve Gibson (2004)	Örgütsel Dizayn	Tüm işletme içinde, ayarlama ve adaptasyonu aynı anda gösteren davranışsal yetenektir. Bağlamsal çift yeteneklilik, iki ihtiyacında ayrı ayrı tutulduğu "ikili yapı" yerine, tüm fonksiyonlara ve bölümlere yayılan, meta seviyede bir yetenektir.
Gibson ve Birkinshaw (2004)	Örgütsel Dizayn	Tüm işletme içinde, ayarlama ve adaptasyonu aynı anda gösteren davranışsal yetenektir. Bağlamsal çift yeteneklilik, iki ihtiyacında ayrı ayrı tutulduğu "ikili yapı" yerine, tüm fonksiyonlara ve bölümlere yayılan, meta seviyede bir yetenektir.
Im ve Rai (2008)	Örgütsel Öğrenme	Bir örgütün ve çalışanlarının, iki ayrı cinsten fakat birbiri ile ilişkili iki karmaşık beceriyi, aynı anda yönetme yeteneğidir.
Nemanich ve Vera (2009)	Örgütsel Öğrenme	Mevcut olanları yönetirken yeni yetenekleri keşfetme becerisidir.
Rothaermel ve Alexandre (2009)	Örgütsel Öğrenme	Bir firmanın farklı faaliyetleri aynı anda dengeleme yeteneğidir.
Gupta, Smith and Shalley (2006)	Örgütsel Öğrenme	Hem kullanma hem de keşfetme stratejilerini aynı anda uygulayabilme becerisindeki firmalardır.
He ve Wong (2004)	Yenilik Yönetimi	Gelişmekte olan pazarlar için yeni ürünler keşfetmek ve aynı anda gelişmiş pazarlarda faaliyetini sürdürme yeteneğidir.
Jansen ve diğerleri (2008)	Yenilik Yönetimi	Aynı anda kullanma ve keşfetme işlemini sürdüren yetenekteki örgütlerdir.
Andriopoulos ve Lewis (2009)	Yenilik Yönetimi	Yenilikçiliğin çelişkili yönleriyle baş edebilme yeteneği: gittikçe artan yenilikçiliği etkinleştirerek mevcut ürünleri kullanmak ve daha radikal yenilikçiliği teşvik etmek için yeni fırsatları keşfetmektir.
Li, Lin ve Chu (2008)	Yenilik Yönetimi	Birkaç topu aynı anda çevirebilen akrobata benzeyen örgütlerin artan yenilikçilik sergilerken aynı anda radikal yenilikçilik sağlamasıdır.

Jansen ve diğerleri (2009)	Yenilik Yönetimi	Örgüt genelinde kaynaklar ve varlıkların defalarca kullanıldığı ve yenilerinin keşfedildiği, günlük işler ve süreçleri hareketlendiren, koordinasyon içinde tutan ve dağınık çelişkili çabaları bütünleştiren dinamik yetenektir.
De Visser ve diğerleri (2009)	Yenilik Yönetimi	Kullanma ve keşfetme arasındaki gerilimi gösteren etkili bir örgütsel stratejidir.
Andriopoulos ve Lewis (2010)	Yenilik Yönetimi	Yenilikçiliğin çelişkili durumunun üstesinden gelme yeteneğidir.
Lubatkin ve diğerleri (2006)	Stratejik Yönetim	Çift yetenekli örgütler, yeni fırsatları keşfederken mevcut yeteneklerini eşit maharetlilikte kullanabilme yeteneğine sahiptirler.
Han ve Celly (2008)	Stratejik Yönetim	"Stratejik çift yeteneklilik" bir örgütün karmaşık hedeflerini somutlaştıran, iki ana stratejik amacı yürütme olanağı tanıyan yeteneklerdir.
Bodwell ve Chermack (2010)	Stratejik Yönetim	Bir örgütün, planlı veya ortaya çıkan yeni olaylara karşı, aynı anda strateji belirleme yaklaşımlarını benimseme ve dengeleme yeteneğidir.
Smith ve Tushman (2005)	Stratejik Yönetim	Örgütün, kısa vadeli faaliyetleri yerine getirmeye devam ederken aynı anda yeniliğe adapte olma ve değişme yeteneğidir.
Cao, Gedajlovic ve Zhang (2009)	Stratejik Yönetim	Örgütün hem yeni fırsatlar keşfetmesi hem de mevcut becerilerini kullanma yeteneğidir. Çift yeteneklilikte iki farklı ancak birbiriyle ilişkili boyut ortaya çıkar. Birincisi, kullanma ve keşfetme arasındaki denge ile ilgilidir. Diğeri ise bunların birleşiminin önemi ile ilgilidir.
Menguc ve Auh (2008)	Stratejik Yönetim	Örgütün yüksek seviyede rekabet etme, çelişkili ve farklı becerileri aynı anda takip etme yeteneğidir.
O'Reilly ve Tushman (2008)	Stratejik Yönetim	Gerekli durumlarda değişimi adapte etmek için, üst liderliğin öğrenimleri sonucu somutlaşan belirli bir yeteneğin, tekrarlı defalar mevcut örgütsel varlıkları yeniden kullanabilme yetenekleridir.
Carmeli ve Halevi (2009)	Stratejik Yönetim	Kullanma veya keşfetme konusunda uzmanlaşmış kişi veya alt bölümlerin yeteneklerini senkronize etmeye çalışmaktır.
Cao, Simsek ve Zhang (2010)	Stratejik Yönetim	Çift yetenekli bir örgüt yeni fırsatları keşfetmenin yanında mevcut yetkinlikleri kullanandır.
Kristal, Huang ve Roth (2010)	Operasyonlar Yönetimi	Üretici firmalar tarafından destek zinciri kullanımı ve keşfedilmesi uygulamalarının aynı anda takip edildiği stratejik bir seçimidir.

Tablo 1. Çift Yetenekliliğe Bakış Açıları ve Tanımlanması

Kaynak: Cantarello, Silvia; Antonella Martini ve Anna Nosella. "A Multi-Level Model for Organizational Ambidexterity in the Search Phase of the Innovation Process", *Creativity And Innovation Management*, 2012, Volume 21, Number 1.

3. ÇIFT YETENEK KAVRAMININ YAZINSAL GELIŞIMI

Örgütsel çift yeteneklilik (*organizational ambidexterity*) kavramı ilk olarak Killman ve diğerlerinin 1976 yılında yayımladıkları "*Organizasyon Yönetimi*" (The Management of Organization) adlı kitabına, "Çift Yetenekli Organizasyon: Yenilik İçin İkili Yapıları Dizayn Etme" (The Ambidextrous Organization: Designing Dual Structures For Innovation) adında bölüm yazan Robert Duncan tarafından kullanılmıştır (Lavie, Stettner ve Tushman, 2010: 109). Diğer taraftan, alanyazında çift yetenekliliğin boyutları olarak belirlenen; mevcudu kullanma (*exploitation*) ve yeni olasılıkları keşfetme (*exploration*) kavramları; bir bütünün ikiye ayrılmış parçaları anlamıyla, ilk olarak Schumpeter (1934) tarafından "*Ekonomik Gelişim Teorisi*" isimli kitabında kullanılmıştır (Popadiuk, 2012: 76).

Bugün, bu kavramları kullanarak yapılan ilk ve en çok atıf alan araştırma olarak, March'ın 1991 yılında Duncan'ın (1976) kitabından yararlanarak yayımladığı "Örgütsel Öğrenmede *Kullanma ve Keşfetme*" isimli makalesi gösterilmektedir. March'ın (1991) bakış açısı örgüt içindeki farklı davranışlar ve örgütler arası ilişkiler için temel bir çerçeve olarak kabul edildi. Diğer taraftan da bu çerçeve, mevcut yetenekleri kullanma ve yeni yetenekler keşfetme boyutlarının ölçülmesi, öncülleri ve sonuçlarına ilişkin yeni tartışmaları beraberinde getirmiş oldu (Lavie, Stettner ve Tushman, 2010: 109).

Birkinshaw ve Gupta'nın (2013) yaptığı sınıflandırmaya göre, 1991 yılından sonra çift yeteneklilik kavramı üzerine yapılan araştırmalar üç aşamada incelenebilir. Birinci aşama 1995 ile 2005 yıllarını kapsayan, konunun önemini ve gerekli teorik temelleri anlatan, kavramı açıklayıcı makalelerdir (Tushman ve O'Reflly, 1996; Adler, Goldoftas ve Levine, 1999; Gibson ve Birkinshaw, 2004; He ve Wong, 2004). İkinci aşama 2005 ile 2009 yıllarını kapsayan, artan sayıda araştırmalarla, öncülleri ve sonuçlarını içeren aracı değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. Bu aşama, kavramın, işletme içindeki bölümler veya üst yönetim seviyeleri gibi farklı analiz seviyelerinde de incelendiği evredir (Gupta, Smith ve Shalley, 2006; Lubatkin, Simsek, Ling ve Veiga, 2006; Im ve Rai, 2008). Üçüncü aşamada ise, 2009 yılından 2013 yılına kadar uzanan, yapılan çalışmaların sayısının arttığı, kimi yönetim bilimi dergilerinde özel sayılar (Organization Science July-August 2009, Academy of Management Perspectives, Academy of Management Journal August 2006) çıkarılmasına neden olan dönemdir (Raisch ve Birkinshaw, 2008; Simsek, 2009; Lavie, Stettner ve Tushman, 2010).

Tablo 2'de görüldüğü gibi, Raisch ve Birkinshaw (2008), örgütsel çift yeteneklilik araştırmalarının öncülleri, sonuçları, dolaylı değişkenleri ve performans çıktıları üzerine analiz yapmıştır. Araştırma sonuçlarına göre örgütsel çift yeteneklilik teorik olarak; örgütsel öğrenme, teknolojik yenilik, örgütsel adaptasyon, stratejik yönetim ve örgütsel dizayn konularına odaklanmıştır. Örgütsel çift yeteneklilik öncüllerini; yapısal, bağlamsal ve liderlik olarak belirlemiştir. Örgütsel çift yetenekliliğin performans çıktılarını; muhasebe, pazar performansı ve büyüme olarak belirlemiştir. Örgütsel çift yetenekliliğin çevresel faktörlerini; çevresel dinamizm ve rekabet dinamikleri olarak belirlemiştir. Örgütsel çift yetenekliliğin diğer dolaylı değişkenlerini; pazar oryantasyonu, örgüt kaynakları ve işletmenin faaliyet alanı olarak belirlemiştir.

Yazar / Yıl	Araştırma Odağı	Teorik Odak	Metodoloji	Anahtar Bulgular
March (1991)	Örgütsel çift yeteneklilik	Örgütsel öğrenme	Kavramsal irdeleme	Keşfetme ve kullanma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Kaynakların ikisi arasında kullanımındaki karmaşaya ve tek taraflı yönelim ile ortaya çıkabilecek risklere değinmişlerdir.
Burgelman (1991)	Örgütsel çift yeteneklilik ve performans çıktıları	Stratejik yönetim; örgütsel adaptasyon	İşletme içi tümevarım alan çalışması	Örgüt içi ekolojik yaklaşımı perspektifinden strateji yaratımı ve örgütsel adaptasyon üzerine bir çalışma. Sonuç olarak, başarılı örgütlerin aynı anda otonom ve harekete geçecek denemeler yapacakları beklenmelidir.
Levinthal ve March (1993)	Örgütsel çift yeteneklilik	Örgütsel öğrenme	Kavramsal makale	Öğrenme miyopluğu örgütün keşfetme becerisine zarar verir.
Tushman ve O'Reilly (1996)	Öncüller ve örgütsel çift yeteneklilik	Örgütsel dizayn	Çok uluslu işletmelerde alan araştırması	Değişimin doğası ve örgütsel adaptasyon ihtiyacı tartışmaları ışığında, örgütlerin aslında çift yetenekli liderlik ihtiyaçlarını geliştirecek fikirler ileri sürerler.
Bradach (1997)	Öncüller, çevresel faktörler ve diğer aracı değişkenler ve performans çıktıları	Örgütsel dizayn	5 büyük Amerikan restoran zincirinde alan çalışması	Görüşme ve gözlemlere dayalı olarak işletme ve franchise bölümlerinin aynı anda nasıl adapte edildiğini ortaya koyan model oluşturulmuş. Farklı yapıların eş zamanlı kullanımı zincir performansını artırdığı bulunmuştur.
Adler, Goldoftas ve Levine (1999)	Öncüller, çevresel faktörler ve diğer aracı değişkenler	Örgütsel dizayn	Toyota üretim sisteminde alan çalışması	Etlilik ve esneklik paradoksunu yönetmek için kullanılan üretim süreçlerinde dört örgütsel mekanizma tanımlanmış: mekanizmalar, bölümleme, anahtarlama ve çift yeteneklilik
Burgelman (2002)	Örgütsel çift yeteneklilik ve performans çıktıları	Stratejik yönetim; örgütsel öğrenme	İşletme içi boylamsal tümevarım alan çalışması	Örgütsel öğrenmenin otonom strateji süreçleri, mevcudu kullanma ve keşifsel davranma dengesini koruyarak evrim geçirmesi uygulamalarını denemiştir. Bu evrimin aşırı yoğun strateji sürecinden ortaya çıktığı gösterilmiştir.
Danneels (2002)	Örgütsel çift yeteneklilik	Teknolojik yenilik; örgütsel öğrenme	İleri teknoloji kullanan beş işletme üzerinde alan çalışması	Mevcut yetenekler veya yeni yetenekler keşfederek oluşturulan yeni ürün projeleri. Örgütsel öğrenme teorisi ile mevcudu kullanma veya yeni yetenekler keşfetme olarak kavramsallaştırılmış.
Gibson ve Birkinshaw (2004)	Öncülleri ve performans çıktıları	Örgütsel dizayn	10 çok uluslu işletmenin, 41 departmanında 4195 çalışana uygulanan anket	Sonuçlara göre, yapısal çift yeteneklilik, esneklik, disiplin, destek ve güven birleşimiyle oluşur. Örgütsel durumla performans arasında çift yeteneklilik dolaylı etkisi göstermiştir.
He ve Wong (2004)	Performans çıktıları	Örgütsel öğrenme; teknolojik yenilik	Malaysia ve Singapur'da 206 üretim işletmesi	Yenilikçiliği keşfetme ve kullanma boyutlarının etkileşiminin satış büyüklüğü ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Her iki yenilikçilik boyutu arasındaki dengesizlik satış büyüklüğü ile ters orantılıdır.

Kyriakopoulos ve Moorman (2004)	Diğer aracı değişkenler	Pazarlama	Paketli yiyecek üretimi yapan 75 Alman işletmesinde anket uygulaması	Pazar odaklılık, pazarlamayı kullanma ve pazarlamayı keşfetme stratejilerinin tamamlayıcı etkisiyle yeni ürün finansal performansını artırmaktadır.
Auh & Menguc (2005)	Çevresel faktörler; performans çıktıları	Stratejik yönetim	Avustralya üretim firmaları	Kullanma ve keşfetme ile firma performansı arasındaki ilişkiyi açılamada rekabet yoğunluğunun durumsal rol oynadığını ortaya koymuştur. Sonuçlara göre rekabet arttıkça, savunucular keşifsel, uygulayıcılar ise kullanma fonksiyonunun yararlı olacağını ileri sürmüşlerdir.
Ebben ve Johnson (2005)	Diğer aracı değişkenler	Stratejik yönetim	144 özel Amerikan işletmesi ve 200 arşiv çalışması	Etkili veya esnek stratejileri tek tek kullanan küçük işletmelerin her ikisinide kullanmaya çalışanlardan başarılı olduğu görülmüştür. İşletme büyüklüğünün zayıf veya karma stratejiler geliştirmede ve performansa etkileri değerlendirilmiştir.
Jansen, van den Bosch, ve Volberda (2005)	Öncülleri; çevresel faktörler	Teknolojik yenilik	Avrupa finans sektöründen 363 bölüm müdürüne anket uygulaması	Dinamik bir rekabet çevresinde rekabet eden çok üniteli işletmeler çift yetenekli bölümler geliştirmektedir. Sosyal ilişkileri yoğun ve merkezileşmemiş ünitelerin çift yetenekli davranabileceklerini ortaya koymuşlardır.
Smith ve Tushman (2005)	Öncüller	Örgütsel dizayn; liderlik teorisi	Kavramsal makale	Stratejik çelişkileri yönetmek için bir model geliştirilmiştir. Liderlik tutumları tanımlanarak karmaşık süreçlere bilinçli yaklaşma becerisi artırılmaya çalışılmıştır.
Probst & Raisch (2005)	Örgütsel çift yeteneklilik	Örgütsel adaptasyon	Çok uluslu 52 işletme üzerinde alan araştırması	Kurumsal krizleri analiz ederek, karşılıklı başarısızlığın mantığını ortaya koyarlar. İşletmeler bir çok durumda büyür ve değişir. Tam tersi olarak eğer bu faktörler tam olarak gelişmemişse, bu işletmelerde başarısız olmuştur. Başarıyı sürdürmek için bu iki aşırı uç arasındaki dengeyi geliştirmek zorundadır.
Gupta, Smith, ve Shalley (2006)	Örgütsel çift yeteneklilik	Örgütsel öğrenme	Kavramsal makale	Makalede; kullanma ve keşfetme boyutlarının ne anlama geldiği, iki ayrı uç olup olmadığı, örgütlerin kullanma ve keşfetme arasındaki dengeyi nasıl sağlayacakları ve tüm örgütlerin bu dengeyi sağlayıp sağlamaması gerektiği sorularına cevap aramıştır.
Beckman (2006)	Öncüller, çevresel faktörler ve diğer aracı değişkenler	Liderlik teorisi	Amerikan yüksek teknoloji firmaları	Sonuçlara göre takım birlikteliği, firma çift yetenekliliği için en önemli öncüldür.
Jansen, van den Bosch, ve Volberda (2006)	Öncülleri; çevresel faktörler; performans çıktıları	Teknolojik yenilik	Avrupa finans sektöründen 283 bölüm müdürüne anket uygulaması	Merkezileşme keşifsel yeniliği olumsuz etkilerken, resmileşme kullanma yenilikçiliğini olumlu etkiler. Dinamik çevrede keşifsel yenilik peşinde koşmak daha etkili olurken, rekabet çevresinde kullanma yenilikçiliği peşinden koşmak daha yararlı olmaktadır.

Lubatkin, Simsek, Ling, ve Veiga (2006)	Öncülleri; performans çıktıları	Liderlik teorisi	139 KOBİ üst yönetici üzerinde anket	Üst yönetimin davranışsal bütünlüğü KOBİ'lerdeki çift yeteneklilik süreçlerini artırmaktadır. Ayrıca kullanma ve keşifsel yönelimi ortaklaşarak yapmak performansı etkilemektedir.

Tablo 2. Örgütsel Çift Yeteneklilik Araştırmaları

Kaynak: Raisch, S. ve Birkinshaw, J. "Organizational Ambidexterity: Antecedents, Outcomes, and Moderators", *Journal of Management*, 34, 2008, s.375–409.

4. ÇİFT YETENEKLİ PAZARLAMA YÖNETIMI

Endüstri sonrası dönemde yaşanan ekonomik ve sosyal çevredeki değişimler zaman içinde belirsizlik ve karmaşayıda beraberinde getirmeye başlamıştır. Yapılan araştırmalar, gelecekte çevrenin; bilgi, çeşitlilik ve zenginlik bakımından görülmemiş boyutlarda farklı özelliklerle tanımlanacağını belirtmekteydi. Böyle bir çevrede, pazarlama stratejisi kavramının köklü olarak kalmaya devam etmesinin işletmeler için önemine değinilmekteydi (Achrol, 1991: 77). İlerleyen yıllarda bu düşüncelerle hareket eden işletmeler, pazarlama uygulamalarını güçlendirmek için sahip oldukları kaynakları büyük ölçüde yeteneklerini geliştirmek için kullanmışlardır. Kaynakların faaliyete geçme süreci ile ilgili olan yetenekler bir işletme için; beceri, yeterlilik, uygulamada başarı, etkinlik veya kaynakları iyi kullanabilme avantajı olarak tanımlanır (Slotegraaf, Moorman ve Inman, 2003:296). Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda farklı bakış açıları olmasına karşın, soyut ve somut kaynakların örgütsel yeteneklerin yaratılmasında veya artırılmasında kullanılabileceği yönündedir (Yang, 2012: 1).

Stratejik bakış açısı ile bakıldığında, uzun süreli başarılara ulaşmak ve var olan pazarlarda rekabet edebilmek için sadece operasyonel becerileri elde etmenin yeterli olmadığı, yeni pazar ve teknolojilere örgütleri adapte etmek için varlık ve kaynakları yeniden yapılandırmayı başaracak yeteneklere sahip olunması gerekmektedir (Teece, Pisano ve Shuen, 1997: 515). Bu açıdan bakıldığında, bir işletme için aynı anda, gelişen ve gelişmekte olan pazarlarda rekabet edebilmek için, mevcut olan yetenekleri kullanma ve yeni yetenekleri keşfetme olarak tanımlanan, çift yeteneklilik özelliğine sahip olmaları oldukça önemlidir (O'Reilly ve Tushman, 2008: 190).

Farklı çevresel durumlardaki örgütler farklı stratejilere sahiptir (O'Reilly ve Tushman, 2013: 324). Bu anlayışa açıklık getirmek amacı ile örgütsel adaptasyon alanında yapılan çalışmalarda, örgütlerin, çevresel ve teknolojik değişikliklere ayak uydurması için yapısal değişikliklere ihtiyacı olabileceği tartışılmıştır (Jennings ve Seaman, 1994; Miller ve diğerleri, 1996; Kim ve Pae, 2007). Bu nedenle, örgütlerin, pazarlarda ortaya çıkabilecek düzensiz değişikliklerle başa çıkabilmeleri ve başarılı olmaları için mevcut varlıklarını kullanma ve gelecekte hayatta kalmaları için ise yeterli gelişmeyi sağlayacak yetenekleri keşfedebilme arasındaki dengeyi sağlamalarının önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur (March, 1991: 71).

Örgütler, rekabetçi bir çevrede faaliyet gösteriyorlarsa, özellikle güçlü bir bilgi entegrasyonu gerektiren duruşa ihtiyaçları olacaktır. Sözü edilen böylesine bilgi yoğun bir ortamda çift yetenekli duruş, rekabetçi pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler için yararlı olacaktır (Clercq, Thongpapanl ve Dimov, 2014: 201). Bu nedenle örgütler son yıllarda pazarlama bölümünün ne kadar değerli olup olmadığı tartışmaları yerine, pazarlamada nasıl daha iyi olabileceklerinin veya dünya standartlarında yeteneklerinin olup olmadığının cevabını aramalıdır (Bird ve McEwan, 2012: 30). Bu alanda yapılan pazarlama araştırmaları, konuya, mevcut yetenekleri kullanma ve yeni yetenekleri keşfetme çerçevesinde

bakmışlardır (Benner ve Tushman, 2003; Birkinshaw ve Gibson, 2004; He ve Wong, 2004; Jansen, Bosch ve Volberda, 2006). Eğer örgütler, bugünün pazarlama faaliyetlerini etkili bir biçimde yönetirken, diğer taraftan da gelecekte kullanabilecekleri yeni pazarlama yeteneklerini keşfetme davranışlarını aynı anda etkili bir biçimde dengeli olarak sergileyebilirlerse, o zaman bu örgütler çift yetenekli oldukları şöylenebilir. Çift yetenekliliğin etkili bir biçimde kullanılması, bir taraftan örgütlerin kendi kendilerini güçlendirecek bir yapıya ulaşmalarını olumlu yönde etkilerken diğer taraftan üzerlerindeki durgunluk ve geleceği görememe gibi olumsuzlukları sınırlar (Sarkees, Hulland ve Prescott, 2010: 165).

5. ÇIFT YETENEKLI PAZARLAMA YÖNETIMININ GELİŞİMİ VE BOYUTLARI

Pazarlama yetenekleri; mal ve hizmetlerin pazar yerine ulaştırılması sürecini kapsayan bir kavramdır. Başka bir ifadeyle, örgütsel kaynakların pazar yerine doğru yönetilmesi faaliyetinin derecesidir (Slotegraaf, Moorman ve Inman, 2003: 296). Bu nedenle araştırmalarda mal ve hizmetlerin pazar yerine ulaştırılması bir yetenek olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir tanımlamayla pazarlama yetenekleri, "pazar bilgisi yardımıyla oluşturulan, birbirini tamamlayan ve her biri tek başına rekabet avantajı kaynağı olarak değerlendirilen, içi içe geçmiş parçalardan oluşan, örgütler için ekonomik getiriler sağlayan, mal ve hizmetlerin pazar yerine ulaştırılması sürecini de içeren pazarlamaya ilişkin kaynakların tümüdür" (Evers, Andersson ve Hannibal, 2012: 49).

Bir işletmenin pazar temelli kaynakları dış çevresel tehditleri etkisizleştirebilecek veya fırsatları yakalayabilecek şekilde dönüştürülebilir olmalı, nadir bulunmalı veya taklit edilememesi gibi özelliklere sahip olmalıdır. Bu özelliklere sahip işletmeler, pazar rakiplerinden farklı olarak değer yaratan avantajlara sahip olabilirler (Srivastava, Shervani ve Fahey, 1998: 4). İşletmelerin, dinamik çevrede sürdürülebilir performans sağlamalarının yolu, var olan ürünleri ve yenilik faaliyetlerini aynı anda yönetebilmekten geçmektedir. Örgütün uzun süreçli performansı bir taraftan kısa süreli amaçlara ulaşmaya çalışırken, diğer taraftan yenilik yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu değişime adapte olma becerisiyle ortaya çıkar (Smith ve Tushman, 2005: 523). Bu beceri, işletme fonksiyonlarının ayrı ayrı ve toplamda birlikte ne kadar adapte olabilecekleriyle ölçülebilir. Bunu sağlamanın en önemli yolu çift yetenekli davranışlar ortaya koymaktan geçmektedir. Bir işletmenin çift yetenekli fonksiyonları; her zaman hazır olduğundan yüksek performans gösterip sürdürülebilir olurlar, ani ve önemli örgütsel değişimlere karşı hazırlıklı olurlar, örgütsel durağanlığı yönlendirebilirler, kontrolü dışındaki değişimlere kolay adapte olurlar ve en önemlisi kendi geleceklerine şekil verebilirler (Han ve Celly, 2008: 336).

Bir işletmenin önemli olarak nitelendirilen amaçlarından birincisi, üretilen hizmete vurgu yapmak ve müşteriler için değer yaratmaktır. İkincisi, mevcut ve gelecekteki müşteri ihtiyaçlarının belirlenmesi ve tüm işletme içine yayılmasıdır. Üçüncüsü ise rakiplerinin önünde, müşterileri, tedarikçileri ve pazarlama kanalları ile iyi ilişkiler kuran, pazar ihtiyaçlarını öngören bir yeteneğe sahip olmak gelir (Kyriakopoulos ve Moorman, 2004: 220; Slater, Hult ve Olson, 2010: 552; Sarkees, Hulland ve Prescott, 2010: 169; Vorhies, Orr ve Bush, 2011: 740). Bu amaçlara ulaşabilmek ve uzun ömürlü olabilmek için örgütler, mevcut yeteneklerini kullanmayı ve yeni yetenekler keşfetmeyi aynı anda ve birbirine karıştırmadan yönetmeyi bilmelidir. Ayrıca unutulmamalıdır ki aynı zaman çerçevesi içinde bu iki boyut örgütsel kaynakların kullanımı konusunda birbiriyle rekabet içinde olacaktır. Eğer aralarındaki etkileşim, mevcut yetenekleri kullanma boyutunun daha yoğun biçimde kullanılması konusunda bir etkiyi harekete geçirirse keşfetme boyutunun zayıf kalmasına neden olabilir. Tam tersine, eğer aralarındaki etkileşim, yeni yetenekleri keşfetme boyutunun daha yoğun biçimde kullanılması konusunda bir etkiyi harekete geçirirse mevcut yetenekleri kullanma boyutunun zayıf kalmasına neden olabilir (Piao, 2014: 212). Bu

nedenle çift yetenekliliğin her iki boyutunun dengeli bir biçimde kullanılması örgütlerin uzun ömürlü olmaları için gereklidir.

5.1. Çift Yetenekli Pazarlama Yönetiminin Yazınsal Gelişimi

Çift yeteneklilik kavramı çeşitli pazarlama konularıyla ilişkilendirilmiştir. Bu konuda yapılan ilk araştırmalardan biri olan Aulakh ve Sarkar (2005), kavramı pazarlamada stratejik çift yeteneklilik olarak tanımlamışlardır. Aulakh ve Sarkar'a (2005) göre, stratejik çift yeteneklilik, işletmelerin ürün, pazar ve sahip oldukları kaynakları karşısında, mevcut stratejileri kullanma ve yeni stratejiler elde etme yeteneklerini birleştirme becerileridir. Güney Amerika'daki üretim işletmeleri üzerine yaptıkları araştırmada, mevcut stratejileri kullanma ve yeni stratejiler elde etme yeteneklerini aynı anda kullanan işletmelerin performanslarının da yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır (Judge ve Blocker, 2008: 916).

Konuya ilişkin yapılan diğer araştırmalar incelendiğinde; Atuahene-Gima (2005), Jansen, Bosch ve Volberda (2005), Jansen, Bosch ve Volberda (2006) Li ve Huang (2012), Cegarra-Navarro ve Dewhurst (2007), Menguc ve Auh (2008), Voss ve Voss (2012), Li ve Lin (2008), Chandrasekaran, Linderman ve Schroeder (2012), Hughes, Martin, Morgan ve Robson (2010), Yalcinkaya, Calantone ve Griffith (2007) ve Cao, Gedajlovıc, Zhang'un (2009) müşteri ve ürünlerde yeniliğin çift yetenekliliği açısından baktığı anlaşılmaktadır. Kyriakopoulos ve Moorman (2004), Tollin ve Schmidt (2012), Slater, Hult ve Olson (2010), Sarkees, Hulland ve Prescott (2010) ve Vorhies, Orr ve Bush (2011) pazarlama stratejisi açısından baktığı anlaşılmaktadır. Gibson ve Birkinshaw (2004), Jasmand, Blazevic ve Ruyter'ın (2012), Lubatkin, Simsek, ling ve Veiga (2006) tarafından işgörenlerin davranışlarındaki çift yeteneklilik olarak tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. He ve Wong (2004) ile Chang ve Hughes (2012), çift yetenekliliğe teknolojik yenilik açısından baktığı anlaşılmaktadır. Kristal, Huang ve Roth (2010) konuya tedarik zincirlerinde çift yeteneklilik açısından yaklaşmışlardır.

Pazarlamada çift yeteneklilik alanında yazın taraması sonucunda elde edilen araştırmalara yapılan meta-analiz sonucunda; araştırmaların son on yıllık zaman içinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Atuahene-Gima (2005), elektronik firmalarının pazarlama ve araştırma-geliştirme müdürleri ile CEO'ları üzerinde yaptığı araştırmasında; yöneticilerin, mevcut ürün yenilikçilik yetenekleri ile bu yeteneklerin yenilenmesi çalışmaları arasında önemli bir stratejik ikilem içinde olduklarını ortaya koymuştur. Kyriakopoulos ve Moorman, (2004), paketlenmiş yemek sektöründe faaliyet gösteren firmaların pazarlama yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmasında; çift yetenekliliği pazarlama stratejisi olarak belirlemiştir.

Jasmand, Blazevic ve Ruyter (2012), çağrı merkezi çalışanlarının çift yetenekli davranışlarının satış performansını, müşteri memnuniyetini ve verimliliği artırdığını ileri sürmüştür. Chandrasekaran, Linderman ve Schroeder (2012), tıbbi cihazlar üreten ileri teknoloji işletmelerinin takım üyeleri ve liderleri üzerine yaptığı araştırmada; stratejik, proje ve bağlamsal düzenleme seviyesindeki çift yetenekliliğin örgütsel performans üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. He ve Wong (2004), kimya ve elektronik sektöründe imalat yapan işletmelerinin CEO'ları üzerinde yaptığı araştırmasında çift yetenekli yenilik stratejisinin satış oranıyla anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Chang ve Hughes (2012), imalat ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerin yönetici ve ürün müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; örgüt yetenekleri ile radikal yenilik performansı arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler bulmuştur. Kristal, Huang ve Roth (2010), otomobil, ileri teknoloji, kimya, savunma, ilaç, tüketim malları ve sağlık malzemeleri üretim işletmelerinin genel müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; yöneticilerin operasyonel verimlilikleri artırmaya çalışırken diğer taraftan da operasyonel avantajları artıracak fırsatları aramaları gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Li ve Lin (2008), ileri teknoloji firmalarının üst yönetim, pazarlama, üretim ve araştırma geliştirme müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; çift yetenekliliğin gelişimi için yöneticilerin ürün pazar dengesini, mevcut yetenekleri kullanmak ile yeni yetenekler keşfetme arasındaki muhtemel çatışmayı engelleyecek şekilde iyi düzenlemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Li ve Huang (2012), finans sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin orta ve üst seviye müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; çift yetenekliliğin ürün geliştirme yeterliliği ile yeni ürün performansı arasında aracılık rolü üstlendiğini ortaya koymuştur.

Menguc ve Auh (2008), makine, yemek, inşaat, metal, otomobil, kimya, elektrik ve elektronik, metal ürünleri ve basın yayın sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin CEO'ları üzerinde yaptığı araştırmada; çift yetenekliliğin performans üzerindeki etkisinin pazar yönlülük ile düzenlenebileceğini ileri sürmüştür. Voss ve Voss (2012), tiyatro iletişim grubuna üye müdürler üzerinde yaptığı araştırmada; ürün çift yetenekliliği ile pazar çift yetenekliliği arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Slater, Hult ve Olson (2010), imalat ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin pazarlama müdürleri üzerine yaptıkları araştırmada; çift yetenekliliğin boyutlarını pazarlama stratejisi yaratımı ve pazarlama stratejisi uygulaması olarak belirlemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, çevresel durumların ve işletme stratejisinin, çift yetenekliliğin boyutları üzerinde önemli etkileri olduğu şeklindedir.

Sarkees, Hulland ve Prescott (2010), halka açık imalat ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin pazarlama müdürleri üzerinde araştırma yapmıştır. Araştırmacılar çift yetenekliliğin boyutlarını firma ve pazarlama seviyesinde ayrı ayrı incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre; pazarlama stratejisi uygulamaları, çift yeteneklilik ile performans arasında tam aracılık etkisi göstermektedir. Hughes, Martin, Morgan ve Robson (2010), bilgisayar ve elektronik malzemeleri üreten ileri teknoloji işletmelerinin yönetici kademesindeki çalışanlar üzerindeki araştırmasında; pazarlama farklılaştırma stratejisi yenilikte çift yetenekliliği için önemli bir değişken.

Yalcinkaya, Calantone ve Griffith (2007), dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları ithalatı yapan işletmelerin sahipleri ve yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmada; pazarlama kaynaklarının ithalatçıların mevcut yeteneklerini geliştirmede, teknolojik kaynakların ise keşfetme yeteneklerini geliştirmede etkili olduğudur. Ayrıca mevcut yetenekleri kullanmanın keşifsel yetenekleri geliştirmede destekleyici etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Lubatkin, Simsek, ling ve Veiga (2006), imalat, bilimsel ve teknik hizmetler ve inşaat sektörlerinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin CEO ve üst yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmada; yöneticilerin davranışsal bütünleşmeleri ile çift yetenekliliğe yönelim seviyeleri arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu sonuçta da performansın arttığını ortaya koymuşlardır.

Vorhies, Orr ve Bush (2011), dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları satışı yapan işletmelerin pazarlama yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmada; pazar bilgisinin çift yetenekli pazarlama boyutları ile müşteri odaklı pazarlama yeteneklerini ve sonuçta da örgütsel performansın artacağını ileri sürmüşlerdir. Cegarra-Navarro and Dewhurst (2007), tele komünikasyon sektöründe faaliyet gösteren KOBİ'lerin müdür ve genel direktörleri üzerinde yaptığı araştırmada; çift yetenekliliği örgütsel öğrenme bağlamında incelemişlerdir. Mevcut bilgiyi kullanma ve yeni bilgiyi keşfetme yeteneklerinin müşteri sermayesi üzerindeki etkisinde çift yetenekliliğin dolaylı etki gösterdiğini ortaya koymuşlardır.

Jansen, Bosch ve Volberda (2005), finansal hizmet veren işletmelerin bölüm müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; çok departmanlı işletmelerin dinamik rekabet ortamlarda rekabet edebilmek için çift yetenekli örgüt bölümleri geliştirdiğini, ayrıca merkeziyetçilikten uzak ve yoğun sosyal ilişkileri olan örgütlerin çift yetenekli olarak hareket edebildiklerini belirlemişlerdir. Jansen, Bosch ve Volberda (2006), finansal hizmet veren işletmelerin genel müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; merkezileşmenin

keşifsel yenilikçiliği olumsuz yönde, formelleşmenin mevcut yetenekleri kullanmada olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca keşifsel yenilikçilik dinamik çevrede daha etkili iken yenilikçilikte mevcut yetenekleri kullanma işletmenin finansal performansı üzerinde yararlı olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Cao, Gedajlovıc ve Zhang (2009), bioteknoloji, yazılım, otomasyon, elektronik, kimya, test ölçüm aletleri ve tıbbi malzemeler üreten işletmelerin üst yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmada; çift yetenekliliğin boyutlarının sinerjik faydaları olduğu, kaynaklarında kısıtlar olan işletmeler için her iki boyutun dengeli olarak kullanılmasının yararlı olduğu, içsel ve dışsal kaynakları yüksek olan işletmeler için her iki boyutun kombinasyonunun yararlı olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Tollin ve Schmidt (2012), finansal hizmet, mobil iletişim, sağlık bakım ürünleri, petrokimyasal ve ev malzemeleri satışı yapan işletmelerin pazarlama müdürleri üzerinde yaptığı araştırmada; yöneticilerin pazarlama mantıklarının bir tür çift yeteneklilik ile açıklanabileceğini ayrıca bu mantığın işletme performansı üzerinde olumlu etkisini ortaya koymuştur. Gibson ve Birkinshaw (2004), elektronik malzemeler, mühendislik, bankacılık, petrol ürünleri, endüstriyel ürünler, otomotiv mühendisliği ve yemek üretimi alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin orta ve üst seviye yöneticileri ile yönetici olmayan çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada; çift yeteneklilliğin örgütsel bağlamda örgüt içi disiplin, destek ve güven özellikleri ile ortaya çıkacağını, sonuç olarak da performansın elde edileceğini ileri sürmüşlerdir.

Pazarlamada çift yeteneklilik alanında alanyazın taraması genel olarak incelendiğinde, konu ile ilgili araştırmaların 2004 yılında başladığı anlaşılmaktadır. Makalelerdeki anahtar kelimeler genellikle keşfetme, kullanma, çift yeteneklilik, yetenek ve performans olarak seçilmiştir. Konu birçok sektörde uygulanmıştır diyebiliriz. Ancak sektörler içinde en çok imalat ve hizmet sektörü öne çıkmaktadır. Özellikle ileri teknoloji kullanan ve son yıllarda ürün geliştiren veya geliştirme düşüncesinde olan işletmeler tercih edilmiştir. Genellikle araştırmalardaki temel amaç, çift yeteneklilik süreçlerinin işletmelere rekabet avantajı elde etmelerinde ve avantajı sürdürmelerinde yardım eden anahtar değişkenler olarak görülmesidir (Vorhies, Orr ve Bush, 2011: 736).

Çift yetenekli pazarlamanın yazınsal gelişimi incelendiğinde; tüm araştırmalarda e-posta ile gönderilen anket yöntemi tercih edildiği anlaşılmıştır. Anlamlı bir fark olmamakla birlikte, genellikle, tek bölümlü işletme, küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ), bölgesel, yıllık geliri veya çalışan sayısı belli miktarın altında veya üstünde olan işletmeler tercih edilmiştir. Kullanılan ölçeklerdeki madde sayısı ortalama 4 ile 6 arasında değişmektedir. Ancak çift yetenekli olduğu düşünülen değişkenler farklılık göstermektedir. Örneğin: firma, oryantasyon, yenilik, radikal yenilikler, artan yenilikler, bilgi, pazar, pazarlama, yetenek, pazarlama strateji yaratılması, strateji uygulama etkiliği, tedarik zinciri, satış ve müşteri hizmetleri gibi. Anket genellikle pazarlama müdürleri, genel müdürler ve diğer yöneticilere uygulanmıştır. Genel olarak, firma performansı, satış büyüklüğü, kar artışı, pazar payı büyüklüğü, operasyonel verimlilik, pazar operasyonlarından nakit akışı ve pazar ünü gibi değişkenlerin bağımlı değişken olarak kullanıldığı görülmektedir.

Mevcut alanyazına uygun olarak, çift yeteneklilik kavramını pazarlama alanına uyguladığımızda iki alt boyutun karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır; mevcut pazarlama yeteneklerini kullanma ve yeni pazarlama yeteneklerini keşfetme.

5.2. Mevcut Pazarlama Yeteneklerini Kullanma

Mevcut pazarlama yeteneklerini kullanma, örgütün tüm bölümleriyle katıldığı, faaliyette bulunulan pazarın tüm boyutlarıyla yakın ilişki içinde olan, müşteri ihtiyaçlarını anlamaya yönelik referans çerçeve oluşturmaya vurgu yapan, örgütsel yetenek olarak tanımlanmıştır (Judge ve Blocker, 2008: 918). Başka bir tanımlamayla, işletmenin faaliyette bulunduğu pazarlar, ürünler ve yetenekleri hakkındaki yeni bilgilerinin gelişimi

anlamında kullanılırken aynı zamanda verimlilik, kontrol, kesinlik ve değişimleri azaltma ile ilgilidir (March, 1991: 71; Bodwell ve Chermack, 2010; Vorhies, Orr ve Bush, 2011; O'Reilly ve Tushman, 2013).

Mevcut pazarlama yeteneklerini kullanma, var olan pazarlar hakkındaki bilgiyi kullanarak onların ihtiyaçlarını gözetmek anlamındadır (Benner ve Tushman, 2003: 243). Örgütler, farklı bölümlerin bütünleşmesi ve çeşitli koordinasyon mekanizmalarını da içeren bağlantılardan oluşmuştur (Jansen, Bosch ve Volberda, 2006: 1662). Bölüm yöneticileri bir taraftan işletme stratejilerini uygulamaktan sorumluyken diğer taraftan da belirlenen satış tahminlerini tutturma zorunluluğu içindedirler. Bu nedenle, faaliyette bulunulan pazara ilişkin günlük bilgilerin yönetilmesiyle elde edilen işletme performansını, bir anlamda, mevcut pazarlama yeteneklerini kullanma olarak tanımlayabiliriz. Bu yeteneğin etkili biçimde kullanılabilmesi, müşterilerin sürekli olarak izlenmesi ve ihtiyaçlarındaki değişimlerin belirlenmesi ile mümkün olur. Ayrıca yöneticiler, gelecekte pazarlarda ortaya çıkabilecek değişimleri tahmin edebilmek için diğer pazarlama karması unsurlarını da dikkate alması yararlı olacaktır (Cantarello, Martini ve Nosella, 2012: 38).

Mevcut pazarlama yeteneklerini kullanma boyutu bir taraftan sahip olunan pazarların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer taraftan bilgi, beceri, ürün tasarımlarının gelişimi, ürün çeşitliliğinin genişletilmesi ve sahip olunan dağıtım kanallarının verimliliğinin de artırılmasıyla ilgilidir (Jansen, Bosch ve Volberda, 2006: 1662). Ancak, sadece bu yeteneği kullanmak örgütlerin uzun ömürlü olmalarında bir engel yaratabilir. Bu nedenle örgütlerin uyarlama süreçleri faaliyette bulundukları zaman ve mekân perspektifi bakımından kendilerine özgü olurlar. Burada anlatılmak istenen, işletmeler alternatifleri değerlendirirken, genellikle daha az maliyetli olan mevcut yetenekleriyle yapabilecekleri işleri tercih etmelidirler. Yakın gelecekte bu davranışlar daha anlamlı ve verimli sonuçlar verebilir. Ancak işletmeler sadece mevcut yetenekleri kullanma eğilimlerini artırırlarsa, sahip oldukları yetenekler zaman içinde yok olma eğilimine girecektir. Tek başına mevcut yetenekleri kullanan işletmeler gelecekte yakalayabilecekleri başarılardan yoksun kalırlar (Piao, 2014: 211).

Mevcut yetenekleri kullanma, sahip olunan beceri, teknoloji ve paradigmaların bir uzantısı niteliğindedir. Ürünlerle ilgili alanda sahip olunan temel bilgi üzerine ilaveler yaparak gelişme sağlamaktır. Böylece sahip olunan güncel yetenekler, yine sahip olunan ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım gibi pazarlama karmalarını, geçmişteki tecrübeleri kullanarak sınırlı çözümler üreterek geliştirmiş olacaktır (Hughes, Martin, Morgan ve Robson, 2010: 3).

5.3. Yeni Pazarlama Yetenekleri Keşfetme

Yeni pazarlama yeteneklerini keşfetmek, gelişmekte olan pazarlardaki müşterilerin ihtiyaçlarını belirleyen radikal yenilik olarak da tanımlanabilir. Böylece yeni tasarlanmış ürünler, yeni pazarlar ve yeni dağıtım kanallarını içeren farklı fikirler önerilmiş olacaktır. Bu durum sahip olunan veya tamamen yeni bilgilerle oluşturulabilir (Jansen, Bosch ve Volberda, 2006: 1662). Bu nedenle yeni pazarlama yetenekleri tanımlanırken mevcut bilgilere ilave olarak yeni bilgilere sahip olmak veya ortaya çıkacak yeni pazarlar için sahip olunan yeteneklerden farklı yeni yeteneklere (Benner ve Tushman, 2003: 243) ulaşmak gerektiği ileri sürülmektedir.

Yeni pazarlama yetenekleri keşfetme, işletmenin halen faaliyette bulunduğu pazarlar, ürünler, teknolojiler ve yetenekler hakkındaki yeni bilgilerinin daha ötesine arama, keşfetme, otonomi ve yenilikçilik gibi davranışlarla gitmektir (March, 1991; Bodwell ve Chermack, 2010; Vorhies, Orr ve Bush, 2011; O'Reilly ve Tushman, 2013). Başka bir tanımlamada, yeni pazarlama yeteneklerini keşfetmek, yöneticilerin tecrübeleriyle, yaratıcı risk alma denemeleriyle ve proaktif davranışlarla işletmeyi yeni pazarlarla tanıştırmaya

ve hizmet etmeye adamaları olarak tanımlanmıştır (Judge ve Blocker, 2008: 918).

İşletmeler, bulundukları çevrede faaliyetlerinde çok yönlü olmak zorundadır. Müşteri istekleri artış göstermekte ve giderek kırılgan olmaktadır. İşletmeler, sadece müşteri ihtiyaçlarını gidermekle kalmamalı aynı zamanda onların gizli isteklerini de yerine getirmek için çaba göstermelerinde de fayda olabilir. Bu nedenle, uzun süreyle hayatta kalabilmek için çabuk değişen pazar şartlarına ve rakiplerine karşıda yenilikçi olmaya çalışabilirler. Sonuç olarak, bir işletme, yeni pazarlama yetenekleri geliştirmek zorundadır (Menguc ve Auh, 2008: 456). Bu sorumluluk temelde pazarlama yöneticilerinin üzerindedir. Pazarlama yöneticileri bir taraftan faaliyette bulundukları pazarları izlerken diğer taraftan da elde ettikleri bilgilerle potansiyel yeni pazarları da belirlemek durumundadır. Bu durum bir anlamda yeni pazarlama yeteneklerini keşfetme olarak tanımlanabilir. Sözü edilen keşiflerin bazı zorlukları da beraberinde getireceği söylenebilir. Zorluklarla birlikte ortaya çıkan risk aynı zamanda işletme için muhtemelen rakiplerinde olmayan (Cantarello, Martini ve Nosella, 2012: 40) ve diğer işletmeler tarafından taklit edilemez bir sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacaktır.

Yeni pazarlama yetenekleri keşfetme boyutu, önceki pazarlama etkileşimlerinde, ürün geliştirmede, fiyatta, tutundurma faaliyetlerinde ve dağıtım kanallarının yönetimiyle ilgili konularda zorluklara da sebep olacaktır (Hughes, Martin, Morgan ve Robson, 2010: 3). İşletmelerin halen faaliyette bulunduğu pazarlar, ürünler, teknolojiler ve yetenekler hakkındaki yeni bilgilerinin daha ötesine gitmesi sonuçta bir adaptasyon sürecini de beraberinde getirir. Bu adaptasyon süreçleri işletmelere rekabet avantajı elde etmelerine ve avantajı sürdürmelerine yardım eden anahtar değişkenler olarak görülmektedir. Ancak kaynakları yeni olarak tanımlanan yeteneklere dönüştürmek kolay değildir. Pazarlama yeteneklerinin kendine has ve taklit edilemeyen özellikleri vardır. Bu durum rakiplerin teşhis etmesine imkân vermeyen bir rekabet avantajı sağlar. Sonuç olarak, yeni pazarlama yetenekleri keşfetme boyutu işletmeler için sürdürülebilir rekabet avantajını sağlayacak güçlü bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Vorhies, Orr ve Bush, 2011: 738).

Yeni pazarlama yetenekleri keşfetmek örgütlerin yaşamlarını bir seviyeye kadar uzatabilir. Eğer örgütsel kaynaklar yoğunluklu olarak bu boyut için harcanırsa zamanla performansta azalmalar olacaktır. Çünkü işletmeler mevcut yetenekleri yerine sürekli olarak yeni yeteneklere odaklanırsa karşılarına çıkan mevcut alternatifler değerlendirilmediği için kaçacaktır. Bu nedenle belli bir dereceye kadar yeni yetenekleri keşfetme boyutunu kullanan işletmeler, uzun süreyle hayatta kalma potansiyeline sahip olabilirler (Piao, 2014: 211). İşletmelerin sürdürülebilir başarısı için en önemli elementlerden biri olarak yeni ürünlerin sürekli olarak keşfedilmesidir denilebilir. Ürün yenilikçiliği, müşteri memnuniyeti ve mevcut olandan daha etkili olma isteği ile işletmelerin toplam performansını artırmasında yardımcı olur. Bu nedenle yeni ürün yenilikçiliği derecesi ile işletme başarısı doğru orantılıdır. Yapılan açıklama çerçevesinde yeni pazarlama yetenekleri, geçmişte yapılandan farklı olarak, faaliyette bulunulan sektörde yeni ürün veya süreçler keşfetmektir (Yalcinkaya, Calantone ve Griffith, 2007: 66) denilebilir.

KAYNAKÇA

1. Achrol, R.S. (1991) Evolution of the Marketing Organization: New Forms for Turbulent Environments. Journal of Marketing, 55, 77-93.
2. Adler, P.S.; Goldoftas, B. ve Levine, D. (1999) Flexibility Versus Efficiency? A Case Study of Model Changeovers In The Toyota Production System. Organization Science, 10, 43–68.
3. Atuahene-Gima, K. (2005) An Exploratory Analysis of the Impact of Market Orientation On New Product Performance: A Contingency Approach. Journal of Product Innovation Management, 12, 275–293.

4. Benner, M.J. ve M.L. Tushman (2003) Exploitation, Exploration, And Process Management: The Productivity Dilemma Revisited. Academy Management Review, 28, 2, 238–256.
5. Bird, A. ve McEwan, M. (2012) The Definitive Guide to Building Marketing Capabilities, John Wiley & Sons, Hoboken, NJ, USA.
6. Birkinshaw, J. ve Gibson, C. (2004) Building Ambidexterity into an Organization. MIT Sloan Management Review, 45, 47–55.
7. Birkinshaw, J. ve Gupta, K. (2013) Clarifying The Distinctive Contribution Of Ambidexterity To The Field Of Organization Studies. The Academy of Management Perspectives, 27, 4, 287-298.
8. Bodwell, W. ve Chermack, T. J. (2010) Organizational Ambidexterity: Integrating Deliberate and Emergent Strategy with Scenario Planning. Technological Forecasting and Social Change, 77, 193– 202.
9. Cantarello, S.; Martini, A. ve Nosella, A. (2012) A Multi-Level Model for Organizational Ambidexterity in the Search Phase of the Innovation Process. Creativity And Innovation Management, 21, 1.
10. Cao, Q., Gedajlovic, E. ve Zhang, H. (2009) Unpacking Organizational Ambidexterity: Dimensions, Contingencies, and Synergistic Effects. Organization Science, 20, 781–96.
11. Cegarra-Navarro, J. G. ve Dewhurst, F. (2007) Linking Organizational Learning And Customer Capital Through An Ambidexterity Context: An Empirical Investigation In SMEs. International Journal of Human Resource Management, 18, 10, 1720–1735.
12. Chandrasekaran, A.; Linderman, K. ve Schroeder, R. (2012) Antecedents To Ambidexterity Competency In High Technology Organizations. Journal of Operations Management, 30, 134–151.
13. Chang, Y.Y. ve Hughes, M. (2012) Drivers Of İnnovation Ambidexterity In Small- To Medium-Sized Firms. European Management Journal, 50, 1, 1-17.
14. Clercq, D. D.; Thongpapanl, N. ve Dimov, D. (2014) Contextual Ambidexterity In SMEs: The Roles Of Internal And External Rivalry. Small Bus. Econ., 42, 191–205.
15. Dover, P.A. ve Dierk, U. (2010) The Ambidextrous Organization: Integrating Managers, Entrepreneurs And Leaders. Journal Of Business Strategy, 31, 5, 49-58.
16. Evers, N.; Andersson, S. ve Hannibal, M. (2012) Stakeholders and Marketing Gapabilities in International New Ventures: Evidence from Ireland, Sweden, and Denmark. Journal of International Marketing, 20, 4, 46-71.
17. Gaya, H. J.; Struwig, M. ve Smith, E.E.. (2013) Creating A Sustainable Competitive Advantage At A High Performing Firm In Kenya. African Journal Of Business Management, 7, 21, 2049-2058.
18. Gibson, C.B. ve Birkinshaw, J. (2004) The Antecedents, Consequences, and Mediating Role of Organizational Ambidexterity. Academy of Management Journal, 47, 209–26.
19. Gupta, A.K., Smith, K.G. ve Shalley, C. E. (2006) The Interplay Between Exploration And Exploitation. Academy of Management Journal, 49, 693–706.
20. Han, M. ve N. C. (2008) Strategic Ambidexterity and Performance in International New Ventures. Canadian Journal of Administrative Sciences, 25, 335–349.
21. He, Z.L. ve Wong, P. K. (2004) Exploration vs. Exploitation: An Empirical Test of the Ambidexterity Hypothesis. Organization Science, 15, 481–494.
22. Hughes, M.; Martin, S. L.; Morgan, R. E. ve Robson, M. J. (2010) Realizing Product-Market Advantage in High-Technology International New Ventures: The Mediating Role

of Ambidextrous Innovation. Journal of International Marketing, 18, 4, 1–21.

23. Im, G.Y. ve Rai, A. (2008) Knowledge Sharing Ambidexterity in Long-Term Interorganizational Relationships. Management Science, 54, 1281– 1296.
24. Jansen, J. J. P.; Van den Bosch, F.A.J.ve Volberda, H.W. (2005) Exploratory Innovation, Exploitative Innovation, And Ambidexterity: The Impact Of Environmental And Organizational Antecedents. Schmalenbach Business Review, 57, 351-363.
25. Jansen, J.J.P.; Van Den Bosch F.A.J. ve Volberda, H.W. (2006) Exploratory Innovation, Exploitative Innovation, and Performance: Effects of Organizational Antecedents and Environmental Moderators. Management Science, 52, 1661–1674.
26. Jasmand, G.; Blazevic, V. ve de Ruyter, K. (2012) Generating Sales While Providing Service: A Study Of Customer Service Representatives' Ambidextrous Behavior. Journal of Marketing, 76, 1, 20-37.
27. Jennings, D.F. ve Seaman, S.L. (1994) High And Low Levels Of Organizational Adaptation: An Empirical Analysis Of Strategy, Structure, And Performance. Strategic Management Journal, 15, 459-475.
28. Judge, W.Q. ve Blocker, C.P. (2008) Organizational Capacity For Change And Strategic Ambidexterity. European Journal Of Marketing, 42, 9/10, 915-926.
29. Kim, N. ve Pae, J.H. (2007) Utilization Of New Technologies: Organizational Adaptation To Business Environments. Journal Of The Academy Marketing Science, 35, 259–269.
30. Kristal, M. M.; Huang, X. ve Roth, A.V. (2010) The Effect of an Ambidextrous Supply Chain Strategy on Combinative Competitive Capabilities and Business Performance. Journal of Operations Management, 69, 415–429.
31. Kyriakopoulos, K. ve Moorman, C. (2004) Tradeoffs in Marketing Exploitation And Exploration Strategies: The Overlooked Role Of Market Orientation. International Journal of Research In Marketing, 21, 219–240.
32. Lavie, D.; Stettner U. ve Tushman, M.L. (2010) Exploration and Exploitation Within and Across Organizations. The Academy of Management Annals, 4, 1, 109–155.
33. Lessard, D.; Lucea, R. ve Vives, L. (2013) Building Your Company's Capabilities Through Global Expansion. Sloan Management Review, 61.
34. Li, C. R. ve Lin, C.J. (2008) The Nature Of Market Orientation And The Ambidexterity Of Innovations. Management Decision, 46, 7, 1002-1026.
35. Li, Y.H. ve Huang, J.W. (2012) Ambidexterity's Mediating İmpact On Product Development Proficiency And New Product Performance. Industrial Marketing Management, 41, 1125–1132.
36. Lubatkin, M.H.; Simsek, Z.; Ling, Y. ve Veiga, J. F. (2006) Ambidexterity and Performance in Smallto Medium-Sized Firms: The Pivotal Role of Top Management Team Behavioral Integration. Journal of Management, 32, 646–672.
37. March, J.G. (1991) Exploration and Exploitation in Organizational Learning. Organization Science, 2, 71–87.
38. Menguc, B. ve Auh, S. (2008) The Asymmetric Moderating Role of Market Orientation on the Ambidexterity-Firm Performance Relationship for Prospectors and Defenders. Industrial Marketing Management, 37, 4, 455–70.
39. Miller, D.; Lant, T.K.; Milliken, F. ve Korn, H. (1996) The Evolution of Strategic Simplicity: Exploring Two Models Of Organizational Adaption. Journal Of Management, 22, 6, 863-887.
40. O'Reilly, C. A. ve Tushman, C. M. (2004) The Ambidextrous Organization. Harvard Business Review, 74–81.

41. O'Reilly, C. A. ve Tushman, M. L. (2008) Ambidexterity as a Dynamic Capability: Resolving the Innovator's Dilemma. Research in Organizational Behavior, 28, 185–206.
42. O'Reilly, G. A. ve Tushman, M. L. (2013) Organizational Ambidexterity: Past, Present, And Future. Academy of Management Perspectives, 27, 4, 324-338.
43. Piao, M. (2014) A Long Life After Exploitation And Exploration. European Journal of Innovation Management, 17, 2, 209-228.
44. Popadiuk, S. (2012) Scale For Classifying Organizations As Explorers, Exploiters Or Ambidextrous. International Journal of Information Management, 32, 75– 87.
45. Raisch, S. ve Birkinshaw, J. (2008) Organizational Ambidexterity: Antecedents, Outcomes, and Moderators. Journal of Management, 34, 375–409.
46. Sarkees, M.; Hulland, J. ve Prescott, J. (2010) Ambidextrous Organizations And Firm Performance: The Role Of Marketing Function Implementation. Journal of Strategic Marketing, 18, 2, 165-184.
47. Simsek, Z. (2009) Organizational Ambidexterity: Towards a Multilevel Understanding. Journal of Management Studies, 46, 597–624.
48. Slater, S. F.; Tomas M.H.G. ve Olson, E.M. (2010) Factors Influencing The Relative Importance Of Marketing Strategy Creativity And Marketing Strategy Implementation Effectiveness. Industrial Marketing Management, 39, 551–559.
49. Slotegraaf, R. J.; Moorman, C. ve Inman, J. (2003) The Role of Firm Resources in Returns to Market Deployment. Journal of Marketing Research, 15, 295-309.
50. Smith, W. ve Tushman, M. (2005) Managing Strategic Contradictions: A Top Management Model for Managing Innovation Streams. Organization Science, 16, 522–536.
51. Srivastava, R. K.; Shervani, T.A. ve Fahey, L. (1998) Market-Based Assets and Shareholder Value: A Framework for Analysis. Journal of Marketing, 62, 2-18.
52. Teece, D. J.; Pisano, G. ve Shuen, A. (1997) Dynamic Capabilities And Strategic Management. Strategic Management Journal, 18, 7, 509–533.
53. Tollin, K. ve Schmidt, M. (2012) Marketing Logics, Ambidexterity and Influence. Journal of Strategic Marketing, 20, 6, 509–534.
54. Tushman, M.L. ve O'Reilly, C. (1996) Ambidextrous Organizations: Managing Evolutionary and Revolutionary Change. California Management Review, 38, 8–30.
55. Vorhies, D.W.; Orr, L.M. ve Bush, V.W. (2011) Improving Customer-Focused Marketing Capabilities And Firm Financial Performance Via Marketing Exploration And Exploitation. Journal of The Academy Marketing Science, 39, 736–756.
56. Voss, G. ve Voss, Z.G. (2012) Strategic Ambidexterity in Small and Medium-Sized Enterprises: Implementing Exploration and Exploitation in Product and Market Domains. Organization Science, Articles in Advance, 1–19.
57. Yalcinkaya, G.; Galantone, R.J. ve Griffith, D.A. (2007) An Examination of Exploration and Exploitation Capabilities: Implications for Product Innovation and Market Performance. Journal of International Marketing, 15, 4, 63–93.
58. Yang, D. (2012) The Effect Of Intangible Resource Bundling On Ambidextrous Capabilities The Moderating Effect of EO and MO. Business Management Dynamics, 2, 5, 01-04.

Yönetim Enformasyon Sistemleri[1]

Yaşar AKÇA[2]

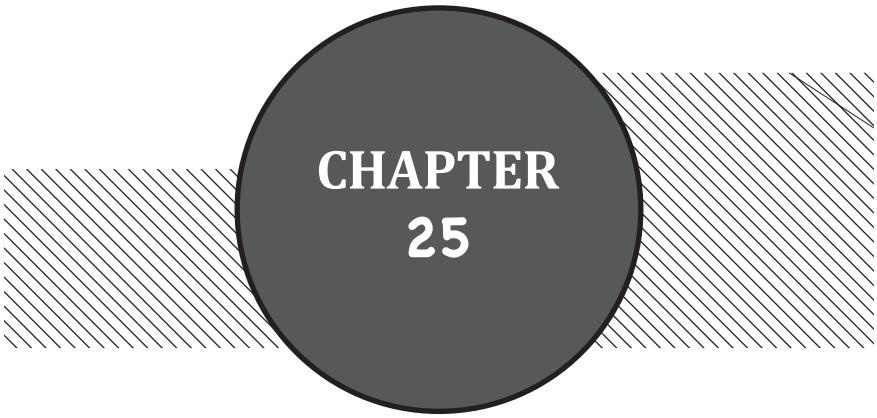

[1] Bu çalışma Yaşar Akça'nın doktora tezinden üretilmiştir

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

1. GİRİŞ

Bugün iş hayatında çok sık kullanılan enformasyon sistemleri ya da enformasyon teknolojileri terimi bilgisayar donanımı ve bilgisayar yazılımından oluşur. İşletmelerde planlama, kontrol, koordinasyon, karar vermek amacıyla bilgisayara dayalı enformasyonun biriktirilmesi, işlenmesi, depolanması, iletilmesi, analiz edilmesi, yayılımını sağlayan, bilgisayar donanımı ve bilgisayar yazılımından oluşan ürünler yönetim enformasyon sistemi olarak ifade edilmektedir (Laudon ve Laudon, 1991:5; Ollila ve Lyytinen, 2003:276).

İşletmeler bilgisayarlara dayalı enformasyon teknolojilerinin etkin kullanımına ihtiyaç duymaktadırlar. Hauser ve Hebert'in de (1992:10) dikkatini çeken, işletme yönetimi alanındaki en önemli gelişmelerden biri bilgisayarlardan faydalanılması olmuştur. Düşük maliyeti, güçlü işlemcisi, yaygın bulunabilirliği sayesinde en küçük işletmelerde bile bilgisayara dayalı yönetim enformasyon sistemleri mevcuttur (Thong, Yap ve Raman, 1997:253). Güçlü ve etkin enformasyon altyapısı, firmanın hayatta kalmasında vizyonunu destekler. Yönetim enformasyon sistemleri sayesinde firmalar; yoğun global rekabet ortamında varlıklarını sürdürmek, ekonomik güç olarak büyümek, organizasyonel karar vermeyi iyileştirmek, yönetim ve faaliyetleri desteklemek, ürünün kısalan pazar ömrünü dikkate alarak üretim yapmak, yeni ürün ve hizmet çeşitliliğini artırmak, verimliliği yükseltmek, yenilikleri uygulamak, mal ve hizmet kalitesini geliştirmek, hızla değişen çevreye uyum, tedarikçilerle ve müşterilerle entegrasyonu gerçekleştirmek, tüketicinin ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik belirsizlikleri en aza indirmek, toplam maliyetleri düşürmek, işlem zamanlarını kısaltmak, stokları minimum seviyeye indirmek gibi faaliyetlerde kontrol ve koordinasyonu sağlamaktadırlar.

Diğer taraftan enformasyon, organizasyona stratejik kaynak sağlar. Torkzadeh ve arkadaşlarının (2004:107) belirttiği üzere, etkin enformasyon teknolojisi uygulaması, organizasyonlarda yüksek performansa katkıda bulunur. Enformasyon teknolojisi üretim faktörlerinin etkin kombinasyonunu sağlar. O'Brien (1997:4), firmaların sahip oldukları başarılı enformasyon sistemlerinin hayati bileşen olduğunu belirtir. Jonscher (1983:13), enformasyon teknolojisinin kullanımındaki iyileşmelerin gelecekteki ekonomik büyümenin temel kaynağı olabileceğini ifade etmektedir. Bugünün ekonomik sistemleri bilgisayar, enformasyon, haberleşme, teknoloji, internet temeline dayalı olarak "bilgi yoğun" (Johannessen, Olsen ve Olaisen, 1997:96) hale gelmiştir. Bunların gelecekte de artarak önemini koruyacağını söylemek kehanet sayılmaz.

Dolayısıyla işletmeler yoğun bilgisayar teknolojisi yatırımına gereksinim duymaktadırlar. Bilgisayarların yaygınlaşmasıyla organizasyonların enformasyon sistemlerinin uygulanmasına ve geliştirilmesine yaptıkları yatırımların hızlandığına Zviran ve Erlich (2003:81) işaret etmiştir. Modern işletmelerin enformasyon ve teknolojiye giderek artan bağımlılığı "dijital devrim" (Premkumar ve Roberts, 1999:467) teriminde ve "enformasyon çağı" (Grover, Teng, Segars ve Fiedler, 1998:141) ifadesinde anlamını bulmuştur.

Enformasyon teknolojisi uygulaması; enformasyon teknolojisinin kullanıcılar arasında yayılımına yönelik organizasyonel bir çaba olarak tanımlanmıştır (Cooper ve Zmud, 1990:124).

2. ENFORMASYON SİSTEMLERİ VE TEKNOLOJİLERİ

Bu bölümde önce enformasyon sistemi ve enformasyon teknolojisi terimlerinin tanımları yapılacaktır. Enformasyon sistemlerinin faaliyetlerini oluşturan süreçler, sistemin bileşenleri, veri, enformasyon, bilgi, işletmeye yararları, uygulama problemleri, kritik başarı faktörleri hakkında açıklamalara yer verilecektir.

İşletmelerde ve diğer organizasyonlarda planlama, kontrol, koordinasyon, karar vermek amacıyla bilgisayara dayalı enformasyonun biriktirilmesi, işlenmesi, depolanması, iletilmesi, analiz edilmesi ve yayılımını sağlayan yazılım ve donanım sistemleri enformasyon sistemi olarak tanımlanmıştır (Turban, Mclean ve Wetherbe, 1999:17; Laudon ve Laudon, 1991:5; Ollila ve Lyytinen, 2003:276). Diğer bir tanım da Bailey ve Pearson (1983:530) tarafından yapılmıştır. Onlara göre enformasyon sistemi: "bilgisayar tabanlı ürün ve hizmet yönetimidir". Enformasyon sistemleri girdileri (veri ve talimatlar) işler ve ürettiği çıktıları (raporlar, hesaplamalar) kullanıcılara veya diğer sistemlere gönderir. Enformasyon sistemleri yöneticilerin karar vermesinde, işgörenlere yardımda, firmanın iş akışının koordinasyonunda, çeşitli problemlerin çözümünde gereklidir. Faaliyetlere destek ve karar verme fonksiyonlarına yönelik enformasyon sağlayan bilgisayara dayalı, entegre bir kullanıcı-makina sistemidir (Robson, 1997:81). Yöneticilerin sorumlu olduğu planlama, yöneltme, kontrol faaliyetlerinde zamanında ve etkin kararlar alabilmeleri için iç ve dış kaynaklardan veriye dayalı uygun enformasyon sağlarken formalleştirilmiş prosedürler kullanan sistemdir (Lucey, 1991:20). O'Brein (1997:4), enformasyon sisteminin bileşenlerini dikkate alarak enformasyon sistemini; bir organizasyonda enformasyonun veri kaynaklarından toplanması, dönüştürülmesi, yayılması için haberleşme şebekelerinin, yazılımın, donanımın, insanın kombinasyonunun gerçekleştirilmesi olarak tanımlamıştır. Burda enformasyon sistemi, veri girişleri, süreçler, enformasyon çıktılarıyla bir bütündür.

Enformasyon teknolojisi daha dar kapsamlıdır. Enformasyon sisteminin teknolojik yönüne işaret eder. İnsanların hammaddeleri değerli mallara ve hizmetlere çevirmek için işlerinde kullandıkları ekipman, araç, bilgisayar, makina, materyal, süreç, teknik, kabiliyet, bilgi ve yeteneklerin kombinasyonuna enformasyon teknolojisi denilmektedir (Jones, 2004:264; Komacek, Lawson ve Horton, 1990:2).

Başka bir ifadeyle organizasyonda enformasyon iletişimini sağlayan, girdileri çıktılara çevirecek prosedürlerin programlanması enformasyon teknolojisi olarak isimlendirilir. Örneğin bilgisayarlar, robotlar, bilgisayar ağları, telefon, faks, uydu, enformasyon teknolojisinin birer elemanıdır. Burda görevler standartlaştırılır. Standartlaştırma tam otomasyonla sağlanır. Enformasyon teknolojisi verinin taşınması, grafik olarak gösterilmesi, işlenmesi, depolanması, biriktirilmesinde kullanılır. Enformasyon teknolojisi aynı zamanda bütün teknolojilerle ilişkili olduğundan haberleşme kolaylıklarını, uygulama programlarını, sistem programlarını, bilgisayar ekipmanlarını içerir. Enformasyon teknolojisinin özelliği farklı çevrelerde uygulanabilmesidir. Enformasyon teknolojisi, enformasyon sisteminin bir alt sistemidir. Çoğu zaman enformasyon teknolojisi terimi enformasyon sistemi yerine de kullanılmaktadır. Knol ve Stroeken (2001:228), enformasyon teknolojisini şöyle tanımlamıştır: Enformasyonun yayılmasını, haberleşmeyi, süreçleri, stok maliyetlerini önemli derecede azaltan haberleşme, entegre devreler, kontrol sistemleri, yazılım mühendisliği, bilgisayarlar, radikal yeniliklerle ilişkili bir temel üzerinde ekonomideki hizmet sistemlerini, üretim kontrolünü, yönetimi etkileyen yeni bir tekno-ekonomik paradigmadır. Kısacası enformasyon teknolojisi organizasyonların teknik özünü oluşturur (Floyd ve Zahra, 1990:359). Enformasyon teknolojisi (IT) veri taşınmasında, süreç, depolama, biriktirmede kullanılan bütün teknolojilerle ilişkilidir. Hartman ve arkadaşları (2002:929), enformasyon teknolojilerini şirketler için evrensel bir tedavi yöntemi olarak kabul etmektedir. Çünkü, enformasyon sistemi uygulamaları, faaliyetleri düzenleyerek düşük maliyetleri gerçekleştirebilir. Performans artışına yol açar. Endüstrinin yapısal özelliklerini etkiler (Choe, 2003:259). Ward ve Bawden (1997:55), enformasyon teknolojisini modern organizasyonların temel kaynaklarından biri olarak düşünmektedir. Enformasyon sistemleri (IS) ve enformasyon teknolojileri (IT), performans iyileştirmelerinde, organizasyonel değişim programlarında gittikçe artan yoğunlukta kullanılmaktadır (Yetton, Sharma ve Southon, 1999:53).

Buonanno ve arkadaşlarına (2005:390) göre, teknolojik yenilik organizasyonel değişimi ifade eder. Venkatraman (1994:390), organizasyonel dönüşümü beş seviyede sınıflandırmıştır (Bakınız Şekil 2.1.):

1- Lokal otomasyon: Bu strateji yalnızca mevcut bağımsız prosedürlerin lokal otomasyonu içindir. Minimum çaba gerektirir. İşletme süreç performansını artıracak sonuçlar vermesi beklenir. Mevcut süreçlerin basit otomasyonuyla rekabetçi avantaj elde etmek mümkün değildir.

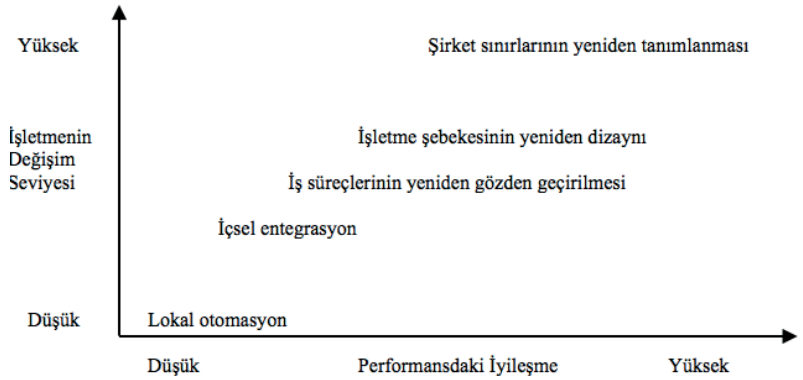

Şekil 2.1. Organizasyonel Değişim Faktörleri

Kaynak: Buonanno, G.,Faverio, P., Pigni, F., Ravarini, A., Sciuto, D. ve Tagliavini, M. (2005). Factors Affecting ERP System Adoption, Journal of Enterprise Information Management, 18(4), s.390.

2- İçsel entegrasyon: Rekabetçi avantaj oluşturmak için kurumun enformasyon sistemi ile iş süreçlerini entegre etmeyi amaçlar. Teknolojik ve organizasyonel seviyede entegrasyon gerektirir. İş süreç yapıları değişmeden kalır. Farklı işletme fonksiyonları ortak amaçlara ulaşmak için işbirliği yapmak zorundadır.

3- İş süreçlerinin yeniden gözden geçirilmesi: İş süreçlerinin kısmi ya da komple yeniden dizaynını içerir. Şirket prosedürlerini ve organizasyonel yapıyı etkiler.

4- İşletme şebekesinin yeniden dizaynı: Şirketin sınırları dışında meydana gelen değişimler dış ilişki şebekesini bütünüyle etkileyebilir. Süreç entegrasyonu içinde sürekli enformasyon değişimi ve yetenek paylaşımının gerçekleştirilebilmesi büyük bir çabayı gerektirir.

5- Şirket sınırlarının yeniden tanımlanması: Ortak girişimler, uzun dönem anlaşmalar, lisans sözleşmeleri şeklindeki organizasyonlar arasında meydana gelen güçlü ilişkilerin oluşturulması suretiyle rekabetçi çevrenin yeniden tanımlanması mümkün olur. Enformasyon teknolojileri bunu mümkün kılar.

Jones (2004:153), bugünlerde en önemli trendin yeni enformasyon teknolojilerinin kullanımı olduğunu ileri sürmektedir. Ragu-Nathan ve arkadaşları (2004:459), enformasyon sistemlerinin, organizasyonun rekabetçi uygulamalarında hayati bir öneme sahip olduğunu, organizasyonların yeni enformasyon teknolojisini adapte ederek ve kullanarak kendilerini farklılaştırmaya çabaladıklarını vurgulamaktadır.

Diğer bir ifadeyle enformasyon sistemleri organizasyonun rekabetçiliğinin entegre bir parçası haline gelmiştir. Nokia'nın insan kaynakları müdürlüğünü yapan Pentti Sydanmaanlakka (2002:40) ise enformasyon sistemlerinin yeni çalışma metotlarını oluşturduğunu, yenilikçi çözümler sunduğunu, elektronik ticaretin bu değişim türüne iyi bir örnek

olduğunu ifade etmiştir.

Enformasyon sistemleri firmada gördükleri fonksiyonlara göre farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Enformasyon sistemlerinin çeşitleri şunlardır:

- Muhasebe ve finans enformasyon sistemi,
- Üretim (operasyon/imalat) enformasyon sistemi
- Pazarlama enformasyon sistemi
- İnsan kaynakları yönetimi enformasyon sistemi (Turban, McLean ve Wetherbe, 1999:47)

2.1. Enformasyon Sistemlerinde Faaliyetler

Enformasyon sistemleri dört ana faaliyet çerçevesinde çevrimi tamamlar. Bunlar: girdi, süreç, çıktı ve geri bildirimdir (Laudon ve Laudon, 1991:5-6).

Girdi: Faaliyete başlamak ve sürdürmek için ihtiyaç duyulan, sisteme girilen şeylerdir (Komacek, Lawson ve Horton, 1990:8; O'Leary ve Williams, 1989:24). İşletmenin içinden veya dış çevresinden ham veri kaynakları toplanır.

Süreç: Ürünün dizaynı, üretimi, satışına eşlik eden işler ve görevlerdir. Ham girdiler işlenir (O'Leary ve Williams, 1989:24), daha uygun ve yararlı forma dönüştürülür.

Çıktı: Üretim sürecinin sonundaki ürünlerdir (O'Leary ve Williams, 1989:24), ürünün kendisidir (Komacek, Lawson ve Horton, 1990:9). Süreçten geçirilmiş enformasyon, insanlar tarafından veya işletme faaliyetlerinde kullanılmak üzere transfer edilir (Laudon ve Laudon, 1991:6). Enformasyon sistemleri enformasyonu depolar.

Geribildirim: Çıktının, organizasyon üyeleri tarafından girdi aşamasında düzeltmeleri yapmasına yardımcı olmak için geri gönderilmesidir (Laudon ve Laudon, 1991:6). Üretimde girdiler, süreçler, çıktılar, geribildirim metoduyla izlenir. Diğer bir ifadeyle, sistemin kendisinden veya çevresinden sisteme haberleşmenin dönmesidir (O'Leary ve Williams, 1989:24). Girdi aşamasını değerlendirmede kullanılır (Bakınız Şekil 2.2.).

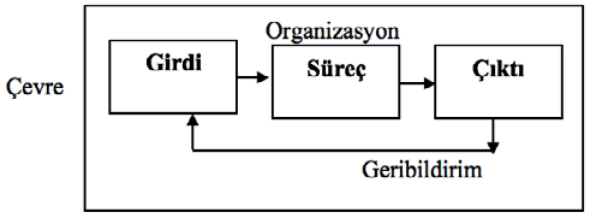

Şekil 2.2. Enformasyon Sistemlerinin Faaliyetleri: Girdi, Süreç, Çıktı ve Geribildirim.

Kaynak: Laudon, K.C. ve Laudon, J.P. (1991). Business Information Systems: A Problem Solving Approach, Orlanda: The Dryden Pres, s.6.

2.2. Enformasyon Sistemlerinin Bileşenleri

Enformasyon sistemini yalnızca bilgisayar donanımı ve yazılımı terimleri içinde tanımlamak yanlış olacaktır. Turban ve arkadaşları (1999:18), enformasyon sistemlerinin temel bileşenleri olarak donanım, yazılım, veri tabanı, şebeke, prosedürler ve insanı işaret etmiştir. Diğer araştırmacılar Laudon ve Laudon (1991:8) ise, enformasyon sistemini üç bileşene ayırmıştır. Bunlar: teknoloji, organizasyon ve insandır.

- Teknoloji: Verinin işletmede kullanımı için transformasyona tabi tutulup düzenlenmesine teknoloji denir (Laudon ve Laudon, 1991:10). Belirli işletme hedefini başarmak için kullanılan bir araçtır.

- Organizasyon: Firmalar formal organizasyonlardır. İnsan emeği çalıştırır. Satış, üretim, insan kaynakları, finans gibi belirli birimlerden oluşur. Laudon'lara (1991:8) göre organizasyonlar hiyerarşik yapıdadır. Firma çalışanları otorite seviyelerine (hiyerarşiye) göre düzenlenmiştir. Hiyerarşinin üst seviyesini yönetim, alt seviyesini işçiler oluşturur. Resmi prosedürler, kurallar, görevler koordine edilmiştir. Her organizasyonun kurum kültürü, değerleri, iş yapma şekilleri vardır.
- İnsan: Veri girişlerini insan yapar. Enformasyon sistemini, enformasyon teknolojisini işlerinde kullanan (O'Brein, 1997:4 ; Senn, 1995:65), çıktıdan yararlanan veya sistemde çalışan bireylerdir. İnsan; sistemi dizayn eder, kurar ve geliştirir (Cats Baril ve Thompson, 1997:170). Yöneticiler ve işgörenler işletme çevresi içinde enformasyon sistemlerinden yararlanırlar. İşgörenlerin işlerine, bilgisayar teknolojilerine yönelik tutumları1, enformasyon sistemlerinin verimli kullanılabilmesini etkiler (Laudon ve Laudon, 1991:9). O'Brien (1997:4), enformasyon sistemlerinin bileşenlerini bir piramite benzetmiştir (Bakınız Şekil 2.3.). Piramitin zirvesini insan, tabanını şebekeler oluşturmaktadır.
- Veritabanı: Büyük miktarlarda verinin, dosyaların, tabloların merkezde depolanmasını, paylaşımını sağlar. Organizasyondaki herkes veritabanına ulaşabilir (Cats Baril ve Thompson, 1997:172).
- Yazılım: Verinin işlenmesini sağlar. Yazılım sözcüğü, genel olarak bilgisayarlarda yüklü işletim sistemlerini ve bu sistemler üzerinde çalıştırılan her çeşit programı ifade etmektedir. Bilgisayar işletim sistemi üzerinde çalışan her program, yazılımdır.
- Donanım: Bilgisayarı oluşturan işlemci, monitör, klavye gibi bileşenlerle yazıcı, tarayıcı, faks ve modem gibi araçlardır. Veri ve enformasyonu kabul eder, süreçlerde işler ve onları gösterir. Özel destek sağlar. Bağımsız, güçlü, taşınabilir bilgisayarlardır (Cats Baril ve Thompson, 1997:172).
- Şebekeler: Verinin değişimi için (Cats Baril ve Thompson, 1997:172) sistemi birleştirerek farklı bilgisayarlardaki kaynakların paylaşılmasını sağlar.
- Prosedürler: İstenen çıktıyı üretmek, enformasyon sürecindeki bileşenleri birleştirmek amacıyla gerekenleri belirten talimatlar setidir. Enformasyon sistemine katılan insanın enformasyon teknolojisiyle nasıl karşılıklı etkileşime gireceğini tanımlar (Cats Baril ve Thompson, 1997:170). Örneğin ATM'den para çekmek istenildiğinde prosedürler seti takip edilmelidir. Prosedürler olduğu gibi takip edilmediği takdirde enformasyon sistemi fonksiyonunu icra etmeyecektir.

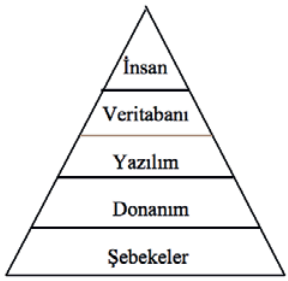

Şekil 2.3. Enformasyon Sistemlerinin Bileşenleri.

Kaynak: O'Brien, J.A. (1997) Introduction to Information Systems, Eighth Ed., Chicago: Irwin, s.4.

[1] **Tutum:** Firma da yenilikçi faaliyetlerle ilgilenilmesinden ortaya çıkan pozitif veya negatif beklenti derecesidir (Montalvo, 2006:317).

- Haberleşme: Büyük miktarlarda verinin güvenli, doğru, entegre, hızlı bir şekilde ulaşmasıdır (Cats Baril ve Thompson, 1997:172).

2.3. Veri, Enformasyon ve Bilgi Ayrımı

Yönetim enformasyon sistemlerinin girdisi veri, çıktısı enformasyon ve bilgidir. Turban ve arkadaşları (1999:45), enformasyon sistemlerinin başlıca hedeflerinden birinin, veriyi ekonomik şekilde işleyip enformasyona veya bilgiye dönüştürmek olduğunu belirtmişlerdir. Veri, enformasyon ve bilgi enformasyon sisteminin girdileridir, çıktıları da olabilirler. Burda veri, enformasyon ve bilgi terimlerinin kısaca açıklanması gereklidir.

- Veri: Latincede datum tekil, data çoğuldur. Bir durumun yapılandırılmamış ham gerçekleridir (Cats Baril ve Thompson, 1997:171). Başka bir ifadeyle, enformasyonun oluşması için sürece giren ham materyaldir (Ward, 1995:24). Sayılarla, harflerle, sembollerle veya her üçünün kombinasyonuyla tanımlanır (Senn, 1995:64). Veri hemen hemen bütün gözlenen ve kaydedilen faaliyetlerin içinde çok miktarda bulunur. Üretilebilen, düzenlenmedikçe herhangi bir özel anlamı olmayan, kaydedilebilen, sınıflandırılabilen, depolanabilen, bulunabilen, güncelleştirilebilen, iptal edilebilen işlemler, faaliyetler ve olaylardır (Turban, McLean ve Wetherbe, 1999:45). Bir veri tabanı verileri toplar, düzenler. Veri para ile alınıp satılabilir (Cats Baril ve Thompson, 1997:171). Bir olayı aydınlatmak, bir gerçeği ortaya çıkarmak, karara ya da sonuca varmak amacıyla toplanır.
- Enformasyon: Latince "informare" kelimesinden türetilmiştir. Latince karşılığı "şekil veya form vermek" demektir. Verinin süreçten geçirilmiş ve organize edilmiş, şekillendirilmiş, anlamlı, alıcı için daha yüksek değeri ve daha özel kullanımı olan yararlı hale dönüştürülmesidir (Laudon ve Laudon, 1991:14). Cats Baril ve Thompson (1997:171) ise enformasyonu; daha önceden belirlenen duruma uygun olarak meydana gelecek, alıcının zihninde değişime yol açan mesaj veya sinyal şeklinde tanımlar. Veri belirli bir amaç için işlenmiş ve belirsizliği azaltılmıştır. Alıcı anlam çıkarır, tartışır ve uygular. Uygulama programı tarafından veri işlenir. Enformasyon, verinin seçilmesinden ve özetlenmesinden ortaya çıkar (Avison ve Fitzgerald, 2000:12). Ward (1995:24), enformasyonu; insanların gereksinim duyduklarında bilgiye dönüştürülebilen veri şeklinde tanımlar. Enformasyon, firma içinde ve firmalar (tedarikçiler, kanal üyeleri, müşteriler) arasında oluşturulur ve dağıtılır (Bhatt ve Stump, 2001:36).

Enformasyonun veriye göre ayırt edici özellikleri şunlardır: ilgili olma, değerli olma, zamanlılık[2], doğruluk[3], belirsizliğin azaltılmış olması (CatsBaril ve Thompson, 1997:172), bütünlük[4], ulaşılabilirlik[5] ve anlaşılabilirliktir[6] (Özer, Yücel ve Yılmaz, 2003:80).

- Bilgi: Mevcut probleme veya faaliyete uygulandığında anlama, tecrübe, öğrenme, deneyime dönüşen işlenmiş, organize edilmiş, biriktirilmiş, paylaşılan enformasyonun insanlar tarafından kullanılmasıdır (Turban, McLean ve Wetherbe, 1999:45; Laudon ve Laudon, 1991:14). Veri kritik uygulamalar için işlenmiştir. Bilgi, geçmiş deneyim ve tecrübeyi yansıtır. Alıcıya, sağlanan çok yüksek potansiyel değere sahip organizasyonel enformasyonun kullanılması bilgidir (Avison ve Fitzgerald, 2000:12).

[2] Zamanlılık: Enformasyonun tam ihtiyaç duyulduğu anda kullanıma sunulmasıdır (Özer, Yücel ve Yılmaz, 2003:80).

[3] Doğruluk: Belirli bir zaman diliminde elde edilen ya da üretilen ve doğruluğundan emin olunan enformasyon miktarının toplam enformasyon miktarına oranıdır (Özer, Yücel ve Yılmaz, 2003:80).

[4] Bütünlük: Enformasyonun ihtiyacı karşılayacak derecede ayrıntılı olması ve konuyla ilgili tüm boyutları açıklamasıdır (Özer, Yücel ve Yılmaz, 2003:80).

[5] Ulaşılabilirlik: Enformasyonun ihtiyaç duyulduğunda elde edilebilir ve işlenebilir durumda bulunmasıdır (Özer, Yücel ve Yılmaz, 2003:80).

[6] Anlaşılabilirlik: Enformasyonun anlaşılabilir ortak bir dil içinde, şekil ve ayrıntı düzeyinin gözetilmesidir (Özer, Yücel ve Yılmaz, 2003:80).

2.4. Enformasyon Teknolojisinin İşletmeye Yararları

Enformasyon sistemleri sürekli gelişmektedir. Enformasyon sisteminin işletmede kullanımı çeşitli rekabetçi avantajlar sağlar. Enformasyon sistemleri özellikle; verimlilik artışı, kalite iyileştirme, rekabetçiliği artırma, hizmet artışı, maliyet tasarrufu amaçlarıyla kullanılmaktadır (Hartman, Fok, Fok ve Li, 2002:929).

Grover ve arkadaşlarının (1998:141) elde ettikleri bulgular, enformasyon teknolojisinin verimlilik ile kompleks bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Wiseman ve MacMillan (1984), enformasyon sistemi uygulamalarından elde edilen beş farklı rekabetçi avantaj şeklini ifade etmişlerdir. Bunlar; farklılaştırma, maliyet, yenilik, büyüme ve birleşme avantajlarıdır. Thong ve arkadaşları da (1996:248), enformasyon teknolojisinin işletmelerin pazarlarını geliştirmelerine, satışlarını artırmalarına, kârlılığı artırmalarına yardım edeceğine işaret etmiştir. Hauser ve Hebert (1992:10), enformasyon sisteminin karar verme sürecinin daha iyi hale gelmesinde, uzman işgörenlerin daha verimli kullanımında, karar verme zamanını, güvenilirliği, doğruluğu iyileştirme gibi faydalar sağladığını ortaya koymuşlardır.

Wreden (1997:36), ampirik çalışmasında enformasyon sisteminin organizasyonel performans üzerindeki etkilerini tespit etmiştir. Ankete katılan şirketlerin %51'inde verimlilikte artış, %39'unda maliyetlerde azalma, %36'sında karar vermeyi iyileştirme, %33'ünde müşteri ilişkilerinde yükselme ve yine %33'ünde yeni stratejik uygulamalar geliştirildiği kaydedilmiştir.

Kurumlar pek çok sebepten dolayı enformasyon sistemleri üzerine yatırıma karar vermektedir. Literatürde enformasyon sistemlerinin ve teknolojilerin firma üzerindeki katkılarına, diğer bir ifadeyle başarılı kurulum uygulamalarından elde edilen faydalara değinilmiştir. Bunlar:

1. İç ve dış enformasyon kaynaklarından hızlı, doğru, zamanında enformasyon sağlar. Mevcut ve muhtemel fırsatlar, problemler tanımlanır. İsabetli kararların verilmesi, maliyetlerin azaltılması mümkündür (Hunton, Lippincot ve Reck, 2003:182). Karar verme sürecinde daha az zaman harcanır.
2. Bütün işgörenler ve bütün fonksiyonlar aynı yazılım platformunu eş zamanlı (simultane) kullandıklarından, organizasyon hiyerarşisi içinde güncel ve daha fazla enformasyona kolayca ulaşılır. Dolayısıyla enformasyon sistemleri mevcut gerçekleri gösterir (Kroenke ve Hatch, 1988:15).
3. Koordinasyonun iyileştirilmesinde hayati bir rol oynar (Siriginidi, 2000:376-377). Organizasyonel enformasyon haberleşmesinde daha az insan etkileşimini sağlamak mümkündür. Enformasyon teknolojisi, iç ve dış süreçler üzerinden haberleşmeyi sağlar. Haberleşme kanallarının maliyeti düşer. Enformasyon sistemleri kişiler arası haberleşmeyi kolaylaştırır.
4. Coğrafi yönden, büyük mesafeler boyunca enformasyon transferini hızlandırır, kolaylaştırır ve ucuzlatır (Davenport ve Short, 1990:17).
5. Yetkili ve karar vermeye katılan organizasyonel seviyelerin sayısı azaltılır (Hunton, Lippincot ve Reck, 2003:167). Ademi merkeziyetçi karar yapısını destekler.
6. Yöneticilere kontrol sistemi sağlar. Enformasyon teknolojileri standart davranışa yönlendirir. Astların davranışının izlenmesinde daha iyi enformasyon temin eder. Rollerin etkinliğini artırır. İşgören performansının etkin kaydı ve izlenmesi mümkün olur.
7. Firma faaliyetlerinde ölçek etkinliğinin artışı sağlanır (Poston ve Grabski, 2001:275; Burns, Turnipseed ve Riggs, 1991:9). Daha etkin yönetime izin verir. Birkaç yerde veya bir yerde çalışan grupların etkinliğini ve etkililiğini artırır. Enformasyon tekno-

lojisi rakiplere karşı sürdürülebilir[7] avantaj sağlar (Floyd ve Zahra, 1990:357). Enformasyon teknolojisi şirketin performansını iyileştirir.

8. Yapılandırılmamış süreçleri yapılandırır (Turban, McLean ve Wetherbe, 1999:5). Süreçlerdeki görevleri değiştirir. Hızlı yazma ve düzeltme mümkündür.
9. Elle yapılan görevleri, yarı otomatik işletme süreçlerini otomasyona bağlar. Böylelikle süreçlerdeki işgücünü azaltır ve işgücünün yerini alır (Davenport ve Short, 1990:17).
10. Enformasyon teknolojisi, bilginin biriktirilmesini, yayılmasını, kaydedilmesini içeren bilgi yönetimine izin verir (Davenport ve Short, 1990:17). Kompleks analitik metotları beraberinde getirerek analizleri genişletir. Süreç içinde detaylı enformasyon sağlar. Kurum içi ve kurum dışı haberleşmeye aracılık yapar (Davenport ve Short, 1990:17), bu sayede karar vermek için gereken enformasyon zamanında toplanır ve yayılır (Poston ve Grabski, 2001:275).
11. Enformasyon sistemleri hedefleri ve standartları bildirir. Enformasyon teknolojisi, organizasyona maliyet etkinliği sağlayan bir yapı dizayn eder (Jones, 2004:153). Standart organizasyonel bilgi, hedeflere yönelik ilerlemenin izlenmesini daha da kolaylaştırır. Girdi ve çıktıları detaylı kaydeder. İşletme fonksiyonlarına ait kayıtlar tutulur. Faaliyetler kayıt altına alınır. Özellikle stok yatırımında azalma meydana gelir (Burns, Turnipseed ve Riggs, 1991:9).
12. Enformasyon teknolojisi belirsizliği azaltır (Blili, Raymond ve Rivard, 1998:138). Enformasyon teknolojisi yöneticilerin değişimle başa çıkmasında önemli bir araç olmuştur (Adamson ve Shine, 2003:451).
13. Enformasyon sistemiyle müşteri hizmetinde (Burns, Turnipseed ve Riggs, 1991:9), verimlilik ve kalitede iyileşmeler beklenir.
14. Enformasyon teknolojisi organizasyonel hafıza için yapı sağlar (Robey, Boudreau ve Rose, 2000:127). Büyük miktarlardaki enformasyon yönetilebilir, çok yönlüdür ve yararlıdır (Keskin, Zehir ve Eren, 2003:712).
15. Enformasyon teknolojisinin kullanımı iç haberleşmeyi artırdığından (Kearns ve Lederer, 2004:906), organizasyonlara koordinasyon ve kontrol için teknoloji tabanlı yapı sağlar. İşletmeler tarafından yeni enformasyon teknolojilerinin başarılı adaptasyonu rekabetçi stratejilerin kritik bir elementini oluşturur (Teng, Grover ve Güttler, 2002:13).

2.5. Enformasyon Sistemi Uygulama Problemleri

Enformasyon teknolojilerinin uygulanması, bilgisayar tabanlı enformasyon sistemini kurmak için yönetsel kararla başlayan bir süreçtir ve yeni sistem, organizasyonun enformasyon sistemine entegre edildiğinde faaliyet tamamlanır.

Burns ve arkadaşları (1991:6-8), meydana gelen uygulama problemlerinin nedenlerini üç problem alanı içinde ortaya koymaktadır:

1) Yönetim problemleri: Enformasyon sisteminin uygulama süreci iyi anlaşılmamıştır. Yönetim problemlerinin merkezinde zayıf planlama, organizasyonun farklı bölümleri arasında işbirliği yokluğu ve gerekenleri yapmada gecikmeler söz konusudur. Yönetim, uygulama görevinin önemini kavrayamamıştır.

2) Teknik problemler: Teknik problemler beş kategori içinde sınıflandırılır. Bunlar; sistemin dizaynı, kapasite planlama, veritabanı yapısı, envanter seviyelerinin yönetimi ve zaman planlamadır. Enformasyon teknolojisi uygulaması yüksek seviyelerde organizasyo-

[7] Burda sürdürülebilir terimi; rakipler tarafından çok hızlı taklit edilmesine direnç gösteren firmanın stratejik önemdeki ürünlerini ve süreçlerini iyileştirme beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Fichman, 2004:142)

nel ve teknik komplekslik içerir (Zviran, 2003:2).

3) İnsan problemleri: İnsan problemlerine haberleşme, sistem eğitimi, kullanıcı katılımı, sistemlerin kabulü girer. Uygulama esnasında organizasyonel değişim ihtiyacı tahmin edilememiştir ve buna yönelik çalışmalar yapılmamıştır.

Enformasyon teknolojisinin adaptasyon güçlüklerini ve risklerini inceleyen Schroder ve Sohal (1999:1287) şu noktalara işaret etmektedir;

1. Uygulama esnasındaki kesintiler,
2. İş akışı üzerindeki ters etkiler,
3. Finansal hedefleri gerçekleştirmede başarısızlık,
4. Ekipman problemleri,
5. Enformasyon teknolojisinin gerektirdiği yeteneklerde yetersizlikler,
6. Yönetim enformasyon sistemlerinin entegre edilememesi,
7. İşgücü muhalefetidir.

Enformasyon teknolojisini henüz adapte etmeyen küçük firmalarda bunun nedenlerini araştıran Proudlock ve arkadaşları (1999:246) ise, beş neden tespit etmişlerdir:

1. **Zaman yokluğu.** Enformasyon sistemlerinin kurulumu, uygulanması, öğrenilmesi zaman gerektirir
2. **Enformasyon teknolojisini tanımama.** İşletme sahiplerinin bilgisayarlara karşı tutumu ve faydalarından haberdar olmaması işletmenin teknolojiden yararlanmasını önler.
3. **Finansal kaynak yokluğu.** Enformasyon teknolojisi uygulaması bünyesinde sürekli kaynak ihtiyacı gösterir.
4. **Enformasyon teknolojisinin maliyetinin faydasından daha fazla olduğu algısı.**
5. **Enformasyon teknolojisinin organizasyonda çok az kullanılacağı algısı.**

3. SONUÇ

Bu araştırma sayesinde genelde enformasyon sistemlerinin, özelde enformasyon teknolojilerinin işletmeler için ayrılmaz bir parça (mütemmim cüz) olduğu ortaya konulmuştur. Enformasyon sistemine sahip olmayan organizasyonlar kör ve topal hale gelmektedir. Nasıl ki canlıların varlıklarını sürdürebilmesi için suya gereksinim varsa organizasyonların da varlıklarını devam ettirebilmeleri için enformasyon sistemlerini kullanmaları gerekmektedir. Üstelik teknolojinin en son versiyonu adapte edilmelidir. Bugün işletme ana bilim dalının bir uzmanlık alanını da yönetim enformasyon sistemleri oluşturmaktadır.

İşletmeye kurulan yönetim enformasyon sisteminin kullanıcı dostu olduğu, öğrenilmesinin kolay, kullanıcıların işlerine olumlu etki edeceği duyurulmalıdır. Kullanıcıların sisteme yönelik direnç gösterebilecekleri olasılığı daima göz önünde bulundurulmalı ve söz konusu faktörü elimine edecek yönetim uygulamaları gerçekleştirilmelidir. Ayrıca üst yönetimin katılımının sağlanmadığı herhangi bir teknolojik sistem uygulamasının ölü doğuma benzediğini söylemek abartılı olmayacaktır. Enformasyon sisteminin organizasyona adaptasyonu nedeniyle ortaya çıkan yeniden yapılanma ve eğitim ihtiyacına istinaden, enformasyon teknolojisi bütçesinin planlanması ve yönetilmesi de önemli konulardan biridir. Sonuç olarak organizasyonların hayatta kalabilmelerinde rol oynayan, aynı zamanda çevreleriyle denge sağlayan çevresel değişimlere adapte olabilme yetenekleri enformasyon sistemlerinin kullanımı sayesinde artacaktır.

Son söz olarak yazar, bu çalışmanın bundan sonra yapılacak yönetim enformasyon sistemleri alanındaki araştırmalara katkı sağlamasını ve teşvik etmesini ümit etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adamson, I. ve Shine, J. (2003). Extending the new technology acceptance model to measure the end user information systems satisfaction in a mandatory environment: a bank's treasury, *Technology Analysis & Strategic Management*, 15(4), s. 441-455. DOI: 10.1080/09537320300013603 3
2. Avison, D.E. ve Fitzgerald, G. (2000). Information Systems Development: Methodologies, Techniques and Tools, 2nd Edition, Londra: McGraw Hill Book Company Europe.
3. Bailey, J.E. ve Pearson, S.W. (1983). Development of a tool for measuring and analyzing computer user satisfaction, *Management Science*, 29(5), s. 530-545. http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.29.5.530
4. Bhatt, G.D. ve Stump, R.L. (2001). An empirically derived model of the role IS networks in business process improvement initiatives, *Omega*, 29(1), s. 29-48. https://doi.org/10.1016/S0305-0483(00)00029-3
5. Blili, S., Raymond, L. ve Rivard, S. (1998). Impact of task uncertainty, end user involvement and competence on the success of end-user computing, *Information & Management*, 33(3), s. 137-153. https://doi.org/10.1016/S0378-7206(97)00043-8
6. Buonanno, G.,Faverio, P., Pigni, F., Ravarini, A., Sciuto, D. ve Tagliavini, M. (2005). Factors affecting ERP system adoption: a comparative analysis between SMEs and large companies, *Journal of Enterprise Information Management*, 18(4), s. 384-426. DOI: 10.1108/17410390510609572
7. Burns, O. M., Turnipseed, D. ve Riggs, W.E. (1991). Critical success factors in manufacturing resource planning implementation, *International Journal of Operations & Production Management*, 11(4), s. 5-19. https://doi.org/10.1108/01443579110136221
8. Cats Baril, W. ve Thompson, R. (1997). Information Technology and Management, Chicago: Irwin.
9. Choe, J.M. (2003). The effect of environmental uncertainty and strategic applications of IS on a firm's performance, *Information & Management*, 40(4), s. 257-268. https://doi.org/10.1016/S0378-7206(02)00008-3
10. Cooper, R.B. ve Zmud, R.W. (1990). Information technology implementation research: a technological diffusion approach, *Management Science*, 36(2), s. 123-139. http://dx.doi.org/10.1287/mnsc.36.2.123
11. Davenport, T.H. ve Short, J. (1990). The new industrial engineering: information technology and business process redesign, *Sloan Management Review*, 31(4), s. 11-27.
12. Fichman, R.G. (2004). Real options and IT platform adoption: implications for theory and practice, *Information Systems Research*, 15(2), s. 109-213. https://doi.org/10.1287/isre.1040.0021
13. Floyd, S.W. ve Zahra, S.A. (1990). The effect of fit between competitive strategy and IT adoption on organizational performance in small banks, *Technology Analysis & Strategic Management*, 2(4), s. 357-372. DOI: 10.1080/09537329008524022
14. Grover, V., Teng, J., Segars, A.H. ve Fiedler, K. (1998). The influence of information technology diffusion and business process change on perceived productivity: the IS executive's perspective, *Information & Management*, 34(3), s. 141-159. https://doi.org/10.1016/S0378-7206(98)00054-8
15. Hartman, S.J., Fok, L.Y., Fok, W.M. ve Li, J. (2002). Relationships among quality management, IS use and organizational performance in the health care and nonhealth care setting, *Total Quality Management*, 13(7), s. 927-943.

16. Hauser, R.D. ve Hebert, F.J. (1992). Managerial issues in expert system implementation, *SAM Advanced Management Journal*, Winter, s. 10-15. https://doi.org/10.1016/0737-6782(93)90034-N
17. Hunton, J.E., Lippincott, B. ve Reck, J.L. (2003). Enterprise resource planning systems: comparing firm performance of adopters and nonadopters", *International Journal of Accounting Information Sytems,* 4(3), s. 165-184. https://doi.org/10.1016/S1467-0895(03)00008-3
18. Johannessen, J.A., Olsen, B. ve Olaisen, J. (1997). Organizing for innovation, *Long Range Planning*, 30(1), s. 96-109. https://doi.org/10.1016/S0024-6301(96)00101-X
19. Jonscher, C. (1983). Information Resources and Economic Productivity, *Information Economics and Policy*, 1(1), s. 13-35. https://doi.org/10.1016/0167-6245(83)90016-1
20. Jones, G.R. (2004). Organizational Theory, Design and Change, Fourth Edition, New Jersey: Pearson Education International.
21. Kearns, G.S. ve Lederer, A.L. (2004). The impact of industry contextual factors on IT focus and the use of IT for competitive advantage", *Information & Management*, 41(7), s. 899- 919. https://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.018
22. Keskin, H., Zehir, C. ve Eren, Ş. (2003). The effect of information technologies on total quality management processes: an application of the private sector enterprises in Turkey", *Global Business and Technology Association* s. 711-718.
23. Knol, W.H.C. ve Stroeken, J.H.M. (2001). The diffusion and adaption of information technology in small and medium sized enterprises through IT scenarios", *Technology Analysis & Strategic Management*, 13(2), s. 227-246. https://doi.org/10.1080/09537320123815
24. Komacek, S.A., Lawson, A.E. ve Horton, A.C. (1990). Manufacturing Technology, New York: Delmar Publishers Inc.
25. Kroenke, D. ve Hatch, R. (1988). Business Information Systems, (Fifth Ed.), New York: McGraw Hill.
26. Laudon, K.C. ve Laudon, J.P. (1991). Business Information Systems: A Problem Solving Approach, Orlanda: The Dryden Pres.
27. Lucey, T. (1991). Management Information Systems, (6th Ed.), London: DP Publications.
28. Montalvo, C. (2006). What triggers change and innovation?, *Technovation*, 26(3), s. 312-323. https://doi.org/10.1016/j.technovation.2004.09.003
29. O'Brien, J.A. (1997). Introduction to Information Systems, (Eighth Ed.), Chicago: Irwin.
30. O'Leary, T.J. ve Williams, B.K. (1989). Computers and Information Systems, (Second Edition), California: The Benjamin / Cummings Publishing Company Inc.
31. Ollila, E.M. ve Lyytinen, K. (2003). Why organizations adopt information system process innovations: a longitudinal study using diffusion of innovation theory, *Information Systems Journal*, 13(3), s. 275-297. https://doi.org/10.1046/j.1365-2575.2003.00141.x
32. Özer, G., Yücel, R. ve Yılmaz, M. (2003). Kurumsal kaynak planlama sistemlerine y**önelik** kullanıcı algılarının analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), s. 77-94.
33. Poston, R. ve Grabski, S. (2001). Financial impacts of enterprise resource planning implementations, *International Journal of Accounting Information Sytems*, 2(4), s. 271-294. https://doi.org/10.1016/S1467-0895(01)00024-0
34. Premkumar, G. ve Roberts, M. (1999). Adoption of new information technologies in rural small businesses, *Omega*, 27(4), s. 467-484. https://doi.org/10.1016/S0305-

0483(98)00071-1

35. Proudlock, M., Phelps, B. ve Gamble, P. (1999). "IT adoption strategies: best practice guidelines for professional SMEs, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 6(3), s. 240-252. https://doi.org/10.1108/EUM0000000006678
36. Ragu-Nathan, B.S., Apigian, C.H., Ragu-Nathan, T.S. ve Tu, Q. (2004). A path analytic study of the effect of top management support for information systems performance, *Omega*, 32(6), s. 459-471. https://doi.org/10.1016/j.omega.2004.03.001
37. Robey, D., Boudreau, M.C. ve Rose, G.M. (2000). Information technology and organizational learning: a review and assessment of research, *Accounting Management & Information Technologies*, 10(2), s. 125-155. https://doi.org/10.1016/S0959-8022(99)00017-X
38. Robson, W. (1997). Strategic Management & Information Systems, (Second Edition), London: Pitman Publishing.
39. Schroder, R. ve Sohal, A.S. (1999). Organisational characteristics associated with AMT adoption: towards a contingency framework, *International Journal of Operations & Production Management*, 19(12), s. 1270-1291. https://doi.org/10.1108/01443579910294237
40. Senn, James A. (1995). Information Technology in Business: Principles, Practices and Opportunities, New Jersey: Prentice Hall.
41. Siriginidi, S.R. (2000). Enterprise Resource Planning in Reengineering Business, *Business Process Management Journal*, 6(5), s. 376-391. https://doi.org/10.1108/14637150010352390
42. Sydanmaanlakka, P. (2002). An Intelligent Organization Integrating Performance, Competence and Knowledge Management, Oxford: Capstone Publishing Limited.
43. Teng, J.T.C., Grover, V. ve Güttler, W. (2002). Information technology innovations: general diffusion patterns and its relationships to innovation characteristics, *IEEE Transactions of Engineering Management*, 49(1), s. 13-27. **DOI:** 10.1109/17.985744
44. Thong, J.Y.L., Yap, C.S. ve Raman, K.S. (1996). Top management support, external expertise and information systems implementation in small businesses, *Information Systems Research*, 7(2), s. 248-267. https://doi.org/10.1287/isre.7.2.248
45. Thong, J.Y.L., Yap, C.S. ve Raman, K.S. (1997). Environments for information systems implementation in small businesses, *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*, 7(4), s. 253-278. DOI: 10.1207/s15327744joce0704_1
46. Torkzadeh, G., Koufteros, X. ve Doll, W.J. (2004). Confirmatory factor analysis and factorial invariance of the impact of information technology instrument", *Omega*, 33(2), s. 107-118. https://doi.org/10.1016/j.omega.2004.03.009
47. Turban, E., McLean, E. ve Wetherbe, J. (1999). Information Technology for Management, (2nd Ed.), New York: John Wiley & Sons Inc.
48. Venkatraman, N. (1994). IT enabled business transformation: from automation to business scope redefinition, *Sloan Management Review*.
49. Ward, J. (1995). Principles of Information Systems Management, London: Routledge.
50. Ward, M.G. ve Bawden, D. (1997). User-centred and user-sensitive implementation of and training for information systems: a case study, *International Journal of Information Management,* 17(1), s. 55-71. https://doi.org/10.1016/S0268-4012(96)00042-4
51. Wiseman, C. ve MacMillan, I.C. (1984). Creating competitive weapons from information systems, *Journal of Business Strategy*, 5(2), s. 42-49. https://doi.org/10.1108/eb039057
52. Wreden, N. (1997). Business boosting technologies, *Beyond Computing*, 27(6), s. 36

53. Yetton, P., Sharma, R. ve Southon, G. (1999). Successful IS innovation: the contingent contributions of innovation characteristics and implementation process, *Journal of Information Technology*, 14(1), s. 53-68. https://doi.org/10.1080/026839699344746

54. Zviran, M. (2003). User satisfaction in ERP system: some empirical evidence, *Journal of The Academy of Business and Economics*, March, 2(1), s. 1-23.

55. Zviran, M. ve Erlich, Z. (2003). Measuring IS user satisfaction: review and implications, *Communications of The Association for Information Systems*, 12(1), s. 81-103. https://doi.org/10.17705/1CAIS.01205

Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi

Recep ARSLAN[1]

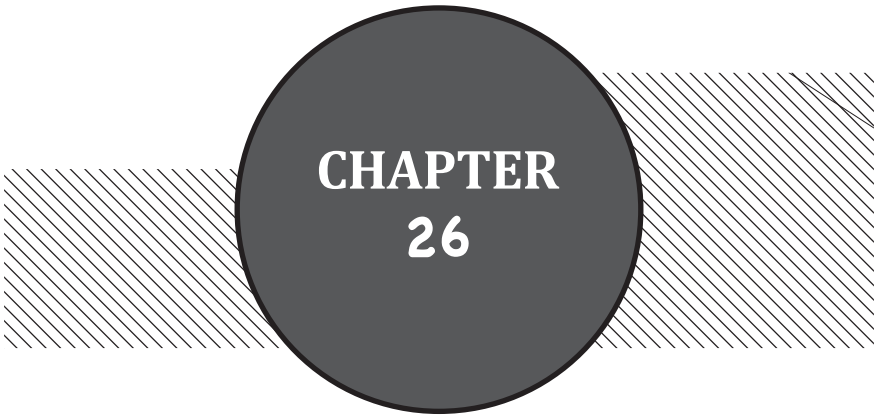

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

GİRİŞ

Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin ve 1930'lu yıllardaki koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranının etkileri Türkiye'de de müessir olmuş, başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi halkta huzursuzluğa yol açmıştır. Bunun üzerine Atatürk çıktığı yurt gezisinde durumu değerlendirmeye çalışmıştır. Halkevlerinin ortaya çıkışında dönemin şartlarının yanı sıra II. Meşrutiyet deneyimi ve Türk Ocakları'nın da önemli bir payı vardır. Türk Ocakları işlerliğini kaybedince 1931'de tüm mal varlığına el konulmak suretiyle Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmiş ve Türk Ocakları kapatılmıştır (Arıkan, 1999: 262- 266). Halkevleri, 19 Şubat 1932'de ilk olarak 14 şehirde açılmıştır. Muğla'da da bir Halkevi şubesi açılması söz konusu olmuş, fakat Halkevi için uygun bir bina bulunamamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda şimdiki Ziraat Bankası'nın yerinde bulunan Şehir Kulübü'nün binası Halkevi'ne tahsis edilmiştir. Böylece 21 Şubat 1933'de Muğla Halkevi açılmıştır (Akça, 2002: 156). Milas Halkevi ise 23 Şubat 1934'te günümüz öğretmenevi binasının olduğu alanda faaliyete geçmiştir (Çolak, 2001: 102; Taşkıran, 2003: 101). Milas Halkevi açılışından itibaren halkevi talimatnamelerine uygun faaliyet yürütmüştür. Gerçekten de Halkevleri, 1951 yılına kadar talimatnamelerle idare edilmişlerdir (Özacun, 1996: 87). Halkevleri, Cumhuriyet değerlerini benimsemiş bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Bu kurumlar, Cumhuriyet rejimini ve değerlerini halka aktararak benimsetmek için; sosyal yardım, spor etkinlikleri, tiyatro ve sinema gösterimleri, folklor ve edebiyat, sağlık ve modern tarım alanında çalışmalar yapmıştır. Halkevi organlarınca yapılan yayınlar; yeni Cumhuriyet rejiminin halka benimsetilmesini sağlarken, aynı zamanda yerel tarihin öğretilmesini, köylünün bilinçlendirilmesini ve kültürel değerlerin yaşatılmasını hedeflemiştir. Halkevleri, faaliyetlerini bünyesinde kurulan dokuz şube vasıtasıyla yürütmüştür. 1932 CHP Halkevleri Talimatnamesi'nde bu şubelerin isimlerine şöyle yer vermiştir: *"Dil, Tarih, Edebiyat", "Güzel Sanatlar", "Temsil", "Spor", "İçtimai Yardım", "Halk Dershaneleri ve Kurslar", "Kütüphane ve Neşriyat", "Köycüler"* ve *"Müze ve Sergi"* (CHP Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 5).

Halkevleri; yurdun her köşesinde dergiler çıkarmış, kitaplar yayımlamış, konferanslar ve kongreler düzenleyerek ulusal kültürün gelişmesini sağlamıştır. Halkevleri, halkçılık temeline dayalı çağdaş bir halk yaratma projesinin aracısı olmuştur. Halkevleri projesi, bir anlamda da dil ve tarih kurumlarının tamamlayıcısı olmuştur. Dil ve tarih kurumlarının yaptığı çalışmalar, halkevleri dergileri vasıtası ile halka ulaştırmıştır (Çeçen, 2007: 277- 278). Halkevlerinin önemle üzerinde durduğu kültürel faaliyetler, özellikle yayın alanında kalıcı izler bırakmıştır. Dönemin zor şartlarında neşredilen dergi, kitap ve broşürler, günümüzde sosyal bilimlerin birçok alanında kaynak olarak kullanılmaktadır (Bilgi, 2001: 131). Milas Halkevi Dergisi *"Yeni Milas"* da Cumhuriyet ülküsüne hizmet etmiş ve günümüz araştırmacılarının ilgisini çekmiştir.

Milas Halkevi'nin resmi yayın organı "Yeni Milas", yayın hayatına 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1936'da başlamıştır. Derginin ilk sayısının 29 Ekim tarihine çıkarılmasının özel bir anlamı vardır. Yeni Milas ilk basımından itibaren 5 sayı neşredilmiş ve derginin yayın hayatı Şubat 1937'de son sayının yayınlanması ile son bulmuştur. Halkevi dergilerine çoğu zaman derginin yayımlandığı coğrafya ile ilgili isimler verilmiştir (Özacun, 1996: 92). Bazen de doğrudan yerleşim yeri isimleri verilmiştir. Aylık olarak neşredilen Milas Halkevi Dergisi'ne de yerleşim yeri ismi verilmiştir. Yeni Milas Dergisi'nin incelendiği bu çalışma, nitel araştırma tekniklerinden birisi olan doküman inceleme modeli ile yürütülmüştür. Çalışma, Yeni Milas Dergisi'nin incelenip değerlendirilmesi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma ile Halkevi dergileri üzerine yapılan çalışmalara küçük ölçekte de olsa katkı sağlamak hedeflenmiştir.

1. DERGİNİN AMACI

Milas Halkevi Dergisi'nin 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1936 tarihli ilk sayının birinci sayfasında yer alan önsözde derginin çıkarılış amacı şu şekilde açıklanmıştır: *"En büyük bayramımızda Halkevimiz bugün şu dergiyi çıkarmakla çok seviniyor. Güzel ve basit hadiseler tek olmazmış derler. İçimizde bugün 29 Birinci Teşrin(Ekim)'in en derin saadetleri* çarpınırken*, sahifelerini karıştırmaya başlayacağımız dergiminiz bize ne derin bir ruh huzuru ve ne büyük bir ümit veriyor. Bu derginin her sahifesinde kendi bağrımızdan kopup gelen hislerin ve heyecanların en berrak akislerini bulacağız. Güzel tabii çerçevesiyle, münevver gönüllü halkı ile medeni vasıtaların her türlüsüne çok ihtiyaç duyan Milâs'ımız böyle bir fikir hareketini, örnek olabilecek kadar idare ve sevk edebilir. Yalnız, çok yalvarılırız ki; bu ilk tecrübemizin bütün kusurları, bütün eksiklikleri en samimi surette ortaya atılsın. Eksikliklerimizi gördükçe onları tamir etmekte bir an tereddüt etmeyecek, ilk nüshasını elimize aldığımız şu dergiyi Milas'ın samimi ve güzel görgüsüne layık bir hale sokmaya çalışacağız. Burada rejimimizi izah ve teşrih eden yazılar, dünyanın en tanınmış beynelmilel büyük insanların en güzel eserlerinden tercümeler, edebi hikâye ve şiirler, vilayetin bir aylık zirai kroniği, kasabamızda bir ay zarfında zikre değer hadiselerin icmalini, köylüyü alakadar eden öğütler ve nihayet evimizin çalışmasına dair havadisler bulacaksınız. Milas Halkevi, bütün kasaba halkını, bu fikir hareketi yolunda, yardıma ve alakaya çağırıyor. Dergi hepimizindir. Onu, hepimize en faydalı şekle sokmaya yine hep beraber çalışacağız."*

Yukarıda yer alan metinde Milas Halkevi Dergisi'nin Atatürk devrimlerini tanıtmayı, halkı sağlık, tarım ve hayvancılık gibi farklı alanlarda bilinçlendirmeyi amaçladığı görülmektedir. Dergi, Atatürk'ün fikirleri önderliğinde vatana karşı en samimi duygular ile yayın hayatına başlamıştır. Milas Halkevi Dergisi yayınlandığı dönem için Milas'ta önemli bir yerel süreli yayın olmuş ve bunun yanında günümüz araştırmacıları için de bir kaynak niteliği taşımıştır.

2. DERGİNİN YAYIN BİLGİLERİ

Yeni Milas adını taşıyan Milas Halkevi Dergisi'nin ilk sayısı 29 Ekim 1936 ve son sayısı Şubat 1937 tarihlidir. Yeni Milas ayda bir olmak üzere toplam 5 sayı yayımlanmıştır. Derginin sayılarında yayın hayatına niçin son verildiği yönünde herhangi bir bilgi yer almamıştır. Derginin ilk sayısı 16, ikinci sayısı 22, üçüncü sayısı 17, dördüncü sayısı 22 ve beşinci sayısı 30 sayfa olarak neşredilmiştir. Derginin ilk sayısının kapağında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı oku yer alırken diğer sayıların kapağında Atatürk silueti ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı oku yer almıştır.

Derginin farklı sayılarının incelenmesine rağmen, derginin abonelik bedeli veya nüsha fiyatı tespit edilememiştir. Yeni Milas Dergisi, diğer birçok Halkevi dergilerinde göze çarpmayan bir usul izlemiş ve derginin sayılarının son iki sayfasında reklam yayınlamıştır. Derginin yayın direktörü Feridun Alkan'dır. Derginin ilk sayısında imtiyaz sahibi olarak Dr. Kenan Sunday, diğer sayılarında Dr. Kenan Sunaç ismi göze çarpmaktadır. İlk sayıda Sunaç olması gereken soy isim, yanlışlıkla Sunday olarak nakledilmiş olmalıdır. Dergi İstanbul Cumhuriyet Matbaası'nda basılmıştır (Yeni Milas, Birinci Teşrin 1936: 1). Derginin dış ve iç kapağında herhangi bir sayfa numarası yer almazken, ilk sayfadan itibaren sayfa numarası verilmiştir. Derginin sayı numarası ve yayım tarihi birinci sayfanın üst kısmında, sayısının içeriği ise iç kapakta verilmiştir.

3. DERGİNİN YAZAR KADROSU

Milas Halkevi Dergisi'nin sabit bir yazar kadrosu bulunmamakla beraber genellikle belirli kişilerin yazılarının yer aldığı görülmektedir. Dergide Asım Artun, Celal Dağ, Dr. Kenan Sunaç, Dr. Sezai Nafiz Çomo, Feridun Alkan, Ferit Özalp, Hasan Sabri Tarımsal, Haydar

Çelik, Lütfi Özdil, Mehmet Çerçi, Muazzez Topkan, Nahit Menteşe, Nazmi Akdeniz, Niyazi Sabancı ve Turgut Çıkrıkçı adlı yazarların eserleri yer bulmuştur. Yukarıda isimleri verilen yazarlar doktor, veteriner, gazeteci, encümen kâtibi, ziraat uzmanı ve öğretmenlik gibi mesleklere mensupturlar. Yazarların ağırlıklı kısmının Milas'ta görev yapan devlet memurlarından oluştuğu göze çarpmaktadır. Her bir yazar kendi görev alanında ve bilgi sahibi olduğu konularda halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Dergide makale kaleme almaları karşılığında ücret almadan gönülden çalışan bu yazarların gayreti takdire şayandır.

4. DERGİNİN İÇERİĞİ

Yeni Milas Dergisi'nin içeriği zaman içinde farklılık göstermesine rağmen, genel olarak; Cumhuriyet, Atatürkçülük, tarım, hayvancılık, sağlık, dil ve edebiyata dair yazılardan oluşmuştur. Özellikle köylülere yönelik hastalıklarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlatan yazılar ve tarım- hayvancılık alanındaki yeni gelişmelerin halka aktarılmasının hedefleyen yazılar dikkat çekicidir. Derginin hemen hemen her sayısında Nahit Menteşe'nin dilimize kazandırdığı şiirler yer almıştır. Yine bazı sayılarda Milas yöresinden ilham alınarak yazılmış şiirler göze çarpmaktadır. Derginin birinci sayısı hariç bütün sayılarında *"Şehir Haberleri"* başlığı altında Milas'taki gelişmelerden söz edilmiştir. Milas Halkevi Dergisi'nin ilk sayısı 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1936 tarihlidir. İlk yayın tarihinin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ile aynı tarihte olması dikkat çekici ve takdire şayandır.

29 Birinci Teşrin 1936 tarihli ilk sayının ilk makalesi Mehmet Çerçi tarafından kaleme alınan *"Kemalizm ve Türk Gençliği"* adlı çalışmadır. Çerçi, yazısında Kemalizm'in I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan rejimlerin her birinden farklı vasıflara sahip olduğunu belirtmiştir. Çerçi, Kemalizm'in kuvvetler ayrılığını benimsediği ve bu yönüyle de demokratik değerlere bağlı olduğu ifade etmiştir. Çerçi, Kemalizm'in cumhuriyetçi bir anlayışa sahip olduğunu söylemiş ve bu fikrini ispatlamak için Osmanlı tarihinden örnekler vermiştir. Çerçi, Osmanlı Devleti'nin Kanuni Dönemi'ne kadar sınırlarını sürekli surette genişlettiğini belirtmiştir. Çerçi, imparatorluğun doğal sınırlara ulaşması sonucunda uyruklarının farklı milliyetlere mensup olmalarından dolayı devletin çatırdamaya başladığını ifade etmiştir. I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden süreçte sürekli toprak kayıpları ve facialar yaşanmıştır. Çerçi'ye göre Atatürk'ün yükselttiği rejim ise, vatan tabir edilen toprak üzerinde yaşayan insanların ortak ülküsüdür. Çerçi, yazısının sonunda gençlerin Atatürkçülüğün ve Cumhuriyet rejiminin bekçileri olacağını ifade etmiştir (Yeni Milas, Birinci Teşrin 1936: 3- 4).

Derginin beşinci sayfasında iki şiire yer verişmiştir. İlki Öğretmen Feridun Alkan tarafından yazılan *"Biz"* adlı şiirdir. Bu şiirde millet, Cumhuriyet ve Atatürkçülük fikirleri işlenmiştir. İkinci şiir ise Muazzez Topkan tarafından kaleme alınan *"Atatürk"* adlı çalışmadır. Bu şiirde Atatürk'ün fiziksel görünüşü tasvir edilmiş ve cephelerde kazandığı zaferler canlandırılmıştır. Wolfgaang V. Goethe'nin *"Kartal ve Güvercin"* adlı yazısı Nahit Menteşe tarafından tercüme edilmiş ve Yeni Milas Dergisi'nde yer almıştır. Bu yazıda kanadı hasara uğramış ve bu yüzden üzgün olan kartal ile güvercin arasında geçen diyalog aktarılmıştır. Hikâyede Güvercin, kartala asıl olanın kanaatkâr olmak olduğunu söylemiştir. Bu hikâyede kartal olarak tabir edilen kişi Goethe'nin bizzat kendisidir. Bu sayıda Friedrich V. Schiller'in *"Ümit"* adlı çalışması Nahit Menteşe tarafından tercüme edilmiş ve Yeni Milas Dergisi'nde yayımlanmıştır. Bu yazının ana fikri inanmak, ümit etmek ve çabalamaktır (Yeni Milas, Birinci Teşrin 1936: 5- 7).

Derginin ilk sayısının sekizinci sayfasında Dr. Kenan Sunaç tarafından kaleme alınan *"Sıtma"* adlı çalışma yer almıştır. Bu çalışmada sıtmanın türlerinden bahsedilmiş ve sivrindekilerin bu hastalığı insanlara nasıl bulaştırdığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca sıtmanın insana bulaşması ve sonrasında hastada ne gibi belirtiler olduğu açıklanmıştır. Dergide yer alan bir diğer yazı Öğretmen Feridun Alkan imzalı *"Ayşa"* adını taşıyan bir hikâyedir.

Hikâyede köy öğretmeni tarafından keşfedilen Ayşa'nın ortadan kaybolması ve köyüne pilotluğunu yaptığı bir uçak ile dönmesi anlatılmaktadır. Bu hikâyedeki ana fikir Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların hayatın her alanında boy göstermeye başlamasıdır (Yeni Milas, Birinci Teşrin 1936: 8- 11).

Derginin on birinci sayfasında "Halkevi Yönetim Kurulu Seçimi" adlı yazı yer almıştır. Burada Milas Halkevi Yönetim Kurulu'ndan yapılan istifalar üzerine yeni seçimler yapıldığı açıklanmıştır. 3 Eylül 1936'da yapılan seçim ile Gösterit Kolu Başkanlığı'na Haydar Çelik, Kitapsaray ve Yayın Kolu Başkanlığı'na Ekrem Derince ve Köycülük Kolu Başkanlığı'na Emin Ekmek seçilmiştir. Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu Başkanlığı'na Muharrem Akyol, Dil- Tarih ve Edebiyat Kolu Başkanlığı'na Feridun Alkan ve Spor Kolu Başkanlığı'na Lütfi Boduroğlu seçilmiştir. Dergide yer alan bir diğer yazı "Karacahisar Köyü Tetkiki" başlıklı makaledir. Bu makalede Karacahisar Köyü'nün her açıdan incelendiği görülmektedir. 130 haneli köyün evlerinin mimari yapısı, köyün konumu, su durumu, tarımsal üretimi, köy okulu, köylünün giyim kuşamı ve sağlık durumu hakkında bilgi verilmiştir. Yazarın aktardığına göre; köyde bir kahve dahi yoktur. Sürekli çalışan köylünün üretimle meşgul olmasından dolayı borcu da yoktur. Yazar civar köylerde sıtmanın oldukça yaygın bir hastalık olmasına rağmen, Karacahisar'da sıtma vakası bulunmadığını belirtmiştir. Yazar, makalesinin sonunda Karacahisar Köyü mıntıkasına dair bir kroki ve planı da nakletmiştir (Yeni Milas, Birinci Teşrin 1936: 11- 14). İlk sayının son çalışması Haydar Çelik imzalı "Hızır" adlı hikâyedir. Hikâyede Şeyh Abdülbaki diye bir şeyhin bir köye gelmesi ve kısa zaman içinde tüm köylünün mallarını ele geçirmesi anlatılmaktadır (Yeni Milas, Birinci Teşrin 1936: 15). Derginin son sayfasında Milas'ta faaliyet gösteren ticari işletmelerin reklamları yer almıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu'da küçük bir kaza konumunda olan Milas'ın halkevi şubesine merkezden yapılan ödemede kısıtlı olmuş olmalıdır. Milas Halkevi Dergisi'nin reklam alma yoluna gitmesi gayet akılcı bir girişim olmuştur.

Derginin ikinci sayısı İkinci Teşrin 1936 tarihlidir. İkinci sayının ilk makalesi "Mehmet Çerçi imzalı *"Kemalizm ve Türk Gençliği II: Milliyetçi Kemalizm"* adlı çalışmadır. Çerçi, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını önlemek için ortaya çıkan fikir akımlarını bir bir anlattıktan sonra, ortaya çıkan fikirlerden en tutarlı olanın Türkçülük fikri olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk Milliyetçiliğinin ön plana çıktığı dile getirilmiş ve Atatürk Milliyetçiliğinin Avrupa'da ortaya çıkan ırkçı milliyetçilikten ayrılan noktalarını ifade edilmiştir. Bu sayının üçüncü sayfasında Nahit Menteşe'nin naklettiği bir fıkra yer almıştır. Milas Halkevi Spor Kolu tarafından bir marş hazırlanmış ve bu marş Yeni Milas'ın ikinci sayısının dördüncü sayfasında yer almıştır (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 1- 4).

Bu sayının ikinci makalesi Feridun Alkan tarafından kaleme alınan *"Milas"* adlı çalışmadır. Alkan, öncelikle Anadolu için kullanılan *"Küçük Asya"* kelimesinin kökeninin Yunanlılara dayanmadığını ispatlamak için bazı örnekler vermiştir. Alkan, bu bilgilerinin ardından Milas isminin kökeni hakkında kısa bilgi vermiştir. Çalışmada Milas'ın ilkçağlardan Cumhuriyet'e kadar olan tarihinden kesitler aktarılmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Milas'ın nüfusundan bahsedilmiştir. Çalışmanın sonunda Milas'ta yer alan tarihi yapılardan söz edilmiştir. İkinci sayının üçüncü makalesi M. Topkan tarafından kaleme alınan *"Milas'ı Tanıdım"* adlı çalışmadır. Bu makalede Milas'ın coğrafi özelliklerinden ve şehrin genel görünüşünden kısaca bahsedilmiştir. Bu sayıda yer alan diğer bir makale ise *"Türk Medeniyeti"* adlı çalışmadır. Bu makale Kemal Sünnetçioğlu tarafından yazılmıştır. Sünnetçioğlu çalışmasında dünya farklı olaylar ile çalkantı içerisinde iken, Türkiye'de Halkevlerinin de katkısı ile yeni bir Türk medeniyeti inşa edildiğini dile getirmiştir. Sünnetçioğlu burada özellikle Halkevlerinin toplumsal huzurun sağlanmasında önemli bir rol üstlendiği üzerinde durmuştur (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 5- 8).

İkinci sayının beşinci makalesi H. Sabri Tarımsal tarafından kaleme alınan *"Milas Kazası'nın Ziraat Durumu"* adlı çalışmadır. Tarımsal çalışmasında öncelikle Milas'ın konumu-

nu belirtmiş, ardından iklimi hakkında malumat vermiştir. Tarımsal, Milas'ın arazi yapısı, toprağının durumu ve bitki örtüsünden de bahsetmiştir. Bu sayının altıncı makalesi Dr. Sezai Nafiz Çomo imzalı *"Sarılık"* adlı çalışmadır. Çomo makalesinde sarılık hastalığının nasıl ortaya çıktığı ve sonrasındaki süreç hakkında bilgi vermiştir (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 9- 11).

İkinci sayının on ikinci sayfasında S. Z. Göktürk imzalı *"Denizle Konuşmak"* adlı şiir yer almıştır. Şiirin ana teması yeni kurulan Cumhuriyet rejimi ve Atatürk reformlarıdır. İkinci sayının on üçüncü sayfasında Nahit Menteşe tarafından kaleme alınan *"Ne Mutlu Bize"* adlı şiir yer almıştır. Şiirde Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya geldikleri ve batılıların tüm çabalarına rağmen Türkiye'den atılamadıkları üzerinde durulmuştur (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 12- 13).

İkinci sayının yedinci makalesi Keman Sunaç imzalı *"Sıtma"* adlı çalışmadır. Sunaç, daha önceki sayıda yer alan sıtma ile ilgili yazısına bu sayıda da devam etmiştir. Sunaç, sıtmanın hangi durumlarda yeniden nüksedebileceğini ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Sıtmanın farklı organları etkileyebileceğini örnekler ile açıklamıştır. Sunaç, sıtmanın farklı türlerinin farklı belirtileri olduğunu, dolayısıyla türlerinin teşhislerinin kolay olduğunu ifade etmiştir. Sunaç, sıtmanın kinin ve atebrin gibi ilaçlarla tedavi edilebileceğini belirtmiş ve sıtmadan korunmak için neler yapılması gerektiğinden söz etmiştir (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 14- 15).

İkinci sayının on beşinci sayfasında Nahit Menteşe tarafından Friedrich V. Schiller'den nakledilen *"Nereye"* adlı şiir yer almıştır. Bu şiirde yaşlılıkla birlikte kaybedilen yıllara özlem duygusu işlenmiştir. İkinci sayıda yer alan sekizinci makale *"Ülkü ve Aşk"* adını taşıyan Feridun Alkan imzalı çalışmadır. Bu çalışma içerikleri farklı mektupların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 15- 18).

İkinci sayıda yer alan dokuzuncu yazı anonim yazarlı *"Şehir Haberleri"*dir. Bu yazıda Cumhuriyet Bayramı'nın Milas'ta coşku ile kutlandığı ve Milas'ta ikamet eden 130 çocuğa bayram dolayısıyla kundura dağıtıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Milas'ta yapılması düşünülen okul binası ve tütün şirketlerinin Milas tütünü ile alakadar olduklarına dair bilgiler aktarılmıştır (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 18- 19).

Derginin ikinci sayısının on dokuzuncu sayfasında Nahit Menteşe'nin naklettiği kısa bir fıkra yer almıştır. Derginin yirminci sayfasında Nahit Menteşe W. V. Goethe'den *"Her Zaman Sen"* ve L. V. Schekendorf'tan *"Ne Yaş, Ne Taş"* adlı şiirleri nakletmiştir (Yeni Milas, İkinci Teşrin 1936: 19- 20). Sayfa numaralarının bulunmadığı yirminci ve yirmi birinci sayfalarda Milas'ta yer alan işletmelere dair reklamlar yer almıştır.

Derginin üçüncü sayısı Birinci Kanun (Aralık) 1936 tarihlidir. Derginin bu sayısında Mehmet Çerçi'nin düzenli olarak kaleme aldığı *"Kemalizm ve Türk Gençliği"* adlı çalışma yer almamıştır. Bu yüzden bu sayının ilk makalesi olarak Feridun Alkan imzalı *"Adana-Seyhan"* adlı çalışma yer almıştır. Bu çalışmada Aralık 1936'da Seyhan Nehri'nin taşması sonucu meydana gelen afete vurgu yapılmıştır. Üçüncü sayının ikinci makalesi Feridun Alkan tarafından kaleme alınan *"Halk Edebiyatı I"* adlı çalışmadır. Bu çalışmada öncelikle Türk eğitim sisteminin geçirdiği merhalelerden söz edilmiş, ardından halk edebiyatı üzerinde durulmuştur. Makalenin sonunda kısa bir şiir yer almıştır (Yeni Milas, Birinci Kanun 1936: 1- 3).

Üçüncü sayının üçüncü makalesi Hasan Sabri Tarımsal tarafından kaleme alınan ve *"Milas Kazası'nın Ziraat Durumu: Toprakların Enva ve Vüsatları"* adını taşıyan çalışmadır. Çalışmada Milas'ta bulunan tarıma elverişli ovalar tanıtılmıştır. Bunlar Milas, Selimiye, Varvil, Yaşyer, Gereme ve Ören ovalarıdır. Makalenin sonunda yukarıda adı geçen ovaların her birinin kireç, kum, çakıl gibi bileşenler bakımından değerleri verilmiştir (Yeni Milas, Birinci Kanun 1936: 3- 5).

Derginin altıncı sayfasında Nahit Menteşe'nin W. V. Goethe'in "Spruchpoesie" adlı eserinden çevrilen şiir yer almıştır. Bu şiirde insanın onurlu olması üzerinde durulmuştur. Nahit Menteşe Rita Maya'nın "Japon Şiiri" adlı eserinden "Bana Yalnız Geceler Kaldı" adlı şiirini de burada yayınlayarak Türkçeye kazandırmıştır. Bu şiirin teması ise yalnızlıktır. Derginin yedinci sayfasında "Bütün Gözleri Gördüm" adlı şiir yer almıştır. Bu şiir Mirza Schaffi tarafından kaleme alınmış ve Nahit Menteşe tarafından yayına hazırlanmıştır. Şiirin teması gözlerin anlattıklarıdır. Aynı sayfada Nahit Menteşe'nin kaleme aldığı "Bazı Şarkılar" isimli şiir de yer almıştır. Bu şiirin teması güzellik ve gurbettir (Yeni Milas, Birinci Kanun 1936: 6- 7).

Derginin yedinci sayfasında M. Topkan tarafından yazılan "Fatma Kadın" adlı hikâye yer almıştır. Hikâyede oğlu şehit olan Fatma Kadın'ın metaneti anlatılmıştır. Derginin sekizinci sayfasında Niyazi Sabancı tarafından kaleme alınan "Uzaktan" adlı şiir yer almıştır. Şiir Niyazi Sabancı tarafından hocası Nahit Menteşe'ye ithaf edilmiştir. Üçüncü sayının dokuzuncu sayfasında hayvan hastalıkları uzmanı Turgut Çıkrıkçı tarafından kaleme alınan "Memleketimizde Dalak Hastalığı" adlı çalışma yer almıştır. Çıkrıkçı, öncelikle hayvanlarda ortaya çıkabilecek dalak hastalığının evrelerini anlatmış, ardından insanlara bulaşabilme ihtimalinden de söz etmiştir. Dokuzuncu sayfada S. Z. Göktürk tarafından kaleme alınan "Bizim Antakya" adlı şiirde Antakya'nın bir an önce anavatana katılması teması işlenmiştir (Yeni Milas, Birinci Kanun 1936: 8- 9). Bu dönemde yayınlanan "Muğla" ve "Türk Akdeniz" adlı Halkevi dergilerinde de Antakya'nın anavatana katılması yönünde yazılar yer almıştır. Bu verilere bakarak Halkevi dergilerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi hedeflerinin gerçekleşmesi yönünde halkı örgütleme görevi de üstlendiği söylenebilir.

Üçüncü sayının onuncu sayfasında Feridun Alkan imzalı "Cezaya Razıyım Ben…" adlı tarihi hikâye yer almıştır. Hikâyenin konusu; İstanbul müttefikler tarafından işgal altında iken bir Türk subayının oğlunu korumak için Thomson isminde bir müttefik subayını yumruklaması ve sonrasındaki gelişmelerdir. Derginin on birinci sayfasında Sezai Nazif Çomo imzalı "Yılancık" isimli makale almıştır. Bu yazıda yılancık olarak tabir edilen cilt hastalığının evrelerinden söz edilmiştir (Yeni Milas, Birinci Kanun 1936: 10- 11).

Derginin on ikinci sayfasında ortaokul öğretmeni Dinarlı Ferit Özalp imzalı "Tutuşan Minare: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İlk Mektep Hayatı" adlı çalışma yer almıştır. Yazar, kendi eğitim hayatından örnek vererek Osmanlı Dönemi'nde ilköğretim eğitiminin yetersiz şartlarda uygun olmayan yöntemlerle verildiğini anlatmıştır. Derginin on üçüncü sayfasında "Şehir Haberleri" başlığı altında Milas'taki gelişmelerden söz edilmiştir. Burada Milas Askerlik Şubesi Binası'nın halkın katkıları ile inşa edildiği belirtilmiştir. Derginin on dördüncü sayfasında Öğretmen Haydar Çelik tarafından kaleme alınan "Mültezim" adlı çalışma yer almıştır. Çelik çalışmasında Narhisar Köyü'nü ziyaret ettiğini ve bu köyde Mehmet amca ile tanıştığını belirtmiştir. Makalenin sonraki satırlarında Mehmet amcanın Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında vergi yükü yüzünden çektiği zorluklar nakledilmiştir. Üçüncü sayının on beşinci sayfasında ortaokul öğretmeni Lütfi Özdil imzalı "Halkın Bayrağı…" adlı şiir yer almıştır. Şiirde bayrak, tarih ve yurt duyguları işlenmiştir (Yeni Milas, Birinci Kanun 1936: 12- 15). Derginin sayfa numarası verilmeyen on altıncı ve on yedinci sayfalarında Milas'ta bulunan ticari işletmelerin reklamları yer almıştır.

Derginin dördüncü sayısı İkinci Kanun (Ocak) 1937 tarihlidir. Bu sayının ilk makalesi Mehmet Çerçi tarafından kaleme alınan "Kemalizm ve Türk Gençliği III: Laik Kemalizm" adlı çalışmadır. Çerçi Kemalizm'in tarihi olaylardan ders çıkaran bir akım olması hasebiyle sağlam temellere oturduğunu ifade etmiştir. Çerçi Osmanlı Devleti'ni yıkılmaya götüren nedenlerden birinin din ve devlet işlerinin birbiri içine geçmesi olduğunu belirtmiştir. Çerçi, laikliğin ne demek olduğunu Avrupa tarihinden de örnekler vererek açıklamıştır. En nihayetinde de modern Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel ilkelerinden birinin laiklik olduğunu belirtmiştir. Dördüncü sayının ikinci makalesi Nahit Menteşe tarafından kaleme

alınan "Mehmet Akif de Öldükten Sonra…" adlı çalışmadır. Menteşe, Mehmet Akif Ersoy'un vefat etmesi üzerine şair hakkında bu makaleyi kaleme almıştır. Menteşe, Mehmet Akif Ersoy'un sadece bir şair olmadığını aynı zamanda Türk diline hâkim bir edebiyatçı olduğunu dile getirmiştir (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 1- 4).

Bu sayının üçüncü makalesi Feridun Alkan imzalı *"Halk Edebiyatı II"* adlı çalışmadır. Bu çalışmada halk edebiyatının divan edebiyatından üstünlüklerinden söz edilmiştir. Alkan, divan edebiyatını sarayın malı olmakla, şekli olmakla ve duygusuz olmakla eleştirmiştir. Derginin altıncı sayfasında Nahit Menteşe'nin W. V. Goethe'den çevirdiği *"Kadeh*" adlı şiir yer almıştır. Bu şiirin teması duyguların sahte veya gerçek olmasıdır. Derginin aynı sayfasında Sabri Atılgan tarafından kaleme alınan *"Türk Malı"* adlı şiir yer almıştır. Bu şiirde ekonomik anlamda güçlenmek için yerli ürünlerin tercih edilmesi üzerinde durulmuştur (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 4- 5).

Dördüncü sayının dördüncü makalesi Feridun Alkan imzalı *"Çandır Köyü Tetkiki"* adlı çalışmadır. Alkan, ziyarette bulunduğu Çandır Köyü'nün isminin kökeni hakkındaki rivayetleri nakletmiştir. Alkan köyün ekonomik durumu ve köyde hangi zirai ürünlerin tarımı yapıldığı hakkında bilgi vermiştir. Alkan, köyde beş sınıflı mektep olmadığını ve köy öğretmeni tarafından bu yönde bir istek olduğunu da aktarmıştır (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 7, 9).

Derginin sekizinci sayfasında Celal Dağ tarafından kaleme alınan *"Türk Süvarisine"* adlı şiir yer almıştır. Şiirde Türk süvarisinin mücahitliği fikri işlenmiştir. Dördüncü sayının beşinci çalışması anonim yazarlı *"Pembe"* adlı hikâyedir. Hikâyede Pembe ismini taşıyan sözlenmiş köylü kızına Recep Paşa'nın âşık olması ve sonrasındaki gelişmeler anlatılmıştır (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 8- 10). Dördüncü sayının altıncı makalesi Dâhiliye Uzmanı Dr. Kenan Sunaç tarafından yazılan *"Nezlevi Sarılık"* adlı çalışmadır. Sunaç, çalışmasında hastalığın ortaya çıkışı ve sonraki evreleri ve türleri hakkında geniş bilgi vermiştir (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 10- 11).

Dördüncü sayının yedinci yazısı Nahit Menteşe'nin H. A. Von Byern'den dilimize kazandırdığı *"Aynadaki Kadın"* adlı hikâyedir. Hikâyede gösterişli hayat portresi işlenmiştir. Bu sayının sekizinci makalesi Sezai Nazif Çomo imzalı *"Yılancık: Çalma"* adlı çalışmadır. Makalede yılancık hastalığının belirtisinin titreme ve yüksek ateş olduğu ifade edilmiştir. Eğer hastada açık bir yara da oluşmuşsa durumunun ciddi olduğu belirtilmiştir. Çomo açık yaraların hızla yayılarak farklı bir görüntüye neden olabileceğini de ifade etmiştir (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 11- 14).

Dördüncü sayının dokuzuncu yazısı anonim yazarlı *"Bir Tenkit"* adlı çalışmadır. Makalenin yazarı, ilkokul beşinci sınıf öğrencilerinin Milas Halkevi'nde sergileyecekleri gösteriye katıldığını belirtmiştir. Yazar, sadece çocukların yapacakları gösteriler ile eğleneceğini düşünmesine rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın dram barındıran sahnelerinin öğrenciler tarafından profesyonellikle sergilenmesi karşısında hayretini gizleyememiştir. Gösteriye katılan öğrencilere ait iki fotoğraf da makalenin hemen ardından Yeni Milas Dergisi'nde yer bulmuştur (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 15- 17).

Dördüncü sayının onuncu çalışması Feridun Alkan imzalı *"Yıldız"* isimli hikâyedir. Hikâyeye göre; Kuruluş Savaşı yıllarında öğretmeni olmayan köy okulunda Akten isminde bir öğretmen hizmete başlamıştır. Hikâyede Kurtuluş Savaşı sürecinde taşrada yaşanan gelişmeler, Akten öğretmenin yaşadıkları üzerinden nakletmiştir. Bu sayının sonunda *"Şehir Haberleri"* başlığı altında Milas'taki gelişmeler aktarılmıştır. Milas Askerlik Şubesi Başkanlığı'na Binbaşı Cemal'in atandığı, Çandır Köyü'nde İstihlak kredi kooperatifi kurulduğu ve Milas Halkevi yeni binasının tamamladığı haberleri nakledilmiştir. Haberin sonunda Milas Halkevi Binası'nın bir fotoğrafı yer almıştır (Yeni Milas, İkinci Kanun 1937: 17- 20). Derginin sonunda sayfa numarası bulunmayan yirmi bir ve yirmi ikinci sayfalarda Milas'taki işletmelerin reklamları yer almıştır.

Yeni Milas Dergisi'nin beşinci ve son sayısı Şubat 1937 tarihlidir. Bu sayının ilk makalesi Mehmet Çerçi tarafından kaleme alınan *"Hatay"* adlı çalışmadır. Makalede Türk milletinin Anadolu'dan silinip atılması yönündeki çabaların tutmadığı ifade edilmiştir. Yine Hatay meselesinde Mustafa Kemal'in uyguladığı politika ile Hatay'ın da anavatandan koparılamadığı belirtilmiştir. Derginin üçüncü sayfasında ise Milas'ın Küllük Limanı'na dair dört resim yer almıştır. Bu sayının ikinci makalesi Feridun Alkan imzalı *"Halk Edebiyatı III"* adlı çalışmadır. Bu makalede Avrupa'da halk edebiyatının Avrupa Hunları ile başladığı yönünde bir iddia ortaya atılmıştır. Alkan, Avrupa'daki halk edebiyatı akımı ile Türklerin halk edebiyatını karşılaştırmıştır. Alkan anlatımını güçlendirmek için Köroğlu, Seyranı, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Karacaoğlan ve Kara Hamza'dan alıntılar yapmıştır (Yeni Milas, Şubat 1937: 1- 6).

Derginin beşinci sayısının üçüncü makalesi Milas Şarbayı Nazmi Akdeniz tarafından kaleme alınan *"Köy Kalkınması"* adlı çalışmadır. Akdeniz, Cumhuriyet ile birlikte köylünün sıhhi ve ekonomik bakımdan iyi bir duruma gelmesi için çalışmalar yapıldığını belirtmiştir. Akdeniz köylü için yapılan düzenlemelere rağmen köylerin tam olarak gelişmesinin sağlanamadığını da ifade etmiştir. Akdeniz, köylünün daha iyi duruma gelebilmesi için köylüye toprak dağıtılması gerektiğini söylemiştir. Akdeniz, köylüye ait bir bankanın da mutlaka kurulması gerektiğini savunmuştur (Yeni Milas, Şubat 1937: 6- 7).

Bu sayının dördüncü makalesi Ziraat Fen Memuru Hasan Sabri Tarımsal imzalı *"Mahsul Yetiştirme Usulleri: Zararlı Böcek, Hastalık ve Tedavisi I"* adlı çalışmadır. Tarımsal, öncelikle Milas'ta yetiştirilebilecek zirai mahsuller hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Tarımsal ayrıca buğday yetiştiriciliğine dair geniş bilgi vermiştir. Burada buğday çeşitlerinden, ekiminde hangi kurullara riayet edilmesi gerektiğinden ve buğdaya verilmesi gereken gübreden bahsetmiştir (Yeni Milas, Şubat 1937: 8- 11).

Beşinci sayının beşinci çalışması M. Topkan tarafından kaleme alınan *"Cura ve Viyolonsel"* adlı hikâyedir. Bu sayının altıncı çalışması Dr. Kenan Sunaç imzalı *"Nezlevi Sarılık"* adlı çalışmadır. Sunaç, hastada sarılığın ortaya çıkmasından önce gözlenen belirtileri açıklamıştır. Sarılığın ortaya çıkması ile hastada gözle görülür değişiklikler görüleceğini ve dalak şişmesinin de bunlardan biri oluğunu ifade etmiştir. Sunaç, sarılığın geçmesi sürecinde hastada ne gibi değişimler olacağını açıklamış ve iyileşmeyen hastalara ne gibi tedaviler uygulanacağını belirtmiştir (Yeni Milas, Şubat 1937: 11- 16).

Derginin beşinci sayısının yedinci makalesi Ferit Özalp tarafından kaleme alınan *"Şair Hasırcızade"* adlı çalışmadır. Özalp makalesinde aslen Antepli olan Şair Hasırcızade Osman Ağa'nın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermiştir. Derginin on sekizinci sayfasında Feridun Alkan tarafından kaleme alınan *"İnanmak"* adlı şiir yer almıştır. Şiirde birlik olmak ve inanmak teması işlenmiştir. Aynı sayfada Feridun Alkan imzalı *"Türk"* adlı şiir de almıştır. Bu şiirde Türklerin köklü tarihleri vurgulanmış ve nihayetinde Hatay'ın Türk yurdu olduğu vurgusu yapılmıştır (Yeni Milas, Şubat 1937: 16- 18).

Bu sayının sekizinci yazısı Feridun Alkan imzalı *"Açık Mektup"*tur. Alkan yazılarını eleştiren bir okura derginin satırlarından doğrudan seslenmiş kendini eleştiren okura hem teşekkür etmiş, hem eleştirmiştir. Beşinci sayının dokuzuncu makalesi Sezai Nazif Çomo tarafından kaleme alınan *"Yılancık III"* adlı çalışmadır. Çomo, hastalığa yakalananın bünyesinin zayıf olması durumunda ölüm riskinin yüksek olduğunu örneklerle açıklamıştır. Çomo, hastalığın çıban ve egzama gibi deri dışında belirtileri olacağını ifade etmiştir. Fakat yılancıkta iltihaplı kısımların ciltten daha keskin çizgilerle ayrı görüleceğini belirtmiştir. Tedavi sürecinde halkın bilinçsiz olduğunu ifade etmiş ve bu hastalıktan doktorlar anlamaz yanlış fikrinin yaygın olduğunu belirtmiştir. Çomo, hastanın iyileşmesi için dinlenmesi, sulu gıdalar tüketmesi ve kalbi güçlendirici ilaçlar alması gerektiğini ifade etmiştir (Yeni Milas, Şubat 1937: 19- 21).

Beşinci sayının onuncu yazısı Haydar Çelik imzalı *"Ateş Ali"* adlı hikâyedir. Hikâyenin kahramanı Ateş Ali Kızılkurt Köyü yamaçlarında yangın söndürme çalışmaları sırasında doğmuştur. Ateş Ali, Kurtuluş Savaşı sırasında düşmana karşı birçok cephede mücadele vermiştir. Beşinci sayıda yer alan bir başka hikâye ise Asım Artun imzalı *"Küçük Ali"* adlı çalışmadır. Hikâyede okuma aşkı ile yanıp tutuşan Ali'nin macerası anlatılmıştır (Yeni Milas, Şubat 1937: 21- 24).

Derginin yirmi üçüncü sayfasında Nahit Menteşe'nin W. V. Goethe'den dilimize kazandırdığı *"Gidiyorken"* adlı şiir yer almıştır. Derginin bu sayısında Nahit Menteşe H. A. Von Byern'den *"Aynadaki Kadın II"* adlı hikâyeyi de dilimize kazandırmıştır. Hikâye Gabbaya karakteri ve kendisi ile mülakat yapma isteyen gazeteci etrafında şekillenmiştir. Derginin son sayısında *"Şehir Haberleri"* başlığı altında Milas'taki gelişmelerden söz edilmiştir. Burada Milaslıların Adana selzedelerine yaptıkları nakdi yardımlar liste halinde aktarılmıştır (Yeni Milas, Şubat 1937: 23, 25- 28). Derginin sayfa numarası bulunmayan son iki sayfasında Milas'ta bulunan ticari işletmelerin reklamları yer almıştır.

SONUÇ

Halkevleri, 1932- 1951 yılları arasında Cumhuriyet rejiminin değerlerinin toplum tarafından benimsenmesi için çalışmıştır. Milas Halkevi'nin farklı alanlarda çalışmaları olmakla beraber büyük iz bırakan çalışmalarından birisi Ekim 1936- Şubat 1937 arasında toplamda 5 sayı neşredilen *"Yeni Milas"* adlı Milas Halkevi Dergisi olmuştur. 29 Ekim 1936 tarihli Milas Halkevi'nin ilk sayısının, Mart 1937 tarihli Muğla Halkevi dergisinden 5 ay gibi bir süre önce yayınlanmış olması dikkat çekicidir. Böyle olsa da Milas Halkevi Dergisi uzun ömürlü olmamıştır. Yine de Yeni Milas'ın yerel yayın organlarının yetersiz olduğu bir dönemde Cumhuriyet rejiminin kökleşmesine hizmet ettiği, Milas köylüsünün tarım alanında bilinçlendirdiği, halkı hastalıklar konusunda bilgilendirdiği ve toplumda okumaya olan yatkınlığı arttırdığı söylenebilir. Yeni Milas Dergisi, Cumhuriyet Dönemi üzerinde inceleme yapacak bilim insanları için bir kaynak olmasının yanı sıra, yayınları ile bilim insanlarına ilham kaynağı olabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

1. Akça B. (2002). Sosyal Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923- 1960), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
2. Arıkan, Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruşu ve Tarihsel İşlevi", AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 6, S. 23, s. 261- 281.
3. Bilgi, N. (2001). "Yeni Doğuş: Manisa Halkevi Dergisi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 17, S. 19, s. 131- 157.
4. Çeçen, A. (2007). Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti, Fark Yayınları, Ankara.
5. Çolak, M. (2001). Muğla'da Eğitim (1923-1950), Muğla'ya Hizmet Vakfı, Muğla.
6. CHP Halkevleri Talimatnamesi (1932). Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.
7. Özacun, O.(1996): "Halkevlerinin Dramı", Kebikeç, II/ 3, s. 87-96.
8. Taşkıran, B. (2003). "Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas (1923- 1960)", Muğla üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

MİLAS HALKEEVİ DERGİSİ (YENİ MİLAS) BİBLİYOGRAFYASI

1. Sayı 1
2. Anonim (29 Birinci Teşrin 1936). *"Önsöz",* Yeni Milas, S. 1, s. 1.
3. Çerçi, M. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Kemalizm ve Türk Gençliği",* Yeni Milas, S. 1, s. 3- 4.
4. Alkan, F. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Biz",* Yeni Milas, S. 1, s. 5
5. Topkan, M. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Atatürk",* Yeni Milas, S. 1, s. 5
6. Goethe, W. V. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Kartal ve Güvercin",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 1, s. 6- 7
7. Schiller, F. V. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Ümit",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 1, s. 7.
8. Sunaç, Dr. K. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Sıtma",* Yeni Milas, S. 1, s. 8- 9.
9. Alkan, F. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Ayşa (Küçük Hikâye)",* Yeni Milas, S. 1, s. 9- 11.
10. Anonim. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Halkevi Yönetim Kurulu Seçimi",* Yeni Milas, S. 1, s. 11.
11. Anonim (29 Birinci Teşrin 1936). *"Karacahisar* Köyü Tetkiki", Yeni Milas, S. 1, s. 12- 14.
12. Çelik, H. (29 Birinci Teşrin 1936). *"Hızır",* Yeni Milas, S. 1, s. 15.

Sayı 2

1. Çerçi, M. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Kemalizm ve Türk Gençliği II: Milliyetçi Kemalizm",* Yeni Milas, S. 2, s. 1- 3.
2. Menteşe, N. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Fıkralar",* Yeni Milas, S. 2, s. 3.
3. Özalp, F. ve Feridun Alkan. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Milas Halkevi Spor Kolu Marşı",* Yeni Milas, S. 2, s. 4.
4. Alkan, F. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Milas",* Yeni Milas, S. 2, s. 5- 7.
5. Topkan, M. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Milas'ı Tanıdım",* Yeni Milas, S. 2, s. 7.
6. Sünnetçioğlu, K. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Türk Medeniyeti",* Yeni Milas, S. 2, s. 8.
7. Tarımsal, H. S. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Milas Kazası'nın Ziraat Durumu",* Yeni Milas, S. 2, s. 9.
8. Çomo, Dr. S. N. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Sarılık",* Yeni Milas, S. 2, s. 10- 11.
9. Göktürk, S. Z. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Denizle Konuşmak",* Yeni Milas, S. 2, s. 12.
10. Menteşe, N. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Ne Mutlu Bize",* Yeni Milas, S. 2, s. 13
11. Sunaç, K. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Sıtma (Geçen Sayıdan Devam)",* Yeni Milas, S. 2, s. 14- 15.
12. Schiller, F. V. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Nereye",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 1, s. 15.
13. Alkan, F. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Ülkü ve Aşk",* Yeni Milas, S. 2, s. 16- 17.
14. Alkan, F. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Şehir Haberleri",* Yeni Milas, S. 2, s. 18.
15. Menteşe, N. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Her Zaman Şen",* Yeni Milas, S. 2, s. 20
16. Schekendorf, L. V. (1 İkinci Teşrin 1936). *"Ne Yaş, Ne Taş!",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 2, s. 20.

Sayı 3

1. Alkan, F. (1 Birinci Kanun 1936). *"Adana- Seyhan",* Yeni Milas, S. 3, s. 1.
2. Alkan, F. (1 Birinci Kanun 1936). *"Halk Edebiyatı",* Yeni Milas, S. 3, s. 2.
3. Tarımsal, H. S. (1 Birinci Kanun 1936). *"Milas Kazası'nın Ziraat Durumu: Toprakların Enva ve Vüsatları",* Yeni Milas, S. 3, s. 3- 5.
4. Maya, R. (1 Birinci Kanun 1936). *"Bana Yalnız Geceler Kaldı",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 3, s. 6.
5. Schaffi, M. (1 Birinci Kanun 1936). *"Bütün Gözleri Gördüm",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 3, s. 7.
6. Menteşe, N. (1 Birinci Kanun 1936). *"Bazı Şarkılar",* Yeni Milas, S. 3, s. 7.
7. Topkan, M. (1 Birinci Kanun 1936). *"Fatma Kadın",* Yeni Milas, S. 3, s. 8.
8. Sabancı, N. (1 Birinci Kanun 1936). *"Uzaktan",* Yeni Milas, S. 3, s. 8.
9. Çıkrıkçı, T. (1 Birinci Kanun 1936). *"Memleketimizde Dalak Hastalığı",* Yeni Milas, S. 3, s. 9.
10. Göktürk, S. Z. (1 Birinci Kanun 1936). *"Bizim Antakya",* Yeni Milas, S. 3, s. 9- 10.
11. Alkan, F. (1 Birinci Kanun 1936). *"Cezaya Razıyım Ben",* Yeni Milas, S. 3, s. 10.
12. Çomo, S. N. (1 Birinci Kanun 1936). *"Yılancık",* Yeni Milas, S. 3, s. 11.
13. Özalp, D. F. (1 Birinci Kanun 1936). *"Tutuşan Minare",* Yeni Milas, S. 3, s. 12.
14. Anonim. (1 Birinci Kanun 1936). *"Şehir Haberleri",* Yeni Milas, S. 3, s. 13.
15. Çelik, H. (1 Birinci Kanun 1936). *"Mültezim",* Yeni Milas, S. 3, s. 14.
16. Özdil, L. (1 Birinci Kanun 1936). *"Halkın Bayrağı",* Yeni Milas, S. 3, s. 15.

Sayı 4

1. Çerçi, M. (1 İkinci Kanun 1937). *"Kemalizm ve Türk Gençliği III: Laik Kemalizm",* Yeni Milas, S. 4, s. 1- 2.
2. Menteşe, N. (1 İkinci Kanun 1937). *"Mehmet Akif de Öldükten Sonra",* Yeni Milas, S. 4, s. 3.
3. Alkan, F. (1 İkinci Kanun 1937). "Halk Edebiyatı II", Yeni Milas, S. 4, s. 4- 5.
4. Goethe, W. V. (1 İkinci Kanun 1937). *"Dünya Büyüklerinden Tercümeler: Kadeh",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 4, s. 6.
5. Atalgan, S. (1 İkinci Kanun 1937). *"Türk Malı",* Yeni Milas, S. 4, s. 6.
6. Alkan, F. (1 İkinci Kanun 1937). *"Çandır Köyü Tetkiki",* Yeni Milas, S. 4, s. 7, 9.
7. Dağ, C. (1 İkinci Kanun 1937). *"Türk Süvarisine",* Yeni Milas, S. 4, s. 8.
8. Anonim. (1 İkinci Kanun 1937). *"Pembe",* Yeni Milas, S. 4, s. 9- 10.
9. Sunaç, Dr. K. (1 İkinci Kanun 1937). *"Nezlevi Sarılık",* Yeni Milas, S. 4, s. 10- 11.
10. Byern, H. A. Von. (1 İkinci Kanun 1937). *"Aynadaki Kadın",* Yay. Haz. Nahit Menteşe, Yeni Milas, S. 4, s. 11- 14.
11. Çomo, S. N. (1 İkinci Kanun 1937). *"Yılancık: Çalma",* Yeni Milas, S. 4, s. 14.
12. Anonim (K.) (1 İkinci Kanun 1937). *"Bir Tenkit",* Yeni Milas, S. 4, s. 15- 17.
13. Alkan, F. (1 İkinci Kanun 1937). *"Yıldız",* Yeni Milas, S. 4, s. 17- 19.
14. Anonim. (1 İkinci Kanun 1937). *"Şehir Haberleri",* Yeni Milas, S. 4, s. 19- 20.

Sayı 5

1. Çerçi, M. (Şubat 1937). *"Hatay",* Yeni Milas, S. 5, s. 1- 2.
2. Alkan, F. (Şubat 1937). *"Halk Edebiyatı III",* Yeni Milas, S. 5, s. 4- 6.
3. Akdeniz N. (Şubat 1937). *"Köy Kalkınması",* Yeni Milas, S. 5, s. 6- 7.
4. Tarımsal, H. S. (Şubat 1937). *"Mahsul Yetiştirme Usulleri I: Zararlı Böcek, Hastalık ve Tedavisi",* Yeni Milas, S. 5, s. 8- 11.
5. Topkan, M. (Şubat 1937). *"Cura ve Viyolonsel",* Yeni Milas, S. 5, s. 11- 15.
6. Sunaç, Dr. K. (Şubat 1937). *"Nezlevi Sarılık",* Yeni Milas, S. 5, s. 15- 16.
7. Özalp, F. (Şubat 1937). *"Şair Hasırcızade",* Yeni Milas, S. 5, s. 16- 17.
8. Alkan, F. (Şubat 1937). "İnanmak", S. 5, s. 18.
9. Alkan, F. (Şubat 1937). *"Türk",* Yeni Milas, S. 5, s. 18.
10. Alkan, F. (Şubat 1937). *"Açık Mektup",* Yeni Milas, S. 5, s. 19.
11. Çomo, S. N. (Şubat 1937). *"Yılancık III",* Yeni Milas, S. 5, s.
12. Çelik, H. (Şubat 1937). *"Ateş Ali",* Yeni Milas, S. 5, s. 21- 22.
13. Artun, A. (Şubat 1937). *"Küçük Ali",* Yeni Milas, S. 5, s. 23- 24.
14. Menteşe N. (Şubat 1937). *"Gidiyorken",* Yeni Milas, S. 5, s. 23.
15. Menteşe N. (Şubat 1937). *"Aynadaki Kadın",* Yeni Milas, S. 5, s. 25- 27.
16. Anonim (Şubat 1937). *"Şehir Haberleri",* Yeni Milas, S. 5, s. 28.

XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasında Bir Yörük Topluluğu: Ali Fahreddin Yörükleri

Serkan SARI[1]

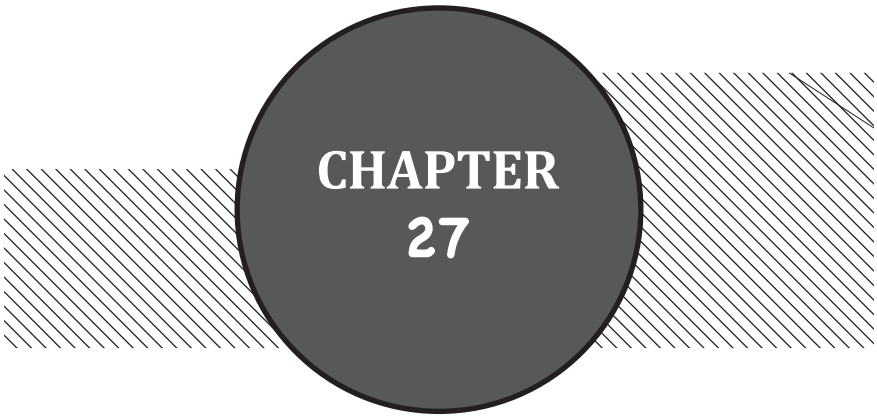

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi

GİRİŞ

Bir kavram olarak Yörük kavramı, Türkler'in Anadolu'ya akmaya başlamaları ve aynı zamanda yerleşik hayata hızla yönelmeleri ile ortaya çıkmıştır. Anadolu'da eski geleneksel hayat tarzını devam ettirmek isteyen Türkmen gurupları belirli bir dönem sonrasında bu adla anılmaya başlamıştır.

Yörüklüğü, yalnızca üretim tarzına bağlı olarak konar-göçer hayatı devam ettiren guruplar olarak nitelendirmek meselenin tam anlamıyla anlaşılmasına imkan vermez. Bunlar, yüz yılların geliştirdiği bir anlayış ve hayat tarzını devam ettiren guruplar olarak görülmelidir. Elbette ki Yörükler için hayvanları ve onlar için verimli otlaklar bulmak olmaz ise olmaz şartların başında gelir; ama Yörüklüğü yalnızca bu boyutla alakalı bir mesele olarak görmek Yörüklerin hayat tarzını tam olarak açıklamaz. Günümüzde bahsedilen yaşam tarzını bırakan fakat yörük kültürünü yaşatmaya devam eden gruplar bulmak mümkündür.

Türkler tarih içerisinde değişik nedenlerle Orta Asya'daki ana yurtlarından başka iklimlere taşmışlar ve bu coğrafyalarda cihan hakimi devletler kurmuşlardır. Başka coğrafyalara gelip, kendi kültürünü kaybetmeden, oralarda yeni ve güçlü siyasi oluşumlara gidebilmek, araştırılması gereken bir olaydır. Burada en dikkati çeken nokta ise, bozkır kültürünün etkisiyle ortaya çıkan sosyal düzendir.

Türk tarihi ve kültürünün değişik safhaları hakkında bu güne kadar çeşitli araştırmalar yapılmış ve yapılamaya da devam etmektedir. Anadolu'da konargöçer Türkmen ve Yörükler ile bunların boy, kabile ve cemaatlerinin kaynaklara inilerek, eldeki arşiv malzemelerinin ışığında ortaya konulmasının, Türk Tarihi'nin daha doğru biçimde aydınlatılmasına yardımcı olacağı şüphesizdir. Konargöçerler, Orta Asya'da yüzlerce yıldan beri geliştirilip yaşatılan kültür mirasımızı Anadolu'ya getirip fazla bir değişikliğe uğratmadan yaşatmışlardır

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması, Anadolu'da siyâsî ve içtimaî hayatın sağlam bir zemine oturmasına yol açmıştır. Genç ve dinamik Anadolu Selçuklu Devleti, bölgeyi Türkler için yeni vatan haline getirmiş ve burasını kültür coğrafyası konumuna büründürmüştür. XI. yüzyılın sonlarından itibaren kısa zamanda göçebe Türkmen kafileleri Türkistan ve Horasan yöresinden kalkıp Anadolu'ya gelmiştir. Harezm, Horasan ve Azerbaycan üzerinden batı istikametinde Anadolu'ya kitleler hâlinde göç eden zümreler arasında çok sayıda mutasavvıf, âlim ve sanatkâr bulunmaktaydı.[1]

Anadolu Selçukluları zamanında Pisidya kıtası, coğrafi şartları nedeniyle uzun süre elde edilememiştir. III. Kılıç Arslan zamanında 1203'de, Isparta'nın zaptı ile bu tarafın istilasına başlanmış ve Eğirdir, Borlu, Yalvaç ve daha sonra da Antalya taraflarına Hamid Bey idaresindeki Türkmen aşireti yerleştirilmiştir.[2]

İbn-i Bibi Selçuknamede Isparta'nın fethinden bahsederken " Magrib diyarı denizin (Akdeniz) sahillerinin kalelerinin en büyüğü olan, yerinin güzelliği ve havasının ve suyunun letafeti bakımından diğer kaleler arasında özel ve müstesna bir yer işgal eden Isparta kalesi ve bölgesi alındı. Her gün bir yere bir minber kurmak ve düşman askerlerin sayısını azaltmak konusunda hayli mesafe alındı." İfadelerine yer verilmiştir.[3]

Bahsedilen bölge konar-göçer Türkmen kitleleri için coğrafi şartları itibarıyla da bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Sürüleriyle birlikte yaylak ve kışlaklar arasında bir hayat sürdüren yörük grupları iklimi ve doğal kaynakları itibarıyla bu bölgeyi sosyal yaşantıları

[1] Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. VII/1, Sivas 2003, s. 254.

[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Yay., Ankara 1988, s. 62.

[3] İbn-i Bibi; El Evamirü'l-Ala'iye Fi'L-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname), Yay. Haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1976, s. 96-97

için bereketli topraklar olarak görmüşlerdir. Gerek fethedildikten sonraki uç olma unsuru nedeniyle gerekse de sonraki beylikler döneminde bilhassa Osmanlı Karaman mücadelesi gibi siyasi olaylar bölgeyi sürekli hareketli bir bölge haline getirmiştir. Osmanlı klasik döneminde ise Şahkulu İsyanı ve şehzade Korkut'un faaliyetleri bölgedeki yörük grupları etkilemiştir.

ALİ FAHREDDİN YÖRÜKLERİ

Ali Fahrettin Yörükleri Hamid Sancağında Teke Sancağı sınırında Gölhisar Kazası içerisinde bölükler halinde kayıtlara geçmiş bir yörük grubudur. Bulundukları coğrafya Teke Sancağını diğer bölgelere bağlayan coğrafi yollara yakın bir bölge olması açısından önemli bir mevkidir. Bahsedilen yörük gurubunun adı ilgi çekmektedir. Yörükler içerisinde Ali adı sıkça kullanılan bir isim olmakla birlikte Ali Fahrettin ismi çok rastlanılan bir isim değildir. Yörük grupları içerisinde şahıs isimlerinin yörük cemaatlerince kullanılması sık rastlanılan bir uygulamadır. Bu durum Oğuz boylarının adlandırılması ile ilgili Oğuznamelerde anlatılanlarla uyumlu görülmektedir. Birçok yörük gurubunun başlarındaki beylerinin adıyla anıldığı da bilinmektedir. Kayıtlar incelendiğinde bahsettiğimiz yörük gurubu içerisinde şahıs adı olarak Ali Fahreddin ismine rastlanamamıştır.

Bu durumda bahsedilen yörük grubunun adı, elimizdeki kayıtlardan daha önceki dönemlerde yaşamış bir Ali Fahreddin'in adını yaşatmaktadır diye düşünebiliriz. Bahsedilen isim düşünüldüğünde ilk akla gelen sahip-ata olarak da bilinen yaklaşık yarım asra yakın vezirlik yapan Sahip-ata Fahreddin Ali'dir. Dönemin en etkili devlet adamlarından olan Sahipata'nın kökeni ile alakalı net bilgiler bulunmamaktadır. Babasının adının Hüseyin, dedesinin isminin ise El-Hac Ebû Bekir olduğunu vakfiyelerden anlaşılmaktadır.[4] Konu ile ilgili araştırmalar incelendiğinde Fahreddin Ali'nin Konya'nın ileri gelen ailelerinden olduğu anlaşılmaktadır. [5]

Sultan IV. Kılıçarslan, 1249'da Selçuklu tahtına çıkınca, vezir Sahip Ata'nın oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ı uç vilayeti emirliğine getirmiş ve Kütahya, Sandıklı, Beyşehir ve Akşehir'i de kendilerine vermiştir. Sâhib Ata tutuklandığı sırada oğlu Tâceddin Hüseyin de beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddin Mesud tarafından gözaltına alınmış, Fahreddin Ali hapisten kurtulup tekrar vezir olunca (674/1275) oğulları Lâdik (Denizli), Honas ve Karahisarıdevle subaşılığına tayin edilmiştir. Cimri vakası sırasında Sâhib Ataoğulları'nın askerleriyle, Mehmed Bey ve Alâeddin Siyavuş'un ordusu arasında Akşehir yakınlarındaki Altuntaş köyünde 1277'de meydana gelen savaşta Tâceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan hayatlarını kaybettiler. Bölgedeki idareleri sahip Atanın torunları tarafından devam ettirilmiştir. 1341'den sonra öldüğü tahmin edilen Nusretüddevle Ahmed'in ardından Sâhib Ataoğulları'nın toprakları Germiyanoğulları tarafından ilhak edilmiştir.6

Yukarıda siyasi hayatının özetlendiği Sahip Ata Fahreddin Ali'nin köken itibarıyla konumuz olan yörük grubu ile bir ilgisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Siyasi olaylar esnasındaki bir temastan dolayı bu guruplarla Sahipata arasında bir ilişki nedeniyle öykünerek bu ismin kullanılması da çok mümkün görünmemektedir. Sahip Ata Fahreddin Ali ismini incelediğimizde, Sahip Ata ve Fahreddin kelimelerinden oluşan bir unvan grubunun kullanıldığı görülmektedir. Fahreddin Ali ve Ali Fahrettin tanımlamaları açısından olaya

---

[4] Alptekin Yavaş, Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 14.

[5] Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998, s. 492.

[6] Erdoğan Merçil, "Sahip Ataoğulları", İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 35, İstanbul 2008, s. 518.

baktığımızda ise dil bilimcilerin unvan gruplarının isimden önce mi veya sonra mı gelmesi gerektiği hususunda değişik fikirler öne sürmüşlerdir. Bazı dil bilimciler ise yerine göre unvanın isimden öncede sonrada gelebileceğini kabul etmişlerdir.[7]

Unvanların kullanımıyla ilgili tarihimizde, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Sultan Korkut gibi, ismin önünde yer alan örnekleri yanında Osman Gazi, Cem Sultan gibi tersi durumlara da örnekler bulunmaktadır. T. Banguoğlu, bu tarz kullanımların sebebiyle ilgili olarak Oğuz Kağan, Bars Beğ, Turgut Reis gibi örnekleri vererek eski Türkçede san öbeklerinde yanaşan ayrıksız sona geldiği halde sonradan dilimize Farsça ve Arapça san öbekleriyle Sultan Alparslan, Şeyh Sadreddin, Emir Süleyman, Şah İsmail örneklerindeki gibi ters bir tertip de girmiştir" şeklinde bir açıklama getirmiştir.[8] Muharrem Ergin ise Dede Korkut hikâyelerindeki unvanlardan hareketle her iki durumunda kullanıldığını ve bunun Azeri Türkçesinde de olduğunu vurgulamıştır.[9] Dede Korkut Hikayeleri içerisinde isimden sonra unvan kullanımının daha çok olduğu görülmekle birlikte isimden önce unvan kullanımıyla ilgili örneklerde azımsanmayacak miktarda bulunmaktadır.[10]

Sahip Atanın ismi içerisinde gördüğümüz Fahreddin'in ismin önünde yer alan ve dinin öğüncü gibi anlamlara gelen bir unvan olduğu aşikârdır. Çalışmamıza konu olan Ali Fahreddin isminde ise Fahreddin kelimesinin aynı unvanın ismin sonuna gelmiş halimi olduğunu, yoksa ikinci bir isim mi olduğunu anlamak pek mümkün görünmemektedir. Bu durumda konumuz olan yörük grubu ile alaka kurabileceğimiz başka bir isim aramak gerekecektir.

Fahreddin ismi unvan olarak kullanılmakla birlikte şahıs adı olarak da kullanılan bir isimdir. Fahreddin ismine Oğuznamenin Kazan nüshası içerisinde de rastlamaktayız. Oğuznamede; Toylu Afşar Hanın oğlu Kızıl Big'in bir oğlu olduğu ve adının Fulad konulduğunu ve Fulad Tirinin buradan geldiği, Kızıl Big'in yanında bulunan devlet adamlarından birisinin de Sevinç Hace olduğunu ve Sevinç Hace tirinin de ondan geldiği kaydedilir. Fahreddin adında tanınmış ve kabiliyetli bir devlet adamının uzunca bir süre vezirlik yaptığı ve Fahreddin Tirinin de bu vezirin neslinden olduğu kaydedilmiştir.[11] Burada bahsi geçen tir kelimesi Arapça olup ok anlamına gelmektedir. Boya tabi olan oymak veya bölük olarak da adlandırılan küçük grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Osmanlı kayıtlarında da bilhassa Menteşe Sancağında bulunan yörük gruplarında tir kavramının sıkça kullanıldığı görülmektedir.[12]

Oguznamede anlatılan vezir Fahreddin'in ve onun soyundan geldiği iddia edilen Fahreddin oğullarının hangi boya ait oldukları belirtilmemiştir. Afşar Hanının veziri olduğu belirtilmiş ancak Oğuznamelerde birkaç boyun birleşerek bir devlet kurduğu ve bu devletten sonra başka bir boyun liderliğinde başka bir devletin ortaya çıktığı sıkça tekrarlanmıştır.[13] Devletin başına geçen hanın diğer boylardan beylerle ve danışmanlarla birlikte devleti idare ettiği anlaşılmaktadır. Kayı Hanın oğlu Dip Bakuy zamanında Salur ilinden Ulaş, Yazır ilinden Alayın ve Arlan, Afşar ilinden Dürkeş, Başı Biğ ve Baygu Big ve Bayın-

[7] Gülsev Sev, "Dede Korkut Hikayelerinde Unvan Grupları", İlmi Araştırmalar, Sayı: 21, 2006, s. 168.

[8] Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara 1972, s. 81.

[9] Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer), TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 474.

[10] Gülsev Sev, "Dede Korkut Hikayelerinde Unvan Grupları", İlmi Araştırmalar, Sayı: 21, 2006, s. 182.

[11] Necati Demir, Özkan Aydoğdu, Oğuzname (Kazan Nüshası), (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 140.

[12] Serkan Sarı, XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2008, s. 160.

[13] Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Haz: Zuhal Kargı Ölmez, Simurg Yay., Ankara 1996., s. 50.

dır ilinden Kabil Hace'nin yanında olduğu kaydedilmiştir.[14] Oğuznamelerde Dib Bakuy'un oğlu Kuzu Yavı'nın vezirliğini Salur'dan Enkeş, oğlu Ötken ve onun da oğlu Kul Sarı'nın arka arkaya devam ettirdiği görülmektedir.[15] Bahsettiğimiz Afşar Hanının veziri olan Faheddin'in de başka bir boya mensup olması mümkün görünmektedir.

Çalışma konumuz olan yörüklerin isminin Fahreddin oğulları anlamında Al-i Fahreddin'den geldiğini düşünmekteyiz. Al-i Selçuk veya Al-i Osman örneklerinde olduğu gibi bu yörük grubuna da Fahreddin oğulları anlamında Al-i Fahreddin denildiği ve zaman içerisinde, halk dilinde bu söylenişin Ali Fahreddine dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Çalışmamıza konu olan Ali Fahreddin Yörüklerini, oğuz boylarına tabiiyet açısından değerlendirdiğimizde, Yazır boyuna mensup olduklarını söylemek mümkündür. Osmanlı kayıtları ışığında incelendiğinde bahsedilen yörük cemaatine tabi kaydedilen bölüklerden birisinin adı Yazır Bölüğüdür. Yazır Boyu Oğuzların Bozok kolundan Ay Han neslinden geldiği kabul edilen boylardan birisidir.

ALİ FAHREDDİN YÖRÜKLERİNDE NÜFUS HAREKETLERİ

Ali Fahreddin yörükleri Osmanlı kayıtlarında Göl Hisar Kazasına tabi olarak kaydedilmiştir. Kayıtlarda cemaate tabi üç bölük kaydedilmiştir. Bahsedilen bölüklerden ilki Yazır Bölüğüdür. Yazır adı Oğuz boyları içerisinde Bozokların Ay Han koluna bağlı olarak kaydedilen boylardan birinin adıdır. Ali Fahreddin yörüklerinin hangi oğuz boyuna ünsiyetinin olduğunun anlaşılması açısından önemli bir ayrıntı olarak dikkati çekmektedir.

Bölge ile ilgili 1400'lerin sonunda yazıldığı anlaşılan 30 numaralı defterde Yazır Bölüğü 76 nefer olarak kaydedilmiştir. Bölük içerisinde 19 hane çift kaydedilirken 4 hane de nim çift olarak kaydedilmiştir.[16] 1522' de ise bölüğün nefer sayısı 95'e yükselmiştir. Nefer sayısındaki bu artışa rağmen çift ve nim çift sayılarında önemli bir düşüş dikkati çekmektedir. Bahsedilen defterde yalnızca 3 hane çift yazılmıştır, bunlardan birisi Durmuş veled-i Hasan'dır. Defterde çift kaydedilenlerden bir diğeri Ömer veled-i Kara İlyas'tır. 30 numaralı defterde abisi olduğu anlaşılan Osman çift kaydedilmişti, 1522 senesine gelindiğinde Osman'ı veya oğullarını göremiyoruz ancak daha önceden Osman'ın tasarruf ettiği çift arazinin, kardeşi Ömer tarafından tasarruf edildiğini görmekteyiz. 1522 senesinde Osman ve Ömer'in küçük kardeşleri İlyası'nda deftere kaydedildiği anlaşılmaktadır.

1522 senesinde çift kaydedilen diğer bir reaya da Durmuş veled-i Süleyman'dır. 30 numaralı defterde, Durmuş'un babası ve Amcası Umur'un çift kaydedildiği görülmektedir. 1522 senesindeki kayıtlardan Süleyman veled-i Hacı Hasan'ın vefat ettiğini ve arazisinin oğlu Durmuş tarafından işlendiği anlaşılmaktadır. Durmuş'un amcası olan Umur veled-i Hacı Hasan'ın ise 30 numaralı defterde çift kaydedilmişken 1522'de bennak kaydedildiği görülmektedir.[17]

Çift kaydedilen topraklar köylünün temel toprak birimi olduğu için bölünmesi yasaklanmıştır. Uygulamalarda parçalanma sonucu çiftlik özelliğini kaybetmiş çiftlikler tespit edilmiş ve buralardan çift resmi alınamadığından, mümkün olduğunca birleştirilerek eski hallerine getirilmeye çalışılmış ve yalnızca nim çift olarak ikiye bölünmesine izin verilmiştir.[18] 1522 tarihinde Ali Fahreddin yörüklerinde ki çift kaydedilenlerin sayısındaki azalmanın, yapılan toprak düzenlemelerinden ziyade araziyi terk etmekle alakalı olması daha mantıklı görülmektedir. Defterde çift kaydedilenlerinde, çift resmi olarak, bennaklarla

[14] Faruk Sümer, "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", D.T.C.F. Dergisi, C. 17, S. 34, 1959, s. 370.

[15] Necati Demir, Özkan Aydoğdu, Oğuzname (Kazan Nüshası), (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 138.

[16] TD 30, s. 34.

[17] TD 121, s. 118.

[18] Halil İnalcık, "Çiftlik", İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 8, İstanbul 1993, s. 313.

aynı tutarda on iki akça ödedikleri görülmektedir.[19]

Bennak ve mücerred yazılanların yanında muaf olarak kaydedilenler de bulunmaktadır. Yazır Bölüğünde 30 numaralı defterde muaf olarak kaydedilenler içerisinde iki imam bulunmaktadır. Bunlardan birinin adı Seyfeddin'dir. Defterde oğlu Şaban da muhassıl olarak kaydedilmiştir. Bölük içerisinde imam olarak kaydedilenlerden bir diğeri de Mevlana Veli Fakı veled-i Yusuf'tur. Mevlana kelimesi ilmiye sınıfı içerisinde bir unvan olarak kullanılmaktadır. Lakin burada isim olarak kullanıldığını düşünmek daha makul olacaktır.[20] 1522 senesinde ise Yazır Bölüğü içerisinde İlyas adında bir imam bulunmaktadır.[21]

Yazır Bölüğü içerisinde muaf kaydedilenlerden birisi de baba olarak kaydedilmiştir. 30 numaralı defterde Hasan Fakı veled-i Mustafa Fakı baba olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı defterde Hasan Fakı'nın oğlu Abdullah muhassıl olarak kaydedilmiştir. 1522 tarihli kayıtlarda ki muaf guruplar içerisinde baba bulunmamaktadır. Diğer defterde baba olarak kaydedilen Hasan Fakı ve oğlu Abdullah 1522'de görülmemekte iken Hasan Fakı'nın diğer oğlu Karaca kayıtlarda bulunabilmektedir. Soyun Karaca üzerinden devam ettiği ancak babalık vasfının kaybolduğu anlaşılmaktadır. Yazır Bölüğü içerisinde muaf kabul edilenlerden biriside meremmetçilerdir. Basan veled-i Yusuf ve biraderi Mahmud 1522 senesinde köprü tamiri ile uğraşan meremmetçi olarak kaydedilmişlerdir. [22]

Ali Fahreddin Yörüklerine tabi olarak kaydedilen bölüklerden bir diğeri de Malumlu Bölüğüdür. Malumlu Bölüğü 30 numaralı defterde 93 nefer olarak kaydedilmişken 1522 tarihli kayıtlarda 73 nefer ve 48 hane olarak kaydedilmiştir. Malumlu Bölüğünün nefer sayısında görülen düşüş dikkati çekmektedir. 30 numaralı defterde bölük içerisinde 13 hane çift kaydedilmişken 1522 senesinde çift arazi tasarruf eden hane bulunmamaktadır. Benzer bir azalma bennak kaydedilenler içerisinde de görülmektedir. Daha önceki defterde 35 hane bennak kaydedilmişken 1522 senesinde bu sayı 19'a inmiştir. Kayıtlar karşılaştırıldığında farklı olarak mücerred sayısında bir artış olduğu görülmektedir. 30 numaralı defterde 3 mücerred kaydedilmişken 1522'de bu sayı 23'e yükselmiştir.[23] Bahsedilen durum 30 numaralı defterde mücerred kaydedilirken uygulanan usulden kaynaklanmaktadır.

Malumlu Bölüğü içerisinde, 30 numaralı defterde muaf olarak kayıtlara geçenler içerisinde üç imam bulunmaktadır. Bölük içerisinde imam olarak görev yapanlardan birisi İsa Fakı veled-i Bali'dir. İmam olarak kaydedilenlerden bir diğeri ise Hasan Fakı veled-i Hevace'dir. Bölüğün imamlarından birisi olan Hasan Fakı'nın babasının adının Hevace olması tesadüf olmamalıdır. Kayıtlar incelendiğinde Hevace'nin yaşamadığı, Bali, Ali ve Hasan Fakı adında üç oğlunun kaydedildiği ve Hasan Fakı'nın bölüğün imamlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır.[24] Malumlu Bölüğünde imam olarak kaydedilenlerden birisi de Mahmud Fakı veled-i Mustafa Fakı'dır. Babasının ismindeki fakı unvanından hareketle onun da zamanında bölüğe imamlık yaptığını düşünebiliriz.[25] 1522 senesindeki kayıtlar incelendiğinde ise bölükteki imam sayısının bire düştüğü anlaşılmaktadır. Daha önceki defterde imam olarak kaydedilen Mahmud Fakı'nın oğlu Mehmed 1522 senesinde bölüğün tek imamı olarak kaydedilmiştir.[26]

30 numaralı defter incelendiğinde, Malumlu Bölüğünden Hacı Hasan kethüda olarak

[19] TD 121, s. 118-119.

[20] TD 30, s. 34.

[21] TD 121, s. 118.

[22] TD 30, s. 34, TD 121, s. 118.

[23] TD 30, s. 34-35, TD 121, s. 120.

[24] TD 30, s. 35.

[25] TD 30, s. 34.

[26] TD 121, s. 119.

kaydedilmiştir. Defterde Hacı Hasan'ın baba adı kaydedilmemiştir. Bölük içerisinde aynı tarihte muaf kabul edilen gruplardan birisi de muhassıllardır. Bahsedilen defterde muhassıl olarak kaydedilen Ali veled-i Emirşa, babası Emirşa veled-i Erdoğan ve kardeşleri Mustafa ve Yusuf'la birlikte yazılmışlardır. Bahsedilenlerin haricinde, bölükte biri sağır ve bir de pir-i fani olduğu için iki nefer daha muaf kabul edilmişlerdir.[27] 1522 senesinde ise bir pir-i fani dışında sağlık nedenleriyle muaf kabul edilen kimse bulunmamaktadır.[28]

Ali Fahreddin yörüklerinin nüfus itibarıyla en büyük bölüğü Beyler Obası Bölüğüdür. 30 numaralı defterde Beyler Obası bölüğü toplam 100 nefer olarak kaydedilmiştir. 1522 senesine ait kayıtlarda ise bölüğün nefer sayısı 88 olarak kaydedilmiş olup hane sayısı olarak da 70 rakamı verilmiştir. 30 numaralı defterde 17 hane çift arazi tasarruf ederken 2 hane de nim çift olarak kaydedilmişken, 1522 senesinde yalnızca 5 hane çift kaydedilmiş olup nim çift tasarruf eden aile bulunmamaktadır. İki defter karşılaştırıldığında çift hane sayılarındaki azalma aynı şekilde bennak kaydedilenlerde de görülmektedir. Bennak sayısı 42 iken 1522 senesinde sayı 35 haneye düşmektedir. Mücerred kaydedilenlerde ise tersine bir artış söz konusudur. Daha önceki kayıtta mücerret sayısı 3 iken 1522 tarihli defterde bu sayı 8 olarak kaydedilmiştir.[29]

Beğler Obası Bölüğü içerisinde muaf olarak kaydedilenler incelendiğinde 30 numaralı defterde Mehmet Fakı bölüğün imamı olarak kaydedilmiştir.[30] 1522 senesinde de bölükte bir imam bulunmaktadır. Bahsedilen tarihte bölüğün imamlığını Latif Fakı veled-i Yusuf yapmaktadır.[31] Osmanlı toplum yapısı içerisinde imamların din hizmetlerinin yanında devlet toplum ilişkisi içerisinde de önemli yer tutmaları hasebiyle isimleri tespit etme gereği duyduk.

Dini hizmetlerle alakalı olarak karşımıza çıkan bir başka grupta tekke ve zayilerde bulunan şeyh, tekkenişin ve zaviyedar gibi görevlilerdir. Bahsedilen gruplar Anadolu'nun Türkler tarafından vatan edinilmesinde önemli bir yer tutmuşlardır. Göçebe Türkmen kafileleri Anadolu topraklarına yayılırken, hemen hemen aynı tarihlerde stratejik önemi bulunan bazı noktalara tekkesini kurup irşada koyulan şeyh ve kolonizatör dervişler de Anadolu'yu bir ağ gibi sarmaya başladılar. Onların olumlu katkıları sonucu, bir yandan Anadolu'da Türk devletinin teşekkülü sağlam temellere oturtulurken diğer yandan İslâm'ın yayılması, milli birlik ve bütünlüğün muhafazası gerçekleştirilmekteydi. Şehir ve kasabalara yerleşen tarikat zümreleri, başta bürokrat ve entelektüel zümreler olmak üzere halk kitleleri ile yakın temas kurmaktaydılar. Tarikat zümreleri gibi medrese ve diğer içtimaî müesseselerin de daha çok şehirlerde yoğunlaşması, şehir halklarının göçebe ve köy halklarına oranla daha yüksek dinî kültüre sahip bulunması sonucunu doğuruyordu. Şehir merkezlerinden uzak muhitlerde ikamet eden ve dinî bilgileri oldukça zayıf, ananelerine son derece bağlı Türkmenler ise, kendilerinden olan şeyh ve dervişleri örnek almakta ve hayatlarını onların direktifleri doğrultusunda idame ettirmekteydi.[32]

30 numaralı defterde Beğler Obası Bölüğüne tabi kaydedilen üç tekke-nişin bulunmaktadır. Bölük içerisinde Seydi veled-i Şeyh Ahmed, İlyas veled-i Şeyh Beşir ve biraderi Evliya tekke-nişin olarak kaydedilmişlerdir.[33] Baba adlarına bakıldığında tekke-nişin olarak kaydedilenlerin babalarının da daha önceden tekkede şeyh oldukları anlaşılmaktadır. 1522 senesine gelindiğinde bölük içerisinde tekkede bulunan görevlilerin sayısının

[27] TD 30, s. 35.

[28] TD 121, s. 119.

[29] TD 30, s. 36-37, TD 121, s. 120-121.

[30] TD 30, s. 36.

[31] TD 121, s. 121.

[32] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Temlikler", Vakıflar Dergisi, Sayı:2, Cilt:2, Ankara 1942, s. 280.

[33] TD 30, s. 37.

arttığını görmekteyiz. Bahsedilen tarihte Seydi veled-i Şeyh Ahmed tekke-nişin kaydedilmiş ve oğullarından Turbali tekke-nişin, İman tekke şeyhi ve Mehmed de derviş olarak kaydedilmiştir. Daha önce bahsettiğimiz İlyas veled-i Şeyh Beşir 1522 deki kayıtlarda da tekke-nişin olarak geçmektedir. Bu tarihte İlyas'ın yanında oğlu Beşir'in de kayıtlara tekke-nişin olarak kaydedildiği görülmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre İlyas babasının adını oğluna vermiştir. 30 numaralı defterde İlyas'la birlikte tekke-nişin kaydedilen biraderi Evliya 1522 tarihli kayıtlarda görülmemekle birlikte oğlu ve iki torunu zaviyedâr olarak kaydedilmiştir. Kayıtlarda Yakub veled-i Şeyh Evliya ve oğulları Hüdaverdi ve Tarık zaviyedâr olarak görülmektedirler.[34] Bölük içerisinde gördüğümüz bu gruplar halkın eğitimi, gündelik yaşamdaki muaşeret kurallarının geliştirilmesi, komşularla ilişkiler, otlak ve su kaynaklarının kullanımı ve hatta birçok hastalığın tedavi edilmesi gibi gündelik hayatın içinde önemli roller üstlenmişlerdir.

Beğler Obası Bölüğü içerisinde muaf kaydedilen gruplardan birisi de muhassıl yazılanlardır. 30 numaralı defterde İsa Fakı vele-i Nasuh Fakı ve İsa veled-i İsa muhassıl kaydedilmişlerdir. Kayıtlar incelendiğinde bölükte yaşlılık veya sağlık nedenleriyle muaf kaydedilenler de bulunmaktadır. 30 numaralı defterde üç nefer pir-i fani ve bir nefer de sağır olduğu için muaf kaydedilmiştir.[35] 1522 senesinde ise sağlık nedenleriyle muaf kaydedilen nefer bulunmamaktadır.

ALİ FAHREDDİN YÖRÜKLERİNDE İKTİSADİ YAPI

Yörük gruplarının genelinde olduğu gibi Ali Fahreddin yörüklerinde de iktisadi yapının temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Temelinde hayvancılığın yer aldığı iktisadi yapı toplumsal yapının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Tahrir defterleri incelendiğinde ödenen vergilerin temelini ağnam resmi denilen ve iki küçükbaş için bir akça alınan vergi oluşturmaktadır. 30 numaralı defterde gelirleri has olarak kaydedilen Ali Fahreddin yörüklerine tabi olan, Yazır, Malumlu ve Beğler Obası bölüklerinin ödemekle yükümlü oldukları vergiler birlikte has olarak kaydedilmiştir. Cemaatin ödediği vergi gelirleri defterde iki başlık halinde ağnam resmi ile çift ve bennak resmi olarak yazılmıştır. Defter incelendiğinde tarım ürünleri üzerinden alınan vergiler görülmemekle birlikte bad-ı heva resmi ile mücerred resminin de bulunmadığı görülmektedir. Bahsedilen defterde cemaatin5300 akça ağnam resmi ve 2660 akça da çift ve bennak resmi ödedikleri görülmektedir.[36]

1522 tarihli defterde ise Ali Fahreddin yörüklerinin gelirleri tımar olarak kaydedilmiş ve Yeniçeri Ali'ye tımar olarak verilmiştir. 107 numaralı icmal defter incelendiğinde Yeniçeri Ali'nin Gölhisar seraskeri olduğu anlaşılmaktadır.[37] Bahsedilen defterde Yazır Bölüğünün 2774 akça Ağnam resmi ödediği görülmektedir. Bu vergi kaleminden hareketle bölükte vergiye müteallik olan sürülerin toplam sayısının 5548 adet olarak tespit edilebilmektedir. Bölüğün ödediği vergi kalemlerinden bir diğeri de çift, bennak ve mücerred resminden oluşmaktadır. Bölükte çift kaydedilen hane sayısı yukarıda verilmişti. Ödenen çift resmi tutarı 36 akça olarak kaydedilmiştir. Bölükte üç hanenin çift yazıldığı bilindiğine göre, çift resmi olarak hane başına 12 akça alındığı anlaşılmaktadır. Bu tutar bennak resmi ile aynı orandadır. Yazır bölüğünde bennak resmi olarak 324 akça alınmışken, mücerred kaydedilenlerden de 96 akça mücerred resmi toplanmıştır. Mücerred resmi olarak nefer başına 6 akça alınmıştır. Yazır Bölüğünün ödediği vergi kalemlerinden birisi de bad-ı heva resmidir. 1522 senesinde Yazır Bölüğü bad-ı heva resmi tutarı olarak 350 akça ödemiştir.[38] 107 numaralı icmal defterde de Yazır bölüğünün vergi toplamı olarak 3580 akça yazılmıştır.

[34] TD 121, s. 121.

[35] TD 30, s. 35-37.

[36] TD 30, s. 37.

[37] TD 107, s. 204.

[38] TD 121, s. 119.

Malumlu Bölüğü'nün 1522 senesinde ödediği ağnam resmi tutarı 1268 akça olarak kaydedilmiştir. Bölükte çift kaydedilen olmadığı için çift resmi de ödenmemiştir. Bölük 348 akça bennak resmi ve 138 akça da mücerred resmi ödemiştir. Malumlu Bölüğünün ödediği vergi kalemlerinden birisi de bad-ı heva resmidir. Bölükten bad-ı heva resmi olarak 205 akça alınmıştır.[39] 23 Kasım 1527 tarihli bir kayıtta Malumlu bölüğünün gelirleri toplamı olarak 1959 akça verilmiştir. Bu tutarın sipahi oğullarından Yardım bin Ali'nin tımarları içerisinde kaydedildiği görülmektedir.[40]

Ali Fahreddin Yörükleri içerisindeki en büyük bölük olan Beğler Obasının 1522 senesinde ödediği ağnam resmi tutarı 3073 akça olarak kaydedilmiştir. Bölük içerisinde çift kaydedilen beş haneden toplam 60 akça çift resmi alınmıştır. Bu bölükten de çift resmi olarak 12 akça vergi alındığı anlaşılmaktadır. Beğler Obasından bennak resmi olarak 420 akça ve mücerred resmi tutarı olarak da 48 akça vergi alınmıştır. Bad-ı heva resmi olarak bölüğün 250 akça vergi ödediği görülmektedir.[41] Beğler Obası Bölüğünün vergi gelirlerinin sonradan iki tımar arasında bölündüğü anlaşılmaktadır. Bölüğün ödediği vergilerin 1976 akçalık bölümü, 1 Ağustos 1528 tarihinde Sipahi Mahmud'un tımarı içerisinde görülmektedir. Bahsedilen tarihte bu tımarın Mahmud adlı sipahiye verildiği ve veriliş nedeni olarak da Mahmud'un babasının Kütahya'da sipahi olduğu ve vefat ettiği bu nedenle bahsedilen tımarın kendisine verildiği kaydedilmiştir.[42] Bölüğün 1575 akçalık vergisi ise bir başka tımarı oluşturan hisseler içerisinde kaydedilmiştir. Bu hissenin 15 Kasım 1530 tarihinde Saruhan'dan mazul olan Sipahi Mustafa'ya verildiği görülmektedir.[43]

Ali Fahreddin yörüklerinin gelirleri has olarak kaydedilmişken 1528 sonrası kayıtlarda tımar gelirleri içerisine alınmıştır. Cemaate tabi olarak kaydedilen bölüklerin içerisinde çift ve nim çift kaydedilenler bulunmaktadır. Lakin vergi gelirleri incelendiğinde tarımsal üretimle ilgili herhangi bir vergi kaydı bulunmamaktadır. Tabi bölüklerden alınan vergiler incelendiğinde, vergi gelirlerinin ağnam vergisi, bennak ve çift resmi ve bad-ı heva vergisi kalemlerinden oluştuğu görülmektedir. Bölüklerden alınan çift resmi tutarlarının, bennak resmi tutarı ile aynı oranda on iki akça olarak alındığı görülmektedir.

SONUÇ

Anadolu'da geleneksel yaşam tarzı olan konar-göçerliği devam ettiren gruplar yörük olarak nitelendirilmiştir. Yörükler, Orta Asya bozkırlarında şekillenen ve tarihi tecrübelerle Anadolu'ya taşınan kültürel birikimin yani Türk Töresinin adeta birer taşıyıcı hücreleri gibi yaylak ve kışlaklarında bu kültürü yaşatmaya devam etmişlerdir. Birçok Türk devletinin kuruluşunda etkin rol oynadığını gördüğümüz konar-göçer grupların devletlerin kurumsallaşmaları sonrasında problemli gruplar olarak da algılanmışlardır.

Ali Fahreddin yörüklerinin, XVI. Yüzyıl kayıtlarından Hamid Sancağına tabi Gölhisar Kazası sınırları içerisinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yaşadıkları bölge Hamid, Teke ve Menteşe Sancaklarının birbirine bağlandığı doğal yol güzergahına yakınlığı açısından önem kazanmaktadır. Bölge siyasi açıdan da hem Selçuklular hem de Osmanlı döneminde hareketli bir coğrafya olmuştur.

Yörük gruplarının adlandırılması incelendiğinde birçoğunun şahıs isimleriyle anıldıkları görülmektedir. Bu durum oğuznamelerde boy adlarıyla ilgili verilerle uyumlu görülmektedir. Ali adı yörükler içerisinde sıkça rastlanan bir isim olarak dikkati çekmektedir. Tahrir defterleri içerisinde yapılan çalışmamızda Ali Fahreddin ismine rastlanmamıştır. Yörük grubunun adının Al-i Fahreddin yani Fahreddin oğullarının tarihi süreç içerisinde halk dilinde bozularak Ali Fahreddine dönüşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen yö-

[39] TD 121, s. 120.

[40] TD 107, s. 206.

[41] TD 121, s. 121.

[42] TD 107, s. 215.

[43] TD 107, s.207.

rüklerin, Oğuznamede bahsedilen Fahreddin tiri ile alakası olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı kayıtlarında Ali Fahreddin Yörükleri üç bölük halinde görülmektedir. Cemaate tabi kaydedilen bölüklerden birisinin adı Yazır Bölüğüdür. Bilindiği üzere Yazır oğuz boylarından birisinin adıdır. Yazır adı Oğuz boyları içerisinde Bozokların Ay Han koluna bağlı olarak kaydedilen boylardan birinin adıdır. Ali Fahreddin yörüklerinin hangi oğuz boyuna ünsiyetinin olduğunun anlaşılması açısından önemli bir ayrıntı olarak dikkati çekmektedir. Ali Fahreddin Yörüklerine tabi olarak kaydedilen diğer bölükler ise malulü ve Beğler Obasıdır.

Nüfus hareketleri itibarıyla bakıldığında 1400'lerin sonunda Ali Fahreddin Yörükleri tabi kaydedilen bölüklerle birlikte 269 nefer kaydedilmişken, 1522 senesinde nefer sayısı 256'ya düşmüştür. Cemaate tabi kaydedilen bölüklerden Yazır Bölüğünün nefer sayısı 19 artmışken Malumlu Bölüğünün nefer sayısında 20, Beğler Obasında ise 12 nefer azaldığı görülmektedir. İktisadi açıdan incelendiğinde, defterlerdeki vergi kayıtlarından kısmi olarak tarım yapılmakla birlikte esas iktisadi faaliyetlerin hayvancılık ve hayvancılıkla alakalı hususlarda geliştiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri, No:30, 107,121.
2. ARIKAN, Zeki, XV-XVII. Yüzyıllarda Hamid Sancağı, İzmir 1988.
3. BANGUOĞLU, Tahsin. Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara 1972.
4. BARKAN, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Temlikler", Vakıflar Dergisi, Sayı:2, Cilt:2, Ankara 1942, S. 279-386.
5. DEMİR, Necati. Aydoğdu, Özkan. Oğuzname (Kazan Nüshası), (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Kesit Yayınları, İstanbul 2015.
6. Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Haz: Zuhal Kargı Ölmez, Simurg Yay., Ankara 1996.
7. ERGİN, Muharrem Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer), TDK Yayınları, Ankara 1997.
8. SÜMER, Faruk. "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", D.T.C.F. Dergisi, C. 17, S. 34, 1959, S. 359-456.
9. HALAÇOĞLU, Yusuf, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650), Ankara 2009.
10. İbn-i Bibi; El Evamirü'l-Ala'iye Fi'L-Umuri'l-Ala'iye (Selçukname), Yay. Haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1976.
11. İNALCIK, Halil. "Çiftlik", İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 8, İstanbul 1993, S. 313-314.
12. MERÇİL, Erdoğan. "Sahip Ataoğulları", İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 35, İstanbul 2008, S. 518.
13. ÖZKÖSE, Kadir. "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. VII/1, Sivas 2003, S. 249-279.
14. SARI, Serkan. XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2008.
15. SEV, Gülsev. "Dede Korkut Hikayelerinde Unvan Grupları", İlmi Araştırmalar, Sayı: 21, 2006, S. 167-182.
16. TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Teke-Eli ve Teke-Oğulları" Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: VII-VIII, 1977, S. 55-94.

17. TURAN, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1998.
18. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Yay., Ankara 1988.
19. YAVAŞ, Alptekin. Anadolu Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Mimari Eserleri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007.

Neapolis Nekropolü'nden Bir Bronz Kandil

Zerrin AYDIN TAVUKÇU[1]

CHAPTER
28

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240-ERZURUM.

Arkeolojik kazılarda sıkça karşılaşılan bir buluntu grubu olan kandiller, Grekçe "Lykhnos", Latince "Lychnus" veya "Lucerna" olarak isimlendirilmiştir[1]. Temel olarak, yağ haznesi işlevi gören bir gövde ve içine fitilin yerleştirildiği bir burundan meydana gelen kandiller, küçük ve taşınabilen bir aydınlatma aracıdır[2]. Diğer bütün eklemeler kullanımlarını kolaylaştırmak, işlevselliğini artırmak ve göze hoş görünmesini sağlamak amacıyla yapılmış olmalıdır[3]. Kandiller; üretim malzemesi, yapım teknikleri, form ve bezeme açısından ait oldukları toplumların sosyo-ekonomik yapısını yansıtan ve bizlere tarihleme konusunda oldukça net bilgiler veren arkeolojik buluntular arasında yer alır[4]. Roma Dönemi ve daha sonraki dönemlerde yapılan kandiller ise; estetik açıdan dikkate değer bir ölçüde çeşitliliğe sahiptir[5].

Taş, pişmiş toprak ve camdan yapılan kandillerin yanı sıra metal malzemeden de kandiller üretilmiştir[6]. Dayanıklı olmaları nedeniyle uzun süreli bir kullanıma imkan tanıyan metal kandiller, üretilmesindeki zorluklar ve maliyeti sebebiyle genellikle zengin insanlar tarafından kullanılırdı[7]. Bronz; metal kandillerin yapımında en çok kullanılan malzemedir[8]. Roma ve Bizans Çağı bronz kandillerine bakılacak olursa, döküm tekniğiyle yapılmış oldukları görülür. Cire-perdue, kayıp mum, mum yok etme veya kayıp balmumu gibi farklı isimlerle adlandırılan döküm tekniği[9], kandilin bir modelini yapmak, bu modelden bir kalıp elde etmek ve bu kalıba bronz dökmek esasına dayanır[10]. Yapılmak istenen kandilin bir modeli, ısıdan etkilenmeyen bir çekirdek üzerine hazırlanır. Bu modelin üzeri balmumu ile sıvanır ve bunun da üzeri kille kaplanır. Kil kalıp kuruduktan sonra ısıtılır ve böylece içi boş bir kalıp elde edilmiş olur. Açılan boşluğa erimiş halde metal dökülmek suretiyle kandil formu ortaya çıkar. Çekirdekle dış kalıp arasında yapılan bu işlemden sonra kullanılan madenin soğuması beklenir. Sonrasında ayrı ayrı dökülen kulp veya benzeri parçaları kaynakla kandile tutturulur. Zımparalama ve cilalama işleminden sonra işlem tamamlanırdı.[11]

Pişmiş toprak kandiller üzerine pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen metal kandilleri konu alan çalışmaların azlığı, bu kandilleri değerlendirmede en büyük zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır.[12] Üretimindeki zorluklar nedeniyle zengin halk tabakası için sınırlı sayıda üretildiği ve günümüze çok fazla ulaşmadığı da bilinmektedir.[13] Bunun en önemli sebeplerinden biri, değerli bir malzeme olan metalin eritilip tekrar kullanılabilmesidir.[14] Bugüne kadar incelenen ve daha çok özel müze ve koleksiyonlarda bulunan tekil örnekler, bize gelişim çizgisi hakkında çok fazla bilgi vermediğinden, bronz kandillerin tipolojisini ortaya koymak ve yapıldıkları atölyeler hakkında bilgi edinmek oldukça zordur.

1 Walters 1914, s. XII; Çokay 1998, s. 9; Metin 2012, s. 16.

2 Metin 2012, s. 17, Çiz. 1; Metin 2013, s. 109, Res. 1; Aydın Tavukçu 2018, s. 2732; Aydın Tavukçu 2018, s. 2315.

3 Bailey 1972, s. 9; Fitch-Goldman 1994, s. 8; Metin 2012, s. 16-17; Metin 2013, s. 105-109.

4 Atasoy 2005, s. 193; Temür-Şirin 2018, s. 234.

5 Bailey 1996, Pl. 1 vd; Simion 2003, s. 35 vd.

6 Çokay 1998, s. 17; Atasoy 2005, s. 193; Temür-Şirin 2018, s. 234.

7 Çokay 1998, s. 17; Temür-Şirin 2018, s. 234.

8 Bronz; içinde bir miktar kalay olan bakır alaşımıdır. Bu alaşım eridiği zaman bakır gibi kabarcıklanmadığı için döküm için tercih edilir. Bkz. Demirel Gökalp 2002, s. 174.

9 Yüksel 2014, s. 73-92; Temür-Şirin 2018, s. 234.

10 Atasoy 2005, s. 193.

11 Parr 1958, s. 19; Esin 1969, s. 107; Demirel Gökalp 2002, s. 174; Atasoy 2005, s. 193-194; Yüksel, 2014, s. 73-92; Metin-Polat Becks 2015, s. 274; Temür-Şirin 2018, s. 234.

12 Demirel Gökalp 2002, s. 177; Atasoy 2005, s. 194; Metin-Polat Becks 2015, s. 275; Temür-Şirin 2018, s. 234.

13 Radt 1986, s. 40; Çokay1998, s. 17; Temür-Şirin 2018, s. 234.

14 Atasoy 2005, s. 194; Metin-Polat Becks 2015, s. 275; Temür-Şirin 2018, s. 234.

MS 1. yy Roma dünyasında yapımı yaygınlaşan bronz kandillerin, Hellenistik Dönem sonundaki pişmiş toprak kandillerle[15] olan form benzerliği ikisinin birbirinden ayrılmaması gerektiğini düşündürmektedir. MS 1.yy'da yüksek ayaklı ve volüt burunlu olan bu ağır kandillerin kulbuna genellikle hilal biçimli ve kıvrık dallı süslerin denge unsuru olarak eklendiği görülür.[16] Başlangıçta yuvarlak olan gövde, oval veya armut biçiminde yapılırken daha geç dönemlerde; insan başları, hayvanlar ya da mitolojik karışık yaratıklar gibi betimlerle süslendiği görülmektedir.[17] Kabartmalarla süslü bu kandillerin üzerinde bulunan menteşeli bir kapak, yağ deliğini örtmek için kullanılırdı.[18]

Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kullanılan kandil formlarının, MS 4. ve 5. yy.'da da değişmediği ancak kulp üzerinde Hristiyanlıkla ilintili haç motifleri ve istiridye kabuğu gibi bir takım betimlerin yer aldığı görülmektedir.[19] Bu dönem kandilleri kiliselerde işlevsel yönden kullanılırken, liturjik törenlerde sembolik anlamlar da taşımaktaydı.[20] Ayrıca bronz kandiller ısındığında taşınması güç olduğu için bir zincirle asılarak[21] veya kandilin içine yerleştirildiği sığ bir tabak ve onu zeminden yükselten bir ayaktan oluşan kandelabrum denilen taşıyıcılar ile birlikte kullanılırdı.[22] Bronz kandillerin yanı sıra MS 5. yy.'dan itibaren birden fazla cam kandili taşımaya yarayan polykandilonların da yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür. Genellikle daire biçiminde olmakla birlikte kare, dikdörtgen, haç, bazilika ve şamdan formunda örnekleri bulunan çoklu kandil taşıyıcıların üç ya da dört zincirle asılarak kullanıldığı bilinmektedir.[23] Kandil kullanımı, mumun yaygınlaşmasına bağlı olarak, MS 7. yy'dan sonra giderek azalmıştır.[24]

Aydın İli, Bozdoğan İlçesi, Yazıkent Beldesi, Kızılçakır Mevkii'nde H. Danyan'a ait mülkiyet içerisinde 28.10.2010 tarihinde iş makinesi ile yapılan tesviye çalışmaları sırasında iki adet oda mezar ortaya çıkmıştır. Bozdoğan İlçesi Jandarma Komutanlığı ve Yazıkent Beldesi Başkanlığı yetkilileri tarafından Aydın Arkeoloji Müzesi'ne yapılan telefon ihbarı üzerine, müze yetkilileri tarafından alanda inceleme başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, karayolunun solunda kalan ve iş makinesi ile tahrip edilen iki adet oda mezar üzerinde detaylı inceleme yapılmasına karar verilmiştir. Acilen Kurtarma Kazısı yapılması için gerekli izinler alınmış ve Müze Müdürü E. Yener başkanlığında kurtarma kazısına başlanmıştır. 01.11.2010- 12.11.2010 tarihinde yapılan çalışmalar sırasında iki adet oda mezar tespit edilmiş ve bu mezarlar 1 ve 2 No'lu mezar odaları olarak adlanmıştır.

Çalışmaya konu olan bronz kandil, 1 nolu mezardan ele geçmiştir. İri ve düzgün kesimli blok taşlardan yapılmış iki odalı mezar, bir ön oda ve mezar odasından oluşmaktadır. Ön odaya girildiğinde sağda ve solda, taban seviyesinden yaklaşık 1 m. yükseklikte, çeşitli ölçülerde dikdörtgen ve kare kesimli, aralarında harç bulunan taşlarla yapılmış iki adet

[15] Çokay 1998, s. 17; Atasoy, 2005; s. 194; Metin-Polat Becks 2015, s. 275; Temür-Şirin 2018, s. 234.

[16] Çokay 1998, s. 17; Simion 2003, s. 117 vd.

[17] Ivanyi 1935, Taf. LXIV-LXV; Çokay 1998, s. 17, Res. 23; Simion 2003, s. 117 vd; Atasoy, 2005; s. 194; Temür-Şirin 2018, s. 235.

[18] Atasoy 2005, s. 194.

[19] Perlzweig 1961, s. 200, Pl. 48, 2948-2949; Bailey 1996, Pl. 79-84; Çokay 1998, s. 17; Atasoy 2005, s. 194; Temür 2018, s. 235.

[20] Acara-Olcay 1997, s. 250; Demirel Gökalp 2002, s. 174; Temür 2018, s. 235.

[21] Çokay 1998, s. 27; Demirel Gökalp 2002, s. 177; Temür-Şirin 2018, s. 235.

[22] Selesnow 1988, Taf. 61-62; Stefanelli 1990, s. 86-87, 182; Bailey 1996, Pl. 98-140; Çokay 1998, s. 27; Demirel Gökalp 2002, s. 177; Simion 2003, s. 36-37, 83-95; Atasoy 2005; s. 194, 229, Res. 60; Temür-Şirin 2018, s. 235.

[23] Selesnow 1988, Taf. 63; Bailey 1996, Pl. 141-149; Demirel Gökalp 2001, s. 44-55; Demirel Gökalp 2004, s. 46, 54-58; Atasoy 2005, s. 222, Res. 41, 223, Res. 44-45, 224, Res. 46, 225-226, Res. 51-53; Temür-Şirin 2018, s. 235.

[24] Çokay 1998, s. 26; Temür-Şirin 2018, s. 235.

seki olduğu görülmüştür. Bu sekilerin üzerinde iskelet parçalarıyla birlikte ölü hediyelerinin bulunduğu ve bunların zamanla 10 cm. yükseklikte toprak tabakasıyla örtüldüğü saptanmıştır. Ayrıca mezar odasında da sağda, solda ve ortada olmak üzere 3 adet, taban seviyesinden yaklaşık 1 m. yükseklikte, çeşitli ölçülerde dikdörtgen ve kare şekilli, aralarında harç bulunan taşlarla yapılmış sekiler bulunmuştur. Bu sekilerin üzerinde, fazla nem nedeniyle parçalanmış kemikler ve ölü hediyelerinin yer aldığı ve bunların da zamanla yaklaşık 10 cm. toprakla örtüldüğü görülmüştür. Mezar odalarından pişmiş toprak ve bronz malzemeyle yapılmış çeşitli kap formları, kandiller, altın takılar, ağız ve göz bantları, fayans boncuk ve süs eşyası gibi çeşitlilik bakımından oldukça zengin 97 adet ölü hediyesi ele geçmiştir. Mezar odalarından ele geçen malzemeler ışığında ve yapılan incelemeler sonucunda mezarın Hellenistik Dönem'de yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca kaliteli taş işçiliği, tavan kirişleri ve duvar yapısı da bu düşünceyi desteklemektedir. Ancak buluntu çeşitliliği Hellenistik Dönemden sonra da yaklaşık MS 2. yy'a kadar uzun süre, olasılıkla aynı aile fertleri tarafından belirli aralıklarla mezarın tekrar kullanıldığını düşündürmektedir.

Mezar hediyeleri içinde en dikkat çekici eserlerden biri olan ve Aydın Arkeoloji Müzesi vitrinlerinde sergilenen bronz kandil; 21x6x9,1 cm ölçülerindedir (Çizim 1, Resim 1-2). Kenarları yükseltilmiş elips şekilli bir gövdeye sahip kandilin üzerini kuş figürlü bir kapak örtmektedir. Başını gövdesine doğru eğmiş kuş figürüne dikkatli bakıldığında; üzerindeki kanat ve kuyruk tüylerinin ince çizgilerle balıksırtı şeklinde yapılmış olduğu görülür (Resim 1-2). Bronz kandillerin üzerinde insan ya da hayvan figürü şeklinde kapakların olması British Museum'da sergilenen Geç Hellenistik ve Roma Dönemine tarihlenen örneklerde de görülen bir özelliktir.[25]

İnce şerit kulba bağlı asma yaprağı biçiminde bir tutamağa sahip olan kandil, yüksek yuvarlak bir kaideye sahiptir. Discus üzerinde kapağın her iki yönünde simetrik yerleştirilmiş toplam altı adet basınç deliği bulunmaktadır (Çizim 1, Resim 2). Kenarlarında volüt şeklinde süslemeler bulunan oval formlu burun üzerinde dekoratif amaçlı üçgen şeklinde bir delik yer alır (Çizim 1, Resim 2). Kulp kısmında, yaprak motifinin işlenmesi pek çok örnekte karşımıza çıkan bir özelliktir.[26] Genelde pişmiş topraktan yapılan bu kandillerin bazılarında yaprağın tüm ayrıntıları işlenmiş olup bazı kandillerde ise sadece yaprak olduğu belli edilerek kenar kısımları kabaca bırakılmıştır. Elimizdeki çalışmaya konu olan kandilin yaprak kulbu tüm detayları ile işlenmiş olup ince şeritler halinde bir bant ile kulba aplike edilmiştir (Resim 1-2). Ancak bu özelliklerle kandilin tarihi net bir şekilde belirlenemeyeceği için kandilin hem formu hem de görsel açıdan en önemli özelliği olan kulp kısmındaki asma yaprağının işlenişi ile eser tarihlendirilmeye çalışılacaktır.

Eritilip tekrar kullanılabilme özelliğinden dolayı birçok madeni eserin günümüze kadar ulaşamadığı, müze ve koleksiyonlarda bulunan bronz eserlerin birçoğunun satın alma yoluyla gelmiş, buluntu yeri belli olmayan eserlerden oluştuğu düşünüldüğünde Bozdoğan buluntusu oldukça önem arz etmektedir.[27] Bu açıdan çalışmaya konu olan bronz kandilin kaliteli, ince işçilikli ve ünik bir forma sahip olması önemini artırmaktadır. Yapılan incelemeler ve karşılaştırmalar sonucunda, tipolojik ve kronolojik açıdan tanımlanması zorlaşan kandilin tam olarak benzerini bulmak mümkün olmasa da tarihi konusunda bilgi verecek bir örneği, British Museum'da görmekteyiz.[28] Yüksek ayağı, kase şeklinde yuvarlak gövdesi, uzun-yayvan ve volütlü burun yapısıyla Neapolis örneğinin benzeri diyebileceğimiz bronz bir kandil, Bailey tarafından MS 1. yy.'a verilmiştir.

[25] Bailey 1996, s. 52-54, Pl. 62-63.

[26] Walters 1914, s. 123, Fig. No. 816, 135, Fig. No. 885; Brooner 1930, Pl. VII-VIII; Perlzweig 1961, Pl. 1, 13; Bruneau 1965, Pl. 22, 34-35; Radt 1986, s. 40, Abb. 1; Selesnow 1988, s. 189, Kat. No. 435; Taf. 57; Stefanelli 1990, s. 184-185; Bailey 1996, Pl. 4-7; 26-29; Heimerl 2001, Taf. 4; Atasoy 2005, s. 212, Res. 4, 214, Res. 10; Metin-Polat Becks 2015, s. 311, K2 315, K21.

[27] Temür-Şirin 2018, s. 237.

[28] Bailey 1996, s. 49, Pl. 60, Q 3713.

Benzer eserler arasına alınabilecek ve karşılaştırma yapılabilecek bir diğer örnek yine British Museum'da korunmaktadır.[29] Çift burunlu pişmiş toprak kandilin büyük asma yaprağı şeklinde kulbu bir bant ile gövdeye tutturulmuştur. Yaprağın damarları dahi işlenmiş olup, kenar kısımları girintili çıkıntılı verilmiştir. İnce-uzun volütlü ve yuvarlak bir burun yapısına sahip olmasıyla MS 1. yy.'a tarihlenen kandil Neapolis örneği için de ortak özellikler taşımaktadır.

İnce uzun bir burun yapısının volütlü işlenmesiyle bizim eserimizle aralarında bağlantı kurabileceğimiz Pergamon buluntusu[30], pişmiş topraktan yapılmış çift burunlu bir örnektir. MS 1yy.'ın ilk yarısına tarihlenen bu eser, sadece burun yapısıyla değil aynı zamanda kulptaki yaprak motifinin işlenişiyle de benzerlik göstermektedir. Fakat sözü edilen örnekte damarlarına kadar detaylı bir şekilde işlenmiş olduğu görülen yaprak, kulba direk olarak bağlanırken; Bozdoğan örneğinde yaprak, halka kulbun üzerine monte edilmiştir.

İncelenen eser ile benzer bir yapı sergileyen bir başka örneği, Vindonissa'dan ele geçen kandiller arasında görmekteyiz.[31] Pişmiş topraktan yapılan bu kandilin korunan tek parçası olan kulbu geniş bir yaprak şeklindedir. Ayrıntılı bir işçiliğe sahip kulbun alt kısmında düğüm şeklinde bir bant bezemesi bulunmaktadır. Girintili çıkıntılı işlenen yaprak kenarları ve kabartma olarak işlenen yaprak damarları açısından Aydın Arkeoloji Müzesi örneğiyle aralarında bağlantı kurabileceğimiz Vindonissa örnekleri MS 1.yy'ın ikinci yarısına tarihlenmiştir.[32] Aynı nekropolden ele geçen ince uzun bir burun yapısının görüldüğü volütlü bronz kandiller de bu tarihi desteklemektedir.[33]

Bozdoğan örneğinde de görülen volütlü yuvarlak burun, yüksek halka ayak ve halka kulp üzerinde yaprak motifinin olması gibi bazı özellikler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden ele geçen, daha sonra Haluk Perk Koleksiyonuna satın alma yoluyla dahil olan bronz bir kandilde de izlenir.[34] Koleksiyonda yer alan bu eser, Atasoy tarafından MS 1-2. yy'a tarihlendirilmiştir.

Neapolis bronz kandili ile form açısından benzerlik gösteren bir başka kandil, Macaristan - Debrecen'de karşımıza çıkar. Buluntu yeri bilinmeyen, armut şeklinde yuvarlatılmış gövdeye sahip, yüksek ayaklı bronz kandil Dèri Müzesi koleksiyonları arasındadır.[35] Discus kapağı bulunmayan ve hilal şeklinde kulba sahip olmasıyla bizim örneğimizden ayrılan eser, Stezenkley tarafından Pompeii ve Vindonissa buluntuları yardımıyla MS 1. yy.'ın son 10 yılı içine tarihlenmiştir.[36]

Sonuç olarak; değerlendirilen eser, Aydın İli Bozdoğan İlçesi'nde Yazıkent-Kızılçakır Mevkii'nde bulunmuştur. Batı Anadolu'nun güneyinde Büyük Menderes (Maiandros) tarafından oluşturulmuş alüvyonlu vadiler ve verimli ovalar bulunmaktadır.[37] Geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir tarım alanı olan bu ovalar birbirini izleyen dağ sıraları tarafından bölüntüye uğrayarak kuzey güney yönünde uzanır. Adı geçen mevkiinin antik dönemdeki Harpasos'un (Akçay/Bozdoğan Çayı) doğusunda bulunan Neapolis/Aurelia Neapolis kentinin nekropol alanı olabileceği ortaya çıkmıştır[38] (Harita 1). Zira Harpasos Nehri günümüzde Bozdoğan ilçesi ile antik çağdaki Neapolis/Aurelia Neapolis arasında doğal sınır oluşturmaktadır.

Eritilip yeniden kullanıma imkan veren bir malzeme ile şekillendirilen metal eserler,

---

29 Walters 1914, Pl. XXVIII, Fig. No. 851.

30 Heimerl 2001, 102, Taf. 2. 55.

31 Loeschcke 1919, s. 385-387, Abb.28.

32 Loeschcke 1919, s. 222-223.

33 Loeschcke 1919, 499, Taf. II, XVIII-XX.

34 Atasoy 2005, 197, Kat. No. 10, 214, Resim 10.

35 Stezenkley 1969, s. 141. 278.

36 Stezenkley 1969, s. 145.

37 Çörtük 2007, s. 37.

38 Talbert 2000, s. 61.

belli bir sınıfa hitap ettiklerinden pişmiş toprak kandillere göre daha az sayıda ele geçmektedir. Yaptığımız literatür çalışmasında incelenen örneklerin genellikle tekil olduğu, müze veya koleksiyonlarda bulunan az sayıda örneğin de tipolojik bir değerlendirme için yetersiz kaldığı görülmüştür. Müze envanter kayıtları incelendiğinde satın alma veya müsadere yoluyla müzelere kazandırılmış örneklerin de buluntu yerleri konusunda yeterli bilgi bulunmadığı görülür. Bu nedenle incelediğimiz eserin buluntu yeri belli olan nadir örneklerden biri olması ayrı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tip kandiller pişmiş toprak kandiller gibi aydınlatma aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, dönemin sanatsal anlayışını da ortaya koyması bakımından önem arz etmektedirler.[39] Kaliteli, ince işçilikli ve ünik bir forma sahip olan Neapolis buluntusunun tipolojik olarak birebir benzerine rastlanmaması, bulunduğu mezar konteksi yardımıyla tarihlendirilebileceğini düşündürmüştür. Gerek mezar konteksi içinde yapılan incelemeler ve gerekse benzer pişmiş toprak ve bronz eserlerle, gövde formu, burun ve kulp açısından tipolojik olarak yapılan karşılaştırmalar sonucunda Neapolis bronz kandilinin MS 1.-2.yy'a tarihlendirilmesi uygun bulunmuştur.

KATALOG

Müze Envanter No	:	2013-109
Müzeye Geliş Tarihi	:	12.11.2010
Müzeye Geliş Şekli	:	Kurtarma Kazısı
Bulunduğu Yer	:	Bozdoğan, Yazıkent - Kızılçakır Mevkii
Ölçüleri	:	Uzunluk: 21 cm, Genişlik: 6 cm, Yükseklik: 9,1 cm, Discus Çapı: 2,2 cm, Kaide Çapı: 5,5 cm**.**
Tanım	:	Oval gövde, etrafı hafif yükseltilmiş discus üzerinde kuş figürlü kapak, altı adet basınç deliği. Volütlü, oval formlu burun üzerinde üçgen şeklinde delik, ince şerit kulba bağlı asma yaprağı biçimli tutamak, yüksek ayak.

KAYNAKÇA

1. Acara, M-Olcay B. Y. (1997). "Bizans Döneminde Aydınlatma Düzeni ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Kullanılan Aydınlatma Gereçleri", Adalya, II, 1997, s. 249-266.
2. Atasoy, S.(2005). "Haluk Perk Kolleksiyonundan Bronz Kandiller", Tuliya I, s. 193-229.
3. Aydın Tavukçu, Z. (2018). "Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Demlik Formlu Kandil" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 22, Sayı Özel Sayı 3, s. 2731-2743.
4. Aydın Tavukçu, Z. (2018). "Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Plastik Kulplu Kandil" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 22, Sayı 4, s. 2315-2332.
5. Bailey, D. M. (1972). Greek and Roman Pottery Lamps, Oxford.
6. Bailey, D. M. (1996). A Catalogue of the Lamps in the British Museum IV, Lamps of Metal and Stone and Lampstands, London.
7. Brooner, O. (1930). Terracotta Lamps. Massachusetts.
8. Bruneau, P. (1965). Les Lampes Exploration Archèologique de Dèlos, Fas. XXVI, Paris.
9. Çokay, S.(1998). Antik Çağda Aydınlatma Araçları, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

[39] Metin-Polat Becks 2015, s. 276.

10. Çörtük, U. (2007). "Kuzey Karia Akçay (Harpasos) Vadisi Mezar Mimarisi Hakkında Bir Araştırma" III.-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu Anadolu/Anatolia Ek Dizi No.2/Supplement Series Nr. 2, s. 37-60.
11. Demirel Gökalp, Z. (2001). Türkiye Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Maden Aydınlatma Araçları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Tezi Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
12. Demirel Gökalp, Z. (2002). "Bizans Dönemine Ait Bronz Kandiller ve Bir Tipoloji Önerisi", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1, Sayı 3, s. 173-199.
13. Demirel Gökalp, Z. (2004). "Erken Bizans Dönemi'ne Ait Dört Bronz Polykandilion" Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1-2, s. 45-58.
14. Esin, U. (1969). Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği, İstanbul.
15. Fitch, C.R.-Goldman, N.W. (1994). Cosa: The Lamps, Memoirs of The American Academy in Roma, Vol.39, Roma.
16. Heimerl, A.(2001). Die Römischen Lampen Aus Pergamon, Berlin-New York.
17. Ivanyi, D. (1935). Die Pannonischen Lampen, Eine Typologisch-Cronologische Ubersicht. Budapest.
18. Loeschcke, S. (1919). Lampen aus Vindonissa, Ein Beitrag Zur Geschichte von Vindonissa und Des Antiken Beleuchtungswesens, Zürich.
19. Metin, H. (2012). Kibyra Kandilleri (Yayımlanmamış Doktara Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
20. Metin, H.(2013). "Burdur Müzesi'nden Plastik Bir Kandil" Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 105-109.
21. Metin, H. - Polat Becks - B. A. (2015). "Burdur Müzesi Metal Kandilleri" Olba XXIII, s. 273- 320.
22. Parr, J. G. Man (1958). Metals and Modern Magic, Cleveland.
23. Perlzweig, J.(1961). The Athenian Agora-Lamps of the Roman Period, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, New Jersey.
24. Radt, Wolfgang (1986). Lampen und Beleuchtung in der Antike. Antike Welt 17, s. 27-42.
25. Selesnow, W. (1988). Lampen Aus Ton Und Bronze, Liebieghaus.Museum Alter Plastik. Bildwerke der Sammlung Kaufmann.Bd.II,Melsungen.
26. Simion, Gavrila (2003). Opaite Greco-Romane de Bronz din Romania. Biblioteca Istro-Pontica 6, Cluj-Napoca.
27. Stefanelli, L. Pirizo Biroli (1990). Il Bronzo Dei Romani. Arredo e Suppellettile. Roma.
28. Stezenkley, T. (1969). Ancient Lamps. Amsterdam.
29. Talbert, R. J. A. (2000). Barrington Atlas Of The Greek and Roman World, New Jersey.
30. Temür. A.-Şirin O.A. (2018). "Amisos'tan Boğa Başı Formunda Bir Kandil ve Kandelabrum", Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 233-242.
31. Walters, Henry B. (1914). Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum. London.
32. Yüksel, H. (2014). "Heykel Döküm Tekniklerinden Mum Yok Etme Tekniği İle Bronz Döküm" Akdeniz Sanat Dergisi, Cilt 7, Sayı 14, s. 73-92.
33. http://pelagios.org/maps/greco-roman/ (Erişim Tarihi: 27.01.2019)

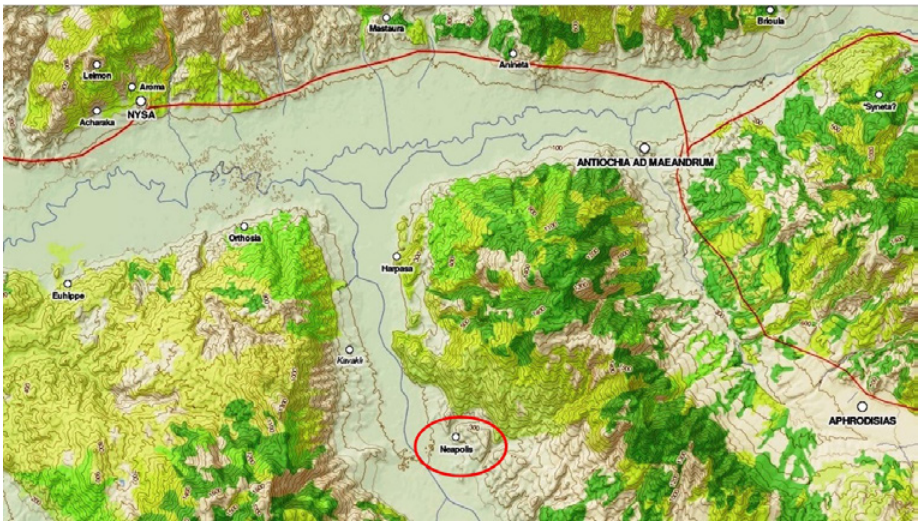

Harita 1: Neapolis Antik Kenti Lokalizasyonu (http://pelagios.org/maps/greco-roman/)

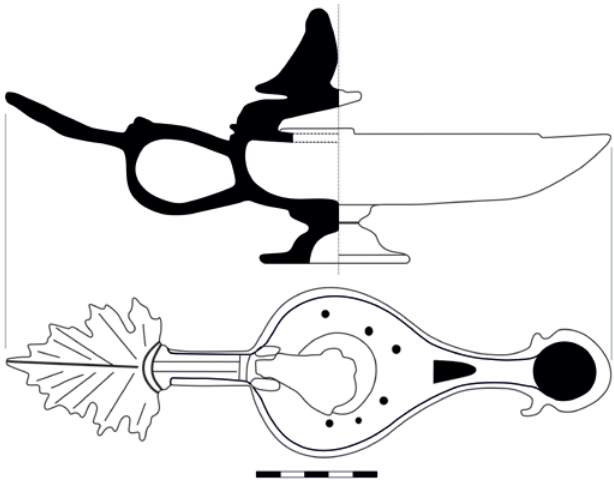

Çizim 1: Neapolis Bronz Kandili Kesit ve Görünüm

Resim 1: Neapolis Bronz Kandili Profilden

Resim 2: Neapolis Bronz Kandili Üstten

Okul Ortamlarında Çocuklarla Çalışmada Etik ve Değerler

Emel YEŞİLKAYALI[1]

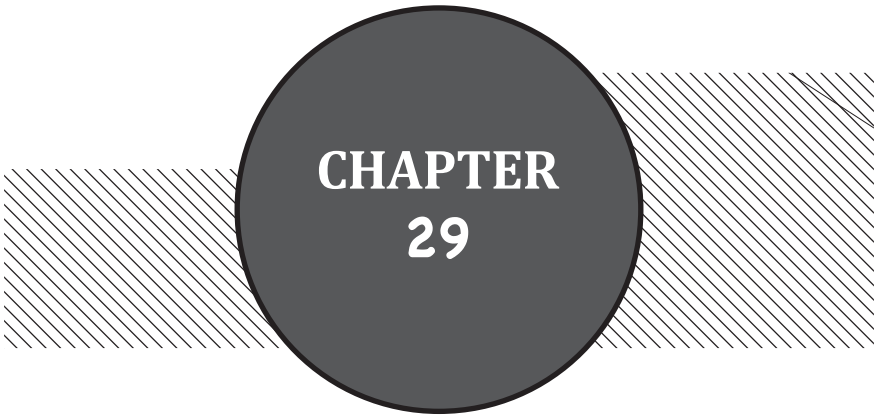

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

Sosyal çalışma mesleğini meslek yapan ana unsurlardan birisi, mesleki değerleri ve etik kurallarıdır. Mesleki değerler, mesleki uygulamalarda neyin yapılıp-yapılmayacağının ve aynı zamanda neyin daha fazla ya da daha az önemli ya da önemsiz olduğunun kararına varılması ile ilgilidir. Mesleki etik ise, bu karara varılırken uyulması gereken kurallardır. Meslek etiğinin etik standartlara göre belirlendiği söylenebilir.

Etik standartlar, doğru davranışı belirlemek için bireylere, özellikle de meslek gruplarına uyarlanan ahlaki kurallardır. Her meslek grubu, meslek elemanlarına yol gösterici nitelikteki kendi etik standartlarını oluşturur. Bu standartların meslek elamanlarını etik olan ve olmayan davranımlar konusunda eğitme, mesleki duyarlılık geliştirme gibi işlevlerinin yanında, etik ikilemlerin çözümünde yol gösterici olma ve denetleme işlevleri vardır (Kolay Akfert, 2012).

Sosyal çalışmacılar özellikle gelişimsel, bilişsel ve yasal olarak karar verme yeterlilik ve yetisine sahip olmayan müracaatçı grupları ile çalışırken daha fazla etik sorunla karşılaşırlar. Bu gruplardan birisi de reşit olmayan çocuklardır. Bu sorunlar çoğunlukla, sosyal çalışmacının aynı anda çocuğa, ebeveynine/vasisine, kuruma ve mesleki ahlak kurallarına bağlılık göstermesinin güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

Reşit olmayanlarla ve aynı zamanda okul gibi kalabalık ortamlarda çalışmak, sosyal çalışma mesleği açısından çeşitli zorluklar içerir. Özellikle gizliliğin nereye kadar korunacağı konusu, reşit olmayanların madde bağımlılığı, cinsel yaşamları ve kendilerinin veya bir başkasının yaşamını tehdit edici davranışlara yönelme ihtimali olduğunda zorluk yaşanmasına ve etik ikilemlere neden olabilir.

Etik ikilemler, mesleki bir eylem sırasında, iki değer arasındaki karmaşadan, bu değerlerden hangisini uygulayacağına karar verememekten kaynaklanmaktadır. Sosyal çalışmacıların, etik ikilemlerle baş edebilmeleri için, öncelikle etik duyarlılığa ve etik farkındalığa sahip olmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda bu çalışmada, sosyal çalışmacıların özellikle okul ortamlarında çocuklarla çalışırken benimsemesi gereken değerlerlerin farkındalığını arttırmak ve etik ikilemlerle karşılaşıldığında izlenebilecek karar verme stratejileri hakkında bilgilendirmek amaçlanmıştır.

OKUL SOSYAL ÇALIŞMASI UYGULAMALARINDA ETİK VE STANDARTLAR

NationaI Association of Social Workers (NASW), okul sosyal çalışma servislerinin, hizmetlerinin kapsamını geniş bir şekilde tanımlamak, sosyal çalışmacıların okul sistemi içinde etkili çalışma gereksinimlerini karşılamak ve bu çalışmalar sırasında benimsenmesi gereken değerlerin farkındalığını arttırmak amacı ile, okul sosyal çalışma servisleri için en son 2012'de revize edilen ulusal standartlar belirlemiştir.

Bu standartların özel amaçları arasında, okul sosyal çalışma hizmetlerinin NASW Etik Kuralları tarafından yönlendirilmesini sağlamak; müracaatçıların saygı, itibar ve gizlilik içinde destek hizmetlerine erişimlerini ve karar alma süreçlerinde uygun biçimde yer almalarını sağlayacak şekilde haklarının savunulmasının temelini oluşturmak bulunmaktadır. Bu standartlar, Dünya'daki diğer okul sosyal çalışmacıları tarafından da referans alınmaktadır. Bu standartlardan doğrudan ve dolaylı olarak etik ilkelerle ilgili olanları yorumları ile birlikte aşağıda verilmiştir (NASW, 2012).

- Okullarda görevli sosyal çalışmacılar, sosyal çalışma mesleğinin etik ve değerlerine bağlı kalmalı ve etik karar verme rehberi olarak NASW'ın etik kodlarını kullanmalıdır (Standart:1):

Okul sosyal çalışmacıları, sosyal çalışma mesleğinin hizmet, sosyal adalet, kişi onur ve değeri, İnsan ilişkilerinin önemi, bütünlük ve yeterlik değerlerine ve NASW etik standart-

larda sınırları çizilmiş mesleki etik sorumluluklara bağlı kalmalıdır. Okul sosyal çalışmacıları bilgilendirilmiş onay, mahremiyet ve gizlilik mevzuat hakkında bilgi sahibi olmalı, bunlara uymalı; hizmetler başladığında öğrenciler, aileleri ve diğer profesyonelleri de bu gizlilik sınırlarından haberdar etmelidir.

- Okul sosyal çalışmacıları, eğitim sisteminin yanı sıra sosyal çalışma mesleği için gerekli bilgi ve anlayışa sahip olmalıdır (Standart 2).

Sosyal çalışma mesleğinde farklı bir uzmanlık alanı olan okul sosyal çalışması, özel bir bilgi ve anlayışı gerektirir. Sosyal çalışmacı bu eğitimi alamadığı durumlarda, kendini bu alanda geliştirmek için gerekli çabayı göstermelidir. Okul sosyal çalışmacısı, eğitim sisteminin mevcut ve tarihsel perspektifini değerlendirebilecek bilgi birikimi ve anlayışa, konuyla ilgili mevzuat bilgisine sahip olmalı; aynı zamanda olumlu akademik gelişimi destekleyecek öğrenme ve öğretme ile ilgili güncel araştırma sonuçlarını takip etmelidir.

Bu standart, yeterlilik ile ilgili mesleki ilkeye atıfta bulunmaktadır.

- Okul sosyal çalışmacıları, öğrencilerin sosyal, duygusal, davranışsal ve akademik sonuçlarının iyileştirilmesi amacıyla bireylerin, ailelerin ve sistemlerin/ organizasyonların (yani sınıf, okul, mahalle, ilçe, eyalet) değerlendirmelerini yapar (Standart 3).

Okul sosyal çalışmacıları, çeşitli yöntemler kullanarak sistematik değerlendirme, veri toplama ve birden fazla düzeyde yorumlama becerilerine sahip olmalıdır.

Bu standart da mesleki yeterliliğe atıfda bulunmaktadır.

- Okul sosyal çalışmacıları müdahalelerinde, kanıta dayalı uygulamalar kullanır (Standart 4).

Okul sosyal çalışmacıları, sürekli güncel uygulamaları ve araştırma sonuçlarını takip ederek, kanıta dayalı müdahaleler gerçekleştirmeli ve hizmet sunumlarını güncel bilgiye dayandırmalıdır. Müdahaleler, olumlu eğitim deneyimlerini geliştirmek ve uygun şekilde öğrenciyi, aileyi, diğer ekip üyelerini, okul personelini ve topluluk kaynaklarını içermek üzere tasarlanmalıdır. Müdahaleler aynı zamanda çok katmanlı bir çerçevede ve ekolojik bir bakış açısı ile planlı bir şekilde gerçekleştirilmelidir.

- Okul sosyal çalışmacıları, sosyal çalışma servislerinin değerlendirme, uygulama ve planlamayla ilgili kayıtlarını mevzuata uygun ve doğru olarak tutmalı, korumalı ve hesap verilebilirliği sağlamalıdır (Standart 6).

Okul sosyal çalışmacıları sundukları hizmetlerin kayıtlarını yasalara uygun bir şekilde, zamanında, doğru ve hesap verebilirliği, denetlenebilirliği sağlayacak bir özenle tutmalıdır.

- Okul sosyal çalışmacıları, öğrencilere ve ailelerine en yararlı ve kültürel açıdan uygun hizmeti sunmak için, bilgilerini güncel tutmalı ve sürekli geliştirmelidir (Standart 8).

Okul sosyal çalışmacıları, NASW gerekliliklerine de uygun olarak, mesleki yeterlilik ve gelişimlerini düzenli olarak eğitimlere katılarak geliştirmelidir. Ayrıca, okul sosyal çalışmacıları hem kendi çalışmalarında meslektaşları ile görüş alışverişinde bulunarak ve süpervizyon alarak; hem de sosyal çalışma stajyerlerini eğiterek ve denetleyerek mesleğin gelişimine katkı vermelidir.

- Okul sosyal çalışmacıları, öğrencilere ve ailelerine çok kültürlü anlayış ve yeterlilik bağlamında hizmet sağlamalıdır (Standart 9).

Okul sosyal çalışmacıları, "Sosyal Çalışma Uygulamasında NASW Kültürel Yeterlilik Standartları" ile uyumlu bilgi, öz farkındalık ve uygulama becerisine sahip olmalıdır. Okul sosyal hizmet çalışmacıları, hizmet ettikleri müracaatçı grupları ve onlara kültürel açıdan uygun kaynaklar hakkında özel bilgi ve anlayışını sürekli geliştirmelidir. Bu bilgi ve anlayışını farklılıklara saygı duyan ve değer veren olumlu bir okul iklimine yol açacak şekilde

uygulamalarına yansıtmalıdır. Okul sosyal çalışmacıları, çalışanların, yardım sürecindeki kültürün rolünü anlamalarını sağlayacak kanıta dayalı uygulamalar, beceriler ve teknikler kullanmalıdır. Okul sosyal çalışmacıları, eğitim kurumu içinde akademik ilerlemenin önünde engel oluşturan kültürel meselelerin farkına varır ve okul içindeki farklı nüfus gruplarının kültürlerini onurlandıran ve takdir eden bir ortamı destekler.

- Okul sosyal çalışmacıları, insan onur ve değerine verdiği önem gereği, tüm öğrencilerin eğitime eşit erişiminin sağlanması ve akademik gelişimini arttırmak için, öğrenciler adına savunuculuk yapmalıdır (Standart 11).

Okul sosyal çalışmacıları, öğrenciler ve aileleri için savunuculuk yapar. Bu savunuculuk, ailelerin kendi savunuculuklarını yapmalarını sağlayan resmi ve gayri resmi topluluk kaynaklarına erişmelerini ve etkili bir şekilde kullanmalarını sağlar. Okulların sosyal çalışmacıları, sistemlerin değişim ajanları olarak, eğitim kurumu ve topluluk tarafından ele alınmayan ihtiyaç alanlarını tespit etmeli ve bu ihtiyaçları karşılayacak hizmetleri oluşturmak için çalışmalıdır. Okul sosyal çalışmacıları, öğrenciler için etkili bir şekilde savunuculuk yapmak için, mahkeme kararları, mevzuat, kurallar ve düzenlemeler ile okul sosyal çalışması uygulamalarını etkileyen politika ve prosedürler hakkında bilgilenmelidir.

Yukarıda verilen standartlarda, sosyal çalışmacıların kendilerini geliştirmelerine, yeterliliklerine, gizliliğe ve savunuculuk rollerine vurgu yapılmaktadır.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi, reşit olmayanlarla ve kalabalık bir ortamda çalışmanın özellikle gizlilik konularında etik ikilem sorunlarına yol açabileceği açıktır. Bu nedenle gizlilik konusuna daha detaylı olarak aşağıda yer verilmiştir.

Gizlilik

Bilgi güvenliği, okul sosyal çalışmacıları için en başta gelen, öncelikli konulardan biridir. Ancak bazen çoğunluğun iyiliği için, birisinin bilgilerinin ifşası zorunluluktur. Özellikle adolesanlara yardım ederken temel kuralları önceden belirleme ve sınırları netleştirme, hangi alanlarda gizliliğin korunmayacağı çalışmanın başlangıcında öğrencilere açıklanmalıdır. Bu bilgilendirme, sınırları netleştirecek ve güven ihlallerini önleyecektir (Jarolmen, 2014: 149-158).

Ayrıca, Boyd Webb'in de (2017: 59-60) belirttiği gibi, bir çocuğa yönelik sosyal çalışma uygulaması çoğunlukla bir veli ya da aile üyesini de içerdiği için, gizlilik konusu "müracaatçı kim?" sorusu ile karmaşık hale gelmektedir. Aynı zamanda ebeveynlerin bilme ihtiyacı ve hakkı, etkili müdahaleyi kolaylaştırmada da destek sağlamaktadır. Boyd Webb, kişisel görüşünün gizliliğin 12 yaşından büyük gençlerle çalışırken uygun olabileceği yönünde olduğunu belirtirken; bu durumda dahi ebeveynlerin 18 yaşından küçük çocukların kayıtlarına erişebilme hakkı olduğundan, çocuklara gizlilik konusunda söz verilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, bazen çocuk ile aile arasındaki iletişimin iyileştirilmesi, yardım sürecinin temel hedefi olduğu için de çocuğa utanç verebilecek ayrıntılar dışında, çocuk ile ailesi arasındaki bilgi paylaşımı desteklenmelidir.

Okul sosyal çalışmacıları için oluşturulan standartlarda (SSWA, 2016), öğrencilerle çalışırken mahremiyet ve gizliliğin sınırlarını belirlemede dikkat edilecek noktalar belirtilmiştir (Standart 1). Bu noktalar:

a. Okul personeliyle bilgi paylaşımı, ancak zorunlu nedenlerle ve sadece gerektiği kadar ve temel düzeyde olmalıdır. Sosyal çalışmacı, bilgiyi paylaşmadan önce öğrenci refahını düşünmeli ve öncelik almalıdır. Aynı zamanda gizliliği, aile ve okul topluluğuna karşı da koruma konusunda da değerlendirme yapılmalıdır. Sonuçta, daima öğrenci için en iyisinin ne olduğuna odaklanmalıdır.
b. Okullarda çalışan sosyal çalışmacıları, uygulamalarına yol gösteren ve okul ortamlarındaki gizliliği yöneten yasal düzenlemeleri, yönetmelik ve genelgeleri de bilmelidir.

c. Okul sosyal çalışmacıları, verecekleri hizmetlerin başlangıcında kesin bir gizliliğin garanti edilemeyeceğini açıkça belirtmeli ve gizliliğin sınırları hakkında bilgi vermelidir.

d. Okul sosyal çalışmacıları, herhangi bir gizli bilgiyi paylaşmadan önce eylemlerinin sonucunu değerlendirmeli ve gizliliğin kaldırılmasıyla ilgili kararlara öğrenciyi ve aileyi dahil etmelidir.

Bununla birlikte gizliliğin kesin olarak sonlandırılacağı durumlar da bulunmaktadır. Jarolman (Loewenberg, at all., 2000'den akt. 2014:135) gizliliğin sonlandırılması gereken durumları aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Müracaatçının ya da başka bir kişinin zarar göreceği durumlar,
- Çocuk ihmal ya da istismarı şüphesi,
- Mahkemeye bildirimin zorunlu olduğu durumlar,
- Sosyal çalışmacı mahkeme için değerlendirme yaptığında,
- Müracaatçının hastaneye yatırılması gerektiğinde, müracaatçı güvenliği için gereklidir.
- Sosyal çalışmacıya karşı dava açılmışsa,
- Müracaatçının sosyal çalışmacıya zarar verme tehditi varsa,
- Sosyal çalışmacının hizmet kayıtlarını mahkemeye sunması gerektiği zaman (Lowenberg vd., 2000, akt. Jarolman, 2014:135)

Okul ortamlarında gizlilik konusunda önemli olan diğer bir konu da bilgilerin/kayıtların korunması ve kimlere, hangi durumlarda ve hangi kayıtların verilebileceğidir.

Öğrenci Kayıtlarının Gizlilik Dereceleri

Okul ortamlarında sosyal servis/psikolojik danışma servisinde oluşturulan dosyalardaki bilgilerin çoğu gizli tutulması gereken bilgilerdir. Bu bilgilerin toplanma amacı, öğrencinin tanınması, ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve gelişimine katkı sağlayacak değerlendirme ve müdahale için temel oluşturumasıdır.

Temel ilke olarak bu bilgilerin öğrencilerin zararına olacak şekilde kullanılmaması esastır. Gizliliği korumanın güç olması nedeni ile, bireysel ve kişiye özgü bilgilerin yer aldığı dosyaların ayrı kilitli dolaplarda saklanmasına ve üzerlerinde "gizli" ibarelerinin olmasına dikkat edilmelidir. Özgüven (2007: 118-119), öğrenci dosyalarındaki bilgilerin gizlilik derecelerini, "açık" olandan "gizli" olana doğru aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır.

Özlük Bilgileri: Öğrencinin yaşı, cinsiyeti, boyu, kilosu gibi herkese açık olgusal bilgilerdir. Bu bilgilerin başkalarına verilmesi, bilgiyi talep etme amacına ve durumuna göre yöneticilerin takdirine bırakılmıştır.

Bireysel Genel Bilgiler: Öğrencinin akademik özgeçmişi, merak ve hobileri, aile üyelerinin eğitim düzeyi gibi bireysel bilgilerdir. Bu bilgiler ancak sosyal çalışmacı, rehber öğretmen gibi profesyonel ve sorumlu kişilere açıklanabilir.

Kişiye Özgü Bilgiler: Öğrencinin sınıf içindeki başarı durumu, uzmanlar ve öğretmenler kurulunun öğrenci hakkındaki görüş ve önerileri, uygulanan test sonuçları gibi bireysel bilgilerdir. Bu tür bilgilerin başkalarına verilebilmesi için öğrenci velisinin izni gerekmektedir.

Kişilik Özelliklerine İlişkin Bilgiler: Öğrenci hakkındaki psikolojik inceleme, psikiyatrik muayene sonuçları, sağlık ve sosyal servis personelinin raporları, yasal inceleme sonuçları gibi öğrencinin kişilik özelliklerine ilişkin bilgilerdir. Bu bilgilerin gizlilik düzeyi yüksektir. Hiçbir şekilde aynen kelimesi kelimesine öğrencinin kendisine, ana-babaya ve başkasına verilemez.

Yukarıda sıralanan öğrenciler hakkındaki bilgi türlerinin kayıt altına alınması, bu kayıtların korunması ve gerekli olduğunda, yasal sınırlar içerisinde ve sadece gerekli kişilerle gerektiği kadarının paylaşılması konusuna, sosyal çalışma mesleğinin etik kurallarına uıygun davranmak için de dikkat edilmelidir.

Gizlilik, özellikle reşit olmayanlarla çalışırken en fazla sorun olabilecek konuların başında gelmektedir. Bununla birlikte, okul gibi çok sayıda reşit olmayan bireyin bulunduğu ortamlarda, gizlilik dışında pek çok etik sorun ve ikilemle karşılaşma olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenle, aşağıdaki başlıkta etik ikilemlerle karşılaşıldığında yol gösterici olması bakımından, etik karar verme modelleri üzerinde durulacaktır.

Etik Karar Verme Modelleri

Son yıllarda geleneksel etik kodların bizzat sosyal çalışmacıları baskı ve engellerle karşı karşıya getirdiği ve herhangi etik bir sorunun çözümünde uygulanması halinde, doğru cevabı vereceği inancının anlamsızlığı tartışılmaktadır. Farklı bağlamlar içinde birden fazla iyi ya da kötünün olabileceği ve aynı zamanda hepsinin de iyi ya da kötü olabileceği görüşü giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu bağlamda, sosyal çalışma mesleğinde de, iyiyi teke indirgeyen, her bir vaka'nın, her bir sosyal çalışmacının biricikliğini göz ardı eden, güçlü olmayan ama farklı düşünen mesleki sesleri ötekileştiren ve "paketlenmiş" etiğe indirgeyen görüşler artık daha fazla eleştirilmektedir (Yeşilkayalı, 2018: 677-687). Buna rağmen, etik sorunların çözümünde belirli ilkelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu ilkeleri göz önünde bulundurabilmek ise, çeşitli etik karar karar verme modellerinin bilinmesi ve sosyal çalışmacının süzgecinden geçirilerek uygulamaya yansıtılması ile ilgilidir. Bu nedenle, etik yaklaşımlarda temel alınabilecek ve "paketlenmiş" etiğe karşı çıkan yaklaşımı da içeren üç felsefi yaklaşım üzerinde durulacaktır.

Bunlardan birisi *deontolojik* yaklaşımdır. Deontolojik yaklaşımı temel alan karar verme modelleri, normatiftir. Diğer deyişle, sonuçları ne olursa olsun belli kurallara uyulması gerektiği savunulmaktadır. Bu anlayışa göre sosyal çalışmacı, durum/olay ne olursa olsun öğrencinin gizlilik ve mahremiyet hakkını korumak zorundadır.

Deontolojik yaklaşım, değerlerin hayata geçirilmesini gözeten bir anlayıştır. "Ödev", "ilke", "irade", "yükümlülük", "yasa" ve "kural" gibi kavramlar deontolojik yaklaşımın anahtar kavramlarıdır. Söz konusu bu teori, bir eylemin ahlaksal değerini, sonucunun değil eylemin arkasındaki niyetin belirleyeceğini öne sürmektedir. Deontolojist görüşü benimseyen açısından, doğru olan eylem, iyi olan eylemden bağımsızdır (Usta, 2011).

Üzerinde durulacak diğer felsefi etik yaklaşım, *teleolojik* görüştür. Bu görüş, amaca ve sağladığı faydaya bağlı göreceli bir yaklaşımdır. Yapılan seçimler sonucunda fayda sağlanıyorsa uygundur. Ancak bu faydalar bireylere göre değişmektedir. Aynı zamanda etik ikilem durumlarında sağlanan faydaya göre kurallar esnetilebilir.

Teleolojik etik, etik seçimlere, sonuçların değerlendirilmesi yoluyla rehberlik edilmesi gerektiğini ve bir eylemin doğruluğunun o eylemin sonuçları tarafından belirlendiğini vurgular (Reamer ve Abramson, 1982: 29, akt. Özateş, 2010). Literatürde faydacı etik, sonuçsalcı etik olarak da geçer. Amaç,"en fazla sayıda en fazla insanın mutluluğu"dur (Cevizci, 2002; Aydın 2013; Macit, 2009; Özgener 2009).

Teleolojik öğretilerde eylemin değerlendirilmesi ölçütü olarak, haz ve mutluluk dikkate alınır, deontolojik öğretilerde ise, "eşitlik, tarafsızlık ve evrenselleştirilebilirlik" gibi ölçütler dikkate alınır (Cevizci, 2002).

Bu her iki teorinin de çatıştıkları en önemli nokta, "iyi" ve "hak" kavramlarının önceliğidir. Teleolojik anlayışta "iyi" kavramı, deontolojik anlayışta ise, "hak" kavramı temel hareket noktasıdır. Deontolojik teorilere göre, bir davranışın ahlakiliğini, davranışın sonuçlarına bağlamak, ahlaklılığın doğasına aykırıdır. Deontolojik teori taraftarlarına göre insan evrensel bir ilke gereğince davranmalı, bencilce davranmamalıdır. Bu nedenle de

teleolojik teorilerle temellendirilen, haz, acı, bencillik, ahlaki bir eylem için temel oluşturamayacağı gibi bunların bastırılmaları gerekir (Duran, 2014: 15).

Sosyal yapılandırmacı yaklaşım, interaktif süreçleri izleyen bir karar verme modelidir. Ginter (Cottonne, 2001: 39, akt. Jarolman, 2014: 132) bu modeli, "Gerçeğin ne olduğu, olgu hakkındaki kişilerarası etkileşim ve uzlaşmaya göre gelişir." diyerek açıklamıştır. Kararlar asla bir kişi tarafından verilmez fakat tarafların uzlaşmasına ve gerçekliğe göre verilir. Gerçeklik, "tek bir doğru" değildir, "doğru"dur.

Sosyal yapılandırmacı yaklaşım, etik karar verme şunları içerir: a) sorunun kapsadığı taraflardan bilgi toplamak b) ilgili ilişkilerin özünü (temel ilişkileri) belirlemek c) fikir ayrılığında olanlarla müzakere d) En uzlaşmacı kararı vermek için yanıt verme (Cottonne, 2001, akt. Jarolman, 2014: 132).

Bu durumda, sosyal yapılandırmacı yaklaşımı benimseyen bir sosyal çalışmacının, bir öğrenci ile ilgili yaşanan sorun hakkında karar vermesi gerektiğinde, sadece ilgili mevzuatı bilmesi yeterli olmamaktadır. Sosyal çalışmacı sorunun kapsadığı taraflara göre, gerekirse ebeveynlerden, öğretmenlerden, idarecilerden de bilgi toplamalı; ilgili tarafların temel ilişkilerini, bu ilişkilerin düzeyini, soruna katkısını ve etkisini belirlemeli; bu tarafların sorunun çözümüne ilişkin görüşlerini de belirleyerek, farklı görüşte olanlarla en doğru karara varabilmek için müzakere ettikten sonra kararını sonuçlandırmalıdır.

Öğrenci sorunları hakkında karar vermek gerektiğinde sosyal yapılandırmacı yaklaşım, günümüzde farklı bağlamlar içinde birden fazla iyi ya da kötünün olabileceği görüşünün giderek daha fazla kabul görmesi nedeni ile dikkate değerdir.

Sonuç Yerine

Sosyal çalışmacıların mesleki uygulamalarında neyi yapıp neyi yapmayacaklarını belirleyen mesleki etik standartları ve yasal sorumluluklarını çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu durum, özellikle yasal ve gelişimsel yetersizlikleri nedeni ile kendilerini savunamayacak durumda olan okul gibi kalabalık ortamlarda çocuklarla çalışırken daha da önemli hale gelmektedir.

Sosyal çalışmacılar okul ortamlarında özellikle gizliliğin korunması ve sonlandırılması gerektiği durumlar ve öğrenci bilgilerinin kimlerle, hangi durumlarda, ne ölçüde ve ne şekilde paylaşılacağı konusunda bilgili olmalıdır.

Sosyal çalışmacılar aynı zamanda, farklı kültürlerden gelen öğrencilerin bulunduğu okul ortamlarında, kültürel çeşitliliğin farkında olmalı ve farklı kültürel özelliklere saygılı ve duyarlı olma konusunda örnek ve yol gösterici olmalıdır.

Okul ortamlarında görev yapan sosyal çalışmacılar, bilimsel literatürü ve araştırma sonuçlarını takip etmeli ve kanıta dayalı uygulamalar sunma konusunda da duyarlı olmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aydın, İ. (2012). *Yönetsel, mesleki ve* ö*rgütsel etik.* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
2. Boyd Webb, N. (2017). Çocuklarla sosyal hizmet uygulaması (Erbay, E. Çev.). Karabudak, G. (Ed.). Ankara: Nika Yayın.
3. Cevizci, A. (2013). *Uygulamalı etik.* İstanbul: Say Yayınları.
4. Jarolmenn, J. (2014). *School social work a direct practice guide.* USA: SAGE.
5. Kolay Akfert, S. (2012). Farklı kurumlarda çalışan psikolojik danışmanların yaşadıkları etik ikilemler ile bu ikilemler karşısındaki tutum ve davranışları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12*(3), 1791-1812.

6. Macit, M. H. (2009). Teleolojik etik anlayışın deontolojik eleştirisi (yararcı etik ve ödev etiği). *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 13*(1), 83- 91.
7. NationaI Association of Social Workers (2012). *NASW standards for school social work services.* NASW Erişim adresi: https://www.socialworkers.org./LinkClick.aspx?fileticket=1Ze4-9-Os7E%3d&portalid=0 (Erişim tarihi: 5.01.2019)
8. Özateş, Ö. S. (2010). Sosyal hizmet etiğinin felsefi temelleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 21* (1), 85-97.
9. Özgener, Ş. (2009). *İş ahlakının temelleri y*önetsel: Bir *yaklaşım.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
10. Özgüven, İ. E. (2007). Psikolojik danışma ve rehberlik. Ankara: PDREM Yayınları.
11. School Social Work Association of America (2016), http://www.sswaa.org/?page=1. (Erişim tarihi: 22.02.2016).
12. Yeşilkayalı, E. (2018). Sosyal çalışma etiğine postmodern bir yaklaşım: Baş, kalp, el ve ayak etiği. Sosyal, Beseri Ve İdarı Bilimler Alanında Akademik Çalısmalar 2, 677-687.

Avustralya Basınında Sultan Abdülaziz'in Ölümü Üzerine Tartışmalar

Tufan TURAN[1]

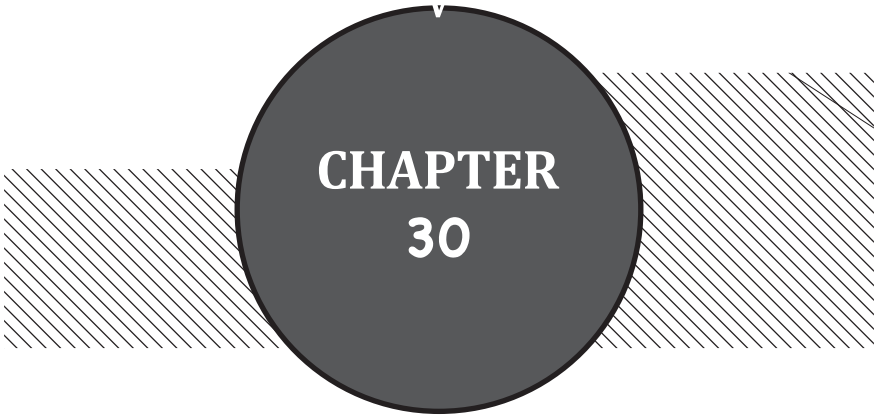

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN HÂL'İ VE ÖLÜMÜ

Sultan Abdülaziz, 25 Haziran 1861 günü kardeşi Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine Osmanlı tahtına çıkmıştır.[1] 15 yıllık bir saltanatın ardından Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Mütercim Rüşdi Paşa ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Midhat Paşa'nın başlattığı darbe planı ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi konusunda verdiği fetva neticesinde, 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirilmiştir.[2] Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesi düşüncesi ilk olarak Hüseyin Avni Paşa tarafından değerlendirilmiştir.[3] Konuyla ilgili ilk adım ise Mayıs 1876'da atılmıştır. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme projesi, İstanbul'da medrese öğrencilerinin isyanı ile başlamıştır. İsyancıların arzusu çerçevesinde Mahmud Nedim Paşa azledilmiş ve yerine Mütercim Rüşdi Paşa sadrazam olmuştur. Yine Sultan'ın hal'inde önemli bir rol oynayacak olan Hüseyin Avni Paşa Seraskerliğe ve Midhat Paşa da Şûrâ-yı Devlet Reisliğine getirilmiştir.[4] Mayıs ayı içerisinde yaşanan gelişmeler sonucunda, 30 Mayıs 1876 tarihinde tellallar, gazeteler ve cülus topları Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiğini ilan etmiştir.[5]

Sultan Abdülaziz, tahttan indirilmesinin ardından önce Topkapı Sarayı'na yerleştirilmiş ve ardından da kendi talebi ve Sultan Murad'ın da bu talebi kabul etmesi üzerine Feriye (Avustralya gazetelerinde Çırağan olarak geçmektedir) Sarayı'na nakledilmiştir.[6] Sultan Abdülaziz, 4 Haziran 1876'da Feriye Sarayı'ndaki dairesinde bilekleri kesilerek ölmüştür. Olay yerine ilk gelen Hüseyin Avni Paşa, Sultan'ın cenazesini yakındaki bir karakola naklini emretmiş ve üstünü perde ile kapatmıştır. Ardından vükela ve doktorlara haber verilmiş, vükela Sultan'ın hizmetinde bulunan Fahri Bey'den olayı dinlemiş ve tahkikat açılmasına gerek görmemiştir. Bununla birlikte, cesedi muayene etmek için 19 doktor çağrılmış, Hüseyin Avni Paşa'nın getirdiği kısıtlamalar altında sadece kol ve bilek kısımlarının genel bir muayenesi yapılmıştır. Doktorlar bu şartlar altında bir rapor düzenleyerek, ölümün olay yerindeki makasla ve kesik damarlar nedeniyle gerçekleşmiş olabileceğine dair bir rapor yazmışlar ve bu çerçevede eski Sultan'ın ölümü intihar olarak kabul edilmiştir[7].

Sultan Abdülaziz'in ani bir şekilde ölmesi ve cesedine ayrıntılı bir otopsi yapılmaması, hem Osmanlı hem de yabancı kamuoylarında soru işaretleri oluşturmaya başlamıştır. Her ne kadar 19 doktorun olayın intihar olduğuna kanaat getirdikleri bir rapor olsa da, raporun hazırlanış şekli ve eksiklikleri göz önüne alındığında, Sultan Abdülaziz'in ölüm şekli ile ilgili söylentiler çıkması kaçınılmazdı. Bu çerçevede, hem Osmanlı Devleti'nde hem de yabancı devletlerdeki kamuoyu ve basın kaynaklarında olayın intihar mı yoksa cinayet mi olduğu sorusu sorulmaya başlamış ve buna dair görüş ve yorumlar aktarılmıştır.[8] Bu ça-

[1] Nihat Karaer, "Abdulaziz", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 24, sayı. 37, Ankara, 2005, s. 314; Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 179.

[2] Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII (Islahat Fermanı Devri (1861-1876)), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 107-110; Serkan Yazıcı ve Alperen Demir, "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, c. 3, sayı. 6 (2017), s. 95-96.

[3] Karal, *Osmanlı Tarihi,* s. 105.

[4] Ali İhsan Gencer, "Hüseyin Avni Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, s. 526.

[5] Abdulnasır Yiner, "Sultan Abdülaziz'e Darbe ve Meçhul Ölüm", *Turkish Studies,* c. 12, sayı. 16, s. 539.

[6] Küçük, "Abdülaziz", s. 183; Yılmaz Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul, 2008, s. 129-131.

[7] Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 357; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", *Belleten,* c. VII, sayı. 28, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943, s. 349.

[8] Tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, "Sultan Abdülaziz'in Vefatı İntihar mı Katl mi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, c. 14, sayı. 6 (1924), s. 321-335; Vak'anüvis, "Kanlı Makas, Abdülaziz İntihar Etti mi, Öldürüldü mü?", *Tarih Hazinesi*, sayı. 5, 1950, s. 237-243; Yiner, "Sultan Abdülaziz'e Darbe ve Meçhul Ölüm", s. 531-544; Yazıcı-Demir, "Çerkes Hasan Vakası", s. 93-118.

lışmada ele alınan Avustralya basını da gelen haberler çerçevesinde yaptıkları yorumlarla, bu sorulara cevap aramaya çalışmışlardır. Farklı gazetelerde olay farklı şekillerde değerlendirilmiş, bazı gazeteler olayın intihar olduğunu iddia etmiş, bazıları ise intihar olduğunu ispatlayacak verilerin yetersizliği nedeniyle olayı cinayet olarak değerlendirmiştir. Konuyla ilgili haberler, ele alınan ülkenin yani Avustralya'nın uzaklığı ve haberlerin bu kıtaya çok geç ulaşması nedeniyle, 1876 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında yayımlanmıştır.

Avustralya Basınında Sultan Abdülaziz'in Ölümü

Türkiye'de yaşanan olaylar, gerçekleşmesinden yaklaşık bir ay sonra Avustralya basınına yansımaktadır. Bu çerçevede, Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs'taki hal'i ile ilgili Avustralya basınında yer alan ilk haber de, olaydan 39 gün sonra yansımıştır. 8 Temmuz tarihli Australian Town and Country Journal gazetesinde yayımlanan haberde, henüz orta yaşlarına gelmiş olan Türk Sultanı Abdülaziz'in tahttan indirildiği bildirilmiş ve kendisinin biyografisi aktarılmıştır. Buna göre, 9 Şubat 1830 tarihinde Sultan Mahmud'un ikinci oğlu olarak dünyaya gelmişti. Abisi Abdülmecid'in 25 Haziran 1861'de ölümü üzerine tahta çıkmıştı. Abdülaziz, abisinden daha aktif bir kişilikti ve hemen askerî ve ekonomik reformlar başlatmıştı. Onun zamanında, Türk hazinesi oldukça kötü durumdaydı ve saltanatının son aylarında, borçların ödenmesini 5 yıl erteleyen bir bildiri yayımlanmıştı. Yine de 14 yıl boyunca, aldığı borçlar sayesinde ülke iflas işaretleri sergilememişti. Sultan, İngiltere ve Fransa ile ticaret antlaşmaları imzalamıştı. Avrupa seyahati sırasında bu ülkelerin hükümdarlarını da ziyaret etmişti ancak "Batı'nın kâfir hükümdarlarına" yapılan bu ziyaret nedeniyle muhafazakârların tepkisiyle karşılaşmıştı. Tahttan indirildiğinde, tutukluluk sürecinde 53 gemi dolusu kadın kendisine eşlik ediyordu. Sürdüğü lüks hayatın devamının sağlanabilmesi için himayesi altındaki Hıristiyan vatandaşlarının bütün üretimleri kendisine gönderiliyordu. Bosna, Herkes, Karadağ ve Sırbistan'da yaşanan olaylar, Sultan'ı oldukça kötü bir duruma sokmuştu. İsyanı iyi idare edemeyen ve yatıştıramayan Abdülaziz, saray masraflarının kısılması önerilerine de kulak asmıyordu. Nazırları, bu bencil Sultan'ın ülkeyi yok edeceğini düşünerek 26 Mayıs'ta harekete geçmişler ve Sultan'ı esir etmişlerdi. 30 Mayıs'ta ise Abdülaziz'in tahttan indirildiğini ve yenine Murad Efendi'nin tahta çıktığı ilan edilmişti. Kendisini aşağılayan bu olay Abdülaziz'in gururunu incitmişti.[9] Aynı haber, sonraki günlerde yayımlanan bazı gazetelerde de aynen yayımlanmıştır.[10]

Sultan Abdülaziz'in ölümüne ilişkin ilk haber ise 15 Temmuz tarihlidir. Haberde, eski Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildikten sonra uzun bir süre yaşayamadığı ve kendi hayatına son verdiği bildirilmiştir. Habere göre, muhtemelen bunu yapma sebebi, tahttaki rakibi tarafından emredilmesine kesin gözüyle bakılan idamdan kaçınma arzusuydu.[11] Aynı tarihli diğer bir haberde, Abdülaziz'in bir makasla sağ elindeki toplardamarı keserek intihar ettiği ve kan kaybından öldüğü belirtilmiştir.[12] İlk haberlerde, Abdülaziz'in ölümü intihar olarak verilmiş olsa da bu intiharın atında yatan sebebin de öldürülme korkusu olduğu vurgulanmıştır.

Abdülaziz'in hal'i ve ölümü ile ilgili 18 Temmuz tarihli haberde, son zamanlarda Türkiye'de yaşanan ve sonuçları genel bir savaşa kadar varabilecek gelişmelerin Avrupa devletleri tarafından büyük bir dikkatle izlendiği bildirilmiştir. Öncelikle Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve birkaç gün sonra da iddia edildiğine göre intihar etmişti. Ancak hiç şüphesiz muhafazakâr Müslümanların idolü ve lideri olması ve kendisinin geri dönmesi istendiği için şiddetli bir şekilde öldürülmüştü. Haberde, Sultan'ın nasıl tahttan indirildiğine dair ayrıntıların da geldiği belirtilmiştir. Buna göre, Sultan'ın tahttan indirilmesi

[9] Australian Town and Country Journal, 8 Temmuz 1876, s. 13.

[10] Goulburn Herald and Chronicle, 15 Temmuz 1876, s. 2; Burrangong Argus, 15 Temmuz 1876, s. 4; Kyneton Observer, 15 Temmuz 1876, s. 3; Mercury, 22 Temmuz 1876, s. 3.

[11] Adelaide Observer, 15 Temmuz 1876, s. 13.

[12] Week, 15 Temmuz 1876, s. 6; Weekly Times, 15 Temmuz 1876, s. 3.

konusunda devleti idare edenlerin oluşturduğu konsey kararsızdı. Bu nedenle de Hüseyin Avni ve Midhat Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'ye danışmaya karar vermişler, Şeyhülislam ise Kuran'ın ülkenin kurtarılması amacıyla buna izin verebileceği ve kendisinin şer'i kanunlara göre tahttan indirilebileceği cevabını vermişti. Şehzade Murad tüm bu süreçte mahzende saklanıyordu. Şeyhülislam'ın cevabını duyan konsey, Abdülaziz'i tahttan indirmişlerdi. Şehzade Murad, mahzenden çıkarılarak Allah'ın ve halkın rızasıyla Sultan ilan edilmişti. İlanın ardından sokaklarda toplanan kalabalık halk kitleleri, Sultan Murad'ı sevinç gösterileriyle karşılarken, artık Abdülaziz'e karşı tiksinerek bakıyordu. Ayasofya'daki sevinç çığlıkları, haremde esir tutulan Abdülaziz'in kulağına da gitmiş ve kendisini bekleyen korkunç kaderi anlamıştı. Abdülaziz, son ana kadar tahttan indirildiğine inanmamıştı. Ne zaman ki sarayı askerler ve heyecanlı kalabalık sarmıştı, O da o zaman tahttan indirildiğine ikna olmuştu. Konseyin gelip kararı bildirmesini beklemeye başlamıştı. Bütün tiranlar gibi, Abdülaziz de son anlarda özür dileyerek hatalarını telafi edeceğini söylese de kendisine bunun için çok geç olduğu ve artık yeni Sultan'ın esiri olduğu söylenmiştir. Abdülaziz tamamen adamsız kalmış ve bu bilgilendirmenin ardından eski saraya gönderilmiştir. Sultan sarayda damarını keserek intihar ettiğinde, kan kaybından ölümüne izin verilmiştir. Abdülaziz'in ölüm haberi, Müslüman fanatikler tarafından büyük bir heyecan yaratmış ancak alınan geniş güvenlik önlemleri sayesinde bir isyan çıkması engellenmiştir. İntihar ettiği ileri sürülen Sultan'ın cesedini 19 doktor incelemiştir. İncelemenin ardından yaptıkları açıklamada, kol ve bacak damarlarının kesildiği belirlenmiş ama bunların yanı sıra kalp bölgesinde de bıçak izlerine rastlanmıştır. Yine de doktorlar bunun bir intihar olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte, genel kanaat, Abdülaziz'in Sultan Murad'ın temsilcileri tarafından sessizce öldürüldüğü şeklindedir. Haberde, Abdülaziz'in, vahşi bir şekilde hayatına son verilen ilk padişah olmadığı da vurgulanmıştır.[13] Haberde Abdülaziz'in tahttan indiriliş süreci aktarıldıktan sonra, ölümüne ilişkin ayrıntılar verilmiştir. 19 doktor tarafından ölümün intihar vakası olduğu söylenmiş olsa da bu karara şüphe ile bakıldığı görülmektedir.

Sultan Abdülaziz'in ölümünün ardından, bu ölümün özellikle Hersek İsyanı nedeniyle zor bir süreçten geçen Osmanlı Devleti'ni nasıl etkileyeceği üzerinde de durulmuştur. Bu çerçevede yayımlanan bir haberde, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümünün Türkiye'yi Rusya ve bağlı vilayetler olan Sırbistan, Romanya ve Karadağ taraflarından yeni bir tehlikeye maruz bırakacağı ifade edilmiştir.[14] Aynı çerçevede yayımlanan 21 Temmuz tarihli haberde ise Sultan Abdülaziz'in ölümünün intihar sonucu olmadığına inanıldığı ve kendisinin ölümünün Türkiye'yi Rusya tehlikesi ile karşı karşıya getirdiği ifade edilmiştir.[15] İki haberde de Türkiye'yi bekleyen tehlike belirtilmiş ve bu tehlike de ilerleyen süreçte doğru çıkmıştır. Nitekim önce Sırbistan ve Karadağ, Hersek İsyanı ile başlayan sürece dâhil olmuş ve ardından da Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı/ 93 Harbi) ilan etmiştir.

Bu beklentilerin tam aksine, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ardından gelen ölümünün Hersek İsyanı nedeniyle başlayan olayların barışçıl bir şekilde çözülmesi şansını arttırdığına dair yorumlar da bulunmaktadır.[16] Bu beklentilerle ilgili 22 Temmuz tarihli haberde, Sultan Abdülaziz'in ölümü ile ilgili bazılarının intihar olduğunu söylediği,

[13] The Herald, 18 Temmuz 1876, s. 3; South Australian Advertiser, 19 Temmuz 1876, s. 9; Kyneton Guardian, 19 Temmuz 1876, s. 2; Bendigo Advertiser, 21 Temmuz 1876, s. 1; Argus, 22 Temmuz 1876, s. 9; Leader, 22 Temmuz 1876, s. 24; Mercury, 29 Temmuz 1876, s. 3; Australian Town and Country Journal, 22 Temmuz 1876, s. 6.

[14] The Herald, 18 Temmuz 1876, s. 3; Kyneton Guardian, 19 Temmuz 1876, s. 2; Warwick Examiner and Times, 29 Temmuz 1876, s. 2.

[15] Telegraph, 21 Temmuz 1876, s. 2; Northern Miner, 22 Temmuz 1876, s. 2; Queensland Times, Ipswich Herald and General Advertiser, 22 Temmuz 1876, s. 2; Week, 22 Temmuz 1876, s. 13.

[16] Border Watch, 22 Temmuz 1876, s. 2.

bazılarının ise ölümünün gönüllü olarak yapılmış bir hareket olmadığını düşündüğü ifade edilmiştir. Ancak bu sadece kendisinin ve acısını yaşayacak olan eşlerinin sorunuydu. Nitekim yeni Sultan, adil bir yönetim sergileyeceğini ve Müslüman veya Hıristiyan tüm tebaasını eşit sayacağını ilan etmişti. Kendisi Hersek İsyanı ile başlayan sorunları ortadan kaldırabilirdi.[17] Bununla birlikte, Sultan Abdülaziz'in ölümü, İslam dünyasında büyük üzüntüyle karşılanmıştı. Örneğin Sultan'ın ölüm haberi Bombay'a ulaştıktan sonra, 6 Haziran tarihinde yas ilan edilmiş ve bütün dükkân ve resmî daireler kapalı kalmışlardı.[18]

Eski Sultan'ın ölümünün ardından yapılan doktor muayenesine ilişkin ayrıntılar, 19 Temmuz'da Avustralya basınına yansımaya başlamıştır. Bu tarihte yayımlanan bir haberde, Sultan Murad'ın tahta çıkar çıkmaz amcası Abdülaziz'e iyi muamele edilmesini emrettiği ve amcasının da taht üzerindeki haklarından feragat ettiğine ve kendisinin tahta çıkışını kabul ettiğine dair bir mektup gönderdiği bildirilmiştir. Ancak ertesi gün, yani Pazar günü, Abdülaziz intihar etmiştir. En azından öyle açıklanmıştı. Lakin açıklama özellikle Viyana ve Paris'te kuşkuyla karşılanmıştı. Bazı devletlerin elçiliklerinin doktorları dâhil, 19 doktorun katılımıyla bir tahkikat gerçekleşmişti. Ölümün koldaki toplardamarın kesilmesinden kaynaklandığına oybirliği ile karar verilmişti. Doktorlara çok keskin makaslar gösterilmişti ve biri cesede çok yakın duruyordu. Makas kanla kaplıydı ve Sultan'ın ölümüne neden olan yaraları açtığına inanılıyordu. Doktorlar, yaraların yönü ve duruşunu inceleyen doktorlar, bu vakanın bir intihar olduğu sonucuna ulaşmışlardı. Viyana'daki bir görgü tanığı, Abdülaziz'in cesedinin neredeyse tamamen çıplak olduğunu, cesedin camın önünde bulunduğu ve muhtemelen kan kaybından ölene kadar deniz manzarası izlediğini ifade etmiştir. Tanığa göre, gösterilen makaslar 10 santimetrelik çok keskin makaslardı ve Abdülaziz de birkaç gündür çıldırmış bir tavırdaydı. Bu nedenle de intihar etmiş olması ihtimali çok yüksekti.[19] Haberde yer alan bilgiler, Abdülaziz'in intihar ettiğini teyit eder niteliktedir.

Ertesi gün yayımlanan bir haberde ise tam tersi bir görüş bildirilmektedir. Haberde, Avrupa'dan alınan bilgilere göre Sultan Abdülaziz'in pek çok Avrupa hükümdarı gibi öldüğünün ve kendisinin intihar ettiği bilgisine rağmen öldürülmüş olduğunun doğrulandığı bildirilmiştir. Habere göre, 19 doktor ve cerrahın ölüm sebebini netleştirmek için Abdülaziz'in cesedini incelemeleri bu iddianın yayılmasına neden olmuştu. Doktorların raporuna göre Sultan'ın ölümü kendi ellerinden olmuştu ancak bu karara nasıl vardıklarını tespit etmek mümkün değildi. Kol, bacak ve kalp bölgesindeki yaraların açıları, ölümün intihar vakası olduğunu gösteriyordu ve bu nedenle de intihar olduğunu kabul etmek belki de en kolayıydı. Bununla birlikte, bir despota kendi canını alma veya boğularak öldürülme seçimi yaptırılmasına pek çok örnek vardı ki ilk şıkkı tercih edenler çoğunluktaydı. Sultan'ın acınası itibarı nedeniyle neredeyse tüm Türk halkı ölümünü başarı olarak görüyordu. Onun varlığı, ülkenin gelişmesinin önünde bir engeldi. Haberin devamında, Abdülaziz'in kariyer özeti de aktarılmıştı. Bu kariyerin sonunda Sultan, Türkiye'yi 184 milyon Sterlin civarında bir borç içerisinde bırakmıştı ki bu meblağın büyük kısmını kendisi kullanmıştı.[20] Habere göre, Sultan Abdülaziz ya öldürülmüştü ya da intihar etmeye mecbur bırakılmıştı. Her iki seçenekte de ölümün ardından yayımlanan raporlara güvenilmediğine dair izler bulunmaktadır.

Sultan Abdülaziz'in intiharının ardından olaya şüphe ile yaklaşan diğer bir haberde, hazırlanan raporları, raporlardan şüphe duyulduğuna dair söylentilerin takip ettiği ve

[17] Bendigo Advertiser, 22 Temmuz 1876, s. 1.

[18] Mercury, 25 Temmuz 1876, s. 3.

[19] Argus, 19 Temmuz 1876, s. 5; Ballarat Star, 20 Temmuz 1876, s. 4; Ballarat Courier, 20 Temmuz 1876, s. 4; Australasian, 22 Temmuz 1876, s. 1; Mercury, 25 Temmuz 1876, s. 3; Warwick Examiner and Times, 5 Ağustos 1876, s. 2.

[20] Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate, 20 Temmuz 1876, s. 2.

açılmış damarların yanı sıra kalp bölgesinde de bıçak izlerinin bulunduğu aktarılmıştır. Yapılan tıbbî inceleme, bütün söylentileri ortadan kaldırmıştı. Osmanlı Hükümeti'nin tıbbî muayeneyi kabul etmek zorunda kalması ve muayene için yabancı elçiliklerdeki doktorları da davet etmesi, Osmanlı Devleti'nde kamuoyunun güç kazandığının en önemli kanıtıydı. Muayene raporuna göre, tahttan indirilen hükümdar intihar etmişti. Ölüm nedeni koldaki bir toplardamardan kan kaybıydı ve açısı göz önüne alındığında Sultan'ın bu yarayı kendi kendine yapmış olduğu açıktı.[21] Tüm şüphelere rağmen muayene ekibinde yabancı doktorların olması, rapora bir nebze de olsa güvenilirlik katıyordu ve haberde de bu çerçevede olayın intihar olduğu işlenmekteydi.

20 Temmuz tarihli haberde, Abdülaziz'in ölümüyle ilgili doktor raporunun ihtiyatlı kelimeler kullandığı ancak Sultan'ın intihar ettiği fikrini belirttiği ifade edilmiş ve muayene raporu aktarılmıştır:

"Sultan'ın emri üzerine Abdülaziz'in ölüm nedenini araştırmak üzere çağrıldık. Yerdeki bir yatakta yatan cesetle karşılaştık. Cesedin üstü yeni bir çarşafla örtülüydü. Çarşafı kaldırdığımızda eski Sultan Abdülaziz'i tanıdık. Vücudun bütün parçaları soğuk, kansız, solgun ve akan kanla bulanmıştı. Ölüm katılığı bariz değildi, göz kapakları yarı açıktı, kornea hafifçe mattı ve ağız kısmi olarak kapalıydı. Kollarda ve bacaklarda açık renkli berrak kan izleri vardı. Sol kol dirseğinin biraz altında 5 santimetre derinliğinde bir yara bulduk. Yaranın açıları düzensizdi ve yaranın yönü içeriden ve yukarıdan yapıldığını gösteriyordu. Bu bölgedeki damarlar kesilmişti. Kübital arterin olduğu bölge 3-4 santimetre çapında açılmıştı. Sağ kolun dirseğinde, iki santimetre uzunluğunda ve 1,5 santimetre derinliğinde hafif eğik bir yara bulduk. Bu tarafta, küçük damarlardan birinin yaralandığını tespit ettik. Arterler sağlamdı. Bize 10 santimetre uzunluğunda, çok keskin bir makas gösterildi. Makas kanla kaplıydı ve bize eski Sultan Abdülaziz'in kendisini bu makas yardımıyla yaraladığı söylendi. Bu çerçevede şu konularda fikir birliğine vardık: Öncelikle, Abdülaziz'in ölüm nedeni kollarındaki damarların kesilmesi nedeniyle yaşadığı kan kaybıydı. İkinci olarak, bize gösterilen alet (makas), bu yaraları açmış olabilirdi. Üçüncü olarak yaraların yönü ve doğası ile yaraları bize gösterilen makasın açmış olduğunu göz önüne alarak, vakanın intihar olduğu sonucuna ulaştık."

Raporu 19 doktor imzalamıştı. Sultan Abdülaziz, Çırağan Sarayı'nda sabah saat 10.00'da ölmüş ve cenazesi aynı akşam II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmişti.[22]

21 Temmuz tarihli haberde, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi nedeniyle Türkiye'de büyük bir coşku yaşandığı, eski Sultan'ın devlete çok büyük zararlar verdiği ve kendisinin "despot, açgözlü ve savurgan" olarak nitelendirildiği ifade edilmiştir. Habere göre, sözlerini hiçbir zaman tutmayan Abdülaziz, devleti iflasın eşiğine getirmişti. Nazırları devletin içerisine düştüğü durumu görerek kendisine reform önerileri sunmuş olsa da Sultan bunları reddetmişti. Bu nedenle de kendisi tahttan indirilmiş ve kısa süre sonra da ölmüştü. Keskin bir makasın yardımıyla kol ve bacaklarındaki damarları keserek intihar ettiği sanılıyordu. Söylentilere göre, ölümü bir intihar vakası olmayabilirdi ancak tıbbî muayenede intihar ettiği sonucuna ulaşılmıştı.[23] Haberde olayın intihar olduğu ifade edilmekle birlikte, bu hususta aksi yönde söylentilerin varlığı da okuyucuya aktarılmaktadır. 21 Temmuz tarihli diğer bir haberde, Sultan Abdülaziz'in bir korkak olarak ölmektense bir savaşçı olarak ölmeyi tercih ettiği bildirilmiştir.[24]

21 Temmuz tarihli haberde, Osmanlı Hariciye Nazırı'nın yurtdışındaki Osmanlı temsilciliklerine, Sultan'ın intihar ettiğine ilişkin şu mesajı gönderdiği bildirilmiştir:

[21] Mount Alexander Mail, 20 Temmuz 1876, s. 2.

[22] The Herald, 20 Temmuz 1876, s. 3; Leader, 22 Temmuz 1876, s. 24; Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser, 25 Temmuz 1876, s. 7; Colac Herald, 25 Temmuz 1876, s. 3.

[23] Western Australian Times, 21 Temmuz 1876, s. 2.

[24] Armidale Express and New England General Advertiser, 21 Temmuz 1876, s. 4.

"İstanbul, Pazar günü

Üzücü bir olay, Sultan'ımızı ve hükümetini derinden etkilemiştir. Bir süredir manevî bir çöküntü içerisinde olduğu gözlenen Abdülaziz Han, bu sabah kendisini Çırağan Sarayı'ndaki odasına kilitlemiş ve hizmetindekilerden gizlediği bir makasla kolundaki damarları keserek kendisini öldürmüştür. Hükümet, bütün resmî adımları hızlandırmış ve ayrıntılı tıbbî rapor hazırlanmıştır. Bu rapor da sizlere hemen gönderilecek. Majestelerinin geleneksel bir tören yapılacak olan cenazesinde bütün nazırları ve sivil ve askerî yüksek rütbeli kişiler hazır bulunacaklar ve Sultan'ın cenazesi Sultan Mahmud'un türbesine defnedilecektir.[25]"

21 Temmuz tarihli haberde, Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili 19 doktorun imzaladığı raporun British Medical Journal'da eleştirildiği belirtilmiş ve bu dergide yer alan yazıdan alıntı yapılmıştır:

"Sultan'ın ölümü ile ilgili resmî tıbbî raporun yetersiz olduğu düşüncemizi belirtmek isteriz. Bu kadar önemli ve şüphelerin yüksek olduğu bir vakada, ceset üzerinde dikkatli bir otopsi incelemesi yapılmalıydı. Bunun yerine, bize sadece cesedin dışarıdan görünümüne ilişkin basit açıklamalar sunuldu. 4 inç uzunluğunda bir makas üretildi ve bize makasın çok keskin ve kanla kaplı olduğu söylendi. Ölümün kan kaybından olduğu fikrini şekillendirecek en önemli unsur olmasına rağmen, cesedin yanındaki kan miktarı ile ilgili hiçbir bilgimiz yok. Vücudun içerisinin durumu ile ilgili hiçbir açıklama yok. Kan akışının izleri sunulmadı, ölümün boğaza takılan bir engel nedeniyle nefessiz kalmaya veya nefessiz kalmaya neden olabilecek diğer tıbbî bir nedene bağlı olup olmadığına dair bir açıklama yok. Bu eksik ve yetersiz ceset incelemesine göre 19 doktorun oybirliği ile şu kararlara vardığı söyleniyor: 1. Sultam Abdülaziz'in ölümü toplardamarsan kan kaybı nedeniyle gerçekleşti. 2. Kendilerine gösterilen makas, vücuttaki yaraları açmış olabilirdi. 3. Yaraların doğası ve yönüne ve kendilerine gösterilen makasın bu yaraları açmış olması, kendilerini vakanın intihar olduğu sonucuna ulaştırdı. Bize göre, ulaşılan sonuçlardan sadece ikincisi gerçekçi yani o yaraları makas açmış olabilir. Toplardamarın kesilmesi öldürebilir ancak ölüm ani olmaz ve ölüm nedeninin kan kaybı olabilmesi için ölen kişinin uzun bir süre daha hayatta kalması gerekir. Bununa birlikte cesedin yanında çok büyük miktarda kan olması gerekir. Koldaki yaralar, yön ve pozisyonu ile intihar olduğunu kanıtlayamaz. Herhangi biri, cesedin yanında bulunan makasla yaraları açmış olabilir. Kamuoyunu tatmin etmek için bu yetersiz verilere rağmen 19 doktorun olayın intihar olduğunu söylemesinden daha fazlası yapılmalıydı. İki yetkili kişinin otopsi yapması yeterliydi. Ancak olay böyle kalırsa, bu rapor ölüm sebebiyle ilgili şüpheleri giderebilecek bir rapor değildir.[26]"

22 Temmuz tarihli haberde, 19 doktor tarafından imzalanan Sultan Abdülaziz'in muayene raporunun The English Lancet ve British Medical Journal tarafından değerlendirildiği ve iki dergide de raporun yetersiz bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak bu yetersizliğe rağmen, İstanbul'da olay heyecan yaratmamıştı. Bunun nedeni kendisini kimsenin sevmemesiydi.[27] İki dergide yayımlanan eleştiriler göz önüne alındığında, Abdülaziz'in ölümü bir intihar olarak görünmemekte ve sanki üstü örtülmeye çalışılan bir cinayet vakası izlenimi ortaya çıkmaktadır.

22 Temmuz tarihli haberde, bitkin ve ahmak bir seks düşkünü olan Sultan Abdülaziz'in damarlarını açarak acılar içerisinde ölmesinin inanılmayacak bir şey olmadığı ve bunun bunaklıkla uyumlu olduğu belirtilmiştir. Haberde, tıbbî raporun İngiliz tıp dergilerinde incelendiği ve yaraların Sultan tarafından açılmadığı yönünde şüpheler olduğu bildirilmiş

[25] The Age, 21 Temmuz 1876, s. 3; Leader, 22 Temmuz 1876, s. 24; Colac Herald, 25 Temmuz 1876, s. 3; Warwick Examiner and Times, 5 Ağustos 1876, s. 2.

[26] The Age, 21 Temmuz 1876, s. 3; Leader, 22 Temmuz 1876, s. 24; Colac Herald, 25 Temmuz 1876, s. 3; Mercury, 29 Temmuz 1876, s. 3.

[27] South Australian Chronicle and Weekly Mail, 22 Temmuz 1876, s. 10.

ve raporu ağır bir şekilde eleştiren The English Lancet'ten alıntılar yapılmıştır. Buna göre, belki de bu 19 doktor, içerisinde bulundukları ağır baskı altında bu raporu yazmışlardı. Rapor, olayları tam olarak aktarabilecek şekilde detaylandırılmamıştı. Aktarılan detaylara göre ise Abdülaziz'in kan kaybından öldüğüne ilişkin bir kanıt yoktu. Ayrıca ölüm nedenini tespit etmek için otopsi de gerçekleştirilmemişti. Eksiklikleri göz önüne alındığında raporun vardığı sonuçlar şüphe uyandırıcıydı.[28] Habere göre, Abdülaziz'in intihar etmiş olması şaşırtıcı olmazdı. Ancak doktor raporundaki eksik bilgiler, olayın intihar vakası olduğunu kanıtlar nitelikte de değildi.

Artık ölümün intihar vakası olmadığına ilişkin şüpheler daha ağır basmaya başlamıştı. 25 Temmuz tarihli haberde, talihsiz Abdülaziz'in cesedinin bir türbeye kapatıldığı, ölümüyle ilgili şüpheler nedeniyle aralarında İngiliz Büyükelçiliği'nden Dr. Dickson'ın da bulunduğu 19 doktorun cesedi incelediği ve oybirliği ile ölümün koldaki arterin kesilmesinden kaynaklandığını ve bu yaranın muhtemelen bir makas tarafından açıldığını onayladıkları bildirilmiştir. Habere göre, Abdülaziz'in kolundaki yara nedeniyle öldüğüne dünyayı ikna etmek çok zordu. Doktorlar, herkesin merak ettiği şu soruya cevap vermemişlerdi: Sultan Abdülaziz, hangi eliyle hangi kolunu kesmişti? Bu noktada en iyisi hiç soru sormamaktı. Sultan ölmüştü ve artık cesedi gömülmüştü. Babıâli'den resmî olarak bildirildiğine göre Sultan'ın tahttan indirilmesi beynini de etkilemiş ve onu delirtmişti. Belki de doğru olan buydu. Tahttan ani düşüşü onu etkilemiş ve kendisini mahvetmesine yol açmıştı. O ana kadar yapılan en mantıklı açıklama belki de buydu. Her ne kadar şüpheler olsa da zaten dünya Abdülaziz'in nasıl öldüğünü çok da merak etmiyordu. Bununla birlikte, eğer kendi canını aldıysa, Sultan Murad'ın da etkisi olmuştu.[29] Doktor raporu Abdülaziz'in intihar ettiği konusunda güvence veremiyordu. Kamuoyunda oluşan soruların cevabı da raporda bulunmuyordu. Eğer Abdülaziz intihar etmiş olsa da içerisinde bulunduğu ağır baskı altında buna mecbur kalmıştı.

Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili farklı senaryolar da Avustralya basınına yansımıştır. 26 Temmuz tarihli bir habere göre, Abdülaziz tahttan indirildiğinde Çırağan Sarayı'na gönderilmişti. Saraya vardığında uzun bir gezinti yapmış ve bu hareketi nedeniyle kendisine ekstra güvenlik tedbirleri alınmıştı. Saraya girişi sırasında görevli memur, ruhsal rahatsızlık emareleri gördüğü için kendisinden kılıç, pala ve revolverini teslim etmesini istemişti. Çarşamba gününden Cumartesi akşamına kadar, Abdülaziz şiddetli patlamalar yaşamıştı. Cumartesi akşamı, görevli askerler, sarayın bahçesinden ağlama sesleri duymuşlardı. Sultan, kendisini koruması gereken askerlerin bunun yerine düşmanlarına yardım etmesine olan kızgınlığını dile getiriyordu. Sabah saatlerine kadar söylenmeye devam eden Abdülaziz, daha sonra yatarak iki saat kadar uyumuştu. Kalktığında giyinmeye hazırlanmış ve yardımcılarına göre normalden daha uzun süren sabah duasını etmişti. Daha sonra kalkarak diğer odaya geçmiş ve bir ayna ile makas istemişti. Yardımcıları, talebi yerine getirmeden önce annesine sormuşlar ve annesi de Abdülaziz'in her sabah bıyıklarını düzeltme geleneği olduğunu söyleyerek istediği malzemelerin verilmesine izin vermişti. Bu sırada kendisinin emrine gönderilen eski teşrifatçısı Fahri Bey gelmiş ve Abdülaziz'le konuşmaya başlamıştı. Sultan ona da aynı şeyleri sormuştu: Neden benim korumalarım düşmanlarıma karşı koymadılar? Fahri Bey kendisini sakinleştirmeye çalışmıştı. Abdülaziz ani bir hareketle gömleğinin düğmelerini açmış ve sol elinde tuttuğu makasla sağ koluna bir kesik atmıştı. Fahri, kendisinden makası almaya çalışmış, Sultan makası diğer eline geçirmiş ve Fahri başarılı olamayacağını anlayınca yardım çağırmaya gitmişti. Bu sırada, Abdülaziz de kolundaki ölümcül yarayı açmıştı. Fahri'nin yakarışlarını duyan korumalar hemen oraya koşmuş ve Abdülaziz'i kendi kanına bulanmış bir şekilde bulmuşlardı. Ağzında yine aynı sözler vardı. Saray doktorları gelene kadar Abdülaziz son nefesini vermişti

[28] Weekly Times, 22 Temmuz 1876, s. 14; Mercury, 29 Temmuz 1876, s. 3; Queenslander, 12 Ağustos 1876, s. 22; Evening News, 19 Ağustos 1876, s. 5.

[29] Mercury, 25 Temmuz 1876, s. 3.

ve geldiklerinde de ölüm saatini ilan etmişlerdi. Sultan'ın vücudunda başka herhangi bir şiddet izi yoktu. 4 Haziran günü öğleden sonra saat 4.30 civarında Sultan babasının yanına defnedilmişti.[30]

Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili diğer bir senaryo da 17 Ağustos tarihli Herald gazetesinde yer almıştır. Habere göre, Pazar günü sabahı, Sultan haremden ayrılmış ve haremle selamlık arasındaki iki kapıyı kapatarak kilitlemişti. Saat 10.00 civarında bulundukları yerden Sultan'ı gören haremdeki kadınlar, onun düştüğüne şahit olmuşlar ve alarm vermişlerdi. Onların haykırışları üzerine insanlar yardıma koşmuşlar, kapıları kırmışlar ve Sultan'ı yarı çıplak halde bir kan gölü içerisinde yatarken ve ölmek üzereyken bulmuşlardı. Anlaşıldığına göre annesinden ödünç aldığı bir makası saklamış, kendisini haremden izleyenler olursa şüphe uyandırmamak adına önce makasla bıyıklarını kesmiş ve daha sonra da makasla iki kolundaki damarları keserek 10-15 dakika içerisinde ölmüştü. Bir Roma kahramanı gibi kan kaybından ölmeyi beklemişti. Yüzü ve bedeni kansız, derisi beyaz ve temizdi. Morluk veya şişik gibi mücadele veya şiddet izleri yoktu.[31] Bu iki senaryoda canlandırılan sahneler de birbirinden farklı unsurlar içermektedir. Birbirine benzer hususlar, makas, kesik damarlar ve olayın intihar olduğudur.

Türk Hükümeti'nin açıklamaları arasındaki tutarsızlıklar da Avustralya basınında kendisine yer bulmuştur. 5 Ağustos tarihli haberde, Abdülaziz'in intiharının (eğer intiharsa) resmî olarak son zamanlarda ve özellikle de öldüğü gün pek çok uygun örneğini gösterdiği delilikle ilişkilendirildiği bildirilmiştir. Habere göre, ölümünden iki gün önce 2 Haziran'da Hariciye Nazırı'nın Babıâli'deki yabancı temsilciliklere eski Sultan'ın durumu ile gönderdiği telgraf ile delilik açıklamaları çok farklıydı. Telgrafa göre, Abdülaziz, tahttan indirilmesi nedeniyle kaderine boyun eğmiş ve yeğeni için en iyi dileklerini iletmişti. Trajik olay bundan iki gün sonra gerçekleşmişti. Alınan son bilgilere göre, Abdülaziz, yardımcılarından gizlediği bir makasla, sol ve sağ kol damarlarını kesmişti. Abdülaziz'in ölmek üzereyken bulunduğu söyleniyordu. Farklı milletlerden 19 doktor ölüm şekliyle ilgili tanıklık etmişti ve bundan şüphe duymak zordu. Bununla birlikte, olayın gerçekten nasıl olduğunu kesin olarak söylemenin bir yolu yoktu. Kan kaybından ölüm ve kullanılan alet kesin olarak addedilebilir ancak resmî açıklama dışında eski Sultan'ın yaralarını kendisinin açtığına dair kanıt yoktu. Eğer intihar ettiği varsayılırsa (ihtimal dâhilinde) bunu gönüllü olarak yaptığının da delili bulunmamaktaydı. Mahkûm edilen Türk hükümdarlara kendini asması için halatlar gönderildiği biliniyordu. Diğer taraftan, ölümü yeni Türk Hükümeti'nin de çıkarınaydı.[32] Haberde, olayın intihar olduğuna dair hiçbir delil olmadığı, Türk Hükümeti'nin Sultan'ın delirdiğine ilişkin açıklamalarının daha önceki açıklamasıyla çeliştiği ve tüm bunlar göz önüne alındığında, olayın intihar olduğunu söylemenin imkânı olmadığı belirtilmektedir.

SONUÇ

Sultan Abdülaziz'in ölümü ile ilgili Avustralya basınında yayımlanan haberler göz önüne alındığında, konuyla ilgili alınan ilk bilgiler çerçevesinde başlangıçta olayın üzücü bir intihar vakası olduğuna dair yorumlar yapıldığı görülmektedir. Ancak ilerleyen süreçte, konuyla ilgili ayrıntılar geldikçe, sunulan bilgiler arasındaki çelişkiler, Avustralya basınındaki intihar düşüncesini ortadan kaldırmaya başlamış ve cinayet söylentileri üzerinde bir yoğunlaşma görülmüştür. Özellikle 19 doktorun imzasının olduğu muayene raporunun

[30] Sydney Morning Herald, 26 Temmuz 1876, s. 2; Sydney Mail and New South Wales Advertiser, 29 Temmuz 1876, s. 147; Argus, 31 Temmuz 1876, s. 7; Mount Alexander Mail, 1 Ağustos 1876, s. 2; Daily Northern Argus, 2 Ağustos 1876, s. 2; Border Watch, 5 Ağustos 1876, s. 4; Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser, 5 Ağustos 1876, s. 3; Narracoorte Herald, 8 Ağustos 1876, s. 3.

[31] The Herald, 17 Ağustos 1876, s. 3.

[32] Advocate, 5 Ağustos 1876, s. 17.

yetersizliği ve İngiliz tıp dergilerinde ağır eleştiriye maruz kalması, Avustralya basınında olayın intihar olmadığı şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Türk Hükümeti'nin konuyla ilgili yaptığı açıklamalar da Avustralya gazetelerinde işlenmiş ve açıklamalar arasındaki çelişkiler de vurgulanmıştır. Avustralya basınında Sultan Abdülaziz'in ölümü ile ilgili haberler genel olarak değerlendirilecek olursa, olayın büyük ölçüde intihar değil cinayet olduğunun düşünüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte, olay gerçekten cinayet değil de intiharsa, Sultan Abdülaziz bu intihara zorlanmıştı. Olayın delilikle bir alakası yoktu. Ya öldürülecek veyahut kendi istediği şekilde kendi hayatına son verecekti. Avustralya basınında Ağustos ayından sonra konuyla ilgili kayda değer başka bir yoruma rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

1. Abdurrahman Şeref Efendi, "Sultan Abdülaziz'in Vefatı İntihar mı Katl mi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, c. 14, sayı. 6 (1924), s. 321-335.
2. Adelaide Observer, 15 Temmuz 1876, s. 13.
3. Advocate, 5 Ağustos 1876, s. 17.
4. Argus, 19 Temmuz 1876, s. 5.
5. Argus, 22 Temmuz 1876, s. 9.
6. Argus, 31 Temmuz 1876, s. 7.
7. Armidale Express and New England General Advertiser, 21 Temmuz 1876, s. 4.
8. Australasian, 22 Temmuz 1876, s. 1.
9. Australian Town and Country Journal, 22 Temmuz 1876, s. 6.
10. Australian Town and Country Journal, 8 Temmuz 1876, s. 13.
11. Ballarat Courier, 20 Temmuz 1876, s. 4.
12. Ballarat Star, 20 Temmuz 1876, s. 4.
13. Bendigo Advertiser, 21 Temmuz 1876, s. 1.
14. Bendigo Advertiser, 22 Temmuz 1876, s. 1.
15. Border Watch, 22 Temmuz 1876, s. 2.
16. Border Watch, 5 Ağustos 1876, s. 4.
17. Burrangong Argus, 15 Temmuz 1876, s. 4.
18. Colac Herald, 25 Temmuz 1876, s. 3.
19. Daily Northern Argus, 2 Ağustos 1876, s. 2.
20. Evening News, 19 Ağustos 1876, s. 5.
21. Gencer, Ali İhsan, "Hüseyin Avni Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18, s. 526-527.
22. Goulburn Herald and Chronicle, 15 Temmuz 1876, s. 2.
23. Karaer, Nihat, "Abdulaziz", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* c. 24, sayı. 37, Ankara, 2005, s. 313-326.
24. Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* c. VII (Islahat Fermanı Devri (1861-1876)), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
25. Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 179-185.
26. Kyneton Guardian, 19 Temmuz 1876, s. 2
27. Kyneton Observer, 15 Temmuz 1876, s. 3.
28. Leader, 22 Temmuz 1876, s. 24.

29. Maitland Mercury and Hunter River General Advertiser, 25 Temmuz 1876, s. 7.
30. Maryborough Chronicle, Wide Bay and Burnett Advertiser, 5 Ağustos 1876, s. 3.
31. Mercury, 22 Temmuz 1876, s. 3.
32. Mercury, 25 Temmuz 1876, s. 3.
33. Mercury, 29 Temmuz 1876, s. 3.
34. Mount Alexander Mail, 1 Ağustos 1876, s. 2.
35. Mount Alexander Mail, 20 Temmuz 1876, s. 2.
36. Narracoorte Herald, 8 Ağustos 1876, s. 3.
37. Newcastle Morning Herald and Miners' Advocate, 20 Temmuz 1876, s. 2.
38. Northern Miner, 22 Temmuz 1876, s. 2.
39. Öztuna, Yılmaz, *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul, 2008.
40. Queensland Times, Ipswich Herald and General Advertiser, 22 Temmuz 1876, s. 2.
41. Queenslander, 12 Ağustos 1876, s. 22.
42. South Australian Advertiser, 19 Temmuz 1876, s. 9.
43. South Australian Chronicle and Weekly Mail, 22 Temmuz 1876, s. 10.
44. Sydney Mail and New South Wales Advertiser, 29 Temmuz 1876, s. 147.
45. Sydney Morning Herald, 26 Temmuz 1876, s. 2.
46. Telegraph, 21 Temmuz 1876, s. 2.
47. The Age, 21 Temmuz 1876, s. 3.
48. The Herald, 17 Ağustos 1876, s. 3.
49. The Herald, 18 Temmuz 1876, s. 3.
50. The Herald, 20 Temmuz 1876, s. 3.
51. Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi", *Belleten,* c. VII, sayı. 28, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1943, s. 349-373.
52. Vak'anüvis, "Kanlı Makas, Abdülaziz İntihar Etti mi, Öldürüldü mü?", *Tarih Hazinesi*, sayı. 5, 1950, s. 237-243.
53. Warwick Examiner and Times, 29 Temmuz 1876, s. 2.
54. Warwick Examiner and Times, 5 Ağustos 1876, s. 2.
55. Week, 15 Temmuz 1876, s. 6.
56. Week, 22 Temmuz 1876, s. 13.
57. Weekly Times, 15 Temmuz 1876, s. 3.
58. Weekly Times, 22 Temmuz 1876, s. 14.
59. Western Australian Times, 21 Temmuz 1876, s. 2.
60. Yazıcı, Serkan ve Alperen Demir, "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sayı. 6 (2017), s. 93-118.
61. Yiner, Abdulnasır, "Sultan Abdülaziz'e Darbe ve Meçhul Ölüm", *Turkish Studies,* c. 12, sayı. 16, s. 531-544.

Sinema da Kara film Kavramı ve Türk Sinemasına Yansıması: "Vavien" Film Örneği

Ali ÖZTÜRK[1]

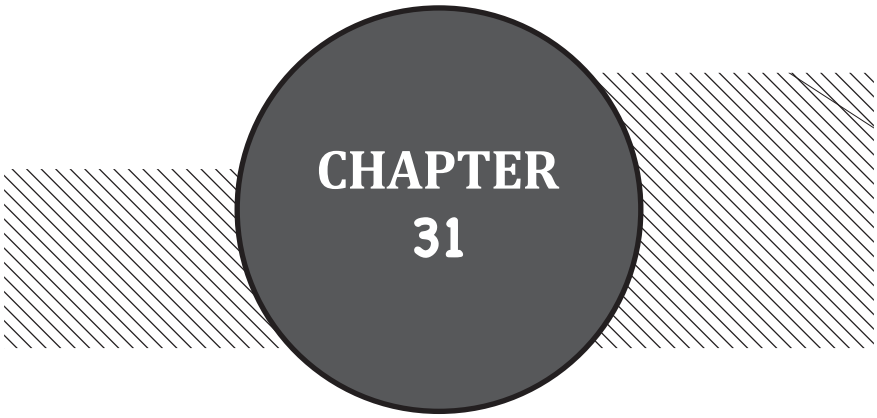

[1] Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üni.- Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi-Radyo, Televizyon ve Sinema

GİRİŞ

Klasik Hollywood sinemasına ait bir kavram olarak ortaya çıkan kara film, İkinci Dünya Savaşı'nın ABD toplumu üzerinde yarattığı tahribatın sinemaya yansıması karamsarlık olarak yansımıştır. Kara filmin, tür olarak ortaya çıkması savaş sonrası döneme rastlamasıyla birlikte ilk örneklerini savaşın devam ettiği yıllarda vermiştir. 1920'lerin sonlarına doğru baş gösteren ekonomik Buhran, 2. Dünya Savaşı ile birlikte gelen ağırlaştırıcı süreçler toplumsal hayatta güvensizliği daha da pekiştirmiştir. Böyle bir ortamda toplumsal hayatta suç ve suç örgütleri kaçınılmaz bir olgudur ve bu olgu şehir yaşamında kendisine yer bulur. "Kara film" türünün hareket noktası budur; suç ve suç örgütleri, karanlık ilişkiler, kara para, cinayet vb. konular türün hikâye kalıplarını oluşturur. Bu ilişkiler içindeki gizem ve tekinsizlik, film atmosferinin temel bileşenlerini oluştururken, olay örgüsü suça ilişkin olarak şekillenir.

Kara film, karanlık ve karamsar yanıyla bilinir. Alman Dışavurumculuğunun görsel stilini etkilenen bu tür, toplumun yerleşik değer ve kurumlarına şüpheyle yaklaşır. Boğucu ve depresif bir atmosfer söyleyecekleri anlatır. Suçu ve suçlu motiflerini, karakterlerin iç dünyalarını inceleyerek psikanaliz ve ruhbilim terimlerini popülerleştirir. Fettan kadın ve bıçkın özel dedektif karakterlerini olayların merkezine yerleştirir.

Kara film, sinema tarihi içerisinde yaşadığı değişimle birlikte evrilmeye açık bir tür olmuştur. 1960'1arla birlikte canlanan öğrenci hareketleri, feminizm, cinsel devrim, anti-militarizm benzeri sosyal olaylara bağlı olarak çözülmeye başladığında kara film, Amerikan toplumunun suç dosyası misyonunu yeniden yüklenmiştir. Sinemanın stüdyo sisteminin yaşadığı sıkıntılar ve bunun beraberinde getirdiği çöküş, bağımsız yapımcıları ortaya çıkarmasına yol açmıştır. Bu şirketlerin çektiği filmler ise önceki yapım şirketlerinin çektikleri filmlerin aksine, daha radikal filmler olmuştur.

Bu süreçle birlikte artık klasik kara film dönemine göre ahlaki değerler değişmiş, kara filmin yasaklı cinsellik, çağrışımsal bir gizem olmaktan çıkmış, tüketilir ve gösterile bilir hale gelmiştir. Her türlü değer tartışılmaya başlanmış, bundan hareketle geçmişin karanlıkları yerini bambaşka tonlarla bırakmıştır.

1980'lerden sonra, kara filmdeki suç, yabancılaşma, özgürlük gibi konular daha baskın hale gelmiştir. (Ryan ve Kellner, 1997: 137). Artık bu filmlerin mekânları, sadece tehlikeli sokaklarla sınırlı kalmamış, farklı mekânlar işin içerisine girmiştir. Filmlerde ailenin tehlikelere karşı sığınılabilecek bir liman olmaktan çıkmasıyla, ev en önemli mekân haline gelmiştir. Böylece bu yeni anlaşışla kara filmler, değerlerin zayıflaması karşısında kendi değerlerini oluşturmak isteyen yeni bir anlatım dili oluşturmuştur. Bu nedenle bu dönemle birlikte kara filmler, sosyo-politik ve kültürel ortamın en küçük aktörü olan bireyin yaşadığı varoluş kaygısını, daha karamsar bir dille anlatılmıştır.

Kara Film'in Türk Sinemasına etkisi bağlamında bakıldığında ilk dönemlerde Türk sinemasında gerek bireysel ve gerekse de organize suç öykülerini beyaz perdeye yansıtmakta fazla varlık gösteremediği görülmektedir. Daha çok mafya, polis, suç, suçlu, organize suç kentlerin arka sokaklarında kendisini göstermiştir. Amerikan sinemasında 1980'li yıllardan sonra yükselişe başlayan post modern yönelimli filmler, Türk sinemasında 1980'lerin ortalarından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Türk sinemasında 1990'lı yıllar ile birlikte, kara anlatıların yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu anlatılara bakıldığında, cinayetlerin işlendiği mekânlar bazen bir şehir olabilmektedir. Bazen de Nuri Bilge Ceylan'ın yönetmenliğini yaptığı "Üç Maymun" da olduğu gibi kentin banliyöleridir. Bazen, Mustafa Altıoklar'ın "Ağır Roman" da olduğu gibi kentin içinde bir roman mahallesi; "Gemide" filminde olduğu gibi köhne bir gemi, çalışmanın konusu olan Vavien de olduğu gibi küçük bir kasaba; Serdar Akar'ın "Barda" filminde olduğu gibi semtteki bir bar ya da "Üçüncü Sayfa" da olduğu gibi bir evin odalarıdır. (Onaran, 2005: 37).

Çalışmanın birinci konu başlığını oluşturan "Sinema da bir Tür olarak kara film"de türü, ortaya çıkaran sosyo-kültürel ve ekonomik koşullar, kara film anlatısı yapısı ve bu türe ait karakter yapıları ele alınmaktadır. İkinci başlıkta kara filmin özellikleri ele alınırken, makalenin üçüncü bölümünde, kara filmi ortaya çıkaran koşullar incelenmektedir. Dördüncü başlığında, tür olarak "Kara Film'in Türk sinemasına etkisi ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise Amerikan kara filmlerinin anlatı, karakterler ve ikonografik özellikleri doğrultusunda Vavien üzerinden, filmin kara filme uygunluğuna bakılmaktadır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Sanat, farklı yollar ve çeşitli başlıklar altında kendisini ifade etme yoluna gider. Bunu yaparken de içerisinde doğrudan ya da dolaylı anlamlar taşır. Ortaya çıkardığı ürünü temellendirebilmek için, anlatım özellikleri birlikte, görünür kıldığının da bilinmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, anlatımlar ya da anlatım özelliklerine ilişkin anlamlandırmaların bilinmesi gerekir.

Çalışmada bu bağlamda sinema sanatının bir türü olan kara filmin Türk sinemasına etkisi ele alınmış ve örnek çalışma olarak Vavien filmi seçilmiştir. Vavien filminin kara film özellikleri taşıyıp-taşımadığı yâda hangi ölçülerde taşıdığını belirlemek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda seçilen Vavien filmine ilişkin, ikonografik çözümleme analiz tekniği uygulanmıştır. Vavien film karakterlerin birbirleriyle olan ilişkileri, karakter- mekân ilişkisi ve karakterlerin mekândaki temsil görselleri incelenmiştir.

Belli bir düşüncenin hayat bulmuş ürünleri olan sinema, fotoğraf ve diğer sanat çalışmaları çeşitli oranlarda toplumsal yapı içerisinde varlıklarını sürdürürler. Dolayısıyla anlaşılmaları önemlidir ve bun için, görsel unsurların ötesine geçen geniş biçimde bir analizle okunmaları gerekir. (Banks 2006: 12) Bu okumada İkonografik çözümleme önemli bir rol üstlenir ve görsel kültür çalışmalarında temel çözümleme yöntemlerinden biri olarak kabul görür. Çalışmada bu bağlamda, gerek doğrudan görsellerle anlatılmak istenen gerekse olay örgüsüyle birlikte görsellerin içeriğinin sembolik olarak yorumlanacağından, filme yönelik analizin ikonografik olarak yapılması uygun görülmüştür.

Erwin Panofsky (Panofsky 2012: 25) tarafından geliştirilmiş olan ikonografi de, ele alınan sanat eseri, konu ya da anlamları açısından incelemeyi esas almaktadır. (Panofsky, 200: 100). Panofsky, "ön ikonografik betimleme", "İkonografgik çözümleme", "İkonolojik yorum" olarak üç aşamaya ayırdığı yönteminde anlamın üç ayrı katmanı üzerinde yoğunlaşır. Önce belli bir soyutlamayla anlamı bütün sezdirmelerinden arındırır ve doğal haliyle karşımıza getirir. "Doğal Anlam" anlatılmak istenenin, bilinen bazı nesnelere benzetilmesi; bu biçimler arası ilişkileri belirtmekte, başka bir ifadeyle biçimlerin durumunu saptamakla elde edilen anlamdır. Daha sonra dil gibi uzlaşımsal biçimde oluşturulan kolektif ve bireysel olgusal anlamlandırma sürecini çözümler. Bu süreçte ise belirli nesnelere kurduğumuz bağ ve sonucunda adlandırma, durumu saptama biçimlerinin ifadesel niteliklerini tespit ederek, eserin ifadesel anlamım elde edilir. Son aşamada ise "Anlaşmalı anlam" denilen kısımda yapıtın bildirisi bir üst dile dönüştürülür. "Anlaşmalı anlam"ın bulunması, gündelik pratiklerin dışına çıkmak ve onları başka bilgilerle tamamlamakla ancak mümkün olabilmektedir. (Cömert,2010: 13)

İkonografi yöntemini Panofsky, şapkasını çıkararak selam veren adam üzerinden açıklar. Şekilsel bir bakışla anlamlandırılan şeye, renk ve hacimsel yapıları dışında değer atfedilmez. Fakat bir nesne (adam), detayındaki değişiklik, bir olay (şapka çıkarma) belirlendiğinde, anlamın birinci kısmına varılmış olur. Bununla birlikte algılanan anlamı ise "olgusal anlam"dır. (Panofsky 2012:25).

Panofsky, ikincil olarak tanımlanabilen nesne ve olayın kişide bir tepki oluşturacağını belirtir. Selam veren kişinin eylem tarzına bakılarak yaptığı eylemin iyi ya da kötü olduğu, karşısındaki kişiye karşı hangi ruh halinde olduğu anlaşılabilir. Panofsky'e göre

bu psikolojik ayrıntılar "dışavurumcu anlam"dır ve "olgusal anlama" göre bir ileri anlam aşamasıdır. "Olgusal anlam"dan farkı ise basit saptama yoluyla değil de duygudaşlık yoluyla kavranmasıdır. (Panofsky, 2012:.25-26). Bu bağlamda yapılan "şapka çıkarma eylemi" incelikli bir selamlama hareketi olarak değerlendirilmesi ve yorumlanması ikincil veya uzlaşımsal/geleneksel yâda ikonografik sembolizm olarak da bilinen anlamı oluşturur. (Panofsky, 2012: 27).

"İçsel anlam ve içeriği" analiz yönteminin son aşaması olarak tanımlayan Panofsky'e göre "her tekil eylem bu nitelikler ışığında yorumlanabilir. Böylece keşfedilen anlam içsel anlam ya da içerik olarak ifade edilebilir" (Panofsky, 2012: 27-28).

İkonografi yöntemi, geniş bir alanda kullanılabilir. Mevcut olan görsel unsurları dönem ve bağlam içerisinde analiz edebilen ikonografi yöntem, çalışma konusunu oluşturan nesnenin bir resim ya da savaş ile açığa çıkan ve anlam üreten görüntü üzerine yetkinlikle kullanılabilir.

Çalışma da incelemeye tabi tutulan Vavien filmi çeşitli sekanslarla verilen görsel unsurlar analiz nesnesini oluşturmaktadır. Kurgusal bir yaratım içerisinde oluşturulan görüntülerden dolayı, birincil yani doğal anlamlarında verildiğini söylemek mümkün olmamaktadır. (Doğan, 2012: 83). İşte Erwin Panofsky tarafından ortaya atılan "İkonografi ve İkonoloji" başlıklı yöntem, bu boşluğa doldurmak üzere önerilmiş bir görüştür. (Tükel,2005: 9) Bundan dolayı çalışmada kullanılacak ikonografik çözümleme, olay ve nesnelerin birincil anlamları yerine, yüklenen ikonografik anlamlar üzerine yapılmaktadır. Bununla sembollerin temsil ettiği içsel anlamlar açığa çıkarılmaktadır.

SİNEMADA BİR TÜR OLARAK KARA FİLM

Fransız sinema çevreleri ve yazarlar tarafından keyfedilen, Amerikan sinemasının bir ürünü olan "Film Noir" kavramının Türkçe karşılığı "Kara Film"dir. Kara film terim olarak içerisinde türün içeriğine yönelik ipuçları verir. Terim, "tekin olmayan, ürpertici" anlamlarını içerir (Keesey, 2011:10). Western ve gangster filmler gibi karmaşadan uzak terimlerin tersine, kara film ince bir eleştirel duruma sahiptir. Kısmen dedektif öyküsü, kısmen gangster, kısmen de kent melodramı olan kara film, en iyi biçimiyle karanlık ve karamsar yanıyla bilinir. (Monaco 2006: 288).

Kara filmin Amerikalı eleştirmenler yerine, Fransızlarca fark edilmesindeki etken 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi işgalinde Hollywood filmlerinden uzak kalan Fransızların, savaş bitiminde kaçırdıkları dönemin filmlerini topluca izlemeleri ve böylece onlara 1930"lar sineması ile farkın daha çarpıcı gelmesidir (Uzel, 2004: 52). Amerikalı eleştirmen ve yazarlar, Fransızların kara filmi keşfine kadar kara filmleri "şüphe uyandırıcı kareler, cinayet hikâyeleri, psikolojik gerilimler ve melodramlar" olmak üzere birçok farklı başlık altında incelemiştir (Keesey, 2011: 10).

Kara filmin alt yapısını oluşturan siyasi, sosyal ve ekonomik etmenler türün özelliklerini de belirlemiştir. Çünkü "tür, yalnızca sinemasal bir olgu değildir, aynı zamanda toplumun dolaşımında olan zihinsel haritalarının, her türlü toplumsal, ekonomik, kültürel, ideolojik ilişkilerin ve sınıfsal mücadelelerinin okunduğu geniş bir toplumsal olgudur" (Akbulut, 2010: 327).

1930"lar da yaşanan ekonomik buhran ve bunun yaşam üzerindeki derin etkileri, refahın yerine sıkıntıları ve sefaleti koymak zorunda kalan Amerika, suçlular, çeteler ve gangsterlerle dolu yaşama alışmak zorunda kalmıştı. Bunun dışında Amerika aynı dönemde Alman sinemacılar gibi İtalya'daki faşizmden kaçan mafya üyelerini göçmen olarak kabul etmesi ve bu göçmen mahalleleri kumar, fuhuş, uyuşturucu alanlarında suç örgütleri için verimli zeminler oluşturmuş, içki yasağı döneminde bu bölgelerde kaçak içki üreticileri türemiştir. Böyle bir ortamda kara film, Amerika'nın yeni konuklarının kendilerine taşı-

dığı tekniğin, modern kentlerde yaşanan organize suç gerçekliğiyle birleştiği bir aynaya dönüşmüştür (Özdemir, 2003: 5).

Kara filmlerin oluşmasında Amerika'nın kendi iç dinamiklerinin yanı sıra savaşın etkilerini ülkelerine taşıyan dış dinamiklerde etkili olmuştur. Özellikle "Fransa'nın İşgaliyle birlikte Amerika "ya göç eden yönetmen ve oyuncular bu türü etkilemiştir. Ayrıca Almanya'dan kaçan yönetmenlerin de Amerika'ya yerleşmişlerdir. Bunların başında, Billy Wilder, Fritz Lang, Otto Preminger, Robert Siodmak gelmektedir (Uzel, 2004: 55). Bu yönetmenler içerik ve biçim açısından kara filmin alt yapısında etkili olmuştur.

Türün gelişimindeki önemli olan faktörlerden bir diğeri ise Amerika'daki Hollywood stüdyolarıdır. Savaş döneminde stüdyolar farklı türlere yönelmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde yaratıcı unsurlarından olan yazar ve yönetmenlerini de kaybeden stüdyolar yeni arayışlar içine girmişlerdir. Bu durum kara Filmlerin sayısında artışa ve polisiye hikâyelerin kara filmlerin alt yapısında yer almasında etkili olmuştur. Ayrıca Fransız Şairane Gerçekçiliği ve 1930'lu yıllardaki Amerikan popüler sıkı dedektif romanları ve B filmlerinin de türün gelişmesinde etkili olmuştur (Süalp, 2000: 19).

SİNEMADA BİR TÜR OLARAK KARA FİLMİN ÖZELLİKLERİ

"Kara Film"ın ruh hali; melankoli, yabancılaşma, kasvet, düşüş, kötümserlik, belirsizlik, ahlaki çöküş, suçluluk ve paronayadır. Kahramanlar ya da anti kahramanlar, çökmüş karakterlerdir. Bu karakterler çöküşün ve şiddet içeren suçların kasvetli dünyasından gelen çoğu zaman ahlaki ikileme düşmüş insanlardır. Diğerlerinden farklı olarak obsesif, tehditkâr, korkmuş ve korkularından dolayı yalnız kalan, hayatta kalmak için uğraşan ve eninde sonunda kaybedenlerdir. (Spicer 2002: 17)

Kara filmde, hikâyenin ana ekseni suçtur. Olaylar polisin değil, suçlunun bakış açısından anlatılır. Karakterlerin birbirlerine olan sadakatleri film boyunca değişir. Kahramanı çekiciliğiyle kendine bağlayan ve onu zor durumda bırakan cazibeli ama tehlikeli bir kadın vardır. Bu filmlerde şiddet öğeleri önemli yer tutar. Senaryo beklenmedik dönüşler göstererek izleyiciyi şaşırtır ve film beklenmedik bir sonla biter. Bu filmlerde, sadece suçlular değil, herkes kötüdür. Hem yeraltı, hem yerüstü yozlaşmıştır (Hardy, 2003: .357). Bu türün sinemaya getirdiği anlayış, ahlaki sapkınlığın vurgulanmasıdır. Ayrıca kara filmlerinde yaşananlar, karakterlerinin kontrollerinde olmadığından dolayı, güçlü film kahramanlardan söz etmek olası değildir. Cazibeli olduğu kadar tehlikeli olan kadın çerçevesinde şekillenen ihanet de, bu tarz filmlerin önemli unsurlarından birisidir. Bundan dolayı, klasik sinema anlatının aksine izleyici filmin karakterlerine karşı güven duymaz.

Klasik anlatıdaki giriş, gelişme, sonuç bölümleri kara filmlerde yoktur. Bunun yerine belirsizlik vardır (Savaş, 2003:181). Her ikisi arasında hem içerik hem de biçim açısından belirgin farklar vardır. Kara filmde makyaj, dekor, aydınlatma ve müzik gibi öğeler önem taşır. Bu filmlerde, gölge-ışık zıtlıkları belirgindir. Bu biçimsel özelliklerin, içerik üzerinde belirleyici bir etkisi vardır (Ryan ve Kellner, 1997:138).

Klasik anlatıda tek bir gerçeklik vardır. Kara filmde ise her karakter için ayrı bir gerçeklik düzlemi yaratılır. Bu, her karakterin bakış açısı ile çoğalan, yoruma açık bir gerçeklik anlayışıdır. Böylece, bu filmler çok katmanlı gerçekliğe izin verir. İzleyici, kamera kullanımı nedeniyle olayın içine girer ve etkin olur (Savaş, 2003: 176).

Kara film ayrıca, bu tür aynı zamanda klasik anlatının kadın ve erkeğe yüklediği anlamları da tersine çevirir. Bu filmler, eril enerjinin en güçsüz olduğu türü oluşturur (Hardy, 2003: 357). Filmin erkek karakteri özgüvenden yoksunundur. Klasik anlatıdaki erkeğin aksine kahraman değildir. Erkek karakter bu durumunun yani güçsüzlüğünün farkındadır ve bunu izleyiciden saklamaz. Ayrıca erkek karakterin tek güven duymadığı kendisi değildir. Geçmiş ve gelecek, onun için kaygı kaynağıdır. Var olma savaşını sürdürür. Ama çoğu

zaman aşkta gösterdiği zayıflık, bu savaştan yenik çıkmasına neden olur (Savaş, 2003: 180). Erkeğin varoluş mücadelesindeki başarısızlığının temel sebebi, yine kara filmlerle birlikte yeni bir kimlik kazanan kadındır (Derman, 1989: .26-27). Kara film, para tutkusu, suç ve aşktan yola çıkarak insanlık durumunu anlatır. Karakterler, gerçek yaşamdaki insanlar gibi masumiyetini kaybetmiştir. Gerçek anlama filmin karakterleri tam olarak iyi ya da kötü değildir.

Kara film türünün 1950'lerden sonra popülerliğinde bir durağanlık görülsede, bu dönem modernist sinemaya evrilme sürecine içerisinde değerlendirilebilir. Bu türe sondaki süreçte terim olarak 'yeni kara film' denilmiştir. Yeni kara film, klasik kara filme göre daha gevşek ve sınırları daha şeffaf bir şekilde belirlenmiş bir kavramdır.

1980'lerden sonra, kara filmdeki suç, yalıtılmışlık, yabancılaşma, özgürlük, saçma gibi konular daha baskın hale geldiği görülmektedir. Böylece, bu filmler yeni kara filme dönüşür. (Ryan ve Kellner, 1997: 137). Artık bu filmlerin mekânları, sadece tehlikeli sokaklarla sınırlı değildir. Ailenin tehlikelere karşı sığınılabilecek bir liman olmaktan çıkmasıyla, ev en önemli mekân haline gelmiştir. Film karakteri için tek tehdit unsuru, tanımadığı insanlar değil, en yakındaki kişiler ve birinci derece akrabalardır.

Sonuç olarak, yeni kara filmler, zayıflayan değerler karşısında kendi değerlerini oluşturmak isteyen yeni bir kuşağın ortaya koyduğu ürünlerdir. Ortaya konulan bu filmler, sosyo-politik ve kültürel ortamın en küçük aktörü olan bireyin yaşadığı varoluş kaygısını, daha karamsar bir dille anlatır. Süreç içinde evrilmeye devam eden kara film olgusu klasik dönemden post modern sürece geçişte, önemli değişimler yaşamıştır. Bu filmler görsel açıdan değişime uğrarken, karakterler çağın koşulları altında evrilmiştir. Ancak kara filmlerin taşıdığı karanlık ruh hali hep varlığını sürdürmüştür.

SİNEMADA BİR TÜR OLARAK KARA FİLMİN TÜRK SİNEMASINA ETKİSİ

Türk sinemasında gerek bireysel ve gerekse de organize suç öykülerini beyaz perdeye yansıtmakta fazla varlık gösterememiş; daha çok mafya, polis, suç, suçlu, organize suç kentlerin arka sokaklarında kendisini göstermiştir. Amerikan sinemasında 1980 sonrası yükselişe geçen postmodern yönelimli kara filmler, Türk sinemasında 1980'lerin sonlarına doğru kendini göstermeye başlamıştır.

Türk sinemasında 1990'lı yıllar ise yeni yönetmenlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Derviş Zaim, Serdar Akar, Zeki Demirkubuz, Yeşim Ustaoğlu, Reha Erdem, Osman Sınav, Nuri Bilge Ceylan gibi yönetmenlerinin çektikleri filmlerle dönemin önemli isimleridir.. (Kıraç, 2008:54). Yeni kuşak sinemacılar olarak anılan yönetmenlerin ve onların ardından gelen bir çok sinemacının rejisinde çıkan kara film izlekleri taşıyan yapımlar üretilmiştir. Bu filmlerin birçoğunda tuzağa düşen bireyi odağına alan, hesaplaşmalar içeren organize suçlar ve plânlanmış cinayetlerin hakim olduğu postmodern kara anlatılar bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak Üçüncü Sayfa (1999), Üç Maymun (2008) ve Vavien (2009) filmleri verilebilir.

Amerikan sinemasında olduğu gibi Türk sinemasında da post modern kara anlatılara bakıldığında, cinayetlerin işlendiği şehirlerden kasabalara suçun yer değiştirdiği görülmektedir. Bu filmlerdeki melodrama duyarlılığı, incinmiş erkek melodramları ve kara filmdeki zaman ve mekânının keskin gölgeleri kasabaya taşınır.

Flmlerde kentin kenar mahallerinde, sokak aralarında, sıradan bireyin göz hizasında, zemin katlarda, küçük bakımsız odalarda dolanan kamera kentin seyreldiği yerde kapalı alanlarda sıkışmışlık hissini çoğaltır. Taşranın pastoral güzelliğine birkaç kaydırma yaptıktan sonar taşraya bakan kamera kendini yine sıkıştırır ve mekânına sığamayan dar bakışta öylece durmaya koyulur (Parla, 2010:112-113).

Kara filim anlatılarında klostrobik mekânlar vardır ancak değişkenlik gösterebilmektedir. Bazen koca bir şehir, yada Nuri Bilge Ceylan'ın "Üç Maymun" filminde olduğu gibi kentin banliyöleri olabilmektedir. Bazen de Mustafa Altıokları'ın "Ağır Roman" filmindeki şehirdeki bir roman mahallesidir. Yada "Gemide" filmindeki köhne bir gemi, çalışmaya konu olan "Vavien" de olduğu gibi küçük bir kasaba, Serdar Akar'ın "Barda" filminde semtteki bir bar, Zeki Demirkubuz'un " Üçüncü Sayfa" filminde olduğu gibi evin odalarıdır. (Onaran, 2005: 37).

Filmin Analizi : Vavien

Yönetmen: Yağmur Taylan, Durul Taylan

Senaryo: Engin Günaydın

Oyuncular: Engin Günaydın, Binnur Kaya,İlker Aksum, Settar Tanrıöğen, SerraYılmaz,

Filmin Konusu:

Filmde eşi ve çocuklarıyla sıradan bir hayat süren elektirik işleriyle uğraşan Celal'in tuhaf hikayesi anlatılmaktadır. Vavien filmi, ismini bir nesneden alır. Elektirik bağlantılarında kullanılan teknik bir terim. Tek bir alıcıyı, .iki ayrı yerden kontrol etmesini sağlayan elektirik devresi. Başka bir ifadeyle, elektrik tesisatına verilen isim. Vavien fransızca bir kelimedir.. Türkçede gitti-geldi anlamındadır. Tıpkı insanların yaşamları içerisinde gidip gelmeleri gibi (Işıl, 2009: 84).

Filmin ilk dakikalarındaki bir sahnede, açılan ve sonra kapanan bir araba kapısı ile vaien sözcüğündeki gidip gelmeye gönderme yapılarak başlıyor. Evin kapısı açılıp kapanıyor, ışığı, yanıp sönüyor. Filmin ilerleyen sahnelerinde kapı bu sefer cinayete kalkışma aracı olarak açılıp kapanıyor. Ancak kapının kapanışıyla oluşan anlam, kadının hayata yeniden geri dönüşü ile anlamını tamamlıyor.

Türkçe de gidip gelme anlamında olan vavien filminde kapının açılıp kapanması, filmin kadın oyuncusunun yaşam ile ölüm arasında gidip-gelmesinde kendisini göstermektedir. Aynı zamanda vavien, filmin karekterleri arasındaki iletişim yada iletişimsizliğinde sembolüdür. Tıpkı Karekterlerinin birbirleriyle kurduğu ya da kuramadığı iletişimin vavien aracılığıyla sağlanan elektrik enerjisinde olması gibi. İşte film ismini buradan alır. Her insanın içinde iyinin yanı sıra kötüde varlığını sürdürür. Bazen aradaki akım kesilir ve iyi yada kötüden biri seçilmek zorunda kalınır. (Özdemir, 2010: 192).

Celal'in kasaba hakkıyla, karısı ve oğluyla iletişim kuramadığı zamanlarda gerçekleştirdiği eylemler, kötü olan tarafı seçtiğini gösterir. Karısı ve oğluyla iletişim haline geçtiğinde ise iyi olan tarafa geçiş yapıyor.

Görsel: Vavien Film Afişi

Çalışmanın bu bölümde tür filmlerini çözümleme yöntemlerinden yararlanılarak Vavien filminin kara film özelliklerinin taşıyıp-taşımadığına bakılacaktır. Yöntem olarak, Erwin Panofsky'nin "İkonografik ve İkonolojik Sanat Eleştirisi" yöntemi çerçevesinde üç ana başlık "anlatı", "ikonografi"ve "karakterler" ölçüt olarak ele alınacaktır.

Vavien Filminde Anlatı

Filmin olgusal, ifadesel anlatısına bakıldığında , karısı Sevilay ve oğlu Mesut ile mutsuz bir hayat süren Celal'dir. Abisi Cemal ile birlikte ortak oldukları elektrik dükkânında çalışmaktadır. Celal ve Cemal'in işlerinde ekonomik sıkıntılar baş göstermiştir. Rutin giden hayatlarının tek eğlencesi Samsun da pavyona gitmektir. Celal, her zaman gittikleri pavyonda tanıştığı Sibel isimli bir hayat kadınına âşıktır. Bir gün kadını görmek için Samsun'a gider. Ancak Sibel'in birlikte olduğu başka bir adamdan dayak yiyerek, eve döner.

Celal'in karısı Sevilay ise kocasına sadık bir eş ve aile içerisinde üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren bir kadındır. Ancak Almanya da yaşayan babası, on beş yıldır Sevilay'a para göndermektedir ve Sevilay babasına verdiği sözden dolayı, on beş yıl boyunca kocasına bu paradan hiç söz etmemiştir.

Sevilay'ın bu sırrını aslında kocası bilmektedir ve pavyona gitmek için zaman zaman gizlice bu paradan almaktadır. Sevilay'ın gizlice biriktirdiği parayı kurtuluşu olarak görür ve karısını öldürmek için bir plan yapar. Sabah ansızın kalkar ve ailesiyle birlikte pikniğe gitme istediğini karısına söyler. Piknikte yağmurun başlaması sonucu toparlanıp eve dönmek için yola çıkarlar. Herkesin arabada uyukladığı sırada Celal arabanın kapısını ansızın açar ve Sevilay uçurumdan aşağıya yuvarlanır. Bir hafta boyunca cenazeye gelenleri kabul eder. Bir sabah karısının sesiyle uyanır. Bundan sonar Celal için sıkıntılı bir süreç başlar.

Sevilay sakladığı paraları bulamayınca kocasına her şeyi itiraf eder. Celal, karısını kendisinden habersiz gizlice para biriktirdiği için suçlar. Bunu bahane ederek Sevilay'a boşanma kararını açıklar. Celal boşanma kararının vermiş olduğu mutlulukla Sibel'e koşar ancak Sibel tarafından reddedilir. Sibel'e verdiği borç paraları isteyince de Sibel olay çıkarır.

Celal içindeki hayal kırıklığı ve paranın vermiş olduğu yükten kurtulamaz. Abisine yaptığı planın itirafında bulunur. Karısı ise sadece onu istediğini söyler. Celal bu işten kurtulduğunu anlar. Piknikle başlayan maceraları yine bir piknikle biter. Bu sefer hava oldukça güneşlidir ve Sevilay artık mutludur. Celal de para sorunu halletmiştir. Cemal, Sevilay ve Mesut arabaya binerler. Celal oğlu Mesut"u aralarına alır ve eliyle de Sevilay'ın yanağına dokunur. "Vavien bağlantı" aile içerisinde kurulmuştur.

Vavien Filminde Karakter

Filmde karakterlere bakıldığında; aile babası olan Celal göründüğünden çok farklı bir kimliğe sahiptir. Yaşadığı yerden uzak yerlere giderek, bir kadınla farklı bir hayat kurmak isteyen, hayalleri olan bir adamdır. Bu hayalleri için, çocuğunun annesini öldürme planları yapmaya kadar onu götürür. Ancak karakterin sempatiye varan hareketleri ve görüntüsü, sarı saçları karaktere sempati duyulmasına neden olur. Celal karakterinin katil kimliği kara film (filme noir) özelliği kazandırır.

Celal'in hayatında iki farklı kadın tipi vardır. Biri hayatın rutinliğine vurgu yapan, çekicilikten uzak Sevilay, diğeri ise uzak diyarlarda, düş fabrikasının cazibeli kadını Sibel. Sibel'in tercihleri Celal'i cinayet fikrine yaklaştırır. Ancak Sibel'in tercihi daha güçlü ve zengin olan Süleyman'dan yanadır.

Celal'in oğlu Mesut ise gizlice buluştuğu sevgilisinin annesine yakalanır. Motorla kaçarken motordan düşer ve yüzü yaralanır. Baba-oğul aynı gecede sevdikleri kadınların uğruna hem duygusal hem de fiziksel anlamda yaralanırlar. Olaydan sonra baba ve oğul sabah kahvaltısında karşılıklı oturmaktadırlar. Sevilay ise iki yaralı erkeğin arasında masum olan gibi durmaktadır.

Celal ve oğul Mesut cinselliğe dair olan şeyleri Sevilay evde olmadığında yapar. Cinsellik evin dışında da aranır. Cemal ve Celal kardeşler pavyona giderler. Oğlu Mesut ise komşu kızıyla kaçamak ilişkiler yaşar. Kasaba da olan cinsellik yaşa göre farklılık gösterir.

Büyükler pavyonda karşılık bulurken gençler mahalledeki kızlarla.

Vavien Filminde İkonografi

"Kara Film"in gerek erkek ve gerekse kadın karakterleri bazı ikonografik özellikler taşımaktadırlar. Tehlikenin ete kemiğe bürünmüş hali olan "femme fatale" karakterlerin ikonografik unsurlar, uzun sarı saçlar, makyaj, mücevherler, sigara ve şiddete başvurduğu zaman kullandığı silah. Erkek karakterlerin kullandığı sigara ve silah ikonografilerinin kadınlara özgü araçlarla kullanılması femme fatale"e farklı bir anlam yükler. (Onaran, 2011).

Sevilay ve Celal'in evinde, duvarda asılı bir tablo dikkat çekicidir. Bu tablo insana huzur veren bir şelaleyi gösterir. Huzurun kasabada, doğada olduğuna inanan kent filmlerinin aksine artık kasabada da huzur yoktur ve sanki huzur tabloya hapsolmuştur. Özere göre Vavien, bu anlamda başlı başına bir taşra hikâyesini kara mizah ve suçla harmanlayarak sadece taşraya yönelik nostaljik imgeyi sarsmakla kalmıyor; taşranın da suç, hırs, para, kıskançlık gibi konularda merkez'den aşağı kalır yanı olmadığını gösteriyor (Özer, 2009: 13).

Cemal arabasıyla evinin duvarında asılı duran resimdeki doğaya gider. Kıvrımlı yollardan geçer. Bir uçurumun kenarında durur. Bir çuvalı bağlar ve uçurumdan aşağı bırakır. Sevilay'ı nasıl öldüreceğinin planlanmaktadır. Vavien'de olayların geçtiği kasabanın neresi olduğuna dair bir bilgi yoktur. Filmde sadece kasaba, kasabalı ve onların kaygıları, korkuları vardır.

Mahalle erkekleri sigaralarını üflerken ağır çekimde verilir. Sevilay kadraja girince görüntü normal hızına kavuşur. Sanki erkekler için zaman yavaş akarken kadınlar için zaman var olan hızında akmaktadır.

Kara filmlerde renk zamanla dönüşüme uğramıştır. Siyah-beyaz'dan renkliye, renkliden de rengin belli tonlarına ağırlık veren postmodern kara filmlere geçilmiştir. Vavien de bu doğrultuda renk kullanımı dikkat çekmektedir. Baş karakterin saçından başlayan sarılık, filmin belli bir yerine kadar yoğun biçimde görsel tonu da belirliyor. Celal'in gömleği, karısının ona ördüğü hırka, evdeki telefon, Celal'in âşık olduğu sarışın pavyon şarkıcısı gibi birçok unsur bu sarılıkta verilir.

Kara filmlerde sıkça kullanılan ayna ikonu Vavien'de de görülmektedir. Uzel'e göre aynadaki görüntüler kişilikteki bölünmeyi, karakterin değişimini ve karanlık yönlerini simgeler (Uzel, 2004, s.55). Celal ayna da şişen alnına bakar. Ayna iki kapaklıdır. İki tane gördüğümüz Celal'in yansısı birden güler ve "Pikniğe gidelim mi?"der. Cemal bu süreçten sonra ikinci bir kişiliğe geçmiştir. Kara filmde bir karakter için, kendisinin ve kendi ayna imgesi ya da gölgesinin sürekli dengeli ikili çekimini oluşturmak yaygın bir uygulamadır. Celal'in ayna da kendi kendine konuşma sekansını Taxi Driver filminde Travis'in konuşmasını anımsatır.

Sevilay ölümden geri dönüp geldiğindeyse ayna Celal'in korkularını yansıtır. Celal banyodan çıkar. Aynayı buhar kaplamıştır. Fön makinesiyle kurularken aynada birden Sevilay belirir ve Celal korkar. Sevilay'ın bakışları ve duruşu onu sorgular. Daha önce her iki aynada gördüğümüz Celal'in yerini Sevilay almıştır.

Değerlendirme ve Sonuç:

Sinema da Kara film Kavramı ve Türk Sinemasına Yansıması: "Vavien" Film Örneği adlı çalışma da Panofsky'nin "İkonografik ve İkonolojik Sanat Eleştirisi" temel alınarak analize tabi tutulmuştur.

Çalışmanın ilk incelemede düzeyinde yoğunlaştığı nokta filmde ki anlatı yapısı, hikayenin geçtiği yer ve olayı gerçekleştiren karakterler, zaman–mekân bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında, filmin karekter yapısı incelenmiş karakter ve kavramlar arasında bağ kurulmuş ve kavramların kökenine inilmiştir.

Üçüncü inceleme aşaması olan içsel anlamda; film türünün oluşumunda var olan kültürel nitelikler, içerdiği anlam, irdelenmeye çalışılarak filmin ikonolojik tanımlamasına ulaşılmıştır.

Filmin görünen yüzünden, görünmeyen yüzüne bakılmış anlatılmak istenenin anlamak için derinliğe inilmiştir. Bunun için sorular sorulmuş, sorulan sorulara mantıklı ve anlamlı cevaplar aranmış ve bulunan cevapları öznel bir tavırla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Analiz sonucunda şu değerlendirmeye varılmıştır: Vavien filminde, kara film anlatılarında sıkça kullanılan yalan, para, entrika, cinayet ve tekinsizlik kendisini gösterdiği görülmüşltür.

Kara film türünde aile var olmayan veya olamayandır. Tıpkı bu filmde olduğu gibi. Vasat gündelik yaşam görüntüleriyle taşra sıkıntısını yansıtan Vavien filmi depresif ve bunaltıcı atmosferi aile sıcaklığından, ev kokusundan yoksundur. Film güven, iletişim ve aile kavramına yönelik sorgulamalarını küçük bir ailedeki bireysel ilişkiler üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Ailede herkes ikiyüzlüdür ve birbirlerinden bir şeyler gizlemektedir. Ancak bu gizlilik sadece görünürdedir.

Vavien filminin hikâyesine yerleştirdiği cinayet fikri kara film türünde bir yapım haline getirildiği söyleyebilir. Suç, hırs, para, kıskançlık gibi konuları kasabalı küçük bir ailenin evine taşıyan film, bu açıdan post modern dönemde çekilen yeni kara filmler kategorinde değerlendirilir.

Kara filmlerin çoğunda var olan ölüm teması filmin tamamına hâkimdir. Ancak komedi yönünden dolayı şiddet görüntülerine, kan izlerine rastlanmaz. Vavien filminde post modern kara filmlere uygun olarak ev, aile sıcaklığından uzaktır. Ailede herkes iki yüzlüdür. Bu nedenle mutlak iyiden ve mutlak kötüden söz edilememektedir. Herkesin içinde saklı tuttuğu ikinci kişilik diğer insanlarla iletişiminin sorunlu olmasına neden olmaktadır ve tüm aile bireyleri arasında iletişimsizlik söz konusudur.

Vavien filminde karakterler postmodern dönem "yeni kara film" karakter özelliklerini barındırır. Esasında karısını öldürme planı yapan Celal, sakin tavrı, takıntıları ve cinayete işleyen bir adam kimliğiyle tipik kara film karakteridir. Sarışın bir femme fatale'in peşinden giderken terk edilen, cinayeti eline yüzüne bulaştıran, diğer yanıyla vicdanen acı çeken bir adam kimliğiyle klasik kara film erkeklerini yansıtmaktadır.

Karısı Sevilay ise ne bir femme fatele ne de kocası için her şeyi yapacak olan femme vital'dir. Kocasının kurtarmak bir yana kendini kocasından kurtarması gereken bir av konumundadır.. Kocası zor durumda olmasına ragmen babasına verdiği sözden dolayı elindeki paraları vermez. Kocasından sakladığı para neredeyse ölümüne neden olacaktır.

Vavien filmi, kara filmin sıkça kullandığı ikonografik kodlara yer vermektedir. Filmde hikâyenin önemli bir parçasını oluşturan "para", filme ismini veren iletişimsizliğin sembolü "vavien", karakterlerin kişilik bölünmelerini yansıtan "ayna" ve karanlıkta kullanılan "araba farları" bunlardan bir kaçıdır.

Karakterlerin değişen dünyasının kamera çerçevelemeleriyle desteklendiği gizemli atmosferiyle vavien, kara film türüne yakınlığını, anlatının dışında birçok sahnede görselleştirilmiştir.

Başarılı karakter oyunculukları, dramatik aksiyon içine yerli yerine oturan obje detayları, anlatıda kara film imgelerinin hâkim olduğu yapım, özellikle kasabayı tepeden gören Celal ve Cemal"in gece buluşmaları ve araba sahneleri ile ünlü yönetmen David Lynch filmlerini hatırlatır neteliktedir. (Özdemir, 2010:193). Sonuç olarak film, postmodern yeni kara filmler içerisinde, merkez ile taşra arasındaki bağlantıya odaklanan bir kara film örneği olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA:

1. Abisel, Nilgün, Popüler Sinema ve Türler, Alan Yayıncılık, İstanbul 1999.
2. Abisel, Nilgün, Bir Dünya Nasıl Kurulur? Sinema Yazıları (Der: Seçi Büker). Doruk Yayınları, Ankara 1997.
3. Akbulut, Hasan, Tür Çeşitleri, Sinema: Tarih-Kuram-Eleştiri (Der. Y. Algan, Necla, Üç Yönetmenden Taşra Görünümleri, Taşrada Var Bir Zaman (Der. Z. Tül Akbal Süalp, Aslı Güneş). Çitlenbik Yayınları, Ankara 2010.
4. Banks, M. (2006), Visual Methods in Social Research, Sage Pub, 4. basım.
5. Cowie, Elizabeth, Film Noir And Woman, pp. 121-165). Shades Of Noir (Eds. J. Copjec). London 1993.
6. Derman, D. (1989). Jean-Luc Godard'ın Sinemasında Kadının Yeniden Sunumu. Ankara: Değişim Ajans.
7. Esen, ġükran Kuyucak, 80‟ler Türkiyesi‟nde Sinema, Betaş Yayınları, İstanbul 2000.
8. Eren, Emir Murat, "Yokluğun Ortasında...", Sinema Dergisi, Mart 2008, s. 92-93.
9. Hardy, P. G. (2003). "Suç Filmleri". Dünya Sinema Tarihi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
10. Parla, Jale, Alegoriden Mesel‟e Türk Romanında Anadolu‟nun Kayıtları, s. 67-116.
11. Panofsky, Erwin (1995). İkonografi ve İkonoloji: Rönesans Sanatının İncelenmesine Giriş, (Çev. Engin Akyürek), İstanbul: Afa Yayıncılık.
12. Panofsky, E., (2012). İkonoloji Araştırmaları: Rönesans Sanatında İnsancıl Temalar (O. Düz, Çev.). İstanbul: Pinhan.
13. Taşrada Var Bir Zaman (Der. Z.Tül Akbal Süalp, Aslı Güneş). Çitlenbik Yayınları, Ankara 2010.
14. Turgut, Alper, "Zefir; Türk İşi Bir Kara Film Denemesi", Cinedergi, Sayı 36, 2011.
15. Keesey, Douglas, Neo-Noir Filmler (Çev. Selen Serezli). Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011.
16. Kıraç, Rıza, Film İcabı, De Ki Yayınları, Ankara 2008.
17. Makal, Oğuz, Fransız Sineması, Kitle Yayınları, Ankara 1996.
18. Monaco, James, Bir Film Nasıl Okunur? (Çev. Ertan Yılmaz). Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2006.
19. Onaran, Âlim ġerif ve Bülent Vardar, 20. Yüzyılın Son Beş Yılında Türk Sineması, Beta Yayınları, İstanbul 2005.
20. Özdemir, Selda Tan, Kara Filmler, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul 2003.
21. Özdemir, Selda Tan, Yeni Kara Filmler, Nirengi Kitapevi, Ankara 2010.
22. Özer, Murat, "Vavien", Arkapencere İnternet Dergisi, Sayı 8, Aralık 2009.
23. Place J.A. and Peterson L.S., Film Noir‟daki Bazı Görsel Motifler.
24. Ryan, M. ve Kellner, D. (1997). Politik Kamera Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
25. Spicer, Andrew, Film Noir,2002.
26. Süalp, Tül Akbal, "Dövüş Kulübü, Existenz, Gece, Kent ve Çirkin Ördek Yavruları", 25.Kare Dergisi, Sayı 31, 2000.
27. Uzel, Alptekin, "Sinemada Karanlık Bir Sokak: Film Noir", Altyazı Dergisi, Temmuz–Ağustos 2004.
28. Yöntem ve Eleştiri (Derleyen ve Çeviren Ertan Yılmaz). De Ki Yayınevi, Ankara 2010.

İnternet

1. Onaran, Gözde, 24. 02. 2011, www.altyazı.com).

Sosyo- Ekonomik Değişkenlerin Beşeri Sermaye Endeksi Üzerine Etkileri

Şansel ÖZPINAR[1]

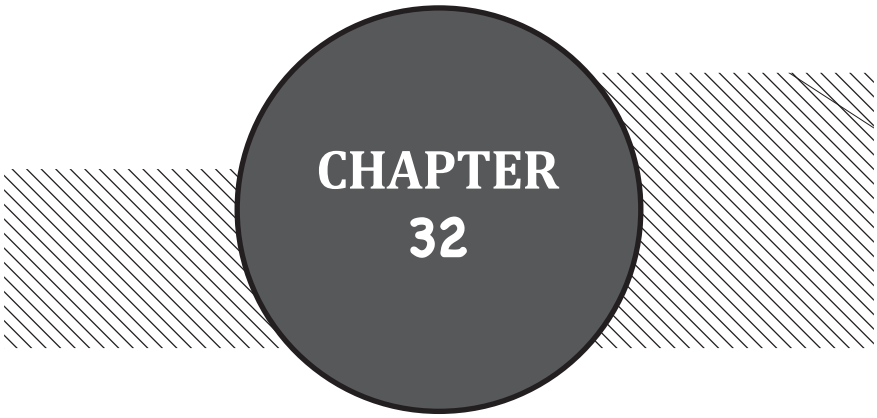

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Maliye Bölümü

GİRİŞ

Bir ülkenin insan sermayesi potansiyelini oluşturabilmesi, koruması ve geliştirmesi gerek ekonomik gerekse toplumsal anlamda oldukça önemlidir. Özellikle teknolojik gelişmelerin zemin hazırladığı üretim yapısındaki farklılıkların, çalışma ve emeğin niteliğinin doğasında yarattığı dönüşümler açısından değerlendirildiğinde, "beşeri sermaye" kavramının gelecekte önemini daha da artıracağı kolaylıkla öngörülebilir. Dolayısıyla ülkeler açısından gelecekte işgücü piyasalarına uygun becerilere sahip beşeri sermayeye sahip olmak, büyüme ve kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilmesi için bir gerekliliktir.

Beşeri sermayenin önemine giderek artan vurgu, bu potansiyele etki eden faktörlerin de belirlenmesini de önemli kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada OECD üyesi ülkeler açısından "gelir dağılımı", "kişi başına düşen milli gelir", "kadın işgücüne katılım oranları", "sendikalaşma oranları" ve "kişi başına düşen gelir"in beşeri sermaye endeksi ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde içsel büyüme modelleri üzerinde durulmuş; ikinci bölümde beşeri sermaye endeksi açıklanmış ve son bölümde ise seçilen sosyo-ekonomik değişkenlerin beşeri sermaye endeksi üzerinde yarattığı değişimler OECD üyesi ülkeler için grafiksel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

1. İÇSEL BÜYÜME MODELLERİ VE BEŞERİ SERMAYENİN ÖNEMİ

1950'li yıllarda Solow ile başlayan ve 1980'li yıllara kadar etkisini sürdüren neo-klasik yaklaşım, ekonomik büyümeyi dışsal faktörler tarafından belirlenen bir kavram olarak ele alırken 1980'li yıllarla birlikte ekonomik büyümenin bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini ileri süren içsel büyüme modellerinin gelişimi söz konusu olmuştur. Bu konudaki araştırmaların başlangıcı kabul edilen Romer (1986) ve Lucas (1988)'in çalışmaları, Arrow (1962)'un "yaparak öğrenme" (learning by doing) fikrini kullanmaktadır (İnce, 2006:39). İçsel büyüme modellerinin ortak çıkış noktalarından birisi, neo klasik iktisadın büyüme yaklaşımının egemen olmasının da etkisiyle, fizikî sermayeye verilen önemin abartılı olduğu, uzun vadeli büyüme açısından asıl önemli olan üretim faktörünün beşeri sermaye olduğu şeklindedir (Kibritçioğlu, 1998:223).

Neo-klasik büyüme modelleri ile içsel büyüme modelleri arasındaki en temel farklardan birisi sermayenin getirisine ilişkin varsayım farklılıklarıdır. Neo-klasik büyüme modelleri sermayenin azalan getirisini kabul ederken, içsel büyüme modelleri, beşeri sermayeye dayanarak, sermayenin artan getirisinin olabileceğini ve söz konusu artan getiri sayesinde, uzun dönemde, büyümenin yavaşlamayacağını ileri sürmektedir. İçsel büyüme modelleri, ekonomik büyümenin içsel iktisadi temelleri (teknoloji, beşeri sermaye) olduğunu savunmaktadır. Neo-klasik modellerin aksine, ülkeler arası gelir düzeylerinin kendiliğinden birbirine yakınlaşacağı (yakınsama) tezini kabul etmeyen içsel büyüme modelleri, az gelişmiş ülkelerin gerekli önlemleri almamaları halinde, gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farkının daha da büyüyeceğini ileri sürmektedir. İçsel büyüme teorisi, neo-klasik modelin eksiklerini tamamlamak amacıyla ortaya konulmuştur (Yaylalı ve Lebe, 2011).

Neo-klasik büyüme modeli, düşük sermaye-emek arzına sahip gelişmekte olan ülkelerde sermayenin marjinal verimliğinin daha yüksek olduğunu ve bunun bir sonucu olarak gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere sermaye hareketinin olacağını öngörürken, içsel büyüme modelleri ise beşeri sermaye, altyapı ve ar-ge gibi tamamlayıcı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde düşük olmasının sermayenin verimliliğini azaltıcı bir etki yarattığını dolayısıyla bu ülkelere otomatik bir sermaye girişinin beklenmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Paya, 2013: 509).

Schultz (1961:3)'a göre, insan kaynaklarını, bir üretim ve sermaye biçimi olarak ve yatırımın bir ürünü olarak ele almadaki başarısızlık, işgücünü donanım olarak eşit gören klasik emek kavramının, az bilgi ve beceri gerektiren bir el işi yapmak için bir kapasite olarak varlığını sürdürmesini teşvik etmiştir. İşgücü, şirket hisselerinin mülkiyetinin dağılımından değil, ekonomik değere sahip bilgi ve becerinin edinilmesinden dolayı kapitalist hale gelmiştir. Bu bilgi ve beceri büyük ölçüde yatırımın ürünüdür ve diğer insan yatırımlarıyla birleştiğinde, teknik olarak gelişmiş ülkelerin üretken üstünlüğünü büyük ölçüde açıklamaktadır.

Arrow'a (1962) üretilen ve kullanıma sunulan her yeni makine, üretimin gerçekleştiği ortamı değiştirebilir, böylece öğrenme sürekli olarak yeni uyaranlarla gerçekleşir. Bu, en azından, üretkenlikte istikrarlı bir büyüme oranı anlamında, öğrenmeyi sürdürme olasılığını makul kılmaktadır. Kurduğu modelde sermaye-emek ikamesi olasılığı göz ardı edilmektedir. Modelde sunulan ekonomik dünyayla ilgili teoremler çoğu standart ekonomi teorilerindekinden farklıdır; kâr, teknik değişimin sonucudur.

Lucas'a göre (1988: 17), beşeri sermaye teorisi, bir bireyin zamanını çeşitli dönemlerde çeşitli faaliyetlere ayırma şeklinin gelecek dönemlerdeki üretkenliğini veya beşeri sermaye seviyesini etkilemesi gerçeğine odaklanmaktadır. Romer ise (1986: 1003), bilgiye yatırımın, doğal bir dışsallık içerdiğini ileri sürer. Bir firmanın yeni bir bilgi yaratması, diğer firmaların üretim olanakları üzerinde olumlu bir dışsallığa yol açacaktır, çünkü bilgi mükemmel bir şekilde patentlenemez veya gizlenemez. En önemlisi, bilgi stoku ve diğer girdilerin bir fonksiyonu olarak tüketim mallarının üretimi, artan getiriler arz etmektedir. Daha açık bir ifadeyle bilgi, marjinal üretimi artırabilir. Sermayenin azalan marjinal verimliliği sergilediği modellerin aksine bilgi, sınırsız büyür.

Barro (2001: 16), Eğitimin, büyüme üzerine etkilerini yaklaşık 100 ülke için 1965-1995 dönemine ilişkin analiz ettiği çalışmasında büyümenin, yetişkin erkeklerin orta ve üst düzeydeki okula erişim yılları ile pozitif olarak ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu eğitim geçmişine sahip çalışanlar, yeni teknolojilerle tamamlayıcı olacağından, teknolojinin yayılmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Buna karşın büyüme, kadınların orta ve üst düzeydeki okula erişim yıllarıyla önemsiz bir şekilde ilişkilidir. Bu sonuç, yüksek eğitimli kadınların birçok ülkenin işgücü piyasalarında iyi değerlendirilemediğini göstermektedir.

2. DÜNYA BANKASI BEŞERI SERMAYESİ ENDEKSİ

Beşeri sermaye, toplum üyelerinin üretken olarak potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlayan bilgi, beceri ve sağlıktan oluşur. Takım çalışması, empati, çatışma çözümü ve ilişki yönetimi için yetenek ve sosyo-davranışsal becerilerin geliştirilmesi, bir kişinin insan sermayesini genişletir. Küreselleşmiş ve otomosyonlaşmış ekonomiler, makineler tarafından tam olarak taklit edilemeyen insan özelliklerine daha yüksek bir ödül sunmaktadır (Worldbank, 2018:14). Bireyler ve aileler çoğu kez, insan sermayesi edinme maliyetlerini karşılayamazlar. Beşeri sermaye yatırımları uygun olduğunda bile, bireysel kararlar bilgi eksikliği tarafından şekillendirilebilir veya yaygın sosyal normlar nedeniyle kısıtlanabilir. Bireyler ayrıca daha geniş sosyal faydaları göz önünde bulundurmazlar. Bu nedenlerle hükümetler, insan sermayesi edinimini teşvik etmede önemli bir role sahiptir (World Bank, 2018:16).

Dünya Bankası'nın 2019 Raporu'nda (s.3), İnsan sermayesine yatırım yapmanın, değişen ve gelişen ekonomik fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmak için öncelikli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda işgücü piyasasında üç tip beceri giderek daha fazla önem kazanmaktadır: Bunlar; "*karmaşık problem çözme*", "*takım çalışması gibi sosyo-davranışsal beceriler"* ve *"akıl yürütme ve öz-yeterlilik*" gibi uyum yeteneğini öngören beceri kombinasyonları gibi gelişmiş bilişsel becerilerdir. Bu becerileri inşa etmek, güçlü beşeri serma-

ye temellerini ve yaşam boyu öğrenmeyi gerektirir.

Beşeri Sermaye Endeksi'nin (Human Capital Index-HCI) ilk versiyonu Ekim 2018 Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası Grubu'nun yıllık Toplantısında Bali, Endonezya'da sunulmuştur. Beşeri Sermayesi Endeksi, bugün doğan bir çocuğun, yaşadığı ülkedeki sağlık ve eğitim koşulları dikkate alınarak, 18 yaşına geldiğinde biriktirmiş olması beklenen insan sermayesi miktarını ölçerken, bir sonraki çalışan neslin tam bir eğitim ve sağlık durumu ile karşılaştırmalı üretkenlik seviyesini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla endeks, bugün doğmuş bir çocuğun, insanın yaşadığı ülkede hâlihazırda geçerli olan kötü sağlık ve eğitimin zayıf olduğu riskleri göz önünde bulundurularak elde edebileceği insan sermayesi miktarı olarak tanımlanan gelecek neslin beşeri sermayesini ölçer. HCI üç bileşene sahiptir: (World Bank, 2018: 34-36):

(1) Hayatta Kalma. Endeksin bu bileşeni, bugün doğan tüm çocukların, örgün eğitim yoluyla beşeri sermayesi birikim sürecinin başladığı döneme kadar yaşayamayacağı talihsiz gerçeğini yansıtmaktadır. Bu bileşen, 5 yaş altı ölüm oranı kullanılarak ölçülür.

(2) Eğitim: Endeksin bu bileşeni, eğitimin süresi ve kalitesi hakkındaki bilgileri birleştirir.

(2.1.) Eğitim süresi: Eğitim miktarı, bir çocuğun mevcut genel okullaşma oranları modeli dikkate alınarak 18 yaşına kadar sağlamayı umduğu okul yılı sayısı olarak ölçülür. En yüksek değer, 4 yaşında okula başlayanlar için 18 yaşına gelinceye kadar sağlayabileceği okul yılı olarak14 yıldır.

(2.2) Eğitim Kalitesi: Uluslararası öğrenci başarısı test programlarından alınan test puanlarının uyumlaştırılmış öğrenme çıktılarının, bir ölçüme uyarlanmasını yansıtır. Uyumlaştırılmış öğrenme çıktıları, Uluslararası Matematik ve Bilim Çalışması (TIMSS) test programındaki eğilimler biriminde ölçülür ve ülkeler genelinde yaklaşık 300›den yaklaşık 600›e kadar değişir. Test puanları, öğrenmeye dayalı eğitimin beklenen yıllarına dönüştürülmesinde kullanılmaktadır. Örneğin, bir ülkede beklenen okul yılı 10 ve ortalama test puanı 400 ise, o zaman ülke 10 × (400/625) = 6.4 öğrenme-düzeltilmiş okul yılına sahiptir. 10 ila 6.4 arasındaki mesafe, 3.6 yıllık bir okula eşdeğer bir öğrenme açığını temsil eder.

(3) Sağlık: Bu bileşen, bir ülkenin genel sağlık ortamı için iki gösterge kullanır:

(3.1) Yetişkin yaşama oranı: 60 yaşına kadar hayatta kalan 15 yaşındakilerin payı olarak ölçülür. Bugün doğmuş bir çocuğun yetişkin olarak yaşayabileceği sağlık sonuçları aralığını yansıtır.

(3.2) Beş yaşın altında büyüme geriliği olan çocukların oranı: Doğum öncesi, bebek ve erken çocukluk gelişimi sırasında yaşanan sağlık ortamını yansıtır.

Genel HCI; hayatta kalma, eğitim ve sağlığın göreli verimliliğe katkılarının çarpımı ile oluşturulur.

$$\text{HCI} = \text{Hayatta Kalma} \times \text{Eğitim} \times \text{Sağlık}$$

$$\textit{Hayatta Kalma} = \frac{1 - 5\ \textit{yaş altı ölüm oranı}}{1}$$

$$\textit{Eğitim} = e^{\emptyset\left(\textit{Beklenen Eğitim Yılları} \times \frac{\textit{Harmonize Edilmiş Test Skorları}}{625} - 14\right)}$$

$$\textit{Sağlık} = e^{\left(\gamma_{YSKO} \times (\textit{Yetişkin Sağ Kalım Oranı} - 1) + \gamma_{\textit{Gelişme Geriliği}} \times (\textit{Net Gelişme Geriliği Oranı} - 1)\right)/2}$$

HCI'nın bir diğer özelliği, endeksin tüm bileşenlerinin verilerin mevcut olduğu ülkelerde cinsiyete göre ayrıştırılabilmesidir. Genel olarak, HCI skorları, ülkelerin çoğunda er-

keklere göre kızlar arasında daha yüksektir (World Bank, 2018:39).

Eğitim ve sağlık göstergeleri bileşenlerinden elde edilen Beşeri Sermaye Endeksi değeri, mümkün olan en iyi değer 1 olmak üzere, 0 ile 1 arasında hesaplanmaktadır. Örneğin beşeri sermaye endeksi 0.5 olarak hesaplandığı bir ülkede bireylerin gelecekte yüzde 50 oranında üretken olacağı, yani ekonomik potansiyellerinin yarısını gerçekleştiremeyeceği ifade edilmektedir (World Bank, 2018: 36).

2018 Beşeri Sermaye Endeksi sıralamasında ilk üç ülkeyi Singapur (0,88), Kore (0,84), Japonya (0,84) oluşturmaktadır. En düşük değere sahip üç ülke ise sırasıyla Çad (0,29), Güney Sudan (0,30) ve Nijer (0,32)'dir. Türkiye ise, sıralamada 0,63 değeriyle 157 ülke arasında 53. Sıradadır.

Dünya Bankası (2019: 9) beşeri sermayeyi güçlendirmek için hükümetlerin yapabileceklerine ilişkin bir yol haritası da sunmaktadır. Buna göre hükümetler;

1. Özellikle erken çocukluk eğitimi olmak üzere beşeri sermayeye yatırım yapmak, temel becerilere ek olarak yüksek dereceli bilişsel ve sosyo-davranışsal beceriler geliştirmek.
2. Sosyal korumanın geliştirilmesi: Bazı gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasası kurallarındaki reformlarla tamamlanan sağlam garantili bir sosyal asgari ve güçlendirilmiş sosyal sigorta bu amaca ulaşacaktır.
3. Beşeri sermaye ve sosyal koruma gelişiminin kamu finansmanı için mali alan yaratılması: Büyük şehirlerde emlak vergileri, şeker vergileri ya da tütün ve karbon vergileri, hükümet gelirlerini artırmanın yolları arasında yer almaktadır. Bir diğeri ise vergi kaçınma tekniklerini ortadan kaldırmaktır. Hükümetler, vergilendirme politikalarını vergi idaresini iyileştirmek yoluyla vergi oranlarını artırmaksızın vergi gelirlerini artırabilirler.

3. SOSYO EKONOMİK DEĞİŞKENLERİN BEŞERİ SERMAYE ENDEKSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Bu bölümde, beşeri sermaye üzerine etkisi olabileceği düşünülen "gini katsayısı", "kadınların işgücüne katılım oranları", "sendikalaşma oranları" ve "kişi başına düşen milli gelir" verileri OECD üyesi ülkeler için grafiksel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

3.1. Gelir Dağılımı ve Beşeri Sermaye Endeksi

Özellikle toplumdaki fırsat eşitsizliğinden kaynaklanan yüksek gelir eşitsizliği, sosyal adalet perspektifi açısından arzu edilmez. Ayrıca, eşitsiz gelir dağılımı sürdürülebilir ekonomik büyümeye de zarar verebilir. Daha yüksek eşitsizlikler, yetenekli ama sosyal haklardan mahrum bireyler için daha az eğitim fırsatı sağlayarak bir toplumu daha istikrarsız hale getirmekte ve yeni yatırımların önünü kesebilmektedir. Bu nedenle tüm devletler, sosyal güvenlik sistemleri inşa ederek ve yeniden dağıtım politikalarını benimseyerek gelir ve gelirdeki eşitsizlikleri azaltarak yoksullar ve dezavantajlı insanlar için temel geçim kaynaklarını sağlama çabasındadır (Lee ve Lee, 2018:1).

Çalışmada 2015 yılı için verisi olan otuz OECD ülkesi için gini katsayıları ve HCI endeksi arasında nasıl bir ilişki olduğunu görmek için öncelikle ülkeler gini katsayıları açısından 4 gruba ayrılmıştır.

Gini Katsayısı	Ülkeler	Ortalama HCI
0,25-0,30 arası olan ülkeler (ortalama gini: 0,277)	Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, Kore, Hollanda, Norveç, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İsveç ve İsviçre	0,78
0,31-0,35 arası olan ülkeler (ortalama gini: 0,331)	Kanada, Estonya, Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya, Lüksemburg ve Letonya	0,741
0,36-0,39 arası olan ülkeler (ortalama gini: 0,3705)	İsrail, Litvanya, İngiltere ve Amerika	0,75
0,40-0,48 arası olan ülkeler (ortalama gini: 0,429)	Türkiye, Şili	0,65

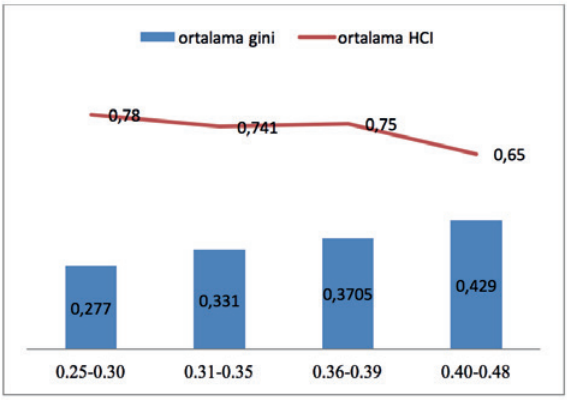

Grafik 1: OECD Ülkelerinde Gini Katsayılarına Göre Ortalama HCI Değerleri

Grafik 1'den de izlenebileceği gibi gelir eşitsizliğindeki artış, beşeri sermaye endeksi değerlerini düşürmektedir. Gelirin görece adil dağıldığı ülkelerde ortalama HCI değerleri 0,78 iken, gini katsayısının ortalama 0,429 olduğu ülkelerde HCI değeri 0,65'e düşmektedir.

Vergi ve transfer öncesi gini katsayısı ile sonrası gini katsayısı arasında yaratılan fark da özellikle devletin vergi ve harcama politikasının gelir dağılımı üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla aradaki farkın büyüklüğü veya görece küçüklüğü ile beşeri sermaye endeksi arasındaki ilişkiyi görmek amacıyla 0.10'a kadar fark (iyileşme) yaratan ülkeler, 0,11-0,20 arası fark yaratan ülkeler ve 0,21 ve üstü fark yaratan ülkeler bazında ülkelerin ortalama HCI değerlerinin grafiği çizilmiştir.

Değişim Farkı	Ülkeler	Ortalama HCI
0,10'a kadar iyileşme sağlayan ülkeler	Türkiye, Kore, İsviçre, İsrail ve Şili	0,734
0,11-0,20 arası iyileşme sağlayan ülkeler	ABD, İngiltere, İsveç, İspanya, Slovakya, Polonya, Norveç, Hollanda, Litvanya, Letonya, İtalya, Estonya, Danimarka ve Kanada, Lüksemburg	0,753
0,21 ve üstü iyileşme sağlayan ülkeler	Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, Portekiz, Slovenya	0,78

Grafikten de görülebileceği gibi vergi ve transfer öncesi ile sonrası arasındaki fark arttıkça, ortalama HCI değerleri de yükselmektedir.

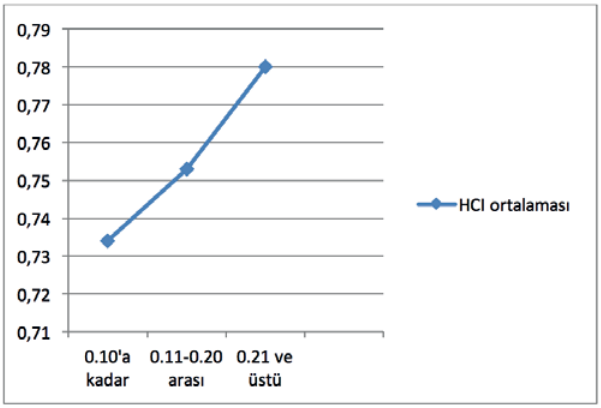

Grafik 2: Vergi ve Transfer Öncesi-Sonrası Gini Katsayısı Farkı ile HCI ortalamaları

Eğitim ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi araştıran ülkeler arası verileri kullanan ampirik literatür genellikle çelişkili sonuçları yansıtmaktadır. Dikkat çekici olan bir diğer durum ise, bu konuda yapılan çalışmaların büyük bir bölümünün gelir dağılımının beşeri sermaye üzerine etkilerine değil; beşeri sermayenin gelir dağılımı üzerine etkilerine yoğunlaşmalarıdır.

Castelló ve Doménech (2014), 1950'den 2010'a kadar 146 ülke için beşeri sermaye eşitsizliği hakkında güncellenmiş bir veri seti kullanarak, gelir eşitsizliği ve beşeri sermaye eşitsizliği ilgili bazı gelişmeleri analiz etmişlerdir. Temel bulguları, dünya genelinde beşeri sermaye eşitsizliğindeki büyük düşüşe rağmen, gelir dağılımındaki eşitsizliğin neredeyse hiç değişmediğidir. Bu nedenle, eğitim alanındaki ilerlemeler, her ne kadar gelir dağılımının en altında yer alan insanların yaşam standartlarını belirgin derecede artırsa da gelir eşitsizliğini azaltmada yeterli bir koşul değildir. Eğitiminin getirisindeki artış ve beceri odaklı teknolojik gelişme veya küreselleşme süreci gibi dışsal baskıların, eğitimdeki eşitsizliğin azalmasının yarattığı etkileri dengelediğine ve bu durumun eğitim eşitsizliğindeki değişim ile gelir eşitsizliğindeki değişim arasındaki düşük korelasyonu açıklayabileceğini vurgulamaktadırlar.

Lee ve Lee (2018) ise, 1980 ve 2015 yılları arasında geniş bir ülke yelpazesini kapsayan bir panel veri seti kullanarak yaptıkları regresyon analizlerinde, daha eşit bir eğitim dağılımının gelir eşitsizliğini azaltmaya önemli ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedirler. Eğitimsel genişleme, eğitim eşitsizliğini ve dolayısıyla gelir eşitsizliğini azaltmada önemli bir faktördür. Toplumsal faydaları artıran kamu politikaları gelir eşitsizliğinin azaltılmasına katkıda bulunurken, kamu eğitim harcamaları eğitimdeki eşitsizliği azaltmaya yardımcı olur. Buna karşılık, kişi başına düşen gelir, uluslararası ticarette daha fazla açıklık ve daha hızlı teknolojik ilerleme, hem gelir hem de eğitim dağılımını daha eşitsiz hale getirme eğilimindedir.

3.2. Kadınların İşgücüne Katılım Oranı ve Beşeri Sermaye Endeksi

Kadınların işgücüne katılım oranları ile yükselen eğitim kazanımları arasında güçlü bir ilişki vardır. Günümüzde kadınlar ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde ve bazı gelişmekte olan ülkelerde üniversite öğrencilerinin daha büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Eğitim başarısı ve işgücüne katılım arasındaki pozitif ilişki iki nedenden biri olabilir: eğitime yatırım yapan kadınlar, bu yatırıma geri dönüşlerini telafi etmek için işgücüne

girme ve kalma olasılıkları en yüksek olanlardır; ya da işgücüne uzun bağlılığı öngören kadınların yüksek eğitim alması daha olasıdır. Bu durumun dikkate değer bir istisnası Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dır. Bu bölgelerde, kadınların yükselen eğitim düzeyi genellikle daha yüksek katılım oranlarına dönüşmemiştir (Wingler, 2016:8).

Kadınların işgücüne katılım oranları ile beşeri sermaye endeksi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek üzere 34 OECD ülkesi, kadın işgücüne katılım oranları (KİKO) açısından üç gruba ayrıştırılarak ortalama kadın işgücüne katılım oranları ile ortalama HCI değerleri arasındaki ilişki grafiksel açıdan değerlendirilmiştir.

Kadın İKO	Ülkeler (34)	Ortalama HCI
OECD ortalamasının altında olan ülkeler **(Ortalama K**İKO oranı: 0,45)	Belçika, Şili, Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, İtalya, Japonya, Meksika, Polonya, Türkiye	0,721
Kadın İKO 0,52-0,60 arası olan ülkeler **(ortalama K**İKO oranı: 0,5464)	Avusturya, Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İsrail, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, Slovekya, Slovenya, İspanya, İngiltere, ABD	0,76
Kadın İKO 0,61 ve üzeri olan ülkeler **(ortalama K**İKO oranı: 0,66257)	Kanada, Estonya, Finlandiya, İzlanda, İsviçre, Norveç, Yeni Zelanda	0,776

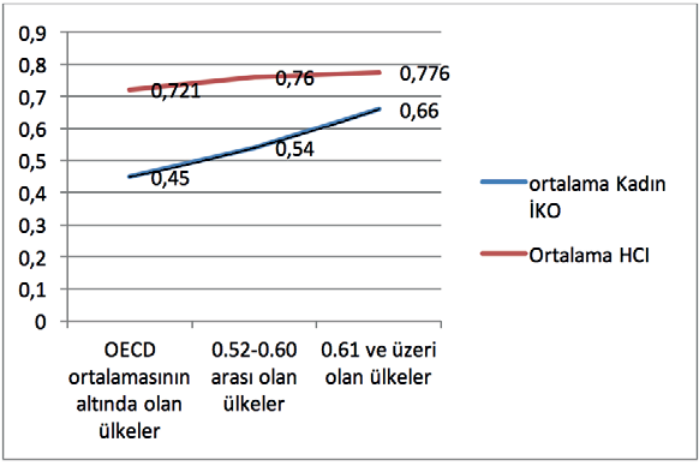

Grafik 3: OECD Ülkelerinde Kadınların Ortalama İşgücüne Katılım Oranları ve Ortalama HCI

Grafiğe bakıldığında, kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasının ortalama HCI değerlerinin yükselmesine yol açtığını görmek mümkündür. KİKO olarak OECD ortalamasının altında kalan ülkelerde ortalama HCI değeri 0,721 iken; KİKO'nun %61 ve üzeri olduğu ülkelerde ortalama HCI değeri 0,776'dır.

3.3. Sendikalaşma Oranları ve Beşeri Sermaye Endeksi

"Beşeri sermaye yalnızca örgütlerdeki insanlar değil, bu insanların örgütsel başarıya getirdiği ve katkıda bulunduğu şeydir. Örgütsel işgücünün yetenekleri, bilgisi, becerileri, yaşam deneyimleri ve motivasyonunun kolektif değeridir "(Mathis ve Jackson'dan aktaran: Chidi, 2014: 310). Bu açıdan değerlendirildiğinde, sendikalaşmanın yoğunluğu ile be-

şeri sermaye endeksi arasındaki ilişki seyrinin durumu da önemli hale gelmektedir. Çünkü sendikalar, çalışanların ücret, çalışma koşulları, iş güvenliği, sosyal hakları gibi temel konularda mücadele vermektedirler. Sendikalaşmanın yoğun olduğu ülkelerde sermaye ve işçi sınıfı arasında sağlanan uyum, çalışma koşullarındaki iyileşme ve sosyal hakların varlığı, çalışanın işine bağlılığı ve verimliliği üzerine pozitif bir etki yaratabilir.

Güçlü sendikalar, fiziksel sermayeye ve araştırma ve geliştirmeye yönelik yatırımları yavaşlatabilir, ancak bu etki kurumsal bağlamdan etkilenir. ABD'de araştırma ve geliştirmeye yönelik etkiler olumsuzdur, ancak AB ülkelerinde önemsizdir. Ülkelerarası kanıtlar, özellikle yoğun araştırma endüstrileri için olumsuz etkiler göstermektedir. Bununla birlikte, endüstriyel ilişkiler önemli bir aracı rol oynamaktadır. Sosyal ve ekonomi politikaları konusunda hükümet kararlarına sendikaların da rutin olarak katılımıyla, politika yapıcılar işverenler ile işbirliğini sürdürmek ve yatırımı artırmak için teşvikler oluşturabilirler (Sulis, 2015:1).

Freeman ve Medoff (1984), "What Do Unions Do? ("Sendikalar ne yapar?") isimli klasik kitaplarında sendikalaşmanın üretkenlik üzerinde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymuşlardır. Sendikalı firmalar, çalışanlarını sendika dışı firmalardan daha uzun süre istihdam etme eğilimindedir. Bu, kısmen sendikalı firmaların çalışanlarına daha yüksek ücret ödemesi ve üyelerinin refah konularına dahil olması gerçeğiyle açıklanmaktadır. Dahası, sendikalar, çalışanlarının sesinin temsilcisi olarak görülür (Freeman ve Medoff'dan aktaran: Chidi, 2015: 316-317).

Martin'in (2003) Birleşik Krallık için anket verilerini kullanarak işgücü devir hızının belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında bulduğu temel bulgulardan bir tanesi de sendikalaşmanın işgücü devir hızını azalttığıdır. (ii) sendikacılık, işgücü devir hızını azaltır: Bu durum, esas olarak sendikaların Freeman'ın ses çıkış modeli (voice-exit model) nden ziyade iş koşullarını iyileştirme yeteneklerinden kaynaklanır.

Soylu ve Singh (2017)'e göre ise, temel olarak sendikalı firmalarda sendikasız firmalara göre daha yüksek verimlilik olduğunu, ancak istisnaların devam ettiğini tespit etmişlerdir. Çeşitli nedenlerden dolayı sendikalar, işgücünü ve işgücü piyasasını etkileme konusunda olumlu bir etkiye sahiptir. Böylelikle, sendikalar sadece kurumun üretkenliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip değil, aynı zamanda tüm sanayinin üretkenliğini de olumlu yönde etkilemektedir.

Sendikalaşma oranları ile beşeri sermaye endeksi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek üzere verileri bulunan 31 OECD ülkesi, sendikalaşma oranları açısından üç gruba ayrıştırılarak ortalama sendikalaşma oranları ve ortalama HCI değerleri grafiğe aktarılmıştır.

Sendikalaşma oranı	Ülkeler (31)	Ortalama HCI
Sendikalaşma oranı %10'un altında olan ülkeler (Ortalama sendikalaşma oranı: 0,075)	Türkiye, Macaristan, Litvanya, Fransa, Estonya	0,71
Sendikalaşma oranı %11-%20 arası olan ülkeler (ortalama sendikalaşma oranı: 0,1474)	Şili, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Japonya, Kore, Letonya, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsviçre, ABD	0,756
Sendikalaşma oranı %21 ve üstü olan ülkeler (ortalama sendikalaşma oranı: 0,48)	Avusturya, Kanada, İrlanda, İtalya, İngiltere, Belçika, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç	0,781

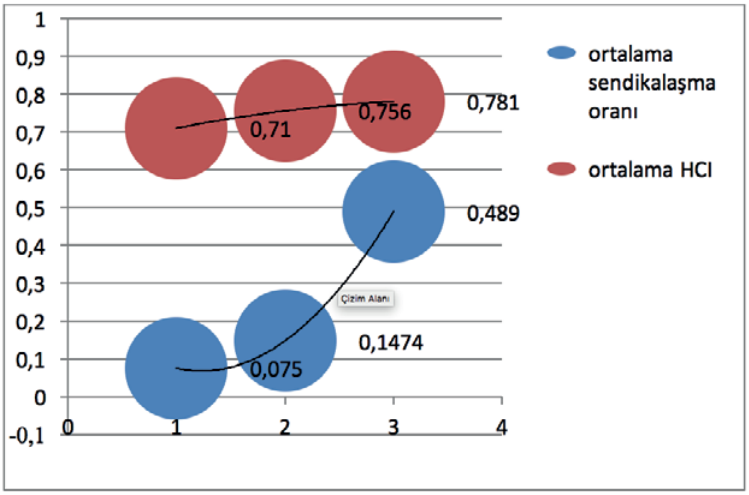

Grafik 4: OECD Ülkelerinde Ortalama Sendikalaşma Oranları ve Ortalama HCI

Grafikte de görülebileceği gibi, ortalama sendikalaşma oranı ile ortalama HCI değerleri arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. Sendikalaşma oranı arttıkça HCI değerleri de artmaktadır.

3.4. Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve Beşeri Sermaye Endeksi

Kişi başına düşen gelirin fazlalığı, beşeri sermaye kapasitesinin gelişimini sağlamak açısından önemlidir. Gelir düzeyinin yüksekliği, özellikle aileler için beşeri sermayeyi geliştirme olanaklarını artıracaktır. Kişi başına düşen gelir ile beşeri sermaye endeksi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek üzere 36 OECD ülkesi, Kişi başına düşen gelir açısından dört gruba ayrıştırılarak ortalama kişi başına gelir ve ortalama HCI değerleri grafiğe aktarılmıştır.

Kişi başına milli gelir (dolar)	Ülkeler (36)	Ortalama HCI
Grup 1: Ortalama kişi başına milli geliri 20.000-30.000 dolar arası olan ülkeler **(ortalama KBDG: 28.032 dolar)**	Şili, Estonya, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Türkiye, Meksika	0,699
Grup 2: Ortalama kişi başına milli geliri 31.000-40.000 dolar arası olan ülkeler **(ortalama KBDG: 35,053 dolar)**	Çek Cumhuriyeti, İsrail, İtalya, Kore, Yeni Zelanda, Slovenya, İspanya	0,778
Grup 3: Ortalama kişi başına milli geliri 41.000-50.000 dolar arası olan ülkeler **(ortalama KBDG: 45,509 dolar)**	Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, Japonya, İsveç, İngiltere	0,786
Grup 4: Ortalama kişi başına milli geliri 50.001 ve üzeri dolar arası olan ülkeler **(ortalama KBDG: 67,074 dolar)**	Hollanda, ABD, İrlanda, Norveç, İsviçre, Lüksemburg	0,76

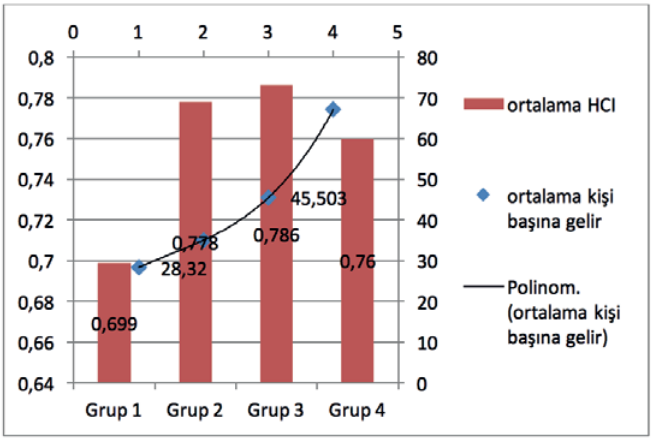

Grafik 5: OECD Ülkelerinde Ortalama KBDMG ve Ortalama HCI

Grafikten de görülebileceği gibi ortalama kişi başına gelirin artışı, ortalama HCI değerlerini belli bir noktaya kadar artırmaktadır. Ortalama kişi başına düşen gelirin 67,074 dolar olduğu 4. Grup ülkelerde ise ortalama HCI değerleri düşmektedir. Dolayısıyla kişi başına gelir artışının, belli bir noktaya kadar beşeri sermayeyi artırmada etkili olacağı, ancak belli bir gelir artışından sonra öneminin azaldığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Büyüme ve kalkınma sürecinin devamlılığı açısından, beşeri sermaye kavramının önemi giderek artmaktadır. Değişen üretim sistemleri, üretim ilişkilerini de etkilemekte ve gelecekte işgücü piyasalarının işleyişini yeniden şekillendirmektedir.

Beşeri sermaye endeksi, bir ülkede var olan eğitim sağlık koşulları dikkate alındığında kişilerin gelecekte ne kadar üretken olabileceğini ölçmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada beşeri sermaye endeksini etkileyen unsurlar değerlendirildiğinde, gelir dağılımının iyileştirilmesinin, kadınların işgücüne katılım oranlarının ve sendikalaşma oranlarının artırılmasının beşeri sermaye endeksi değerlerinin yükselmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşılık kişi başına gelir düzeyi ile HCI değerleri arasında belli bir gelir seviyesine kadar pozitif bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla kişi başına gelir düzeyindeki artış, beşeri sermayeyi artırmak için bir gereklilik olmakla beraber, belli bir gelir seviyesinden sonra yeterli olmamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arrow, K. J. (1962), The Economic Implications of Learning by Doing, **The Review of Economic Studies**, Vol. 29, No. 3 (Jun., 1962), pp. 155-173
2. Barro, R.J. (2001), Human Capital and Growth, **The American Economic Review**, Vol. 91, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred Thirteenth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 2001), pp. 12-17.
3. Castelló-Climent, A., Doménech, R. (2014), Human Capital and Income Inequality: Some Facts and Some Puzzles, BBVA 12/28 Working Papers, Madrid, March. https://www.bbvaresearch.com/KETD/fbin/mult/WP_1228_tcm348-430101.pdf
4. Chidi, O.C. (2014), "Influence of Unionisation on Human Capital Resourcing Practices in the Food, Beverage and Tobacco Industry in Nigeria", **Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business**, January, Vol: 5 No:9, pp.309-320.

5. İnce, Ö. (2006), **Yeni Büyüme Teorileri; Türkiye İçin Bir Uygulama**, Ege Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
6. Kibritçioğlu, A. (1998), İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Aralık 1998, Cilt 53, No. 1-4, s. 207-230.
7. Lee, J.W., Lee, H. (2018), Human Capital and Income Inequality. ADBI Working Paper 810. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Çevrimiçi: https://www.adb.org/publications/human-capital-and-income-inequality.
8. Lucas, R.E. (1988), On The Mechanics of Economic Development, **Journal of Monetary Economics** 22 (1988) 3-42.
9. Martin, C. (2003), Explaining Labour Turnover: Empirical Evidence from UK Establishments, **LABOUR** 17 (3) 391–412.
10. Paya, M. (2013), **Makro İktisat**, Türkmen Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.
11. Romer, P.M. (1986), Increasing Returns and Long-Run Growth, **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No. 5 (Oct., 1986), pp. 1002-1037.
12. Schultz, T.W. (1961), Investment in Human Capital, **The American Economic Review**, Vol. 51, No. 1 (Mar.,), pp. 1-17.
13. Soylu, A., Singh, P. (2017), Union Effects in Employee Performance and HRM Policies, **Ergonomics International Journal**, Vol:1, Issue:1, pp.1-9.
14. Sulis, G. (2015), Unions and Investment in Intangible Capital, **IZA World of Labor** 2015: 201, https://wol.iza.org/uploads/articles/201/pdfs/unions-and-investment-in-intangible-capital.pdf
15. Yaylalı, M., Lebe, F. (2011), Beşeri Sermaye ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:XXX, Sayı:1, ss.23-51.
16. Wingler, A.E. (2016), Women's Labor Force Participation, **IZA World of Labor**: 289 ISSN 2054-9571, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn, Iss. 289, http://dx.doi.org/10.15185/izawol.289.
17. World Bank (2018), **The Human Capital Project**, World Bank Publications, The World Bank Group, 1818 H Street NW, Washington, DC 20433, USA.
18. World Bank (2019), **World Development Report 2019: The Changing Nature of Work**. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1328-3. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

Üniversitelerde Çalışan Öğretim Elemanlarında İş Yerinde Pskolojik Taciz (Mobbing) ve Algılanan Sosyal Destek Üzerine Bir Araştırma[1]

Aydın ÇİVİLİDAĞ[2]

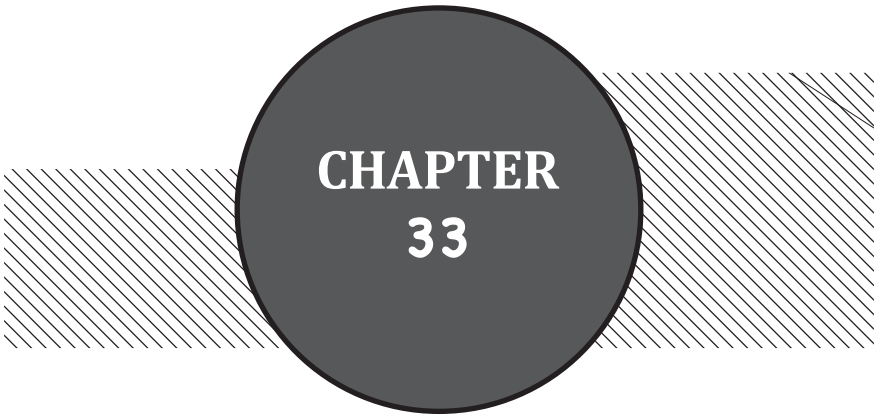

[1] Bu çalışma, yazarın Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Bilimleri Enstitüsündeki "Üniversitelerdeki Öğretim Elemanlarının Psikolojik Taciz (Mobbing), İş Doyumu ve Algılanan Sosyal Destek Düzeyleri" adlı Doktora Tez çalışmasından üretilmiştir.

[2] Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Endüstri & Örgüt Psikolojisi ABD

GİRİŞ

İş, "toplumsal ve ekonomik sistem içinde kişinin, meslek adı altında uyguladığı ve toplum içinde üstlendiği rollerden biridir. Freud, insanla gerçek arasındaki en güçlü bağın iş olduğundan söz eder"(Akt.: Kozacıoğlu ve Gördürür, 1995: 246). İş, insanların belirli bir ücret karşılığı emeklerini arz ederek mal ve hizmet üretme sürecidir. Ürün ve hizmet üretimi sosyal fayda amaçlanarak gerçekleştirilen ekonomik bir süreçtir, dolayısıyla iş de sosyal bir olgudur (Kantar, 2008: 15). İnsan yaşamında iş; ihtiyaçların giderilmesi, sosyal yaşamın doyumu ve bireyin toplumda statü kazanması gibi önemli yararlar sağlamaktadır.

İş yaşamı bilim, teknoloji, politika, hukuk, sosyal alanlardaki gelişmelerin ve değişmelerin etkisine açıktır. Sanayi devrimi ile birlikte üretim ve çalışma koşullarında günümüze kadar köklü değişiklikler olmuştur. Üretim artık sadece iş gören yerine birçok çalışanın eş zamanlı ortak faaliyeti ve makinelerin kullanımı ile daha kısa zamanda yapılır hale gelmiştir. İş ortamındaki üretim sürecinden doğan bu örgütsel yapı çok sayıda iş görenin aynı ortamı paylaşmasını ve birbiriyle etkileşim halinde ve zaman zaman da rekabet halinde olmasını gerektirmiştir.

1990'lardan itibaren Amerika ve Avrupa'da iş yaşamında verimliliği, kaliteyi ve rekabeti arttırmak için yeniden yapılanma ve güçlendirme gibi çağdaş yönetim modelleri ile stratejilerini uygulamaya başlayan örgütlerde başarısızlık nedenleri olarak; iş doyumsuzluğu, düşük moral, şiddet eğilimi, sabotaj, yabancılaşma, gibi birçok psikolojik kökenli sorunlar gösterilmiştir. Buna göre, örgütlerdeki problemler ve başarısızlıklar sanıldığı gibi teknik bilgi yetersizlikleri veya zekayla ilgili yeteneklerin eksikliğinden ziyade, insanların duygusal yönünün dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, insanların psikolojik yapısının yok sayıldığı veya görmezden gelindiği örgütlerde, sadece rasyonel odaklı iş görmek günümüzde artık geçerliliğini yitirmeye başlamıştır (Acar, 2002: 54). Günümüzde iş yaşamı çalışanlar için üretim, hizmet sürecinde bireysellikten daha ziyade aynı ortamda çalışmayı, örgütsel yapıyı gerekli hale getirmiştir. Aynı ortamda çalışanların ilişkileri, kişilerin iş verimliliğini olumlu yönde etkileyebileceği gibi rekabet, kişisel hırs, bireysel hedefler nedeniyle olumsuz yönde de etkileyebilir. Örgütsel amaçlara ulaşabilmek için bir araya gelen çalışanlar arasında zaman zaman çeşitli nedenlere bağlı olarak (siyasi görüş farklılıkları, dini ya da mezhebe bağlı farklılıklar, ırk farklılığı, cinsiyet farklılığı, yaş, bedensel özür, statü farklılığı vb. gibi) çatışmalar ve taciz durumları yaşanabilmektedir (Hollins Martin ve Martin, 2010: 4). Kişiler arasında çok çeşitli nedenlerle ortaya çıkan çatışmalar çözümlenemediği takdirde bu durum zamanla gerginliklere, öfke durumlarına ve psikolojik tacize dönüşebilmektedir.

İş yerinde psikolojik taciz (mobbing) kavramı 1980'li yıllarda Leymann tarafından iş yerinde çalışanlar arasında bireylerin birbirine yönelik şiddet içeren davranışlarda bulundukları fark edildiğinde, bu durumu tanımlamak için kullanılmıştır. Leymann (1984) İsveç'te mobbing kavramını ilk kez tanımladığında mobbing'in "bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, sistematik bir biçimde düşmanca ve ahlak dışı bir iletişim yöneltilmesi şeklinde psikolojik bir terör" olduğunu ifade etmiştir (Davenport vd., 2003: 3-5).

Chappell (2006)'e göre iş yerinde psikolojik taciz, defalarca saldırgan davranış veya kasıtlı zarar verme ve kişiler arası ilişkilerde güç dengesizliği ile karakterize bir durum olarak tanımlanabilir (Akt.: Mc Carthy, 2008: 1). Bu süreçte, örgütsel yapı içindeki bir ya da birkaç kişinin çeşitli nedenlerle bir kişiye yönelik sistemli kötü, olumsuz ve kişiyi yıldırma ve yıpratmaya yönelik davranışları psikolojik taciz olarak adlandırılmaktadır. Psikolojik taciz, iş yerinde aşırı bir sosyal stres olarak ortaya çıkmakta ve aynı düzey çalışanlar arasında yaşanabildiği gibi ast-üst statüsünde çalışanlar arasında da görülmektedir İş yerinde psikolojik terör olarak ortaya çıkan baskılar çalışanı yıpratmak, engellemek ve iş yerinden uzaklaştırmak amacıyla yapılan duygusal saldırılarla sürmektedir (Leymann,

1996: 169).

İş yerinde psikolojik taciz kavramını ifade etmek için literatürde; mobbing, bullying, mistreatment, emotional abuse, victimization, intimidation, verbal abuse ve harassment terimleri Amerika ve Avrupa ülkelerinde yapılan araştırmalarda araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılırken, Türkiye'de mobbing üzerine yapılan araştırmalarda; iş yerinde psikolojik taciz, iş yerinde psikolojik şiddet, iş yerinde duygusal taciz, iş yerinde psikolojik terör, iş yerinde manevi taciz, iş yerinde zorbalık, yıldırma ve iş yerinde yıldırmaya yönelik psikolojik saldırı gibi farklı kavramlar kullanıldığı görülmektedir (Tınaz, 2008: 15-17). Türkiye'de mobbing üzerine araştırma yapan araştırmacılardan bazıları (Cemaloğlu, 2007a, 2007b; Aydın vd., 2007; Bulut, 2007; Deniz, 2007; Işık, 2007; Güngör, 2008; Tınaz, 2008; Yılmaz vd., 2008; Poussard- Minibaş ve **İdiğ** Çamuroğlu, 2009; Kılıç, 2009; Tiryakioğlu, 2009) mobbing olgusunu psikolojik şiddet, yıldırma, işyeri terörü, duygusal yıldırma, zorbalık, duygusal taciz, duygusal zorbalık, taciz ve psikolojik terör gibi kavramlarla açıklamaya çalışmışlardır (Aydın vd., 2007: 62).

Bu araştırmada, mobbing terimi iş yerinde psikolojik taciz, mobbing uygulayan, saldırgan ve mobbing mağduru, kurban veya mağdur olarak ifade edilerek, incelenmiştir. Sosyal bir sistem olan örgütsel yapı, aynı zamanda çalışanların yaşamdan kaynaklanan veya iş yerinden kaynaklanan stresli durumlarla baş etmesini sağlar. Çalışanların örgüt içinde kabul görerek desteklendiklerini bilmeleri, kendilerini iyi hissetmelerini sağlayarak, potansiyellerini daha iyi biçimde ortaya çıkarmalarına yardımcı olabilir. Çalışanların aralarındaki ilişkilerin niteliği, yöneticileri ile olan iletişimleri ve örgütün iklimi, onların örgüt içindeki performanslarını olumlu etkileyebilir. Çalışanın iş yerinde çevresinden kabul görmesi onun örgüte bağlılığını etkileyen en önemli faktörlerdendir (Katz ve Kahn, 1966: 344). Bunun dışında çalışanın gerek iş ortamında karşılaştığı sorunlarıyla başa çıkmasında, gerekse kişisel ve aile sorunlarıyla başa çıkmasında çevresinden aldığı veya algıladığı sosyal destek etkili, olumlu ve yapıcı bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bireyin psikolojik ve bedensel bütünlüğünü, korumasına katkıda bulunan sosyal destek, süreklilik taşıyan ilişkiler ağı içerisinde etkili olur. Sosyal desteğin bireyin beden ve ruh sağlığının korunmasındaki rolü sosyal desteğin temel etkisi olarak açıklanır. Sosyal bakımdan kabul görmek bireyin kendisine olan saygısını, sosyal anlamda benlik değerini de arttırmaktadır. Diğer taraftan stres yaratan durumlar ortaya çıktığında dost ve akrabaların sorunlarla başa çıkmada sağladıkları destek, sosyal desteğin tampon etkisi olarak ifade edilmektedir (Torun, 1995: 22-23).

Bilgi ve teknolojinin üretildiği, geliştirildiği, bilim insanlarının yetiştirildiği üniversiteler, öğretim elemanlarının birbirleriyle ve öğrencilerle yoğun iletişim ve etkileşimde bulundukları, toplumların gelişimine katkı sağladıkları ve insan kaynaklarının yetiştirildiği önemli kurumlardır. Bu yüzden de üniversiteler artık ulusların geleceğini belirleyen belli başlı kurumlar arasında yerlerini almışlardır (Gedikoğlu, 2005: 73). Günümüzde üniversiteler sadece bilimsel araştırmalarla bilgi üreten ve bilgi aktaran kurumlar olarak görülmemekte, bunlardan başka üniversiteler, araştırma bulgularını toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal geleceğinin oluşturulmasında başarıyla kullanacak toplum liderlerinin yetiştirilmesinde önemli görevler üstlenmiş organizasyonlar olarak da kabul edilmektedir (Baskan, 2001: 23-24).

Üniversitelerin kökenini Platon'un "Acamedia"sına ve Aristo'nun "Lyceum"una ya da eski Yunanistan'daki araştırma merkezleri olan "Mouseidon"lara (müze) kadar götürmek mümkündür ancak bilim çevreleri tarafından 1088'de İtalya'da kurulan Bologna Üniversitesi çağdaş üniversitenin başlangıcı sayılmaktadır (Kaynar ve Parlak, 2005: 19). Latince'de "universitas" kelimesinin karşılığı olan loncanın anlamı; bağımsız ve tüzel kişiliğe sahip ve ortak çıkarları olan kişilerden oluşan topluluğun biraraya gelerek konuştukları (beyin fırtınası yaptıkları), bilginin sistematik olarak düzenlendiği ve düşüncenin serbest-

çe açıklandığı alanlardır (Ortaş, 2008).

İş yaşamında çalışanları etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek her örgütte görev yapan bireyler üzerinde etkili olmaktadır. Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanları da zaman zaman etkileşimde bulundukları insanların kasıtlı, sistemli olumsuz davranışlarına maruz kalmaktadırlar. Üniversitelerde psikolojik tacize maruz kalan öğretim elemanlarının, üretkenlik ve yaratıcılık yeteneklerinin olumsuz etkilendiği, mağdur öğretim elemanlarının bilimsel araştırma ve incelemeler için zaman ayıramadığı veya işlerine yoğunlaşamadıkları düşünülmekte ayrıca psikolojik taciz sonrasında öğretim elemanları, sağlık sorunları, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Turney (2002) iş yerinde psikolojik tacizin, işte zararlı bir yaşantının sürdürülmesi olduğunu ifade ederek bu süreç sonrasında bireyin özsaygısının zarar gördüğünü ve sonuçta kişinin ruh sağlığı ve iş performansının olumsuz olarak etkilendiğini açıklamıştır (Akt.: Lewis, 2004: 286).

Çalışan bireyin gerek iş yaşamında gerekse yaşam zorlukları karşısında stresle başa çıkmada çevresinden aldığı veya algıladığı sosyal destek önemlidir. Çevreden sağlanan sosyal destek bireyin özgüvenini arttırarak sorunlarına rasyonel çözüm bulmasına katkı sağlamakta, kişinin psikolojik iyi oluş, mutluluk halini desteklemektedir (Horowitz, vd., 2003; Cimarolli ve Wang, 2006).

Bu araştırmanın amacı; Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek olgularının görev yapılan üniversiteler, cinsiyet, unvan ve öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek ve öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Bu amaca ulaşabilmek için araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Üniversitelerdeki öğretim elemanlarının görev yaptıkları üniversiteler (devlet ve vakıf), cinsiyet, unvan ve çalışma süresi değişkenlerine göre iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek puan ortalamaları anlamlı düzeyde farklılaşmakta mıdır?
2. Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Bunun için katılımcılardan araştırma ile ilgili olgulara yazılı cevaplama olanağı veren ölçek formu doldurma ile veri toplama yoluna gidilmiştir. Ölçek formu doldurma yönteminde, araştırmacı ile veri kaynağı olan denek arasındaki iletişim, yalnızca yazı ile yapılır. Yani ölçek formu, bireyin (deneğin) veya grubun kendisi veya görüşleri hakkında sorulan soruları yazarak yanıtladığı bir veri toplama aracıdır. Ölçek formu doldurma, alan araştırma yöntemlerinde veri toplamak için en çok kullanılan bilgi toplama aracıdır (Arseven, 2001: 121) .

Araştırmada verilerin toplanmasında iki farklı yöntem izlenmiştir. Bu yöntemlerden birincisi, yüz yüze veri toplama yöntemidir. Araştırmacı tarafından Selçuk Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsünden alınan izin belgesi ile İstanbul'daki beş üniversitede İstanbul Üniversitesi (4 fakülte ve 1 Meslek Yüksek Okulundan 18 öğretim elemanı), Marmara Üniversitesi (4 fakülteden 28 öğretim elemanı), Boğaziçi Üniversitesi (4 fakülte, 1 Meslek Yüsek Okulu ve 1 Enstitüden 27 öğretim elemanı), Galatasaray Üniversitesi (5 fakülteden 16 öğretim elemanı), Yeditepe Üniversitesi (4 fakülteden 18 öğretim elemanı) ayrıca İstanbul dışından, Akdeniz Üniversitesi (10 fakülte ve 1 Meslek Yüksek Okulundan 71 öğretim elemanı) ve Selçuk Üniversitesinde (3 fakülte ve 1 Meslek Yüksek Okulundan 22 öğretim elemanı) görev yapan toplam 200 öğretim elemanına ölçek formu uygulaması

yapılmıştır. İkinci yöntem ise; araştırmacının sınırlı zaman, enerji ve ekonomik koşullardaki güçlükler nedeniyle yüz yüze ulaşamadığı uzaktaki üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarına elektronik posta yoluyla ölçek formunu ilettiği veri toplama yöntemidir. Araştırmacı, ikinci veri toplama yönteminde, Yükseköğretim Kurulunun (YÖK) internet sayfasında yer alan üniversitelerden örnekleme seçim yöntemiyle belirlenen 48 üniversitenin, farklı fakülte ve bölümlerinde görev yapan öğretim elemanlarına yansız seçimle, araştırma ölçeklerini elektronik posta (e-posta) ile göndermiş ve öğretim elemanları tarafından yanıtlanan ölçekler, yine e- posta ile araştırmacıya geri gönderilmiştir. Bu şekilde de 343 ölçek formu araştırmacıya ulaşmış ancak bunlardan 14'ü eksik doldurulduğu için araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada iş yerinde psikolojik tacizi ölçmek için orijinal adı "Negative Acts Questionaire" (NAQ) olan olumsuz davranışlar ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, likert test tipinde olup 5'li derecelemeye sahiptir. Hiç (1), Bazen (2), Ayda Bir(3), Haftada Bir (4), Her gün (5). Ölçeğin Türkçe uyarlaması Cemaloğlu (2007a) tarafından yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda 21 maddenin bir faktör altında toplandığı ve toplam varyansın 0.71, iç tutarlılık katsayısının 0.94 ve faktör yüklerinin ise 0.59 ile 0.87 arasında olduğu belirlenmiştir. Cemaloğlu, faktör analizi sonucunda ölçeğin toplam varyansını .71 ve maddelerin Cronbach's alpha katsayısını .94 ve faktör yüklerinin ise .59 ile .87 arasında bulduğunu açıklamıştır. Bu araştırmada, ölçeğin güvenilirlik analizi sonucunda iç tutarlılık değeri .93 Cronbach's alpha olarak bulunmuştur. Araştırmada kullanılan diğer ölçek ise Krepsi (1993) tarafından geliştirilen sosyal destek ölçeğidir. Torun (1995) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçeğin, güvenirlik analizi iç tutarlılık katsayısı .82 bulunmuştur. Nicel ölçümler için bulunan değerler .15 ve .12 nitel ölçümler için ise .58'dir. Torun, Krepsi (1993) tarafından geliştirilen ölçeğin nitel bölümdeki işlevsel boyut maddelerini yeniden düzenleyerek 19 madde haline getirmiştir. Ölçek likert tipinde olup, maddelerin puanlaması "Hiçbir Zaman"dan "Her Zaman"a uzanan beş basamaklı bir dizi üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca ölçek, sosyal desteğin dört alt boyutunu (bilgisel, maddi, duygusal ve beraberlik desteği) ölçmek için geliştirilmiştir. Bu araştırmada algılanan sosyal destek ölçeğinin öğretim elemanlarına uygulanmasından elde edilen güvenilirlik analizi sonucunda iç tutarlılık değeri .93 Cronbach's alpha olarak ölçülmüştür.

Araştırmada hem yüz yüze hem de e-posta yolu ile analize dahil edilebilecek toplamda 529 ölçek formu toplanmıştır. Bu katılımcılardan 279'u erkek (%52.74) iken, 250'si kadın (%47.25) öğretim elemanıdır, 479'u devlet (%90.54) üniversitesinde çalışırken, 50'si vakıf (%9.45) üniversitesinde çalışmaktadır. Katılımcıların unvanlarına göre dağılımı ise, 204 Araştırma Görevlisi (%38.56), 136 Yrd.Doç.Dr. (%25.70), 70 Prof.Dr. (%13.23), 61 Öğretim Görevlisi (%11.53) ve 58 Doç. Dr. (%10.96) olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Araştırma soruları doğrultusunda yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara aşağıda tablolar eşliğinde yer verilmiştir. Veriler analizi sokulmadan önce Levene istatistik değerleri ile homojen dağılımları incelenmiştir. Homojen dağılım göstermeyen verilere nonparametrik test uygulanırken, homojen dağılım gösteren verilere parametrik testler uygulanmıştır.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutları	Görev Yapılan Üniversiteler	n	SıraOrtalaması	sd	$\chi 2$	p	Anlamlı Fark
İtibara saldırı	Devlet Özel (Vakıf)	479 50	274.33 175.58	1	19.72	.000	Devlet üniversitesi-Özel üniversite
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı	Devlet Özel (Vakıf)	479 50	268.94 227.28	1	3.42	.064	
Sosyal ilişkilere saldırı	Devlet Özel (Vakıf)	479 50	268.47 231.78	1	3.04	.081	

Tablo 1: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi analiz değerleri

Tabloda 1'de görüldüğü gibi, öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre analizi sonucunda; kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı [$\chi 2(1)=3.42$, $p>.05$] ve sosyal ilişkilere saldırı [$\chi 2(1)=3.04$, $p>.05$] alt boyutlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bulgunun aksine; iş yerinde psikolojik tacizin itibara saldırı alt boyutunun anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği [$\chi 2(1)=19.72$, $p<.05$] belirlenmiştir. Farkın kaynağının belirlenmesi için uygulanan Mann Whitney U testine göre; devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının, özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarına göre iş yerinde psikolojik tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyut sıra ortalaması anlamlı düzeyde daha yüksektir. Başka bir deyişle; devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının, özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarına göre iş yerinde psikolojik tacizin, kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutundan anlamlı düzeyde daha fazla iş yerinde psikolojik tacize maruz kaldıkları söylenebilir.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutları	Görev Yapılan Üniversiteler	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
Kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek	Devlet	479	6.70	2.64	527	2.36	.021
	Özel (Vakıf)	50	5.88	2.30			

Tablo 2: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarına ilişkin t Testi analiz değerleri

Tablo 2'de görüldüğü gibi, devlet üniversitelerinde ve özel üniversitelerde görev ya-

pan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının t testine göre incelenmesi sonucunda, anlamlı düzeyde farklılık olduğu bulunmuştur. Buna göre; devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik tacizin kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek [t(527)=2.36, p<.05] alt boyutunun puan ortalaması, özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının puan ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Bu sonuca göre; devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının, özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarına göre, iş yerinde psikolojik tacizin kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek alt boyutu bakımından daha fazla iş yerinde psikolojik tacize maruz kaldıkları ifade edilebilir.

Aşağıdaki Tablo'da öğretim elemanlarının cinsiyet değişkenine göre iş yerinde psikolojik taciz puan ortalamalarına ilişkin t-testi analiz değerlerine yer verilmiştir.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutları	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
İtibara saldırı	Kadın	250	9.48	3.44	527	.52	.601
	Erkek	279	9.64	3.62			
Kendini gösterme ve iletişim Oluşumunu etkilemek	Kadın	250	6.73	2.75	527	.89	.372
	Erkek	279	6.52	2.49			
Sosyal ilişkilere saldırı	Kadın	250	2.90	1.40	527	1.59	.111
	Erkek	279	3.10	1.54			
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki duruma saldırı	Kadın	250	13.03	5.62	527	1.17	.241
	Erkek	279	12.45	5.66			

Tablo 3: Üniversitelerde görev yapan kadın ve erkek öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarına ilişkin t testi analiz değerleri

Tablo 3 incelendiğinde, öğretim elemanlarının cinsiyet değişkenine göre iş yerinde psikolojik tacizin itibara saldırı alt boyutunun [t(527)=.52, p>.05] kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek alt boyutunun [t(527)=.89, p>.05] sosyal ilişkilere saldırı alt boyutunun [t(527)=1.59, p>.05] ve kişinin yaşam kalitesi ve mesleki duruma saldırı alt boyutunun [t(527)=1.17, p>.05] t testine göre analizi sonucunda anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu sonuca göre; kadın ve erkek öğretim elemanları arasında iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öğretim elemanlarının unvan değişkenine göre iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarından homojen dağılım gösteren alt boyutlarına uygulanan varyans analizi (ANOVA) değerleri aşağıda tablo 4'de sunulmuştur.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutları	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
İtibara saldırı	Gruplar arası	68.46	4	17.11	1.37	.243
	Gruplar içinde	6545.26	524	12.49		
	Toplam	6613.73	528	29.60		
Sosyal ilişkilere saldırı	Gruplar arası	5.28	4	1.32	.602	.661
	Gruplar içinde	1148.69	524	2.19		
	Toplam	1153.97	528	3.51		

Tablo 4: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının unvan değişkenine göre Varyans Analizi (ANOVA) değerleri

Tablo 4'de görüldüğü üzere, öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının unvan değişkenine göre analizi sonucunda; itibara saldırı alt boyutu [F(4-524)=1.37, p>.05] ve sosyal ilişkilere saldırı alt boyutunun [F(4-524)=.602, p>.05] unvan değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Öğretim elemanlarının unvan değişkenine göre homojen dağılım göstermeyen iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarına uygulanan Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U test değerlerine aşağıda Tablo 5'de yer verilmiştir.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutları	Unvan	n	Sıra Ortalaması	sd	$\chi 2$	p	Anlamlı Fark
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı	Öğrt.Gör.	61	251.32	4	55.69	.000	Araş.Gör-Prof.Dr., Araş.Gör.-Doç.Dr., Araş.Gör-Yrd.Doç.Dr, Araş.Gör.-Öğrt.Gör.
	Araş.Gör.	204	324.15				
	Yrd.Doç.Dr.	136	236.94				
	Doç.Dr.	58	220.01				
	Prof.Dr.	70	196.34				
Kendini gösterme ve iletişim oluşumunu engellemek	Öğrt.Gör.	61	266.50	4	6.15	.188	
	Araş.Gör.	204	271.43				
	Yrd.Doç.Dr.	136	273.69				
	Doç.Dr.	58	270.26				
	Prof.Dr.	70	223.71				

Tablo 5: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının unvan değişkenine göre Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U Test değerleri

Tablo 5'de görüldüğü gibi, iş yerinde psikolojik tacizin kendini gösterme ve iletişim oluşumunu engellemek alt boyutu puan ortalamalarının unvan değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği [$\chi 2(4)=6.15$, p>.05] buna karşın; iş yerinde psikolojik ta-

cizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutu puan ortalamasının unvan değişkenine göre anlamlı düzeyde [$\chi 2(4)=55.69$, $p<.05$] farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Farkın kaynağının belirlenmesi için uygulanan Mann Whitney U testine göre; araştırma görevlilerinin iş yerinde psikolojik taciz alt boyut sıra ortalamasının sırasıyla; profesör doktor, doçent doktor, yardımcı doçent doktor ve öğretim görevlilerinden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle; araştırma görevlilerinin, iş yerinde psikolojik tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutuna diğer öğretim elemanlarından anlamlı düzeyde daha fazla maruz kaldığı söylenebilir.

Öğretim elemanlarının öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarına uygulanan varyans analizi (ANOVA) değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutları	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
İtibara saldırı	Gruplar arası	10.61	4	2.65	.211	.933
	Gruplar içinde	6603.11	524	12.60		
	Toplam	6613.72	528	15.25		
Kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek	Gruplar arası	29.02	4	7.25	1.05	.377
	Gruplar içinde	3595.11	524	6.86		
	Toplam	3624.14	528	14.11		
Sosyal ilişkilere saldırı	Gruplar arası	9.92	4	2.48	1.13	.338
	Gruplar içinde	1144.04	524	2.18		
	Toplam	1153.97	528	4.66		

Tablo 6: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre Varyans analizi (ANOVA) değerleri

Tablo 6'da görüldüğü gibi, öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarının öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre analizi sonucunda; itibara saldırı alt boyutunun [$F(4\text{-}524)=.211$, $p>.05$], kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek alt boyutunun [$F(4\text{-}524)=1.05$, $p>.05$] ve sosyal ilişkilere saldırı alt boyutunun [$F(4\text{-}524)=1.13$, $p>.05$] anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Öğretim elemanlarının öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre homojen dağılım göstermeyen iş yerinde psikolojik taciz alt boyutuna uygulanan Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U test değerlerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

İşyerinde Psikolojik Taciz Alt Boyutu	Öğretim Elemanı Olarak Çalışma Süresi	n	Sıra Ortalaması	sd	$\chi 2$	p	Anlamlı Fark
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı	0-5 yıl	169	312.12	4	35.05	.000	0-5 yıl-21yıl ve üzeri, 0-5 yıl-16-20 yıl, 0-5 yıl-11-15 yıl, 0-5 yıl-6-10 yıl
	6-10 yıl	151	267.39				
	11-15 yıl	105	241.51				
	16-20 yıl	39	234.49				
	21 yıl ve üzeri	65	193.20				

Tablo 7: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyutunun öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre Kruskal Wallis H Testi ve Mann Whitney U Test analiz değerleri

Tablo 7'den anlaşılacağı üzere, iş yerinde psikolojik tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutunun öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği [$\chi 2(4)=35.05$, $p<.05$] belirlenmiştir. Farkın kaynağının belirlenmesi için uygulanan Mann Whitney U testine göre; 0-5 yıl çalışan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojk tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutunun sıra ortalamasının sırasıyla; 21 yıl ve üzeri, 16-20 yıl, 11-15 yıl ve 6-10 yıl çalışan öğretim elemanlarının ortalamalarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle; 0-5 yıl öğretim elemanı olarak çalışma süresine sahip öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutuna diğer öğretim elemanlarına göre anlamlı düzeyde daha fazla maruz kaldığı söylenebilir.

Devlet ve özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek puan ortalamalarına uygulanan t testi analiz değerlerine aşağıda Tablo 8'de yer verilmiştir.

Algılanan Sosyal Destek Alt Boyutları	Görev Yapılan Üniversiteler	n	$\overline{X}$	Ss	sd	t	p
Beraberlik desteği	Devlet	479	11.78	2.93	527	.986	.328
	Özel (Vakıf)	50	12.22	2.95			
Bilgisel-Maddi destek	Devlet	479	21.99	6.11	527	1.159	.251
	Özel (Vakıf)	50	23.06	6.16			
Duygusal destek	Devlet	479	20.82	4.94	527	1.265	.211
	Özel (Vakıf)	50	21.82	5.34			

Tablo 8: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre algılanan sosyal destek alt boyutlarına ilişkin t Testi analiz değerleri

Tablo 8'den görüldüğü gibi, öğretim elemanlarının algılanan sosyal desteğin alt boyutlarına göre görev yapılan üniversiteler değişkeninin analizi sonucunda; beraberlik desteği alt boyutu puan ortalamasının [t(527)= .986, p>.05], bilgisel-maddi destek alt boyutu puan ortalamasının [t(527)= 1.159 p>.05] ve duygusal destek alt boyutu puan ortalamasının [t(527)= 1.265, p>.05] anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Aşağıda Tablo 9'da cinsiyet değişkenine göre öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek puan ortalamalarına uygulanan t testi analiz değerlerine yer verilmiştir.

Algılanan Sosyal Destek Alt Boyutları	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	Ss	sd	t	p
Beraberlik desteği	Erkek	279	11.25	2.97	527	4.82	.000
	Kadın	250	12.46	2.76			
Bilgisel-Maddi destek	Erkek	279	20.54	6.28	527	6.44	.000
	Kadın	250	23.83	5.43			
Duygusal destek	Erkek	279	19.78	4.92	527	5.70	.000
	Kadın	250	22.18	4.74			

Tablo 9: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre t Testi analiz değerleri

Tablo 9'da görüldüğü gibi, kadın ve erkek öğretim elemanlarının algılanan sosyal desteğin alt boyutları puan ortalamalarının t testine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Buna göre; kadın öğretim elemanlarının algılanan sosyal desteğin beraberlik desteği alt boyutu [t(527)= 4.82, p<.05], bilgisel-maddi destek alt boyutu [t(527)= 6.44, p<.05] ve duygusal destek alt boyutu [t(527)= 5.70, p<.05] puan ortalamalarının, erkek öğretim elemanlarının algılanan sosyal desteğin alt boyutlarının puan ortalamalarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle; kadın öğretim elemanlarının sosyal desteğin alt boyutlarını erkek öğretim elemanlarına göre daha fazla algıladıkları söylenebilir.

Aşağıda Tablo 10'da unvan değişkenine göre öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek alt boyutlarının varyans analizi (ANOVA) değerleri sunulmuştur.

Algılanan Sosyal Destek Alt Boyutları	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Duygusal destek	Gruplar arası	120.04	4	30.01	1.20	.306
	Gruplar içinde	13006.29	524	24.82		
	Toplam	13126.34	528	54.83		
Beraberlik desteği	Gruplar arası	56.57	4	14.14	1.64	.162
	Gruplar içinde	4510.76	524	8.60		
	Toplam	4567.34	528	22.74		
Bilgisel-Maddi destek	Gruplar arası	212.48	4	53.12	1.42	.225
	Gruplar içinde	19552.40	524	37.31		
	Toplam	19764.88	528	90.43		

Tablo 10: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının unvan değişkenine göre Varyans Analizi (ANOVA) değerleri

Tablo 10'da görüldüğü gibi, öğretim elemanlarının unvan değişkenine göre algılanan sosyal desteğin duygusal destek alt boyutunun [F(4-524)=1.20, p>.05], beraberlik desteği alt boyutunun [F(4-524)=1.64, p>.05] ve bilgisel-maddi destek alt boyutunun [F(4-524)=1.42, p>.05] analizi sonucunda anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Aşağıda Tablo 11'de öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek puan ortalamalarının varyans analizi değerlerine yer verilmiştir.

Algılanan Sosyal Destek Alt Boyutları	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Bilgisel-Maddi destek	Gruplar arası	72.12	4	18.03	.480	.751
	Gruplar içinde	19692.76	524	37.58		
	Toplam	19764.88	528	55.61		
Duygusal destek	Gruplar arası	93.57	4	23.39	.941	.440
	Gruplar içinde	13032.76	524	24.87		
	Toplam	13126.34	528	48.26		
Beraberlik desteği	Gruplar arası	29.66	4	7.41	.857	.490
	Gruplar içinde	4537.67	524	8.66		
	Toplam	4567.34	528	16.07		

Tablo 11: Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre Varyans Analizi (ANOVA) Değerleri

Tablo 11'de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının, öğretim elemanı olarak çalışma süresi değişkenine göre algılanan sosyal desteğin bilgisel-maddi destek alt boyutunun [F(4-524)=.480, p>.05], duygusal destek alt boyutunun [F(4-524)=.941, p>.05] ve beraberlik desteği alt boyutunun [F(4-524)=.857, p>.05] analizi sonucunda anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi için uygulanan Pearson Korelasyon analiz değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

		İşyerinde Psikolojik Taciz	Algılanan Sosyal Destek
İşyerinde Psikolojik Taciz	**Pearson Correlation**	1.000	-.157
	p		.000
	n	529	529
Algılanan Sosyal Destek	**Pearson Correlation**	-.157	1.000
	p	.000	
	n	529	529

Tablo 12: Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının **İş yerinde** Psikolojik Taciz, İş Doyumu ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerine İlişkin Pearson Korelasyon Analiz Değerleri

Tablo 12'de görüldüğü üzere, öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz ile algılanan sosyal destek puanları arasında anlamlı düzeyde (p<.05) negatif yönde (-) ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre; öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz puan ortalamaları arttıkça algılanan sosyal destek puanlarının azaldığı söylenebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz düzeylerinin görev yapılan üniversiteler değişkenine göre incelenmesi sonucunda; devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz alt boyut puan ortalamalarının (itibara saldırı, kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek) vakıf üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarına göre, iş yerinde psikolojik tacize daha fazla maruz kaldıkları bulgusu, H.Leymann (1996)'ın İsveç'te iş görenler üzerinde yaptığı araştırmada özel sektör çalışanlarının, kamu çalışanlarına göre iş yerinde psikolojik tacize daha az maruz kaldıklarını belirlediği (Akt.: Yaman, 2009: 39) araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir. Araştırma sonucunda belirlenen devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının, vakıf üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarına oranla iş yerinde psikolojik tacizin itibara saldırı ve kendini gösterme ve iletişim oluşumunu etkilemek alt boyutları bakımından daha yüksek oranda psikolojik tacize maruz kalma nedenleri şöyle açıklanabilir; devlet üniversitelerinde açılan kadroların sınırlı olması öğretim elemanları arasında rekabet, gruplar arası güç mücadelesi, kıskançlık, kişisel nedenler vb. gibi durumların ortaya çıkmasına yol açabilir. Ayrıca devlet üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanlarının iş güvenliği ve sosyal hakları, kanun ve yönetmeliklerle güvence altına alınmıştır, buna karşın özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının iş güvenceleri daha sınırlı olmaktadır. Bu durum devlet üniversitelerindeki personel akış-

kanlığı ve devingenliğinin özel üniversitelere göre daha az olmasına yol açabilmektedir. Devlet üniversitelerindeki bu durum özel üniversitelere göre, değişime ve yeniliklere daha dirençli bir örgüt yapısının oluşmasına yol açarak, iş yerinde psikolojik taciz için uygun ortam oluşturabilir. Özel üniversitelerde çalışan öğretim elemanlarının iş güvenceleri sınırlı olduğu için öğretim elemanından kaynaklanan herhangi olumsuz durum öğretim elemanının işini kaybetmesine neden olabilir. Bu nedenler, iş yerinde psikolojik tacizin özel üniversitelere göre devlet üniversitelerinde çalışan öğretim elemanları arasında daha fazla yaşanmasına neden olabilir.

Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre incelenmesi sonucunda; kadın ve erkek öğretim elemanları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgu literatürde yer alan birçok araştırma bulgusuyla paralellik göstermektedir (Leymann, 1996; Tanoğlu, 2006; Aktop, 2006; Bulut, 2007; Deniz, 2007; Işık, 2007; Özyer ve Orhan, 2012; Şenerkal, 2014; Çivilidağ, 2015). Üniversitelerde görev yapan kadın ve erkek öğretim elemanlarının oranlarının birbirine yakın olması, psikolojik taciz davranışlarını önleyen önemli bir etken olabilir.

Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz düzeylerinin unvan değişkenine göre incelenmesi sonucunda; araştırma görevlilerinin diğer öğretim elemanlarına göre iş yerinde psikolojik tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutunun puan ortalamasının diğer öğretim elemanlarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu; üniversitede görev yapan öğretim üyeleri ve öğretim görevlilerinin iş yerinde psikolojik taciz düzeylerinin incelendiği bir araştırmada öğretim görevlilerinin, öğretim üyelerine göre iş yerinde psikolojik tacize daha sık uğradığı bulgusuyla (Güngör, 2008: 130-131) ve Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanları üzerine yapılan bir başka araştırmada, uzmanların iş yerinde psikolojik tacize uğrama düzeyinin, diğer unvanlardaki öğretim elemanlarının psikolojik tacize uğrama düzeyinden yüksek olduğu bulgusuyla (Aktop, 2006: 81-86). paralellik göstermektedir. Araştırma görevlilerinin görevlerinin açık olmaması ve son yıllarda yapılan düzenlemelerle 50/d ve 33/a kadrosu olarak belirlenen iki farklı statü nedeniyle iş güvencelerinin sınırlı kalması, akademik anlamda deneyimli olmamaları ve yeterli donanıma sahip olmamaları iş yerinde psikolojik tacize maruz kalmalarına yol açabilmektedir.

Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz düzeyleri ile öğretim elemanı olarak çalışılan süre değişkeninin incelenmesi sonucunda; İş yerinde psikolojik taciz alt boyutlarından kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutunun öğretim elemanı olarak çalışılan süre değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı, bu bulguya göre; 0-5 yıl çalışan öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik tacizin kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırı alt boyutunun diğer öğretim elemanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu literatürdeki ilişkili araştırma sonuçlarıyla da örtüşmektedir (Tanoğlu, 2006; Bulut, 2007). İş yaşamının ilk yıllarında çalışanlar, işlerinde deneyimsiz oldukları için kendilerini iş yerinde stresli ve baskı altında hissedebilmektedir. Benzer şekilde mesleğinin ilk yıllarındaki öğretim elemanları da daha uzun süre görev yapan öğretim elemanlarına göre mesleki olarak hem yeterli bilgiye hem de yeterli deneyime sahip değildir. Bilgili ve deneyimli olan öğretim elemanlarıyla ilişki ve etkileşimler, akademik yaşamının başında olan deneyimsiz öğretim elemanları için zorlayıcı, sıkıntılı ve güç olabilir. Bu durum zaman içinde kişiler arasında çatışmalara ve iş yerinde psikolojik tacize neden olabilir.

Çalışmada öğretim elemanlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının incelenmesi sonucunda; öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek düzeylerinin görev yapılan üniversiteler değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bulgu; üniversitelerin hastaneler gibi hizmet iş alanı olarak düşünüldüğünde hastanelerde gö-

rev yapan hemşirelerin sosyal destek düzeylerinin incelendiği bir araştırmada, özel hastanelerde görev yapan hemşirelerle, devlet hastanelerinde görev yapan hemşirelerin algılanan sosyal destek puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgusuyla da (Akın, 2008: 21) paralellik göstermektedir. Öğretim elemanlarının görev yapılan üniversiteler değişkenine göre, algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının anlamlı düzeyde farklılık göstermemesi, devlet ve özel üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının birbirine benzer sosyal yapı içindeki insanlarla, sosyal ilişki ve etkileşimlere sahip olmaları ile açıklanabilir. Çalışmada öğretim elemanlarının cinsiyet değişkenine göre algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının incelenmesi sonucunda; kadın öğretim elemanlarının algılanan sosyal desteğin beraberlik desteği, bilgisel-maddi destek ve duygusal destek alt boyutu puan ortalamalarının, erkek öğretim elemanların algılanan sosyal desteğin alt boyutu puan ortalamalarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, literatürde yer alan eğitimle ilişkili bazı araştırma sonuçlarıyla da tutarlıdır (Çivilidağ, 2003; Altay, 2007). Bu bulguların aksine; İngiltere'deki bir üniversitede öğretim üyelerinde ve üniversite personelinde algılanan sosyal desteğin farklı değişkenlere göre incelendiği bir araştırmada, kadın ve erkek öğretim üyeleri arasında algılanan sosyal destek düzeyi bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir (Ünsal, 1998: 315). Kadın öğretim elemanlarının algılanan sosyal desteğin beraberlik desteği, bilgisel-maddi destek ve duygusal destek alt boyut puan ortalamalarının erkek öğretim elemanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olması; yükseköğretim kurumlarında görev yapan kadın öğretim elemanlarının diğer çalışma alanlarına göre sayıca daha fazla istihdam edilmeleri (KSGM, 2011) ile kadınların kendilerini hemcinslerine ve üst statüdeki öğretim elemanlarına daha fazla ifade etmelerini sağlayabilir. Ayrıca yapılan araştırmalar sonucunda (Hoffman ve Levine, 1976; Van Ornum vd., 1981; Alver, 1998) kadınların empatik beceri düzeyinin erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kadınların empatik beceri düzeyinin erkeklere göre daha fazla olması, kadınların sosyal desteği erkeklere göre daha fazla algıladıkları ve sosyal destek yönlü davranışlarda daha fazla bulundukları şeklinde açıklanabilir.

Öğretim elemanlarının unvan ve öğretim elemanı olarak çalışılan süre değişkenlerine göre algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının incelenmesi sonucunda; öğretim elemanlarının algılanan sosyal destek alt boyut puan ortalamalarının unvan ve öğretim elemanı olarak çalışılan süre değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği bulunmuştur. Literatürde öğretim elemanlarının sosyal destek düzeyleri ile unvan ve çalışılan süre değişkenleri arasında yapılmış bir araştırmaya rastlanılmaması nedeniyle bir değerlendirme yapılamamıştır.

Öğretim elemanlarının iş yerinde psikolojik taciz ve algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda, iş yerinde psikolojik taciz ile algılanan sosyal destek arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Einarsen (1994), Vartia (1996), Cooper (2001) ve Salin (2003) iş doyumunun azalması ve örgüt ikliminin olumsuz özellikler taşımasında, örgütlerde psikolojik taciz oluşumunun neden olduğunu belirtmişlerdir ayrıca aşırı iş yükü, olumsuz örgüt iklimi, iş doyumsuzluğu ve iş yerinde psikolojik taciz arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu belirlemişlerdir (Akt.: Yılmaz vd., 2008: 9). İş yerinde psikolojik taciz, çalışanların iş ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkilediği için çalışanların iş doyumlarında ve iş ortamı ile sosyal çevresiyle ilişkilerinde yıkıcı, olumsuz, zarar verici bir etkiye neden olabilir. İş yerinde psikolojik tacizin olmadığı örgütsel yapılarda ise; çalışanlar arası ve çalışanlarla astlar ve üstler arasındaki ilişkiler paylaşımcı, destekleyici ve olumlu olduğu takdirde bu durum çalışanların iş doyumlarına, iş verimliliklerine ve örgütsel yapının tümüne olumlu olarak yansıyabilir.

İş yerinde psikolojik taciz, üniversitelerde olduğu gibi tüm örgütlerde karşılaşılabilecek bir olgudur. Algılanan sosyal destek ve türlerinin iş yerinde psikolojik tacize uğrayan kurbanlar üzerinde psikolojik dayanıklılığı artıran önemli bir faktördür. Aileden, iş yerin-

de amirlerden, çalışma arkadaşlarından veya müşterilerden, arkadaşlardan sağlanan bilgisel, duygusal, maddi ya da araçsal sosyal desteğin, iş yerinde psikolojik taciz süresince kurbanın mücadele direncini, moralini artırarak, psikolojik sağlığını korumasında işlevsel olduğu söylenebilir. Ancak sosyal destek tek başına iş yerinde psikolojik tacizi ortadan kaldırabilecek bir olgu olmayıp, kurbanın psikolojik taciz süresince maruz kaldığı saldırılara karşı koruyucu bir tampon olarak düşünmek gerekir. Son yıllarda birçok alanda iş yerinde psikolojik taciz olgusu farklı değişkenlerle ve farklı araştırma yöntemleriyle araştırmacılar tarafından ele alınarak anlaşılmaya, açıklanmaya ve incelenmeye çalışılmıştır. Konunun daha objektif ve ayrıntılı olarak anlaşılması için bu çalışmaların farklı örgütsel yapılarda devam etmesi gereklidir. İş yerinde psikolojik taciz olgusu, bilimsel çalışmalarla araştırıldıkça alınabilecek önlemlerin daha etkili olacağı söylenebilir. Temel düzeyde her örgütsel yapıda iş yerinde psikolojik tacizle ilişkili olarak bilimsel çalışma sonuçları ışığında caydırıcı tedbirler alınması, eğitici çalışmaların yapılması yararlı olabilir. Çalışan sayısı fazla olan büyük örgütlerde ve işletmelerde iş yerinde psikolojik tacizle mücadele ve destek birimleri kurulabilir. Çok sayıda çalışanın istihdam edildiği büyük örgütlerde endüstri psikologlarının istihdam edilmesi, örgüt içinde psikolojik tacize hızlı bir şekilde müdahaleye ve sorunun çözümüne olanak sağlayabilir. Ayrıca endüstri psikologları tarafından psikolojik taciz mağdurlarına psikolojik destek sağlanması ile verimli çalışanların iş yaşamının dışına itilmesinin dolayısıyla iş gücü kaybının da önüne geçilebilir. Bunun dışında örgütlerde çalışanlar arasında dayanışma ve yardımlaşmayı artıran sosyal ve kültürel faaliyetlere zaman ayrılması sosyal destek algısını ve örgütlere olan aidiyet duygusunu ve örgütsel vatandaşlık davranışlarını artırabilir. Özellikle örgüt yönetimleri tarafından teşvik edilen örgütsel yapıdaki sosyal destek algısı olumlu örgüt iklimi oluştururken, iş yerinde psikolojik taciz davranışlarını da önleyebilir.

KAYNAKÇA

1. Acar, F. (2002). Duygusal zeka ve liderlik, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12),*53-68.
2. Akın, M. (2008). Örgütsel destek, sosyal destek ve iş aile çatışmalarının yaşam tatmini üzerindeki etkileri, *Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yozgat, 25(2),* 141-170.
3. Altay, M. (2007). *Okul yöneticilerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile çok boyutlu algılanan sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişki.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
4. Alver, B. (1998). *Bireylerin uyum düzeyleri ile empatik becerileri arasındaki ilişkiler,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
5. Aydın, Ş., Şahin, N., Uzun, D. (2007). Örgütlerde yaşanan psikolojik şiddet sorunlarının konaklama işletmeleri açısından değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,16,(2), 61-74.
6. Baskan, A. G. (2001). Türkiye'de yükseköğretimin gelişimi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21,(1),* 21-32.
7. Bulut, H. U. (2007). *Orta* öğretim öğretmenlerinde psikolojik şiddet düzeyi *(Mobbing),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
8. Cemaloğlu, N. (2007a). The relationship between school administrators' leadership styles and bullying, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal Of Education) 33,* 77-87.
9. Cemaloğlu, N. (2007b). Örgütlerin kaçınılmaz sorunu: Yıldırma, *Bilig, (42),* 111-126.

10. Cimarolli, V. R., & Wang, S. W. (2006). Differences in social support among employed and unemployed adults who are visually ımpaired. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, *100*(9), 545-556.
11. *Çivilidağ*, A. (2003). *Anadolu lisesi ve özel lise öğretmenlerinin iş tatmini, iş stresi ve algılanan sosyal destek düzeylerinin karşılaştırılmasına yönelik bir analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
12. Çivilidağ, A. (2015). Farklı örgütsel yapılarda iş yerinde psikolojik tacizin (mobbing) yaygınlığı, önlenmesi ve cinsiyet değişkeni üzerine nitel bir analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (46), 118-146.
13. Davenport N., Schwartz D.R.& Elliott, P. G. (2003). *Mobbing iş yerinde duygusal taciz* (Çev.: Osman C. Önertoy). İstanbul: Sistem Yayınları.
14. Deniz, Derya (2007). İş *yerinde örgütsel yıldırmaya maruz kalan çalışanların kişilik yapıları ve kullandıkları ego savunma mekanizmaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
15. Gedikoğlu, T. (2005). Avrupa birliği sürecinde türk eğitim sistemi, *Mersin* Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Mersin, 1,(1), 66-80.
16. Güngör, M. (2008). Çalışma *hayatında psikolojik taciz*, (1.Baskı). İstanbul: Derin Yayınları.
17. Hoffman, M. L., & Levine, L. E. (1976). Early sex differences in empathy. *Developmental Psychology*, *12*(6), 557.
18. Hollins Martin, C. J., & Martin, C. (2010). Bully for you: harassment and bullying in the workplace. *British Journal of Midwifery*, *18*(1), 25-31.
19. Horowitz, A., Reinhardt, J. P., Boerner, K., & Travis, L. A. (2003). The influence of health, social support quality and rehabilitation on depression among disabled elders. *Aging & Mental Health*, *7*(5), 342-350.
20. Işık, E. (2007). *İşletmelerde mobbing uygulamaları ile iş stresi ilişkisine yönelik bir uygulama.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
21. Kantar, H.(2008). İşletmede *motivasyon* (1.Baskı). İstanbul: Kum Saati Yayın Dağıtım.
22. Katz, D., Kahn, R.L. (1966). *The social psychology of organizations,* Wiley International Edition, New York, USA.
23. Kaynar, M., Parlak, İ. (2005). Her il'e bir üniversite Türkiye'de yükseköğretim sisteminin **Çöküşü**. Ankara: Paragraf Yayınevi.
24. Kılıç, E. D. (2009). Öğrenme organizasyonlarında psikolojik şiddet: Şanlıurfa örneği. *Social Behavior And Personality, 37,(7),* 869-880.
25. Kozacıoğlu, G., Gördürür, H. E. (1995). *Bireyden topluma ruh sağlığı*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
26. KSGM (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü). (2011). Türkiye'de Kadının Durumu. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
27. Lewis, D. (2004). Bullying at work: the impact of shame among university and college lecturers, British Journal of Guidance & Counselling, 32, (1), 281-290.
28. Leymann, H. (1996) The mobbing encyclopaedia bullying; whistleblowing, file 11130, file 13100, file 13200. www.leymann.se/English/frame.html. Erişim Tarihi: 08.06.2008
29. Mc Carthy, W. J. (2008). Bullying: What administrators need to know, RivierAcademic Journal, 4(1), www.river.edu. Erişim Tarihi: 08.04.2010
30. Ortaş, İ. (2008).Üniversite özerkliği nedir?-2. http://turk.internet.com/ haber/ yazigoster.php3?yaziid=9761. Erişim Tarihi: 02.11.2008
31. Özyer, K., & Orhan, U. (2012). Akademisyenlere uygulanan psikolojik tacize yönelik

ampirik bir araştırma, Ege Academic Review, 12(4), 511-518.

32. Poussard Minibaş, Jale, Çamuroğlu İdiğ, Meltem (2009). *Psikolojik taciz iş yerindeki kabus*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
33. Şenerkal, R. (2014). *Üniversitelerde akedemik personele yönelik mobbing süreci: mobbing davranışları ile akademisyenlerin sağlığı ve bireysel performansı ilişkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
34. Tanoğlu, Ş. Ç. (2006). İşletmelerde *yıldırmanın değerlendirilmesi ve bir yüksek*öğrenim *kurumunda uygulama,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
35. Tınaz, P. (2008). İş *yerinde psikolojik taciz (Mobbing)*. İstanbul: Beta Yayınları.
36. Tiryakioğlu, S. (2009). İş yerinde duygusal taciz: Mobbing, http://www.businews.eu/icerik.aspx?ID=85: Erişim Tarihi: 06.05.2009)
37. Torun, A. (1995). *Tükenmişlik, aile yapısı ve sosyal destek üzerine bir inceleme.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
38. Ünsal, P. (1998). Bir iş ortamında algılanan sosyal desteğin işlevlerine, kaynaklarına, cinsiyet ve mesleğe göre incelenişi, *IX. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmalar Boğaziçi Üniversitesi, Türk Psikologlar Derneği Yayınları,* 315-317.
39. Van Ornum, W., Foley, J. M., Burns, P. R., DeWolfe, A. S., & Kennedy, E. C. (1981). Empathy, altruism, and self-interest in college students. *Adolescence*, *16*(64), 799.
40. Yaman, E. (2009). *Yönetim psikolojisi açısından iş yerinde psikoşiddet -mobbing*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
41. Yılmaz, A., Özler, D. E., & Mercan, N. (2008). Mobbing ve örgüt iklimi ile ilişkisine yönelik ampirik bir araştırma, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz-C.7 S.26 (334-357) www.esosder.org. Erişim Tarihi: 03.06.2009.

Müslümanların İtalya Yarımadası'ndaki Fetihleri ve Kurdukları Emirlikler[1]

Mevlüt POYRAZ[2]

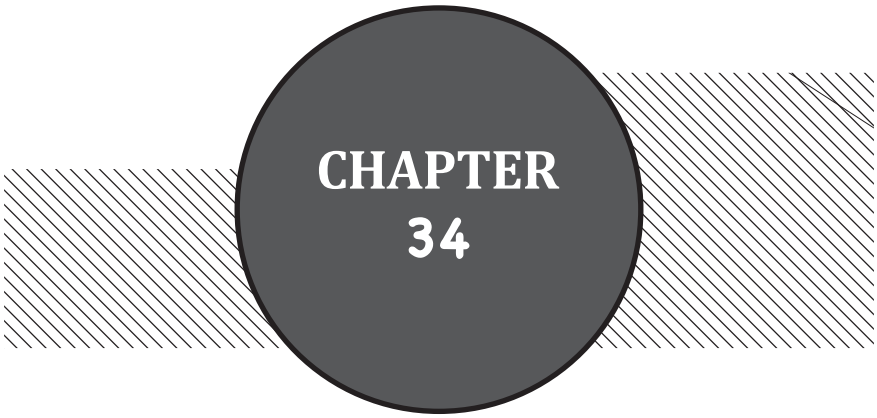

[1] Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinin 5. Sayısında (2017); "Müslümanların İtalya Yarımadası'ndaki Fetihleri ve Kurdukları Emirlikler" başlığıyla yayımlanmış olan bu makale, "Sicilya Adası ve Güney İtalya'nın Müslümanlar Tarafından Fethi (31–296/652– 909)" adlı doktora tezimin bir bölümünden üretilmiş olup kitap bölümü olarak yayımlanması hususunda dergi yönetiminden yasal izin alınmıştır.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Kuzeyde Orta Avrupa'ya dayanan güneydoğu yönünde Akdeniz'e girmiş çizme biçiminde bir yarımada ile Sicilya ve Sardinya adalarından oluşan İtalya,[1] Müslümanların üzerinde fetihlerde bulunup kısa bir süreliğine de olsa bazı bölgelerinde hâkimiyet kurdukları bir Avrupa ülkesidir**.**

Avrupa'nın güneyinde yer alan İtalya yarımadasındaki yerleşik hayat, MÖ. 2000-1500 yılları arası Hint-Avrupa dillerini konuşan farklı toplulukların gelişi ile başlayıp yarımadaya asırlarca yeni göçler devam etmiştir. Bu göçlerle bölge, sırasıyla Etrüskler, Romalılar, Hunlar, Ostrogotlar, Lombardlar, Araplar, Normanlar gibi farklı birçok milletin siyasi hâkimiyet kurduğu bir yer olmuştur. İtalya'da coğrafi konum itibariyle devletler hâkimiyet mücadeleleri yaşadılar. Nitekim Romalılar, bölgede ilk hâkimiyet kuran Etrüskler'in hâkimiyetine MÖ VI. yüzyılda son vererek bütün yarımadaya MÖ 264'te ele geçirdiler. Roma'nın MS 451'de Büyük Hun İmparatoru Attila tarafından alınmasının ardından Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır.[2] Daha sonra Avrupa'nın güçlü imparatorluklarının hâkimiyetine giren yarımada, MS V. asrın sonunda İtalya kralı Odovakor (433-493) tarafından işgal edilmiştir.[3] MS VI. yüzyılın başında Arianist Ostrogotlar ve ikinci yarısında yine Arianist Lombardlar tarafından istilâ edilmiştir. İstilacı Lombardlar, Kral I. Aribert zamanında (33-41/653-661),Papalık üzerinde etkili olup ülke tarihinde önemli rol oynamışlardır. İtalya'ya hâkim olan Lombardia kralı Aistolf, 133/751 yılında Ravenna'yı ele geçirerek Bizans'ın buradaki hâkimiyetine son verip Roma halkından vergi istemesi üzerine, Papa II. Stephanus, Frank kıralı kısa lakaplı III. Pepin'den (95-151/714-768) yardım istemek zorunda kalmıştır (136/753). Lombardia kralı Aistolf'un (131-138/749-756) yönetimi altındaki bölgeyi kendisine vermeye zorlayan III. Pepin, Aistolf'tan aldığı bu toprakları Papa'ya bağışlaması sonucunda harekete geçen Papalık 138/756'da bağımsız bir devlete dönüşmüştür. Lombardia kralı Aistolf'n yerine geçen Desidero (138-157/756-774) tarafından toprakları geri vermesi için tehdit edilen Papa Adrianus, III. Pepin'in yerine geçen Frank kralı I. Charlemagne'den yardım istemiştir(156/773).[4] Papa Adrianus'un talebi üzerine Fransa'daki Karolenj Kralı I. Charlemagne, 156/773'te Lombardia'ya girip Desiderio'yu yenince kendini Lombardların da kralı ilan ettive 184/800 yılında Roma'da yeni Papa III. Leo'nun (179-200/795-816) elinden taç giydi.[5] Frank (Charlemagne) İmparatorluğunun paylaşılmasından (228/843) sonra İtalya, önce I. Lotario'nun ardından II. Louis'in topraklarına katılmıştır. Daha sonra İtalya topraklarında ortaya çıkan derebeylik ve onun en önemli özelliği olan siyasal bölünmüşlüğün, geleneksel güçleri yok etmesi[6] üzerine Kral II. Louis, dâhili sorunlar yaşamasından dolayı Benevento Dükalığını, Salerno, Capoue ve Benevet prensliği diye üç kısma ayırmak zorunda kalmıştır (226-234/840-848).[7]

IX. yüzyılın başlarında Sicilya'yı ele geçiren Araplar, bu kez Güney İtalya üzerine akınlar yapmaya başladılar.[8] Güney İtalya'daki Napoli prensliği, diğer prensliklerle anlaşmaz-

---

1 Ahmet Kavas, "İtalya/Tarih", *DİA*, İstanbul 2001,XXIII/446.

2 Kavas, "İtalya/Tarih", XXIII/446; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (Milliyet Gazetecilik A.Ş.), "*İtalya*", İstanbul 1986, XII/5961.

3 *Ana Britannica;* (Hürriyet Yayınları) İstanbul 1994. XXIV/128.

4 Büyük Larousse, XII/5961; Kavas, yardım isteyen Papa'nın adını III. Stephanus olarak vermektedir. (Kavas, "İtalya/Tarih", XXIII/446.)

5 Kavas, "İtalya/Tarih", XXIII/446; Büyük Larousse, XII/5961.

6 Büyük Larousse, XII/5961.

7 Savelli, A., *İtalya Tarihi*, (Kısmen ikmal eden: FernandHayward, Albert Falcionelli), (çev.: Galip Kemali Söylemezoğlu), İstanbul 1940, s. 40.

8 Şâkiroğlu, Mahmut H.,»Bâri", *DİA,* İstanbul 1992, V/72.

lık yaşayınca Sicilya Müslümanlarıyla antlaşma yolunu aradı.[9] Antlaşma talebini fırsata dönüştüren Sicilya'daki Müslümanlar, akınlarla girmeye çalıştığı İtalya topraklarına antlaşma yoluyla girmeye başladılar. Daha sonra bölgede yaptıkları mücadelelerle Bizans'ın idaresi altındaki bazı kesimleri hâkimiyetleri altına aldılar.[10] Dolayısıyla burada kurulan Müslüman emirliklerin de -Endülüs ve Sicilya'nın yanı sıra- Müslüman Arap kültürünün Ortaçağ'da Avrupa'ya girmesine katkısı oldu.[11]

Müslümanların İtalya'ya girişleri ise Sicilya yönetiminin İtalya Yarımadası'na bir akın düzenlemesi, bir süre sonra da Yarımadadaki Napoli Cumhuriyetiyle bir antlaşma yapmasıyla başladı.

1. SİCİLYA'DAKİ MÜSLÜMANLARIN İTALYA YARIMADASI'NA YÖNELMESİ VE NAPOLİ CUMHURİYETİ İLE İTTİFAKI (221/836)

827 yılında Esed b. Furat komutasında Sicilya adasına çıkıp yerleşen Müslümanlar, adanın batı kısmını ele geçirdikten sonra Palermo şehrini merkez edindiler. Burada Ağlebi devletine bağlı bir emirlik kuran Müslümanlar, gerek adanın geri kalan kısmını gerekse uygun zamanlarda Güney İtalya bölgesini ele geçirmek için akınlar düzenlemekteydiler. Sicilya Emiri Ebû Ağleb İbrâhim b. Abdullah da bu akınlar çerçevesinde; İtalya toprakları üzerine geçiş için, ilk önce Napoli şehrini ele geçirme düşüncesiyle, bir donanma gönderdi. Ancak Sicilya adasındaki Rumlarla savaşları şiddetlenince, Napoli üzerine gönderdiği orduyu geri çağırmak zorunda kaldı. Adada işleri kısmen yoluna koyan Emir, 221/836 yılında rotasını tekrar Güney İtalya'ya çevirip bölgenin ele geçirilmesini emretti. Bu emir üzerine Güney İtalya bölgesine giren Müslümanlar, üzerinden geçtikleri topraklarda çıkardıkları karışıklıklarla,bölgede yaşayan halka üstünlük sağlayıp çok sayıda esir ve ganimet ele geçirdiler. Hatta oradan elde ettikleri köleleri, önemsiz görülecek kadar az bir paraya sattılar.[12] Galibiyet ve ganimetle taçlanan bu akın sonrası bölge, artık Müslüman Arapların hem iskân yeri hem de kuzeye doğru hücumlarını yönelttikleri bir harp meydanı oldu. Pek tabii buradaki fetihler, Müslüman Arapları İtalya topraklarında üstün konuma getirmişti.[13] Müslüman Arapların bu dönemdeki faaliyetleri, kendilerine karşı savaşan düzenli birliklerin olmaması nedeniyle, hâkimiyetlerini etkili hale getirmek için siyasî karışıklık meydana getirmekti. Müslüman Arapların bu faaliyetleri esnasında Güney İtalya bölgesindeki prenslikler de birbirleriyle tartışmalı haldeydiler. İşte bu sırada, İtalya'nın güneyinde birbirinin muarızı Cumhuriyetlerden Benevento Prensliği Dükü Sikadoros, 221/836 yılında Napoli şehrini muhasara etti. Galip gelince de[14] Napoli Dükü Andria'yı cizye ödemeye zorladı. Bu durum karşısında sıkıntı yaşayan Napoli Dükü Andria ise dindaşları olan Bizans ve Avrupa devletlerinden değil, daha önce Napoli'yi ele geçirme düşüncesiyle akın düzenleyen Sicilya Araplarından yardım talep etti.[15]

---

[9] Büyük Larousse, XII/5961.

[10] Hodgson, M.G.S., *İslâm'ın Serüveni* (çev.: Heyet), I-III, İstanbul 1993, I/266-267.

[11] İzzet Hasan, «Esâletü›t-Turâsi›s-Sekâfiyyi›l-Arabiyyi», *Mecelletü't-Târîhi'l-Arabiyyi*, I/441.(Mektebetu'ş-Şâmile 3.28).

[12] Seâlebî, Abdülaziz, *Târîhu Şimâli İfrikıyya* (Tahkik: Muhammed Mezâlî-Beşir Selâme), Beyrut 1987, s. 225.

[13] Ahmed, Azîz, *Târîhu Sıkıllıyyeti'l-İslâmiyyi* (Ta'rib: Emin Tevfik et-Taybî), (Dârü'l-Arabiyyili'l-Kitâb), Tunus-Tarablus 1980, s. 25; Berekât, Vefik, *Fi'l-Harbi'l-Bahriyyetifi't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmiyyi*, Câmiatü'l-Haleb 1995, s. 196.

[14] Tâlibî, Muhammed, *ed-Devletü'l-Ağlebîyye*, (Dârü'l-Garbi'l-İslâmî), Beyrut 1985, s. 486-487; Medenî, Ahmed Tevfik, *el-Müslimûne Cezîretü's-Sıkılliya ve Cenûbi İtalya*, Cezayir 1968, s. 71; Dûrî, Takıyyüddin Ârif, *Sıkılliyetu Alâkâtuhabi-Düveli'l-Bahri'l-Mutavassıti'l-İslâmiyyimine'l-Fethi'l-Arabi Hatta Gazvi'n-Normandi*: (212–484/827–1091). (Vizâretü's-Sekâfeve'l-İ'lâm), Beyrut 1980, s. 93.

[15] Dûrî, 93-94; Cardini, Franco, *Avrupa ve İslâm*, (çev.: Gürol Koca), İstanbul 2004, s. 25; Tâlibî, 487.

Sicilya'daki Emir Ebû Ağleb ise bu talebi, İtalya beldelerine girmek için ayağına gelmiş bir fırsat olarak gördü ve Palermo'nun fethinden sonra teşkil ettikleri donanmalarının bir kısmıyla, Güney İtalya'da hüküm süren ve kendi aralarında kavga halinde bulunan Lombard krallarının ihtilâflarına müdahale etmeye karar verdi.[16] Napoli ordusuyla beraber, Benevento emirliğine karşı yapılan harbe ortak olan Müslüman Araplar, yardım ettikleri Napoli ordusuyla Benevento emirliğine galip geldikten sonra, Napoli krallığıyla karşılıklı olarak ellerindeki esirlerin fidyesiz salıverilmesi[17] ve düşmanlara karşı birlikte hücum etme[18] hususunda bir antlaşma yaparak müttefik oldular. Bu müttefiklik antlaşması, Hıristiyanların karşı çıkmalarına ve kilisenin lanetine rağmen 50 yıl devam etmiştir.[19]

Sicilya Arapları ve Napoli arasındaki antlaşmada yer alan, düşmanlara karşı birlikte hücum etme maddesi gereğince[20] Müslüman Araplar, İtalya'nın Adriyatik sahillerindeki Brindisi şehrini, 223/838 yılında geçici olarak ele geçirip[21] buradaki Venedik donanmasını hezimete uğrattı. Adriyatik ve Tiran denizleri üzerindeki İtalya sahilleri boyunca bir süre ilerledikten [22] sonra tekrar Birindis'e geldiler. Birindis'in ele geçirilmesinden rahatsızlık ve endişe duyan Benevento Dükü Sikadoros, Arap-Napoli müttefik kuvvetleri üzerine yürüdü. Cereyan eden savaşta, Arap-Napoli müttefik kuvvetlerinin galibiyeti üzerine Sikadorus'un kuvvetleri dağıldı. Bir süre sonra kuvvetlerini toparlayan Sikadorus'un ikinci hamleye hazırlandığını fark eden Müslüman Araplar, Birindis'i yakıp oradan ayrılarak Sicilya'ya döndüler. Daha sonra Sicilya'daki Müslüman Araplar, Benevento Emiri Sikadoros'un 224/839 yılında suikastla öldürülmesi üzerine bölgede çıkan karışıklıktan istifade ederek bu kez Calabria ve Apolia'ya sefer düzenlediler.[23]

224/839 yılında Güney İtalya'ya saldıran Müslüman Araplar, İtalya'nın güneyindeki Taranto halici üzerinde bulunan Taranto şehrini zapt ettiler. Burayı ele geçiren Müslümanlar, büyük miktarda ganimet elde etmekle birlikte hem burayı Güney İtalya'daki emirliğin merkezi edindiler hem de Bizans'ın İtalya'da hâkim olduğu toprakları ikiye bölmüş oldular.[24] Hakkında detaylı bilginin mevcut olmadığı Taranto Emirliği, 40 yıl hâkimiyet sürdürdükten sonra, 260/880 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından hâkimiyetine

16 Özaydın, Abdülkerim, "Ağlebîler", *DİA*, İstanbul 1988, I/475-477; Cardini, 25.

17 Kürd Ali, Muhammed, *el-İslâm ve'l-Hadâratü'l-Arabiyye*, Kahire 1968, I/274; Tâlibî, 487; Medenî, 71; Dûrî, 94; Ahmed, 25.

18 Dûrî, 94; Miranda, Ambroxio Huıcı, "TheIberıan Penınsula and Sıcıly", *The Cambridge History of İslâm*, (Edited: by P. M. Holt, Ann K.S. Lambton, Bernard Lewıs), Cambridge University Press, 2008, s. 434.

19 Tâlibî, 487; Dûrî, 94; Ahmed, 19.

20 Dûrî, 94; Miranda, "The Iberıan Penınsula and Sıcıly", 434.

21 Tâlibî, 487; Ahmed, 25; Berekât, 196; Abdülaziz b. Abdullah, "el-Esâdîlü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti fi'l-Bahri'l-Ebyadi'l- Mütevassidi'l-Ma'rûfibi'l-Bahri'ş-Şâmive'l-Ğarbi", *Mecelletü't-Târîhi'l-Arabiyyi*, I/1223; Miranda, "The Iberıan Penınsula and Sıcıly", 434; Karlığa, Bekir, *İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul 2004, s. 157-158; Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* İstanbul 1992, V/72.

22 Şibli, Ebu Zeyd, *Târîhü'l-Hadarâti'l-İslâmiyyi*, (III. Bsk.) Kahire 1383/1964, s. 172; Ahmed, 25; Tâlibî, 487; Miranda, "The Iberıan Penınsula and Sıcıly", 434.

23 Tâlibî, 488; Dûrî, 94.

24 Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, (çev.: Esra Ermet), İstanbul 2008, s. 204; Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Ankara 2004, s. 302; Tâlibî, 488;Dûrî, 94, 95; Abbâdî, Ahmed Muhtâr-Sâlim, Abdulaziz, *Târîhü'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyyetifi'l-Mağrîbve'l- Endelüs,* Beyrut 1969, s. 116; Miranda, "The Iberıan Penınsula and Sıcıly", 434; Karlığa, 157-158; Çıvgın, İzzet, *Ortaçağ Tarihi*, Ankara 2008, s. 472; Bailly, Auguste, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi* (çev.: Haluk Şaman), İstanbul 2006, s. 145; Abdülaziz b. Abdullah, "el-Esâdîlü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyyetifi'l-Bahri'l-Ebyadi'l-Mütevassidi'l-Ma'rûfibi'l-Bahri'ş-Şâmive'l-Ğarbi",I/1223; İbnü'l-Esîr, Müslümanların 232/846 yılında Taranto'yu ele geçirip hâkimiyet kurduklarını kaydetmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Esir (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Tahkik: Ebü'l-Fidâ Abdullah Kâdi), I-XI, Beyrut 1407/1987, VI/75; Hasan, Mesud, *History of Islam (Classical Period 571-1258),* Pakistan 1987, I/592;

son verildi.[25] Müslümanların Taranto'daki hâkimiyetleri süresince Adriyatik denizi, artık Müslüman donanmasına eğitim sahası vazifesi görmekteydi.[26] Taranto'nun Müslüman Araplar tarafından fethini duyan Bizans İmparatoru Theophilos (213-227/829-842), buranın geri alınması için Venedik yönetimine ittifak talebinde bulundu. Venedik yönetimi ise, İmparatorun çağrısına olumlu cevap vererek 225/840 yılında Taranto halicine, teçhiz edilmiş 60 gemiden oluşan bir donanma gönderdi.[27] Yardıma gelen Venedik donanmasını hiç ummadıkları anda karşılayan Müslüman Araplar, donanmayı hezimete uğratıp büyük miktarda ganimet ele geçirdiler. Bu kez Araplar, 226/841 yılında Adriyatik sularında Venediklilerden intikam almak amacıyla kuzeye yönelip Dalmaçya kıyılarına vardılar. Usiru (Ossero) şehrine girdikten sonra Adriyatik denizinden Enkuna şehrine geldiler. Burada karışıklık çıkardıktan sonra şehri yakan Araplar, İtalya'nın kuzeyindeki Adriye şehrinin yakınlarında olan El-Bu (Po) nehrinin döküldüğü yere kadar vardılar. Daha fazla ilerlemeyi uygun görmeyip geri dönerken karşılaştıkları Venedik donanmasına saldırıp tahrip ettiler. Müslüman Araplar, yaptıkları bu faaliyetlerle Taranto'daki konumlarını güçlendirdiler.[28] Taranto'daki Müslümanlar, takip eden yılda da, güçlenmiş Venedik donanmasını Sansicu Adası yakınında büyük bir hezimete uğratarak tam bir zafer elde ettiler. Bu zaferlerle, Adriyatik ve Tiren denizinin her ikisinin de kıyıları boyunca avantajlarını sürdürdüler.[29]

2. KILIVRİYYE (CALABRİA)'NIN FETHİ (225/840)

Müslümanların İtalya topraklarında yaptıkları ilk faaliyet, Mağribli (Endülüslü) Müslümanların İtalya'nın güneyindeki Kılıvriyye (Calabria) topraklarına 219/834 yılında yaptıkları seferdir.[30] İtalya'nın güney sahil şeridinde bulunan Calabria, o sıralarda Bizans İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı.[31] İspanyadan gelen Araplara göre burası, denizin karşısında olması, askerî gücün indirilmesi ve karşı saldırıların yapılabilmesi gibi özellikleriyle, ele geçirilmesi gereken en önemli bir yerdi. Ayrıca, Müslümanların İtalyan kara sahasına yöneltecekleri askerî operasyonlar için de, merkezi bir konuma sahipti.[32]

Calabria'ya gelen Mağripli Müslümanların; Rum ya da İtalya topraklarına yönelmiş olmaları, ganimet alıp geriye dönmeleri ya da Sicilya'daki Müslüman kuvvetlerine katılmaları ihtimaller arasında gözükmektedir. Ancak çalışmamızda istifade ettiğimiz eserler muvacehesinde, maalesef akıbetleri hakkında bir bilgiye ulaşamadığımızı belirtmeliyiz.

Palermo merkezli Sicilya Müslümanları, fetih hedeflerine Avrupa topraklarını koydular ve öncelikle Avrupa'ya ortadan saldırının yolu olan İtalya beldelerini fethetmeye karar verdiler.[33] Sicilya valisi Ebû Ağleb, bu düşünceyle hazırladığı bir donanmayı225/840 yılında İtalya toprakları üzerine sefere gönderdi. Gönderilen bu donanma Bizans hâkimiyeti

---

[25] Dûrî, 95; Hasan, Mesud, *History of Islam (Classical Period 571-1258),* Pakistan 1987, I/592; Abdülaziz b. Abdullah, "el-Esâdîlü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyyetifi'l-Bahri'l-Ebyadi'l-Mütevassidi'l-Ma'rûfibi'l-Bahri'ş-Şâmive'l-Ğarbi", I/1223.

[26] Ahmed, 25; Tâlibî, 488; Dûrî, 95; Medenî, 72.

[27] Tâlibî, 488; Dûrî, 94; Ahmed, 25; Medenî, 72; Abdülaziz b. Abdullah, "el-Esâdîlü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyyetifi'l-Bahri'l-Ebyadi'l-Mütevassidi'l-Ma'rûfibi'l-Bahri'ş-Şâmive'l-Ğarbi", I/1223; Ebû Halîl, Şevki, Fethu Sıkılliye (BiKıyadeti'l-Faqih el-Mücahid Esed b. Furat), Dımaşk 1998, s. 73.

[28] Kürd Alî, I/274; Tâlibî, 488; Dûrî, 95; Ahmed, 25; Medenî, 72; Ebû Halîl, 73; Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

[29] Miranda, "The Iberıan Penınsula and Sıcıly", 434; Dûrî, 96.

[30] Medenî, 72.

[31] Dûrî, 100.

[32] U. Rızzıtano, "Kıllawrıya", *The Encyclopaedia of İslâm (New Edition*), V/105, Leiden 1979.

[33] Medenî, 71.

altındaki Calabria'yı fethetti.[34] Fetih sonrası, Calabria'yı geri alma düşüncesiyle Konstantiniyye'den gelen Rum donanmasıyla Müslüman donanması arasında Calabria sahilinde vuku bulan şiddetli savaşta[35] Rum donanması hezimete uğradı ve çok büyük bir zayiatla geri dönmek zorunda kaldı.[36]

Elde ettikleri bu büyük zaferle, Calabria'da karar kılıp güçlü bir şekilde yerleşen Müslümanlar,[37] Calabria topraklarında tutunabilmelerinin yolunun, civar bölgelerde yaşayanlara gözdağı vermek amacıyla, akınlar düzenlemek olduğunu bilmekteydiler.[38] Bu düşünceyle, İtalya toprakları üzerine hamle yapma şansını iyi değerlendirip[39] kendilerine güven veren bu orduyla, Ğayran kalesine muzaffer bir şekilde yürüdüler ve o erişilmez 40 tünelden oluşmakta olan kaleyi de, 226/840 yılında şiddetli bir çarpışmadan sonra ele geçirdiler.[40]

3. GÜNEY İTALYA CUMHURİYETLERİ MÜTTEFİK DONANMASININ MÜSLÜMANLARA GALİBİYETİ (231/845)

231/845 yılında Sicilya Müslümanları ile Napoli krallığı arasında, Ponza adası ve Salerno halicinin güney tarafında Arapların koruması altındaki sahil mevkii yüzünden, bir anlaşmazlık çıktı.[41] Bunun üzerine Sicilya valisi Ebû Fihr'in, Likuza (Licosa)'nın ele geçirilmesini emretmesi üzerine Müslümanlar, batı tarafından Sorrento halicine yöneldiler.[42] Bu sıralarda Napoli, lombard düşmanlarından kurtulduktan sonra, oradaki siyasetini yenileyerek bazı şehirler ile antlaşma yapmaya çalıştı. Neticede Araplara karşı durmak için Sarentom, Amalfi ve Gaeta Adası yöneticileriyle bir ittifak gerçekleştirerek ortak bir donanma gücü oluşturdular.[43] Bu müttefik donanması, 231/845 yılında, Likuza yakınındaki Salerno'da karşıladıkları Sicilya Araplarının donanmasına karşı galibiyet elde ettiler. Bu galibiyetle, Arapları Ponza ve Likuza etrafından Palermo'ya geri çekilmeye mecbur bıraktılar. Araplar ise, bu geri çekilmeden sonra İtalya üzerine tekrar hücum edip bu hezimetin intikamını alarak Ischia Adası'nı ve Napoli yakınındaki Miseno'yu ele geçirdiler.[44] Burada yaptıkları tahribat sonrası Sorrento yakınındaki Liburie sahiline döndüler.[45]

4. MÜSLÜMAN ARAPLARIN ROMA'YA KARŞI DÜZENLEDİKLERİ SEFER VE SONUÇLARI (232/846)

Müslüman akınlarının önemini anlamış olan Papa IV. Grogorius (212-230/827-844), Tiber nehrinin ağız kısmına zincir gerdirip Ostia surlarını yaptırarak şehri kuvvetli surlar ve hendeklerle ihata ettirmişti. Bahsi geçen papanın ölümünden kısa bir süre sonra Ağle-

---

34 İbnHaldûn, Adurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede-i ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, (Tahkik: Halil Şehade, Süheyl Zükkâr), I-VIII, Beyrut 1421/2001, IV/255; Ayrıca bkz. KürdAlî, I/275; Seâlebî, 229.

35 İbnü'l-Esîr, VI/48; İbn Haldûn, *Târîh*, IV/255; Ayrıca bkz. Seâlebî, 229.

36 İbnü'l-Esîr, VI/48; Ayrıca bkz. Seâlebî, 229.

37 İbnü'l-Esîr, VI/48; Ayrıca bkz. Dûrî, 100; Medenî, 71.

38 Rızzıtano, "Kıllawrıya", V/105.

39 Dûrî, 100; Medenî, 71.

40 Seâlebî, 229.

41 Tâlibî, 493; Ahmed, 26.

42 Tâlibî, 493.

43 KürdAlî, I/274; Tâlibî, 494; Dûrî, 97; Ahmed, 26.

44 Dûrî, 97; Ahmed, 26.

45 Tâlibî, 494.

bîler, 73 gemiden oluşan bir donanma ile sefere çıkıp İtalya sahilleri boyunca yürüdüler.[46] 500'ü atlı 11.000 kişilik kuvvete sahip olan Müslüman Araplar,[47] Civita, Viccia ve Nova Ostia'da var olan koruma kuvvetlerini hezimete uğrattıktan sonra Roma yakınındaki Ostia limanına hâkim olup buradan Tiber Nehri'ne girerek Roma'nın dış mahallelerine kadar ulaştılar.[48] Seferi devam ettiren Müslüman Araplar232/846 yılında, yüksek surlara sahip ve batılıların Eternal City (Ebedî Şehir) dedikleri Roma'yı kuşattılar[49] ancak müstahkem surlarını aşamayıp Saint Peter Katedrali ile Saint Paul Katedrali'ndeki[50] hazineleri ele geçirip gemilerine döndüler.[51] Burada cereyan eden olaylar yüzünden Papa II. Sergius (230-233/844-847) zor durumda kalınca,[52] Güney İtalya'daki Prensliklerle ittifak arayışına girdi.[53]

Aziz Ahmed, Roma'dan çekilişi şöyle değerlendirmektedir: "*Araplar ciddi şekilde Roma'yı ele geçirmek için gayret göstermedi. Ya da Roma halkı, kendilerini savunarak bu taarruzdan kurtulmayı başardı. Daha sonra Araplar, oradan Benevento yönündeki Güneyi ele geçirip Fondi şehrinde karışıklıklar çıkardıktan sonra Gaeta şehrini muhasara ettiler.*"[54] Aziz Ahmed'in değerlendirmesine göre, Araplar isteseydi bu kuşatmayı sürdürebilirlerdi. Çünkü hâlâ birtakım yerleri ele geçirecek güçleri mevcuttu. Nitekim bu güçlerini, yukarıda da ifade edildiği üzere, başka şehirlerde yaptıkları kuşatmalarda ve diğer faaliyetlerde göstermişlerdir.

Müslümanların Roma'yı fethetmeden oradan çekilişleri hakkında Dûrî: "Şehir *halkının Araplara hücum ederek, onları geri döndürdüğü, Arapların geri çekilmediklerini ancak gelen yardımların etkisi ile geri çekildiler,*" alıntısının yanı sıra; Muhammed b. Abdullah b. Annan'ın:"*Arapların eliyle gerçekleşmiş olan Roma bozgunundan sonra, Romalılar oranın surlarını yükseltmeye başladılar. Arap önderleri kendi içlerinde ayrılığa düştüler. Hisarların yükseltilmesinden sonra, Araplar Beneventon'a yöneldiler.*" değerlendirmesine de yer vermiş ve Vasiliev'in ise "*Roma sınırlarını, hücumlarıyla etki altına alan Arapların bu hücumları, sefer ve çapul içindi. Arapların orada uzun süre kalmalarının nedeni Roma'daki büyük servetleri bilmek içindi.*" kanaatiyle diğer düşüncelere katılmadığını da nakletmiştir.[55]

Durant, bu hususta şu farklı yorumu ileri sürmüştür: "*Şayet Roma onların eline düşseydi, Venedik'e hücum ederlerdi. Şayet orayı da ellerine geçirselerdi, o zaman iki büyük İslâm kuvveti Kostantiniyye'ye hücumda ittifak ederdi.*"[56]

---

46 Tâlibî, 495; Dûrî, 97; Ahmed, 26; Komisyon (Mısır İslâmi Araştırmalar Komisyonu), *İslâm Tarihi*, (çev.: Ayhan Çakıroğlu, Gözden geçiren ve Takdim eden: Ahmet Ağırakça), İstanbul 2010, s. 391; Rahman, H.U., *İslâm Tarihi Kronolojisi*, (Editör: Ziyâuddin Serdar, çev.: Abidin Büyükköse), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 223; Azimli, Mehmet, "Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri" *İstem,* Sayı: XVI, Konya 2010, s. 138; Özaydın, "Ağlebîler", *DİA,* I/477.

47 Tâlibî, 495; Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, (çev.: Orhan Bahaettin), İstanbul Ts., s. 184.

48 Kürd Alî, I/274; Tâlibî, 496; Dûrî, 97; Ahmed, 26; Durant, 184; Komisyon, 391; Rahman, 223; Cardini, 10; Karlığa, 158; Azimli, "Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri",138; Özaydın, "Ağlebîler", *DİA,* I/477.

49 Tâlibî, 496; Dûrî, 97; Ahmed, 26; Komisyon, 391; Savelli, A., *İtalya Tarihi*, (Kısmen ikmal eden: Fernand Hayward, Albert Falcionelli), (çev.: Galip Kemali Söylemezoğlu), İstanbul 1940, s. 41; Kurtuluş, Rıza, "Avrupa/Kıtada İslâmiyet-", *DİA*, IV/151-152; Boyunağa, Yılmaz, *Tebliğinden Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul 1985, s. 524; Hitti, Philip K., *İslâm Tarihi* (çev.: Salih Tuğ), I-IV, İstanbul 1989, II/709; Özaydın, "Ağlebîler", *DİA,* I/477; Medvî, Muhammed el-Arûsi, *el-Hurûbü's-Sâlibiyyefî'l-Maşrikve'l-Mağrib*, Tunus 1982, s.28. (el-Mektebetü'ş-Şâmile 3.28.).

50 Dûrî, 98; Durant, 184; Özaydın, "Ağlebîler", *DİA,* I/477; Rahman, 223.

51 Dûrî, 98; Durant, 184; Komisyon, 391; Büyük Larousse, XII/5961.

52 Dûrî, 98.

53 Cardini, Franco, *Avrupa ve İslâm*, (çev.: Gürol Koca), İstanbul 2004. s. 25.

54 Ahmed, 26.

55 Dûrî, 99.

56 Durant, 184-185.

Kanaatimize göre Müslüman Araplar, şehrin yüksek surlarını aşamayacaklarını anlayıp, muhtemelen kuşatmayı uzun süre devam ettirecek hazırlıklarının da olmadığı düşüncesiyle burayı terk edip, kolayca hâkimiyet sağlayabilecekleri başka bölgelere yönelmişlerdi. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Roma, kuşatma öncesinde surların yükseltilmesinin yanı sıra çok ciddi savunma önlemleri almıştı. Dolayısıyla Aziz Ahmed'in "*Araplar ciddi şekilde Roma'yı ele geçirmek için gayret göstermedi.*" iddiası biraz ağır düşmektedir. Zira Müslüman Araplar, uzun bir yolculuktan sonra şehrin dış mahalleleri ele geçirip burada konaklamış ve bütün savunma taktikleriyle korunmaya çalışılan şehrin merkezini yani Roma'yı kuşatmışlardı. Bütün bu faaliyetlerden sonra ele geçirebilecekleri ihtimali olan bir yeri kuşatmaktan neden vazgeçsinler ki? Başka yerlere gidip karşılaşacakları zorluklarla beraber kaybedecekleri zamanı burada geçiremezler miydi? Ayrıca Hıristiyanlığın merkezi konumundaki Roma'yı ele geçirmek için neden gayret göstermekten sakınsınlar ki? Zaten burayı ele geçirme gayesiyle buraya yönelmemişler miydi? gibi hususlar gayret göstermemelerine neden olabilecek bir durumun olmadığını göstermektedir. Dûri'nin; "*şehir halkının hücumunun geri döndürdüğü"* şeklindeki naklettiği bilgi de, Araplara yönelmiş bir taarruz ve akabinde Arapların kaçmak gibi bir durumları söz konusu olmadığı için muallâkta kalmaktadır. Yine yukarıda Duri'nin alıntıladığı "*Arap önderleri kendi içlerinde ayrılığa düştüler"* iddiasıyla, Vasiliev'e atfen naklettiği "*Arapların bu hücumları, sefer ve çapul içindi. Arapların orada uzun süre kalmalarının nedeni Roma'daki büyük servetleri bilmek içindi*." iddiaları da gerçeği yansıtmamaktadır kanaatindeyiz. Zira Arap önderlerinin bu ayrılığı, diğer bölgelere yöneldiklerinde de söz konusu olmalıydı. Ama buradan ayrılan Arapların Beneventon'a yöneldiklerine değinilirken parçalanmışlıklarından bir bahis geçmemektedir. Vasiliev'e atfen verilen iddialara gelince; Müslüman Araplar, bahsi geçen kiliselerin de bulunduğu Roma'nın dış mahallelerinde zaten hâkimiyet kurmuştu. Roma'daki hazineleri arayışları iddiasına gelince giremedikleri bölgede nasıl hazine arayabilsinler ki? Ayrıca mesele çapulsa, dış mahallelere nazaran çok daha büyük serveti barındırması mümkün olan Roma'ya girmek için daha büyük gayret göstermeleri gerekmez miydi?

Yukarıdaki bir takım değerlendirmelere sebep olan kuşatma kaldırılmayıp Roma fethedilseydi; Durant'ın kanaatinin gerçekleşmesi muhtemeldi. Çünkü böyle bir fetih, Müslüman Arapları büyük bir azimle şevke getirip Hıristiyanların ikinci önemli büyük merkezi olan Kostantiniyye'ye yönelmelerine neden olabilirdi. Zaten Anadolu üzerinden burayı ele geçirme gayretiyle yönelmiş çokça akınlar yapılmıştı/yapılmaktaydı. Diğer taraftan şayet fetih gerçekleşseydi; Avrupa, -Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'te olduğu gibi- zaman içerisinde dini inanç yönünden -İslam dini lehine- ciddi bir inkılâpla yüzleşebilirdi. Zira Avrupa Hıristiyanlarına inanç telkin eden Roma'nın Müslümanların hâkimiyeti altına girmiş olması durumu, Avrupa toplumunun nefislerinde inanç hususunda zafiyet oluşmasına, dolayısıyla galiplerin dinine teveccühlerine sebep olabilirdi. Fethin gerçekleşmesi durumu, siyasi olarak, Endülüs'teki Müslümanları Avrupa'yı fethetme noktasında büyük bir azim ve cesaretle gayrete getirebilirdi.

5. MÜTTEFİK KUVVETLERİN OSTİA'DA ARAPLARI HEZİMETE UĞRATMALARI (235/849)

Arapların St. Peter Bazilikasını yağmalaması, Papalık için bardağı taşıran son damla oldu. Diğer taraftan Müslüman askerlerinin hizmetinden yararlanmanın bir hata olduğunu çok geç fark eden Campania şehirleri de Kutsal Roma İmparatoru Lothar'ın (225-240/840-855) yardımına başvurdular. Bu talep üzerine İmparator Lothar'ın oğlu Ludwing, Frank, Burgonyalı ve Praovanslı askerlerden oluşan bir orduyla yarımadaya indi. 234/848'de Güney İtalya'ya ulaşan prens Ludwing, Müslüman askerlerin elinden kurtardığı Benevento topraklarını bölerek Benevento ve Salerno Prensliklerine dönüştürdü. Capua topraklarını da prenslik haline getirdikten sonra birbirleriyle savaşan Lombard

Prensleri arasında barışı sağlayarak aralarında ittifak gerçekleştirdi.Daha önce Roma kiliselerinin yağmalanmasına üzülen Papa II. Sergius (224-227/844-847) da, Venedik Dükü, Spolete ve Napoli Dükleri ile bir ittifak kurdu.[57]

Papa II. Sergius'dan sonra gelen Papa IV. Leon (227-240/847-855) da, Arapların Roma'ya karşı ikinci kez hücum edeceklerini işitince,[58] hiçbir sivil makamın İtalya savunmasını organize edemeyeceğine hükmetti. Dolayısıyla sorumluluğu üzerine alarak Amalfi, Napoli, Gaete ve Roma'yı müttefik hale getirerek onları takdis etti.[59] Düşmanın geçmesini önlemek için de Tiber Nehri'ne bir zincir çektirdi.[60] Daha sonra İtalya topraklarında oluşturulan müttefik deniz kuvvetleri ve Roma ordusu, Tiber Irmağının ağzında Ostia'da toplanıp olası bir savaş için görev taksimatı yaptılar.[61] Ostia'daki müttefik kuvvetler, Batı Hıristiyanlığının kalesini ele geçirmek için Roma'ya yönelen Müslüman donanmasını burada karşıladılar.[62] Karşılaşan tarafların birbirlerine hücumu sırasında büyük bir fırtınanın çıkması ve İtalyan deniz kuvvetlerinin de kuvvetle karşı koyması sonucu, Ostia önlerine gelen Müslüman donanması geri çekildi.[63] İtalyan bahriyesinin Müslüman donanmasına karşı Ostia deniz muharebesinde (235/849)elde ettiği bu galibiyet,[64] İtalyanlarca çok yüceltildiği için daha sonra ünlü İtalyan ressam Rafael tarafından Vatikan'ın duvarlarına resmedilmiştir.[65]

Müslüman donanması, Ostia'dan geri dönerken şiddetli fırtınaya tutulmuş ve birçok geminin batmasıyla birlikte savaşçılarından birçoğu da şehit olmuştu. Hayatta kalanlar ise, onları takip eden müttefik İtalyan kuvvetlerinin askerleri tarafından esir edilerek[66] Roma'ya götürüldü ve Vatikan şehrinin surlarının güçlendirilmesi işinde çalıştırıldılar.[67]

6. BÂRİ'NİN FETHİ VE BÂRİ EMİRLİĞİ (226-257/841–871)

Güney İtalya'nın Adriyatik kıyısında bulunan, halkı Rum olmayıp ancak Hıristiyan olan, IX. yüzyılın ortalarında bir süre İslâm hâkimiyetinde kalmış bir liman şehri olan Bâri, Avrupa'dan Ortadoğu'ya giden deniz ticaret yollarının belli başlı uğrak yerlerinden biri olduğu için eski çağlardan beri muhtelif güçlerin dikkatini çekmiş bir yerdir.[68]

Bâri'nin fethi: Lombardların askerî karargâhları ve başkent olarak seçtikleri Bâri şehri, Adriyatik denizi girişi üzerinde önemli bir liman şehri olup[69] İtalya'nın güneyinde bağımsız cumhuriyetler halinde yaşayan devletlerden biriydi. 226/841 yılında, Benevento Lombardlarının hükümdarı olan Adelchis, yönetimle ilgili sorunlar yaşayınca, hasmı Bandun ve Bâri şehri yöneticisi Sikenolf'a karşı Araplardan yardım istedi. Araplar bu ta-

---

57 Cardini, Franco, *Avrupa ve İslâm*, (çev.: Gürol Koca), İstanbul 2004. s. 25.

58 Tâlibî, 497; Dûrî, 99.

59 Karlığa, 158; Özaydın, "Ağlebîler", *DİA,* I/477.

60 Durant, 184; Dûrî, 99.

61 Tâlibî, 498; Dûrî, 99; Savelli, 41.

62 Durant, 184-185; Medenî, 76.

63 Karlığa, 158; Tâlibî, 497; Durant, 184. Medenî, bu olayın gerçekleşme tarihini 239/854-855 yılları olarak vermektedir. Bkz. Medenî, 76. Ancak diğer eserlerin verileriyle örtüşmediğini ifade etmeliyiz.

64 Savelli, 41.

65 Durant, 184.

66 Dûrî, 99.

67 Ahmed, 26.

68 Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

69 Belâzürî, Ahmed b. Yahya (ö. 279/892), *Fütûhü'l-Büldân* (Tahkik: Rıdvân Muhammed Rıdvân), Mısır 1350/1932 (Selahaddîn el-Müneccid neşrinden Türkçeye çev.: Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 336; Ayrıca bkz. Vedî, Fethi Abdullah, *Bizanta ve Müslimu Cenûbi İtalya ve Sıkılliye (fî ahdi Basil I (253–273/867–886),* (Müessesetü Şebâbi›l-Câmia), İskenderiye 1992, s. 26.

lebe süratle cevap vererek Bâri'yi ele geçirdiler.[70] Buna mukabil Bâri hâkimi Sikenolf'ta, Adelchis'e yardım eden Sicilya Adası'ndaki dindaşlarına karşı, Girit Adası'ndaki Müslüman Araplardan yardım talebinde bulundu ancak bu talebe karşılık verilmedi.[71]

Belâzürî, fetih tarihini vermemekle birlikte oranın fethedilmesini şöyle anlatmıştır: "*el-Ağleb'in azatlısı Hable, bu şehre yürüdü; ancak oraya hâkim olamadı. Sonra Rebia'nın azatlısı olduğu söylenen Halfun el-Berberi oraya yürüdü.O, Mütevekkil-al-Allah'ın halifeliğinin ilk günlerinde şehri fethetti.*"[72]

Cardini, Müslümanların Bâri'ye girişlerini şöyle anlatmaktadır: "*Beneventolu Adelchis, İtalya topraklarında bulunan, kendisinin de görev verdiği bu disiplinsiz paralı askerleri kullanmak konusunda bir an bile tereddüt etmemişti. Kendisine sadık kalan Bâri halkını, Sicilya'ya Taranto yoluyla geldiği sanılan Berberi lider Halfun'un korumacılığını kabul etmeye zorlamıştı.*"[73]

Buraya girişleri farklı nedenlerle de olsa, sonuçta Müslümanlar, Bari'yi ele geçirip yerleştiler ve burayı başkent edindiler. Burada camiler inşa eden Müslümanlar, 226-257/841-871 tarihleri arasında yaklaşık 30 yıl sürecek olan bir emirlik kurdular.[74] Bârî'de emirlik makamına ilk oturan kişi ise bir süreden beri İslâm halifesinin emrinde savaşan Rebîa kabilesinden olup burayı fetheden komutan Halfûn idi.[75] Müslümanlar, Bâri şehrini hâkimiyetleri süresince,[76] civar beldelere ve özellikle de Orta ve Güney İtalya'ya yaptıkları seferlerde, hareket merkezi olarak kullandılar.[77]

Cardini, Benevento Prensinin, hizmetlerine karşılık olarak Berberilere dinî binaları yağmalama ve yakma izni verdiğini; Berberilerin lideri Halfun'un ise, kendilerine tanınan bu hakkı sonuna kadar kullanarak Capua şehrini yerle bir ettiğini ve 234/848'de de Puglia şehrini ele geçirdiğini[78] kaydetmiştir.

Bâri'nin ilk Emiri Halfûn, yukarıda zikri geçen askerî faaliyetlerinin yanı sıra şehirde bazı düzenlemeler yapmış ve bir akın sırasında ortadan kaybolan Emir Halfûn'dan bir daha haber alınamamıştır.[79]

6.1. Müferrec b. Sellâm'ın Emirliği (239-242/853-856)

Halfûn'un yerine 853 yılında Bâri emirliğine geçen Müferrec b. Sellâm (239-242/853-856),[80] kısa süren yöneticiliği sırasında şehirde birtakım idarî ve askerî düzenlemeler

---

70 Ahmed, 25; Tâlibî, Muhammed, *ed-Devletü'l-Ağlebîyye*, (Dârü'l-Garbi'l-İslâmî), Beyrut 1985, s. 487-488, 499; Dûrî, 95; Karlığa, 157-158; Durant, 184; Özaydın, "Ağlebîler", *DİA,* I/477; Azimli "Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri",138; Kurtuluş, "Avrupa/Kıtada İslâmiyet*", DİA,* İstanbul 1991, IV/152; Kavas, "İtalya/Tarih", 446. Şâkiroğlu, Bâri'nin 227/847 yılında fethedildiğini kaydetmiştir. Bkz. Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

71 Ahmed, 25. Tâlibî, Girit adasından Ebû Luffer komutasında bir yardımın geldiğini ve hızlı bir şekilde Sikenolf ile hasımlaştığını sonra da kuvvetleriyle Kâbu ve Salarno'yu muhasara ettiğini kaydetmiştir. Bkz. Tâlibî, 499.

72 Belâzürî, 336.

73 Cardini, 25.

74 Dûrî, 96; Vedî, 26; Çıvgın, 472; Hasan, *History of İslâm*, I/592; Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72. Savelli, Bâri sultanlığının 251/865'te kurulduğunu ve 257/871'de yıkıldığını kaydetmiştir. Bkz. Savelli, 41. Ancak bu bilgi, diğer eserlerdeki bilgilerle çeliştiği için makul sayamıyoruz.

75 Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

76 Dûrî, 95–96.

77 Vedî, 26; Çıvgın, 472; Hasan, *History of İslâm*, I/592.

78 Cardini, 25.

79 Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

80 Belâzürî, 336; İbnü'l-Esîr, VI/67; Ayrıca bkz. Hasan, *History of İslâm,* I/592.

yaptıktan sonra civar bölgelere akınlar düzenledi.[81] Bu akınlar çerçevesinde İtalya prensliklerıyle birçok savaş yaptı ve elde ettiği galibiyetlerle mülkünü genişletti.[82] Müferrec b. Sellâm'ın, bu akınlar sırasında Apolia bölgesinde 48 kale ele geçirdiği[83] kaydedilmektedir.

Müferrec b. Sellâm kuvvetli donanmasıyla, bu beldeleri ele geçirmek üzere dönen Rum donanmasını yenerek onları geri dönmeye mecbur etti. Otranto şehrini ve Gargano şehrini ele geçirerek bu iki şehre Müslüman göçmen kolonisi yerleştirdi. Müferrec b. Sellâm, yaptığı askerî faaliyetler ile Güney İtalya beldelerindeki birçok yeri ve Bâri şehrinin civarını hâkimiyeti altına aldı.[84]

Belâzürî'nin kaydedip İbnü'l-Esîr'in de aynen naklettiği bilgiye göre Müferrec b. Sellâm, orada yirmi dört kale fethederek bölgeye hâkim olmuştu. Bâri'de bir ulu cami yaptıran Müferrec b. Sellâm, Mısır valisine bir mektup yazarak durumunu bildirdi ve hem kendisinin hem de Müslümanların namazlarının sahih olması için halifenin kendisini bulunduğu bölgeye vali tayin etmesini istedi. Müferrec b. Sellâm, vali tayin talebi hususunda daha cevap gelmeden, isyan eden adamları tarafından öldürüldü.[85] Maalesef araştırmamızda kullandığımız kaynaklarda, başarılı bir emir olan Müferrec'in adamlarının neden isyan ettikleri ve hangi sebep/sebeplerle emirlerini öldürdükleri hakkında bir bilgiye rastlayamadık.

6.2. Sûdân'ın (Sawdan) Bâri Emirliği (243-257/857-871)

Müferrec b. Sellâm'ın öldürülmesinden sonra, İslâm tarihçileri kadar Latin ve Yunan kaynaklarının da büyük bir övgüyle bahsettikleri, Sicilya'da yetişmiş bir cengâver olarak isim yapmış olan Sûdân (Sawdan), 243/857 yılında Bâri emirliğine geçti. Burada yeni düzenlemeler yapan ve İtalya fatihi olmak isteyen Sûdân'a, devrin halifesi Mütevekkil-Alellah Ca'fer b. Muhammed de, çokça destek oldu.[86] Emir Sûdân'ın, bir Latin kaynağında "Amarmomino = emîrü'l-mü'minîn" şeklinde anılmasından, kendisinin bu unvanla anılmak istediği yahut bölge halkının ona bu unvanı verdiği anlaşılmaktadır.[87]

İslâm topraklarını genişletmek için Roma ve Napoli yönlerinde akınlar yapan Emir Sûdân, 244/858 yılında Benevento topraklarına ikinci kez sefer yaptı ve bu şehre yardıma gelen Fransa ordusunu yenilgiye uğrattı. Campania bölgesine ilerleyip Napoli civarını tahrip ettikten sonra Venfaro ve Volturno Vadisi'ni ele geçirdi ve 245/859 yılında Benevento prensi Adelchis'i cizye vermeye zorladı.[88] Bu sebeple Emir Sûdân'ın şöhreti kısa zamanda Hıristiyanlar için endişe kaynağı olunca, bir taraftan Bizans İmparatorluğu, diğer taraftan Papalık, onu iki koldan sıkıştırmaya başladı.[89]

Bölgedeki İtalyan Prenslikler, kendi aralarındaki çekişmelerden dolayı Bâri Emirine karşı aciz durumdaydılar. Dolayısıyla Müslümanlara karşı mukavemette ümitsizliğe düşüp Karolenj'in yeni İmparatoru II. Louis'e Bâri Sultanının durumunu itiraf edip yardım talep ettiler. Bunun üzerine İmparator II. Louis, kendisinin komuta ettiği yardım gemisinin yanı sıra İtalya'dan topladığı bütün gemilerle birlikte253/867 yılında Bâri Emirliği'ne

[81] Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

[82] Medenî, 73.

[83] Ahmed, 27.

[84] Medenî, 73.

[85] Belâzürî, 336; İbnü'l-Esîr, VI/67; Ayrıca bkz. Tâlibî, 501; Dûrî, 96.

[86] Tâlibî, 501-502; Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

[87] Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

[88] Ahmed, 27; Tâlibî, 502.

[89] Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72; Hasan, *History of İslâm,* I/592. Mesud el-Hasan, bu emirliğin Benevento'daki İtalya prensi tarafından sonlandırıldığını kaydetmektedir.

saldırdı ancak Bâri emiri onu hezimete uğratmayı başardı.[90] Burada uğradığı hezimete rağmen II. Louis, Matera, Venosa, Canosa'yı ele geçirmeyi başardı.[91]

7. DALMAÇYA BÖLGESİNE YAPILAN MÜSLÜMAN HÜCUMLARI VE RAGUSA KUŞATMASI (253/867)

Emir Soldanos (Emir Sûdan),kendisinin askerî tecrübelerinden faydalanan Saba ve Kalphus adında iki arkadaşı ve komuta ettiği 36 harp gemisinden oluşan Müslüman donanmasıyla[92] Kuzey Afrika'dan gelip[93] Bâri'de konuşlandı. Bizans İmparatoru III. Mikhail'in hâkimiyetinin son dönemlerinde, 252/866 yılında, gemilerini Adriyatik denizine indiren Emir Sûdan,[94] Dalmaçya sahilleri boyunca uzanan ve Kotor (Catarum), Rosa (Porto Roso) ve Butua (Butoma, Budva) şehirlerini[95] ve yerlilerin yaşadığı Decetera (Akropolis) şehrini ele geçirdi.[96]

Müslüman birlikler, 253/867 yılında Decatera'dan sonra bölgenin önemli şehirlerinden Ragusa (Dubrovnik) şehrini kuşattılar.[97] Kuşatma, demir çengeller ve ateşlerin yardımıyla 15 ay boyunca devam etti. Bu sırada yardıma gelen Bizans donanması da hezimete uğratıldı ancak -şehri ele geçirme hususunda kuvvetli isteklerine rağmen- şehrin hisarlarının aşılamaz olması nedeniyle fetih bir türlü gerçekleştirilemedi. Diğer taraftan şehir halkı, kuşatmanın uzun sürmesinden dolayı dayanma güçleri azaldığı için İmparatordan yardım talep etmek üzere Bizans'a elçi göndermek zorunda kaldılar.[98]

Vedî, konuyla ilgili Theosifan'ın görüşlerine yer vererek onun şöyle dediğini kaydetmiştir: "*III.Mihail tahtta iken elçiler geldi ve o, elçileri karşılamayı I. Basileios tahta çıkıncaya kadar erteletti. I. Basileios tahta çıkınca onların heyetini kabul etti. I.Basileios, onları dinledi ve şehirlerine isabet etmiş olan zarar ve yıkımdan dolayı etkilendi ve onlara talep ettikleri yardımı göndermeye karar verdi.*"[99]

Bu yardım talebi üzerine I. Basileios, güvenilir ve yetenekli kişilerden seçtiği Nicetas Oryphas komutasındaki yüz gemiden oluşan donanmayı, oraya yardım etmek üzere gönderdi.[100] Nicetas Oryphas komutasında kuvvetli bir Bizans filosunun geliş haberi üzerine Araplar, on beş ay boyunca sürdürmüş oldukları kuşatmayı kaldırarak Güney İtalya'ya çekilmek zorunda kaldılar.[101] 254/868yılının baharında kuşatmanın kaldırılmasıyla[102] şehir halkı sıkıntısını atlatmış oldu.[103] Böylece Bizans İmparatorluğu'nun itibar ve nüfuzu yeniden kuvvetlendi ve doğu Adriyatik kıyılarında Bizans hâkimiyeti yeniden kurulmuş oldu. İmparatorluk filosu, Dalmaçya kıyılarına karşı yapılan Arap saldırılarını uzaklaştırıp Ragusa (Dubrovnik) kuşatmasının kaldırılmasını sağladıktan sonra Güney İtalya'ya yöneldi.[104]

90 Dûrî, 96; Ahmed, 27.

91 Ahmed, 27.

92 Emir Soldanos (Emir Sûdan), Güney İtalya'nın doğu sahilinde bulunan Bâri şehrinin emiri idi. Bkz. Vedî, 18.

93 Vedî, 18.

94 Ahmed, 27.

95 Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev.: Fikret Işıltan), (TTK Yay.), Ankara 2011, s. 220.

96 Vedî, 18.

97 Vedî, 19; Ahmed, 27;Ostrogorsky, 220; Tâlibî, 527.

98 Ostrogorsky, 220; Tâlibî, 527;Vedî, 20

99 Vedî, 21.

100 Vedî, 22; Tâlibî, 527.

101 Ostrogorsky, 220; Ahmed, 27; Vedî, 23.

102 Vedî, 21-23.

103 Ostrogorsky, 220; Ahmed, 27; Vedî, 23.

104 Ostrogorsky, 220-221.

8. BİZANS'IN PAPA VE KRAL II. LOUİS İLE İTTİFAKI VE BÂRİ'NİN DÜŞÜŞÜ(258/871)

Müslümanlar, İtalya yarımadasının Reggio, Calabria ve Bâri gibi önemli bölgelerini ele geçirince daha önce bu bölgelerde yerleşmiş olan Bizans İmparatorluğu'nun kara ve deniz kuvvetlerini buradan çıkarmışlardı.[105] Gerek bu bölgelerin gerek Sicilya Adası'nın büyük çoğunluğunun Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi, Bizans İmparatoru I. Basileios'un mücadelesini, doğudan batıya çevirdi.[106] Diğer taraftan Güney İtalya'da bulunan Araplar, Adriyatik kıyılarına taarruz edince Bizans İmparatoru, Hristiyan müttefiklerine yardım etmek için buraya büyük bir donanma gönderdi.[107] Gönderdiği yardım donanmasıyla birlikte yönünü doğudan batıya çeviren Bizans İmparatoru I. Basileios (253-272/867-886), Arapları Apolia bölgesinden çıkarmak[108] ve Akdeniz üzerindeki İslâm deniz kuvvetlerini zayıflatmak için ittifak hususunu büyük komutanları ile istişare etti. Daha sonra Fransa Kralı II. Louis'e, Araplara karşı kendisine destek vermesi için elçi gönderdi. Diğer taraftan Roma'daki Papa II. Hardian'a (Papalık dönemi: 253-258/867-872) da aynı amaçla elçi gönderdi. Bizans kaynaklarının elçiler hakkında bilgi vermeyip elçilerle gönderilen mektupların içeriği hakkında verdikleri bilgilere göre Bizans, İtalya'daki Müslümanlara karşı savaş kuvvetleri gönderilmesi talebinde bulunmuştu. Papa ve Fransa kralı, İmparator I. Basilios'un elçilerini ve teklifini sıcak karşıladı.[109] Bu teklif, daha önce İtalya'ya girip 253/867 yılında Bâri şehrini kuşatan ancak başarısız olan Fransa Kralı II. Louis'in de işine gelmekteydi.[110] Bizans, Müslümanlara karşı birlik olup mücadele etme davetine olumlu cevap veren Papalık ve krallığın cevabından çok memnundu. Zira bu durumu Batı Akdeniz'de ve İtalya'da, Bizans'ın etkisini arttırmak için iyi bir fırsat olarak görmekteydi.[111] Böylece Bizans, bu müttefik kuvvetlerle, Müslümanları İtalya topraklarından çıkarıp Güney İtalya'daki hâkimiyetini yeniden tesis edecekti.[112]

Araplara karşı müşterek taarruz etme hususunda ittifak gerçekleşince,[113] Dalmaçya civarında bulunan Nicetora komutasındaki 100 gemilik[114] Bizans donanması,[115] Bâri'de başarısızlığa uğrayan Kral II. Louis'in kuvvetlerine katıldı.[116] Bizans'ın bu desteğini alan II. Louis, 256/869 yılında Bâri'yi bir kez daha kuşattı ancak yine başarısız oldu.[117] Onları durduran Bâri Sultanı Emir Sûdân, daha sonra karşı saldırıya geçti ve Apolia bölgesine akınlarda bulunarak tâ Gargano'ya kadar ulaştı.[118]

258/871 yılında İtalya'daki mücadelesine kaldığı yerden devam eden II. Louis, kardeşi II. Lothar'ın gönderdiği askerler ile Bizans, Hırvat ve Dalmaçyalı takviye kuvvetlerini

[105] KürdAlî, I/274; Moreno, Martino Mario, *el-Muslimûne fî Sıkıliye*, Menşurâtü'l-Camiati'l-Lübnaniye-Kısmü'd-Dirâseti't-Târîhiyyi, IV, (II. Bsk.), Beyrut 1968, s. 11.

[106] Vedî, 7.

[107] Ostrogorsky, 220.

[108] Ahmed, 27; Tâlibî, 525.

[109] Tâlibî, 525, 528; Vedî, 28,30.

[110] Tâlibî, 525; Vedî, 21-22.

[111] Vedî, 36.

[112] Vedî, 38.

[113] Ostrogorsky, 221.

[114] Rivayetler arasında 200 ya da 400 gemilik donanma gönderildiği de geçmektedir. Bkz. Vedî, 31.; Aziz Ahmed, bu destek veren Bizans donanma kuvvetinin 400 gemiden oluştuğunu kaydetmektedir. Bkz. Ahmed, 27.

[115] Vedî, 31.

[116] Vedî, 38.

[117] Ahmed, 27; Tâlibî, 525.

[118] Ahmed, 27.

içinde barındıran Venedik filolarının desteğinin yanı sıra Benevento prensi Adelchis'in ve Gaete halkının sadakatli destekleriyle büyük bir ordu tesis etti.[119] Böylece, "*Bâri Sultanı*" diye adlandırılan Arap emirini düşürmek için Batılılar, aslında Avrupa üzerinden ilk haçlı ordusunu oluşturdular.[120] İmparator II. Louis komutasındaki bu haçlı ordusu, kendilerini geri püskürten ve bir hücum sırasında Monte Gargano'daki baş melek Mikail adına yaptırılan mabetteki hazineleri ganimet olarak alan Bâri Emiri Sûdan'ı nihayet yenmeyi başardı. Ama II. Louis, tüm bu yaptıklarına rağmen Emir Sûdan'ın, sözde dostu prens Adelchis ile birlikte Benevento'ya geri çekilmesine izin verdi.[121] Böylece Bâri, 30 yıl Müslümanların hâkimiyetinde kaldıktan sonra 258/871 yılında, haçlı kuvvetlerinin eline geçti.[122] Müslümanlardan ele geçirilen esirler ise, Kâbu ve Benevento şehirlerine nakledildi. Adelchis'le birlikte Benevento'ya gelen Emir Sûdan da burada esir edilerek II. Louis tarafından Kâbu'ya naklettirildi ve burada iki yıl boyunca hapiste tutuldu.[123]

Belâzürî, son Bâri Emiriyle ilgili diğer kaynaklarda geçen bilgilerden çok farklı olan şu bilgileri kaydetmiştir: "*Müferrec b. Sellâm'dan sonra yerine Sevran geçti. O, müminlerin emiri Mütevekkil-alellâh'a elçisini gönderdi ve kendisinin vali tayin edilmesini ve bir mektupla bildirilmesini halifeden istedi. Ancak elçisi dönmeden öldü. Bu sırada Muntasırbillâh da vefat etti. Onun halifeliği altı aydı. Onun yerine Mu'tasımbillâh geçti. Halife kendisinin azatlısı ve Mağrib valisi Otamış'a, Sevran'ı kendi bölgesine vali tayin etmesini emretti. Fakat Sevran'ın elçisi Sürremenraa'dan henüz ayrılmadan Otamış öldürüldü. Bunun üzerine halife, kendisinin azatlısı Vasıf'ı onun yerine geçirdi.*"[124]

Belâzürî, Müferrec b. Selam'dan sonra Sevran'ın emir olarak seçildiğini, onun da halifeden onay beklediğini nakletmiş ancak Sevran'ın faaliyetleri hakkında bilgi vermediği gibi Bâri Emirliği'nin akıbetine de değinmemiştir.

Müslümanların Bâri'deki hâkimiyetleri süresince, siyasi ve askeri yeteneğe sahip Müslüman emirler, yerel güçleri büyük bir maharet ve ustalıkla yönettiler. Ayrıca topraklarından geçip Filistin'e hac için giden Hıristiyanlara karşı hoşgörü ile yaklaşıp onlara gerekli kolaylıkları sağladıkları[125] gibi Oria'da bulunan zengin ve eğitimli Yahudi cemaatine de son derece samimi bir tutum sergilediler.[126]

Şâkiroğlu, Bâri Emirliği hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Bu devir, mücadeleler içinde geçmiş olmakla birlikte Bârî ve etrafı için aynı zamanda bir gelişme ve ilerleme dönemi olmuş, Müslümanlar, burada özellikle ziraî hayatı geliştirerek sulama işlerinde birtakım yenilikler yaparak, yöre ekonomisine hareketlilik, nüfus artışına da canlılık getirmişlerdir. Bu bölgenin konuşma dilinde hâlâ birtakım Arapça kelimelere rastlanılması ve şehirdeki kiliselerin çan kulelerinin Arap minaresi tarzında olması da, şimdilerde bile İslâm kültürünün etkisinin olduğunu göstermektedir.*"[127]

---

119 Cardini, 26; Tâlibî, 525.

120 Vedî, 32.

121 Cardini, 26.

122 Tâlibî, 525; Hasan, *History of İslâm,* I/592; Ahmed, 27; Durî, 96; Vedî, 32-33; Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72; Durant, 184. Mesud Hasan, bu emirliğin Benevento'daki İtalya prensi tarafından sonlandırıldığını kaydetmiştir.

123 Vedî, 33. Şâkiroğlu, Emir Sûdân'ın 261/875'te serbest bırakıldığını ve Taranto emîrinin hizmetine girdikten sonra kendisi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığını kaydetmiş (Bkz. Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.). Ancak Vedî, onun daha sonra bölge toprakları üzerinde yine etkin rol oynadığını kaydetmiştir. Bkz. Vedî, 41-42. Bu konuya ileride temas edileceği üzere, biz Vedi'nin kaydını dikkate alacağız.

124 Belâzürî, 337.

125 Dûrî, 96; Vedî, 26; Cardini, 25.

126 Cardini, 25.

127 Şâkiroğlu, "Bâri", *DİA,* V/72.

Dûrî, İtalya'da Arap Devleti'ni temsil eden Bâri Emirliği ile ilgili olarak şu hususa dikkat çekmiştir: Bâri Emirliği, bulunduğu konum gereği düşmanlarla çevrili olduğu için, kendilerini yekvücut koruma zorunluluklarının olduğunu hissetmeleri nedeniyle, Sicilya'daki gibi dâhili bir muhalefetle yüzleşmemişlerdi.[128] Yine sürekli civar bölgelere akınlar düzenledikleri için kendi aralarında muhalif kavgaların oluşmasına zaman ve meydan kalmamıştı. Zira bütün enerjilerini düşman kuvvetlerine karşı yönelttiler. Bu durumu, II. Luois'in ittifakla oluşturduğu büyük orduyla yaptığı saldırılara, büyük bir dirençle karşı koymalarında görmekteyiz.

9. ABDULLAH B. YA'KUB'UN GÜNEY İTALYA VALİLİĞİ (258/871)

Ağlebî Emiri Ebü'l-Ğaranik, Abdullah b. Ya'kub'u, Güney İtalya'daki Müslümanların hâkim olduğu yerlere vali tayin etti.[129] Muhtemelen Ağlebî yönetimi, bu tayinle İtalya üzerindeki yapılan akınların, hâkim yönlendiricilerinin Sicilya emirleri değil, kendileri olduklarını vurgulamak istiyordu. Vali Abdullah, 258/871 yılında Taranto'ya varınca, sefer için farklı yönlere birlikler gönderdi; bizzat kendisi de Salarno'yu kuşattı. Ancak o, bu faaliyetleri yürüttüğü esnada vefat etti. Onun vefatından sonra, kuşatmayı bir süre daha devam ettiren Arap kuvvetleri, Calabria bölgesine geri çekildi.[130]

10. İMPARATOR II. LOUİS'İN KÂBU YAKINLARINDA MÜSLÜMANLARA KARŞI BAŞARISI (260/873)

İtalya'daki prensliklerle birlikte Fransa İmparatoru II. Louis ile de ittifak yapan Bizans İmparatoru I. Basileios, Bâri'nin ele geçirilmesinden sonra müttefiki ile kısmi anlaşmazlık yaşadı.[131] II. Louis, kazandığı bu zaferden sonra Güney İtalya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştı. Fakat burada hâkimiyet kurma gayretlerinden hoşlanmayan Bizans İmparatoru I. Basileios[132] ile ilişkileri belli oranda soğudu.[133] I. Basileios, müttefiki ile olan ilişkilerinden endişelenince II. Louis'in Roma imparatoru unvanını taşıması hakkına da itirazda bulundu.[134]

Benevento Lombardileri arasında 258/871 yılında çıkan bir ayaklanmada İmparator II. Louis esir edildi. Bu arada Kayrevân emirinin Puglia'ya 20.000 kişilik bir keşif gücü göndermesi üzerine[135] Lombardlar, Arap tehlikesi yüzünden, iki ay mahpusluğundan sonra[136] onu serbest bıraktılar. II. Louis ise Müslümanlara saldırmayı ve İtalya'dan büyük bir toprak parçası elde etmek için hileli hücumlar yapmayı tercih ediyordu.[137] Kayrevân'dan gelen bu 20.000 kişilik güç, Calabria ile Campania'ya şiddetli bir saldırıda bulundular. Onlara karşı koyan II. Louis, saldırıyı durdurmaya çalıştı fakat başaramayınca kuvvetlerini toplayıp Güney İtalya'da hâkimiyeti altındaki topraklara geri döndü.[138]

---

128 Dûrî, 96. Tâlibî ise, Bâri Emirliği'nin Ağlebi Devleti ile siyasî bir alakasının olmadığını doğrudan Abbasi hilafetiyle münasebet kurduğunu kaydetmiştir. Bkz. Tâlibî, 501-502.

129 Dûrî, 101; Ahmed, 28; Tâlibî, 546.

130 Ahmed, 28; Tâlibî, 529. Tâlibî, Abdullah b. Ya'kub'un Capua Bölgesine hücumlarda bulunduğunu kaydetmesinin yanı sıra vefatını müteakip 259/872 yılında onun yerine Abdülmelik diye birisinin geçtiğini ve bu ismin Arap kaynaklarında bulunmadığını da kaydetmiştir. Bkz.Tâlibî, 531.

131 Vedî, 23; Tâlibî, 525-526.

132 Cardini, 26.

133 Tâlibî, 526.

134 Ostrogorsky, 221.

135 Cardini, 27; Savelli, 41.

136 Cardini, 27.

137 Ahmed, 28.

138 Cardini, 27; Savelli, 41; Tâlibî, 526.

Bu sırada İtalya'yı heyecanlandıran bir tehdit daha ortaya çıktı ki, bu da Arap ordusunun, Sicilya emiri komutasında Salerno önlerinde ortaya çıkmasıydı. Buraya çıkan Arap ordusu, Napoli, Kâbu ve Benevento kıyılarına hâkim oldu. İmparator II. Louis'in, Napoli, Kâbu ve Benevento yönetimlerine yardım etmesi sonucu, 260/873 yılında müttefik Hristiyan kuvvetler Kâbu yakınlarında Araplara karşı galip geldiler. Şayet bu yardım olmasaydı neredeyse Kâbu, Araplar tarafından fethedilecekti.[139] Daha sonra II. Louis, Lombardların Gastald diye adlandırdıkları Bâri hâkimi ile bir antlaşma yapıp Frank hükümdarlığını yürüttüğü Beneventon'a döndü. Bu arada, Kâbu şehrinin seçkinleri ile irtibat kuran esir Bâri Emiri Sûdan, Kâbu halkına, İtalya topraklarında hükümranlığını sürdüren ve o esnada Kâbu'da bulunan Kral II. Louis ile ilgili uyarıda bulundu. Kral hakkında Emir Sudan'ın söylediklerini teyit eden seçkinler, Kral II. Louis'ten kurtulmak için ihanet edip ona isyan ederek şehri ele geçirdiler. Bu sırada Kral II. Louis 262/875 yılında Kâbu'da öldü.[140] Kâbu'da ölen II. Louis'in, isyancılar tarafından mı öldürüldüğü yoksa farklı nedenlerle mi öldüğü hususunda da açık bir bilgi edinilememiştir.

Bu isyan neticesinde şehrin hâkimiyetini ellerine geçiren halk, II. Louis'in taraftarlarını beldelerine dönmeye mecbur ettiler. Kâbu seçkinleri, esir Bâri Sultanının, onları isyana teşvik ederek özgürlüklerini kazanmalarına sebep olmasına karşılık, onun bölgeden ayrılıp hızlıca Kuzey Afrika'ya dönmesini sağladılar. Ancak Bizans kaynakları, Kâbu'da krala karşı gerçekleştirilen isyanı ve sonucunu, kralın kısa görüşlülükle itham olunacağı düşüncesiyle reddetmektedirler.[141]

Vedî, esirlikten kurtulan Sultanın, Kâbu ve Beneventon'u kuşatma altına aldığını, bu iki şehrin hâkimlerinin de II. Louis'ten yardım istediğini; II. Louis'in de, Müslüman Arap sultanı ile onların seçkinlerinin daha önce kendisine karşı birleştiklerini bildiği için, yardım taleplerini reddettiğini, bunun üzerine onların da Bizans İmparatorundan yardım istediklerini kaydetmiştir. Yine Vedî, Müslümanların saldırılarından kurtulmak için bunu bir fırsat bilen Bizans İmparatorunun hemen onlara yardım gönderdiğini, bu durumu fark eden Müslüman Arap Sultanının ise geri çekilerek Tunus'a döndüğünü, bu şekilde tam da I. Basileios'un istediği gibi, bölgeyi hâkimiyeti altına alma isteğinin de bu yardımlar sayesinde gerçekleştiğini[142] kaydetmiştir.

11. LOMBARDLARIN ARAPLARLA ANTLAŞMASI (262/875)

Araplar, 259/872 yılından itibaren İtalya Yarımadası'ndaki seferlerini artırarak devam ettiriyorlardı. Benevento prensi Adelchis ve onun Lombard ordusu, Frank krallığını Benevento'da yürüten II. Louis'in 262/875 yılında ölümünden sonra, yarımadaya yayılan Arapların ordusuyla tekrar karşılaştı ancak Adelchis ve ordusu başarı elde edemedi. Bu arada başlarında Emir Osman'ın olduğu yeni bir Arap kuvveti, Benevento'nun çeşitli bölgelerine sefer yapmak için Taranto'ya gelip Volturno vadisindeki Alife ve Telese şehirlerini ele geçirdi. Bunun üzerine Lombardlar, Bizans'tan yardım istedi ancak Adelchis, Bizans'a tabi olmaktan korkup Araplarla barış yaptı.[143]

Yapılan antlaşma, muhtemelen bir mütareke mahiyetindeydi. Ancak burada dikkat çeken durum şudur: Müslüman Arapların bölgedeki tutumu, Bizans'ın tutumundan daha iyiydi ki, bölge halkı, Bizans'a tabi olmaktansa düşmanları olan Araplarla antlaşmayı tercih ettiler. Ya da Benevento prensliği, burada çok güçlü bir şekilde hâkimiyet sağlayamayan Arapları, bu antlaşmayla geçiştirip daha sonra bölgenin hâkimi olacaklarını düşünmüş olabilir. Diğer yandan Bizans'ın yapacağı yardıma karşılık, Bizans'a tabiiyetleri söz konusu olabilirdi ki, bu durum da onlar için bir daha bağımsız hareket edememeyi doğurabilirdi.

---

139 Dûrî, 100;Cardini, 27.

140 Vedî, 33, 35.

141 Vedî, 36.

142 Vedî, 42.

143 Tâlibî, 561; Ahmed, 28.

12. ROMA İLE YAPILAN ANTLAŞMA VE PAPALIĞIN VERGİYE BAĞLANMASI (267/880)

Müslüman Araplar için İtalya Yarımadası'ndaki son kale olan Taranto, yarımada içlerine düzenlenecek akınların hareket merkezi konumundaydı. Müslüman Araplar, buradan Puglia ve Campania'nın bulunduğu toprakları Volturno'ya kadar tehdit edebiliyorlardı.[144] Taranto şehrinden akınlara çıkan birlikler, geri dönmek mecburiyetinde kaldıklarında kendileri için merkez üs vazifesi gören bu şehre dönüyordu. Bu sırada gerçekleştirdikleri en önemli akınlardan birisi ise Roma sınırlarına yapılanıydı. Araplar, 263/876 yılında yaptıkları bir akın sırasında, Campania'ı talan ederek, Roma sınırlarını üçüncü kez tehdit ettiler. Roma şehrinin civarında bulunan köyleri yağmalayıp orada karışıklıklar çıkarmaları üzerine Papa VIII. John (259-269/872-882) zor durumda kaldı ve bu saldırıları durdurmak için[145] yıllık 25.000 Mancusi (25.000 dolar kadar) cizye ödemeyi kabul etti.[146] Papalığın iki yıl vergi ödemeyi kabul etmesi, Hıristiyan batı dünyasını çok ürküttü.[147] Bu durum Papa VIII. John'un, Roma'yı savunmak için Frank kralı Kel Şarl'ı çağırmasına neden oldu.[148]

267/880 yılında Roma Piskopos'u Atanasio'nun yardıma çağırdığı Arap kuvvetlerinin, zamanla burada olay çıkarıp İtalya'nın güneyinde tahribat yapmaları üzerine, Papa VIII. John, önce Araplarla yaptığı Salarno ve Kâbu antlaşmasını feshedip, ardından kiliseye karşı aforozu ilan etmek mecburiyetinde kaldı.[149]

13. BİZANS'IN GÜNEY İTALYA'YI HÂKİMİYETİ ALTINA ALMA ÇABASI (263-273/876-886)

Bizans, doğuda imparatorluğunun sınırlarını genişletip sağlamlaştırdıktan sonra yönünü batıya yani Güney İtalya'ya çevirdi. Bizans, hiçbir zaman İmparatorluğun İtalya üzerindeki haklarından vazgeçmemişti. Şarlman oğullarından sonra imparatorların zayıflığı ve yarımadanın Lombard prensleri arasında bölünmüşlüğü, İtalyan anarşisi ve gittikçe büyüyen Müslüman tehlikesi, I. Basileios'a yarımadada müdahale ve ihtiraslarını gerçekleştirmek için istediği fırsatı verdi. İmparator, bütün Akdeniz'de Bizans'ın itibarını düzeltmek, Adriyatik'ten ve Tirene denizinden Müslüman korsanlarını kovmak, Afrika ve Sicilya Arapları ile mücadele etmek istiyordu. Bu çerçevede batıda faal bir politika yürütmeye başladı ve Adriyatik'te düzeni sağlamak için hemen Venedik'le ittifakı tazeledi.[150]

II. Louis'in ölümünü müteakip, yalnız kalmış Güney İtalya prenslerinin, Araplara karşı Rumlardan yardım talep etmeleri üzerine,[151] 263/876 yıllarında Bâri'yi ele geçiren I. Basileios'un İtalya'yı fetih için gönderdiği Bizans kuvvetleri, 267/880 yılında Taranto'yu Arap kuvvetlerinden aldı. Yani Müslümanların Taranto'daki emirliğine son verdiler. Ancak daha önce ele geçirdikleri Bâri'ye iyice yerleşen Bizans kuvvetleri,[152] Adriyatik kıyıları boyunca sürekli akınlarda bulunan Müslümanların, Comacchio ve Grado'ya kadar ilerlemelerine engel olamadılar.[153]

---

144 Cardini, 27.

145 KürdAlî I/274; Dûrî, 99; Tâlibî, 565-566; Kurtuluş, "Avrupa/Kıtada İslâmiyet", *DİA,* IV/152.

146 Durant, 184; Dûrî, 99; Ahmed, 28; Kurtuluş, "Avrupa/Kıtada İslâmiyet", *DİA,* IV/152; Karlığa, 159.

147 Karlığa, 144; Kurtuluş, "Avrupa/Kıtada İslâmiyet",*DİA,* IV/152.

148 Dûrî, 99-100; Tâlibî, 565. Karlığa, Papa'nın Bizans İmparatorundan yardım istediğini kaydetmiştir. Bkz. Karlığa, 159.

149 Ahmed, 28.

150 Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev.:A. Göke Bozkurt), İstanbul 2006, s. 89.

151 Savelli, 41.

152 Bailly, 155; Tâlibî, 561-562.

153 Cardini, 27.

Bizans kuvvetleri, İtalya'nın güneyinde Müslümanlara karşı galip geldi ve Müslüman kuvvetlerinin İtalya topraklarındaki hâkimiyet mücadelelerini durdurdu.[154] Bizans, 268/881 ve 274//887 yılları arasında fetret dönemi yaşayan Apolia bölgesinin de bir kısmını hâkimiyetleri altına aldı. Güney İtalya'da askeri faaliyetleri sürdüren Bizans kuvvetleri, 270/883 yılından sonra Nikephoros Phokas'ın saldırılarıyla Kurati vadisi hariç Calabria'yı yeniden ele geçirdiler.[155] Daha sonra Bizans'ın meşhur komutanı Nikephoros Phokas, çok sayıdaki komutanıyla birlikte Severina ve Amentia şehirlerini kuşattı.[156] Amacı, siyasî olarak da bu bölgelerde, Bizans'ın hâkimiyetini sağlayıp Arapların buradan çıkarılması için gerekeni yapmaktı. Böylece Müslümanların birbirleri ile münasebet kurmaları engellenmiş olacak, Kuzey Afrika ve Güney İtalya Müslümanlarının arasındaki bağlantı kesilmiş olacaktı.[157]

Bizanslılar, bu kuşatmayla birlikte Salerno civarında karışıklık çıkarınca Salerno prensi, Bizans'a karşı daha önceki emirlerini yani Arapları yardıma çağırdı[158] fakat Bizanslı Rumlar, onların Sicilya'dan ayrıldıklarını haber alınca oraya çok büyük bir ordu gönderdiler. Gönderilen bu yardım gücüyle karşılaşan Bizans güçleri, şiddetli savaştan sonra Seberiye'yi ele geçirince buradaki Müslümanlar aman dileyerek çıkmak zorunda kaldı.[159] Daha sonra Bizans kuvvetleri, Amenta'ya döndü ancak buradaki gayretleri Bizans komutanına oraya hâkim olma başarısını getirmedi.[160]

Bizans kuvvetleri, 272/885 yılında Müslümanlara galip geldikten sonra Calabria bölgesini geri alıp buraya yerleştiler.[161] Bölgedeki Lombard prenslerine de Bizans İmparatorluğu'nun himayesini kabul ettirdiler. Daha sonra burada Longobardi ve Calabria eyaletlerini kurarak Bizans'a bağladılar.[162] I. Basileios, İtalya'da hâkimiyeti altındaki toprakların savunulması için lombardların hâkim olduğu Bâri ve Calabria'nın başkenti Rio'yu güçlendirdi.[163]Böylece İmparatorluğun büyük kumandanı Nikephoros Phokas'ın idaresinde güçlü ve başarılı bir Bizans taarruzu, aşağı İtalya'da Bizans hâkimiyetini tesis edip ve bölgeye yeniden kuvvetli bir şekilde yerleşmesini sağladı.[164] Diğer taraftan iç denizdeki Bizans'ın gücünü de perçinleştirdi.[165] Bundan sonra birbirleriyle kavga eden küçük İtalyan devletleri arasında hâkim güç artık Bizans oldu.

Bizans'ın İtalya topraklarında yeniden güçlenmesini dikkatinden kaçırmayan Roma, Müslüman Araplara karşı yardım isteyebileceği bu büyük devleti arkasına almayı düşündü. Nitekim Arapların İtalya kıyı bölgesine durmadan yaptıkları akınlarla tehlikeye düştüğünü gören Roma, Bizans İmparatorundan yardım istedi.[166] Diğer prensliklerde olduğu gibi Roma'nın talebini de fırsata dönüştüren İmparator, oraya hemen yardım gönderdi.

154 Dûrî, 101.

155 Ahmed, 29; Tâlibî, 560.

156 İbnİzârî, Muhammed el-Merrâküşî (ö. 695/1295), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüsve'l-Mağrib*, I-IV, (Tahkik: L. Provençal, G. S. Colin), Beyrut 1983, I/120; Ayrıca bkz. Vedî, 76; Tâlibî, 560.

157 Vedî, 76; Tâlibî, 560.

158 Ahmed, 29; Tâlibî, 560.

159 İbn İzârî, I/120; Seâlebî, 244-245; Tâlibî, 562; Vedî, 76. İbnİzârî, oradan güven içinde çıktıklarını kaydetmiştir. Bkz. İbn *İzârî, I/120.*Vedî, "zikredildiğine göre, Müslümanlar bu savaşta büyük yenilgi almışlardı. Bizanslılar da bu savaşta yetmiş bin kişiyi öldürmüşler ve elli bin kişiyi denize batırmışlardır." Bkz. Vedî, 76.

160 Vedî, 76; Tâlibî, 562.

161 Dûrî, 101; Ahmed, 29.

162 Diehl, 89; Vedî, 77-78; Tâlibî, 562.

163 Vedî, 78.

164 Ostrogorsky, 222.

165 Bailly, 155.

166 Ostrogorsky, 222.

Roma'nın talebi üzerine Bizans'ın gönderdiği bu yardım kuvvetleriyle savaşmak zorunda kalan Sicilya Müslümanları, bu savaşta hezimete uğradı. Bizans ise bu galibiyetiyle Napoli'yi eline geçirdi ve eskiden olduğu gibi buraya vali gönderdi.[167] Bu suretle I. Basileios, batıya döndükten sonra meşhur komutan Nikephoros eliyle İmparatorluğun Güney İtalya'daki hâkimiyetini 300 yıl sonra geri döndürdü.[168]

Nikephoros Phokas'ın 272-273/885-886 yıllarındaki galibiyetleri karşısında gerileyen ve bir süre duraklayan Araplar, üç yıl boyunca içlerindeki ayrılıkları ortadan kaldırmaya çalıştılar ve harici güçlere karşı saldırı için bir de donanma hazırladılar. Araplar, bu donanmayla, Calabria saldırılarına cevap vermek üzere harekete geçip 275/888 yılında başlattıkları yeni bir operasyonla, Bizans donanmasını Reggio yakınında büyük bir hezimete uğrattılar. Arapların bu başarısı şehrin sakinlerini korkudan kaçmak zorunda bıraktı.[169] Bir başka Bizans donanmasının yardıma gelişiyle birlikte, korkudan kaçan Reggio şehri sakinleri cesaretlenip Bizans'ın ordusuyla birlikte Araplara karşı hücuma geçtiler. Milazzo sularında cereyan eden bu savaşta yenilgiye uğrayan Arap kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Araplar, daha sonra Calabria'nın içlerine girmek için bir süre daha akınlara devam ettiler ancak başarılı olamadılar.[170]

Sicilya emiri II. İbrâhim'in İtalya Yarımadasına yaptığı son akınla (289/902), burada yeniden hâkimiyet ümidi belirdi. Ancak Cosenza kuşatması sırasında II. İbrâhim vefat etmesi üzerine onun yerine emir olarak geçen torunu Ebû Mudâr Ziyâdetullah, şehir halkıyla antlaşma yapıp Sicilya'ya geri dönünce bu ümit kayboldu. Böylece, Ağlebîler dönemi için, Müslümanların İtalya fetihleri sona ermişti.

Ostrogorsky'nin kaydettiğine göre; Araplar, Sicilya Adası'ndaki son kale olan Tabermin'i (289/902) ele geçirdikten sonra, Bizans topraklarıyla çevrili olan Ege denizine hâkim oldular ve buradaki adalara ve Adriyatik kıyılarına akınlar düzenleyerek buraları tahrip ettiler. Ayrıca 291//904 yılında Trablus emiri Leon, İstanbul'dan sonra Bizans için en önemli şehir olan Selanik'e üç günlük kuşatmadan sonra 31 Temmuz 292/904'te girdi ve çok sayıda esir ve muazzam bir ganimet ele geçirerek çekilip gitti.[171]

Araştırmamız esnasında kaynaklarda ve araştırma eserlerinde rastlayamadığımız Ostrogorsky'nin naklettiği bu bilgilere göre: II. İbrahim'den sonra Bizans'ın Avrupa'daki topraklarına akınlar devam etmiş (289-291/902-904); ancak bu akınların Sicilya Araplarınca yapılıp yapılmadığına açıklık getirilmemiştir.

14. GARİGLİANO EMİRLİĞİ (269-312/882–915)

Müslümanlar, yıllık vergi ödemesi şartıyla Roma ile yapılan antlaşmanın bozulmasından sonra Güney İtalya toprakları üzerinde akınları sürdürmeye devam ettiler. Campania'ya akınlar düzenledikleri bu sıralarda Capua ve Salerno gibi yerel yönetimlerle ittifak kurdular. Roma Başpiskopos'unun denetimindeki topraklara ulaşıp onu haraç vermeye zorladılar. San Vincenzo al-Volturno ve Montecassino manastırlarını yıktılar.[172] Akabinde Garigliano nehri üzerindeki Monta Garigliano şehrini ele geçirerek 269/882 yılında Liri'nin ağzında, Roma şehrini gözaltında tutabilecekleri bu yerde, kurucuları, emirleri ve faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız bir İslâm Emirliği kurdular.[173]

Bu emirlik, Araplar için Batı kısımda ve Güney İtalya'nın civar bölgelerini tehdit etmek hususunda hareket merkezi olarak temel teşkil etmişti.[174] Üstelik İtalya'nın güneyinde

167 Vedî, 74.

168 Vedî, 78.

169 Ahmed, 29; Tâlibî, 564.

170 Rızzıtano, "Kıllawrıya", V/105.

171 Ostrogorsky, 240.

172 Cardini, 27; Durant, 184; Tâlibî, 568-569.

173 Vedî, 79; Cardini, 27; Dûrî, 100; Tâlibî, 568.

174 Dûrî, 100.

olmalarından dolayı Papalık mülkünü de tehdit etmekteydiler.[175] Diğer taraftan buradaki Müslümanlar, 277/890'da Farfa manastırını tahrip ettikten sonra Aniove Tivoli şehirlerini kuşatıp, biri Saracinesco diğeri de Ciciliano'daki Sabin dağlarında olmak üzere Roma'nın çevresinde iki askerî garnizon kurdular.[176] Burada hâkimiyet kuran Müslümanların bu konumu, 34 yıl sürmüştür.[177]

İtalya'daki fetihler, Ağlebî Devleti›nin ve Sicilya'nın siyasî hâkimiyetlerine her yönden bağlılık arz ettiği için[178] Kuzey Afrika ve Sicilya'daki sıkıntılar, İtalya'daki Arap fetihlerinin durmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı buraya güçlü bir şekilde yönelemeyen Müslüman Araplara mukabil, bütün gücüyle batıya yönelmiş olan Bizans, bunu fırsat olarak görüp Bâri ve Taranto'nun tamamı üzerinde hâkimiyet kurmaya güç yetirerek durumu çok iyi değerlendirmiştir. Ve Ağlebîler Devleti'nin yıkıldığı tarihte (296/909); Müslüman Arapların elinde Garigliano'daki emirlik haricinde İtalya'da başka bir yer kalmamıştı.

Papalık kuvvetleriyle Rum ve Germen İmparatorluğu'nun birleşik kuvvetleri, 313/916 yılında Garigliano'da Müslüman Arapları yenince,[179] Romalıların bu kâbusu da sona ermiş oldu.[180] Böylece Müslüman Arapların bu topraklar üzerindeki yaklaşık bir asır süren akınları ve kısmi hâkimiyetleri de son buldu.[181] Müslümanların buradaki varlığı, Ağlebî Devleti'nin yıkılışından sonra Bizans ve İtalya kuvvetlerinin oraya hâkimiyet zamanına kadar devam etti.[182]

SONUÇ

İlk dönem İslam fetihlerinin son halkasını teşkil eden Sicilya ve Güney İtalya'nın fethi, Kuzey Afrika'dan hareket eden Müslümanların 216/831 yılında Sicilya'nın önemli bir şehri olan Palermo'yu başkent yapmalarından sonra gerçekleşmiştir.

Müslüman Araplar, bir taraftan Sicilya Adası'nın tamamını ele geçirmek için akınlar gerçekleştirirken diğer taraftan da İtalya topraklarına akınlar düzenliyorlardı. Bu akınlar sırasında İtalya topraklarında yönetim, birçok prensliğe ayrılmış ve bu prenslikler de birbirleriyle anlaşmazlık içindeydi. Müslümanların gücü ve faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olan bu prensliklerden Napoli Düklüğü, muhaliflerine karşı Sicilya Müslümanlarını yardıma çağırdı. Daha önce İtalya topraklarına akınlarla giren Sicilya'daki Müslümanlar, bu talebi fırsata dönüştürüp bu vesileyle güçlerinin bir kısmını İtalya Yarımadası'na yerleştirdiler.

Güney İtalya'nın bazı bölgelerinde kısmi hâkimiyeti olan Bizans İmparatorluğu da gücünü farklı bölgelere yönelttiği için bölgede Müslümanlara karşı koyacak ciddi bir güç mevcut değildi. Dolayısıyla İtalya Yarımadası'ndaki yönetimlerin parçalanmışlığıyla; Bizans'ın askeri ve siyasi faaliyetlerini diğer bölgelere yoğunlaştırmış olması, Müslümanların buraya yerleşmelerini kolaylaştırmıştı. Zira Bizans, Anadolu topraklarında Abbasî Devleti'nin; Batı'da, Sicilya Adası'nda hâkimiyet kurmaya çalışan Kuzey Afrikalı Müslümanların hücumlarıyla karşılaşmakta ve Balkanlarda da Bulgar güçleriyle mücadele etmekteydi. Bu sebeplerden dolayı Müslümanlar, kısa zamanda İtalya Yarımadası'ndaki bazı şehirlerde hâkimiyet tesis ettiler. Bu hususu, 226/840 yılında Taranto'da, 227/841 yılında Bâri'de kurulan emirliklerde müşahede etmekteyiz. Bu emirlikler, İtalya Yarımadası üze-

175 Vedî, 79; Tâlibî, 568.

176 Karlığa, 159; Tâlibî, 565.

177 Vedî, 79; Tâlibî, 569.

178 Dûrî, 101-102.

179 Durant, 184; Dûrî, 100; Vedî, 79.

180 Cardini, 27.

181 Durant, 184,

182 Dûrî, 100.

rinde kendi güçleriyle fetihler gerçekleştirmeye başladılar. Ancak üstesinden gelemeyecekleri müttefik kuvvetlerle karşılaştıklarında Sicilya yönetiminden veya Kuzey Afrika'daki Ağlebî Devleti'nden yardım alıyorlardı.

İtalya Yarımadası'nda kurulmuş olan özellikle Bâri Emirliği, kısa zamanda kuzey yönünde Roma'yı; doğu tarafında Dalmaçya kıyı şehirlerini tehdit edecek güce erişti. Hatta Fransa kralı II. Louis ve onu yardıma çağıran bölge prensliklerinin ve bunlara dâhil olan Bizans kuvvetlerinin de katıldığı büyük orduyu hezimete uğrattı. Fransa, Roma, Bizans, Venedik, İtalya prenslikleri ve Dalmaçya kıyısındaki şehirlerin ordularının katılımıyla oluşan haçlı birliği ordusu, bu emirliğe ancak son verebildi.

Güney İtalya bölgesinde hâkimiyet tesis edip kuzey yönlü fetih hareketlerinde bulunan Taranto Emirliği (226-266/840-880) ile Roma yakınında egemenlik kurup Roma'nın hareket sahasını daraltan Garigliano Emirliği (268-312/882-916) de yine haçlı ordusunun saldırılarıyla sona erdi.

Bunların yanı sıra Sicilya Adası'ndaki Müslümanların, doğrudan Roma üzerine yaptığı akınlar ve Roma'yı kuşatmaları, Taranto Emirliği'nin yardımıyla Roma'yı vergiye bağlamaları, koca imparatorluklara kıyasen, bu yönetimlerin asla küçümsenemeyecek başarılarıydı. Çünkü bu başarı, bütün Hıristiyan dünyasını ayağa kaldırmış ve onların ittifak kurmalarına sebep olmuştu. Bu sebeple Durant bu olayı, "Milyonlarca insanın kaderinin etkilendiği"[183] büyük bir olay olarak yorumlamıştır. Evet, belki o gün Roma teslim alınmış olsaydı, Hıristiyanlık dinînin ve mensuplarının kaderi gerçekten farklı olabilirdi. Bu fetihle bölgenin Hıristiyan halkı, diğer fethedilen bölgelerde –İran, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs vb.- olduğu gibi galiplerin dinine yönelip İslâmiyet'i benimseyebilirlerdi. Eğer o zaman Roma alınsaydı; belki Müslümanlar, o şevkle Endülüs'teki Müslümanların da harekete geçmesini sağlayarak Avrupa'nın tamamını fethe kalkışabilirlerdi. Kostantiniyye'yi de batı yönünden kuşatabilirlerdi. Muhtemelen Durant bu sebeple, bu olayın, milyonların kaderinde etkili olduğunu dile getirmekteydi.

Kaynaklarımız, Müslümanların, buradaki siyasi hâkimiyetleri süresince, bölgenin diğer yerlerini ele geçirme gayesiyle akınlar yaptığını, dolayısıyla hâkimiyet sahalarını genişletme çabasında olduklarını kaydetmektedir. Ancak konumuz Müslümanların fetih hareketi olunca doğal olarak fethedilen bölgelerdeki İslamlaşma sürecine de temas etmemiz gerekmektedir.

Kaynaklarımızda, Güney İtalya'daki Müslüman emirliklerin, hâkimiyet tesis ettikleri bölgelerdeki gayrimüslim tebaasına yönelik açık bir şekilde İslâmi tebliğ faaliyetine rastlayamadık. Aynı şekilde bölge halkından da kayda değer bir şekilde bireysel ya da kitlesel olarak Müslüman olanların bilgisine de rastlayamadığımızı ifade etmeliyiz. Pek tabii bölge halkından, kendileriyle savaşarak buraya giren bir toplumun dinîni hemen benimsemelerini beklemek pek makul gözükmemektedir. Ancak bölge halkından, buraya neden gelindiğini neden bunca savaşların yapıldığını sorgulayacak bir kitlenin de olacağı muhakkaktır. Bunun yanında kendileriyle kırk elli yıl birliktelik sağlanarak iç içe yaşandığı dönemleri de göz önünde bulundurursak buraya kadar gelip bu mücadeleleri göze alan halkın dinînden ve bu dinî yaşayışlarından hiç etkilenme durumu olmamış mıdır? Buna bağlı olarak İslâm'ı din olarak seçenlerin olup olmadığı gibi sorular da akla gelmektedir. Bu durum bizi başlıca şu iki sonuca götürmektedir: Birincisi, buraya kadar canları pahasına mücadele ederek gelen ve geçici de olsa burada hâkimiyet kuran bu Müslüman kitlenin onlara İslâm'ı götürmemiş olmasıdır. Bu durum bizce makul gözükmemektedir. İkincisi ise Müslümanlar, uğrunda mücadele ettikleri dinlerini onlara sözlü ve fiili olarak tebliğ ettiler ancak bölge halkı, kendi dinlerine sıkı bir şekilde bağlı oldukları için bunu kabul etmeyip kendi dinlerinin muhafazası için Müslümanlarla mücadele ettiler. Hatta onları yok etmek veya topraklarından çıkarmak için her türlü ittifakı bile göze aldılar. Buradaki

[183] Durant, 184-185.

halkın İslâm'ı seçmemesine bir başka etken olarak da Hıristiyanlık dinînin merkezi konumundaki Papalığın burada olmasını sayabiliriz. Papalığın, bölge halkıyla yakın temasının olması ve halka sürekli dinî hatırlatmalarda bulunması, ayrıca dinlerini korumaları için savaşlara teşvik etmiş olması, bölge halkının İslâm'a mesafeli durmalarına neden olmuş olmalıdır. Aralarında ciddi ayrılıklar bulunan Ortodoks ve Katolik mezheplerine mensup bölgedeki tüm Hıristiyan devletleri, Müslümanlara karşı bir araya getirerek haçlı ordusu kurması da -günümüzde de olduğu üzere- Papalığın fonksiyonunun büyük olduğunu göstermektedir. Papalığın bu etkin fonksiyonu da, yerli halk arasında İslâm'ın yayılamamasının nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslümanların, hâkimiyetleri altındaki kişilere hoşgörüyle yaklaşıp cizye karşılığı din hürriyeti tanımaları da bölge halkının kendi dininde kalmasında göz ardı edilemeyecek bir durumdur.

Güney İtalya'da kurulan Müslüman emirliklerin, İslam dünyasındaki kültür ve medeniyeti Sicilya'dan alıp Avrupa'ya nakletmede köprü vazifesi gördüğü de bir vakıadır. Dolayısıyla Avrupa medeniyetinin teşekkülüne dolaylıda olsa katkıda bulunduğunu ifade edebiliriz. Ancak hangi hususlarda doğrudan hangi hususlarda dolaylı etkili olduğu bir saha araştırmasını gerektirir ki bu husus araştırma konumuzun dışındadır.

Yaklaşık olarak IX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan Güney İtalya'daki Müslüman fetihler, her ne kadar da kısa sürede başarı göstermişse de Hristiyan dünyası, Papalığında etkisiyle haçlı orduları tesis edip ciddi mukavemetle buradaki Müslüman fetih hareketlerine X. Yüzyılın ilk çeyreğinde son vermişlerdir.

KAYNAKÇA

1. Abbâdî, Ahmed Muhtâr - Sâlim, Abdulaziz, *Târîhü'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyyetifi'l-Mağrîb-ve'l- Endelüs*, Beyrut 1969.
2. Abdülaziz b. Abdullah, "el-Esâdîlü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyyetifi'l-Bahri'l-Ebyadi'l- Mütevassidi'l-Ma'rûfibi'l-Bahri'ş-Şâmive'l-Ğarbi", *Mecelletü't-Târîhi'l-Arabiyyi*, I/1220, (el-Mektebetü'ş-Şâmile 3.28).
3. Ahmed, Azîz, *Târîhu Sıkıllıyyeti'l-İslâmiyyi*(Ta'rib: Emin Tevfik et-Taybî), (Dârü'l-Arabiyyili'l-Kitâb), Tunus-Tarablus 1980.
4. Ana Britannica; (Hürriyet Yayınları) İstanbul 1994.
5. Azimli, Mehmet, "Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri" İstem*, Sayı: XVI*, Konya 2010.
6. Bailly, Auguste, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi* (çev.: Haluk Şaman), İstanbul 2006.
7. Belâzürî, Ahmed b.Yahya(ö. 279/892), *Fütûhü'l-Büldân* (Tahkik: Rıdvân Muhammed Rıdvân), Mısır, 1350/1932 (Selahaddîn el-Müneccid neşrinden Türkçeye çev.: Mustafa Fayda), Ankara 1987.
8. Berekât, Vefik, *Fi'l-Harbi'l-Bahriyyetifi't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmiyyi*, Câmiatü'l-Haleb 1995.
9. Boyunağa, Yılmaz, *Tebliğinden Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul 1985.
10. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (Milliyet Gazetecilik A.Ş.), *"İtalya",* İstanbul 1986, XII/5961.
11. Cardini, Franco, *Avrupa ve İslâm*, (çev.: Gürol Koca), İstanbul 2004.
12. Çıvgın, İzzet, *Ortaçağ Tarihi*, Ankara 2008.
13. Demirci, Kürşat, "Avrupa/Din", *DİA*, IV/132-135, İstanbul 1991.
14. Demirci, "Ortodoksluk", *DİA*, XXXIII/409-414, İstanbul 2007.
15. Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev.: A. Göke Bozkurt), İstanbul 2006.
16. Durant, Will, İslâm Medeniyeti, (çev.: Orhan Bahaettin), İstanbul Ts.

17. Dûrî, Takıyyüddin Ârif, *Sıkılliyetu Alâkâtuhabi-Düveli'l-Bahri'l-Mutavassıti'l-İslâmiyyimine'l-Fethi'l-Arabi Hatta Gazvi'n-Normandi: (212–484/827–1091*). (Vizâretü's-Sekâfeve'l-İ'lâm), Beyrut 1980.
18. ed-Dûrî, Abdulazîz, "Divan", *DİA*, IX/377–381, İstanbul 1994.
19. Ebû Halîl, Şevki, *Fethu Sıkılliye (Bi Kıyadeti'l-Faqih el-Mücahid Esed b. Furat),*Dımaşk 1998.
20. Gregory, Timothy E., *Bizans Tarihi*, (çev.: Esra Ermet), İstanbul 2008.
21. Hasan, Mesud, *History of Islam (Classical Period 571-1258*), Pakistan 1987.
22. Hitti, Philip K., İslâm Tarihi (çev.: Salih Tuğ), I-IV, İstanbul 1989.
23. Hodgson, M.G.S., İslâm'ın Serüveni (çev.: Heyet), I-III, İstanbul 1993.
24. İbnü'l-Esîr, Ebü›l-Hasen Ali b. Muhammed b. Esir (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh,* (Tahkik: Ebü'l-Fidâ Abdullah Kâdi), I-XI, Beyrut 1407/1987.
25. İbn Haldûn, Adurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede-i ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsâruhum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, (Tahkik: Halil Şehade, Süheyl Zükkâr), I-VIII, Beyrut 1421/2001.
26. İbn İzârî, Muhammed el-Merrâküşî (ö. 695/1295), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib,* I-IV, (Tahkik: L. Provençal, G. S. Colin), Beyrut 1983.
27. İzzet Hasan, «Esâletu›t-Turâsi›s-Sekâfiyyi›l-Arabiyyi», Mecelletü't-Târîhi'l-Arabiyyi, Kitap I/441.
28. Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Ankara 2004.
29. Karlığa, Bekir, İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, İstanbul 2004.
30. Kavas, Ahmet, "*İtalya/Tarih*" *DİA*, XXIII/446, İstanbul 2001.
31. Komisyon (Mısır İslâmi Araştırmalar Komisyonu), İslâm Tarihi, (çev.: Ayhan Çakıroğlu, Gözden geçiren ve Takdim eden: Ahmet Ağırakça), İstanbul 2010.
32. Kurtuluş, Rıza, "Avrupa/Kıtada İslâmiyet-",*DİA*, IV/151-152, İstanbul 1991.
33. Kürd Ali, Muhammed, *el-İslâm ve'l-Hadâratü'l-Arabiyy*e, Kahire 1968.
34. Medenî, Ahmed Tevfik, *el-Müslimûne Cezîretü's-Sıkılliya ve Cenûbi İtalya*, Cezayir 1968.
35. Medvî, Muhammed el-Arûsi, *el-Hurûbü's-Sâlibiyyefi'l-Maşrikve'l-Mağrib*, Tunus 1982.
36. Miranda, Ambroxio Huıcı, "The Iberıan Penınsula and Sıcıly", The Cambridge History of İslâm, (Edited: by P. M. Holt, Ann K.S. Lambton, Bernard Lewıs), Cambridge University Press, 2008.
37. Moreno, Martino Mario, *el-Muslimûne fî Sıkıliye*, Menşurâtü'l-Camiati'l-Lübnaniye-Kısmü'd-Dirâseti't-Târîhiyyi, IV, (II. Bsk.), Beyrut 1968.
38. Mûnîs, Hüseyin, *Atlasu Târîhi'l-İslâmi*, Kahire 1987/1407.
39. Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev.: Fikret Işıltan), (TTK Yay.), Ankara 2011
40. Özaydın, Abdülkerim, "Ağlebîler", *DİA*, I/475-477, İstanbul 1988.
41. Rahman, H.U., İslâm Tarihi Kronolojisi, *(*Editör: Ziyâuddin Serdar, çev.: Abidin Büyükköse), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1995.
42. Rızzıtano, U., "Kıllawrıya", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), V, Leiden 1979.
43. Rızzıtano, "Kasryanni", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), IV, Leiden 1978.
44. Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi* (çev.: Fikret Işıltan), Ankara 1986.
45. Savelli, A., İtalya Tarihi, (Kısmen ikmal eden: Fernand Hayward, Albert Falcionelli), (çev.: Galip Kemali Söylemezoğlu), İstanbul 1940.

46. Seâlebî, Abdülaziz, *Târîhu Şimâli İfrikıyya* (Tahkik: Muhammed Mezâlî-Beşir Selâme), Beyrut 1987.
47. Şâkiroğlu, Mahmut H.,"Bâri",*DİA*, V/72-73, İstanbul 1992.
48. Şibli, Ebu Zeyd, *Târîhü'l-Hadarâti'l-İslâmiyy*i, (III. Bsk.) Kahire 1383/1964.
49. Tâlibî, Muhammed, *ed-Devletü'l-Ağlebîyye*, (Dârü'l-Garbi'l-İslâmî), Beyrut 1985.
50. Vedî, Fethi Abdullah, *Bizanta ve Müslimu Cenûbi İtalya ve Sıkılliye(fî ahdi Basil I (253–273/867*–886), (Müessesetü Şebâbi›l-Câmia), İskenderiye 1992.

Varlık Fonu Uygulamaları ve Türkiye Uygulaması

İbrahim ÖZDEN[1]

Turgay MÜNYAS[2]

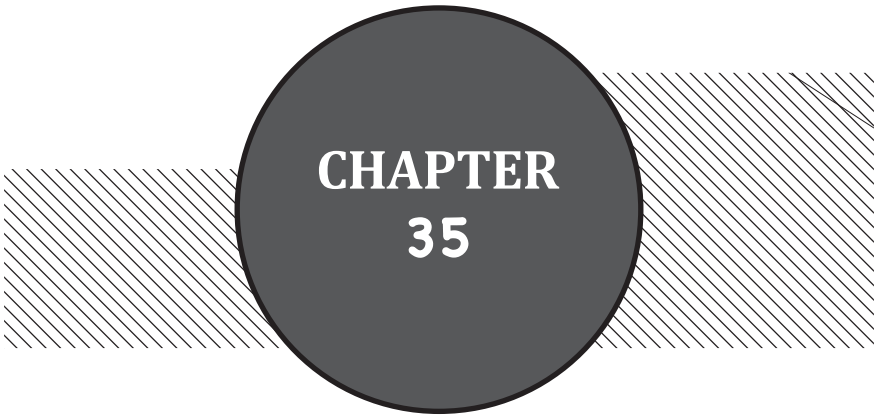

[1] Okan Üniversitesi, İşletme Doktora Programı

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Okan Üniversitesi Uluslararası Finans Bölümü

1. GİRİŞ

Petrol kaynaklı zengin ülkelerin, elde ettikleri ihtiyaç fazlası gelirlerini değerlendirmek amacıyla kurulmuş olan varlık fonları, zaman içerisinde farklı amaçlara yönelik olarak da kurulmaya başlanmıştır. Ülke ekonomisinin, mevcut ekonomik ve siyasal etkilerden etkilenmeden, sahip oldukları fon fazlalıklarının gelecek nesillere aktarılabilmesi amaçlanarak, ayrı bir şirket olarak da kurulabilmektedirler. Genellikle yatırım fonlarına, devlet tahvillerine, çeşitli projelere, hisse senetlerine yatırım yaparlar. Ayrıca her türlü ticari faaliyette de bulunabilirler, kendi ülkelerinde ve kendi ülkeleri dışında da yatırım yapabilirler.

Bugün dünya üzerinde 50'den fazla ülkede 90'a yakın varlık fonu bulunmaktadır. Başlangıcı 1950'li yıllara kadar uzanan ve sahipliği devletin elinde bulunan bu fonlar, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Tartışmalar; finans alanının dışında da hukuk, siyaset gibi farklı alanlara da taşınmış bulunmaktadır. Ayrıca bu fonlarla ilgili akademik çalışmalar da yenidir.

Küresel olarak her geçen yıl sayıları artan varlık fonu kuruluşlarına, 5 Şubat 2017 tarihinde Başbakanlık tarafından yapılan yazılı bir açıklama ile Türkiye de katılmış bulunmaktadır. Türkiye Varlık Fonu adı verilen ve hazineye ait olan bazı taşınmazların devredilmesiyle oluşturulan bu yeni fon, büyük projelerin finanse edilmesi amaçlı ve gelecekteki yatırımların finansmanını sağlayıcı niteliktedir.

Uzun vadede Türkiye'nin hedeflerine ulaşabilmesine katkı sağlayacak olduğu düşünülen bu fon, bütçe fazlası olmayan bir ülkede de kurulabilir mi ve kurulmasındaki gerçek amaçları, ekonomiye sağlayacağı katkılarının neler olacağı gibi pek çok soruyu da akıllarda doğurmaktadır. Yanlış bilinenin aksine bu fonlar sadece cari fazla veren ülkelerde ya da gelişmiş ülkelerde bulunmamaktadır. Bütçe açığı beklenen İngiltere'nin 150 milyar pound büyüklüğünde birkaç fon için düğmeye basmış olması, Avrupa ülkelerinde de milli gelirlerinin yüzde 3'ünü aşan oranlarda bütçe açıkları olması, Suudi Arabistan ve Azerbaycan'ın petrol fiyatlarındaki düşüşler sebebiyle çift haneli bütçe açığı veriyor olması gibi.[1]

2. DÜNYADA VARLIK FONU UYGULAMALARI

Dünya üzerinde pek çok ülkede, farklı yönetim biçimlerine ve özelliklere sahip ulusal varlık fonu mevcut. Kurulma amaçlarına göre; İstikrar Fonları, Tasarruf Fonları, Rezerv Yatırım Fonları, Emeklilik İhtiyat Fonları ve Kalkınma Fonları olarak sınıflandırabiliriz. Kaynakları, şeffaflıkları, denetim şekilleri, hedefleri ve yönetimleri her ülkede farklılık gösterdiği için kabul görmüş tek bir modelden söz etmek de pek mümkün değil. Ancak her ülkede bulunan politik yönetime göre şekillendiklerini söyleyebiliriz. Devlet tarafından yönetilmeyen ancak sahipliği devlette olan ulusal varlık fonları, ticari amaçla yatırım yapan kurumlardır. Kendi hedefleri doğrultusunda yatırımlarda bulunmak suretiyle, gelecek nesillere fon aktarımı ve mali istikrarın sağlanması amacıyla kurulan varlık fonları, özellikle ekonomileri doğal kaynaklara bağlı ülkelerde işlev görmektedir. Petrol gibi doğal kaynaklara bağlı elde edilen gelirlerin gelecek nesillere aktarılması işlevinin yanı sıra, mali istikrar amacı taşıyan fonlar da mevcuttur. Petrol ve emtia fiyatlarının oynaklığından kaynaklanan kamu ve ihracat gelirlerindeki dalgalanmaları azaltma işlevi görürler.

Her ne kadar mali istikrar amacı gütmelerine ve gelecek nesillere fon aktarımı üretmelerine rağmen, iktidarlar tarafından paralel bir bütçe olarak kullanılması, iktidarların politik çıkarları için kullanılması ve kamu açıklarının gizlenmesi gibi riskleri de üretme potansiyeline de sahiptirler.

Varlık fonlarının dünya üzerindeki örneklerine bakıldığında, merkez bankasına bağlı

[1] http://www.businessht.com.tr/yorum/haber/1273315-turkiye-ve-yeni-baslayan-varlik-yonetim-fonu-hikayesi (Çevrimiçi - 19.07.2017)

kurulan örneklerine ve ayrı bir idare olarak kurulan örnekleri gözlemlenmektedir. Merkez Bankası nezdinde kurulanlar, bu fonların yönetiminin siyasal etkilerden uzak tutulabileceği izlenimini verdikleri için kamuoyunda güven etkisi yarattığını söyleyebiliriz.

Dünya'daki örneklere bakacak olursak; başta Norveç, Abu Dhabi, Çin, Kuveyt, Katar, Singapur ve Rusya olmak üzere 55 ülkede, 82 varlık fonu bulunuyor. Ulusal varlık fonlarının dünya üzerindeki dağılımı aşağıdaki haritadaki gibi;

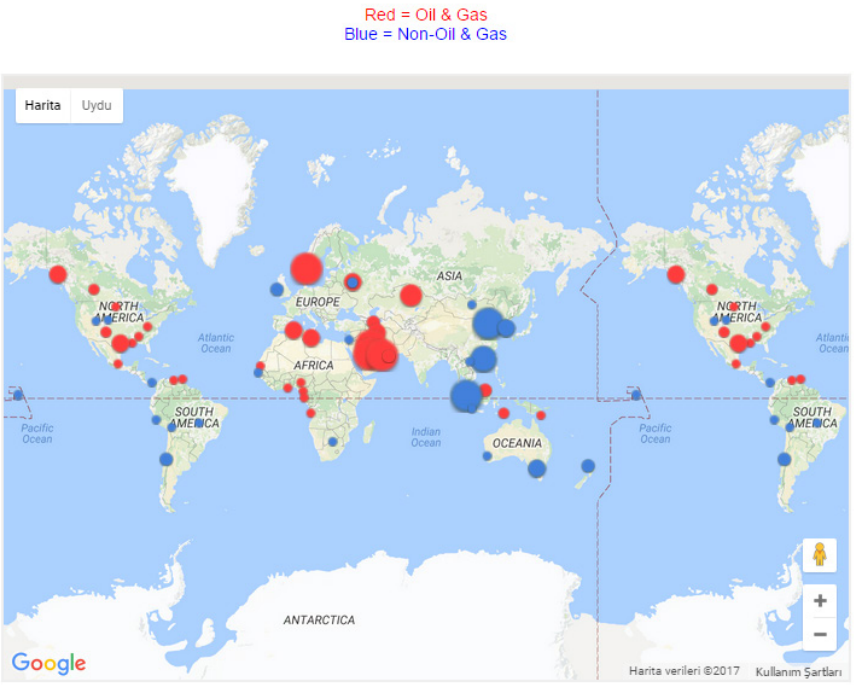

Şekil 1. Sovereign Wealth Fund Assets Map[2]

Kaynak: SWFI, Son Erişim Tarihi: 06.08.2017

Dünya'daki varlık fonlarının 2020 yılındaki varlık büyüklüklerinin, büyüme oranlarının ve bölgelere göre varlıklarının tahmini de aşağıdaki tablodaki gibidir;

[2] http://www.swfinstitute.org/sovereignwealthmap.html (Çevrimiçi – 06.08.2017)

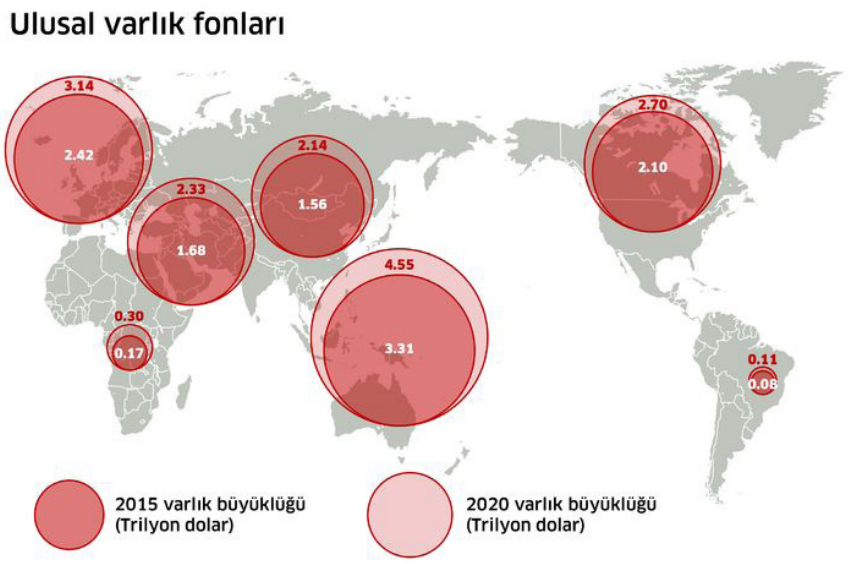

Şekil 2. Ulusal Varlık Fonları

Kaynak: Business HT, Son Erişim Tarihi: 06.08.2017

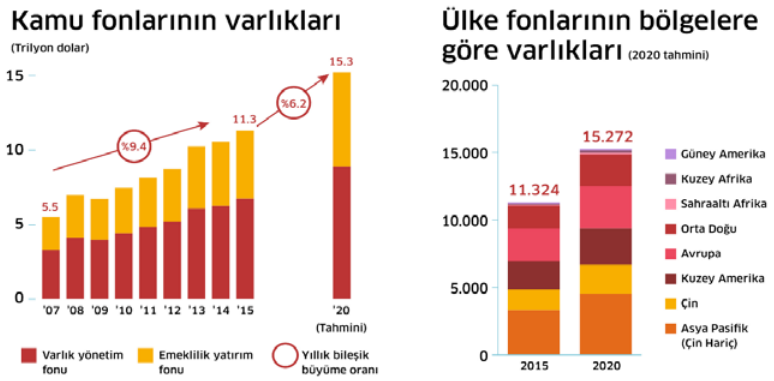

Şekil 3. Kamu Fonlarının Varlıkları Ve Ülke Fonlarının Bölgelere Göre Varlıkları[3]

Kaynak: Business HT, Son Erişim Tarihi: 06.08.2017

[3] http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1380750-finansmandan-denetime-turkiye-varlik-fonu-hakkinda-her-sey (Çevrimiçi – 06.08.2017)

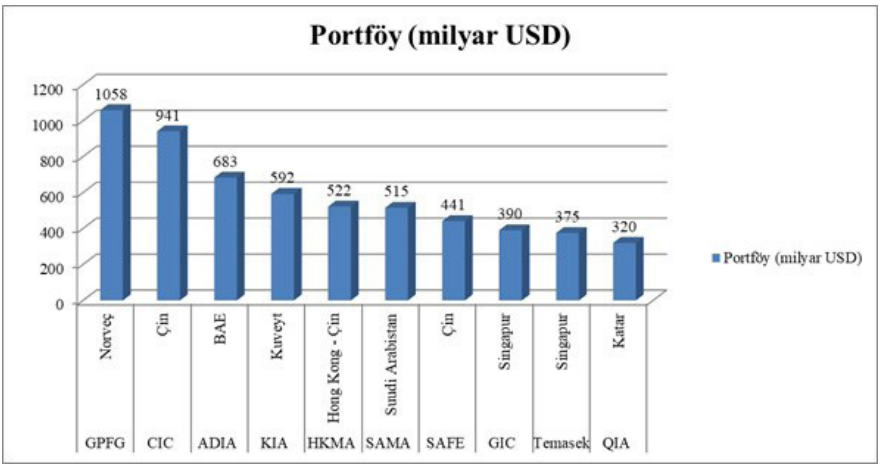

Şekil 4. Dünyadaki en büyük ilk 10 Varlık Fonları

Kaynak: Ekonomist, Son Erişim Tarihi: 25.01.2019

954 Milyar Dolar ile en büyük fona sahip ülke Norveç. Fondan kişi başına 175 bin dolar düşüyor. Tamamıyla Norveç Maliye Bakanlığı denetiminde olan fonun ana kaynağı petrol oluşturmaktadır. 1990 yılında Norveç Emeklilik Fonu (Government Pension Fund Global) adıyla kurulan fonun, Oslo, Singapur, Şangay, Londra ve New York'ta ofisleri, dünya çapında da yatırımları bulunmaktadır. Bu yatırımlara bakıldığında, Microsoft, Nestle, Apple, Shell ve Novartis gibi büyük ölçekli firmalarda sermaye payı bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, Kuzey Amerika ve Avrupa başta olmak üzere bir çok gayrimenkul yatırımı da mevcut. Fonun en dikkat çeken yönü ise şeffaflığa verdiği önem. Peryodik olarak yayınladığı raporlarla ve sürekli güncellenen internet sitesi ile sürekli bilgi akışı sağlamaktadır.[4]

İkinci sırada ise 2016 Haziran'da 792 Milyar Dolar büyüklüğü ile üçüncü sıradayken, 2017 Haziran verilerine göre yaklaşık 828 Milyar dolar ile ikinciliğe yükselmiş olan ve Orta Doğu'nun en büyüğü Abu Dhabi Yatırım Otoritesi Fonu(Abu Dhabi Investment Authority) bulunmaktadır. 1976'da kurulan bu fona, ülkedeki petrol kaynaklı bütçe fazlasının yüzde 70'i aktarılmaktadır. Yatırımlarının büyük çoğunluğunun Kuzey Amerika ve Avrupa'da, geri kalanının Asya ve gelişmekte olan piyasalarda yer aldığını ve yatırım alanlarına bakıldığında ise; Airbus ve General Electric gibi iki önemli şirketin yanı sıra, sağlık, sanayi, bilişim ve gayrimenkul gibi sektörleri görmekteyiz.[5]

2007 yılında kurulan Çin Yatırım Şirketi Fonu (China Investment Corporation-CIC) ise emtia dışı olarak kurulan en büyük fon ve ana kaynağı ise dış ticaret. 813 Milyar Dolar büyüklüğe sahip bu fonun farklı alanlarda yatırımları bulunmaktadır. Yatırımlarının yüzde 48'lik gibi büyük bir kısmı kamu yatırımlarında. Bunu uzun dönemli yatırımlar, sabit gelir ve mutlak getiri takip ediyor ve bu yatırımlarının yüzde 46'lık kısmı Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, çoğunun gelişmiş ülkelerde bulunduğu gözlemleniyor. 2012 yılında Rusya ile birlikte kurulan Rusya-Çin Yatırım Fonu ve 2014 yılında Meksika ile birlikte kurulan Çin-Meksika Yatırım Fonu ile olan ortaklıkları ve sahip olduğu birden fazla diğer fonları ile toplam bakıldığında en büyük varlık fonuna sahip ülke konumundadır.[6]

Önemli varlık fonu büyüklüğüne sahip bir diğer ülke ise 524 Milyar Dolar büyüklüğe sahip ve petrol kaynaklı kurulmuş olan Kuveyt Yatırım Otoritesi (Kuwait Investment Authority) yer almaktadır.

[4] https://www.ekonomist.com.tr/dr-mithat-bulent-ozmen/gelecege-yatirim-ulusal-varlik-fonlari.html (Çevrimiçi – 25.01.2019)

[5] "GovernmentPensionFundGlobaltheFund" Norges Bank, https://www.nbim.no/en/the-fund (Çevrimiçi – 06.08.2017)

[6] Abu DhabiInvestmentAuthority, http://www.adia.ae (Çevrimiçi – 06.08.2017)

1961yılındaki bağımsızlık ilanından 8 yıl önce 1953 yılında kurulması sebebiyle de dünyanın en eski varlık fonu olma özelliğini taşımaktadır. Bünyesinde; Genel Rezerve Fonu ve Gelecek Nesiller Fonu olmak üzere iki ayrı fonu barındırmaktadır. Yatırım alanları; sermaye, sabit gelir ve hazine yatırımları olmak üzere üç farklı alana ayrılmaktadır. Yatırım ofisi, İngiltere'nin başkenti Londra'da olan Kuveyt Yatırım Otoritesi, alkol içeriği olan sektörlere yatırım yapmamakta ve yatırımlarıyla sadece sermaye piyasalarında değil, dünyanın önde gelen sanayi kuruluşlarında da etkin rol oynamaktadır.[7]

Günlük 600 bin varil petrol üretim kapasitesine sahip, LNG ihracatında birinci sırada yer alan ve dünyanın üçüncü büyük doğalgaz varlığına sahip olan Katar'ın varlık fonu, 2016 verilerine göre 256 Milyar dolar büyüklüğe sahipken, bu yıl 320 Milyar dolar ile üst sıralarda yerini almaktadır. 2005 yılında kurulan Katar Yatırım Otoritesi'nin (Qatar Investment Authority), başta İngiltere, ABD, Çin ve Almanya olmak üzere pek çok ülkede yatırımları bulunmaktadır. Bunların en bilineni; toplam değeri 11 Milyar değeri bulan Alman devi Volkswagen'in yüzde 17'lik hissesidir.[8]

Küresel olarak varlık fonu dağılımında büyük pay sahibi olan bir diğer ülke de; finans merkezi olması ile de bilinen Singapur. Emtia dışı varlıklarla, 1981 yılında kurulmuş olan Singapur Yatırım Şirketi (Singapore Investment Corporation); yatırımlarının büyük bir kısmını yüzde 34 oranında Amerika Birleşik Devletleri'nde, yüzde 20 oranında da Asya Bölgesi'nde olmak üzere, çoğunlukla devlet tahvili ve bono alanlarında değerlendirmektedir.[9]

Ekonomik istikrar unsuru olarak faaliyet gösteren, 72 milyar dolar büyüklüğe sahip Rusya Ulusal Refah Fonu (Russian National Welfare Fund), 2008 yılında kurulmuştur ve kurulduktan sonra ikiye ayrılmıştır. Bir bölümü petrol fiyatı kaynaklı etkilere karşı istikrar fonu, diğer bölümü yerel yatırımlara destek veren yatırım fonu olarak; Rusya'da altyapı ve bankacılık sektöründeki yatırımlarıyla, Rusya dışında ise Batı tahvilleri yatırımlarıyla faaliyet göstermektedir. Fonun yatırımları arasında; ülkenin en büyük enerji şirketi Gazprom'a destek sağlayan Rusya Devlet Kalkınma Bankası yer almaktadır. Gazprom gibi önemli bir enerji şirketine destek sağlanması, fonun daha çok enerji odaklı yatırımlara finansman sağladığını işaret etmektedir. Ayrıca Türkiye ve Finlandiya gibi ülkelerde nükleer enerji santrali projelerini yürüten Rosatom Devlet Nükleer Enerji Kurumu'nda da 4,2 milyar dolarlık yatırımı bulunmaktadır. [10]

3. TÜRKİYE'DE VARLIK FONU UYGULAMASI

15 Temmuz darbe girişiminin ardından, Türkiye Varlık Fonu ile ilgili kanun tasarısı, 19 Ağustos 2016'da, 217 oy ile kabul edilerek TBMM'den geçerek yasalaştı. 6741 sayılı kanun ile ve 26 Ağustos 2016 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla; Başbakanlığa bağlı olarak, Özelleştirme Fonu tarafından karşılanacak 50 milyon TL kuruluş sermayesi ile Türkiye Varlık Fonu Anonim Şirketi resmen kuruldu.

3 Kasım 2016'da Özelleştirme İdaresi Başkanlığı görevinden, Türkiye Varlık Fonu Başkanlığı görevine getirilen Mehmet Bostan, ani bir kararla Eylül 2017'de görevden alındı. Fonun kaynaklarının nasıl kullanılacağı hakkında anlaşmazlığa düşülmesi ve Singapur ile kurulacak ortak fonun geciktirilmesinden dolayı kurulamaması gibi sebepler konuşulmuş olmasına rağmen, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "hedeflenen süreç olmadı" açıklaması ile iddiaların doğru ya da yanlış olup olmadığına dair kesin bir bilgi edinilememiştir. Mehmet Bostan'ın yerine, vekaleten Borsa İstanbul Yönetim Kurulu Başkanı ve aynı zamanda Türkiye Varlık Fonu Yönetim Kurulu Üyesi Himmet Karadağ getirilmişti. Şu anda ise Yönetim Kurulu Başkanı olarak T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Yönetim

[7] Kuwait Investment Authority, http://www.kia.gov.kw (Çevrimiçi – 16.08.2017)

[8] Bloomberg, "TheTinyGulf Country With a $335 Billion Global Empire", https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-01-11/qatar-sovereign-wealth-fund-s-335-global-empire (Çevrimiçi – 28.08.2017)

[9] GIC Report, GIC, http://www.gic.com.sg (Çevrimiçi – 16.08.2017)

[10] Ministry of Finance of the Russian Federation, http://old.minfin.ru/en/nationalwealthfund (Çevrimiçi - 17.08.2017)

Kurulu Başkan Vekili olarak Berat Albayrak, Genel Müdür olarak ise Zafer Sönmez görev yapmaktadır.

Türkiye'nin bütçe açığı veren bir ülke olmamasından dolayı, varlık fonunu oluşturmak için var olan kamu kaynaklarından aktarım yapılması gereğini ortaya çıktığı görülmektedir. 5 Şubat 2017tarihinde de, Başbakanlık tarafından Resmi Gazete'de yayınlanan yazılı açıklamayla; Bakanlar Kurulu tarafından alınan karar neticesinde Türkiye'deki bazı kamu sermayeli şirketlerin hisselerinin, özelleştirme programındaki bazı şirketlerin hisselerinin ve hazineye ait bazı taşınmazların Türkiye Varlık Fonu'na devredildiği açıklandı. Bakanlar Kurulunun kararı ile devredilen şirketler;

1. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.
2. Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.
3. Türkiye Petrolleri A.O'nin hazineye ait hisseleri
4. Posta ve Telgraf Teşkilatı A.Ş.
5. Borsa İstanbul A.Ş.
6. Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü
7. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
8. TCDD İzmir Limanı
9. Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme A.Ş.' nin hazineye ait hisseleri
10. Türk Telekomünikasyon A.Ş.'nin %6,68 oranındaki hazineye ait hisseleri
11. Türk Hava Yolları'nın yüzde 49,12'si
12. Halkbank'ın yüzde 51,11'lik kısmı
13. Milli Piyango (Nakit oynatılan piyango, hemen kazan, sayısal loto, şans topu, on numara, süper loto oyunları ile ilgili daha değişik yeni oyunların yapılmasına izin verilebilecek oyunlara ilişkin lisans 49 yıl süreyle)
14. Türkiye Denizcilik İşletmesi A.Ş.'nin sermayesindeki % 49'luk hisse.
15. Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.'nin %10 hissesi.
16. T. Jokey Kulübünün düzenlediği at yarışları, müşterek bahislerle ilgili lisanslar (49 yıl süreyle)
17. Mülkiyeti Hazineye ait Antalya, Aydın, İstanbul, Isparta, İzmir, Kayseri ve Muğla'da bulunan bazı taşınmazlar.[11]

Şirketin varlık fonu adına faaliyetleriyle ilgili Resmi Gazete'de yayınlanan kanunda; özelleştirme kapsamında bulunan ve programa dahil edilen kuruluşların paylarının alım-satımı, yerli ve yabancı şirketlerin hisse senetleri, kamu borçlanma araçları ve ihraççı paylarının alım-satımı, vadeli mevduat ve katılım hesabı işlemleri, hazine taşınmazları ve mevduat sertifikaları, altın ve diğer kıymetli madenler ile bunlara dayalı olarak ihraç edilen sermaye piyasası araçlarının alım-satımı, fon katılım payları, repo-ters repo işlemleri, kira ve gayrimenkul sertifikaları, Takasbank para piyasası işlemleri, özel tasarlanmış yabancı yatırım araçları ile ilgili işlemlerin yapılması, ulusal yatırımlar ile uluslararası alanlarda diğer devlet ve şirketler tarafından yapılacak yatırımlara iştirak edilmesi yer almaktadır.[12]

Sürekli bütçe açığı verilmesine rağmen, mevcut durumda kamuya ait fon fazlaları ol-

[11] Mahfi Eğilmez, "Varlık Fonu Bir Yaşında", http://www.mahfiegilmez.com/2017/08/varlk-fonu-bir-yasnda.html?m=1 (Çevrimiçi – 28.08.2017)

[12] Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete, 26 Ağustos 2016, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160826-1.htm(Çevrimiçi – 17.08.2017)

duğu iddia edilmesi gerekçesiyle ve Türkiye'nin G-20 ülkeleri içinde varlık fonu olmayan tek ülke olması gerekçesiyle kurulduğu, kanun gerekçesinde bulunan şu şekilde bir ifadeyle anlaşılmaktadır:

"Ülkemiz, G-20 ülkeleri içerisinde Ulusal Varlık Fonu olmayan tek ülkedir. Türkiye, özellikle kamu otoritesi olarak oldukça çeşitli ve büyük bir varlık portföyüne sahiptir. Ayrıca verilen teşvikler ile emeklilik sistemi üzerinden büyüyen bir fon pazarı bulunmaktadır. Mevcut durumda kamuya ait gelir ve fon fazlalarının çeşitli yatırım araçlarına yönlendirildiği görülmektedir. Söz konusu fonların, reel sektöre uzun vadeli yatırım çerçevesine olanak sağlayacak bir üst fonda birleştirilmesi ile ülkemizin 2023 hedeflerine sağlıklı bir biçimde ulaşması sağlanacaktır."[13]

Türkiye Varlık Fonunun, hayata geçirilecek olan dev projelerin finansmanın kamu üzerindeki ağırlığını almak, ekonomik dalgalanmalardan korunmak, spekülatif döviz hareketlenmelerinden minimum seviyede etkilenmek, finansal istikrarın sağlanmasına destek olmak ve de piyasalarda güven ortamı yaratmak için belirlediği hedefler kanun gerekçesinde aşağıdaki gibi listelenmiştir;

- Büyüme oranına ilave artış sağlanması
- Sermaye piyasalarının büyüme ve derinleşmesinin hızlandırılması
- İslami finansman varlıklarının kullanımının yaygınlaştırılması
- Yapılacak yatırımlarla yaklaşık yüzbinlerce kişilik ek istihdam sağlanması
- Savunma, havacılık ve yazılım gibi teknoloji yoğun stratejik sektörlerdeki yerli şirketlerin sermaye ve proje bazında desteklenmesi, küresel oyuncu olmalarının sağlanması
- Otoyollar, Kanal İstanbul, Üçüncü Köprü ve Havalimanı, Nükleer Santral gibi büyük altyapı projelerine kamu kesimi borcu arttırılmadan finansman sağlanması
- Katılım finansmanı sektör payının arttırılması
- Arz güvenliğini sağlamak üzere, Türkiye için önem taşıyan doğalgaz ve petrol gibi yurtdışındaki stratejik sektörlere yasal ve bürokratik kısıtlamalara bağlı olmadan doğrudan yatırım yapılabilmesi.[14]

Türkiye Varlık Fonu, sermaye piyasalarındaki istikrarın korunması ve çeşitli sektörlerin gelişmesine katkı amacıyla alt fonlar da kurmaya başladı. Fonun yönetim kurulu 10 Nisan 2017 tarihinde, eski Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Bostan eşliğinde bir araya gelerek alt fonlarla ilgili kararlar almaya başladılar. Piyasa İstikrar ve Denge Fonu, Kobi Finansman Fonu, Lisans ve İmtiyaz Fonu, Maden Alt Fonu adıyla kurulan bu 4 farklı alt fon ile ilgili olarak, Türkiye Varlık Fonu eski Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Kerem Alkin'in o dönemki değerlendirmeleri şu yönde:

"Söz konusu alt fonlar, tamamıyla hukuki süreçleri tamamlamak amacıyla kuruldu. Henüz daha uygulama boyutunda bir adım yok. Önce 3 Yıllık Stratejik Planın, Bakanlar Kurulundan geçmesi gerekiyor. Stratejik yol haritasının netleşmesi gerekiyor.

Madencilik Alt Fonu, zaman içerisinde yerli madenciliğin geliştirilmesi amacıyla kullanılabilir. KOBİ alt fonu, finansman konusunda sıkıntıları giderebilir. KOBİ'lerin yüksek teknolojiye ve başarılı projelere yönelmesine katkı sağlayabilecek yapılar oluşturabilir. 2008'de küresel finans krizi gibi çalkantılar yaşadık. O çalkantılar esnasında para ve sermaye piyasalarına istikrar kazandırmak adına, Türkiye'nin kamu varlıklarının değerini korumak adına 'Piyasa Denge ve İstikrar Fonu' devreye girebilir. Varlık fonu verimliliği, kârlılığı artıracak,

[13] Türkiye Varlık Fonu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi, TBMM Genel Gerekçe, www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0750.pdf(Çevrimiçi – 17.08.2017)

[14] Türkiye Varlık Fonu Kanun Tasarısı ve Gerekçesi, TBMM Genel Gerekçe, www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0750.pdf (Çevrimiçi – 18.08.2017)

maliyetlerin yönetimine katkıda bulunacak"[15]

Akıllarda en çok soru işareti doğuran konu ise Türkiye Varlık Fonu'nun denetimi. Özellikle söz konusu kamu fonları olduğundan dolayı, hesap verilebilirliğin ve şeffaflığın nasıl oluşturulacağı en kritik konu olarak belirmektedir. Çünkü Türkiye Varlık Fonunun kamu kuruluşlarını bağlayan yasalardan muaf tutulması, hatta Rekabet Kanunu ve Sermaye Piyasası Kanunu gibi kanunlardan da muaf tutulması, şeffaflık konusunda belirsizlik yaratıyor. Oysa ki Türkiye Varlık Fonu'nun web sitesinde yer alan vizyonunda şeffaflığa da özellikle değinilmiş bulunmaktadır;

"Ülkemiz için yaptığımız yatırımlar, performans ve şeffaflığa odaklı kurumsal yönetişim anlayışımızla dünyanın en başarılı varlık fonlarından birisi olacağız."[16]

Fonun kuruluşundan kısa bir süre sonra, eski Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Bostan'ın Türkiye Varlık Fonu web sitesindeki fonun temel ilkelerinin açıklamasındaki şeffaflık ilkesi yazısında; "*Fon operasyonlarının raporlanması ve portföy şirketleriyle olan etkileşim süreçleri tam bir şeffaflık içerisinde, belirlenen yönetişim ilkeleri çerçevesinde yapılacaktır"*[17] söyleminin olmasına rağmen herhangi bir denetim raporu ya da mali tablolama henüz bulunmamaktadır.

Şirketin iç denetim birimlerinin yanı sıra, bağımsız denetimin ve Başbakan'ın görevlendirdiği üç merkezi denetim elemanı tarafından da denetleneceği öngörülüyor. Şirketin, özel şirket statütüsünde kurulmasından dolayı iç denetim birimlerinin oluşturulması, dış denetime tabi olması ve devlet tarafından denetlenmesi için atanan kişilerin Başbakan tarafından atanması, halka hesap verilebilirlik açısından sonuç yaratıcı bir denetim olmayacağı şüpheleri halen geçerliğini korumaktadır.

Türkiye Varlık Fonunun, Sayıştay gibi bir denetim mekanizmasının dışında olmasının, denetim sorunları yaratabileceği yönündeki eleştirilere, Maliye Bakanı Naci Ağbal'ın açıklaması ise şu yönde:

"*Türkiye Varlık Fonu ve Varlık Yönetim Şirketi Sermaye Piyasası Kurulunun belirlemiş olduğu bağımsız denetim standartlarına uygun olarak bağımsız denetçiler tarafından denetlenecek. Sonra denetim sadece bağımsız denetimden değil, 3 aşamada denetim var. Bağımsız denetim var, ardından Başbakan tarafından görevlendirilen konusunda 3 uzman merkezi denetim elemanının yine uluslararası denetim standartlarına uygun yapacağı denetim var. Bir de bakın, eleştirilerde çok yanlış bir bilgi veriliyor. Bu fonla ilgili, şirketle ilgili Meclis denetimi var. Özel olarak bunu zamanında komisyonda beraber arkadaşlarla dizayn ettik. Meclis denetimi var. Her sene yıllık bağımsız denetim raporu ve Başbakana sunulan bağımsız denetim raporu, birlikte Meclise gidecek, Plan Bütçe Komisyonu özel olarak bu fonu ve şirketleri denetleyecek. Dolayısıyla Meclis denetimiyle birlikte 3'lü bir denetim var. Plan Bütçe Komisyonu her sene hem fonu, hem şirketi, hem alt fonları, hem de şirketin kurduğu şirketleri teker teker denetleyecek. Bundan daha önemli bir denetim olabilir mi? Hiç kimse tereddüt etmesin. Her türlü siyasi denetim dahil, hukuk denetimi dahil hepsi yapılacak."*[18]

---

[15] Türkiye Gazetesi, "Varlık Fonu Kriz Savar Olacak" http://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/479480.aspx (Çevrimiçi – 30.08.2017)

[16] Türkiye Varlık Fonu Web Sitesi, Hakkımızda, "Vizyon", http://turkiyevarlikfonu.com.tr/TR/icerik/51/hakkimizda (Çevrimiçi – 28.08.2017)

[17] Türkiye Varlık Fonu Web Sitesi, Başkanın Mesajı, "Şeffaflık", http://turkiyevarlikfonu.com.tr/TR/icerik/48/baskanin-mesaji (Çevrimiçi – 28.08.2017)

[18] Maliye Bakanı Naci Ağbal'dan Varlık Fonu Açıklaması, http://aa.com.tr/tr/ekonomi/maliye-bakan-agbaldan-varlik-fonu-aciklamasi/743110 (Çevrimiçi – 19.08.2017)

SONUÇ

Ağustos 2016'daki kuruluşundan bu yana bir yılı aşkın süreyi geride bırakan Türkiye Varlık Fonu; dünyada 30'dan fazla üye ülkesiyle, 3 Trilyon ABD dolarının üzerinde varlığın yönetimini temsil eden Uluslararası Varlık Fonu Formu'na (International Forum of Sovereign Wealth Funds) üye olmuş bulunmaktadır. Mart ayında 31. Üyesi Panama Varlık Fonu'nun üyeliğinin kabulünün ardından, Türkiye 32. üye konumunda bulunmaktadır ve yaklaşık 40 Milyar ABD Doları tutarında varlığı yönetmektedir.

Türkiye'deki nükleer santral projesi, enerji projeleri, kobilere faizsiz kredi sunma projeleri, istihdam projeleri, savunma projeleri ve Kanal İstanbul gibi projelerin canlıya geçirilebilmesi için finansman kaynağı amaçlı kurulan Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin bu büyük ölçekli projelerin gerçekleştirilmesi aşamasında kamu kesiminin borç miktarının artmaması hususunda da önemli rol oynayacağı öngörülmektedir.

Emtia dışı kaynaklarla oluşan Türkiye Varlık Fonu, ekonomik karmaşa zamanlarında yaşanabilecek dalgalanmalara karşı bir önlem niteliği taşımanın yanı sıra, stratejik yatırımlara hız kazandıracak ve her şeyden önce dev projelerin finansmanında etkin bir rol üstlenecektir. Özellikle nükleer santral yatırımlarında olmak üzere dışa bağımlılığı azaltacağı düşünülmektedir. Geçmiş nesillerin birikimleriyle oluşturulan varlıkların bu fon ile finansal piyasalara aktarılması, gelecek nesilleri tehdit ediyor gibi görünse de, eğitim, sağlık, yazılım, savunma, yenilenebilir enerji, altyapı, iletişim ve ulaşım gibi sektörlerin gelişmesine zemin hazırlamak suretiyle, Türkiye'nin 2023 vizyonu doğrultusunda katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı (2016:77).
2. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Yapısına ve İşleyişine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Karar (2016), Resmi Gazete, 9429, 9 Kasım 2016.
3. Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2016), Resmi Gazete, 29813, 26 Ağustos 2016.
4. Business HT (19/06/2017), "Türkiye ve Yeni Başlayan Varlık Fonu Hikayesi" http://www.businessht.com.tr/yorum/haber/1273315-turkiye-ve-yeni-baslayan-varlik-yonetim-fonu-hikayesi (Son Erişim Tarihi: 19.07.2017)
5. SWFI, "SovereignWealthFundAssetsMap"http://www.swfinstitute.org/sovereignwealthmap.html (Son Erişim Tarihi: 06.08.2017)
6. Business HT (07/02/2017) "Varlık Fonu Hakkında Bildiklerimiz ve Hala Merak Ettiklerimiz" http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1380750-finansmandan-denetime-turkiye-varlik-fonu-hakkinda-her-sey (Son Erişim Tarihi: 06.08.2017)
7. Norges Bank, "GovernmentPensionFundGlobaltheFund" https://www.nbim.no/en/the-fund (Son Erişim Tarihi: 06.08.2017)
8. Abu DhabiInvestmentAuthority, http://www.adia.ae (Son Erişim Tarihi: 06.08.2017)
9. ChinaInvestment Corporation, http://www.china-inv.cn (Son Erişim Tarihi: 06.08.2017)
10. KIA, "KuwaitInvestmentAuthority", http://www.kia.gov.kw (Son Erişim Tarihi: 06.08.2017)
11. GIC, "GIC Report", http://www.gic.com.sg (Son Erişim Tarihi: 16.08.2017)
12. Ministry of Finance of the Russian Federation, http://old.minfin.ru/en/nationalwealthfund (Son Erişim Tarihi: 17.08.2017)
13. Maliye Bakanı Naci Ağbal'dan Varlık Fonu Açıklaması, http://aa.com.tr/tr/eko-

nomi/maliye-bakan-agbaldan-varlik-fonu-aciklamasi/743110 (Son Erişim Tarihi: 19.08.2017)

14. Mahfi Eğilmez, "Varlık Fonu Bir Yaşında", http://www.mahfiegilmez.com/2017/08/varlk-fonu-bir-yasnda.html?m=1 (Son Erişim Tarihi: 28.08.2017)
15. Türkiye Varlık Fonu Web Sitesi, http://turkiyevarlikfonu.com.tr (Son Erişim Tarihi: 28.08.2017)
16. Bloomberg, "TheTinyGulf Country With a $335 Billion Global Empire", https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-01-11/qatar-sovereign-wealth-fund-s-335-global-empire (Son Erişim Tarihi: 28.08.2017)
17. Türkiye Gazetesi, "Varlık Fonu Kriz Savar Olacak http://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/479480.aspx (Son Erişim Tarihi: 30.08.2017)
18. Ekonomist, "Geleceğe Yatırım, Ulusal Varlık Fonları"https://www.ekonomist.com.tr/dr-mithat-bulent-ozmen/gelecege-yatirim-ulusal-varlik-fonlari.html (Son Erişim Tarihi: 25.01.2019)

Ekonominin Yeni Lokomotif Sektörü: Sağlık Turizmi

Aziz BOSTAN[1]

Serap ÜRÜT KELLECİ[2]

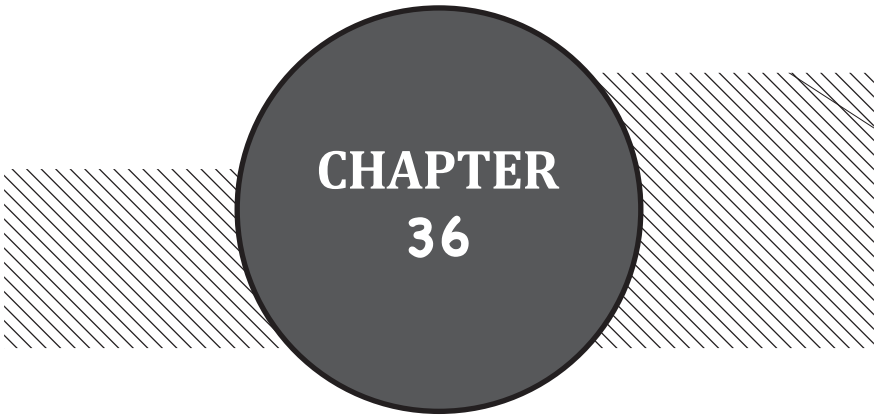

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

GİRİŞ

Ülkelerin önemli amaçlarından biri, ekonomik büyümeyi sağlayarak insanların hayat standartlarını yükseltmektir. Ekonomik büyüme ile birlikte ülkelerin işsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği gibi sorunlarının çözümü de daha mümkün olabilecektir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, bu tür sorunların çözümünde turizm sektörünün geliştirilmesinin mümkün olabileceğini görmüşler ve turizm sektörünü geliştirme çabası içeresine girmişlerdir. Turistik faaliyetlerin ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyal ve kültürel etkileri de söz konusudur. Ancak gelişmekte olan ülkelerde turizmin ekonomik özelliği daha ağır basmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de nüfus artarken aynı zamanda sosyal-kültürel değişim de meydana gelmektedir. Bu nedenle ihtiyaçlar da çok değişmekte ve artmaktadır. Bu gelişmeyi takip edebilmek için ülkeler daha hızlı ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek zorundadır. Ekonomik büyümeyi gerçekleştirmenin yolu reel milli geliri artırmak ile mümkündür. Reel milli geliri artırabilmek için; yatırımları, tüketimi, ihracatı, döviz girdilerini ve katma değer artışını gerçekleştirmek gerekmektedir. Ekonomik gelişmeyi sağlayacak önemli sektörlerden birisi de Turizm sektörüdür. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, turizm sektörünü lokomotif bir sektör olarak seçmekte, bu sayede diğer sektörleri de geliştirerek ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadırlar.

20. yüzyılın başlarından itibaren, turizm ve tatil alışkanlıkları toplumdaki tüm bireyler için önemli bir hale gelmiştir. Toplumsal gelişme ile turizm faaliyetleri arasında yakın ilişki ve benzerlik söz konusudur. Sanayi devrimi ile birlikte toplumsal gelişim hız kazanmıştır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte çalışan kişilerin boş zamanları artmıştır. Artan boş zamanları bireylerin dinlenerek ve eğlenerek geçirmek istemeleri dünyada turizmin gelişmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya savaşından sonra özellikle gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyüme için gerekli dış ticaret finansman sorununun çözümünü turizm sektörünü geliştirmede bulmuşlardır. Çünkü turizm sektörü ülkeye döviz girdisi sağlamaktadır. Ayrıca turizm sektörü milli gelir, istihdam ve katma değer üzerine olumlu etkileri nedeniyle lokomotif bir sektör olarak tercih edilmektedir. Bu nedenle tüm ülkeler sektörü geliştirmek için yeni birçok politikalar üretmektedirler.

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de turizm faaliyetlerinde hızla gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye doğal güzellikleri, uygun iklim koşulları, tarihi ve kültürel varlıkları vb. birçok zenginliğe sahip bir ülkedir. 2634 Sayılı Turizm Teşvik Yasasının çıkarılmasını takiben 1985 yılında yapılan değişiklik ile turizm sektörü, "Öncelikli Sektör" durumuna getirilmiş ve Turizm sektörü adeta ayaklanmıştır. 1980'li yılların başında Turizm gelirleri yaklaşık olarak 330 milyon dolar, ülkeye gelen yabancı sayısı 1.300.000 kişi, yatak sayısı ise 50.000 adet civarıdır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Turizm ve Sağlık Turizm kavramları, ikinci bölümünde Dünya Sağlık Turizmi ve üçüncü bölümünde ise Türkiye'de Sağlık Turizmi analiz edilecektir. Sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma nihayetlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE TURİZMİNDE TEMEL KAVRAMLAR

1. TURİZMİN KAVRAMSAL BOYUTU

1.1. Turizm Tanımı

Turizm kavramının tanımı, turizmin gelişim süreci içerisinde farklılık göstermektedir. Turizmin ilk tanımı yapıldığında iki önemli boyutu vardır. Bunlar; seyahat ve konaklama boyutlarıdır. Bu iki boyuta ağırlık veren turizmin tanımını Hubert Golden yapmıştır.

Golden'e göre "Turizm, insanları herhangi bir maksatla, herhangi bir mahalde asli kazanç sağlama faaliyetine girişmemek koşuluyla, geçici konaklamalarını içeren bir çeşit insan ulaştırmasıdır" (Toskay, 1989, s. 29) . Diğer yandan aynı boyutta Walter, "Turizm, kazanç sağlama amacına yönelik olmamak ve sürekli yerleşmemek koşuluyla, kişilerin bir yere seyahatleri ve oradaki konaklamaları sonucunda ortaya çıkan ilişkilerin bütünüdür" şeklinde tanımlanmaktadır (Akoğlu, 1971, s. 10).

Sanayileşmenin ve şehirleşmenin sonucunda bireylerin psikolojilerindeki yaşanan sorunların çözümünde turizm bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanın psikolojisinin gereği olarak ortaya çıktığını düşünen Mayer'e göre, "Turizm; insan psikolojisinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan bir yer değiştirme, değişiklik, bulunduğu yerden kaçma ve uzaklaşma isteğidir" şeklinde tanımlamaktadır (Akoğlu, 1971, s. 13).

Turizmin tanımları tarihsel süreç içinde incelendiğinde turizm faaliyet alanı olarak genişletilmiştir; seyahat, konaklama, psikolojik ve daha sonraları turizmin ekonomik yönü dikkate alınarak tanımlar yapılmıştır. Edman Picar ekonomik yönüne ağırlık vererek turizmi şöyle tanımlamıştır "Turizmin ana fonksiyonu, ülkeye yabancı döviz kaynakların akmasını sağlamak ve turizm harcamalarının ekonomiye yaptığı katkıları araştırmaktır " (Dinçer, 1993, s. 7).

1.2 Turizmin Sınıflandırılması

Turizmi değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Bu konuda yapılan araştırmalarda çeşitli şekillerde sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmada, rekreasyon turizmi, iş turizmi ve sağlık turizmi olarak üç grupta değerlendirilmiştir (Bostan, 1999, s. 14).

1.2.1.1. Rekreasyon Turizmi

Dinlendirmek, eğlendirmek, canlandırmak, hayat ve eğlenmek anlamına gelen rekreasyon, turizmin temel faaliyetlerindendir. Rekreasyon faaliyeti insanların boş zamanlarında eğlence ve tatmin dürtüleriyle gönüllü olarak faaliyette bulunmasıdır (Sağcan, 1986, s. 5). Rekreasyon turizmi ise rekreasyon amacıyla yapılan bir tür turizmdir. Rekreasyon turizmine örnek olarak; dağ turizmi, dost ve akraba ziyareti, kırsal turizm, yayla, av, yat, mağara turizmi örnek verilebilir.

1.2.1.2. İş Turizmi

Küreselleşen ekonominin gereği firmalar, ülke dışında kendi ürünlerini pazarlayabilmek, yeni yatırım alanları yaratabilmek, firmalarını geliştirebilmek vb. nedenlerle işletme yöneticilerinin ya da sahiplerinin seyahat ve toplantılara katılması ile ilgili turizm faaliyetleridir. Kongre turizmi, seminer turizmi, fuar ve sergi gibi faaliyetler iş turizmine örnek olarak verilebilir.

1.2.1.3. Sağlık Turizmi

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlığı; bedensel, ruhsal ve toplumsal tam bir iyilik hali olarak tanımlamakta, sağlığın her insanın temel bir hakkı olduğunu vurgulamaktadır (Erol & Özdemir, 2014, s. 13).

Bu doğrultuda sağlık turizmi ise; tedavi ya da sağlığını korumak amacıyla, kaplıca veya diğer sağlık merkezlerine seyahat eden kişinin fiziksel iyilik halini geliştirmek amacıyla veya estetik cerrahi operasyonlar, organ nakli, diş tedavisi, fizik tedavi, rehabilitasyon vb. gereksinimi olanlarla birlikte uluslararası hasta potansiyelini kullanarak sağlık kuruluşlarının büyümesine olanak sağlayan turizm çeşididir. Sağlık turizmi; medikal, termal (kaplıca, SPA, Wellness), üçüncü yaş ve engelli turizmi olarak dört ana bölümden oluşmaktadır (Altındiş, 2015, s. 4).

1.3. Turizmin Fonksiyonları

Turizmin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağlamanın yanı sıra, sosyo kültürel, sağlık ve politik fonksiyonları da söz konusudur.

1.3.1. Turizmin Ekonomik Fonksiyonu

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ülkeler; işsizlik, dış ticaret açığı, dış ticaret finansmanı ve ekonomik durgunluk gibi ekonomik sorunların çözümünde turizmin ekonomik etkilerini kullanmaya çalışmışlardır.

Turizmin ekonomik fonksiyonu "moneter ekonomik etkiler" ve "reel ekonomik etkiler"dir (Bostan, 1999, s. 19).

1.3.2. Turizmin Sosyal Kültürel Fonksiyonu

Turizmin sosyal bir bilim olması, turizmin insan ve insan topluluklarını ilgilendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda turizmin etkileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir: Tarihi ve Kültürel mirasın korunması, Kültürlerarası iletişimin gerçekleşmesinin sağlanması, Yerli halk için yeni rekreasyon olanaklarının artması, Demokrasinin gelişmesine katkı sağlaması, Bilimin ve Teknolojinin gelişmesine katkı sağlaması.

1.3.3. Turizmin Politik Fonksiyonu

Turizmin uluslararası sosyal-kültürel değişim aracı olması nedeniyle, dünya barışının korunması ve gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Turizm ile birlikte bireyler yakın ve uzak ülkelerdeki insanlar ile tanışmakta ve onlarla dostluklar kurabilmektedirler. İnsanlar arasındaki bu dostane ilişkiler, devletlerarası ilişkilerin iyileşmesine de yardımcı olmaktadır.

1.3.4. Turizmin Sağlık Fonksiyonu

Günümüzde tüm ülkelerde, şehirleşmenin ve sanayileşmenin olumsuz etkilerinden ya da başka nedenlerden dolayı insan sağlığı bozulmuş ve işgücünün verimi azalmıştır. Turizm sayesinde sağlığı bozulan kişilerin sağlığına kavuşması ve verimliliği azalan kişilerin verimliliğinin tekrar yükselmesi mümkün olabilmiştir. Özellikle termal kaynakların kullanılması, doğal ortam içerisinde insanların dinlenerek sağlığına kavuşmasına neden olabilmektedir. Son yıllarda özellikle medikal turizm, engelli turizmi ve üçüncü yaş turizmi ile birlikte turizmin sağlık fonksiyonu daha önemli bir hale gelmiştir. Bu çalışmada sağlık turizmi ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2. SAĞLIK TURİZMİNİN KAVRAMSAL BOYUTU

Sağlık Turizmi ile ilgili literatürde birçok tanımlar mevcuttur. Ancak genel olarak "Sağlık turizmi; sağlığına kavuşmak veya sağlığını geliştirmek için kişilerin herhangi bir nedenle ikamet ettiği ülkeden başka bir ülkeye seyahat etmesi" olarak tanımlanmaktadır (23.07.2013 tarihli ve 25541 sayılı yönerge). Başka bir tanıma göre sağlık turizmi "Sağlığını koruma, iyileşme amaçlarıyla belirli bir süre için (genellikle 21 gün) yer değiştiren insanların doğal kaynaklara dayalı turistik tesise giderek kür uygulaması sonucu doğan hareketler" (Boz, 2004, s. 132) olarak tanımlanmıştır.

Tanımdan da anlaşılacağı gibi sağlık turizmine katılan kişilerin iki temel amacı söz konusudur. Birincisi sağlığı bozulan kişilerin tekrar sağlığına kavuşmasıdır. İkincisi ise tatil ihtiyacını gidermektir. Sağlık turizmi, sağlık ve turizm disiplinlerini birleştiren bir multidisiplindir. ,

2.2. Turistin Sağlığı

Turist sağlığı, ülkemize herhangi bir nedenle turist olarak gelen kişilerin aniden rahatsızlanmaları sonucu gerçekleşen hastalığın giderilmesi ile ilgili sağlık hizmetine denir (23.07.2013 tarihli ve 25541 sayılı yönerge). Diğer bir anlatımla, sağlık amacı dışında başka bir amaçla turizm faaliyetine katılan kişinin, turizme katıldığı ülkede sağlık hizmetinden faydalanmasını kapsamaktadır.

2.3. Sağlık Turizminin Gelişmesindeki Etkenler

İkinci Dünya savaşı sonrasında ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte özellikle kitle turizminde önemli artışlar yaşanmıştır. İlk önceleri Avrupa'da görülen bu artış eğilimi daha sonraları iklim ve doğal zenginliklerin etkisiyle Asya kıtasına yayılmıştır (Akdeniz çanağına). Hava ulaşım teknolojilerinin ve imkânlarının gelişmesiyle birlikte kitle turizmi tüm dünyada yaygınlaşmıştır (Öztürk & Yazıcıoğlu, 2002, s. 183).

Turizm önceleri; deniz, kum, güneş turizmi olarak gelişme göstermiş, dar alanda gelişme gösteremeyen turistik faaliyetlere turizmciler alternatif turizm arayışlarına içine girmişlerdir. Ülkeler turizm sektörünün sağladığı faydalardan yararlanmak için sektörde destinasyon stratejilerini de değiştirmişlerdir. Sonuç olarak "alternatif turizm" adıyla yeni bir turizm ortaya çıkmıştır. Alternatif turizmde amaç, turistik ürün farklılaştırması ile daha fazla harcama yapılmasını sağlamaktadır (Goodrich, 1994, s. 227). Ayrıca alternatif turizm türleri fiyatlarındaki esneklik, klasik turizm talebinin fiyat esnekliğine nazaran daha azdır. Bu alternatif turizm türleri; kırsal, eko turizm, inanç, kongre, yeşil ve sağlık turizmi olarak sayılabilir.

Son yıllarda alternatif turizm olarak sağlık turizmi önem kazanmaktadır. **Alternatif turizm olarak sağlık turizminin gelişmesine birçok etken katkıda bulunmuştur**. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir (Tontuş, 2015, s. 5-6);

a. Dünyada yaşanan küreselleşme süreci
b. Tedaviler için uzun bekleme süreleri
c. İleri teknolojik donanıma sahip, bilimsel anlamda dünya çapında etkinliği fazla olan ülkelerde tedavi olma isteği
d. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler
e. Ülke sağlık sistemlerinde yaşanan sorunlar
f. Ürün çeşitlemeleri
g. Tüketicilerin bilinçlenmesi ve yeni pazar arayışları
h. Gelişmiş ülkelerdeki tıbbi hizmetlerin pahalı olması, aynı hizmetin başka ülkelerde daha ucuza temin edilmesi
i. Hastanın kendi ülkesindeki sağlık hizmetinden daha kaliteli bir sağlık hizmetini başka ülkeden alabilmesi
j. Sağlık sigortaları ile ilgili sorunlar
k. Kronik hastaların, yaşlıların ve engelli bireylerin başka ortama gitme, orada tedavi olma isteği
l. Ülkelerinde sağlık hizmetlerinin maliyetlerinin yüksek olması
m. Bazı ülkelerdeki sağlık sistemlerinin yeterli düzeyde olmayışı
n. Yaşlı nüfusun artması olarak sıralanabilir.

2.4 Sağlık Turizminin Faydaları

Sağlık turizmi sadece gelen sağlık turistinin sağlığını koruması ve sağlığına kavuşmasının ötesinde birçok faydaları vardır. Bu faydalarının başlıcaları şunlardır (Buldukoğlu, 2014, s. 23) :

a. Gelen sağlık turistinin yapmış olduğu harcamalar nedeniyle sağlık turizmi yapan ülkelerin ekonomik refahına katkı yapmaktadır.
b. Ülkeler arası bilgi ve teknoloji paylaşımını artırmaktadır.
c. Sağlık turizmi, gelişmekte olan ülkelere, fiyat tarifelerinde gelişmiş ülkelere karşı maliyet avantajı sağlamaktadır.
d. Yurt dışından gelen hastalara sunulan imkânlar kendi ülkesindeki hastalara da sunulmaktadır.
e. Sosyal ve kültürel deneyimler paylaşılmasına imkân sağlamaktadır.
f. Hastane destek hizmetleri arasında daha iyi bir koordinasyona imkan sağlamaktadır.
g. Rekabet avantajı sağlamaktadır.

2.5. Sağlık Turizminde Paydaşlar

Sağlık turizminin gerçekleşmesinde paydaşları; Ulaşım, turizm, iletişim ve bilişim, seyahat, finans, inşaat sektörleri (yeni yatırımlar), sağlık kurumları (özel ve kamu hastaneleri), aracı kurumlar, asistan firmalar, danışman firmalar, sigorta şirketleri olarak sayılabilir. Sağlık turizmi sektörü bir çok şirketlerle doğrudan entegre durumundadır. Ayrıca bunların dışında sağlık turizmi paydaşı sayılabilecek farklı sektör, kurum ve kuruluşlarını da dahil etmek mümkündür.

2.6. Sağlık Turizmi Çeşitleri

Sağlık turizmi insanların sağlıklarını korumak, geliştirmek, şifa bulmak ve rehabilite olmak bibi amaçlarla yapılan her türlü faaliyetleri kapsamaktadır. Sağlık turizmi ile ilgili sınıflama literatüründe farklı şekillerde olmasına rağmen genel kabul gören, medikal (tıbbi) turizm, Üçüncü yaş turizmi (yaşlı bakım), engelli turizmi ve termal (SPA, Wellness) turizmi olmak üzere dört başlık altında incelenebilir (Tengilımoğlu, 2013, s. 57).

2.6.1 Medikal Turizm

En çok bilinen sağlık turizmi türüdür. Hatta sağlık turizmi ile aynı anlamda bile kullanılabilmektedir. Medikal turizm insanların tıbbi tedavi hizmeti almak için bir başka ülkeye yaptığı ziyaretleri anlamına gelmektedir. Medikal turizm yüksek gelirli ülkelerden düşük ve orta gelirli ülkelere daha ucuz sağlık hizmeti alabilmek ana amacını taşımaktadır. Yani medikal turizm, tıp doktorlarınca yapılan tedavi hizmetlerini almak için hastanın ikamet ettiği yerden başka bir yere seyahat etmelerini kapsamaktadır. Bu yer değiştirme aynı ülkede iller arası olduğu gibi, bir ülkeden diğer başka bir ülkeye de söz konusu olabilmektedir (Kördeve, 2016, s. 53). Medikal turizmi diğer sağlık turizmi türlerinden ayıran en önemli özellik; turistlerin kendi irade ve isteklerinden çok, ihtiyaçları nedeniyle belirlenen bir sağlık turizmi çeşidi olmasıdır (Akpolat & Deniz, 2017, s. 125). Medikal turizm kapsamında plastik-estetik cerrahi ameliyatları, göz kusuru düzeltme ameliyatları, tıbbi check-up, sağlık taraması, diş tedavisi, kalp ameliyatları, protez takılması, kanser tedavisi, nöroşirurji ve organ nakli gibi nitelikli tıbbi müdahaleleri gerektiren çeşitli tıbbi tedaviler yer almaktadır (Sülkü, 2017, s. 104).

Medikal turizmde tedavi olmak için gideceği ülkelere karar vermede birçok faktör vardır. Yapılan çalışmalarda medikal turistlerin ülke seçiminde en etkili faktör, ülkenin teknoloji ve yüksek kalitedeki tıbbi tedavi hizmeti vermesidir. Diğer bir faktör ise maliyetlerdir. Yani ülkenin konumu ve kendi ülkelerine uzaklık karar vermede etkili olmaktadır. Ayrıca

tedavi ve bekleme süresi gibi faktörler de ülke seçiminde karar vermede etkili olmaktadır. Bunlar yanında; Doktorun kalitesi, ameliyat sonrası fırsatlar ve medikal hizmetlerin kalitesi de belirleyici diğer faktörlerdir (Bristaw, Yang, & Lu, 2011, s. 111).

2.6.1. İleri Yaş Turizmi (Yaşlı Bakım)

İleri yaş turizmi, 65 yaş ve üzeri insanların bakım gerektiren tedavilerini kapsayan bir sağlık turizmi türüdür. Dünyada yaşlı nüfus her yıl hızla artmaktadır. Dünyada yaşlı nüfusun artış hızı, toplumun genel nüfus artış hızından yüksektir. Yani dünya nüfusu her yıl % 2,3 artmaktadır. Bu durumda dünyada 80 yaş ve üstü nüfusun % 38'i Hindistan, Çin ve ABD'de yaşamaktadır (Arıoğul, 2007, s. 13). Tüm bunlarla birlikte özellikle son 20-30 yıl içerisinde Batı Avrupa ülkelerinde ileri yaş turizminin sağlık turizmi içerisindeki payı artmıştır. Özellikle dünyada sağlık hizmetleri imkânlarının artması ile insanların ortalama yaşama sürelerindeki artışlar ileri yaş sağlık turizminin ciddi bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. Bazı ülkelerde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranının % 25'lerin üzerine çıkması, bu yaş gurubu kişilerin farklı tedavi ve sağlık harcamalarındaki ciddi artışlar göstermeleri nedeniyle ilgili kurumların bu harcamalara yönelik bütçelerinin artmasına neden olmuştur.

Birleşmiş Milletler (BM)'in geleceğe yönelik raporlarında bu yaş nüfusun daha da artacağını ve bu nüfusa yönelik harcamaların artacağını göstermektedir. Dolayısıyla yakın gelecekte, ileri yaş sağlık turizminde hizmet sayısının artması söz konusudur. Yani ileri yaş turizmi ile ilgili veriler rehabilitasyon ve bakım hizmetleri ile otellerde verilen rehabilitasyon hizmetlerinin sayı ve çeşidi artacaktır (Zengingönül, Emeç, İyilikçi, & Bingöl, 2012, s. 13-14). Bu yaş gurubunun genellikle emekli olması, zaman kısıt sorununun olması, mevsimsel karakter gösteren turizme sezon dışı dönemlerde gerçekleştirilmesi ile hem ülkelerin turizm sektörüne ve dolayısıyla ekonomisine katkı sağlayacaktır. Bu yaş gurubundaki kişilerin sağlık sorunları yaşamaları nedeniyle gideceklerin ülkelerde aradıkları en önemli iki unsur bulunmaktadır. Bunlar; ılıman iklim, doğal güzellik, yakın kültür ve dinsel inançlarını gerçekleştirebilecekleri ülkeler olmasıdır. İleri yaş turizmi diğer sağlık turizmi çeşitleri gibi giderek büyümektedir. İleri yaş turizmi gelecek süreç içerisinde nüfusun yapısına bağlı olarak sürekli değişim isteyen bir sağlık turizmi olacaktır. Ayrıca bu sektörün daha iyi gelişmesi için burada istihdam edilen kişilerin uzmanlaşması zorunluluğu şarttır.

2.6.3. Engelli Turizmi

Kişilerin maruz kaldığı doğal afetler, yetersiz beslenme, hastalıklar veya kazalar sonucu bedensel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle engelli olması, yaşamsal aktivitelerini kısmi veya tam olarak engellemekte ve en önemlisi sosyal yaşamlarını sürdürmelerini zorlaştırmaktadır. Dünya genelinde yapılan araştırmalar, engellilere yaşam kolaylıkları sağlayabilmek amacıyla gerçekleştirilen iyileştirme hizmetlerinin, engellilerin büyük oranda topluma kazandırılmasına destek olduğunu ortaya koymaktadır (Özhan, 2017, s. 708) .

Toplumda tüm bireylerin dinlenme, eğlenme gibi sosyal faaliyetlere katılma hakkı vardır. Ancak, engelli bireylerin turizm faaliyetlerine katılmalarında bir takım engeller bulunmaktadır. Bu engellerin kaldırılması için, turizm alanlarında engelli bireylere yönelik bazı düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler ile engelli bireylerin tek başına veya bir refakatçiyle seyahat edebilmeleri, turizm faaliyetlerine sorunsuzca katabilmeleri sağlanabilecektir.

Araştırmalara göre sadece Avrupa'da 80 milyon engelli insan yaşamaktadır. Bu sayıya engelli kişilere refakat edenler de eklendiğinde potansiyel engelli turizm pazarının büyüklüğü yaklaşık 133 milyon kişiye ulaşmaktadır (ITB, 2012, s. 25).

Yalaşık 7,5 milyarlık dünya nüfusu içerisinde engellilerin sayısının 600 milyon ile 900 milyon arasında tahmin edilmektedir. Yaklaşık olarak dünya nüfusunun % 10'u engelli turizmine katılma potansiyeline sahiptir. Bu veriler analiz edildiğinde gelecekte dünya turizm sektöründe engelli turizmi önemli bir yere sahip olabilecektir (ITB, 2012, s. 25).

2.6.4. Termal (Spa / Wellness) Turizmi

Gelişmiş ülkeler, insan sağlığının korunması, işgücü verimi ve dolayısıyla üretimi artırmak için, doğal turizm kaynaklarından temiz hava, güneş, deniz, şifalı termal suların dinlendirici ve tedavi özelliklerinden, iklim ve çevre olanaklarından faydalanarak çözmeye çalışmaktadırlar (Özbek, 1991, s. 15). Bu tür sorunların çözümünde en yaygın kullanılan sağlık turizm türü, termal turizmdir. Termal turizm doğal şekilde belirli sıcaklığa sahip olarak yer üstüne çıkan ve faydalı mineraller içeren şifalı su, çamur ve buharların bulunduğu yörelerde, yöreye özgü iklim şartları içerisinde gerçekleşen turizm türüdür (Fozak, Kozak, & M.Kozak, 2006, s. 20).

Tanım biraz daha geliştirildiğinde termal sağlık turizmi, doğal şekilde belirli bir sıcaklığa sahip olarak yeryüzüne çıkan ve yararlı mineralleri kapsayan maden sularının veya şifalı çamurların bulunduğu yörelerde kaynak, yöresinde çevre ve iklim faktörleri bileşiminde insan sağlığına olumlu katkı sağlamak üzere uzman hekim denetim ve programında fizik tedavi, rehabilitasyon, egzersiz, psikoterapi ve diyet gibi destek tedavilerle koordineli kür uygulamaları için yapılan turizm hareketidir (Aksu & Aktuğ, 2011, s. 5).

Ayrıca termal tedavi, suyun sıcak şekli olan SPA veya soğuk ve farklı biçimlerde (damlama, akıtma, püskürtme ve duşlama) uygulamasıyla elde edilen rahatlama ve ferahlama etkisi yaratan bütünleştirici tedavi olarak da tanımlanmaktadır (Soysal, 2017, s. 171). SPA da termal turizmde sık uygulanan bir tedavi türüdür. Yine termal turizm içerisinde sıkça uygulanan, bireylerin sağlıklarını geliştirmek veya korumak amacıyla kendini motive edecek yerlere yapılan seyahatlere de "Wellness Turizm" denir. Başka bir tanıma göre wellness; akıl, vücut, ruh ve ilişkilerde iyi ve zinde olmayı ifade etmektedir. İnsanın kendisini ruhsal, bedensel, zihinsel ve ilişkisel olarak iyi ve zinde hissetmesini sağlayan her türlü masaj, cilt bakımı, çamur ve yosun banyoları, küvet bakımları, doğa ve doğal ürünlerle sağlıklı yaşam yöntemleri ile yapılan vücut bakımları wellness kapsamına girmektedir. Wellness sadece yaşlanan nüfusa dayalı olarak değil, artık wellness'in bir bakış açısı ve yaşam tarzı olarak benimsenmesine dayalı olarak gelişme göstermektedir (Gül12s. 78).

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA SAĞLIK TURİZMİNDEKİ GELİŞMELER

Düşük maliyetli sağlık hizmetleri, hava ulaşım sektörünün daha ekonomik ve rahat imkanlar sunması, sağlık sektöründeki hizmet standartlarında ve teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve bilişim internet teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle dünyada ve ülkemizde sağlık turizminde önemli gelişmeler söz konusu olmuştur.

Hindistan, Küba, Kosta Rika, Tayland, Singapur, Kolombiya ve Filipinler gibi sağlık turizminin gözde ülkeleri bu pastadan daha fazla pay alabilmek için yarışmaktadırlar. Bu ülkelerde yüksek kalite ve düşük maliyetli sağlık hizmetleri, kitle iletişim araçlarının gelişmesi, internet ve medyanın etkisiyle bu detaylı bilgiler tüm dünyaya hızla yayılması ile sağlık turizminin hızla gelişmesini sağlamıştır. Dünyada son yıllarda alternatif bir turizm türü olarak öne çıkan sağlık turizmine yaklaşık 30 milyon kişinin katılması ile turizm sektörü 500 milyar dolarlık potansiyele sahip olmuştur.

Dünya genelinde sağlık turizmi açısından öncü ülkelerin başında Hindistan, Tayland, Singapur, ABD, Malezya, Almanya, Meksika, Güney Afrika, Brezilya ve Kosta Rika gelmektedir. Sağlık turizmi türleri açısından değerlendirildiğinde; Medikal turizmde, Panama,

Brezilya, Malezya, Kosta Rika, Hindistan öne çıkan ülkeler olmaktadır. Termal turizmde ise Hindistan, Türkiye, Malezya önde gelen ülkelerdir. SPA ve wellness turizminde ise; Macaristan, Çekya, Avusturya, Bali, Maldivler başta gelen ülkelerdir (Soysal, 2017, s. 173-174). Ayrıca Orta ve Güney Amerika ülkelerinden bazıları kozmetik, obezite ve plastik cerrahide; Hindistan, Singapur ve Tayland kalp-damar cerrahisi ve ortopedik cerrahi bölümleri ile öne çıkan ülkelerdir. Diğer yandan sağlık alanında oldukça ileri düzeyde olan Belçika, Almanya, İsrail ve İtalya da kompleks ameliyatlar ve diğer sağlık hizmetleriyle ön plana çıkmaktadırlar (Özcan & V.Aydın, 2015, s. 119).

Dünya'da sağlık turizminin gelişmesinin önemli faktörlerden biri olan sağlık hizmetlerinin fiyatlarının kendi ülkelerine göre daha düşük olmasıdır. Tablo 2'den de görüldüğü gibi ülkelerde yapılan tedavi fiyatları karşılaştırıldığında Hindistan en rekabetçi ülke konumundadır. Hindistan; Kalp, By-pass, Kalp kapak Ameliyatı, Diz, Protez, Tüp Mide, Mide By-pass, Lazer Göz Ameliyatı, Kornea ve Tüp Bebek konusunda en düşük fiyat sağlık hizmeti veren ülkedir.

Tablo 2 incelendiğinde, Kosta Rika dental implant, meme implantında Kolombiya, yağ aldırmada Ürdün, anjioplastikte Tayland, rinoplasti ve karın germede Vietnam, kalça protez, histerektomi ve kataraktta Polonya, yüz germede Singapur en düşük fiyatla hizmet vermektedir. Türkiye'de özellikle medikal turizm alanında rekabetçi fiyat uygulayan ülkelere çok yakın konumdadır. Sağlık turizminde gelir elde etme açısından ülkeleri şu şekilde sıralamak mümkündür (A.Bostan & Cengiz, 2017, s. 20); 1. Hindistan, 2. Tayland, 3. Singapur, 4. ABD, 5. Malezya, 6. Almanya, 7. Meksika, 8. Türkiye, 9. Brezilya, 10. Kosta Rika'dır.

TEDAVİLER	ABD	Kosta Rika	Kolombiya	Hindistan	Ürdün	G. Kore	Meksika	İsrail	Tayland	Vietnam	Malezya	Polonya	Singapur	Türkiye
Kalp Bypass	123,000	27,000	14,800	**7,900**	14,400	26,000	27,000	28,000	15,000		12,100	14,000	17,200	13,900
Anjioplasti	28,200	13,800	7,100	5,700	5,000	17,700	10,400	7,500	**4,200**		8,000	5,300	13,400	4,800
Kalp Kapak Ameliyatı	170,000	30,000	10,450	**9,500**	14,400	39,900	28,200	28,500	17,200		13,500	19,000	16,900	17,200
Kalça Protez	40,364	13,600	8,400	7,200	8,000	21,000	13,500	36,000	17,000	9,250	8,000	**5,500**	13,900	13,900
Diz Protez	35,000	12,500	7,200	**6,600**	9,500	17,500	12,900	25,000	14,000	8,000	7,700	8,200	16,000	10,400
Spinal Füzyon	110,000	15,700	14,500	10,300	10,000	16,900	15,400	33,500	9,500	6,150	**6,000**	6,200	12,800	16,800
Dental İmplant	2,500	**800**	1,200	900	900	1,350	900	1,200	1,720		1,500	925	2,700	1,100
Mide Kelepçe	14,000	9,450	8,500	7,300	7,000	10,200	**6,500**	17,300	11,500		8,150	6,700	9,200	8,600
Tüp Mide	16,500	11,500	11,200	**6,000**	7,500	9,950	8,900	20,000	9,900		8,400	9,400	11,500	12,900
Mide Bypass	25,000	12,900	12,200	**7,000**	7,500	10,900	11,500	24,000	16,800		9,900	9,750	13,700	13,800
Meme **İmplant**	6,400	3,500	**2,500**	3,000	4,000	3,800	3,800							
Rinoplasti	6,500	3,800	4,500	2,400	2,900	3,980	3,800	4,600	3,300	**2,100**	2,200	2,500	2,200	3,100
Yüz Germe	11,000	4,500	4,000	3,500	3,950	6,000	4,900	6,800	3,950	4,150	3,550	4,000	**440**	6,700
Yağ Aldırma	5,500	2,800	2,500	2,800	**1,400**	2,900	3,000	2,500	2,500	3,000	2,500	1,800	2,900	3,000
Karın Germe	8,000	5,000	3,500	3,500	4,200	5,000	4,500	10,900	5,300	**3,000**	3,900	3,550	4,650	4,000
Laser (iki göz)	4,000	2,400	2,400	**1,000**	4,900	1,700	1,900	3,800	2,310	1,720	3,450	1,850	3,800	1,700
Kornea (tek göz)	17,500	9,800		**2,800**	5,000				3,600				9,000	7,000
Katarakt (tek göz)	3,500	1,700	1,600	1,500	2,400		2,100	3,700	1,800		3,000	**750**	3,250	1,600
Tüp Bebek	12,400		5,450	**2,500**	5,000	7,900	5,000	5,500	4,100		6,900	4,900	14,900	5,200
Histerektomi	15,400	6,900	2,900	3,200	6,600	10,400	4,500	14,500	3,650		4,200	**2,200**	10,400	7,000

Tablo 2. Medikal Turizm Kapsamında Gerçekleştirilen Tedavilerin Ülkeler Arası Maliyet Karşılaştırmaları

Kaynak: (Türkiye Sağlık Vakvı, 2010, s. 95)

Sağlık turizmi dünyada 100 milyar dolarlık bir hacme ulaşmıştır. Sağlık turizminde yapılan harcama miktarları incelendiğinde (Global Buyers Survey, 2017, s. 13): 10.000 $-20.000 $ arası % 26,5; 20.000 $-50.000 $ arası % 24,5; 5.000 $-10.000 $ arası % 18,4; 5.000 $ ve altı % 8,2; 10.000 $ ve üstü % 6,1 olarak gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi klasik turizm faaliyetlerine nazaran harcama miktarlarının daha yüksek olması nedeniyle, sağlık turizminin ülke ekonomilerine daha büyük katkı sağlayacağı bir gerçektir.

Sağlık turistlerinin kalış süresi diğer genel turistlerin kalış sürelerine göre daha uzun olmaktadır. Global Healtcare Resources (2016-2017)'e göre; sağlık turistlerinin % 42,9'u 1-2 hafta; % 40,8'i 2-4 hafta; % 14,3'ü 1 haftanın altında ve % 2'si 4 hafta üstü kalmaktadırlar. Yine aynı rapora göre sağlık turistlerinin % 86'sı yanında yakınlarını getirmektedir. Sağlık turistlerinin % 74.4'ü yanında bir kişi, % 23,3'ü iki kişi, % 2,3'ü ise üç kişi getirmektedir.

Sağlık turizminde verilen sağlık hizmetlerinin ödemelerinin % 40'ını sağlık hizmeti alan kişi, % 30'unu sigorta şirketleri, % 20'sini hükümetler ve % 10'unu başka kurumlar ödemektedir.

Uluslararası sağlık tesisi seçiminde etkili olduğuna inanılan akreditasyon, standartizasyonun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren Jaint Commission International (JCI) en kabul gören kuruluştur. Bu kuruluşun verilerine göre, Arap Emirlikleri 80 akredite kuruluşu ile ilk sırada yer alırken, ikinci sırada 64 kuruluş ile Suudi Arabistan yer almaktadır. Türkiye de uluslararası standardizasyon konusunda büyük gelişme göstermiş ve 50 akredite kuruluş sayısı ile dördüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'de önümüzdeki yıllarda JCI sayısı yükselerek sağlık turizminde önemli gelişmeler yaşanması beklenmektedir (Aydın & Aydın, 2015, s. 5).

Sağlık turizmine katılan sağlık turistlerini; % 37,7 medikal turizm kolaylaştırıcıları, % 16,4 sigorta şirketleri, % 13,1 sigorta acente/danışman/brokerları, % 13,1 seyahat acentaları, % 3,3 hekimler, % 1,6 işveren/insan kaynakları müdürü ve % 14,8 diğerleri yönlendirmektedir. Sağlık turistini yönlendirmede en yüksek orana sahip olan medikal turizm kolaylaştırıcıları, hastayı sevk ve bakım hizmetleri sağlayan kuruluşlardır. Ayrıca sağlık turisti yönlendirmede sigorta şirketleri de önemli rol oynamaktadır (Global Buyers Survey, 2017, s. 8) .

Dünyada sağlık turizm pazarının hızla büyümesinin nedenleri arasında sağlık harcamalarındaki artış, yüksek maliyetler ve sağlık sisteminden kaynaklanan sıkıntıları saymak mümkündür. Avrupa'da yaşlanan nüfus ile birlikte sağlık turizmine olan taleplerin önümüzdeki yıllarda daha da artması söz konusudur. Özellikle rehabilitasyon merkezlerine ve doğal kaynaklara olan talebin artması bu doğrultuda kaçınılmazdır. Türkiye'nin termal turizm açısından oldukça zengin doğal kaynaklara sahip bir ülke olması, gelecek yıllarda termal ve üçüncü yaş turizminde dünyada önemli bir yere gelmesini sağlayabilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAĞLIK TURİZMİNDEKİ GELİŞMELER

Türkiye coğrafi konumu, tarihi eserleri, kültürel zenginlikleri ve turizm alanındaki deneyimi ile akredite olmuş, kaliteli hizmet veren hastanelerini koordine ederek, sağlık turizminde dünyada önemli bir yere gelmiş bir ülke konumundadır.

3.1. Türkiye'de Sağlık Turizmi İle İlgili Göstergeler

Türkiye'de 2003 yılında başlatılan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ile sağlık sisteminde önemli gelişmeler olmuştur. Bu program dahilinde Türkiye'de kamu ve özel sağlık ku-

ruluşlarının sayısı 2017 yılı verilerine göre (http//kghgm.saglik.gov.tr/hastanelerimiz, 2017) 711'e yükselmiştir.

Sağlık kurumlarındaki bu nicel ve nitel artışın ülkemize sağlık amaçlı gelen turist sayısında da artışa neden olmuştur.

Yıl	Sağlık Turisti Hasta Sayısı
2008	74.93
2009	91.963
2010	109.678
2011	156.170
2012	270.000
2013	409.328
2014	496.324
2015	392.950
2016	355.668
2017	412.724
2018	**177.983**

Tablo 4. Türkiye'de Yıllara Göre Sağlık Amaçlı Gelen Turist Sayısı

Kaynak: (www.klinikiletisim.com/istatistiklerle-saglik-turizmi-verileri-nasil/, 2018)
*2018 yılı ilk 6 ay verileridir.

Yukarıdaki Tablo 4 verilerine göre Türkiye sağlık turisti sayısı 2008 yılında 74,093 kişi iken, dokuz yıllık süre içerisinde 2017 yılında 412.724 kişiye yükselmiştir. Bununla birlikte 2014 yılında gelen sağlık turisti sayısı 496.324 ile en yüksek yıl olmuştur. Ancak bu yıldan sonra bu artışta azalma olmasının temel nedeni bölgede yaşanan savaşlardır. Ayrıca Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi ülkenin sağlık turisti sayısını azaltmıştır.

Sağlık Bakanlığının verilerine göre, gelen sağlık turistlerinin birinci sırada başvurduğu klinik Acil Tıp olarak görülmektedir. Bu klinik sayısal verilerinin yüksek çıkmasının nedeni, söz konusu rakamın içerisinde sağlık turistinin yanında turistin sağlığının da söz konusu olmasıdır. Yani ülkemize başka amaçla gelen yabancı turistlerin ülkemizde rahatsızlanması sonucu tedavi amacıyla bu kliniklere gitmesi nedeniyle söz konusu orana yüksek çıkmaktadır. Bu tabloda ikinci sırada kadın hastalıkları ve doğum, üçüncü sırada göz hastalıkları gelmektedir.

No	KLİNİK ADI	SAĞLIK TURİSTİ SAYISI
1	Acil Tıp	41.292
2	Kadın Hastalıkları ve Doğum	17.201
3	Göz Hastalıkları	14.883
4	İç Hastalıkları	10.873
5	Deri veZührevi Hastalıklar	9.667
6	Ortopedi ve Travmatoloji	8.107
7	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	7.980
8	Kulak Burun ve Boğaz Hastalıkları	6.832
9	Genel Cerrahi	6.438
10	Kardiyoloji	5.090

Tablo 5. 2017 Yılı Uluslararası Sağlık Turistlerinin Başvurduğu ilk 10 Klinik
Kaynak: (www.klinikiletisim.com/istatistiklerle-saglik-turizmi-verileri-nasil/, 2018)

Son yıllarda ülkemizde sağlık turizminde ciddi bir ivme yakalanmıştır. Medikal turizm içerisinde organ nakli, estetik gibi alanlara yoğun talep vardır. Özellikle saç ekimi merkezlerimiz Arap dünyası ve Ortadoğu ülkelerinden yoğun sağlık turisti çekmektedir.

Ülkemize en çok hasta; Azerbaycan, Irak, Almanya, Gürcistan, Libya, Afganistan, Türkmenistan, Özbekistan, Rusya ve Suriye'den gelmektedir.

Yıllar	Sağlık TurizmiGelirleri (Milyon-Tl)	Sağlık Turizmi Giderleri (Milyon-Tl)	Sağlık Turizmi Gelirlerinin Turizm Gelirlerine Oranı(%)
2006	382.412	37.406	0,48
2007	441.677	35.715	0,47
2008	486.342	28.015	0,52
2009	447.296	31.188	0,56
2010	433.398	35.266	0,57
2011	488.443	18.971	0,57
2012	627.862	21.399	0,46
2013	772.901	15.305	0,41
2014	837.796	18.735	0,40
2015	638.622	18.732	0,49

Tablo 6. 2006-2015 Dönemi Sağlık Turizm Gelirleri ve Giderleri
Kaynak: (TUİK, 2017) *2015 yılı üçer aylık dönem

TUİK Raporlarına göre Türkiye de sağlık turizmi gelirleri 2006 yılında 382.412 Milyon TL iken, 2015 yılında ilk üçer aylık dönem olmasına rağmen yaklaşık iki kat artarak 638.622 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de sağlık turizmi geliştikçe, görüldüğü gibi sağlık turizmi giderlerinde sürekli bir azalma görülmüş ve % 4,7 negatif bir değişme gerçekleşmiştir. Bu durum özellikle cari açık veren ülkemiz açısından oldukça olumlu bir gelişmedir.

Türkiye'de sağlık turizmi alanındaki yatırımlar nedeniyle hastane sayılarının artması, hastanelerin alt yapıları ve donanımlarının yüksek kalitede olması, hekimlerin ve hizmet sunucularının eğitim ve deneyim düzeyinin batı ülkeleri standartlarında yükselmesi vb. gibi birçok nedenle Türkiye'de sağlık turizminde önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişme Türkiye'de birçok illerde yaşanmıştır. Sağlık turizminde bu gelişme ülkede gelirin tüm bölgelere yayılmasına ve adil dağılımına büyük katkı sağlamaktadır. Tablo 7'de sağlık turizmi ve turistin sağlığı toplam hasta sayıları iller bazında gösterilmiştir (M.Barça, Akdeve, & İ.G.Balay, 3013, s. 74).

İller	Sağlık Turizmi	Turistin Sağlığı
Antalya	6579	45583
İstanbul	25073	14735
Kocaeli	10947	739
Ankara	7708	3207
Muğla	1941	8434
İzmir	308	4479
Aydın	0	2824
Samsun	1938	199
Trabzon	154	1250
Adana	1048	194

Tablo 7. Medikal Turizmde ilk 10 İle Göre Turistin Sağlığı-Sağlık Turisti Sayıları Dağılımı (2011 Yılı)

Tablo 7 incelendiğinde sağlık turizmi açısından en fazla il elbette İstanbul'dur. Kocaeli ise ikinci sırada yer almaktadır. Kocaeli'nin ikinci sırada yer almasının nedeni, İstanbul'a yakın olması, sanayi bölgesi olması nedeniyle aynı zamanda iş amaçlı turizme gelen kişilerin yoğun olması, çok sayıda tıp fakültesi ve kaliteli hastaneleri olması olarak ifade edilebilir. Turistin sağlığı açısından incelediğimizde yaz aylarında turist potansiyeli en yüksek il olan Antalya'nın birinci sırada yer alması doğal bir sonuçtur. Bu durumu, seyahat, eğlence, dinlenme amaçlı gelen turistlerin ani rahatsızlanmaları sonucu Antalya hastanelerinde tedavi görmüş olmaları şeklinde yorumlamak mümkündür. Turistin sağlığı hasta sayısı açısından illerimiz gelen turist potansiyeline göre sıralama göstermektedir. İkinci sırada İstanbul, üçüncü sırada Muğla ve dördüncü sırada İzmir yer almaktadır.

Sağlık alanında hem nitelikli insan gücü hem de altyapısı ve teknolojik yatırımlarının ön plana çıkmasıyla birlikte Türkiye sağlık turizminde önemli gelişmeler yaşamıştır. Ancak bu gelişmeler yeterli değildir. Türkiye'nin sağlık turizmi alanında daha iyi yerlere gelebilmesi için öncelikle zayıf ve güçlü yanlarını ortaya koyarak, yeni hedef ve stratejiler belirlemeli ve uygulamalıdır. Sağlık Bakanlığının ve TURSAB bünyesinde yapılan değişik çalışmalarda Türkiye'nin zayıf, güçlü yanlarını ve fırsatlarını ortaya koymuşlardır (TC. Sağlık Bakanlığı, 2012, s. 61-62).

3.2 Türkiye'nin Sağlık Turizminde Güçlü Yanları

- Türkiye'nin sağlık alanında dünyanın ileri olan ülkeleri arasında bulunması
- Türkiye'de sağlık turizmi talebini olumlu yönde etkileyecek turizm çeşitliliği bulunması (doğa turizmi, kırsal turizm, inanç turizmi, kültür turizmi)
- Türkiye'nin son 30 yıl içerisinde hizmetler sektöründe olağanüstü gelişmeler yaşanması, sağlık turizmine olumlu bir etki yapması

- Sağlık turizmi sunan ilk ülkeler arasında yer alması ve bu konuda deneyim kazanmış olması
- Sağlık hizmetleri fiyatlarının diğer ülkelere göre nispi olarak uygun olması
- Sağlıkta dönüşüm programı çerçevesinde şehir hastanelerinin sayısının ve kalitesinin artırılması
- Türkiye'de kullanılabilir kaynaklar açısından Avrupa'da birinci ve dünyada yedinci sırada yer almaktadır.
- Ülkemizin uygun iklimi ve tarihi ile turizm merkezi olması
- Türkiye JCI ile akredite olmuş hastane sayısı sürekli artış göstererek 50 hastaneye ulaşmıştır.
- Sağlık turizminin tutundurulmasında devlet desteği verilmesi yurt dışında düzenlenen fuar, kongre, konferans, sponsorluk, reklam, pazarlama, tanıtım, danışmanlık, katılım ve organizasyon giderlerini desteklemektedir.
- Yakın kültürler ve komşu ülkelerde yüksek sağlık hizmet algısı
- Türkiye dünyanın birçok ülkesine erişim sağlaması için gerekli ulaşım ve altyapısına sahip olması,
- Türkiye'ye 62 ülke ile vizesiz seyahat edebilme imkânının olması, kaliteli turizm tesisleri ve iyi yetişmiş yabancı dil bilen personelin olması,
- Türk misafirperverliği, fatura vb. konularda dünya ile entegre olması, son yıllarda yaşanan başarılı organ nakilleri,
- Devletin sağlık turizmi ile ilgili verdiği destek ve yapmış olduğu yasal düzenlemeler sağlık turizminde Türkiye'nin güçlü yanları olarak sıralanabilir.

3.3 Türkiye'nin Sağlık Turizminde Zayıf Yönleri

- Türkiye sanayi sektörlerinde olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de sadece üretime önem vermesi, pazarlamayı ihmal etmesi
- Sağlık turizmindeki tüm paydaşların birbirleri ile entegre olmalarında yaşanan sorunlar
- Sağlık kuruluşlarının Sağlık Bakanlığı ile veri ve bilgi paylaşımında istenilen düzeye gelememesi
- Devlet desteği ve teşviklerin tüm paydaşların yararlanılmasında yaşanan bürokratik engeller ve başvuru ile desteklerin sağlanmasında geçen sürelerin uzunluğu
- Sağlık turizmi yönetimi için ulusal bir stratejinin net olmaması
- Ulusal ölçekte sağlık turizmi alanındaki hareketliliği kayıt altına alacak ve denetleyecek kapsamlı sistem ve süreçlerin geliştirilmemiş olması
- Sağlık hizmeti veren kamu hastanelerinde yeterince yabancı dil bilen personelin olmaması hasta ile iletişimi zorlamaktadır.
- Bölgemizdeki komşu ülkelerde yaşanan iç savaş ve terör olayları Türkiye'ye gelen turist sayısının azalmasına neden olması
- AB ülkeleri arasındaki serbest dolaşım uygulamasının Türkiye'de uygulanmaması
- Küresel olarak söz sahibi olabilecek hastane zinciri sayısının az olması
- Dünyada en fazla sağlık harcaması yapan ABD'den yeterli sağlık turisti çekilememesi
- Ülkemizdeki sağlık kuruluşları ve sigorta şirketlerinin, yurtdışındaki bu hizmeti veren kurumlar ile yeterli ilişkilerin olmaması gibi faktörlerde Türkiye'nin sağlık turizminde zayıf yönleri olarak söylemek mümkündür.

3.4 Türkiye'de Sağlık Turizminde Tehditler

Türkiye'de sağlık turizminin gelişmesindeki tehditler şu şekilde sıralanabilir (Ülkü, 2017, s. 111) ;

- Bölgemizdeki ülkelerde yaşanan siyasal iktidarsızlık Türkiye sağlık turizmi talebine muhtemel olumsuz etkileri bir tehdit unsurudur.
- Sağlık turizmi sektöründe Türkiye'nin oldukça fazla rakibi vardır. Bunlar Avrupa ülkeleri, Doğu ve Uzakdoğu ülkeleri, İsrail, Ürdün ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir.
- Sağlık turizmi sektöründe çalışan kişilerin gelirleri istenilen düzeyde olmaması, hekimlerin özel sağlık kuruluşlarına yönelmesine yönelmesi
- Aynı sağlık hizmetini farklı kurumlar farklı fiyat uygulamaları gelen sağlık turistini ülkemiz açısından olumsuz bir algı yaratmasına neden olabilir. Fiyatlandırmalarda koordinasyon gerekmektedir.

3.5 Sağlık Turizminde Türkiye'nin Fırsatları

- Gelişmiş ülkelerde sağlık turistlerinin, ülkemize nazaran tedavi edilebilmeleri için uzun süre beklemeleri
- Gelişmiş ülkelerdeki sağlık hizmetlerinin fiyatlarının ülkemize göre yüksekliği
- Dünya yaşlanma örgütü verilerine göre şu an 600 milyon civarında 65 yaş ve üstü bireylerin sayısı 2050 yıllarında 2 milyarı bulacağını öngörmektedir. Bu durum gelecek yıllar için Türkiye'ye özellikle ileri yaş turizmi için yeni pazar imkanları yaratacaktır.
- Türkiye zengin yer altı kaynaklarına sahip bir ülkedir. Bu kaynakların etkin kullanılması önümüzdeki yıllarda termal turizm için önemli fırsatlar yaratacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık turizmi tüm dünyada ülkelerin ekonomik gelişmeleri için önemli bir sektör konumuna gelmiştir. Özellikle milli gelire ve ödemeler bilançosu üzerine olumlu katkısı, işsizliği azaltmadaki katkısı, bölgesel ekonomik gelişmeye katkısı gibi çok sayıda ekonomik faydaları söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerin sağlık turizminin ekonomik katkılarından faydalanabilmek için diğer ülkeler ile yoğun bir rekabet içerisine girmişlerdir.

Sağlık turizmi ekonomik faydasının ötesinde insanların sağlığını korumada ve tekrar sağlığını kazanmasını sağlamada önemli bir sektördür. Kendi ülkesinde tedavi olmasına mümkün olunamaması, kendi ülkelerinde tedavi maliyetinin yüksek olması, kendi ülkesinde ileri teknolojinin olmaması vb. nedenlerle insanlar sağlık turizmine katılmak zorunda kalmışlardır.

Sağlık turizmi literatürde; medikal, termal, ileri yaş ve engelli turizm olarak 4 gurupta incelenmiştir.

Medikal turizmde; Hindistan, Tayland, Singapur, ABD, Malezya, Almanya, Meksika, Kosta Rika, Polonya, Suudi Arabistan, İsviçre, Türkiye gibi ülkeler öne çıkmaktadırlar. Termal turizmde Hindistan, Türkiye, Malezya ve SPA, wellness turizminde ise Macaristan, Çekya, Avusturya, Bali, Maldivler başta gelen ülkelerdir.

Dünya nüfusunun hızla artması ile birlikte yaşam standartlarının yükselmesi, yaşlı nüfusun nispi olarak artması, sağlık hizmeti maliyetinin yükselmesi gibi nedenlerle insanlar daha iyi ve daha uzun yaşayabilecekleri ülkelere yönelmişlerdir. Tüm bu unsurlar Dünya'da sağlık turizminin gelecek yıllarda daha da gelişeceğinin ve önemli bir sektör olacağının habercisidir.

Türkiye sağlık turizminde bölgenin en güçlü ülkelerinden birisi olma yolundadır. Türkiye sağlık hizmetlerini diğer ülkelere göre daha ucuz, güvenilir ve dünya standartlarında

uygun kalitede vermektedir. Gelişmiş bir sağlık hizmeti ile birlikte oldukça gelişmiş ve deneyimli bir turizm sektörüne sahiptir. Türkiye sağlık turizminde diğer ülkeler ile rekabet edebilecek düzeydedir. Ancak yine de bu durum istenilen düzeyde değildir.

Türkiye'nin sağlık turizminde istenilen düzeye ulaşabilmesi (Sağlık Bakanlığının programında yer almaktadır);

- Sağlık turizmine yönelik kurumsal ve hukuki altyapının geliştirilmesi
- Sağlık turizmi alanında fiziki ve teknik altyapının iyileştirilmesi
- Sağlık turizmi hizmet kalitesinin artırılması
- Sağlık turizmi alanında etkin tanıtım ve pazarlama yapılması ile mümkün olacaktır.

Tüm bu unsurlar dikkate alınarak uygulandığında, Türkiye sağlık turizminde önemli bir yere gelebilecektir. Son 10 yıl içerisinde 2 milyon sağlık turistine ve 20 milyar dolar hedefine ulaşması mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

1. 23.07.2013 tarihli ve 25541 sayılı yönerge. (2013). *23.07.2013 tarihli ve 25541 sayılı sağlık Turizmi ve Turist Sağlığı Kapsamında Sunulacak Sağlık Hizmetleri hakkında yönerge*.
2. A.Bostan, & Cengiz, F. (2017). Sağlık Turizmi Teori ve Politikaları Ders Notları. *Politika Programı*. AYDIN: ADÜ DÜSEM.
3. Akoğlu, T. (1971). *Dünyada ve Bizde Turizmin Dünü ve Bugünü.* İstanbul: Varlık Yayınları.
4. Akoğlu, T. (1971). *Turizm Olayına ve Ekonomisine Toplu Bakış.* İstanbul: Türkiye Turing Kurumu Yayınları.
5. Akpolat, M., & Deniz, N. (2017). Türkiyede Medikal Turizmin Gelişimi ve Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 125.
6. Aksu, C., & Aktuğ, E. (2011). *Güney Ege Bölgesi Termal Turizm Araştırması.* Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı.
7. Altındiş, M. (2015). *Termal Turizm.* İstanbul: Nobel Yayınları; Yayın No: 1254.
8. Arıoğul, S. (2007). Yaşlılık ve Yaşlanma. *1.Ulusal Yaşlılık Konseyi KOngresi*, (s. 1-18). İstanbul.
9. Aydın, G., & Aydın, B. (2015). Dünyada ve Türkiye'de Sağlık Turizmi-Pazarlama Uygulamaları ve Karşılaştırmalı Durum Analizi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Degisi*, 1-21.
10. Bostan, A. (1999). Türkiye'de Planlı Dönemde Turizmin Moneter Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi. *9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir.
11. Boz, M. (2004). Turizmin Gelişmasinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi. *Turizmin Gelişmasinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi, Marmara Üniversitesi Sos. Bil. Ent. Yayınlanmamış doktora tezi*.
12. Bristaw, R., Yang, W., & Lu, M. (2011). Sustanable Medical Tourism in Costa Rica. *Tourism Review, 6*, 107-117.
13. Buldukoğlu, S. (2014). Sağlık Turizminin Türkiyedeki Yeri ve Önemi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
14. Connel, J. (2006, 27(6)). Medical Tourizm: Sea, Sun, Sand and Surgey. *Tourism Management*.

15. Dinçer, Z. M. (1993). *Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm.* İstanbul: Filiz Yayınevi.
16. Erol, H., & Özdemir, A. (2014). Türkiye'de Sağlık Reformları ve Sağlık Harcamalarının. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9-34.
17. Fozak, N., Kozak, M., & M.Kozak. (2006). *Genel Turizm, İlkeler-Kavramlar.* Ankara: Detay Yayınları.
18. Global Buyers Survey. (2017, 12 06). *Global Healthcare Resorces IHRC.* 2018 tarihinde https://medicaltourismassociation.com/userfiles/files/global buyers report brief.pdf.et:06.12.2018: https://medicaltourismassociation.com/userfiles/files/global buyers report brief.pdf.et:06.12.2018 adresinden alındı
19. Goodrich, J. (1994, 6(4)). Health Tourizm: A new positioning for tourist destinations. *Journal İnternational Costumer Marketing*.
20. ITB. (2012). *Word Travel Trends Report 2012/2013 Retrieved.* 1 2019 tarihinde www.itbberlin.de/media/itbt/itbk-media/itbk-pdf/WTTR-Report-2013-web.pdf: www.itbberlin.de/media/itbt/itbk-media/itbk-pdf/WTTR-Report-2013-web.pdf adresinden alındı
21. Kiraz, E., & Özdemir, E. D. (2018, 2 (1)). Sağlık Turizm Hareketi. *Journal of BSHR*.
22. klinik iletişim. (2018). *www.klinikiletisim.com/istatistiklerle-saglik-turizmi-verileri-nasil/*. 01 31, 2019 tarihinde İstatistiklerle Sağlık Turizmi Verileri Nasıl?: www.klinikiletisim.com/istatistiklerle-saglik-turizmi-verileri-nasil/ adresinden alındı
23. Kördeve, M. (2016). Sağlık Turizmine Genel Bir Bakış ve Türkiyenin Sağlık Turizmindeki Yeri. *Uluslararsı Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 2*(1), 51-61.
24. M.Barça, Akdeve, E., & İ.G.Balay. (3013). Türkiye Sağlı Turizm Sektörü'nün Analizi ve Strateji Önerileri. *İşletme Araştırma Dergisi, 5*(3), 64-92.
25. Olalı, H., & Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi.* İzmir: Ofis Ticaret Matbaası.
26. Özbek, T. (1991). Dünyada ve Türkiye›deTermal Turizmin Önemi. *Anatolia Dergisi*(17-18), 15.
27. Özcan, Z., & V.Aydın. (2015). *Sağlık Turizmi (Teori ve Politika).* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
28. Özdemir, Ş. (2015). Türkiye›nin Termal Sağlık Turizm Potansiyeli. Ş. Özdemir, & M. Altındiş (Dü.) içinde, *Türkiye'nin Termal Sağlık Turizm Potansiyeli.* Ankara: Nobel Yayınları.
29. Özhan, E. (2017). Engelli Bireylerin Turizm Faaliyetlerine Yönelik Motivasyon ve Beklentilerinin Analizi: Muğla Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Derneği, 7*(13), 708.
30. Öztürk, Y., & Yazıcıoğlu, İ. (2002, 2). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir çalışma. *Ticaret ve Turizm Fakültesi Dergisi*.
31. Sağcan, M. (1986). *Rekreasyon ve Turizm.* İzmir: Cumhuriyet Basımevi.
32. Sağlık Bakanlığı. (2013). *Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu.* Ankara: TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı.
33. Sağlık Bakanlığı. (2017). *http//kghgm.saglik.gov.tr/hastanelerimiz*. saglık.gov.tr: http//kghgm.saglik.gov.tr/hastanelerimiz adresinden alınmıştır
34. Soysal, A. (2017). Sağlık Turizmi: Tehdit ve Fırsatlar Bağlamında Türkiye Açısından Bir Durum Değerlendirmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(2), 169-187.

35. Soysal, A. (2017). Sağlık Turizmi: Tehdit ve Fırsatlar Bağlamında Türkiye Açısından Bir Durum Değerlendirmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(2), 169-187.
36. Sülkü, S. (2017). Sağlık Turizminde Türkiye'nin Dünyadaki Yeri ve Potansiyeli. *İnternational Journal Of Economics and administrative Sciences*(Özel Sayı:1), 104.
37. TC. Sağlık Bakanlığı. (2012). *Sağlık Turizmi El Kitabı.* Ankara: BMS Matbaacılık.
38. Tengilımoğlu, D. (2013). *Sağlık Turizmi.* Ankara: Siyasal Kitapevi.
39. Tontuş, H. (2015). *Sağlık Turizmi nedir ?* Ankara: Satürk Yayınları.
40. Toskay, T. (1989). *Turizm Olayına Genel Yaklaşım* (3.Baskı b.). İstanbul: Derya Yayınları.
41. TUİK. (2010). *Harcama Giderlerine Göre Turizm Giderleri.* Ankara.
42. Türkiye Sağlık Vakvı. (2010). *Tünyada ve Türkiye'de Sağlık Turizm 2010 Durum Analizi Raporu ve Çözüm Önerileri.* Ankara: Elif Yayınevi.
43. TÜRSAB. (2014). *Sağlık Turizm Raporu.* 04 17, 2018 tarihinde TURSABWeb Sitesi: http:/www.org.tr/dosya/12186/saglikturizmraporu_12186_5485299.pdf adresinden alındı
44. Ülkü, N. (2017). Sağlık Turizminde Türkiye›nin Dünyadaki Yeri ve Potansiyeli. *Uluslararası iktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*(Özel Sayı:1), 09-113.
45. Zengingönül, O., Emeç, H., İyilikçi, D., & Bingöl, P. (2012). *Sağlık Turizmi: İstanbul'a Yönelik Bir Değerlendirme, Ekonomik Formu.* İstanbul: İstanbul Kalkınma Ajansı- Kalkınma Bakanlığı.

Yöneticilik ve Yetkinlik Üzerine Kavramsal Bir Değerledirme

Aslı KÖSE ÜNAL[1]

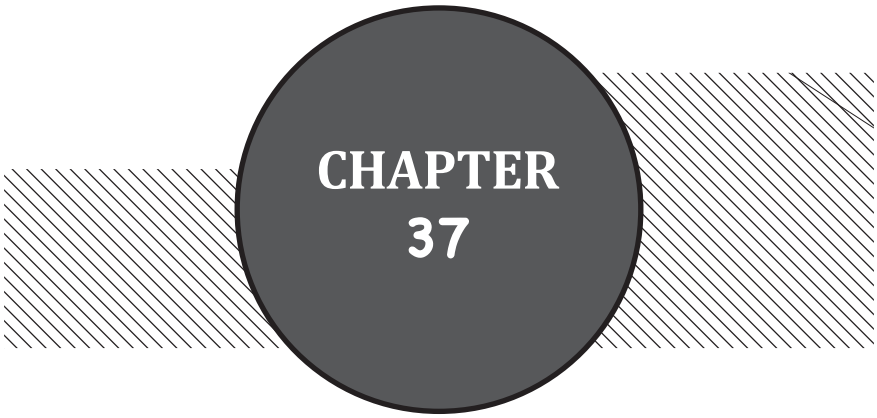

[1] Dr., Gümüşhane Üniversitesi

GİRİŞ

Yetkinlikler, üstün performansın elde edilmesinde ayırt edici bilgi, beceri ve tutumları kapsayan gözlemlenebilir davranışlar olarak kabul edildiğinde yöneticilerin işin gerektirdiği yetkinliklere sahip olmasının önemi belirtilmiş olur (Biçer ve Düztepe, 2003). Yöneticilerin yetkinliklerinin belirlenmesi, hem yöneticilerin kendi yönetsel işlerine, hem de çalıştıkları örgüte yaptıkları katkı sebebiyle kritik öneme sahiptir (Abraham vd., 2001). Örgütlerin performansı, daha çok yönetsel potansiyele ve yöneticilerin yetkinlikleri ile doğrudan bağlantılı olan yönetim kalitesine bağlıdır. Bu sebeple örgütler son yıllarda yönetim kalitelerini geliştirme çabalarını özellikle de uygulama düzeyinde yoğunlaştırmaktadırlar. Yetkinlikler yöneticilerin mikro becerileridir ve örgütün sahip olduğu değerlerin bir parçasıdır.

Bu çalışmada yöneticilik ve yetkinlik kavramları ayrı ayrı ele alındıktan sonra yöneticilik ve yetkinlik ilişkisine yönelik kavramsal değerlendirme yapılacaktır.

1. YÖNETİCİLİK

Yönetim kavramıyla ilgili literatür çalışmasında her araştırmacının belirli bir yönden yönetim kavramına bakış açısının olduğu belirlenmiştir. Yönetim denildiğinde bazen bir süreç ve bu sürecin unsurları olan kişi veya grup anlaşılmakta, bazen de yönetimin belirli bir bilgi topluluğu olarak ele alınarak yöneticilerin karar verme ve liderlik gibi faaliyetlerinde nasıl kullanılabileceği üzerinde durulmaktadır (Koçel, 2010).

Yönetim bilimcilere göre örgüt yöneten ve yönetilenlerden oluşur. Yöneten ve yönetilenler arasında yetki ilişkisi vardır. Yetki aracılığıyla örgütler hiyerarşik kademelerden oluşan piramit biçiminde bir düzenlemeye giderler. Bu yetki örgütlerin unsurları üzerinde etkisini gösterir. Yöneticiler yetki düzeylerine göre örgütlerde çeşitli düzeylerde rollerini yerine getirirler (Can, 2002). Örgütlerde çalışanların belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda başarılı olmalarını sağlayan yöneticidir (Güney, 2007). Yönetim kuramcısı Drucker, yöneticilerin işinin örgütlerine yön vermek, liderlik yapmak, amaçları başarmak için örgütsel kaynakların nasıl kullanılacağına karar vermek olduğunu belirtmiştir. Çalışanlar ve diğer kaynaklar ile işlerin yapılmasını sağlamak, liderlik yapmak ve yönlendirmek yöneticilerin işleridir.Yöneticilerin ne yaptığı sorusunun faklı bir perspektiften değerlendirildiği bir araştırmada örgüt içinde hızlı yükselen yöneticiler, en iyi işi çıkaran yöneticilerle aynı faaliyetleri aynı şeklide mi yürütüyordur? sorusuna cevap aranmıştır. Yöneticilerin verdikleri cevaplarda faaliyetler geleneksel yönetim, iletişim, insan kaynakları yönetimi, sosyal ağ olmak üzere dört grupta toplanmıştır. Ortalama bir yönetici zamanın %32'sini geleneksel yönetim faaliyetlerine, %29'u iletişime, %20'si insan kaynakları yönetim faaliyetlerine ve %19'u ise sosyal ağ oluşturma faaliyetlerine ayırmaktadır. Ancak bireysel olarak farklı yöneticilerin bu faaliyetlere ne kadar zaman ve çaba harcadığı yöneticiden yöneticiye değişmektedir. Başarılı yöneticiler arasında sosyal ağ oluşturma faaliyeti yöneticilerin başarısına en fazla katkıyı sağlarken, insan kaynakları yönetimi faaliyetleri en az katkıyı sağlamıştır. Yöneticilerin başarısının üzerinde en büyük katkıyı iletişim sağlarken en az katkıyı da sosyal ağ oluşturma sağlamıştır (Robbins and Judge, 2013).

Yöneticiler, hiyerarşik yapıdaki konumlarına göre alt düzey, orta düzey ve üst düzey olarak sınıflandırılır (Şimşek, 2007). Alt düzey yöneticiler, işi bizzat yapan astları yönlendirmekte ve bu kişilere nezaret etmektedirler. Orta düzey yöneticilerin temel sorumluluklarından biri örgütün kapsamlı politikalarının fiilen uygulanmasına hizmet edecek faaliyetleri yönlendirmek şeklinde ifade edilebilir. Üst yönetim, örgütün tüm yönetiminden sorumludur. Bu yönetim düzeyi örgütün faaliyet politikalarını belirler ve örgütün çevresiyle olan etkileşimini yönlendirir. Her düzeydeki yönetici işlerini yaparken planlama, organize etme, yürütme ve kontrol işlevlerini kullanır. Yöneticiler bulundukları düzeylerde ve işlerinin niteliğine göre bazı yönetim işlevlerini diğerlerinden daha fazla veya

daha az kullanabilirler (Ülgen ve Mirze, 2004). Yönetim araştırmacılarından Katz (1974) yöneticilerin işlerini yaparken kavramsal, teknik, politik ve bireylerarası beceriler olmak üzere dört kritik yönetici becerilerine sahip olmaları ve bunları kullanmaları gerektiğini öne sürmüştür.

- Kavramsal beceriler: Örgütü oluşturan unsurları bir bütün halinde görebilme becerisidir. Yöneticilerin karmaşık durumları analiz ve teşhis etmek için kullandıkları becerilerdir. Bu beceriler, yöneticileri bir şeylerin nasıl birbirine uyduğunu ve iyi kararlar vermeyi nasıl kolaylaştırdığını görmelerinde yardım eder. Kavramsal beceri soyut düşünebilme, kurumu bir bütün olarak görebilme, kurum çevre ilişkilerini ve kurum içi ilişkileri analiz edebilme becerisini içermektedir.
- Teknik beceriler: Teknik beceriler işlerin yapılmasıyla doğrudan ilişkili becerilerdir. Örgütsel faaliyetlerin yürütülmesinde kullanılan çeşitli araç, yöntem ve teknolojilerin kullanımını içeren teknik beceriler uzmanlık bilgisine ve deneyimine dayanmaktadır. Üst düzey yöneticiler için beceriler, sanayi bilgisine ve sektörün işleyişi hakkında genel bir anlayış ile ilişkilendirilmektedir. Orta ve alt düzey yöneticiler için ise finans, insan kaynakları, pazarlama, bilgisayar sistemleri, üretim, bilişim teknolojileri gibi çalıştıkları alan için gerekli uzmanlık bilgisidir.
- Politik beceriler: Yöneticiler güç tabanı oluşturmak ve doğru bağlantıları kurmak için politik becerilere ihtiyaç duyar ve bu becerileri kullanırlar. Politik becerilere sahip ve nasıl kullanacağını bilen yöneticiler kaynak sağlamada daha başarılıdır.
- Bireylerarası beceriler: Hem bireysel olarak hem de örgüt içerisinde diğer insanlarla iyi bir şekilde çalışma becerilerini kapsamaktadır. Yöneticiler, işlerini diğer insanlarla veya onların aracılığıyla yaparlar. Bundan dolayı, iletişim kurmak, motive etmek, yol gösterici olmak ve yetki vermek için bireylerarası becerilerinin iyi olması gerekmektedir.

Yönetim alanında geçmişten gelen teorilerin ve örgüt modellerinin etkisi devam etmektedir. Hiyerarşiler törpülenmekle beraber varlıklarını sürdürmekte, çalışanlar ne kadar üretken olursa olsun, onlardan yönetim kararlarının arkasında itaatkar bir biçimde sıralanmaları beklenmekte, alt düzey yöneticiler hala üst düzey yöneticiler tarafından atanmakta, stratejiler tepede oluşturulmakta, yönlendirmeler büyük unvanlı ve ücretli kişiler tarafından yapılmaktadır (Soylu ve Öztürk Göl, 2010).

Yöneticinin planlamacı, örgütleyici, yönlendirici ve iyileştirici olarak rolleri son yıllarda yöneticilere daha fazla yetki, sorumluluk ve karar verip uygulama gücü kazandıracak şekilde değişime uğramıştır. Temel fonksiyonlar aynı kalmakla birlikte, yöneticilerin bu fonksiyonları yerine getirme konusundaki bağımsızlıkları giderek artmıştır. Bu eğilim, güncel koşullara uyum sağlama yeteneğine sahip işletmelere ve yöneticilere önemli fırsatlar sunmaktadır.

2. YETKİNLİK

Yetkinlikler, örgüt ve çalışan arasında çalışanların yetkinliklerini kullanarak örgütsel stratejiler ile bireysel gelişim için çalışanlara sistematik bir yaklaşım sağlamaktadır. Literatürde yetkinliklerin değerlendirme aracı olarak kullanılmasında farklılıklar vardır. Bazı araştırmacılar yetkinlikleri yalnızca davranış olarak tanımlamaktadır. Davranış göstergeleri, gerekli bireysel başarılı davranışın gösterilmesi olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak davranışsal göstergelerde genellikle gerekli davranış, öznel olmayan ölçülebilir açıklamalar yerine ölçülebilir sonuçlar olarak değerlendirilmektedir (Adsule, 2014). Yetkinlik kullanımının pozitif etkisi olduğunu değerlendiren araştırmaların (Ahadzie et al. 2009; Ryan et al. 2009 ; Asree et al. 2010; Pereira et al. 2012) yanı sıra yetkinliklerin değerlendirme sürecinin karmaşık ve uzun olmasının değerlendirmeyi zorlaştırdığını be-

lirten araştırmalar da vardır (Boyatsiz 2008).

Performans, yetkinliklerin nedensel yönü olmakla birlikte yetkinlikler ve örgütsel performans arasındaki bağlantıya aracılık eden birçok faktör olabilir. Yetkinlik bazlı performans değerleme ile çalışanların mevcut rolleri ve gelecekte başarılı olmak için gereken beceriler ve davranışlar belirlenmektedir. Çalışanların yetkinlik ve performansları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi zaman içerisinde çalışanların yetkinliklerinin artırılmasını ve sonuç olarak yüksek performans beklentilerinin gelecek odaklı planlama yapılmasına fırsat sağlar (Kolibačova, 2014). Çalışanların yetkinlikleri örgütün kapasitesini temsil etmektedir. Çalışanların yetkinliklerini değerlendirecek insan kaynakları süreçlerini düzenlemek örgütlerin bilgi ve becerilerine göre iş zorluklarının üstesinden gelmesini sağlamaktadır (Gangani et al., 2006).

Yüksek performanslı çalışanların özellikleri ile ilişkili görev odaklı yetkinlikler çalışanların örgütsel ortamdaki davranışları ile ilişkilidir (Pate et al., 2003) Bu yaklaşım girdi olarak yetkinlikleri değerlendirmekte olup verimlilik, kalite ve karar verme gibi sonuçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışanların yetkinlikleri ile performansları arasındaki ilişkiyi değerlendiren araştırmalarda (Liu, 2005; Dainty, 2004; Levenson, 2006; Ryan, et.al, 2009) performans değerleme amacıyla yetkinlik bazlı modellerin kullanımının çalışanların iş performansını tahmin etmede, gerçekleşen performansı izlemede ve sonuçları değerlendirmede örgütsel ve bireysel yararları olduğu belirlenmiştir. Yetkinliklerin bireysel performansa pozitif etkisi dolayısıyla örgüte etkisi söz konusu olmakla birlikte yetkinlik ve performans arasındaki etkinin değerlendirilmesinin uzun zaman gerektirmesi, örgütsel performans boyutunda bir çok faktörün etkili olması yönünden sonuçları yorumlamada güçlük yaşanmasına neden olmaktadır (Liu et.al., 2005, Vakola et.al., 2007, Gammie and Joyce, 2009). New (2008) yetkinliklerin iş, yönetim ve örgütün faaliyet alanlarına bağlı olarak üç ayrı kategoride değerlendirilerek performans sonuçlarının yorumlanmasını önermektedir.

Yüksek performanslı örgütler yaratabilmek için örgütlerin performans değerlendirme sistemlerinde yetkinliklere yer vermeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Abraham et.al., 2001). Yüksek performanslı ve düşük performanslı örgütlerin yetkinliklerini değerlendirme sonucunda başarıyı getiren yetkinlikleri ve başarısızlığa neden olan yetkinlik açıklarını belirlemek yönetim süreçlerinde önemli faaliyet alanlarından biridir (Bhardwaj et.al., 2013) Yetkinlik yönetimi örgütsel performansı geliştirmeye odaklanmış bir yaklaşım olarak da kabul edilmektedir. (Zaim vd., 2013).

3. YÖNETİCİLİK VE YETKİNLİK

Yöneticiler için yetkinlik; yöneticilerin deneyimleri, bilgi, beceri ve sosyal rollerin toplamı olarak ifade edilebilir (Mumford et.al., 2000). Yöneticilerin statülerine göre yetkinlikler de hiyerarşik şekilde birbirini takip etmektedir. Bu hiyerarşi bir piramit gibi düşünüldüğünde zirveye yakın yetkinlikler daha çok özel iş deneyimleri ve eğitimle bağlantılıdır. Alt düzeye yakın yetkinlikler deneyimler ve eğitimle bağlantılıdır. Bu yetkinlikler daha çok yöneticinin kişisel özelliklerine ve kişisel gelişimine daha yakındır. Bu sebeple yukarıdaki yetkinlikleri geliştirmek daha kolay iken alt düzeylerdekileri geliştirmek daha zordur. Buradan yetkinliklerin teknik, yönetsel, insan, tutum, değer ve zihinsel beceri bileşenlerinin oluşturduğu bütünsel bir kavram olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bütün bunların kombinasyonu yöneticinin göstereceği davranışları ve performansı için temel oluşturmaktadır (Viitala, 2005). Örgütlerin performans beklentilerini gerçekleştirmede yöneticilerin yetkinlikleri de değerlendirme sürecinde yer almalıdır (Shirazi and Mortazavi, 2009). Cockerill (1989) yöneticilerin statülerinin, deneyimlerinin ve yetkinliklerinin örgütlerin hedeflediği performansa ulaşmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Dainty et.al. (2004) yetkinliklerin yanında, yöneticilerin yönetsel performans algıları ve beklentilerinin de

önemli olduğunu savunmaktadır. Chye et.al. (2010) örgütsel özelliklerin ve örgüt yöneticilerinin yetkinliklerinin performans değerlendirme aracı olarak kullanılmasında etkili olduğunu belirlemişlerdir Homer (2001) yetkinliklerin değerlendirilmesinin maliyeti az bir yöntem olduğu, eğitim ve gelişim uygulamaları için bu değerlendirmenin daha anlamlı olacağını önermektedir.

Kişilik özellikleri ve performansın belirleyicisi olarak küresel rekabette örgüt yöneticilerinin yetkinlikleri örgüt başarısında güçlü bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Ramo et.al., 2009). Örgütün başarısına önemli katkı sağlayan yetkin yöneticiler üzerinde yapılan çalışmada dokuz yönetsel yetkinlik belirlenmiştir. Bunlar karar verme, kısa vadeli planlama, hedef belirleme, izleme, takım oluşturma gibi görevleri kapsayan kişisel yönelim; kişisel sorumluluk, dürüstlük, sadakat, profesyonellik vb. konuları kapsayan güvenirlik; hoşgörü, uyum, yaratıcı düşünme gibi unsurları kapsayan açık görüşlülük; esneklik ve stres yönetimini de içine alan duygusal kontrol; dinleme, iletişim, performans değerlendirme, kendini geliştirme, zihinsel geri bildirim gibi görevleri kapsayan kendini ve diğerlerini geliştirme; teknik yeterlilik, kalite ve finansal ilgi gibi yönleri kapsayan mesleki kavrayıştır (Simonet and Tett, 2000).

Yönetsel fonksiyonlar, özel ve kamu sektörü arasında benzer olmasına rağmen kamu sektörü yöneticilerinin özel sektör yöneticilerinden farklı yetkinliklere sahip olması gerekmektedir. Bunun yanında Virtanen (2000) kamu yöneticilerinin yetkinliklerinin değişimi adlı çalışmasında mesleki yetkinliklerin hem özel hem de kamu sektörü için birçok yönden aynı olduğunu savunmaktadır. Farklılığın kaynağı ise üst düzey yöneticilerin özel sektör yöneticilerinden ayırt eden siyasi gelişmeler çerçevesinde etik yetkinlik yaklaşımına sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Yöneticilerin sahip olması gereken yetkinlikleri görev, politika, yönetim, siyasi ve etik yetkinlik olmak üzere beş alanda tanımlamıştır.

Noordegraaf (2000) tarafından yapılan araştırmada profesyonel anlamda kamu yöneticilerinin, siyasi gelişmeleri kurum politikaları çerçevesinde değerlendirebilmelerini en önemli yetkinlikler olarak değerlendirilmektedir. Kamu sektörü yöneticileri, kamu hizmetlerinin sunumunda çelişen hedeflerin çokluğu ile uğraşmak zorundadır. Kamu sektöründeki yöneticilerin kamu davranışına uygun bir şekilde yanıt verebilmeleri, siyasi bağlamda faaliyetlerini sürdürmeleri, tartışma tahammüllü ve uzlaşı yönünde çalışabilmeleri beklenmektedir (Cooper, 2004). Hong Kong kamu sektörü yöneticileri ile yapılan çalışmada yöneticilerin karşılaştığı belirsizlik, yerel ve merkezi yönetimler ve uluslararası siyasetin etkisi, toplum ve ekonomi üzerindeki rekabet arasındaki gerginlikten kaynaklanan sorunlar nedeniyle yöneticilerin işlerini yapmada güçlük yaşadıkları belirlenmiştir (Voges, 2004)

Kamu sektöründe yönetici yetkinliklerinin kullanımında karşılaşılan güçlükler olarak yetkinliklerin uygulama alanlarında mülkiyet eksikliği, yetkinlikleri belirleme güçlüğü ve pilot çalışmalar olmadan yetkinlik modellerinin kullanılması olarak tanımlanmıştır. Farklı ülkelerdeki yetkinlik çerçeveleri kamu hizmetini değiştirmek için siyasi girişimlerin aksesuarı olmuştur. İngiltere, ABD ve Alman sivil hizmetlerde yapılan vaka çalışmalarında yetkinliklerin kamu hizmetlerindeki yapılanma için politikacılara yeni bir vizyon sunduğu, mesleki statü için ise üst düzey yöneticilere yol gösterdiği belirtilmektedir (Hood, 2004). Estonya kamu üst düzey yöneticilerine yönelik yapılan bir çalışmada ise yetkinlik değerlendirmelerinde en yüksek ortalama puana sahip yetkinlik kamu hizmet etiğine uygunluk, en düşük ortalama puana sahip yetkinlik ise vizyon yaratmak olarak belirlenmiştir. Qiao and Wang (2009)'e göre takım kurma, koordinasyon, yürütme, iletişim ve sürekli öğrenme Çin'de orta düzey yöneticilerin başarısı için belirlenmiş kritik yetkinliklerdir.

Grand and Tahlin (2002) çalışmasında İngiltere örnekleminde özellikle iş anlayışı, başarı yönelimi ve motivasyonun daha belirgin yetkinlikler olarak değerlendirilmektedir. Singapur örnekleminde ise iletişim gibi yetkinliklerin kamu sektörü ortamı ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Her iki örnekte de daha hızlı kariyer ilerlemesi yöneticilerin yetkinlikleri ile karşılaştırılmıştır. İngiltere ve Singapur'daki yöneticiler arasında gözlenen yetkinlik boyutundaki farklılıklar kamu ve özel sektör iş ortamlarındaki farklılıkların sonucu olarak değerlendirilmektedir.Özel sektör yöneticileri açısından sektör fırsatlarından yararlanmak için karar verme, iş riskleri ve hız daha önemli olarak belirlenmiş olmakla birlikte kamu sektöründeki iş riski özel sektöre göre daha az olarak değerlendirilmektedir. Kamu sektörü yöneticisi sorunları analiz sürecinde paydaşların çıkarlarını göz önünde bulundururken özel sektördeki yönetici için karar verme daha yıpratıcı olarak gerçekleşmektedir (Chong, 2013).

Ulusal literatür değerlendirildiğinde yöneticilerin yetkinliklerinin araştırma konusu seçildiği çalışmaların kısıtlı olduğu belirlenmiştir. Çalışmalardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Özgür (2008) kamudaki yöneticinin performansının bütüncül değerlendirmesi ile önerilen modelde yöneticilerin yetkinliklerinin değerlendirmesi yer almaktadır. Bu sistemde yöneticiler; kendilerinden beklenen işlevsel yetkinliklere dair kriterlere göre üst, ast ve eşit unvanda bulunanlar ile kendileri tarafından değerlendirilmektedir.

Çetinkaya ve Özutku (2008) Türk Otomotiv Sektöründe yer alan 323 firmadaki üst düzey yöneticilerin sahip olması gereken yönetsel yetkinlikleri belirledikleri çalışmalarında yönetsel yetkinlik modeli oluşturulmuştur.

Tutar ve Yılmazer (2008) tarafından yapılan araştırmada belirlenen 25 yönetsel yetkinlikle kıyaslama yapılarak yetkinlik ve performans alanında sadece sekiz yetkinliğin (liderlik yetkinliği, problem çözme ve karar verme, iletişim yetkinliği, ekip çalışmasına ve işbirliğine yatkınlık, yönetim ve organizasyon yetkinliği, koçluk astları geliştirme ve motive etme yetkinliği, yaratıcı ve yenilikçi olma yetkinliği, profesyonellik) ortak olduğu görülmektedir.

Gürbüz vd. (2010) 210 orta ve alt kademe yöneticinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında en fazla frekansa sahip yetkinlikler olarak "kişilerarası ilişkiler", "takım ruhu oluşturma", "astlarını motive etme", "liderlik" şeklinde tespit edilirken, en az frekansa sahip yetkinlikler ise "zaman yönetimi", "yenilikçi olma", "kaliteye yönelim" ve "girişimci ruha sahip olma" belirlenmiştir.

Zaim (2013) yöneticilerin yetkinliklerini değerlendirdiği çalışmasında dürüstlük, adil olma, iş ahlakına sahip olma ve güvenilirlik yetkinlikleri belirlenmiştir.

Gül vd. (2016) Akademik örgütlerdeki yöneticilerin yetkinlik düzeylerinin değerlendirildiği çalışmada yönetsel yetkinlik algısı ile üniversite işlevlerinin etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Erigüç vd. (2014) sağlık yöneticilerinin yönetici bakış açısıyla yetkinlikleri değerlendikleri çalışmalarında yöneticilerin işbirliğine dayalı kişiler arası ilişkiler kurma, arabuluculuk ve uyuşmazlıkların çözüm tekniklerine hakim olma, zamanı yönetme ve stresle başa çıkabilme, hasta hakları ve sorumlulukları konusunda bilgi sahibi olma, zamanı yönetme ve stresle başa çıkabilme, hasta hakları ve sorumlulukları konusunda bilgi sahibi olma, hastaların beklentilerini anlama ve yasal konulara hakim olma, değişimi destekleme ve yönetme, kanıta dayalı yönetim ilkelerine uyum gösterme yetkinliklerinin yüksek derecede önemli olduğu belirlenmiştir.

2015 Mayıs ayında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Kamu Hastane Birlikleri bünyesindeki hastanelerin farklı yönetim statülerindeki 20 sağlık yöneticisinin katılımı ile gerçekleşen nitel çalışmada sağlık yöneticilerinin görev alanlarına göre sahip olunması

gereken yetkinlikler olarak sağlık sektörü bilgi düzeyi, liderlik, iletişim, zaman yönetimi, değişim yönetimi ve profesyonellik olarak altı yetkinlik belirlenmiştir (Köse Ünal, 2015).

Pazarlama, satış ve üretim bölümlerinde çalışan 76 yöneticiyi kapsayan araştırmada koçluk, müşteri odaklılık, ticari bakış açısı, ikna etme, iletişim becerisi, yaratıcılık, karar verme, planlama ve organizasyon yeteneği ve sorumluluğu devretme yetkinliklerinin, yöneticilerin performans düzeyleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre firmaların yetkinlikleri doğru bir biçimde belirlemelerinin ve yetkinliklerin bir bütün olarak dikkate alınmasının gereğini vurgular nitelikte olduğu ifade edilebilir (Özçelik ve Aydınlı Kulak, 2009).

Uluslararası görevlendirilecek yöneticilerde bulunması gereken yetkinliklerin değerlendirildiği çalışmada Türkiye'de 23 yıldır faaliyet gösteren bir İtalyan şirketinin 5 üst düzey yöneticisi ve şirketin İtalya merkez ofisindeki 3 üst düzey yöneticisi yer almaktadır. Elde edilen bulgular araştırma biriminde öngörülen yetkinliklere verilen önemin genel olarak oldukça yüksek düzeyde olduğunu, ancak söz konusu yetkinliklerin uluslararası görevler için yönetici seçiminde ve görevlendirilen yöneticilerin performans değerleme süreçlerinde yüksek derecede kullanılmadığını göstermiştir (Özutku ve Algur, 2012).

Bir devlet üniversitesinin mediko-sosyal merkezi birim amirlerinin yönetsel yetkinliklerinin 360 derece performans değerlendirme ile değerlendirildiği çalışmada tüm birim amirlerinin karşılaştırmalı sonuçlarına bakıldığında ortalama puanların 3.1 ile 4.6 arasında olduğu ve bu puan aralığının tatmin edici nitelikte olduğu belirlenmiştir (Camgöz ve Alperten, 2006).

İK yöneticisinin yetkinliklerinin belirlenmesi (kriterler) amacı doğrultusunda özel bir işletmenin insan kaynakları uygulamaları, İK yöneticileri ve akademisyenler ile yapılan görüşmeler ve literatürden faydalanılmıştır. Yetkinliklerin belirlenmesinden sonra insan kaynakları yöneticisinin seçimi için karar hiyerarşisi oluşturulmuştur. Hiyerarşide 7 temel bileşene bağlı 46 kriter ve alt kriter tanımlanmıştır (İbicioğlu ve Ünal, 2014).

Avcı (2015) çalışmasında elde ettiği bulgulara göre yönetici yetkinliklerinin yedi boyut altında toplandığını belirlemiştir. Yapılan fark analizleri sonucunda; yönetici yetkinliklerinin; yöneticinin eğitim durumuna, yönetim kademesine, çalışma süresine, çalıştığı bölümlere, otel sınıfına göre fark gösterdiği, otel türüne göre ise fark göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rekabet ve değişimin her alanda etkisini gösterdiği günümüz dünyasında örgütlerin yetkin yöneticilere ihtiyacı hızla artmaktadır. Çalışma kapsamında değerlendirilen kavramlardan biri olan yetkinlik yöneticilerin yüksek performanslı bir çalışan olabilmesinde önemli bir ölçüttür. Araştırma kapsamında ulusal ve uluslararası literatürde yönetici yetkinliklerinin değerlendirildiği çalışmaların kısıtlı olduğu belirlenmiştir. Özellikle örgüt türlerine ve örgütlerin bulunduğu sektörlere özgü yapılacak araştırmaların örgütlerin başarı analizlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Böylece başarısızlığa neden olan faktörleri belirleyen örgütler stratejik olarak da gelişim ihtiyaçlarına yönelik planlamalar yapabilecektir. Yöneticilerin birlikte iş ürettikleri çalışanların da yetkinlik değerlendirme süreçlerinde değerlendirici olarak yer almaları sağlanmalıdır. Böylece yöneticilerin performanslarını değerlendirme yönetim düzeyinde kalmayarak yönetim işinin takım çalışmasının bir çıktısı olduğunun örgüt tarafından benimsenmesine katkı sağlanır.

KAYNAKLAR

1. ABRAHAM, S.E., KAMS, L.A., SHAW, K. and MENA, M.A. (2001), Managerial Competencies and the Managerial Performance Appraisal Process. *Journal of Management Development*, 20 (10), 842-852
2. ADSULE, K. G. and BERAD, R. R. (2014). The Study of Managerial Competencies for Effective Job Performance. *International Journal in Multidisciplinary and Academic Research*, 3(1), 20-36.
3. AHADZIE, D.K., PROVERBS, D. and OLOMOLAIYE, P. (2009). Towards Developing Competency-based Measures for Project Managers In Mass House Building Projects In Developing Countries. *Construction Management and Economics,* 27(1), 89-102.
4. ASREE, A., ZAIN, M. and RAZALLI R. M.(2010). Influence of Leadership Competency and Organizational Culture on Responsiveness and Performance of Firms. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22(4), 500-516.
5. AVCI, N. (2015). Otel İşletmelerinde Yönetici Yetkinliklerinin Analizi: İzmir Örneği. Turizm Araştırmaları Dergisi, 26 (1), 7-16.
6. BHARDWAJ, A. and PUNIA, B.K. (2013). Managerial Competencies and Their Influence On Managerial Performance: A Literature Review. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 2 (5), 2013.
7. BİÇER, G. ve DÜZTEPE, Ş. (2003). Yetkinlikler Ve Yetkinliklerin İşletmeler Açısından Önemi. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi,* 1(2), 13-20.
8. BOYATZIS, R. (2008). Competencies in the 21st Century. *Journal of Management Development*, 27(1), 5-12.
9. CAMGÖZ, S. M. ve ALPERTEN, N. (2006). 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geri Bildirim: Bir Üniversite Mediko- Sosyal Merkezi Birim Amirlerinin Yönetsel Yetkinliklerinin Değerlendirilmesi Üzerine Pilot Uygulama Örneği. *Yönetim ve Ekonomi,* 13(2), 191-210.
10. CHONG, E. (2013). Managerial Competencies and Career Advancement: A Comparative Study of Managers in Two Countries. *Journal of Business Research*. 66, 345-35.
11. CHYE, L., TAT, H., OSMAN, M., and ROSLI, A. (2010). Are Managerial Competencies a Blessing to the Performance of Innovative SMEs in Malaysia?. *International Journal of Economics and Management*, 4(1), 120-36.
12. COCKERILL, T. (1989). The Kinds of Competence for Rapid Change. *Personnel Management*, 21(9), 52-56.
13. COOPER, B. J. (2004). The enigme of the Chinese Learner. *Accounting Education*, 13, 289-310.
14. ÇETİNKAYA, M. ve ÖZUTKU, H. (2012). Yönetsel Performansa Yetkinlik Temelli Yaklaşım: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(1),142-161.
15. DAINTY, A.R.J., CHENG, M.L. and MOORE, D.R. (2004). A Competency Based Performance Model for Construction Project Managers. *Construction Management and Economics*, 22(8), 877-886.
16. ERİGÜÇ, G., KURUL, B.T. ve TEKİN NUMANOĞLU, R. (2014). Yöneticilerin Bakış Açısı ile Sağlık Kurumları Yöneticilerinin Sahip Olması Gereken Yönetsel Yetkinlikler. 8. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi Bildiri Kitabı, s. 1493-1494.
17. GAMMIE, E. and JOYCE, Y., 2009. Competence-Based Approaches to the Assessment of Professional Accountancy Training Work Experience Requirements: The ICAS Experience. *Accounting Education*, 18 (4),443-466.

18. GANGANI, N., LEAN, G.N. and BRADEN, R. (2006). Competency Based Human Resource Development Strategy. Performance Improvement Quarterly, 19(1), 127-140.
19. GRAND, C. and TAHLIN, M.(2002). Job Mobility and Earnings Growth. *Eur Sociol Rev*, 18(4), 381–400.
20. GÜL, K., GÜL, M. ve SAATCI, G. (2016). Akademik Yöneticilerin Yönetsel Yetkinlik Düzeylerinin Araştırılması: Balıkesir ve Bursa'da Ampirik Bir Çalışma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 283-301.
21. GÜRBÜZ, S., MERT, İ. S. ve ACAR, A. (2010). Bireysel Performans Değerlendirmede Kullanılacak Yetkinliklerin Belirlenmesi: Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma. 18. Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, s. 103-110.
22. HOOD, C. and LODGE, M. (2004). Competency, Bureaucracy and Public Management Reform: A comparative Analysis. Governance. *An International Journal of Policy and Administration*, 17(3), 313-333.
23. HOMER, M. (2001). Skills and Competency Management. *Industrial and Commercial Training*, 33(2), 59-62.
24. İBİCİOĞLU, H. ve ÜNAL, Ö.F. (2014). Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Yetkinlik Bazlı İnsan Kaynakları Yöneticisi Seçimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 28(4), 55-78.
25. KOLİBACOVA, G. (2014). The Relationship Between Competency and Performance. Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculture Mendelianae, 62, 138-140.
26. KÖSE ÜNAL, A. (2015). Sağlık Yöneticilerinin Yetkinlik Algılarını Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Çalışma, 3. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı, s.706-710.
27. LIU, X., RUAN, D. and XU, Y. (2005). A Study of Enterprise Human Resource Competence Appraisement. *Journal of Enterprise Information Management*, 18(3), 289-315.
28. MUMFORD, M., ZACCARO, S., HARDING, F., JACOBS, O. and FLEISCHMAN, E. (2000). Leadership Skills for Changing the World: Solving Complex Social Problems. *Leadership Quarterly*, 11(1), 11-35.
29. NEW, G.E. (2008). Reflections A Three-tier Model of Organizational Competencies. *Journal of Managerial Psychology*, 11(8), 44-51.
30. NOORDEGRAAF, M. (2000). Professional Sense-Makers: Managerial Competencies Amidst Ambiguity. *International Journal of Public Sector Management*, 13(4), 319-332.
31. ÖZGÜR, B. (2008). Kamuda Yönetici Performansının Bütüncül Değerlendirmesi (Yeni Bir Model Önerisi). *Maliye Dergisi,* 154, 41-43.
32. ÖZÇELİK, A.O. ve AYDINLI KULAK, F. (2009). Yetkinliklerin Performans Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine İlişkin Bir Araştırma. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, s.149-155.
33. ÖZUTKU, H. ve ALGUR, O. (2012). Uluslararası Görevler İçin Yönetici Seçiminde ve Performans Değerlemesinde Yetkinliklerin Kullanımı: Perfetti Van Mele Gıda San.Tic.A.Ş. Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 17(3), 53-73.
34. PATE, J., MARTIN, G. and ROBERTSON, M. (2003). Accrediting Competencies: A Case of Scottish Vocational Qualifications. *Journal of European Industrial Training*, 27(2), 169-176.
35. PEREIRA, C. M. and GOMES, J. F. (2012). The Strength of Human Resource Practices and Transformational Leadership: Impact on Organizational Performance. *The International Journal of Human Resource Management*, 20(23), 430-431.

36. QIAO, J.X. and WANG, W. (2009). Managerial Competencies for Middle Managers: Some Empirical Findings from China. *Journal of European Industrial Training,* 33(1), 69-80.

37. RAMO, L., SARIS, W. and BOYATSIZ, R. (2009). The Impact of Social and Emotional Competencies on Effectiveness of Spanish Executives. *Journal of Management Development*, 28(9), 771–793.

38. RYAN, G., EMMERLING, R. J. and SPENCER, L. M. (2009). Distinguishing High-Performing European Executives. *Journal of Management Development*, 28(9), 859-875.

39. SHIRAZI, A. and MORTAZVI, S. (2009). Effective Management Performance a Competency Based perspective. *International Review of Business Research Papers*, 5(1), 1-10.

40. SIMONET, D.V. and TETT, R.P. (2000). Five Perspectives on the Leadership–Management Relationship A Competency-Based Evaluation and Integration. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(2), 199-213.

41. TUTAR, H. ve YILMAZER, A. (2008). Yönetici Başarısında Yönetsel Yetkinlikler ve Yönetsel Performans Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma. 16. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, s.253-259.

42. VAKOLA, M., SODERQUIST, K. E. and PRASTACOS, G. P. (2007). Competency Management In Support of Organisational Change. *International Journal of Manpower*, 28(4), 260-275.

43. VIITALA, R. (2005). Perceived Development Needs of Managers Compared to an Integrated Management Competency Model. *Journal of Workplace Learning,* 17(7), 436-445.

44. VIRTANEN, T. (2000). Changing Competences of Public Managers: Tensions In Commitment. *International Journal of Public Sector Management*. 13(4), 333-341.

45. VOGES, K.E., PRIEM, R.L., SHOOK, C. and SHAFFER, M. (2004). A Taxonomy of the Uncertainty Sources Perceived by Public Sector Managers in Hong Kong. *Int J Org Theory Behav*, 7(1), 1–21.

46. ZAİM, H., YAŞAR M.F. ve ÜNAL, Ö.F. (2013). Analyzing The Effects of Individual Competencies On Performance: A Field Study In Services Industries In Turkey. Journal of Global Strategic Management, 7(2), 67-77.

47. ZAİM, H. (2013). İş Hayatında Erdemli İnsanın Yetkinlikleri İle Performans Arasındaki İlişki. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi,* 12(23), 181-196.

Gayrimenkul Ortaklığı Sektöründe Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının GİA ve Aras Yöntemleriyle Değerlendirilmesi

Umut Tolga GÜMÜŞ[1]

Hatice Can ÖZİÇ[2]

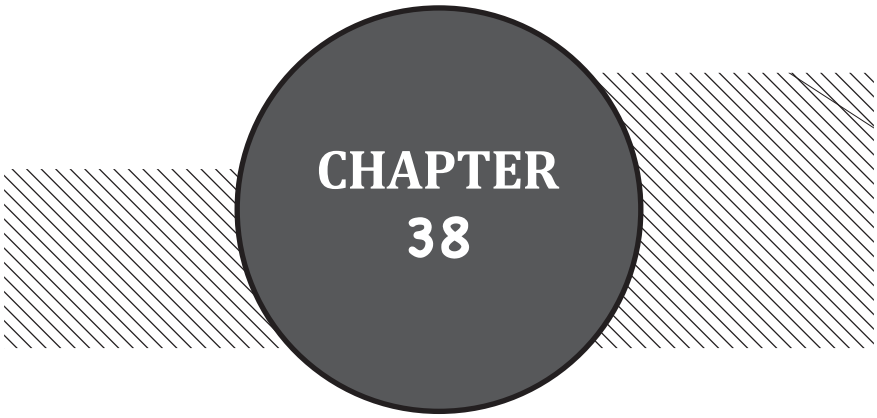

[1] Dr. Öğrt. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF

[2] Arş.Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi

1. GİRİŞ

Günümüzde yaşanan yoğun rekabet ortamında işletmeler varlıklarını devam ettirebilmek için çeşitli stratejikler geliştirmektedirler. Gerek bireysel, gerekse de sektörel baz da yapılan performans değerlendirmeleri bu stratejilere yön vermektedir. Finansal performans değerlendirilmesi, işletmelerin içinde bulunduğu sektördeki konumun tespit etmesi ve rekabet gücünü artırabilmek için, kararlar almasında büyük önem taşımaktadır.

Gayrimenkul yatırım ortaklığı sektörü, sürekli gelişme gösteren teknoloji ve rekabet koşullarında ayakta kalabilmek için, yeniliklere açık bir sektör haline gelmiştir. Dünyada ve ülkemizde birçok iş gücü istihdamı sağlayan sektör, ülke ekonomisinin de kalkınmasının da önemli katkı sağlamaktadır. Sektörde yer alan işletmeler için, piyasada faaliyet gösteren bütün yatırımcılar ve ilgililer için ekonomik ve finansal analizler yapmak firma performanslarını tespit etmek önem arz etmektedir.

İşletmelerin sürdürdükleri faaliyetlerin verimliliğinin değerlendirilmesinde ve sektörel performanslarının analiz edilmesinde, finansal tablo ve muhasebe verilerinden elde edilen finansal oranlar kullanılmaktadır. Finansal performans değerlendirilmesinde, finansal oranlar değerlendirme kriteri olarak alınmakta ve çok kriterli karar verme yöntemleri de performans analizlerinde kullanılmaktadır.

Gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe borsaya kote olan şirketlerin incelendiği bu çalışmanın amacı, sektör şirketlerinin finansal performanslarını oranlar aracılığıyla ve farklı standartlardaki ölçüm araçlarıyla finansal değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda hisse senetleri borsada işlem görmekte olan sermayesi 2017 yılı için en yüksek seviyede olduğu tespit edilen gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketlerinin finansal performanslarının sıralaması GİA (Gri İlişkisel Analiz) ve ARAS yöntemleri kullanılarak yapılmıştır.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra GİA ve ARAS yöntemleriyle ilgili tanımlar ve uygulama adımları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise ARAS ve GİA yöntemiyle finansal performans değerleme ve diğer alanlarda yapılan çalışmalardan oluşan literatür taraması yer almaktadır. Uygulama aşamasının olduğu dördüncü bölümde, 2013-2017 yılsonu bilanço ve gelir tablosu verileriyle on adet finansal oran hesaplanmış ve oranların ortalaması alınarak GİA ve ARAS yönteminin işletmelerin finansal performansları analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde ise göre işletmelerin performans sıralaması ve değerlendirilmesine yer verilmiştir.

2. ARAŞTIRMADA YER ALAN YÖNTEMLER

2.1. Gri İlişkisel Analiz(Grey Relational Analysis)

Gri İlişkisel Analiz, Ju-Long Deng tarafından ortaya atılan gri sistem teorisi altında yer alan bir derecelendirme, sınıflama ve karar verme yöntemidir. Gri sistem teorisi, istatistik ve bulanık teori yöntemleri ile çözülem1eyen problemlerini, analiz eden ve sistemler arası ilişkileri ortaya koyarak modelleyen karar verme yöntemidir. Ekonomi, sanayi, tarım, enerji, ulaştırma, eğitim, tıp, biyoloji, jeoloji birçok alan uygulama alanı bulurken, son yıllarda sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılmaktadır(Bektaş ve Tuna,2013:187).

Kriterler arasındaki benzerlik ve farklılıklardaki değişimlerin derecesini ölçmede yararlanılan yöntem gri ilişkisel analiz olarak isimlendirilmektedir. Gri İlişkisel Analiz, gri bir sistemdeki her bir faktör ile kıyas yapılan referans serisi arasındaki ilişki derecesini belirlemeye yarayan bir bilimsel bir yöntemdir. Kriterler arası etki derecesi ise gri ilişkisel derece olarak bilinmektedir. GİA özellikle örneklem dağılımının bilinmediği ya da örneklemin küçük olduğu durumlarda değişkenleri gruplandırmada tercih edilmektedir (Kula ve diğerleri,2016: 42).

GİA, yönteminde her bir kriter, referans serisi ile karşılaştırılacak ilişki derecesi belirlenir. GİA yönteminde kullanılan referans seri bu yönüyle diğer çok kriterli karar verme tekniklerinden ayrılmaktadır. Gri ilişki derece ile bulunan ilişki derecesi "0" ile "1" arasında değerler almaktadır ve alternatifler 0-1 aralığın da sıralanmaktadırlar. (Tayyar ve diğerleri, 2014: 29).

Gri İlişkisel Analiz uygulama adımları gibi sıralanmıştır (Wu,2002:210; Can Öziç ve diğerleri,2017: 71,).

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisi "mxn" şeklinde; m alternatifleri ve n'de bu alternatiflere ait kriterleri temsil edecek şekilde oluşturulur.

Uygulamamızda m finansal performans değerlendirmesi yapılacak olan işletmeler, n ise bu işletmelere ait finansal oranlardır.

$$Xi(j) = \begin{bmatrix} X1(1) & X1(2) & \cdots & X1(n) \\ X2(1) & X2(1) & \square & X2(n) \\ \vdots & \square & \ddots & \vdots \\ Xm(1) & Xm(2) & \cdots & Xm(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Referans Serisinin Oluşturulması

Referans serisi, kriterlerin normalize değerleri içinde en büyük veya en küçük değeri göstermektedir. Maksimum olması istenen seri için en büyük değer, minimum olması istenen seri için ise en düşük değer referans olarak alınır. Matrisin ilk satıra referans değerleri yazılarak uygulama adımlarına devam edilir.

Referans serisi Xo= (Xo(1), Xo(2), …, Xo(j), …, Xo(n))

3. Adım: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Bu adımda veriler normalize edilir. Normalizasyon işlemi fayda, maliyet ve optimallik olası durumlarına göre farklılık gösterir. Eğer kriterin büyük değer olması isteniyorsa 2 numaralı formül kullanılır. Eğer kriterinin daha küçük değer olması isteniyorsa 3 numaralı formül kullanılır. Eğer optimal bir değer elde edilmesi isteniyorsa da 4 numaralı formül kullanılır.

$$X_{i(j)} = \frac{Xi(j) - minXi(j)}{\max Xi(j) - minXi(j)} \quad (2) \text{ Fayda}$$

$$X_{i(j)} = \frac{maxXi(j) - Xi(j)}{\max Xi(j) - minXi(j)} \quad (3) \text{ Maliyet}$$

$$X_{i(j)} = \frac{I\, Xi(j) - Xob(j)\, I}{\max Xi(j) - minXi(j)} \quad (4) \text{ Optimallik}$$

3. Adım: Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

Mutlak değer tablosunun oluşturulması aşamasında, kriterlerin değerleri ile referans alınan değer arasındaki fark hesaplanmaktadır.

$$\Delta oi(j) = |Xo(1) - Xi(1)|, |Xo(2) - Xi(2)| \ldots |Xo(n) - Xi(n)| \quad (5)$$

4. Adım: Gri İlişkisel Katsayının Hesaplanması

Gri ilişkisel katsayı Xi(j) değeri ile Xo(j) değerinin arasındaki farkı belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.

$$K(j)=\frac{\Delta \min +\zeta\ \Delta \max}{\Delta oi(j)+\ \zeta \Delta \max} = \quad (6)$$

Δmax=Dizi içindeki en büyük değişim değeri

Δmin= Dizi içindeki en küçük değişim değeri

ζ = Dizideki en uç büyük değeri küçültmek amacıyla kullanılır. Genellikle 0,5 alınması uygun görülür.

5. Adım: Gri İlişkisel Derecesinin Hesaplanması

Wi(j)), kriterin ağırlığını göstermektedir. Eğer kriterler için farklı ağırlık söz konusu ise gri ilişki derecesi aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplanır.

$$\Gamma oi=\sum_{j=1}^{n} Wi(j).K(j) \quad = \quad (7)$$

Eğer kriterler eşit öneme sahipse ağırlıklar olarak hesaplanabilir. Kriterlerin ağırlık toplamı 1'e eşit olmalıdır.

Kriter ağırlıkları ile gri ilişki katsayılarının çarpımı sonucunda gri ilişkisel derece hesaplanmış olur. Bu değerlere göre alternatifler arasında bir sıralama yapılır.

2.2. ARAS (Additive Ratio ASsessment)

ARAS yöntemi Z. Turskis ve E. K. Zavadskas tarafından 2010 yılında ÇKKV yöntemlerine yeni bir yaklaşım olarak ortaya konmuştur.

Literatürde yer alan birçok ÇKKV yöntemi, ideal pozitif ve ideal negatif çözüme olan göreli uzaklıkları göre, araştırmaya konu olan alternatifleri değerlendirmektedir. Bulanık mantık ve gri teori ile entegre bir şekilde modellenebilen ARAS yöntemi ise; alternatiflerin fayda fonksiyonu değerleri, probleme karar verici tarafından eklenen optimal alternatife ait fayda fonkisyonu değeri ile karşılaştırarak, çözüme gitmektedir(Yıldırım,2015:289).

ARAS yöntemine ait uygulama adımları aşağıda gibi sıralanmıştır (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163-165; Ecer, 2016: 92-93) .

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

m alternatif ve n' de alternatiflere ait kriterden meydana gelen karar matrisi mxn şeklinde, aşağıdaki gibi oluşturulur.

$$X=\begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \cdots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} = \quad i= 0,1,....,m ; \quad j=1,2,.....,n \quad (8)$$

Adım 2: Optimal Değerlerin Belirlenmesi

Eğer j kriterinin optimal değeri karar verici tarafından belirlenir. Eğer karar verici tarafından optimal değerler belirlenmediyse aşağıdaki eşitlik yardımıyla bulunabilir.

Fayda durumunda ise; x_0j= maksimum

Maliyet durumunda ise x_0j= minumum i=1,2,……..,m j=1,2,…….n (9)

(x_0j = j. kriterin optimal değerini ifade etmektedir.)

Adım 3: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Bu adımda fayda ya da maliyet durumuna göre karar matrisi kriterleri normalize edilir. Kriterin performans değerlerinin maksimum olması isteniyorsa; normalizasyon işleminde formül 10 kullanılır.

$$\bar{x} = \frac{xij}{\sum_{i=0}^{m} xij} \tag{10}$$

Eğer kriterin performans değerinin minimum olması isteniyorsa formül 11 yardımıyla hesaplanır.

$$\bar{x} = \frac{1/xij}{\sum_{i=0}^{m} 1/xij} \tag{11}$$

(Karar Matriste, xij= i. alternatifin j. kriterde gösterdiği performans değerini gösterir.)

Adım 4: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

Bu adımda belirlenen ağırlıklar, kriter değerleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi(ẋ) elde edilir. Kriter ağırlık değerleri 0 ve 1 arasında değer alırken, bu değerlerin toplamı da 1'e eşittir.

$$\dot{x}ij = \bar{x}ij.wj \qquad \begin{matrix} i=0,1,\ldots..m \\ j=1,2,\ldots..n \\ 0<wj<1 \end{matrix} \tag{12}$$

Adım 5: Optimallik Fonksiyonun Hesaplanması

Si, i. alternatifin optimallik fonksiyon değerini gösterir. Si değerine kadar yüksek olursa alternatifin daha iyi performansa sahip olduğunu söylenebilir. Si değeri 13.formül yardımıyla hesaplanır.

$$Sij = \sum_{j=1}^{n} \dot{x}ij \qquad i=0,1,\ldots..m \tag{13}$$

Adım 6: Fayda Derecesinin Hesaplanması ve Sıralama

Bir alternatifin optimallik fonksiyonu değeri(Si) ile en iyi alternatifin optimallik fonksiyonu değerinin (So) kıyaslanarak formül 14 yardımıyla fayda derecesi hesaplanır.

$$Ki = \frac{Si}{So} \qquad i=0,1,\ldots..m \tag{14}$$

Son aşamada; fayda derecesi değerleri (Ki) hesaplanan alternatifler büyükten küçüğe sıralanır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmada uygulanacak olan GİA ve ARAS yöntemleriyle ilgili literatürde farklı alanlarda çalışmalar bulunmaktadır. GİA, ARAS yöntemine göre nispeten daha eski bir yöntemdir ve finansal performans ölçümü başta olmak üzere literatürde birçok alanda çalışmalar görmek mümkündür.

Finansal Performans Belirlemede GİA Yöntemiyle Yapılan Çalışmalar;

Chang (2006) Tayvan'daki 15 ticari bankanın performansını incelemiştir.2000-2002 yılları arasındaki likidite, sermaye yapısı ve kârlılık oranları GİA yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonucunda ticari bankaların performansında aktif karlılık ve öz kaynak karlılığı oranlarının etki ettiği görülmüştür.

Kung ve Wen (2007), Tayvan'daki risk sermayesi işletmelerinin finansal performansını etkileyen önemli finansal oran değişkenlerini ve diğer finansal göstergeleri bulmak için altı finansal gösterge kullanmışlardır. İşletmenin finansal performansını değerlendirmek için geleneksel istatistik yöntemlerinin kullanımında birçok sınırlama olduğundan Gri İlişkisel Analizi tercih etmişlerdir.

Wang (2009) ,yaptığı çalışmasında Tayvan konteyner hatlarının finansal performansını değerlendirmek için bulanık Gri İlişkisel Analizi kullanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen Finansal değerlendirme ile konteyner hattı ve konteyner pazardaki rekabet gücü ortaya konulacağını belirtmiştir.

Ecer(2013), çalışmasında 2008-2011 yılları arasında 12 adet finansal oran yardımıyla Türk bankalarının performans karşılaştırmasını GİA yöntemini kullanarak yapmıştır. Garanti Bankasının birinci sırada olduğu çalışma sonuçlarına göre aktif kalitesinin finansal performans belirlemede önemli bir unsur olduğu belirtilmiştir.

Doğan(2015),Türkiye'de Bankacılık Sektöründe faaliyette bulunan bankaların finansal performansları GİA yöntemi kullanılarak karşılaştırılmıştır.2012-2014 yıllarını kapsayan analiz sonucuna göre banka performanslarını sıralamıştır. Ayrıca varlık karlılığı yüksek olan bir bankanın finansal performansının da yüksek olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Oral (2016), çalışmasında 2010-2014 yılları arasındaki, Borsa İstanbul'da kayıtlı olan spor kulüplerinin mali performanslarını sıralamak için GİA yönteminin kullanmıştır. Likidite, kaldıraç ve karlılık oran gruplarının içerisinden, on finansal oran kullanarak yapılan analiz sonuçlarına göre en önemli finansal göstergenin karlılık oranları olduğunu bulunmuştur.

Gülen Alpay ve Sakınç (2017), bankacılık sektöründe, GİA yöntemi uygulanarak finansal performans analizi yapılmışlardır. 2001 krizi etkilerini görmek için, 2001 öncesi ve sonrası on senelik zaman diliminin incelendiği analiz sonucu göre, bankalarının yeniden düzenlemeler sayesinde finansal başarılarının arttığı gtespit edilmiştir. Ayrıca kriz sonrası bankacılık sektöründe yapılan düzenlemelerin sektöre ciddi katkı sağladığı öne sürülmüştür.

2010 yılında Zavadskas & Turskis tarafından geliştirilen ARAS yöntemi nispeten yeni bir yöntemdir. Literatürde finansal performans değerleme alanında sayılı çalışma bulunurken, farklı alanlarda çalışmalar görmek mümkündür.

Finansal Performans Belirlemede ARAS Yöntemiyle Yapılan Çalışmalar;

Baležentis vd. (2012), Litvanya'daki ekonomik sektörlerinin değerlendirilmesi amacıyla finansal oranları elde edilen işletmeleri; Fuzzy VIKOR, Fuzzy TOPSIS ve Fuzzy ARAS yöntemlerini kullanarak performanslarını değerlendirmişlerdir. Araştırma da 2007-

2010 dönemini en iyi performans gösteren sektörleri belirlemişlerdir. Sonuçlar da en iyi performans gösteren sektörün ormancılık ve ormancılık sektörüne ait olduğu ortaya koymuşlardır.

Ghadikolaei ve Esbouei (2014),çalışmalarında Tahran Borsası'nın otomotiv ve parça imalat sanayinin finansal performansının değerlendirilmesinde AHP ve ARAS yöntemlerini bütünleşik olarak kullanmışlardır. Her bir kriterin göreceli olarak önemini belirlemek için AHP uygularken, şirketlerin finansal katkı oran oranı belirleme Bulanık ARAS yöntemi kullanmışlar ve işletmeleri finansal performanslarına göre sıralamışlardır.

Aytekin ve Erol (2018), finansal performansın sürdürülebilirlik endeksinde yer alabilmek için yeterli bir gösterge olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla 63 şirketin, finansal performanslarını 10 tane finansal oran kullanarak k ARAS yöntemiyle analiz edilmişlerdir. Analiz sonucundan elde edilen sıralama ile sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmeleri karşılaştırılmışlardır.

Diğer Alanlarda ARAS Yöntemiyle Yapılan Çalışmalar;

Zavadskas vd.(2010), yapılacak olan bina için en uygun ve güvenli olması gereken kuruluş alternatifini seçme sürecini problemine çözüm aramışlar. Müşterinin çıkarları ve hedefleri ile inşaat sürecinin etkinliğini, gelecekteki binanın güvenliğini etkileyen faktörler göz önünde bulundurularak ARAS yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır.

Bakshi ve Sarkar (2011), proje seçiminin de mevcut alternatiflerin karşılaştırmak için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve ARAS yöntemini kullanılmıştır. Proje seçim probleminin çözümünde kriterlerin ağırlığının belirlenmesinde AHP kullanılırken, projeler arasından en iyisini seçmek için ARAS yöntemi kullanılmıştır.

Sliogeriene vd. (2013), Litvanya'da en uygun yenilenebilir enerji üretim sisteminin alternatiflerini değerlendirmek ve enerji sektöründeki sorunlara çözüm bulmak amacıyla AHP ve ARAS yöntemini kullanmışlardır.

Kutut vd. (2013) Vilnius'un şehir merkezinde bulunan bazı binaların durumunu ele almakta ve yeniden yapılanma ihtiyacını belirlemek amacıyla binaların değerlendirilebileceği göstergeleri analiz etmek için ARAS yöntemini kullanmışlardır.

Ecer (2016), Kurumsal Kaynak Planlaması(ERP) yazılımı alternatifleri değerlendirilmesinde ARAS yöntemi kullanılmıştır. Esneklik, maliyet, fonksiyonellik, yazılım güvenilirliği, tedarikçi firmanın tanınmışlığı ve hizmet gibi kriterleri kullanılarak en uygun ERP yazılımları belirlenmiştir.

4. UYGULAMA

4.1. Uygulamanın Amacı, Kapsamı ve Veri Seti

BİST' de işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründeki işletmelerin incelendiği çalışmanın amacı, şirketlerinin finansal performanslarını analiz etmek ve finansal değerlendirmesini yapmaktır. Sektörde sermayesi 2017 yılında en yüksek olan 10 işletme tespit edilmiş, bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılarak finansal oranları hesaplanmıştır.

Analiz kapsamında dört finansal oran grubu ve bunlara ait on finansal oran hesaplanmıştır. Finansal performans değerlendirmesinde kullanılan finansal oranlar çalışmanın kriterleri temsil etmektedir.

Finansal Oranlar	Oran Adları	Oran Formülleri	Kod
Likidite Oranları	Cari Oran	Dönen Varlık/Kısa Vadeli Borç	K1
	Nakit Oran	Hazır Değerler/Kısa Kısa Vadeli Borçlar	K2
	Net Çalışma Sermayesi D.H	Net Satışlar/Net Çalışma Sermaye	K3
Faaliyet Oranları	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar / Toplam Aktifler	K4
	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar / Ticari Alacaklar	K5
Mali Yapı Oranları	Finansman Oranı	Özsermaye/Toplam Borç	K6
	Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Borç/Toplam Pasif	K7
Karlılık Oranları	Net Kar Marjı	Net Kar/Net Satışlar	K8
	Özsermaye Karlılığı	Net Kar/Özsermaye	K9
	Aktif Karlılığı	Net Kâr/Toplam Aktifler	K10

Tablo 1. Finansal Performans Belirlemede Kullanılan Kriterler

İşletmelerin kısa vadeli borçlarının ödeyebilme gücü hakkında bilgi veren likitide oranlarından, cari oran ve nakit oranı kullanılmıştır. İşletme faaliyetlerinin ne kadar etkin bir şekilde kullandığını gösteren faaliyet oranlarından aktif devir hızı, alacak devir hızı ve net çalışma sermayesi devir hızı analizde kullanılmıştır. İşletmenin borç ve öz sermaye oranını ortaya koyan mali yapı oranlarından; finansman oranı ve finansal kaldıraç oranı kullanılmıştır. Karlılık oranlarından ise net kar marjı ve özsermeye karlılığı ve aktif karlılığı analizde tercih edilmiştir.

10 tane finansal oranı tek bir sıralama puanına çeviren GRİ ve ARAS yöntemiyle işletmelerin finansal performansları sıralanmıştır.

4.2. İşletmelerin Finansal Performanslarının GRİ Yöntemiyle Analiz Edilmesi

BİST' te gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe faaliyet gösteren 2013-2017 yılları arasındaki on finansal oran ortalama değerleri GİA yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz adımları, işletmeler (faaliyetler) ve onlara ait ortalama finansal oranların(kriterler) yer aldığı 10*10 matrisin Tablo 2'deki gibi oluşturulmasıyla başlar.

İşletmeler	Kriterler									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
AKFEN	0,30531	0,16153	0,02681	4,04632	-0,6730	1,15443	0,47684	-1,8127	-0,1003	-0,0407
AKİŞ	0,58521	0,14846	0,05630	4,29007	0,19309	1,45388	0,40785	1,64063	0,14450	0,08537
EMLAKK	1,98078	0,47871	0,15488	1,12124	-1,0238	1,43515	0,41186	0,49537	0,12864	0,07576
HALK	1,83464	0,32372	0,05966	3,71416	0,67733	8,43732	0,12522	1,54034	0,08962	0,07822
İŞ	1,76799	0,69297	0,10445	8,52799	2,36751	2,25593	0,31783	1,13378	0,12657	0,08744
KİLER	1,56790	0,12321	0,09062	0,80978	0,86935	1,26864	0,44903	0,80783	0,06984	0,04109
ÖZAK	0,71393	0,37565	0,09660	21,02921	-0,7774	1,68399	0,38093	1,42768	0,14480	0,09101
REYSAŞ	1,19741	0,63068	0,07249	2,61692	3,01704	1,28293	0,44828	1,03633	0,11478	0,06268
SİNPAŞ	2,16067	0,13934	0,24765	1,58421	0,95711	0,99091	0,50862	-0,0841	-0,0272	-0,0106
TORNLR	1,38618	0,64206	0,07294	3,28323	0,76768	1,19013	0,45929	1,15708	0,15898	0,08736

Tablo 2. Başlangıç Karar Matrisi

Başlangıç karar matrisi oluşturulduktan sonraki adım matrisin normalize edilmesidir. Normalizasyon işleminin yapılması için kriterlerin referans yönleri ve değerleri belirlenmelidir.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Yönü	Max	Min	Min	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Min
Optimum Değeri	2,1606	0,1232	0,0268	0,8097	1,0238	8,4373	0,5086	1,6406	0,1589	0,0407

Tablo 3: Kriterlerin Başlangıç Referans Değerleri

Kriterlere ait finansal oranların referans değerleri, finansal oran değerlerin minimum ve maksimum olması göz önünde alınarak tablo 3'deki gibi belirlenir.

İşletmeler	Kriterler									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
AKFEN	0,000	0,933	1,000	0,840	0,913	0,022	0,917	0,000	0,000	1,000
AKİŞ	0,151	0,956	0,866	0,828	0,699	0,062	0,737	1,000	0,999	0,043
EMLAKK	0,903	0,376	0,420	0,985	1,000	0,060	0,748	0,668	0,934	0,116
HALK	0,824	0,648	0,851	0,856	0,579	1,000	0,000	0,971	0,775	0,097
İŞ	0,788	0,000	0,648	0,618	0,161	0,170	0,502	0,853	0,926	0,027
KİLER	0,681	1,000	0,711	1,000	0,531	0,037	0,845	0,759	0,694	0,379
ÖZAK	0,220	0,557	0,684	0,000	0,939	0,093	0,667	0,938	1,000	0,000
REYSAŞ	0,481	0,109	0,793	0,911	0,000	0,039	0,843	0,825	0,878	0,215
SİNPAŞ	1,000	0,972	0,000	0,962	0,510	0,000	1,000	0,501	0,298	0,772
TORNLR	0,583	0,089	0,791	0,878	0,557	0,027	0,871	0,860	0,239	0,028

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Başlangıç karar matrisi, verilerin fayda, maliyet ve optimallik durumlarına göz önünde bulundurularak, ilgili formül yardımıyla normalize edilmiş karar matrisine Tablo 4'deki gibi dönüştürülür.

İşletmeler	Kriterler									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
AKFEN	0,333	0,881	1,000	0,757	0,852	0,338	0,858	0,333	0,333	1,000
AKİŞ	0,371	0,919	0,789	0,744	0,624	0,348	0,655	1,000	0,998	0,343
EMLAKK	0,838	0,445	0,463	0,970	1,000	0,347	0,665	0,601	0,884	0,361
HALK	0,740	0,587	0,771	0,777	0,543	1,000	0,333	0,945	0,690	0,356
İŞ	0,703	0,333	0,587	0,567	0,373	0,376	0,501	0,773	0,871	0,339
KİLER	0,610	1,000	0,634	1,000	0,516	0,342	0,763	0,675	0,621	0,446
ÖZAK	0,391	0,530	0,613	0,333	0,891	0,355	0,600	0,890	1,000	0,333
REYSAŞ	0,491	0,360	0,707	0,848	0,333	0,342	0,761	0,741	0,803	0,389
SİNPAŞ	1,000	0,946	0,333	0,929	0,505	0,333	1,000	0,500	0,416	0,686
TORNLR	0,545	0,354	0,705	0,803	0,530	0,339	0,795	0,781	0,397	0,340

Tablo 5. Gri İlişkisel Katsayı Matrisi Değerlendirme Tablosu

Bu aşamada, kriterler belirlenen ağırlık değerleri ile çarpılır. Çalışmada yer alan kriterlerin eşit ağırlıkta olduğu varsayılmış ve bütün finansal oranlar 0,10 katsayı ile ağırlıklandırılmıştır. Ayrıca ağırlıklandırılmış normalize matriste yer alan değerler, saptanan referans değerlere olan yakınlıklarına ve uzaklıklarına göre gri ilişkisel katsayı değeri alırlar.

İşletmeler	Gri İlişkisel Derece	Sıralama
AKFEN	0,669	3
AKİŞ	0,679	1
EMLAK KONUT	0,657	5
HALK	0,674	2
İŞ	0,542	10
KİLER	0,661	4
ÖZAK	0,594	9
REYSAŞ	0,578	6
SİNPAŞ	0,565	7
TORUNLAR	0,559	8

Tablo 6: Gri İlişkisel Derece Göre Finansal Performans Sıralaması

Gri İlişkisel Derece değerlerine göre, işletmelerin finansal performans sıralama sonuçlarını tablo 6'da verilmiştir. 2013-2017 ortalama finansal oranlara göre en iyi finansal performans gösteren işletmeler AKİŞ, HALK, AKFEN ve KİLLER' dir. Sektördeki diğer işletmelere göre daha düşük performans gösteren işletmeler ise İŞ, ÖZAK ve TORUNLAR' dır.

4.3. İşletmelerin Finansal Performanslarının ARAS Yöntemiyle Analiz Edilmesi

BİST' te gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe faaliyet gösteren 2013-2017 yılları arasındaki on finansal oran ortalama değerleri ARAS yöntemiyle analiz edilmiştir

İşletmeler	Kriterler									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
AKFEN	0,30531	0,16153	0,02681	4,04632	-0,6730	1,15443	0,47684	-1,8127	-0,1003	-0,0407
AKİŞ	0,58521	0,14846	0,05630	4,29007	0,19309	1,45388	0,40785	1,64063	0,14450	0,08537
EMLAKK	1,98078	0,47871	0,15488	1,12124	-1,0238	1,43515	0,41186	0,49537	0,12864	0,07576
HALK	1,83464	0,32372	0,05966	3,71416	0,67733	8,43732	0,12522	1,54034	0,08962	0,07822
İŞ	1,76799	0,69297	0,10445	8,52799	2,36751	2,25593	0,31783	1,13378	0,12657	0,08744
KİLER	1,56790	0,12321	0,09062	0,80978	0,86935	1,26864	0,44903	0,80783	0,06984	0,04109
ÖZAK	0,71393	0,37565	0,09660	21,02921	-0,7774	1,68399	0,38093	1,42768	0,14480	0,09101
REYSAŞ	1,19741	0,63068	0,07249	2,61692	3,01704	1,28293	0,44828	1,03633	0,11478	0,06268
SİNPAŞ	2,16067	0,13934	0,24765	1,58421	0,95711	0,99091	0,50862	-0,0841	-0,0272	-0,0106
TORNLR	1,38618	0,64206	0,07294	3,28323	0,76768	1,19013	0,45929	1,15708	0,15898	0,08736

Tablo 7. Başlangıç Karar Matrisi

Tablo 7 'de alternatifler ve alternatiflere ait kriterler, başlangıç karar matrisini oluşturmaktadır. Her bir kriter için tablo 8'deki gibi maksimum ve minimum referans yönleri ve optimum değerler belirlenir. Optimum değerlerin belirlenmesinde, işletmelerin ortalama değerleri yani sektör ortalaması kullanılmıştır.

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Yönü	Max	Min	Min	Min	Min	Max	Max	Max	Max	Min
Optimum Değeri	1,350	0,372	0,098	5,102	0,637	2,115	0,399	0,734	0,085	0,056

Tablo 8. Kriterlerin Başlangıç Optimum Değerleri

Optimum değerlerin belirlenmesinde, işletmelerin ortalama değerleri yani sektör ortalaması kullanılmıştır. Minimum olması beklenen kriterler için değerlendirme skorunun tersi alınmıştır.

İşletmeler	Kriterler									
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
AKFEN	0,023	0,152	0,265	0,057	0,208	0,055	0,120	0,247	0,118	3,623
AKİŞ	0,043	0,166	0,126	0,053	0,724	0,069	0,102	0,223	0,170	1,727
EMLAKK	0,147	0,051	0,046	0,205	0,136	0,068	0,103	0,067	0,151	1,946
HALK	0,136	0,076	0,119	0,062	0,206	0,399	0,031	0,210	0,105	1,885
İŞ	0,131	0,036	0,068	0,027	0,059	0,107	0,080	0,154	0,149	1,686
KİLER	0,116	0,200	0,078	0,283	0,161	0,060	0,113	0,110	0,082	3,589
ÖZAK	0,053	0,065	0,074	0,011	0,180	0,080	0,096	0,194	0,170	1,620
REYSAŞ	0,089	0,039	0,098	0,088	0,046	0,061	0,112	0,141	0,135	2,353
SİNPAŞ	0,160	0,177	0,029	0,145	0,146	0,047	0,128	0,011	0,032	13,873
TORNLR	0,103	0,038	0,097	0,070	0,182	0,056	0,115	0,158	0,187	1,688

Tablo 9. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

Matris değerleri formüller yardımıyla normalize edilir ve ağırlıklandırılır. Kriterler ağırlıklarının eşit ağırlıkta olduğu varsayılmış ve bütün finansal oranlar 0,10 katsayı ile çarpılmıştır.

İşletmeler	Si	Ki	Sıralama Değerleri
AKFEN	0,487	0,0845	1
AKİŞ	0,340	0,0591	3
EMLAKK	0,292	0,0508	6
HALK	0,323	0,0561	5
İŞ	0,250	0,0434	9
KİLER	0,479	0,0833	2
ÖZAK	0,254	0,0442	8
REYSAŞ	0,316	0,0549	4
SİNPAŞ	1,475	0,2562	10
TORNLR	0,269	0,0468	7

Tablo 10. Optimallik Fonksiyonu ve Fayda Derecesinin Hesaplaması

So değeri, en iyi alternatifin optimallik derecesidir ve 5,75 olarak bulunmuştur. Her alternatifin optimallik fonksiyonu değeri olan Si ile alternatiflerin en iyi optimallik fonksiyonu değerinin olan So kıyaslanarak fayda derecesi olan Ki değeri hesaplanır.

ARAS yöntemi analiz sonuçlarında elde edilen Ki değerine göre işletmelerin performans sıralamasını Tablo 10'daki gibi yapılmıştır. 2013-2017 ortalama finansal oranlara göre en iyi finansal performans gösteren işletmeler AKFEN, KİLLER, AKİŞ ve REYSAŞ' dır. Sektördeki diğer işletmelere göre daha düşük performans gösteren işletmeler ise SİNPAŞ, İŞ, ÖZAK' dır.

5. SONUÇ

Çalışmada, Borsa İstanbul'da gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe faaliyet gösteren ve 2017 yılında sermayesi en yüksek olan on işletme ele alınmıştır. Bu işletmelerin 2013-2017 dönemine ait ortalama finansal oranları GİA ve ARAS yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre işletmelerin finansal performans sıralaması yapılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır.

ARAS ve GİA yöntemleri genel olarak bulanık mantık ve gri teori ile uyumluluk gösteren ÇKKV metotlarıdır. ARAS yönteminde GİA' den farklı olarak optimum değerler karar verici tarafından belirlenmektedir. ARAS yönteminde optimum değerler belirlenirken maksimum ya da minimum değerler yerine sektör ortalaması alınmıştır.

İki yönteme göre yapılan finansal performans analiz sonuçları göre, işletmelerin performans sıralaması farklılıklar gösterse de genel olarak en iyi performans gösteren işletmeler AKFEN, AKİŞ, KİLER, HALK işletmeleridir. Daha sonra performans sıralamasında EMLAK KONUT, REYSAŞ gelmektedir.. Sektördeki diğer işletmelere göre daha düşük performans gösteren işletmeler ise TORUNLAR, ÖZAK ve İŞ' tır.

Çalışma sonuçları gayrimenkul yatırım sektörde faaliyet gösteren yöneticilere, yatırımcılara ve ilgilere ışık tutacak niteliktedir. Performans kriterlerin ya da ÇKKV yönteminin değiştirilmesi sonucunda işletmelerin sektör sıralamasında farklılıklar olabilir. Fakat bu değişim genel tabloyu etkilememektedir, iyi performans oranlarına sahip işletmeler yine üst sıralarda yer almaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aytekin, S. ve Erol, A.F.(2018). "Finansal Performans Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Temel Belirleyicisi Midir? BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Aras Yöntemi İle Bir Uygulama". International Journal of Economic and Administrative Studies, (17. UİK Özel Sayısı):869-886

2. Bakshi, T., & Sarkar, B. (2011). MCA based performance evaluation of project selection, International Journal of Software Engineering & Applications (IJSEA), Vol.2, No.2, 14-22.
3. Baležentis, A., Baležentis, T., & Misiunas, A. (2012). An integrated assessment of Lithuanian economic sectors based on financial ratios and fuzzy MCDM methods. Technological and Economic Development of Economy, 18(1), 34-53.
4. Bektaş, H., ve Tuna, K. (2013). "Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz ile Performans Ölçümü". Çankırı Karatekin Üniversitesi Çankırı Karatekin Üniversitesi Fakültesi Dergisi, 3(2), 185-198.
5. Can Öziç, H. ,Gündoğmuş, M.E. , Gümüş, U.T (2017). "Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Kullanılarak BİST 'te Tarım Ve Hayvancılık Sektöründe İşlem Gören İşletmelerin Finansal Performansının Değerlendirilmesi". International Journal of Academic Value Studies (Javstudies). Vol: 3, Issue: 15, 69-75.
6. Chang, C. P. (2006). Managing Business Attributes and Performance for Commercial Banks. The Journal of American Academy of Business, 9 (1), 104-10.
7. Doğan, M. (2015). "Comparıson Of Fınancıal Performance Of Partıcıpatıon Banks In Turkey". Journal of Economics, Finance and Accounting, Volume: 2 Issue: 4
8. Ecer, F. (2013). "Türkiye'deki Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: 2008-2011 Dönemi". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 13(2), 171-189.
9. Ecer, F.,(2016). "ARAS Yöntemi Kullanılarak Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımı Seçimi", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(1), 89-98.
10. Ghadikolaei, A.S. ve Esbouei, S.K.(2014). " Integrating FAHP and Fuzzy ARAS for evaluating financial performance". Bol. Soc. Paran. Mat. (3s.) v. 32 p: 163–174.
11. Gülen Alpay, M., ve Sakınç, İ.(2017). "Türk Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırma Öncesi Ve Sonrası Gri İlişkisel Analiz İle Finansal Performans Analizi". Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2) , 49-61.
12. Kung, C.Y. ve Wen, K.L.(2007). "Applying Grey Relational Analysis and Grey Decision-Making to evaluate the relationship between company attributes and its financial performance A case study of venture capital enterprises in Taiwan" Decision Support Systems 43 ,p.842–85.
13. Kula, V., Kandemir, T., ve Baykut, E.,(2016). " Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta ve BES Şirketlerinin Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile İncelenmesi". AKÜ İİBF Dergisi-Cilt: XVIII Sayı:1 s:37-53.
14. Kutut, V., Zavadskas, E. K., & Lazauskas, M. (2013). Assessment of Priority Options for Preservation of Historic City Centre Buildings Using MCDM (ARAS). Procedia Engineering, 57, 657-661
15. Oral, C.(2016). "Financial Performance Evaluation of Sport Clubs Traded in Borsa Istanbul by Using Grey Relational Analysis". International Journal of Economics and Finance; Vol. 8, No. 5, Canadian Center of Science and Education.
16. Sliogeriene, J., Turskis, Z., & Streimikiene, D. (2013). Analysis and choice of energy generation technologies: the multiple criteria assessment on the case study of Lithuania. Energy Procedia, 32, 11-20.
17. Tayyar, N. vd. (2014). BİST' e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Değerlendirilmesi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 61, 19-40.

18. Yıldırım, B. F., (2015). "Aras Method in Multi Criteria Decision Making". The Journal of KAU I.I.B.F, 6(9), 285-296
19. Zavadskas, E. K. ,Turskis, Z., (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. Technological and Economic Development of Economy, (2), 159-172
20. Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Vilutiene, T. (2010). Multiple criteria analysis of foundation installment alternatives by applying Additive Ratio Assessment (ARAS) method. Archives of civil and mechanical engineering, 10(3), 123-141
21. Wang, Y.G(2009). "Combining grey relation analysis with FMCGDM to evaluate financial performance of Taiwan container lines" Expert Systems with Applications 36, p. 2424–2432.
22. Wu, H.H. (2002) "A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis in Multiple Attribute Decision Making Problems", Quality Engineering, 159(2), 209-217.
23. https://www.kap.org.tr/tr/
24. http://www.borsaistanbul.com/

Toplumsal Cinsiyet Kuramları ve Reklamlar

Atılım ONAY[1]

Berna DANABAŞOĞLU[2]

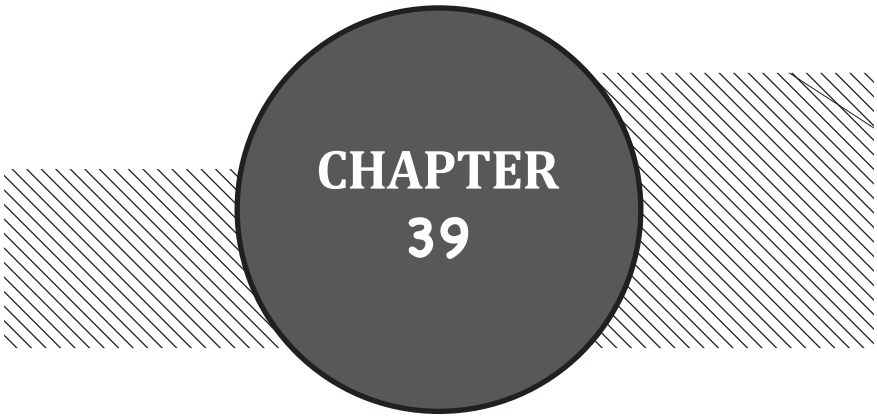

[1] Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi

[2] Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Biyolojik cinsiyet, kişinin hangi üreme organıyla doğduğuyla ilişkilidir. Biyolojik olarak, doğuştan gelen bir farklılıktır. Toplumsal cinsiyet ise, biyolojik cinsiyet özelliklerine bağlı olmaksızın, toplumda atfedilen rollere bağlı olarak, dişil ve eril olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, toplumsal cinsiyet, kişilerden beklentileri, yapacakları işleri, kişilik yapılarını, davranış şekillerini ve alışkanlıklarını belirler.

Toplumsal cinsiyet, genellikle, "toplumsal olarak tanımlanan cinsiyet" olarak bilinir ve "belirli bir toplumda bir erkeğin ve kadının ne olduğunu tanımlayan rolleri, özellikleri ve nitelikleri" olarak tanımlanır. Bir başka deyişle, erkek ya da kadın olmak, kişinin biyolojik cinsiyeti iken, toplumsal cinsiyet, iki cinsiyetle ilgili toplumsal olarak oluşturulmuş, bağlam ve kültüre bağlı bir dizi fikirdir. Bir "ideoloji" ya da "toplumsal cinsiyet ideolojisi" olarak cinsiyet, kimlik, sosyal konum, görünüm, eylemler, amaçlar, normlar, kaynaklar ve grup ilişkileri gibi farklı kategorilere atıfta bulunarak, sistematik olarak organize olmuştur. Yaşam boyu sosyalleşme sırasında, bireylere cinsiyetin baskın modellerinin bileşenleri öğretilir; bir erkek ya da kadın için, cinsiyet söylemi "her iki cinsle ilgili ifadeler kümesi" olarak kabul edilebilir. Örneğin, günlük konuşmalar sırasında, erkeklerin mühendis ya da doktor olmaları, "ekmek getirenler" olarak daha fazla para kazanmaları beklenmektedir. Günlük konuşmalardaki bu durum fazla önemli görünmeyebilir ancak bireysel biliş seviyesinde, her birey, dışarıdan gelen mesajları kendilerini ve başkalarını tanımlamak için içselleştirmektedir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet hakkında herhangi bir söylem, bir kimsenin kimliğinin oluşumunda yapıcı bir güç olarak hareket eder ve diğerleriyle etkileşime girer. Söylemlerin, egemen ideolojilere karşı muhalif veya karşıt biçimlerle meydan okuyabileceği ve düşüncenin sapkın kalıplarının gelişmesine yol açabilmesi de mümkündür. Bu bağlamda günlük hayatımızın önemli bir parçası haline gelen reklamların ve reklam söyleminin toplumsal cinsiyet kavramını doğrudan etkilediği söylenebilir. (Çankaya, 2013: 280-281).

Toplumsal cinsiyet ile ilgili yazılı kurallar yoktur. Ancak, toplumsal bir uzlaşma olduğundan, bunlara uymak kaçınılmazdır. Gelenekselleşmiş olduğundan, kişileri yönlendirir, böylece, kişilerin tercihlerini etkiler. Her kültür, toplumsal cinsiyeti kendi kültürüne uygun olarak yapılandırır (Dumanlı, 2011: 133).

Toplumsal Cinsiyet Kuramları

Toplumsal cinsiyet ile ilgili kuramların ilki, biyolojik kuramdır. Bu kurama göre, kadın ve erkekler arasındaki davranış farklılıkları, biyolojik farklılıklara dayandırılarak açıklanır. Örneğin, kromozomlar (dişi XX, erkek XY), üreme organları (yumurtalıklar, testis), hormonlar (östrojen, testosteron) bu farklılıkları oluşturur. Biyolojik yaklaşım, biyolojik cinsiyetin, toplumsal cinsiyet davranışlarını yarattığını ifade eder. Cinsiyet iki biyolojik faktör tarafından belirlenir: hormonlar ve kromozomlar (McLeod, 2014, http://www.simplypsychology.org/gender-biology.html).

Hormonlar, vücutta, salgı bezleri tarafından salgılanan ve kan dolaşımıyla taşınan kimyasal maddelerdir. Aynı cinsiyet hormonları, hem erkeklerde hem de kadınlarda görülür, ancak miktarları ve vücudun farklı kısımlarında sahip oldukları etki bakımından farklılık gösterir. Testosteron, erkeklerde kadınlardan daha fazla bulunan bir hormon olup, saldırganlık, rekabet gücü, daha yüksek cinsel dürtü vb. gibi tipik erkek davranışlarına neden olabilir. Kromozom, kalıtımın biyokimyasal birimleri olan ve her insanın gelişimini yöneten binlerce gen içeren uzun ince bir yapıdır. Her bir kromozom çifti gelişimin farklı yönlerini kontrol eder ve biyolojik cinsiyet 23 kromozom çifti tarafından belirlenir. Kromozomlar fiziksel olarak X ve Y harflerini andırır. (McLeod, 2014, http://www.simplypsychology.org/gender-biology.html).

Hormon farklılıkları, işlevsel ve yapısal farklılıklar, kadın-erkek görevlerini de, belirler. Kuramda, kadın ve erkeği farklılaştıran asıl nokta, kadının çocuk doğurabilmesidir. Kurama göre bu özellik, toplumsal rollerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Üreme yeteneği nedeniyle, kadın ev işlerine yönelmiş, erkek ise dış alandan sorumlu olmuştur. Toplumsal rollerin, biyolojik kuramla açıklanması, erkek üstünlüğü anlamına gelir ki, bu toplumsal cinsiyet eşitliğini imkânsız kılar. Böylece, Freud'un "anatomi kaderdir" ilkesi, "biyoloji kaderdir" ilkesine dönmüştür. Biyolojik kuram, feministler tarafından sıkılıkla eleştirilmiştir (Vargel, 2017: 504). Biyolojinin kader olduğunu iddia etmek tüm kadınların ve erkeklerin aynı özellikleri göstereceğini iddia etmekle eşdeğerdir. Hâlbuki kadınların da erkeklerin de birbirlerinden farklılaştığını görmek hiç zor değildir.

Biyolojik kurama bağlı olarak, evrimsel yaklaşım ise, insan davranışının yönlerinin genlerimiz tarafından kodlandığından ya da uyarlandığından bahseder. Evrimsel psikolojinin merkezi bir iddiası, beynin (ve dolayısıyla aklın), avcı-toplayıcı atalarının 10.000 yıl öncesindeki üst Pleistosen döneminde karşılaştığı sorunları çözmek için evrimleşmesidir. Evrimci yaklaşım, cinsiyet rolünün bölünmesinin, ataların (evrimsel uyum ortamı) karşılaştığı zorluklara, bir uyum olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu nedenle akıl, atalarımızın hayatta kalmasını ve çoğalmasını sağlayan 'içgüdüler' ile donatılmıştır. İki cinsiyet hayatta kalmalarını ve üreme başarısını sağlamak için, farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Bu, erkeklerin ve kadınların neden farklılaştığını açıklar. Evrimsel bakış açısını desteklemek için, işbölümünün bir avantaj olduğu gösterilmiştir. 10,000 yıl önce erkekler ve kadınlar arasında iş bölümü vardı. Erkekler avcılık yapar, yiyecek toplarlardı, kadın ise "mağara" da yani evinde kalıyor, ‹evin meleği› olarak davranıyor ve çocuklara bakıyorlardı. Yemek bulmak için gerekli avlanma hızı ve çevikliği, iyi bir görsel algı gerektiriyordu. Böylece erkekler bu beceriyi geliştirdi. Ancak, kadın avlanacak olsaydı, bu, çocuk doğuran kadın olduğu için, grubun üreme başarısını azaltacaktı. Bu nedenle, kadınlar bitki yetiştirme, giyim ve barınak yapma gibi işlere katkıda bulunmuşlardır, böylece üreme başarısının arttığı varsayılmıştır. Bu kuramda, kadınlar doğal 'besleyiciler' ve erkekler "doğal saldırgan" ve "rekabetçi" olarak tanımlanmışlardır. Sonuç olarak, modern toplumdaki fırsat eşitliği politikaları, erkeklerin "doğal olarak" daha rekabetçi, risk alma ve kariyer basamaklarında ilerleme kaydetme olasılığı olduğu varsayıldığı için başarısızlığa mahkûm olarak nitelendirilmiştir. (McLeod, 2014, http:// www.simplypsychology.org/gender-biology.html):

Sosyal öğrenme kuramı ise davranışçı kuramların, insan davranışlarını yeterince açıklayamadığı varsayımına dayanır. Bu kurama göre, insanlar çevrelerini gözlemleyerek, davranışları "öğrenirler." Başkalarının davranışlarının, olumlu veya olumsuz tepki almasına göre insan, kendi davranışlarını da düzenler. Pekiştireçler, sosyal öğrenme kuramında önemli yer tutar (Bayrakçı, 2007: 198-199).

Sosyal öğrenme kuramında, gözlenen bireylere model denir. Toplumda, çocuklar, ebeveynleri, televizyon karakterleri, arkadaşları ve okuldaki öğretmenleri gibi birçok etkili model tarafından kuşatılmıştır. Bu modeller, erkeksi ve kadınsı, profesyonel, anti-sosyal, vb. gözlemlemek ve taklit etmek için davranış örnekleri sunar. Çocuklar bu modellere dikkat ederler ve davranışlarını kodlarlar . Daha sonra, gözlemledikleri davranışları taklit ederler. Davranışın, 'cinsiyete uygun' olup olmadığına bakmaksızın bunu yapabilirler, ancak, bir çocuğun, toplumsal cinsiyetine uygun gördüğü davranışları, yeniden üretme olasılığını artıran, bazı süreçler vardır. Birincisi, çocuğun, kendine benzer algıladığı, yani, aynı cinsiyetten insanları taklit etme olasılığı daha yüksektir. İkincisi, çocuğun etrafındaki insanlar, teşvik etme veya cezalandırma ile taklit ettiği davranışa cevap vereceklerdir. Bir çocuk, bir modelin davranışını taklit ederse ve sonuçları ödüllendiriliyorsa, çocuğun davranışı sürdürmesi muhtemeldir. Böylece davranış pekiştirilir. Üçüncüsü, çocuk, birinin hareketlerini kopyalayıp kopyalamayacağına karar verirken, davranış sonucunun ne olacağını dikkate alacaktır. Davranışın sonuçlarını ise, gözlemleyerek öğrenir; Örneğin, ablasının

belirli bir davranış için ödüllendirildiğini gözlemleyen küçük kız kardeşin bu davranışı tekrarlaması daha olasıdır. McLeod bu noktada çocukların çevrelerinde gördükleri kişileri model alabildiklerine, bunun yanında fantezi karakterleri ya da medya ve reklamlarda gördükleri insanları model alabildiklerine vurgu yapar (McLeod, 2016, http://www.simplypsychology.org/bandura.html).

Sosyal öğrenme kuramına göre, kızlar annelerini örnek alırlar. Yemek yapmak, ev işleri, çocuk bakımı gibi işlerin anne tarafından yapıldığını gören kız çocukları, bu görevleri içselleştirirler. Bu işleri yapmaya çalıştıklarında aldıkları övgü ise, pekiştireç görevi görür. Erkek çocuklar ise, babalarını model alırlar (Bayrakçı, 2007: 203).

Sosyal öğrenme kuramı, bazı karmaşık davranışları açıklayabilse de, düşünceler ve duygular dâhil olmak üzere bir dizi davranış geliştirmeyi yeterince açıklayamaz. İnsanların davranışları üzerinde, bilişsel kontrolleri vardır. Bilişsel kontrolleri dikkate alan kuram, bilişsel gelişim kuramıdır. Bilişsel gelişim kuramına göre, toplumsal cinsiyet kimliği, çocukların cinsiyet öğreniminin düzenleyicisi olarak kabul edilir. Çocuk, çevresinden gördüklerinden ve duyduklarından, toplumsal cinsiyet stereotiplerini geliştirir. Bir kere toplumsal cinsiyet kavramı yerleştiğinde, kendilerinin ait olduğu toplumsal cinsiyet sınıfı da, döndürülemez biçimde belirlenmiş olduğu inancı yerleşir. Bu anlayışa uygun şekillerde davranmaya çalışırlar. Bilişsel tutarlılık gereksinimi nedeniyle, bireyler, benlik kavramlarıyla tutarlı bir şekilde davranış geliştirirler. Kohlberg, bu tutarlılığı yaratan ve sürdüren bilişsel süreçleri örneklendirir: "Ben bir erkeğim, bu yüzden erkeklerin yaptığı şeyleri yapmak istiyorum, bu davranışlarım ödüllendirilir."-Bu görüşe göre, çocukların davranışlarının çoğu, toplumsal cinsiyet kimliğine göre şekillenir. Çocuklar kendi cinsiyetleri hakkında bilgi sahibi olduktan sonra, karşılıklı etkileşimle, kişinin davranışı (ör: kız gibi davranmak) ve düşünceleri (ör: ben bir kızım) istikrarlı bir cinsiyet kimliğine yol açar (Bussey ve Bandura, 1999: 678-679).

Bir diğer kuram, toplumsal cinsiyet şeması kuramıdır. Bu kurama göre, çocuklar, kendilerini ve çevrelerindeki diğer insanları "erkek" ve "kadın" olarak etiketlemek zorundadır. Eğer, çocuğun içinde bulunduğu kültür, kadınlar ve erkekler arasında ayrım vurguluyorsa ve cinsiyetlere bağlı olarak belli roller içeriyorsa, bunlarda öğrenilecektir. Sosyal öğrenme kuramına benzer şekilde, kültürün kadın ve erkek olarak tanımladığı şemaları özümser ve bunlara uyar (Gönenç, https://acikders.ankara.edu.tr/).

Martin ve Halverson'ın yaklaşımı, şema gelişimi ve işleyişinin gelişimsel yönlerini vurgulamaktadır. Şemalar oluşturulduktan sonra, bu şemalar, faaliyetler, ilgi alanları, kişilik ve sosyal özelliklerin bilgisini içerecek şekilde genişler. Şema, çevre ile olan etkileşimlerle biçimlenir, ancak toplumsal cinsiyet özelliklerine dayalı bir süreçten oluşur. Şema geliştirildikten sonra, çocukların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile tutarlı şekilde davranmaları beklenir. Çocukların cinsiyete bağlı davranışlarını yönlendiren motivasyon, bilişsel gelişim teorisinde olduğu gibi, çocukların kendi cinsiyetindeki arkadaşları gibi olmak istekleri, cinsiyet-etiket eşleşmesine dayanır. Örneğin, bebek oyuncaklar, "kızlar için" ve "ben kızım, bu bebekler benim için" olarak etiketlenir (1981: 1119).

Ampirik testlerin sonuçları cinsiyet şemasının belirleyici rolünü sorgulamaktadır. Cinsiyet etiketlemeyi, faaliyete ve akran tercihlerine bağlayan kanıtlar vardır. Fagot ve Leinbach, 1989 yılında, yapmış oldukları birkaç çalışmada, bu yönde bir bağlantı bulmuştur. Ancak diğer çalışmalarda, bağlantı bulunamamıştır. Toplumsal cinsiyete göre davranan ailelerin çocukları, daha erken yaşlarda bu etiketlemeyi öğrenmektedirler. Bu nedenle cinsiyet etiketlemesi ve tercihler ebeveyn etkisinin ürünleri olabilir. Bir cinsiyet şeması, erkeklik ve kadınlık hakkında daha genel bir bilgi yapısını temsil eder. Toplumsal cinsiyet şeması teorisi, toplumsal cinsiyet bilişsel süreçlerini incelemek için yararlı bir çerçeve sağlamıştır. Şema ne kadar belirgin ya da mevcutsa, daha fazla kişinin katılması, kodlanması beklenir (Bussey ve Bandura, 1999: 680).

Bu kurama göre, bilgi de, toplumsal cinsiyet şemasına göre işlenirken, davranışlar, kadınsı ve erkeksi kategorilere ayrılır. Hatta cinsiyetle ilgili olmayan özelliklere bile, kadınsılık veya erkeksilik atfedilir. Örneğin, "aslan gibi" deyimi erkekler için kullanılırken, "ceylan gözlü", "kiraz dudaklı" , "elma yanaklı" gibi deyimler kadınlar için kullanılırlar. Benzer şekilde, gözü pek, atılgan, cesur gibi terimler erkeklere özgü özellikler olarak şematize edilirken, hamarat, uysal, şefkatli gibi terimler kadınsı özellikler olarak algılanmaktadır (Vargel, 2017: 506).

Freud tarafından geliştirilen psikanalitik kuram ise, cinsiyetin doğuştan gelmediğini, sonradan kazanıldığını savunur. Çocukluk çağlarında, toplumsal cinsiyet oluşmaya başlar. Psikanalitik kuramda, cinsiyetin gelişimi, erkekler, Oedipus kompleksi sonucu babayla özdeşleşir ve erkek cinsiyetini kabul ederler. Kızlar ise, Electra Kompleksi sonucu anneleriyle özdeşleşir ve kadın cinsiyetini kabul ederler (Dess vd., 2018: 195).

Psikoanalitik kurama göre, benlik duygusu doğuştan gelmez. Bebeklerin benlik duyguları anneyle birleşir ve daha sonra çocuklar anneden ayrılarak otonom bir benlik geliştirirler. Freud, Oedipus kompleksine dayana psikanalitik kuramıyla, bir ölçüde ataerkilliğin doğallaştırılmasında ve yeniden üretilmesinde rol oynamıştır. Bilimde, androsentrik (erkek-merkezci) yaklaşımların gelişmesine katkıda bulunmuştur (Erdoğan, 2008: 74-75).

Sosyal baskınlık kuramına göre, insanlar, sosyal olarak bir grubun, sosyal statü ve güç bağlamında, bir başka gruptan daha üstün olduğunu varsayma eğilimindedir. Baskın olarak tanımlanan grup, kaynakları kendi lehine kullanır, böylece adaletsiz bir dağılım ortaya çıkar. Grup temelli, niteliksel olarak farklı üç sistem vardır (Keskin ve Ulusan, 2016: 57-58):

1. Yaş sistemi: Yetişkinlerin çocuklar üzerinde baskın olduğu sistem,
2. Toplumsal cinsiyet sistemi: Erkeklerin kadınlar üzerinde baskın olduğu sistem,
3. "Keyfi" oluşturulan sistem: Milliyet, ırk, din, sınıf temelli gruplar olabilir.

Kuram, toplumsal cinsiyetin, toplumdan topluma, değişkenlik gösterdiğini savunmaktadır. Sosyal baskınlık kuramı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, toplumdan topluma değişse de, temel yapısının aynı olduğunu savunmaktadır. Yani, dünyanın hiçbir yerinde kadınlar, erkeklere karşı baskın grupta yer almamaktadır. Kurama göre, bazı gruplar, diğerlerinden üstündür, dolayısıyla baskın grubun, diğeri üzerinde hâkimiyet kurması doğaldır. Bu görüşe dayanıldığında, eşitsizlik ve adaletsizlikler meşru hale gelmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından incelendiğinde, erkeklerin sosyal baskınlık yöneliminin, kadınlardan daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Burada baskın grup 'erkekler' iken, diğer grup 'kadınlardır'. Kadınlar, hemşirelik, erkek ve çocukların bakımı ya da gönüllülüğe dayanan işlerde ön planda tutulurken, erkekler yönetici, işçi, asker gibi mesleklerle bütünleştirilmektedir. Ayrıca, sosyal baskınlık teorisine göre, genellikle erkeklerin desteklediği savaşçı siyaset, ırkçılık ve vatanseverlik gibi politikalarda, bir grubun üstünlüğü, diğer grubu hâkimiyet altına alması esasına dayanır. Oysa, kadınlar, daha eşitlikçi politika ve ideolojileri desteklemekte, diğer grupları veya alt grupları destekleyici siyasi hareketleri benimsemektedir (Pratto vd., 2006: 295).

Toplumsal cinsiyet ile ilgili diğer bir kuram, feminist kuramdır. Feminist teori veya feminizm, kadın ve erkek eşitliğini destekler. 1970'lerde feminist hareketler görülmeye başlamışsa da, akademik çevrelerin ilgisi, 1980 ve 1990 yıllarında yoğunlaşmıştır. Feminist kuramların cinsiyete bakış açılarına göre, liberal feminizm, sosyalist feminizm ve radikal feminizm dâhil olmak üzere, farklı söylemleri önermektedir (Campbell ve Wasco, 2000: 773).

Feminist teoride, beş temel prensip ortaya konmuştur (https://study.com/academy/lesson/ what-is-feminist-theory-definition-lesson-quiz.html):

Eşitliği arttırmak için çabalamak: Feminist düşünce, fikirleri eyleme dönüştürür, top-

lumsal cinsiyet eşitliğine doğru değişim için, ısrar edilmesi gerektiğini savunur ve bunun sözde kalmaması gerektiğinin altını çizer.

İnsanların *yeteneklerine göre tercihlerinde* **özgürlük:** Feministler, hem erkek, hem de kadınların, ilgi ve yetenekleri statükoyla çatışsa bile, insani yeteneklerini geliştirme özgürlüğüne sahip olmaları gerektiğine inanmaktadır. Örneğin, bir kadın bir tamirci olmak isterse, bunu yapma hakkına ve fırsatına sahip olmalıdır.

Toplumsal cinsiyet katmanlaşmasının ortadan kaldırılması: Feministler, kadınlar için gelir, eğitim ve iş olanaklarını sınırlayan yasalara ve kültürel normlara karşı çıkmaktadırlar.

Cinsel şiddeti sona erdirmek ve cinsel özgürlüğü desteklemek: Feministler, kadınların cinsellik ve üreme üzerinde kontrol sahibi olmaları gerektiğini düşünmektedir

Feminizmin iddiası, cinsiyet eşitsizliklerinin, toplumsal eşitsizliklerle iç içe geçtiğini ve bu nedenle her bir tür toplumsal eşitsizliğin(sınıfsal, etnik, bölgesel vb.), cinsiyet eşitsizliğinden beslendiğini ileri sürer. Bu nedenle toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kalkması esastır. (Sancar, 2014: 55)

Feminist stratejinin önemli noktalarından birisi, kadınların reklamlardaki imajıdır. Birçok feminist reklamlarda, kadınların cinsiyetçi kullanımlarına dikkat çekmişlerdir. Üstelik feministler, erkeklerin sosyal ve politik amaçlara hizmet edecek şekilde, doğal olarak baskın, kadınların ise ikincil rollerde gösterildiklerine dikkat çekmişlerdir. (Goffman, 1979: vii)

Toplumsal cinsiyet ve reklamlar

Toplumsal cinsiyet rolleri, medya aracılığıyla, her an, yeniden, tekrar tekrar üretilebilmektedir. Diziler, filmler ve reklamlarda, kadın ve erkeklerin yaptıkları işler, söyledikleri sözler, hatta duruşları, toplumsal cinsiyet kalıplarına göre belirlenmekte ve toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmektedir.

Cinsiyet klişeleri, kadınları ve erkekleri ayırt eden belirli niteliklere ilişkin inançlar olarak tanımlanır. Zotos ve Tsichla'nın aktardığına göre, Deaux ve Lewis, cinsiyet klişelerinin, dört farklı ve bağımsız bileşenini belirlemişlerdir : özellik tanımlayıcıları (ör., kendini kanıtlama, diğerleri için endişe), fiziksel özellikler (örneğin, saç uzunluğu, boy uzunluğu), rol davranışları (örneğin, liderlik, çocukların bakımı) ve meslek durumu (örneğin kamyon sürücüsü, ev hanımı). Her bileşen, erkeklerle veya kadınlarla güçlü bir şekilde ilişkilidir. Her cinsiyet stereotipleme bileşeni, özellikle kadınlar için olumsuz sonuçlara yol açabilir: vücuttan memnuniyetsizlik, özgüven azalması ve mesleki fırsatların kısıtlanması gibi. Zotos ve Tsichla'nın aktardığına göre, Tuchman, cinsiyet klişelerini, sınırlı "etkileşim kelime hazinesi" sağlayarak, kadınlar hakkında düşünmeyi ve konuşmayı, öncelikle, erkeklerle olan ilişkileri, aile ve cinsellik açısından akla getirdiğini ifade etmektedir. Medyadaki toplumsal cinsiyet kalıpları ve özellikle kitle iletişim araçları, diğerleriyle ilişkide olmak için "sosyal olarak kabul edilebilir" olma durumunu uzun zamandır tanımlamıştır. Medya, kadınların yetkilendirilmesi ve kişisel bağımsızlık ile ilgili fikirleri haberlerde savunuyor gibi görünmekle birlikte, reklam görüntülerinde kadının cinsel obje olarak sunulmasına zemin hazırlamıştır. Kadınların toplumdaki rolü, 1960'lardan beri değişmeye başladıysa da, reklamdaki kadın tasvirleri, kadınların gelişen statülerine uyum sağlamakta yavaş kalmıştır. Kadınlar, medyada ve reklamlarda profesyonel rollerde ve otorite sesleri olarak tasvir edilmeye başlanmadan önce uzun bir süre geçmiştir. Bugün, son çalışmaların da gösterdiği gibi, reklamlar çağdaş toplumsal cinsiyet rollerini hala tam olarak yansıtmamaktadır. Bu durum, toplumdaki kültürel etkiler ve eşitlikçi olmayan sosyal kurumlar ile açıklanmaktadır. Öte yandan, reklam verenlerin (büyük çoğunluğu erkek), erkek bakış açısını tatmin etmek ve kışkırtmak için kadın geleneksel rollerini ve kadının cinsel nesne temsillerini bilinçli olarak teşvik edebildikleri söylenebilir (Zotos ve Tsichla, 2014 :447).

"Kalıp" tartışmasına karşı "ayna"

Toplumsal cinsiyetle ilgili toplumsal değerler ve reklamcılıkta toplumsal cinsiyet stereotipleme arasındaki ilişkinin niteliği, uzun süredir devam eden tartışmanın odak noktasıdır. İki karşıt argüman, "ayna" ve "kalıp" tır. "Ayna" argümanına göre, reklam, kültürel bağlamda, zaten geçerli olan değerleri yansıtır. Bu argümanın ardındaki mantık, toplumun değer sistemini etkileyen çağdaş sosyoekonomik ve politik çevrede, birbiriyle ilişkili faktörlerin, çoklu etkileşimlerinin varlığında yatar. Bu durumda, reklamın etkisi önemsiz görünmektedir. Erkek ve kadınlar genellikle toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili baskın olan kavramlara bağlı olarak, reklamlarda yer almıştır. Tersine, "kalıp" argümanı, reklam kalıplarını ve hedef kitlenin değerleri üzerindeki etkilerini esas alır. Reklam modelleri, "iyi hayat" için davranış modelleridir. Gerçekten de, görüntülenen yaşam tarzları tüketim perspektifinden bakıldığında, idealdir. Materyalizmin hedonik anlayışının tasvirini sağlar. Bu kavramlar giderek yaygınlaşmaktadır. Ancak görüntülenen davranışlar, diğer perspektiften yargılandığında, genellikle daha az ideal görünür. Çoğu gözlemciye göre reklamın, kültürel aynada sunulan görüntüsü taklit etmeye değmez. Üstelik taklide değer görülse bile taklit biraz çaba gerektirir, belki de sinir bozucu ve bir değersizliğin önceden kabulüdür (Pollay, 1986: 26-27).

Onay'ın aktardığına göre, Pollay, reklamın çarpıtılmış ayna (distorted mirror) işlevi gördüğünü ifade eder. Reklamlar, tüm değerleri değil, sadece bazı değerleri yansıtır. Yani, kültürü birebir yansıtmaz. Bu nedenle, "Reklamcılıkta bütün değerler eşit bir biçimde ticarileştirilemezler ve kullanılamazlar" olgusuna dayanılarak, bazı değerler, ürünlere daha kolay bir şekilde iliştirilebilir. Bazı değerler kullanılarak, görsel ya da dramatik etkiyi yaratılabilir ya da güçlü tüketici tepkilerini kışkırtır. Reklamın değer hiyerarşisi, kültürden bağımsız olabilir. Çünkü profesyonel reklam ve pazarlama uzmanlarının kendilerine özgü kurumsal bir alt kültürü bulunmaktadır (Onay, 2009: 7).

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet kimlikleri, toplumsal olarak inşa edilmiştir ve reklamcılık, bireylerin toplumdaki rollerini tanımlamak için kullandıkları yaşam tarzlarını ve kendi kendini temsil etme biçimlerini önermektedir. Reklam kampanyalarının çoğunluğu, toplumsal cinsiyet kimliklerine göre ve erkeklik ve kadınlığın stereotipik gösteriminden yararlanır. Özetle, gerçeğin "ayna" ile "kalıp" arasındaki süreklilik içinde bir yerlerde olduğu söylenebilir. Reklam, görsel temsili bir sistem olarak, kültürün "devresi" içinde anlam yarattığından, kültürü yansıtır ve katkıda bulunur. Kilbourne'a göre : "Reklam bizim ortamımızdır. Biz içinde yüzeriz, tıpkı balığın suda yüzdüğü gibi… Kaçamayız… Reklam mesajları ilişkilerimizde, evimizde, kalbimizde, kafamızın içindedir…" (Zotos ve Tsichla, 2014: 447-448).

Reklamlar ve cinsellik

İlgili alan yazın incelendiğinde, reklamın "cinsiyetçiliği" ve çarpıtılmış beden imgesi ideallerini, geçerli ve kabul edilebilir olarak teşvik ederek, cinsiyet eşitsizliğine katkıda bulunduğu iddiası sıklıkla görülür. İkili Cinsiyet Teorisi, çoğu toplumda iki farklı cinsiyetçilik önerir: Düşmanlık ve yardımseverlik. Düşman cinsiyetçilik, kadınlara karşı açıkça düşmandır. Erkeklerin gücüne meydan okuyan ve onların kontrolünü ele geçirmek için çabalayan kadınlara düşman olmayı ifade eder. Başka bir deyişle, geleneksel rolleri kabul etmeyen kadınlara, negatif eleştiri getirir. Kadınları, önemli kararlar vermek için uygun olmayan, kolayca manipüle edilen, savunmasız ve zayıf olarak tasvir eder. Diğer yandan, hayırsever cinsiyetçilik, kadınlara karşı öznel, olumlu bir tutumdur. Kadınlar, daha sıcak görünürler ama erkeklerden daha az yetkili olan kişilerdir. Bu cinsiyetçilik biçimi, daha inceliklidir ve kadınlara karşı koruma ve sempati duyguları çağrıştırır. Yardımsever cinsiyetçilik, geleneksel itaatkâr kadın rolleri ve reklamcılıkta dekoratif rollerde kadınların tasviri ile ilgilidir. Hem düşman, hem de yardımsever cinsiyetçilik reklamcılıkta kadın rolü

kategorilerinde belirgindir. Modern medyanın, "retro-cinsiyetçi" imgelerin kullanılmasıyla, kadın bedenlerini resmettiği görülmektedir. Retro-cinsiyetçilik, sosyal ve stilistik fenomen olarak tanımlanır ve bağımlılık, çekicilik ve ev işlerine bağlılık kavramlarına bağlı olarak, kadınsılığın kültürel olarak onaylanmış yönlerinin iletişimine dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar, reklamda retro-cinsiyetçiliğin kadınları güçlendirmek için ortaya çıktığını, bazıları da bu fenomenin feminizme karşı bir tepki olarak görülebileceğini öne sürmektedir. Retro-cinsiyetçilik ve kadının cinselleştirilmiş simgesi arasındaki temel fark, cinsiyetçi reklamcılığa karşı, feminist eleştirinin asimilasyonunda yatmaktadır. Böylece, kadın tüketim eşyasının hizmetinde "ticari kadınlıklar" üretir (Zotos ve Tsichla, 2014: 448).

Son birkaç yılın internet devrimi, web uygulamalarının, yeni elektronik medyanın, sosyal mecraların kullanımını artırmıştır. Bu artışa paralel olarak, internet reklamcılığı da günümüzde çok fazla kullanılmaktadır. İnternet reklamcılığında ilk araştırmalar, Zotos ve Tsichla'nın aktardığına göre, Plakoyiannaki ve arkadaşları tarafından, yüksek trafikli web sayfalarından toplanan 600 çevrimiçi reklam analiz edilerek yapılmıştır. Elde edilen bulgular, kadınların geleneksel ve dekoratif rollerde resmedilmesinin altını çizmiştir. Öte yandan, kadın portrelerinde, geleneksel olmayan ve eşitlikçi ipuçlarının kullanımı da kaydedilmiştir. Günümüz toplumunda geçerli olan postmodernizmin, kültürel, felsefi, sosyal ve bilimsel hareketi, pazarlama pratiği için de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Postmodernizmde, önemli bir öncül, sınırların bulanıklaşması ve mutlak gerçeklerin reddedilmesidir: "Postmodernizm, soruların kesin cevaplara yol açmadığını bilmemizdir" Bu açıdan, pazarlama pratiği, öznelliğin üstünlüğünü kabul etmelidir: "Hedef hareketli olabilir, hedef kompozisyonu değişebilir. Böylece, hedef konumlandırma değişken olabilir." Postmodernizmin kritik yönleri, parçalanma, öznenin merkezileştirilmesi ve karşıtların yan yana gelmesidir. Parçalanma, parçalara ayrılma ve bütünün silinmesi, özellikle, kadın beden tasvirlerinde reklam görüntüsünde her zamankinden daha belirgindir. Konunun merkezsizleştirilmesi, farklı roller ve karakterler arasında geçiş yapılmasına yol açar. Bu nedenle, reklam görüntülerinin, farklı roller ve streotiplerin bulanıklaşmasını yansıtması muhtemeldir. Son olarak, karşıtların yan yana ve farklı kutupların eşzamanlı bir arada bulunması, bir reklam görüntüsünde kadın karakterlerin farklı rollerde yer almasına neden olmaktadır. Postmodern bakış açısından; kadın dekoratif tasvirlerin olağanüstü yükselişi, imajlar, semboller, narsisistik idealleri yayan ve tüketicilere kimliklerini ifade etmelerini pompalayan postmodern toplumun göstergesidir. Son zamanlarda, şirketler daha önce göz ardı edilen lezbiyen/ gey/ biseksüel/ trans (LGBT) tüketicilere büyük bir dikkat göstermekte, müşteri tabanlarını genişletmek amacıyla yeni müşteri kimliklerini belirleyerek, karlı pazar nişleri (örneğin IKEA, Calvin Klein, Benetton) oluşturmaktadırlar. LGBT'lara yönelik reklam stratejileri, açık bir mesajın ifadesiyle, örneğin bir eşcinsel erkek çiftini göstererek açıklanabilir. Tersine, reklam verenler genellikle örtülü iletiler kullanarak gizli stratejiler de oluşturur. Örneğin, kodlanmış gösterimlerin kullanımı yoluyla heteroseksüel izleyiciler için heteroseksüel görünebilir, ancak biseksüel, lezbiyen ve gey izleyiciler, "gey" olarak yorumlayabilir. Böylece, hedef kitle ile etkili bir şekilde iletişim kurabilirler. Bu strateji "eşcinsel pencere reklamcılığı" olarak bilinir. Ancak, bu stratejinin gelişimi, heteroseksüel tüketicileri yabancılaştırmasına yol açabileceği düşünülmektedir. Bu tür reklam mesajları, karşı cinsiyetli bir çift yerine, bekâr bir kişiyi kullanır; çekici, şık kalabalık sahneler gösterilir ve açıkça heteroseksüel çiftler gösterilmez (Zotos ve Tsichla, 2014: 451-452).

Sonuç ve Tartışma

Genel olarak, reklamlarda ve diğer medya metinlerinde kadınlar, ya "geleneksel' rollerinde, mutlu ev kadınları ya da cinsel nesneler olarak, ya da "modern" rollerinde kariyer sahibi kadın olarak gösterilmektedir (Sandıkçı, 1998, 76-77). Postmodernizm ve beraberinde getirdiği değişimler düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyet kavramının, erkek ya da

kadın olarak, son derece karmaşık, çok boyutlu, bağlamsal ve müzakereye açık bir konum aldığı söylenebilir. Bu durumun medya ve reklamlara ne kadar yansıdığı ayrı bir tartışma konusudur.

Ele alınan toplumsal cinsiyet teorileriyle birlikte düşünüldüğünde reklamların cinsiyet eşitsizliğini destekler nitelikteki teorileri destekler göründüğü söylenebilir. Nitekim Onay' da "Türkiye'de değişen erkekler ve dergi reklamlarındaki erkek imajı"(2017) başlıklı çalışmasında da Goffman'ın belirlediği kadınlık ve erkeklik rollerinin hala reklamlarda geçerli olduğuna dair bulgulara yer vermiştir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, içinde bulunulan toplumun özelliklerine göre, kişilerin kimliklerini oluşturmaktadır. Tüm dünyada, az ya da çok toplumsal cinsiyet eşitsizliği bulunmaktadır. Özellikle kadınlar cinsiyet eşitsizliğinden mustariptir. Genel olarak, kadınların naif, evde çalışan, anne, korunmaya muhtaç olarak betimlenirken, erkekler, güçlü, dışarıda çalışan, sert, olarak betimlendikleri ilgili alan yazında sıklıkla vurgulanmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel değişimlerden etkilendiğini neredeyse hiçbir araştırmacı ret edememektedir. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin etkileşimi, küresel pazarlar, globalleşme, teknolojik değişiklikler toplumsal cinsiyet rollerini etkilemektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesinde medya ve reklamların da önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Medyada, kadın ve erkek karakterlerin özellikleri, toplumsal cinsiyet rollerini belli bir derecede yansıtmaktadır. Toplumlarla birlikte medya ve reklamlar da değişecektir. Önemli olan toplumsal cinsiyet tartışmalarını medya ve reklamlar üzerinden ya da sosyo-psikolojik bir bakış açısıyla sürekli gündemde tutmak ve tartışmaya açık bırakmaktır. Bilimin değişimin bir parçası haline gelmesi ancak bu yolla sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

4. BAYRAKÇI, Mustafa (2007). "Sosyal Öğrenme Kuramı Ve Eğitimde Uygulanması", Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14, s.198-210.
5. BUSSEY, Kay ve BANDURA, Albert (1999). "Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation", Psychological Review, 106, s.676-713.
6. CAMPBELL, Rebecca ve WASCO, M. Sharon (2000). "Feminist Approaches to Social Science: Epistemological and Methodological Tenets", American Journal of Community Psychology, 28, s.773-791.
7. ÇANKAYA, Mine (2013). "Traditional? Modern? Or both? Representation of Gender in Turkish TV Commercials", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30, s.279-295
8. DESS, Nancy; MARECEK, Jeanne; BELL, Leslie (2018). Gender, Sex, and Sexualities: Psychological Perspectives, Oxford: Oxford University Press.
9. DUMANLI, Duygu (2011). "Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı Bir İçerik Analizi", Yalova Sosyal bilimler Dergisi, 2, s.132-149.
10. ERDOĞAN, Türkan (2008). "Nancy Chodorow'un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik", Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 4 (14), s.73-82.
11. GOFFMANN, Erwing (1979). Gender Advertisements, Cambridge: Harward University Press.
12. GÖNENÇ, İlknur (2018). Toplumsal Cinsiyetle ilgili Kuramlar, https://acikders.ankara.edu.tr/ pluginfile.php/ 0121/mod_resource/content/1/toplumsal%20cinsiyet%20ders%204.pdf , Erişim Tarihi: 26.04.2018.

13. KESKİN, Fatih; ULUSAN, Aycan (2016). "Kadının Toplumsal İnşasına Yönelik Kuramsal Yaklaşımlara Dair Bir Değerlendirme", Akdeniz İletişim Dergisi, 26, s.47-69.
14. Life Span Developmental Psychology: Help and Review/Psychology Courses, https://study.com/academy/lesson/what-is-feminist-theory-definition-lesson-quiz.html, Erişim Tarihi: 26.04.2018.
15. MARTIN, C. Lynn; HALVERSON F. Charles (1981). "A Schematic Processing Model of Sex Typing and Stereotyping in Children", Child Development, 52(4), s.1119-1134.
16. MCLEOD, Saul (2014). Biological theories of gender. www.simplypsychology.org/gender-biology.html, Erişim Tarihi: 26.04.2108.
17. MCLEOD, Saul (2016). Bandura - social learning theory. www.simplypsychology.org/bandura.html, Erişim Tarihi: 26.04.2018.
18. ONAY, Atılım (2009). "Reklamlarda Değerler: 2007 Yılı Türk Televizyon Reklamlarının İçerik Analizi", Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.1-17.
19. ONAY, Atılım (2017). " Türkiye'de Değişen Erkekler ve Dergi Reklamlarındaki Erkek İmajı" İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 53, s.165-188.
20. POLLAY, W. Richard (1986). "The Distorted Mirror: Reflections on the Unintended Consequences of Advertising", Journal of Marketing, 50, s.18-36.
21. PRATTO, Felicia; SIDANIUS, Jim; LEVIN, Shana (2006). "Social Dominance Theory and the Dynamics of Intergroup Relations: Taking Stock and Looking Forward", European Review Of Social Psychology, 17, s.271 – 320.
22. SANCAR, Serpil (2014). *Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler,* http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/09/Serpil-Sancar-T%C3%BCrkiye%E2%80%99de-Kad%C4%B1n-Hareketinin-Politi%C4%9Fi.pdf*, Erişim Tarihi: 26.04.2018.*
23. SANDIKÇI, Özlem (1998). "Images of Women in Advertising: A Critical, Cultural Perspective", European Advances in Consumer Research, 3, s.76-81.
24. VARGEL, Pelin (2017). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar: Bir Literatür Taraması", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(31), s.497-521.*
25. ZOTOS, C.Yorgos; TSICHLA, Elrini (2014). "Female Stereotypes in Print Advertising: A Retrospective Analysis", Procedia Social and Behavioral Sciences, 148, s.446-454.

Refah Devleti ve İşlevleri Üzerine Tartışmalar[1]

Şansel ÖZPINAR[2]

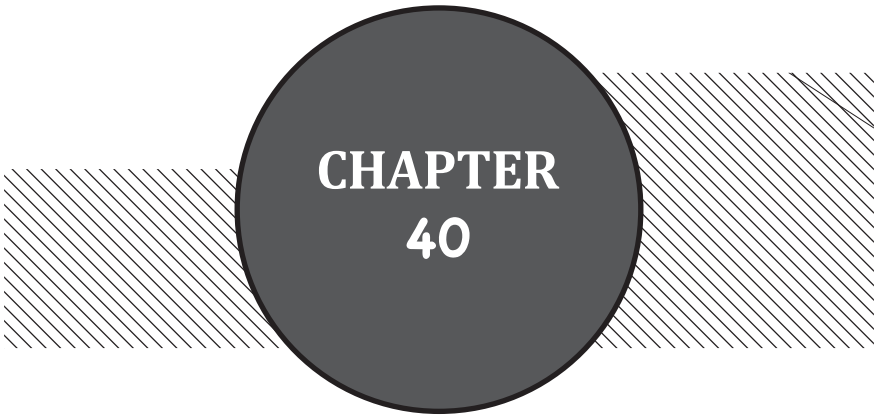

[1] Bu çalışma, Şansel ALDEMİR'in İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2003 yılında tamamlanan "Küreselleşme Aşamasında Yoksulluk ve Refah Politikaları" başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Maliye Bölümü

GİRİŞ

Refah devleti, dağılımsal adalete ilişkin olarak geliştirilen konuların somut bir yansımasıdır. Dağılımsal adalet, refahın toplum üyeleri arasında dağıtılıp dağıtılmamasına veya nasıl dağılacağına ilişkin argümanlar getirirken, refah devleti çeşitli politika araçları ile refahı toplum üyeleri arasında dağıtmaya çalışır. Refah devleti, kapitalizme içkin bir yapıdır ve refahın dağılımın derecesi, refah devletinin türüne göre farklılık gösterir.

Bu çalışma, refah devleti kavramının gelişimi ve türleri ile refah devletinin işlevleri üzerine yapılan tartışmaların değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle refah devletinin tanımı, kapsamı ve gelişim sürecine değinilmiş, daha sonra ise refah devletinin işlevleri üzerine yönelik yapılan tartışmalar değerlendirilmiştir.

1. REFAH DEVLETİ: TANIM VE KAPSAM

"Refah devleti" kavramını açıklamadan önce, "refah" kavramının içeriği üzerinde durulmalıdır. Sosyoloji Sözlüğüne göre refah, "iyi yaşama ya da olma hali"ni anlatan ve aynı zamanda "gereksinim" kavramıyla yakın bağları olan bir terim olarak değerlendirilmiştir. Çünkü refahın artması, gereksinimlerin karşılanmasına bağlıdır (Marshall, 1999: 614).

"Refah devleti" kavramı ise, tüm uyruklarının refahını (belirli bir toplumda ve belirli bir zamanda, *onurlu* bir şekilde hayatta kalmayı) sağlamanın devletin yükümlülüğü olduğu düşüncesini ifade eder. Kavram, devletin işlettiği ve finanse ettiği kurumlara daha geniş bir kamu refahı düşüncesinin –bireylerin onurlu yaşamalarının kollektif garantisi- gerektirdiği sorumlulukları yüklemiştir. Kamu refahı, ortaklaşa sağlanan ve topluluğun her üyesine yayılan kollektif bir sigorta biçimi gibi düşünülebilir. Kamu refahı ilkesi en saf şekliyle ödeme gücündeki eşitsizliği dikkate almayan, gereksinimdeki eşitliktir. Refah devleti düşüncesi, devlet organlarına bu kamu refahı ilkesini yerine getirme sorumluluğunu yüklemektedir (Bauman, 1999: 67). Tüm refah sistemleri, yoksulluk sorunu ile ilgilidir. Refah devletleri, oldukça geniş amaçlar edinebilirler. Ancak yoksulluğu ortadan kaldırmak, refah devletlerinin en temel amacıdır (Heywood, 1999: 307).

Titmuss'a göre refah devleti, ekonomik ve sosyal değişim süreci ile ilgilidir. Refah devletine ilişkin konu ve sonuçlar, ancak toplumdaki değişimin işleyişi bağlamında anlaşılabilir. Sosyal yapı bağlamında sosyal politikalara olan gereksinim, toplumun nasıl bir yapıda değişim gösterdiği ve hangi bozulma ve olumsuzlukları yarattığı açısından belirlenecektir. Dolayısıyla Titmuss, sosyal politikaları "endüstrileşmenin ayrılmaz bir parçası" ve süreci olarak görmektedir. Aynı zamanda Titmuss, II. Dünya Savaşı öncesi yazılarında, demografik değişimin –nüfusun yaş yapısındaki değişim, özellikle yaşlı sayısındaki artış, yaşam süresinin uzaması vb.- önemli olduğuna dikkat çekmiş ve bu tür değişimlerin, gereksinimlerin ölçüsüne olduğu kadar karakterine de etki ettiğini belirtmiştir (Miller, 1987: 2-3). Dolayısıyla Titmuss'a göre refah devleti, gelişmiş endüstri toplumlarındaki değişimlere ve ekonomik ve sosyal sürece uyumun sağlanması işlevi görür.

Esping-Andersen'e göre; endüstrileşme ile birlikte refah devletinin geleneksel toplulukların yerini aldığı yönündeki iddialar yersizdir. Daha eski topluluklarda da, yıkımlardan sonra refah programları gündeme gelmiştir. Aynı zamanda, sosyal refahın sağlanması, modern demokrasilerdeki yeniden dağılımlı politikaların basit bir sonucu değildir. Örneğin; Bismark yönetimindeki Almanya'da olduğu gibi; daha önceki refah devletlerinin bazıları, oldukça anti-demokratik koşullarda ortaya çıkmıştır (Ackerman, 1997: 290). Esping-Andersen (2013:35), refah devletini 1930'lar ve 1960'lar arasında ortaya çıkan özgül bir tarihsel yapı olarak ele alır. Bu yapının vaat ettiği yalnızca temel riskleri yeniden dağıtmak ve azaltmak değil, aynı zamanda devlet ve yurttaş arasındaki sosyal sözleşmeyi yeniden yazmaktır. Dolayısıyla, refah devletine ilişkin tartışmalarda, refah devletinin "tarihi anlamda özel bir risk yapısının" gereksinimlerini karşılamak amacıyla inşa edildiğini unutmamak gerekir.

Wilensky ise, 64 ülkeyi kapsayan çalışmasına dayanarak, refah devleti gelişiminin en önemli nedeninin ekonomik büyüme olduğunu vurgulamaktadır (Wilensky, 1975: 24). Aynı zamanda, sosyal koruma seviyesinin belirlenmesinde değer ve inançlardaki ulusal farklılıklar ve yaş sistemi gibi diğer faktörler kadar demografik faktörlerin de önemli bir rol oynadığını kabul etmiştir (Wilensky, 1975: 29). 1930'lu yılların başında ise Tawney, refah devletinin gelişimini, endüstriyel uygarlık ve politik demokrasinin eşzamanlı gelişiminin doğal bir sonucu olarak değerlendirmiştir (Tawney, 1931: 125).

Refah devleti yaklaşımı, dar ve geniş anlamda ele alınabilir. Dar anlamda refah devletini ele alanlar; geleneksel olarak sosyal alanın iyileştirilmesi olarak görürler (gelir transferleri ve sosyal hizmetler ile belki barınma sorunlarının çözümü). Geniş anlamda refah devleti ise, politik ekonomi çerçevesinde sorunları ele alarak, ekonominin organize edilmesinde ve yönetilmesinde devletin aktif rol oynaması üzerinde yoğunlaşır. Dolayısıyla; istihdam, ücretler ve bütün olarak makro ekonomik yönetim, refah devleti karmasının içsel parçaları olarak düşünülür. Bu açıdan yaklaşıldığında, geniş anlamda refah devleti "Keynezyen refah devleti[1]" veya "refah kapitalizmi" olarak tanımlanabilir (Esping-Andersen, 1990: 1-2).

Refah devleti çerçevesinde sunulan hizmetlerin "hak" olması ilkesi geçerlidir. Bu ilke bağlamında "vatandaşlık" ve "vatandaşlık hakları" gündeme gelmekte ve "hak" tanımı farklı bir içerik kazanmaktadır. "Sosyal vatandaşlık" ve "sosyal haklar", vatandaşların sosyal koruma haklarını "bölünemez bir sosyal mal" saymaktadır. Piyasa vatandaşlığı temelinde vatandaşın gereksinimi ancak özel gelirine bağlı olarak gerçekleşebilirken, sosyal vatandaşlıkta kıstas, özel gelir yerine "gereksinim" olmakta ve belli gereksinimlerin karşılanması, evrensel ve otomatik hak şekline dönüşmektedir (Leibried & Pierson'dan aktaran: Arın, 1993: 55-56). Sosyal politika rejimlerine göre refah devleti modelleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir. İlk üç model, Esping-Andersen'in yaptığı sınıflandırmadır. Leibfried ise bu sınıflandırmaya "Güney Avrupa Modeli"ni dahil etmiştir.

-**Modern Refah Devleti-İskandinav Modeli:** İsveç modeli olarak bilinen bu modelin önemli öğelerini Danimarka, Norveç ve Finlandiya'da da bulmak olanaklıdır.

Modelin en belirgin özelliği, "herkese çalışma hakkı"nı ve evrenselci bir istihdam toplumunu temel almasıdır. Bu açıdan yaklaşıldığında, refah devleti "kapsamlı refah devleti" olarak nitelendirilebilir. Sosyal politikanın ve refah devleti uygulamalarının odağı işgücü piyasalarıdır ve böylelikle tam istihdamı sağlamanın yolu olarak devlet ilk başvurulacak çare konumundadır (Arın, 1993: 62). Bu çerçevede, "gelir transferleri" stratejisi de, bu modelde belirgin bir öğe olmamaktadır. Özellikle İsveç, refah devletinin önde gelen örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Tilton, İsveç ideolojisinin beş ana temasını şöyle açıklar: İlki, "bütüncül demokrasi" inancının hâkim olmasıdır. İkincisi; toplum ve ulus kavramı; dayanışma, eşitlik ve birleşme ile karakterize edilen "insanların evi" olarak algılanmaktadır. Üçüncüsü ise, sosyo-ekonomik eşitlik ve ekonomik etkinlik arasında bir bütünlük ve uygunluk sağlanması üzerinedir. Dördüncüsü, piyasa ekonomisinin sosyal olarak kontrolünü sağlamaktır. Bu açıdan kamu kontrolüne başvurulur. Beşinci tema ise; kamu sektörünün genişlemesi, seçme özgürlüğünü genişletebilmelidir. Sağlık hizmeti, tam istihdam politikalarının güvenliğini artırmakta ve yoksulluktan bağımsız olarak, daha çok seçiş ve olanak yaratabilmektedir (Tilton, 1997: 326-327).

[1] Keynezyen refah devleti, 2.Dünya Savaşı sonrası kapitalist Batı ülkelerinin çoğunda yürütülen politikaları işaret etmektedir. Bu fikrin iki temel düşünürü; Keynes ve Beveridge'tir. İkisi de liberal partide çalışmakta ve yeni liberalizm ile ilgilenmektedirler. Keynes'in teorisi; piyasa, bireysel ve politik özgürlük korunurken, iş alanı yaratmak için harcamaları artıran devlet müdahalelerini öngörmektedir. Beveridge'in refah devleti konusundaki önerileri ise, 1942'de yayınlanan raporunda belirginleşir. Beveridge; tam istihdam, ulusal bir sağlık hizmeti ve aile yardımı ile birlikte geniş bir sosyal güvenlik sistemi öngörmektedir.

-Kurumsal Refah Devleti-Bismark Ülkeleri Modeli: Bu modelin temel özelliği, güçlü bir iktisadi büyüme ve gelişme politikası izlemek, sosyal sorunları ise tazmin stratejisi ile gidermektir. Dolayısıyla model, bir "telafi toplumu" modelidir. Sistem, çalışma hakkı yerine çalışılamayan durumlar için geçerli olan "sosyal güvenlik hakkı" üzerine kuruludur. Devlet ilk başvurulacak istihdam yaratma çaresi değil, ilk başvurulacak tazmin ve telafi alanıdır. Devlet politikasının esası, işgücü piyasasına girişi ve orada kalmayı sübvanse eden bir strateji yerine; işgücü piyasasından çıkışı, hatta piyasaya hiç girmemeyi sübvanse etmektedir (Arın, 1993: 63). Bu modelin geçerli olduğu ülkeler ise, Almanya ve Avusturya'dır.

-Kalıntı Refah Devleti-Anglo-Sakson Ülkeleri: Bu modelde ise, devlet son başvurulacak telafi devleti konumundadır. Dolayısıyla, refah devleti bir "kalıntı" şeklindedir. Bu gruba giren ülkeler ise, ABD, İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya'dır.

Sosyal haklar "evrensellik" değil, "seçicilik" temelinde tanımlanmıştır. Seçicilik, hem risk türleri hem de kapsanacak gruplara yöneliktir. Devlet, son tazmin edici olduğundan sisteme hâkim olan öğe "en kötü durumda olanlara" gelir transferi yapma stratejisidir. Gelir transferi yapılacak gruplar, devletin yapacağı transferlere gerçekten gereksinimi olup olmadığını saptamak üzere "yoksulluk testi"nden (means-test) geçirilmektedir. Bu nedenle, seçiciliğin kıstasları tanımlanmıştır ve transferler ancak belli insan kategorilerine uygulanmaktadır (Arın, 1993: 64).

-Tam Oluşmamış Refah Devleti-Güney Avrupa Modeli: Bu modelin en önemli sosyo-ekonomik özelliklerinin başında "ekonomik dokunun zayıf proleterleşmesi ve kadın istihdamı oranlarının düşüklüğü ile dengelenen küçük firmaların ve kendi hesabına çalışanların oranının yüksek oluşu" gelmektedir. İkinci olarak, sosyal refah hizmetlerinin sorumluluğunun büyük bir bölümü, aile sistemine devredilmiştir (Mingione, 2013: 272).

Bu modeli uygulayan ülkeler arasında İspanya, Portekiz, Yunanistan, bir ölçüde İtalya ve daha az oranda genel hatların benzerliğinden ötürü İrlanda girmektedir. Modelin en belirgin özelliği, gelişmemişliğidir. Konu edilen ülkelerde anayasaların "modern refah devleti" yönünde güçlü kurallar içermesine karşılık yasal, kurumsal ve sosyal uygulamalar ya yoktur ya da çok eksiktir (Arın, 1993: 65). Gough (2013) ise Türkiye'yi de bu model içerisinde değerlendirmiştir.

Arın (1993), az gelişmiş ülkelerdeki refah devleti modelini ise, "dolaylı ve minimalist refah devleti" olarak adlandırmaktadır. Bu çerçevede, azgelişmiş ülkelerdeki bölüşüm mücadelesinin odağında "kalkınma stratejileri" yer almaktadır. Büyüme ve sermaye birikimini hızlandırmak için piyasalara yapılan müdahaleler, piyasanın dağıttığı geliri bu yolla etkilemektedir. İstihdam yaratarak vatandaşları işgücü piyasasına dahil etmek "herkese çalışma hakkı" gibi bir stratejinin sonucu değil, sermaye birikiminin sonucudur ve sermaye birikimi rejimine bağlıdır (Arın, 1993: 67).

2. REFAH DEVLETİNE YÖNELİK TARTIŞMALAR

Refah devletinin varlığına ve işlevlerine ilişkin olarak çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu bağlamda kimi düşünce akımlarının, refah devletinin varlığına farklı gerekçelerle de olsa karşı oldukları görülürken; kimi düşünce akımları da refah devletinin önemli işlevleri yerine getirdiğine inanmaktadır.

Demokratik sosyalistlere göre refah devleti, laissez-faire kapitalizminden sosyalizme geçiş aşamasında belirgin bir evreyi oluşturmaktadır. Bu açıdan demokratik sosyalistler, piyasanın toplumdaki her gereksinimi karşılayabileceği fikrini reddederek, müdahaleci bir refah devleti öngörürler. Marksizmin demokratik sosyalizm üzerindeki temel etkisi, toplumsal sınıf analizinin değişik bir versiyonunu kabul etmeleri yönünde olmuştur. Toplumda bir çelişme fikri olduğu kabul edilir ama bu çelişmenin yalnızca devrim yoluyla

çözümlenemeyeceğine inanırlar (George ve Wilding, 1997: 89). Demokratik sosyalistlere göre refah devleti, toplumdaki acıyı giderebilir ve sosyal hizmetlerin bazıları ekonomiyi ve yatırımları uyararak ülke ekonomisinin başarısını artırabilir. Aynı zamanda, refah devleti ve çoğunlukla sosyal hizmetler, toplumdaki alturizmi ve sosyal entegrasyonu artırırken, yatay ve dikey eşitsizlikleri ise azaltır. Ancak, belirtilmesi gereken bir nokta ise, demokratik sosyalistlerde sosyal hizmetlerin "Sağ"'ın düşündüklerinden farklı olmasıdır. Titmuss'un da ifade ettiği gibi sosyalist sosyal politika; amaçları, felsefesi ve insanlara tutumu bakımından muhafazakâr sosyal politikalara göre oldukça farklıdır. Amaçları; "eşitlik", "özgürlük" ve "sosyal adalet"i sağlamaktır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için de, sosyal hizmetler yoksulluk testine dayanmaktan çok, geneldir ve tüketimi her noktada serbesttir (George ve Wilding, 1997: 82-83). Örneğin, T.H. Marshall'a göre, modern toplumlarda baştan beri iki karşıt etki kümesi olmuştur. Bir yanda kapitalist ekonominin kutuplaştırıcı etkileri, diğer yanda ise vatandaşlığın birleştirici etkileri. Kapitalist sınıf farkları insan gruplarını birbirinden ayırır ancak vatandaşlık, toplumsal birlik üretmeye elverişlidir, çünkü vatandaşlık haklarına ulusal topluluğun hemen bütün üyeleri sahiptir. Marx'ın "burjuva hakları" dediği yasal ve politik haklar, "sosyal" hakları ya da refah haklarını güvence altına almaya yarayan özgürlükleri ve dengeleyici araçları sağlar. Refah devleti, Marx'ın tahmin ettiği ve Marshall'ın korktuğu devrimi durduruveren bir sınıf uzlaşmasıdır (Giddens, 2002: 74). Marshall'a göre yurttaşlık, toplumdaki tüm üyeleri kapsayan ve bunun için eşit haklar ve tasarruf yetkisi (entitlement) talep eden bütüncül nitelikte bir kavramdır. Sivil ve politik haklar bakımından eşitlik prensibi, uzun zamandan beri kabul edilmiştir. Marshall'ın çalışmasının ayırt edici özelliği, "yurttaşlık" ve "sosyal eşitlik" arasındaki ilişkinin önemi üzerine kurulmuş olmasıdır. Marshall'a göre yurttaşlık, sonuçta sosyal bir statüdür. Eğer yurttaşlar, toplumsal ilişkilere tümüyle katılırlarsa, yoksulluk ve cehaletten kurtulacaklardır. Böylelikle sosyal haklar kavramı inancı somutlaşacaktır. Marshall, tipik bir kapitalist sistemde yurttaşlık ve sınıf eşitsizliklerinin karşıtlığına inanmakta; yurttaşlık ve sosyal sınıfları "zıt prensipler" (opposing principle) olarak tanımlamaktadır (Heywood, 1999: 213).

Marshall, yurttaşlığın, sosyal eşitsizliğin tüm çeşitleri ile uyuşmazlığını ifade etmemektedir. Yurttaşlığın yalnızca, doğrudan kapitalist piyasa tarafından üretilen eşitsizlikler ile uyuşmazlığına inanmaktadır. İşte bunun içindir ki, sosyal yurttaşlık inancı, kapitalizmin ortadan kaldırılması ile değil; ancak yoksulluğu ortadan kaldıran ve yurttaşlarına en az sosyal bir asgariyi garanti eden refah devletinin gelişimi ile gerçekleşecektir (Heywood, 1999: 213). Marshall'a göre refah hakları, toplum üyelerinin elde ettikleri hakların üçüncü ve son grubuna girmektedir. İlk grupta; birlik olma, örgütlenme ve düşünce özgürlüğü gibi "medeni haklar" yer alır. İkinci grupta ise; oy kullanma ve siyasal görev üstlenme gibi "siyasal haklar" gelir. Üçüncü ve son grupta da; refah ve sosyal güvenlik hakkı gibi "iktisadi ve sosyal haklar" vardır. Marshall, refah yardımlarının, isteğe dayalı bir temel yerine evrensellik ilkesi temelinde bir yasal hak olarak dağıtılmasını savunmaktadır (Marshall, 1999: 614). Sosyal hizmetlerin genişlemesini bir gelir eşitleme aracı olarak görmeyen Marshall'a göre (2013: 31) önemli olan "medeni hayatın somut dayanaklarının genel olarak zenginleşmesi, riskin ve güvensizliğin genel olarak hafifletilmesi" ve her seviyede eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Dolayısıyla yaptığı vurgu, sınıflar arasında değil, tek bir sınıfmışçasına nüfusun içerisindeki bireyler arasında bir eşitlemedir. Bu anlamda Marshall'a göre statü eşitliği, gelir eşitliğinden daha önemlidir.

Titmuss'a göre ise; seçicilik temelindeki yönelim, damgalama gibi tehlikeleri içerir. Damgalanmış bir kişi ise, toplumun geri kalanından ayrı tutulma gerçeğini yaşar, marjinalleşir ve duyarsızlaşır. Bu durum Titmuss'a göre çoğunlukla "bozulmuş bir kimlik" (spoil identitiy) yaratır (Miller, 1987: 4). Bu çerçevede, Titmuss'a göre genel hizmetler, hem daha koruyucudur hem de kişiler arasında ortak çıkarlar geliştirerek onları birbirine bağlar.

Yeni Sağ ise, refah devletine karşı çıkmaktadır. Çünkü; refah devleti etkin, verimli ve etkili olmadığı gibi, aynı zamanda despotiktir ve özgürlüğü sınırlar. Refah devleti, yatırım ve çalışma teşvikini azaltırken, kamu bürokrasisini büyütür ve sermaye ile insan kaynaklarının özel sektörden çekilmesine neden olur. Aynı zamanda, yoksulluğu elimine etmede başarılı değildir. Aksine yoksullar için bir "bağımlılık dönemi" yaratır (Pierson, 1998: 45-46). Örneğin, Hayek'in görüşlerini özetleyen Crowley'e göre, kollektif amaç ve hedefleri toplumdaki herkesin onaylaması olanaksızdır. Toplumu belirli bir refah dağılımına zorlamak ahlâki değildir. Gray de benzer bir çizgide tartışmaları sürdürmüştür. Toplumda genel bir uzlaşma olmadığında, sosyal adalet peşinde koşmak, özgür bir toplumu totaliter bir devlet haline dönüştürecektir (George ve Wilding, 1994: 27).

Feminist yazarlar ise, refah devletinin cinsiyeti belirginleştiren sonuçları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Refah devletini, parasal bir ekonomide refahı yurt içi sınıfların yeniden üretimini sağlamaya yöneldiği noktasında değerlendirmektedirler. Aynı zamanda, refah devletinin geniş ölçüde kadınlar tarafından üretildiği ve tüketildiğini gösterirken, onları kontrol altına aldığını, erkeklerin çıkarlarını savunduğu görüşündedirler. Refah devletinin birincil olarak ataerkillik veya kapitalizm açısından anlatımına ilişkin görüş farklılıkları vardır. Ancak, tipik feminist yaklaşım, refah devletinin sermayenin ve erkeklerin çıkarlarına yönelik olarak organize edildiğine inanır. 1980'ler boyunca, Marksist-Feminist yaklaşım, refah devletini, hem ataerkilliğin hem de kapitalist baskının bir anlatımı olarak görmüştür (Pierson, 1998: 66-67).

Marksist yazarlar ise, refah kapitalizminin problemlerine yönelik Yeni Sağ'ın morfolojisinin çoğunu onaylarlar. Ancak, oldukça farklı anlatımlarla farklı sonuçlara ulaşırlar (Pierson, 1998: 46). Klasik Marksistlerin iddialarının özünde, refah devletinin egemen sınıfın çıkarlarına yönelik hareket ettiği inancı yer almaktadır. Bu görüş, kapitalizmde ısrar eden sosyal demokratik görüşe de karşıttır. Çünkü, refah devletinin işlevleri ve yönetimi, kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesi ile ilgili, kapitalist devletin bir parçası olarak kalmaktadır. Üstelik refah devleti, kapitalist formlar altında işgücünün yeniden üretimini garanti altına almayı da içermektedir. Refah devletinin çalışan sınıfa olan kazançları genelde yadsınamaz. Ancak bu kazançlar, sermayenin çıkarlarını garantiye alan üretim ile geniş ölçüde arizidir (Pierson, 1998: 49). Kapitalist sistemde, kamu harcamaları yoluyla sosyal politikanın temel işlevi; sermayenin yeniden üretimini ve kapitalizmin meşruiyetini sağlamaktır.

Esping–Andersen, Karl Polonyi'den esinlenerek sosyal hakları "metalaşmama" kapasitesi bakımından değerlendirmiştir (Esping-Andersen, 1990: 3). "Metalaşmama" ise, bireylerin veya ailelerin piyasaya katılımlarından bağımsız olarak yaşam standartlarının sosyal bir kabul görebilmesi ile tanımlanmaktadır (Esping-Andersen, 1990: 37). Polonyi'ye göre, emek gücünü tamamıyla metalaştırma eğilimi, serbest piyasacı kapitalizmin temel çelişkisidir. Sistem, ancak emek gücünü metalaştırarak evrilebilir. Ancak, böylece kendi kendini yok etmenin tohumlarını da atar. Çünkü, emeğin yalnızca "meta" haline gelmesi, aynı zamanda yok olması demektir. Ekonomik liberalizm ve sosyal korumacılık gibi iki düzenleyici ilkenin derin bir kurumsal gerilime yol açması, kapitalizmi tehdit edecek kadar güçlüdür. Emek gücünün tümden metalaşamaması, sistemin ayakta kalmasının gereğidir (Polonyi'den aktaran: Arın, 1998: 325). Esping-Andersen, bu yolla sosyal hakların yurttaşların "metalaşma" statülerini azalttığına inanmaktadır.

Bauman ise, refah devletinin diğer işlevlerinin yanında, "emeğin yeniden metalaştırılmasında" da çok önemli bir rol oynadığının altını çizmektedir. Bauman'a göre, kapitalist üretim tarzının devamlılığı emeğin satışına bağlı olduğundan, geleceğin emek gücünün, geleceğin işverenlerinin almayı isteyebileceği bir meta haline dönüştürülmelidir. Bu çerçevede refah devletinin, sınai bir "yedek ordu"yu her an hizmete hazır şekilde tutmasını sağlamak ve hizmetlerine gereksinimi duyulmadığında ise, doğru biçim ve durumda korumak gibi işlevleri söz konusudur (Bauman, 1999: 77).

Offe'a göre ise; refah kapitalizmi üç alt sistem ile karekterize edilebilir (ekonomik sistem, politik idare sistemi ve normatif (meşruluk) sistemi). Kapitalizmin ekonomik alt sistemi, meşruluk alt sisteminin sonuçları açısından işlevsizdir ve kendini düzenleyemez. Dolayısıyla devlet, bir taraftan birikimi devam ettirmek için diğer iki alt sistem arasında güvenliği sağlamak amacıyla müdahale etmek zorunda kalırken; diğer taraftan meşruluğunu devam ettirmek zorundadır. Bu açıdan, refah kapitalizmi altındaki bir devlet, "kriz yönetimi"nin bir şekli olarak görülebilir. Offe'a göre, refah devleti İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 25 yıl boyunca bunu başarmıştır da. Ancak bu uzlaşma süreci, uzun dönemde olanaksızdır. Çünkü refah devleti, kendi merkezinde belirgin krizlere konu olmaktadır. Bunlar; refah devletinin mali, idari ve meşruluk krizleridir. Dolayısıyla Offe'un öne sürdüğü şey "kriz yönetiminin krizi"dir (Pierson, 1998: 55-56). Bununla birlikte, kapitalizmin gelişmesi, meşruluk için (emeğin tümden metalaşmaması için) gereken harcamaları artırırken; sermaye birikimi gerekleri ile çatışacaktır. Dolayısıyla, kapitalist sistemde yoksullukla mücadeleye ilişkin kamu politikaları, oldukça dar tanımlanmaktadır.

Kapitalist sistemde, belirli ekonomik etkinlik biçimlerinin düşük ücretle yapılmasını sağlamak için, sosyal yardımların piyasadaki kazanç değerinin altında olması gerekir. Yani eğer, sosyal yardımlar düşük gelir seviyesinin üstüne çıkarsa, iş aramak için bir amaç kalmaz. Yoksulların damgalanmasının, insanları çalışmaya ve genel üretime katkıda bulunmaya zorlamak gibi önemli bir ekonomik işlevi vardır (Turner, 1997: 43). Aynı şekilde, Esping-Andersen'e göre sosyal tabakalaşma, refah devletinin bir parçası ve bölümüdür. Sosyal politikanın, tabakalaşma problemini çözeceği umulmaktadır ama sosyal politika aynı zamanda bunu üretmektedir de. Bazı analizlerde, sosyal kazançların eşitsizlikleri azaltacağı üzerinde durulsa da, gerçekte ihmal edilen konu; refah devletinin kendi doğrusu açısından bir tabakalaşma sistemi olduğudur (Esping-Andersen, 1990: 3-4).

Rahnema'ya göre ise, destekleme politikaları bir çok açıdan sonuçta başarısız olmuştur. Yardım sisteminin, sonuçta yoksulluk sürecinin devamına hizmet ettiği açıktır. George Simmel'in dediği gibi; "desteklemenin temel amacı; sosyal farklılıkların belirgin aşırılıklarını azaltmak ve böylelikle sosyal yapının farklılıklara dayanarak devamını sağlamaktır" (Rahnema, 1995: 167). Benzer şeklide O'Connor'a göre; sosyal güvenlik sistemi işsizleri ve emekli çalışanları koruyarak sosyal ve politik dengenin sağlanmasına katkıda bulunsa da, sistemin temel amacı; istihdam edilen çalışanlar içinde ekonomik güvenlik hissi yaratmaktır. Böylelikle, bu kişilerin moralleri yükselir ve disiplinleri artar. Bu yolla, sermaye birikimi ve üretimin artışı için zorunlu olan yönetici-işgücü arasındaki ilişkiler uyumlaştırılmış olur. Sonuçta sosyal güvenliğin niyeti ve etkileri; verimliliği, üretimi ve kazancı genişletmektir. Sosyal sigorta, temelde çalışanlara yönelik değil, kapitalistlere ve kurumlara yönelik bir sigorta durumundadır (O'Connor, 1973: 138). Kapitalist üretim biçiminde devletin, sistemin istikrarlı gelişimini sağlayabilmek için iki önemli işlevi vardır: "Sermaye birikiminin devamlılığını ve sistemin (politik) meşruiyetini sağlamak". Bu işlevlerden ilki sermayenin kârlılık koşullarını yaratır. Kapitalist sistem, sermaye birikiminden elde edilen kârların özel ellerde toplanmasına karşın üretim maliyetinin tüm toplumsal kesimler arasında paylaşılması temel mantığına dayanır. Dolayısıyla, bu çelişkili mantık, sistemin meşruiyet sorununu gündeme getirir (Gürkan ve Karahanoğulları, 2013: 19).

Piven & Cloward, "Regulating The Poor" adlı eserlerinde, sosyal politikanın çıkış noktasının; nüfusun refahı için insani düşüncelerden dolayı olmadığını belirtmektedirler. Aksine sosyal politikayı, yoksulları düzenlemek veya kontrol altına almak amacı güden baskıcı bir sistemin parçası olarak görürler. Sosyal politikanın iki temel amacı, sosyal kontrolün sağlanması ve çalışma etiğinin güçlendirilmesi olarak görülmektedir. Piven ve Cloward'ın egemen elit sınıfların kendi çıkarlarını korumak ve sosyal dengeyi sürdürmek amacında oldukları yönünde görüşleri vardır (Higgins, 1978: 189). Gough'a göre ise; refah devleti, sosyal refahı artıran yönelimleri somutlaştırırken, eş zamanlı olarak piyasa gücünün kâr oyunu üzerinde sosyal kontrolü sağlamaya çalışır ve kapitalist ekonominin gereklerine

adapte olmaları için insanları baskı altında tutarak kontrol etmeye yönelir (Gough'tan aktaran: Pierson, 1998: 54).

SONUÇ

Refah devletlerinin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştiği göz önüne alındığında, refah devletinin, tüketim yetersizliği krizlerini önlemek üzerine inşa edildiği ve böylelikle sermaye birikimini sağlamak amacıyla önemli işlevler üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla refah devleti, sermaye birikim sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, bu dönemde iki kutuplu dünyanın varlığı düşünülürse, kapitalizmin meşruiyetini sağlama işlevi yüklendiği de belirginleşir.

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği neo-liberal politikalar her ne kadar refah devleti kazanımları üzerine olumsuz etkiler yaratsa da sistemin her krize girdiği aşamada veya sistemin yarattığı gerilimler arttığı zamanlarda yeniden gündeme gelen bir konu olarak önemini korumaktadır. Bununla birlikte, önerilen politikalarda daha çok sistemin aşırılıklarını törpüleme amacı öne çıkmaktadır. Bu konuda Piketty'nin (2014: 627) sermayeye yıllık artan oranlı bir vergi önerisi ile Frank ve Cook (2013)'un en yüksek gelir elde edenlerin maaşlarındaki müthiş artışın, geri kalanlar için ise gelir düşüşünün, piyasanın kamu yararına hizmet ettiği iddiasında yeni bir zorluk yarattığına vurgu yapan ve artan eşitsizliğin, ekonomik büyümeyi teşvik etmekten çok sınırlandırdığının ve bu yüzden en büyük ödüllerin ve bazı rekabet biçimlerinin azaltılması gerekliliğinin altını çizen çalışmaları örnek verilebilir. Dolayısıyla, refahın dağılımına ilişkin sorunlar; kapitalist sistemin evrildiği her evrede önemini koruyacaktır.

KAYNAKÇA

1. Ackerman, F. (1997). "National Development: From Basic Needs to the Welfare State"**,** ***Human Well-Being and Economic Goals,*** Ed. F. Ackerman, David Kınon, Neva R. Goodwin, Jonathan M. Harris, Kevin Golloghe, Island Press, Washington D.C., pp.281-291.
2. Arın, T. (1993). **"**Refah Devleti: Bir Analiz Çerçevesi**",** ***IX. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye'de Bütçe Harcamaları,*** 6-8 Mayıs 1993, Silifke, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Yayını, Adana, ss.55-72.
3. Arın, T. (1998). "Sosyal Hakların Emekgücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri", ***Dünyada ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi, Bugunü ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildirileri,*** Birinci Cilt, TMMOB Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odası Birliği, İstanbul ,ss.318-338.
4. Bauman, Z.(1999). Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
5. Esping-Andersen, G. (1990). ***The Three Worlds of Welfare Capitalism****,* Polity Press, Cambridge.
6. Esping-Andersen, G. (2013). "Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri", Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, ***Sosyal Politika Yazıları***, içinde Derleyenler: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul.
7. Frank, R.H., Cook, P.J. (2013), "Winner Take-All Markets", ***Studies in Microeconomics*** 1(2) 131–154.
8. George, V. & Wilding P. (1994). ***Welfare and Ideology***, First Published, Harvester Wheatsheaf, London.
9. Gidddens, A.(2002). ***Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği****,* Çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.

10. Gough, I. (2013). "Güney Avrupa'da Sosyal Yardım", Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, ***Sosyal Politika Yazıları***, içinde Derleyenler: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul.
11. Gürkan, C., Karahanoğulları, Y. (2013), Vergi Devletine Kuramsal Yaklaşımlar, ***Maliye Dergisi***, Sayı 165, Temmuz-Aralık , ss.1-26.
12. Heywood, A. (1999). ***Political Theory An Introduction***, Second Edition, St. Martin's Press, New York.
13. Higgins, J. (1978). "Regulatıng The Poor Revisted", ***Journal of Social Policy***, Volume 7, Part 2, April.
14. Marshall, G. (1999). ***Sosyoloji Sözlüğü***, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
15. Marshall, T.H. (2013), "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, ***Sosyal Politika Yazıları***, içinde Derleyenler: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul.
16. Miller, S. M.(1987). "Introduction: The Legacy of Richard Titmuss", **The Philosophy of Welfare, Selected Writings of Richard M. Titmuss** Ed. by. Brian Abel Smith and Kay Titmuss, London.
17. Mingione, E. (2013), Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele", Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, ***Sosyal Politika Yazıları***, içinde Derleyenler: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul.
18. O'Connor, J.(1973). ***The Fiscal Crisis of The State***, St. Martin's Press, NewYork.
19. Pierson, C. (1998). ***Beyond The Welfare State*****,** Second Edition, Polity Press, Cambridge.
20. Piketty, T. (2014). ***Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital***, Çev.Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.
21. Rahnema, M. (1995). "Poverty", ***Development Dıctıonary*****,** Ed. by. Wolfgang Sachs, Fourth Edition, Zed Books Ltd., London, pp.158-177.
22. Tawney, R.H.(1931). ***Eguality***, Unwin, London.
23. Tilton, T.(1997). "Summary of Distinctive About Swedish Social Democratic İdeology", ***Human Well-Being and Economic Goals***, Ed. F. Ackerman, David Kınon, Neva R. Goodwin, Jonathan M. Harris, Kevin Golloghe, Island Press, Washington D.C. , pp.324-329.
24. Turner, B.(1997). ***Eşitlik***, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
25. Wilensky, L. H. (1975). ***The Welfare State and Equality***, Universıty of Calıfornıa Press, London.

Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi: 2002'den Günümüze Bir İnceleme

Aziz BOSTAN[1]

Serap ÜRÜT KELLECİ[2]

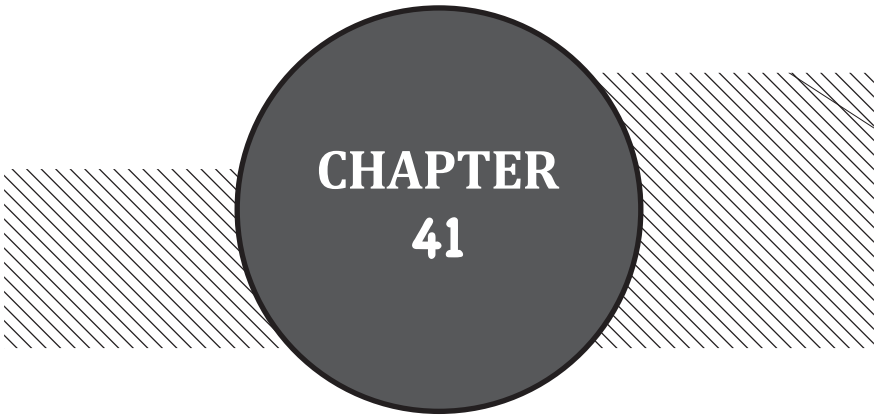

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF İktisat Bölümü

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü

1. GİRİŞ

Temel makroekonomik göstergelerden biri olan enflasyon, 1980'lerden itibaren gerek dünyada gerekse Türkiye'de çözülmesi gereken en büyük ekonomik sorunların başında gelmiştir. Enflasyon özellikle, sabit gelir elde eden memur ve işçi gibi kesimlerin yoksullaşmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında, üretken olmayan yatırımlardan kazanç elde eden kısacası çalışmadan para kazanan kesimlerin de milli gelir dağılımında yüksek pay almalarında ve gelir dağılımı adaletsizliğine yol açmada önemli bir rol oynamaktadır.

Enflasyonla mücadele için çeşitli ekonomi politikaları uygulanmaktadır. Bu çalışmada da, bir para politikası stratejisi olarak "enflasyon hedeflemesi" stratejisi incelenecektir. Enflasyon hedeflemesi ile ülkelerin enflasyon oranlarını en düşük düzeye çekebilmek için neyin nasıl yapılacağının belirlenmesi kastedilmektedir. Bu çerçevede enflasyon hedeflemesi, Merkez Bankasının nihai hedefi olan fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi amacına yönelik olarak para politikasının belirlenen bir dönem için sayısal bir enflasyon hedefi ya da hedef aralığına dayandırılması ve bunun kamuoyuna açıklanması şeklinde tanımlanmaktadır (Acet, 2005: 178).

Enflasyon hedeflemesi politikası ilk olarak 1990 yılında Yeni Zelanda tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Süreç içinde gittikçe artan sayıda ülke tarafından uygulamaya konulmuştur. 2018 yılı itibariyle açık veya örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulayan ülkelerin sayısı 66'ya ulaşmıştır (centralbanknews, 2018). Türkiye'de de enflasyon hedeflemesi stratejisi 2002–2005 yılları arasında "örtük enflasyon hedeflemesi" olarak uygulanmaya başlanmıştır. 2006 yılından itibaren ise "açık enflasyon hedeflemesi" para politikası stratejisi olarak uygulanmıştır.

Çalışmanın temel amacı, Türkiye'de uygulanan enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulamadaki sürecinin incelenmesidir. Bu çerçevede, çalışmada öncelikle enflasyon hedeflemesi kavramsal düzeyde açıklanacaktır. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin önkoşulları ile bu politikanın uygulanmasının yaratacağı avantaj ve dezavantajları ortaya konulacaktır. Sonrasında ise, enflasyon hedeflemesi stratejisi Türkiye açısından dönemler itibariyle incelenecektir.

2. ENFLASYON HEDEFLEMESİ

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli ve anlamlı artışlar olarak tanımlanmaktadır (Samuelson ve Nordhaus, 1992: 587). Ekonomide fiyat istikrarı kavramı, fiyatlar genel düzeyinde sürekli artış ya da azalışın olmadığı, düşük ve sürdürülebilir enflasyonu ifade eden bir para politikasıdır. Sürdürülebilir enflasyon ifade edilirken gelişmiş ülkeler için %1 ile %3 arasında oranın devam ettirilmesi öngörülmektedir. Fiyat istikrarı sağlandıktan sonra bunun sürdürülebilmesi ekonomik büyüme ve refahı getirecektir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerde canlanma ve toplumda güven duygusunun oluşması ile finansal istikrar güçlenmiş olacaktır (Serel, 2014: 1-2).

Enflasyon hedeflemesi, temel hedefi düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranı olan bir para politikası stratejisidir. Uygulama sonucunda ülkelerde başarıların kazanılması ile tüm dünyaca uygulanan bir para politikası haline gelmiştir (Fraga ve diğerleri, 2003:366-367). Mishkin (2000:3)'e göre, enflasyon hedeflemesi bir stratejidir. Bu stratejinin temelinde ise para politikası hedefinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu fikri yatmaktadır. Fiyat istikrarının sağlanması için bir enflasyon hedefinin konulması ve merkez bankasının şeffaflığının sağlanmış olması gerekmektedir.

Bernanke ve Mishkin (1997:2)'e göre ise enflasyon hedeflemesi, devlet, merkez bankası veya her ikisinin birlikte hareket etmesi yoluyla enflasyon oranı için belli bir zaman boyutu içinde gerçekleştirilmek amacıyla resmi niceliksel bir hedefin ya da bir hedef aralığının halka ilan edilmesidir. Literatürde yer alan enflasyon hedeflemesi tanımlarının te-

melinde de belirli bir sayısal hedefin belirlenmesi, belirlenen bu hedefin kamuoyuna ilan edilmesi ve merkez bankasının bağımsızlığı ifade edilmektedir.

2.1. Enflasyon Hedeflemesinin Özellikleri

Mishkin'e (2000:1) göre, para politikası stratejisi olarak enflasyon hedeflemesinin beş temel öğesi vardır. Bunlar;

1. Enflasyon için orta vadeli sayısal hedeflerin kamuoyuna duyurulması,
2. Merkez bankasının nihai hedefinin fiyat istikrarı olması gerekliliği,
3. Para politikası araçları ile ilgili kararlar verilirken, sadece parasal büyüklük veya döviz kuruna değil, diğer verilerin de değerlendirilmesi gerekliliği,
4. Para otoritesinin amaçları ve planlarının şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşılması ve
5. Enflasyon hedeflemesinin gerçekleşmesi için Merkez bankasının sorumluluk alanının ve bağımsız karar verebilme yeteneğinin geliştirilmesidir.

1970'li yılların başında Bretton Woods sisteminde bir çöküş yaşanmıştır. Bu dönemde oluşan yüksek enflasyonu kontrol altına alabilmek için parasal hedefleme rejimi uygulanmaya başlanmıştı. Fakat para talebinin istikrarsız oluşu bu hedeflemede başarısızlığa yol açmıştı. Bu uygulamadaki başarısızlık 1980'li yıllarda merkez bankalarını döviz kuru hedeflemesine yöneltmişti. Ancak bu dönemde de döviz hedeflemesi pek başarılı uygulanamamıştır. Yaşanan bu başarısızlıklar sonrasında ülkelerde yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada yeni bir para politikası stratejisi olarak enflasyon hedeflemesine geçilmiştir (Serel, 2014: 39).

Fiyat istikrarını sağlamak için enflasyon hedeflemesi stratejisini ilk olarak Yeni Zelanda ve arkasından 1991 yılında Kanada ve daha sonra ise İsrail uygulamıştır. İngiltere ise 1992 yılında enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçmiştir (Oktar, 1998: 28). Günümüzde ise 66 ülkede enflasyon hedeflemesi uygulanmaktadır (centralbanknews, 2018).

Enflasyon hedeflemesini uygulayan ülkelerin bu politikayı tercih etmelerinin temel nedeni daha önce uyguladıkları para politikasından istenilen başarıların elde edilmemesidir. Bununla birlikte geçmişten gelen yüksek enflasyon oranlarının varlığı sonucu sosyal maliyetleri düşürmek istemeleri ve diğer ülkelerde enflasyon hedeflemesi sonucunda başarı elde edildiğinin görülmesi oldukça önemlidir. Bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçiş yapmalarını sağlamıştır (Serel, 2014: 41).

Enflasyon hedefini kimin belirleyeceği her ülkede farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde sadece hükümet ya da sadece merkez bankası tarafından enflasyon hedefi belirlenmektedir. Bazılarında ise hem hükümet hem de merkez bankası tarafından hedef seçilmektedir.

Hükümet	Güney Afrika, Norveç, İsrail, Endonezya, İngiltere
Merkez Bankası	Çek Cumhuriyeti, Kore, Polonya, Şili, Meksika
Hükümet + Merkez Bankası	Avustralya, Brezilya, Peru, Romanya, Türkiye, Yeni Zelanda,Kanada

Tablo 1. Enflasyon Hedeflemesinin Rakamsal Olarak Belirlenmesi

Kaynak: Gül, E., Ekinci, A. ve Gürbüz, A. A. (2006), *Enflasyon Hedeflemesi*, Bursa: Ekin Kitabevi, 54.

Tablo 1'de enflasyon hedeflemesinin rakamsal olarak belirlenmesinde hükümetin mi yoksa merkez bankasının mı yetkili olduğu farklı ülkeler bazında görülmektedir. Bu bağlamda tablo 1 incelendiğinde, Türkiye'de enflasyon hedeflemesinin, hükümet ve merkez bankası tarafından birlikte belirlendiği görülmektedir.

Hedefler belirlendikten sonra Merkez Bankası topluma geleceğe yönelik enflasyon beklentilerini açıklamalıdır. Merkez Bankasının açıkladığı hedef doğrultusunda piyasadaki karar birimleri uygulanacak para politikası ile ilgili bilgi sahibi olurlar. Bu sayede toplumda ekonomik işlemlerle ilgili belirsizliğin azaltılması ve merkez bankasının belirlediği hedefe karşı toplumda güven oluşması sağlanır. Sağlanan bu güven sayesinde maliyetlerde düşüş ve hedeflere ulaşmada kolaylıklar ortaya çıkar (Gül vd., 2006: 56).

2.2. Enflasyon Hedeflemesinde Önkoşullar

Enflasyon hedeflemesinde istenilen başarıyı sağlamak için merkez bankasının bağımsızlığı, şeffaflık ve güven, mali disiplin sağlanacak şekilde hareket edilerek bazı önkoşulların sağlanması gereklidir.

2.2.1. Merkez Bankası'nın Bağımsızlığı

Enflasyon hedeflemesinde en önemli önkoşul merkez bankasının bağımsızlığıdır. Merkez bankasının bağımsızlığı ile fiyat istikrarını korurken uygulayacağı para politikası rejimini ve kullanacağı parasal araçları kendi kararları ile seçmesi ve uygulaması kastedilmektedir (Alparslan ve Erdönmez, 2000:4). Kurumsal anlamda bağımsız bir merkez bankası politik müdahalelere maruz kalmaksızın para politikasını uygulayabilmelidir (Acet, 2005: 180).

Merkez bankasının bağımsızlığı konusunda önemli olan noktalar aşağıdaki gibidir (Serel, 2014: 55-56):

- Merkez bankasına verilen yetki fiyat istikrarını kapsayacak şekilde olmalıdır.
- Merkez bankası hesap verebilir olmalıdır.
- Merkez bankası orta vadeli politikalarındaki amaçları duyurmalıdır.
- Merkez bankasının hedeflerini önlemeye yönelik olarak hükümet karar vermemelidir.
- Merkez bankası kamu açığı finansmanında zorunlu olmamalıdır.
- Merkez bankası politika amaçlarında kullanacağı araçları ve faiz oranlarını seçmede yetkili olmalıdır. Eğer döviz kurunda dalgalanma yaşanıyor ise döviz kuru ve faizde ayarlamayı gerektirecek ayrı bir yetkiye gerek yoktur.

Merkez bankasının bağımsızlığı ile güvenirliği arasında pozitif ilişki vardır. Bağımsızlık düzeyinin artması ile güvenirlilik de artar. Para politikasının etkinliğinde de güven unsurunun önemli bir yeri vardır (Gül vd., 2006: 86).

2.2.2. Merkez Bankasının Hedefinin Fiyat İstikrarı Olması

Merkez bankasının tek hedefinin enflasyon hedeflemesi olması da önemli bir ön koşuldur. Merkez bankası sadece belirlediği enflasyon hedefini gerçekleştirmeyi amaçlamalı, büyüme, istihdam seviyesi veya döviz kuru istikrarı gibi başka hedefler seçmemelidir (Alparslan ve Erdönmez, 2000:4). Bu politikalar ile birlikte de enflasyon hedeflemesi stratejisi de uygulanabilinir. Ancak aynı anda uygulandıklarında amaçlar arasında çatışma söz konusu olursa enflasyon hedeflemesi tercihte öncelikli olmalıdır (Uysal, 2001: 4).

Yine de merkez bankası açısından tek stratejinin uygulanması daha uygun olacaktır. Çünkü kamuoyu birçok stratejinin uygulanması durumunda sadece birini algıladığında merkez bankası için bu durum sıkıntı oluşturacaktır. Bu yüzden tek amaç olan enflasyon hedeflemesi stratejisinde ilan edilmiş olan enflasyon hedefine ulaşma yönünde para politikası amaçlarını gerçekleştirmesi gerekmektedir.

2.2.3. Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik

Merkez bankasının kamuoyuna, ekonominin yapısı ve işleyişi ile ilgili bilgilendirme yapması, para politikasının hedeflerine yönelik haberler vermesi ve karar alma aşamasındaki gelişmeler ile ilgili bilgilerin sunulması şeffaflık olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2004: 1). Enflasyon hedeflemesi rejiminin önemli unsurlarından olan hesap verilebilirlik ve şeffaflık özellikleri merkez bankasına olan güveni sağlamada etkilidir. Bu nedenle merkez bankasının faaliyetlerinin ve sorumluluğunun kamuoyunun anlayacağı şekilde anlaşılır ve açık olması gereklidir (Öztürk, 2003: 88).

Merkez bankaları araç bağımsızlığına sahip olsalar bile hesap verme zorunlulukları vardır. Enflasyon hedeflemesinin önemli koşullarından olan hesap verilebilirlik, merkez bankasının ulaşılan sonuçlar hakkında kamuoyuna ve hükümete karşı sorumlu olması gerekliliğidir (Kara ve Orak, 2008: 19).

Kamuoyuna bilgilendirmede yapılırken öncelikle para politikasının hedef ve limiti hakkında bilgi verilmelidir. Bilgilendirme yapılırken en çok kullanılan iletişim araçları ise enflasyon raporları, yıllık raporlar ve komite toplantı tutanaklarıdır (Gül vd., 2006: 93).

2.2.4. Güvenirlik

Merkez bankasının verdiği sözleri yerine getirmede kamuoyu şüphe duymuyorsa bu güvenilirlik olarak tanımlanmaktadır. Merkez bankasının hesap verebilirlik ve şeffaflık özellikleri ile de merkez bankasının ve para politikasının güvenirliliğinin artması gerçekleşir (Alparslan ve Erdönmez, 2000:6).

Para otoritesi uyguladığı politikalarda değişikliğe giderse bu değişikliğin gerekli olduğunu gerekçeleri ile kamuoyuna açıklamalı ve kamuoyunu buna inandırmalıdır. Bu güvenirlilik unsuru gereğidir. Bazı ülkeler enflasyon hedeflemesinde güvenirliği kazanabilmenin zor olduğu düşüncesindedir. Bu güveni sağlamanın yolunun fiyat istikrarında başarılı olma ve kurumsal açıdan düzenlemelerin yapılması ile gerçekleşeceği düşünülmektedir (Altınışık vd, 2006: 93).

2.2.5. Güçlü ve Gelişmiş Finansal Piyasalar

Enflasyon hedeflemesinin başarılı olabilmesi için finansal piyasaların güçlü olması gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamaya başlamadan önce döviz, para, sermaye piyasaları ve bankacılık sektöründe yenilik ve düzenlemeler yapmaları gerekmektedir. Finansal piyasaların güçlü olması, bankacılık sektörünün temelinin sağlam olması, para ve sermaye hareketlerinin düzgün çalışması, enflasyon hedeflemesi politikasının başarısında önemlidir. Eğer finansal sistem zayıf olursa bu merkez bankasının alacağı kararlara olumsuz yansıyacaktır. Çünkü, merkez bankaları izlenecek politika açısından fiyat istikrarı ve finansal istikrar arasında tercih yapma durumunda kalabilecektir (Fraga ve diğerleri, 2003).

2.2.6. Düşük Mali Baskınlık

Mali sistemin zayıf olması para politikası araçlarının enflasyon hedeflemesi dışında kullanılmasına yol açar. Bu durumda mali sistemi güçlendirmek için kullanılan para politikası araçları enflasyon hedeflemesi için kullanılamayacaktır. Mali sistemin düzeyinin ileri olması enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamak isteyen özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça gerekli olan bir özelliktir (Büyükakın ve Eraslan, 2004: 28). Çünkü bu ülkelerde görülen siyasal istikrarsızlıklar hedeflenen enflasyon oranını etkilemektedir. Bu da bütçe açıklarını arttırmakta ve ortaya yoğun bir mali baskının çıkmasına neden olmaktadır (Kaya, 2012: 131).

Mali disiplin, para politikasının etki altında kalmadan uygulanmasını gerektirir. Eğer ekonomide mali disiplinsizlik söz konusu olursa bu bütçe açığına sebep olacaktır. Dolayısıyla senyoraja ve borçlanmaya imkân tanıyarak enflasyon hedeflemesi stratejisini olumsuz bir biçimde etkileyecektir. Gelirden daha fazla yapılan harcamalar da bütçe açıklarının oluşmasına ve bu açıkların kapatılmasında kullanılan yöntem ise enflasyon hedeflemesinin uygulamasında etkisi olan mali baskınlığın olumsuz etkilenmesine neden olacaktır (Gürbüz, 2008: 17).

2.2.7. Diğer Gereklilikler

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulanabilmesi için bu ön koşulların yanında diğer gereklilikler olarak ifade edilen gereklilikler de sağlanmalıdır. Bu teknik gereklilikleri şu şekilde sıralayabiliriz (Öge Güney ve Ceylan, 2014:145-146):

a. Fiyat endeksinin seçilmesi,

b. Uygun enflasyon oranının (nokta veya bant) tespit edilmesi ve

c. Hedefleme süresi seçiminin seçimidir.

Bir çok ülke hedeflerini TÜFE üzerine belirlemiştir. Bununla birlikte çekirdek enflasyonun kullanılması da önerilmektedir (Gül vd, 2006:62-64). Uygun enflasyon oranı tespit edilirken nokta hedef seçilmesi kamuoyuna daha kesin sinyaller verir. Ancak bu hedefin tutturulamaması merkez bankasının güvenilirliğini sarsabilir. Merkez bankasına bir esneklik sağlanması için hedefin bir bant olarak açıklanması da söz konusu olabilir. Burada da üst sınırın asıl hedef gibi algılanabilmesi dezavantaj yaratabilir. Son olarak enflasyon hedefinde süre seçimidir. Bu süre bir yıllık veya çok yıllık olarak açıklanabilmektedir. Para politikalarının etkilerinin belli bir gecikme ile ortaya çıkması nedeniyle yıl sonu hedef yanında orta vadeli enflasyon hedefi açıklanmasının daha uygun olacağı iddia edilmektedir (Öge Güney ve Ceylan, 2014:145-146).

2.3. Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Avantajları ve Dezavantajları

Enflasyon hedeflemesinin diğer para politikalarına göre daha çok tercih edilmesinin altında sağlamış olduğu birtakım avantajlar vardır. Ancak avantajlarının yanında bu stratejinin dezavantajları da bulunmaktadır.

2.3.1. Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Avantajları

Enflasyon hedeflemesinin para politikası uygulaması olarak diğer para politikalarına göre daha fazla olumlu etkileri bulunmaktadır. Bu olumlu etkiler şunlardır (Alparslan ve Erdönmez, 2000:8):

- "Para politikasının uygulanmasında şeffaflığın arttırılması,
- Alternatif politikalara göre daha anlaşılır olması,
- Merkez bankalarının belirlenen enflasyon hedefine ulaşmaları için güvenirliliklerini ve hesap verilebilirliğini arttırmaları,

- Para otoritelerinin fiyat istikrarı hedefine ulaşmaları için gerekli tüm bilgiyi kullanmalarını sağlaması,
- Para politikasının ulusal ekonomideki şoklara ağırlık vermesini sağlaması,
- Merkez bankalarının para politikası araçlarını kullanmalarında ve kontrol etmelerinde bağımsız olmalarını sağlaması,
- Para politikasının operasyonel olarak uygulanmasına yardımcı olması ve
- Politika tartışmalarının merkez bankasının para politikası ile gerçekleştirebileceği hususlar üzerinde odaklanmasını sağlamasıdır."

2.4.2. Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Dezavantajları

Enflasyon hedeflemesinin olumlu ve olumsuz yönde etkilerde bulunması uygulanan ülkenin şartlarına bağlıdır. Eğer ülkeler, enflasyon hedeflemesi uygulamadan önce ekonomilerini hazırlarlarsa olumlu etkileri ön plana çıkacaktır (Saraç vd., 2006: 547). Bununla birlikte aşağıdaki gibi olumsuz etkilerden de bahsetmek mümkündür (Kaya, 2012: 3).

- Enflasyon hedeflemesinin ilan edilmesiyle bu hedefin gerçekleşmesi arasında geçen sürede çeşitli şokların meydana gelmesi sonucu merkez bankasına olan güvenin sarsılabilmesi,
- Enflasyon hedeflemesi stratejisinin merkez bankası tarafından tavizsiz ve katı bir şekilde uygulanması,
- Enflasyon hedeflemesinin kısa dönemde ekonomik büyümeyi sınırlandırabilmesi ve istihdamda meydana gelecek artışları da düşürücü bir etki yaratabilmesi ve
- Enflasyon hedeflemesi uygulamasının, gelişmekte olan ülkelerde mali baskıyı arttırabileceği için hedeften sapmaların yaşanabilmesidir".

3. TÜRKİYE'DE ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİNİN UYGULANMA SÜRECİ

1970'li yıllarda yaşanan petrol şoklarından sonra Türkiye'de, enflasyon bir sorun olarak kendini hissettirmeye başlamıştır. Dolayısıyla enflasyonla mücadele politikası bu dönemlere dayanmaktadır (Petek ve Çelik, 2017: 70). Türkiye, 1980-1990'lı yıllarda ortalama yüzde 80'lerin üzerine çıkan ciddi bir enflasyon sorunu yaşamıştır. Bu nedenle sorunun çözümü için etkin önlemlerin alınması gerekmiştir. 1980'lerin sonunda etkin para politikası uygulamaları için gerekli olan altyapı hazırlanmıştı. Ancak mali disiplin henüz sağlanamamıştı. Ayrıca siyasi ve ekonomik anlamda da istikrarsızlıkların varlığı nedeniyle para politikaları etkin olarak uygulanamamıştır. Türkiye'de enflasyon hedeflemesi ilk kez 1999 yılında Merkez Bankası'nın IMF'ye sunduğu niyet mektubunda ifade edilmiştir (Uğurlu ve Saraçoğlu, 2010.59).

1999 yılında sunulan bu niyet mektubunda, ekonomide yeniden yapılandırılmanın hedeflendiği ve bu hedef doğrultusunda enflasyonu düşürerek yapısal yönden değişim amaçlandığı belirtilmiştir (Yeldan, 2012:160). 1999 yılında yürürlüğe giren ve IMF tarafından da desteklenen istikrar programı, kur çapasına dayalı bir programdır. Programda döviz kurunun nominal çapa olarak kullanılması planlanmış ve Türk Lirasının 1 ABD Doları ile 0,77 Euro'dan oluşan bir para sepetine endekslenmesi kararlaştırılmıştır (Öztürk vd, 2013: 3). Bu programda temel amaç, maliye, gelir, para ve kur politikaları ile tüketici enflasyonunu düşürmek, kaynakların ekonomide etkin kullanımını sağlamak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmekti (Öztürk, 2003: 197).

Enflasyonla mücadelede uygulanacak olan para ve kur politikaları ile ilgili alınacak kararlarda geçmişin etkileri yerine ileriye yönelik sağlam öngörüler olması hedeflenmiştir. 2000 yılında enflasyonu düşürmek için uygulamaya konulan istikrar programı üç yılı

kapsıyordu. Bu durumda merkez bankasının pozisyonu yarı para kurulu düzeyine inmişti. 2000 yılı Ocak ayında 18 ay süren enflasyon hedefine yönelik kur sepeti ve daha sonra da kademeli olarak genişleyen bant adı altında kur politikası uygulanmaya başlamıştı (Alçin, 2012: 48).

Bu politika Kasım 2000'e kadar sürdürülmüştür. Ancak 2000 yılı Kasım ayında Türkiye ekonomisi bir kriz yaşamıştır. Bu kriz, faiz oranlarındaki artış, borsada yaşanan düşüş ve ekonomideki olumsuzluklarla birlikte patlak veren bir döviz krizidir. 2000 Kasım krizi finansal krize yol açarak Şubat 2001'de yeniden krize neden olmuştur. 2000 Kasım krizinin etkileriyle birlikte kurun vermiş olduğu zararlar siyasi yönden de çalkantılarla birlikte ülkeyi olumsuz etkilemiştir. (Fırat ve Demirtaş, 2012: 28-29). Yaşanan şoklar ve yapısal düzenlemedeki aksaklıklar nedeniyle bu kur politikası başarısız olmuştur. Şubat krizi ile birlikte enflasyonla mücadele de izlenecek politika sıkı para politikası olarak belirlenmiştir (Şanlı, 2006: 49).

Bu dönemde, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adında ekonomiyi yeniden düzenlemeye yönelik olarak bir program ortaya konulmuştur. Bu program, enflasyon hedeflemesi, kur, dış ticaret, para ve maliye politikalarına yönelik düzenlemeler içermiştir. Bu program ekonominin düzelmesi açısından faydalı olmuş ve büyümeye katkı sağlamıştır (Fırat ve Demirtaş, 2012: 28-29).

3.1. Örtük Enflasyon Hedeflemesi 2002-2005

2000 yılında uygulanan döviz kuruna dayalı istikrar programı Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan krizler sonucunda terk edilmiştir. 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca ekonomide kendini gösteren enflasyon da giderek kronik hale gelmiştir. Bu noktada enflasyonla mücadele edebilmek adına para politikası stratejisi olarak enflasyon hedeflemesi stratejisine başvurulmuştur. Ancak enflasyon hedeflemesi stratejisine geçmek için ön şartların sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle başarı elde edebilmek adına öncelikli olarak 2002 yılında örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulamasına geçilmiştir (Kara ve Orak, 2008: 37).

2002 yılında uygulanan para politikasında parasal hedefleme ve enflasyon hedeflemesi olarak iki farklı nominal çapa belirlenmiştir. Bu dönemde parasal hedefleme politikasının öncelikli olarak uygulanması gerektiği ön plana çıkmıştır. Parasal hedefleme politikası gelecek dönem enflasyona yönelik olarak uygulanan bir para politikasıdır. Bu politika enflasyon hedeflemesinin uygulanması için zemin hazırlayan bir politika olmakla birlikte, örtük enflasyon hedeflemesi anlamı da taşımaktadır. Eğer koşullar sağlanırsa örtük enflasyon hedeflemesi şeklinde uygulanan bu politikanın açık enflasyon hedeflemesi şekline dönüştürülmesi benimsenmiştir (TCMB, 2002: 7-8).

Örtük enflasyon hedeflemesi döneminde TCMB tarafından enflasyon ve parasal hedefler resmi olarak yıllık ilan edilmiştir. IMF ile yapılan standby anlaşması çerçevesinde merkez bankası bilançosunun bazı kalemlerine sınırlandırılmalar getirilmiştir. Bu dönemde TCMB'nin para politikasının geleceğine yönelik olarak herhangi bir bilgi vermemesi bir olumsuzluk olarak gerçekleşmiştir. Bu olumsuzluğa karşılık ise enflasyon hedeflemesinde önem arz eden iletişim, şeffaflık ve kurumsallık gelişmiştir. Teknik alt yapıda gelişmelerin sağlanması ve iletişimin ilerletilmesi dönemin diğer olumlu gelişmeleridir. Kamuoyuyla raporlar daha açık bir şekilde paylaşılmıştır. 2005 yılından sonra toplantılarda tarih belirlenerek karar almada daha sistemli hale gelinmiştir (Parasız ve Eroğlu, 2017: 370).

Örtük enflasyon hedeflemesi döneminde kamuoyunun güveninin sağlanması oldukça önemli bir durumdur. Bu güvenin elde edilebilmesi için belirlenen enflasyon hedeflerinin yakalanması, enflasyona yönelik beklentilerin en aza indirilmesi ve enflasyonu ortaya çıkaran nedenlerin çözülmesi gerekir (Eroğlu, 2009: 199).

2003 yılı para politikasında ekonomide büyümenin sağlanması, borçların azaltılması ve enflasyon ile mücadele edebilmek temel amaçlar olarak belirlenmiştir 2004 yılında enflasyonla mücadeleye yönelik hedeflerde önemli başarılar kazanılmıştır. Bu da, fiyat istikrarının tutturulmasına dair güven oluşumunda etkili olmuştur (Peker, 2011: 494).

2002-2005 yıllarında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi döneminde, enflasyon oranları hedeflerin altında gerçekleşmiştir. 2002 yılında beklenen enflasyon oranı %49.8 iken hedef %35'dir. 2005 yılına kadar hedef ile beklenen oran arasındaki fark azalmış ve 2005 yılındaki beklenti %8.7 ve hedef %8'dir. Bu olumlu sonuçlar neticesinde geçmiş enflasyona yönelik fiyatlama yapılması bırakılmıştır. Para politikasına karşı güven oluşmuş ve enflasyon hedefine odaklanılmaya başlanılmıştır (Ermişoğlu, 2011: 21-22).

3.2. Açık Enflasyon Hedeflemesi 2005-2009

2005 yılında enflasyon hedeflemesi için gereken hazırlıklar tamamlanmıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi döneminde enflasyonda düşüşlerin gerçekleştirilmesi ve bu düşük enflasyonun sürekli olacağı yönünde güven oluşturulması önemli bir gelişmedir. Bunun yanında açık enflasyon hedeflemesine geçebilmek için şeffaflık ve kurumsal yapının oluşturulmasıyla ilgili gelişmeler sağlanmıştır. Bu nedenle 2006 yılında TCMB, açık enflasyon hedeflemesine geçiş yapmıştır.

Açık enflasyon hedeflemesi süreci ile aşağıdaki konularda değişikliğe gidilmiştir (TCMB, 2013: 17);

- "Enflasyon hedefinde kullanılan TÜFE'nin yıllık yüzde değişimi ile hesaplanan yılsonu enflasyon oranının kullanılması,
- Enflasyon hedeflerinin belirlenmesinde nokta hedef kullanarak orta vadeli ve üç yıllık hedef şeklinde belirlenmesi,
- Enflasyon hedeflemesinde %2'lik bir belirsizlik aralığının belirlenmesi,
- Enflasyon hedeflerine yönelik bir sapma söz konusu olursa bu sapmanın nedeni ve bu sapmaları önlemek adına neler yapılacağının açık mektup şeklinde hükümete bildirilmesi,
- Enflasyon hedeflemelerinde eğer doğal afet gibi bir nedenle büyük oranda sapmalar oluşursa enflasyon hedefleri de tekrardan belirlenecektir. Bu hedefin belirlenmesinde TCMB ile hükümetin ortak kararı ile olması ve
- Enflasyon hedeflemesinde faiz oranları belirlenirken para politikası kurulu tarafından belirlenen oranın toplantılarda onaylanması ve kamuoyuna bu oranların duyurusunun yapılmasıdır."

Türkiye'de 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Ancak bu dönemde dünyada likidite koşullarında daralmalar yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi de bu daralmaların etkisi ile karşı karşıya kalmıştır. 2006 yılında sermaye çıkışları yaşanmıştır. Yeni TL'nin değer kaybına uğraması ile gıda fiyatlarındaki artışların olması da enflasyonu yükseltmiştir. Bunların sonucunda enflasyon beklentileri hedeflerin üzerinde gerçekleşmiştir. 2006 yılında enflasyona yönelik beklenti %5.9 iken hedef %5' dir. 2007 yılında ise petrol fiyatlarının artması ile birlikte emtia fiyatlarındaki artış enflasyonun yüksek çıkmasına neden olmuştur. Bunlarla beraber enflasyon hedeflemesi stratejisi, enflasyon beklentilerinde denetimin sağlanması açısından faydalı olmuştur (Ermişoğlu, 2011: 23-24).

2007 yılında bütçe dengesinde gerçekleşen iyileşmelerle kamuda borçlanma gereksinimi azalmıştır. 2008 yılında ise küresel krizin etkilerini azaltmak için gevşek maliye politikası uygulanmıştır. Fakat uygulanan bu politika kamu harcamalarını ve bütçe dengelerini olumsuz etkilemiştir. 2008 yılındaki kriz ve sonrasında bütçe açığı ve enflasyon arasındaki etkileşimin zayıf olmasından dolayı enflasyonist bir etki yaşanmamıştır (Arı, 2014: 74).

2009 yılında hedeflenen oranın altında bir enflasyon oranının gerçekleşeceği beklentisi söz konusudur. Bu nedenle TCMB, 2008 yılının son ayından başlayarak 2009 yılının belli bir dönemine kadar politika faizlerini indirmeye gitmiştir. Faiz oranlarında yaşanan düşüş beklenen enflasyon oranlarına olumlu etkide bulunmuştur (Aras, 2010:101).

3.3. 2008 Krizi ve Hedeflerde Revizyona Gidilmesi

Enflasyon hedeflemesi uygulamasında merkez bankasının temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. TCMB, 2008 kriz döneminde, diğer ekonomik ve finansal gelişmeleri ön plana almadığı için çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu dönemde enflasyon hedeflemesi uygulamayan merkez bankalarının şoklar karşısında almış olduğu önlemler ile enflasyon hedeflemesi uygulayan merkez bankalarının şoklar karşısında almış olduğu önlemler arasında çok fark göze çarpmamaktadır. Bu nedenle rejimin başarısını bu dönem için değerlendirmek oldukça zordur.

Bununla birlikte enflasyon hedeflemesi uygulamasının bu dönemde yaratabileceği avantajları değerlendirmek gerekir. Enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler, kriz sonrasında yaşanan üretim düşüşleri ile birlikte faiz indirimine giderler. Faiz indirimine gidilmesinin temel nedeni merkez bankalarının enflasyon hedeflemesine yönelik güveni sarsmak istememeleridir. Bunun sonucunda da krizin yaşandığı sırada enflasyon beklentileri daha istikrarlı seyreder. Bir diğer avantaj ise, bekleyişlerin değişkenlik göstermemesidir. Şöyle ki; kriz öncesinde fiyatların artması enflasyon oranlarının da artmasını getirir. Bu fiyat değişimi, enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkeler için enflasyona yönelik olarak kısa vadede enflasyonda düşme yönünde ortaya çıkar. Ancak orta ve uzun vadeye yönelik beklentiler ise aynı kalır. Dolayısıyla kriz süresince enflasyon hedeflemesinin faydalı olduğu söylenebilir (Serel, 2014: 88).

Kriz döneminde petrol ve gıda fiyatlarında artışlar gerçekleşmiştir. Bu durum enflasyonist baskılara neden olmuştur. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesinde revizyona gidilmesi gerekmiştir (Peker, 2011: 501). Nitekim TCMB, enflasyon raporunda belirttiği %4 enflasyon hedefine ulaşmak için sürenin yetersiz olmasından dolayı hedeflerde güncellemeye gitmiştir. 2008 yılındaki hedef değişikliği, enflasyon hedeflemesinin temel şartlarından olan hesap verilebilirliği engelleyeceği için kabul edilmemiştir. 2009 yılı için hedeflerdeki değişiklik %7.5 olarak revize edilmiştir. Hedeflerde değişikliğe gidilmesini etkileyen temel etken gıda ve petrol fiyatlarındaki artış ile küresel ekonomideki belirsizliktir. Orta vadeye yönelik olarak %4, kısa vade de ise tahminler baz alınmıştır (TCMB, 2008:4)

Enflasyon hedefleri için, 2010 yılında %6.5 ve 2011 yılında %5.5 şeklinde revizyona gidilmiştir. Hedeflerdeki sapma para politikasından kaynaklı olmadığı için TCMB'nın kredibilitesindeki kayıpta çok büyük olmamıştır (Aras, 2010: 102).

4. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE ENFLASYON HEDEFLEMESİ GERÇEKLEŞMELERİ

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde belirli dönemler şeklinde enflasyon hedeflemesinde ne derecede başarılı olunduğu üzerinde durulacaktır.

4.1. 2002-2005 Dönemi Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Gerçekleşmeleri

2001 yılında çıkarılan 4651 sayılı kanunla merkez bankası araç bağımsızlığını kazanmıştır. Bu kanunla, bankanın temel amacının fiyat istikrarı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bankanın kullanacağı araçları ve uygulayacağı politikaları kendisinin belirleyeceği vurgulanmıştır. Bunların yanında tam bağımsızlığa sahip olduğu da hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesine geçişte önemli bir ön koşul yerine getirilmiştir (Kaya, 2012: 135).

2002 döneminde, yapısal yönden sağlanan gelişmeler ile enflasyona yönelik beklentiler olumlu olarak etkilenmiştir. Bütçenin üç yıllık planlanması, orta vadeli planın sürdürülmesi ve para politikasındaki istikrar gerçekleşmeleri enflasyon beklentilerini olumlu olarak etkileyen etmenlerdir. Bu dönemde TL değerini korumaya devam etmiştir. Yaratılan güven ortamı belirsizliklerin de azalmasını getirmiştir. Bu güven ortamı içinde vadelerde uzama ve faizlerde düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca mali disipline verilen önem hazinedeki borcun azalmasını sağlamıştır. Bunların sonucunda enflasyon hedeflemesi için gerekli önkoşullar sağlanıncaya kadar örtük enflasyon hedeflemesi uygulanması planlanmıştır (Peker, 2011: 494).

Aşağıda şekil 1'de görüldüğü üzere, 2002 yılında enflasyon hedefi %35, 2003 yılında %20, 2004 yılında %12 ve 2005 yılında %8 şeklinde hedeflenmişti. Hedeflenen bu oranlara yönelik para programı yapılmıştı. 2002 yılından önce yaşanılan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ekonomide küçülmeye neden olmuştu. Fakat bu küçülmeden sonra ekonomide toparlanma olup büyüme süreci başlamıştır.

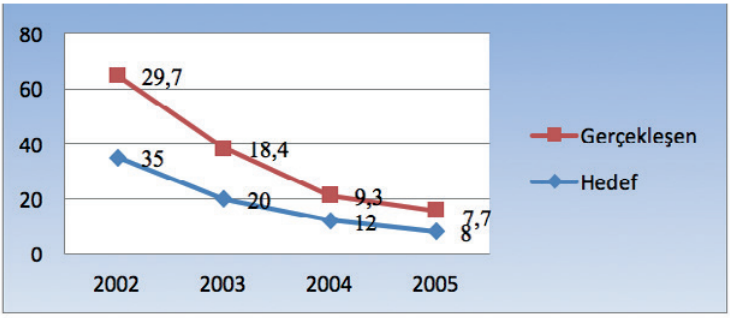

Şekil 1. 2002-2005 Yıllarında Enflasyon Hedef ve Gerçekleşmeler

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (18.12.2018).

2001 yılının sonunda %68 olan enflasyon oranı uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi ile 2005 yılında %7.7' ye düşmüştür. Enflasyonu düşürmede en önemli etkenler, mali disiplinin sağlanması ve para politikası ile uyumlu maliye politikası izlenmesidir (Parasız ve Eroğlu, 2017: 369). Türkiye ekonomisinde, 2002 yılında enflasyon hedefi %35 olarak öngörülmüş ve TÜFE bu hedef altında %29.7 gerçekleşmiştir. Bu başarıya ulaşmada temel para politikası uygulamasında sadece enflasyon hedef alınması oldukça önemlidir (Demirhan, 2007: 115). 2002 yılında hedeflenen oranın altında gerçekleşen TÜFE ile kamuoyunda güven oluşmaya başlamıştır. Enflasyonu düşürürken işsizlik ve büyüme oranları üzerinde herhangi bir olumsuz etkisinin olmamasından bu stratejinin kontrollü bir şekilde uygulandığını göstermiştir (Peker, 2011: 493-497). Bunların yanında merkez bankasının bağımsızlığı daha da güçlenmiştir ve dalgalı kura uyum sağlanmıştır (Öztürk vd.,, 2013: 348). Eroğlu ve Karanfil (2016:497)'in vurguladığı gibi, merkez bankası para politikasının kurumsal çerçevesini etkinleştirmiş, bilgi setini genişletmiş ve iletişim politikasını net bir şekilde vurgulamıştır.

4.2. 2006-2009 Dönemi Türkiye' de Enflasyon Hedeflemesi Gerçekleşmeleri

2002-2005 döneminde, Türkiye'de uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi stratejisi fiyat istikrarı açısından başarı elde etmiştir. Türkiye'de açık enflasyon hedeflemesi için şartlar da tamamlanmıştır. Bankacılık alanındaki yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiş, enflasyon ile döviz kuru arasındaki ilişki azaltılmış ve mali baskınlık engellenmiştir (Aras, 2010: 102).

Açık enflasyon hedeflemesinin uygulaması sonucunda hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon oranları aşağıda şekil 2'de gösterilmektedir. Şekil 2 incelendiğinde, 2006-2008 döneminde gerçekleşen enflasyon oranlarının hedeflerin üzerinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu dönemde petrol fiyatlarında yaşanan artışlar ve piyasalarda gerçekleşen dalgalanmalar oranların yüksek çıkmasının temel nedenlerindendir. Bu sebepten dolayı enflasyon hedeflerinde 2007 ve 2008 yıllarında düzenlemeye gidilmiştir (Türkoğlu, 2015: 104).

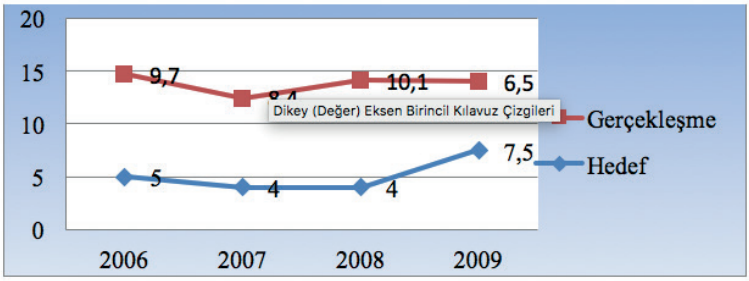

Şekil 2. 2006-2009 Yıllarında Enflasyon Hedef ve Gerçekleşmeler

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (18.12.2018).

Şekilde 2'den görüldüğü üzere, 2006 yılında enflasyon hedefi %5, 2007 yılında %4, 2008 yılında %4 ve 2009 yılında %7.5 şeklinde hedeflenmişti. Ancak 2006 yılında gerçekleşen enflasyon %9,7, 2007 yılında %8,4, 2008 yılında %10,1 ve 2009 yılında %6.5 şeklinde olmuştur. Hedeflerin gerçekleşmemesinin temelinde, 2007 de başlayan ve etkisini tüm dünyada hissettiren küresel krizin olduğu daha önce de belirtilmişti. İlaveten bu şokların etkilerinin sermaye hareketlerine de yansıdığının belirtilmesi gerekir.

Bu dönemde dünya ekonomisinde hızlı değişmeler ve dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu döneme kadar varolan likidite bolluğu, yerini likidite sıkışıklığının yaşandığı bir döneme bırakmıştır. Türkiye'de bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiş 2006 yılı Mayıs ayından başlayarak ülkeden sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bunun yanı sıra TL'de meydana gelen yaklaşık %30'luk değer kaybı, gıda fiyatlarında kuraklıktan kaynaklanan sert artışlar ve finansal istikrarsızlıktan kaynaklanan güvensizlik ortamı Türkiye'de fiyatların yükselmesine ve enflasyon beklentilerinin oldukça üzerine çıkmasına neden olmuştur (Öztürk ve Ülger, 2013: 5)

4.3. 2010-2018 Dönemi Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Gerçekleşmeleri

2010 yılına gelindiğinde krizin etkisinin azalması ile merkez bankası da piyasaları normalleşme sürecine hazırlamıştır (Parasız ve Eroğlu, 2017: 373). 2010 yılında beklenen enflasyon oranı ile hedeflenen enflasyon oranı nerdeyse birbirine eşitlenmiştir. Hedeflenen %6.5 iken gerçekleşen %6,4 olmuştur. Bu da krizin etkilerinin azaldığına işaret etmiştir (Ermişoğlu, 2011: 23).

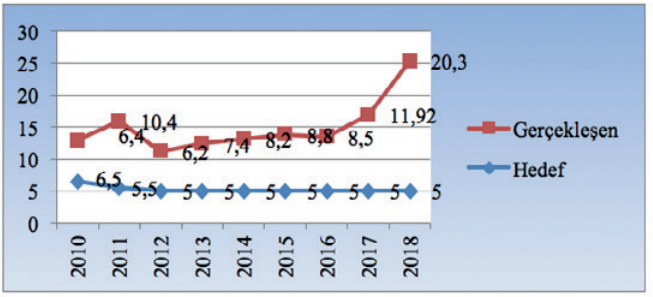

Şekil 3. 2010-2017 Yıllarında Enflasyon Hedef ve Gerçekleşmeler

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (18.12.2018)

Bu dönemde TCMB odaklandığı fiyat istikrarı yanında finansal istikrara da gereken önemi vermiştir. TL'nin değer kaybı yaşaması ve fiyatların buna tepki vermesi 2011 yılında enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. 2011 yılının sonlarına doğru para politikasının sıkılaştırılmıştır. Ancak etkisi ise 2012'ye gelindiğinde kendini göstermiştir (Parasız ve Eroğlu, 2017: 378). Merkez bankasının fiyat istikrarı amacı çerçevesinde 2012 yılında enflasyon hedefi %5 olarak belirlenmiştir.

Şekil 3'de de gösterildiği gibi enflasyon hedeflemesi 2012 yılından itibaren 2018 yılı da dahil olmak üzere %5 olarak tespit edilmiştir. 2010 yılından günümüze gerçekleşen enflasyon oranı maalesef hep hedefin üzerinde oluşmuştur. 2012 yılında gerçekleşen enflasyon oranı %6.2, 2013 yılında %7.4, 2014 yılında %8.2, 2015 yılında %8.8, 2016 yılında %8.5 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılı ile gerçekleşen enflasyon oranı çift haneye çıkarak %11.92 olmuştur. 2018 yılında ise %20,3 olarak gerçekleşmiştir. Bu da gösteriyor ki 2017 ve sonrası hedeflenen oran ile gerçekleşen oran arasında fark diğer yıllara göre daha fazla olmuştur.

SONUÇ

Enflasyon hedeflemesi stratejisi, 1990 yılında Yeni Zelanda'da uygulanmaya başlamış ve birçok ülke tarafından benimsenmiştir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulanmasında her ülke farklı güçlükler yaşamıştır. Ancak birçok ülkenin ciddi başarılar yakalaması neticesinde günümüzde 66 ülkede uygulanmaktadır.

Enflasyon hedeflemesi stratejisinde başarılı sonuç almanın bazı ön şartları bulunmaktadır. Bu şartların temelinde de kamuoyunun güveninin sağlanması ön plana çıkar. Bu çerçevede 4651 sayılı kanun ile 2001 yılında merkez bankası bağımsızlığı sağlanarak önemli bir adım atılmıştır. Bu değişiklik ile merkez bankasının nihai hedefi fiyat istikrarı olmuştur. Ancak Türkiye için diğer bazı koşulların hazır olmayışı nedeniyle öncelikli olarak 2002-2005 yılları arasında gerekli koşullar sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde örtük enflasyon hedeflemesi denilen uygulama söz konusu olmuştur.

2002-2005 yıllarındaki enflasyon gerçekleşmeleri enflasyon hedeflemesine geçebilmek için olumlu olarak sonuçlanmış bu olumlu gidişata yönelik Türkiye 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçmiştir. Örtük enflasyon hedeflemesi döneminde mali disiplin çerçevesinde mali baskınlık seviyesinin düşürülmüş ve mali piyasaların derinleşmesi sağlanmıştır. Nitekim bu dönemde enflasyon hedeflemesi başarılı bir şekilde uygulanmış ve 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir.

Merkez bankası ve hükümetin birlikte tespit ettiği nokta hedef 3 yıllık süre için tespit edilmiştir. Ancak 2006 yılından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan sıkıntılar bu hedeflere ulaşmayı güçleştirmiştir. 2008 küresel krizi ile birlikte hedeflerde revizyona gi-

dilmiştir. Ayrıca kriz sonrasında izlenen para politikasında fiyat istikrarı yanında finansal istikrara da önem verilmiştir.

2011 yılından itibaren gerçekleşen enflasyon oranları hedeflenenin üzerinde kalmıştır. 2017 yılında diğer yıllara göre gerçekleşen enflasyon oranında artış olmuş ve 2018 yılında da bu durum devam etmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin enflasyon hedeflemesi her ne kadar 2006 yılından sonraki hedef ve gerçekleşmeler göz önüne alınarak değerlendirme yapılırsa da pek başarılı gözükmemektedir. Aslında başarıya ulaşması için temel koşullar sağlanmıştır. Bu nedenle örtük enflasyon döneminde sağladığı ön koşulları, özellikle TCMB'nin bağımsızlığının güvence altında olması koşulunu, koruyarak politika karar vericilerle birlikte enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmesi oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Acet, H. (2005), Enflasyon Hedefleme Politikası, Uygulamalar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(10), 177-203.
2. Alçin, D. (2012), Türkiye'de Enflasyonla Mücadelede Uygulanan Para ve Maliye Politikaları: 2001-2011 Yılları Analizi, *Yüksek Lisans Tezi Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Manisa.
3. Alparslan, M. ve, P. Ataman Erdönmez, (2000), Enflasyon Hedeflemesi, *Türkiye Bankalar Birliği-Bankacılar Dergisi,* (35), https://www.tbb.org.tr/tr/ bankacılık/arastırma-ve-yayınlar/ozel-dosyalar/44, (15.15.2018).
4. Altınışık, İ., Çakmak, Y. ve Usta, S. (2006), Enflasyon Hedeflemesi Politikası ve Türkiye'de Uygulanabilirliği, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(11), (93-100).
5. Aras, O. N. (2010), Son Ekonomik Krizin Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesine Etkisi, *Ekonomi Bilimler Dergisi,* 2(2), 72-74.
6. Arı, A. (2014), *Enflasyon ve Beklentiler: 2002-2011 Türkiye Deneyimi*, https://www.researchgate.net/publication/ 320404141_Enflasyon_ve_Beklentiler_2002-2011_Türkiye_Deneyimi (15 Ekim 2018).
7. Bernanke Ben S. and Frederic S. Mishkin (1997), Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy?, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 11, Issue 2.
8. Büyükakın, T. ve Eraslan, C. (2004), Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye' de Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(8), 28-33.
9. Erdoğan, S. (2004), T.C. Merkez Bankası Yasası Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik Kriterlerine Uygun mu? , *Mevzuat Dergisi,* http://www.mevzuatdergisi.com/2004/06a/05.htm (18 Kasım 2018).
10. Eroğlu İ ve N. Karanfil (2016), Türkiye'de Bir Para Politikası Stratejisi Olarak Enflasyon Hedeflemesi: Dünü, Bugünü ve Geleceği, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık.
11. Ermişoğlu, E. (2011), Enflasyon hedeflemesi rejiminin Türkiye'deki başarısının değerlendirilmesi, *Uzmanlık Yeterlilik Tezi,* Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü: Ankara.
12. Fırat, E. ve Demirtaş, C. (2012), Konjonktürel Teoriler Işığında Türkiye' de Yaşanan 2000-2001 Krizinin Değerlendirilmesi, *Ekonomi Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-32.
13. Fraga, A., I. Goldfajn, A. Minella (2003), Inflation Targeting In Emerging Market Economies, *NBER Working Paper* No.10019, Cambriedge, Massachutetts, National Breau of Economic Resarch.

14. Gül, E., Ekinci, A. ve Gürbüz, A. A. (2006), *Enflasyon Hedeflemesi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
15. Kara, A. H. ve Orak, M. (2008), *Enflasyon Hedeflemesi*, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5b866de6-5523-4f31-82b9-f39a4f8bd4eb /kara_orak.pd?MOD=AJPERES (28 Aralık 2018).
16. Kaya M. Veysel (2012), Enflasyon Hedeflemesi Stratejisine Genel Bir Bakış: 2002-2011 Türkiye Deneyimi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33.
17. Saraç, T. B.,Karaçor, Z., ve Atabey, A. (2006), Enflasyon Hedeflemesi Rejimi ve Türkiye' de Uygulanabilirliği, *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1-2), (542-563).
18. Mishkin, F. S. (2000), Inflation Targeting in Emerging Market Countries. *NBER* Çalısma *Tebliği,* No: 7618. http://www.nber.org/papers/w7618.pdf?new_window=1, (14.01.2018).
19. Oktar, S. (1998), *Enflasyon Hedeflemesi Para Politikasının Güvenirliliği ve Fiyat İstikrarı*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
20. Öge Güney P. Ve İ. M. Ceylan (2014), Enflasyon Hedeflmesi ve Türkiye Deneyimi, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 2014, s. 143-164
21. Öztürk, S. (2003), *Enflasyon Hedeflemesi*, İstanbul: Derin Yayınları.
22. Öztürk S., A. Sözdemir ve Ö. Ülger (2013), Enflasyon Hedeflemesi Yaklaşımı: Türkiye'deki Uygulama Sürecinin Değerlendirilmesi, *International Conference on Eurasian Economies.*
23. Petek A. Ve A. Çelik (2017), Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015), Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2017 Cilt: 54 Sayı: 626, ss.69-87.
24. Samuelson P.A. ve Nordhaus W.D. (1992), *Economics*, McGaw-Hill Int. Editions.
25. Serel, A. (2014), *Teorik Çalışmalar ve Ülke Uygulamaları Çerçevesinde Enflasyon Hedeflemesi Rejimi,* Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
26. TCMB. (2002), *Para Politikası Raporu, Ocak*, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/df6d8bb2-68d4-4f36-856e (08.01.2019).
27. TCMB (2008, Haziran), *Para Politikası Kurulu Toplantı Özeti* https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e87e3318-faaa-45bf-803d-2 (08.01.2019).
28. TCMB (2013), *Enflasyon ve Fiyat İstikrarı,* http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06084069-3751-44a3-ba98- (08.01.2019).
29. Uğurlu Erginbay ve Bedriye Saraçoğlu, Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi ve Enflasyonun Öngörüsü, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt:25, Sayı:2, Yıl:2010, ss.57-72.
30. Yakupoğlu, A. (2010), Merkez Bankasının 2002-2009 Yılları Arasında Uyguladığı Para Politikası ve Kur Rejiminin Genel Bir Analizi, *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, 1(88), Http://Www.Dergipark.Gov.Tr/ Mfy/İssue/16292 (20.11.2018).
31. Yılmaz, A. ve Arı, A. (2013), Gevşek Parasal Göstergeler ve Enflasyon Hedeflemesi Stratejisi Altında, Enflasyonla Mücadele: 2001-2011 Türkiye Deneyimi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 11-31.
32. Yeldan, E. (2012), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme* (Onaltıncı Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
33. http://www.centralbanknews.info/p/inflation-targets.html (15.01.2018).

Zooarkeolojide Çalışma Metotları

Derya SİLİBOLATLAZ-BAYKARA[1]

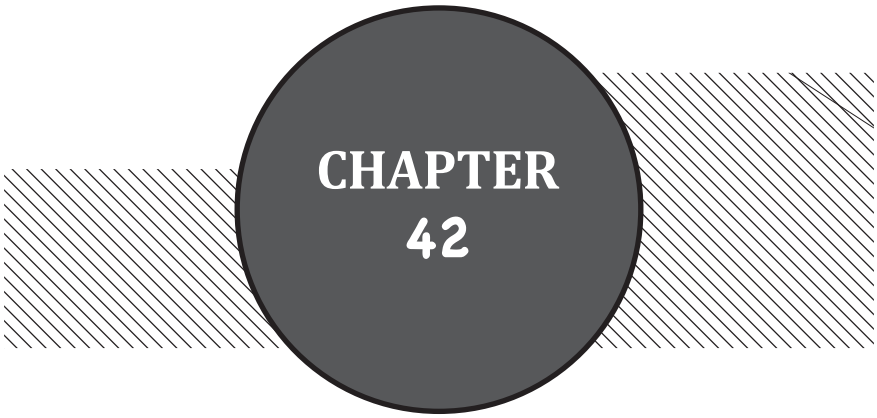

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Derya Silibolatlaz-Baykara, Van-Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kampüs/Van

GİRİŞ

Antropoloji kavramının gerçek anlamda algılanması, insanlığın ve onun yarattığı kültürlerin, çok büyük ve karmaşık bir yapı olan ekosistemin basit bir üyesi olduğu gerçeğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Daha sonra prehistorik yaşamın ve kaynakların araştırılması, insanların yaşam biçimleri ve çevreleri arasındaki ilişkiyi anlama çabasına dönüşmüştür. Bu anlamda, prehistorik yaşam mücadelesinin resmedilebilmesi için yararlanılabilecek birçok veri kaynağı vardır bunlar; çevresel veriler, hayvan kalıntıları, bitki kalıntıları, arkeolojik buluntular ve prehistorik sanat eserleridir (Reitz ve Wing,1999:85). Bu kaynaklardan en önemlilerinden bir tanesi olan zooarkeoloji bilimi, arkeolojik alanlardan bulunan hayvan kemik kalıntılarını incelemekte, faunayı tanımlamakta, insanın çevresiyle ve hayvanlarla olan ilişkinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Kazı alanlarından toplanan kalıntıların detaylı analizleri ve tanımlamaları, geçmişi ve geçmiş dönem çevresel koşullarını yorumlamamızda yardımcı olmaktadır. Ayrıca zooarkeoloji çalışmalarında incelenen hayvan kemikleri bölgenin iklimi, faunası, insanların geçim kaynakları (hayvancılık, çiftçilik, avcılık, toplayıcılık gibi), kasaplık faaliyetleri, toplumun genel diyeti ve inanç sistemleri (ritüel olarak tanrılara sunu olarak hayvan kurban etme gibi) hakkında bilgiler sağlamaktadır. Zooarkeoloji diğer disiplinlerle etkileşim halinde olan geniş bir bilim dalıdır. Antropoloji, biyoloji, arkeoloji, ve coğrafya gibi bilim dalları araştırma teknikleri, bulguları, metotları ve teorileriyle zooarkeoloji bilimini desteklemektedirler.

Hayvan kalıntıları, özellikle fosiller insanların yüzyıllardır ilgisini çekmiştir, ancak 1700'lere kadar bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. O dönemlerden beri zooarkeologlar çalışma, metot ve yöntemlerini sosyal bilimlerin, tarihin ve beşeri bilimlerin algısına dayandırmışlardır (Reitz ve Wing,1999:1). Geçmiş dönem insanının yaşantısı ile ilgili çalışmalar gerçek anlamda 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1797 yılında, İngiltere'nin Suffolk kenti hakimi ve Norwich kenti parlamentosu üyesi olan John Frere, Suffolk'un Hoxne bölgesinde taş alet buluntuları ele geçirmiştir. Frere, bu aletlerin henüz metali keşfetmemiş insanlar tarafından üretilen aletler olduğunu söylemiştir. Bu aletlerle birlikte bulunan ve hangi hayvana ait olduğu anlaşılamayan kemiklerin, dünyanın oluşumundan bile daha eski dönemlere ait olabileceği kuşkularını doğurmuştur. Benzer bir şekilde Almanya'da, insan ve soyu tükenmiş bazı hayvan kemikleri bir arada bulunmuş ve bunların varlığı yine şüphe ile karşılanmıştır. 1857 yılında, Almanya'nın Düsseldorf kenti yakınlarında bulunan Neandertal kalıntıları ise "hilkat garibesi" olarak yorumlanmıştır. Frere'nin 1800 yılında '*Archaeologia'* dergisinde yayınlanan yorumu, herhangi bir tanımlama ve açıklamadan yoksun olmasına karşın zooarkeolojiyle ilgili en eski yayın olarak kabul edilmektedir (Davis, 1987:21). 1870'li yıllarla birlikte, arkeolojide kronolojik bir yaklaşım oluşmaya başlamış ve bilim adamlarınca kabul görmüştür. Arkeolojik kazılar daha dikkatli bir şekilde yürütülmüş ve önceleri önemsiz görülen buluntular toplanarak faunal kalıntılarla ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak eski toplumların ekonomilerini anlama çabaları ortaya çıkmıştır (Atıcı, 1998: 231). Arkeoloji gelişip ilerledikçe besin üretiminin coğrafik kökeni konusundaki ilgi ve merak artmaya başlamıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru Eduard Hahn, birçok hayvan türünün ilk kez yakın doğuda evcilleştirildiğini ileri sürmüştür. Gordon Childe ise, besin kaynaklarının ilk defa kontrol edilme çabasını "Neolitik Devrim" olarak nitelendirmiştir (Atıcı, 1998:232).

1970'li yıllardan sonra arkeofaunal kalıntılar üzerinde çalışan araştırmacıların sayısı hızla artmıştır. 1971 yılında Budapeşte'de uluslararası bir sempozyum düzenlemiş ve 1976 yılında Fransa'nın Nice kentinde Uluslararası Arkeozooloji Derneği (International Council of Archaeozoology (ICAZ)) kurulmuştur. Böylece bugünkü zooarkeolojik araştırmaların temeli oluşturulmuş ve kullanılacak yöntemler belirlenmiştir (Davis, 1987:21). Bugün halen zooarkeologların üye oldukları derneklerin başında gelen ICAZ, dört yılda bir düzenlenen konferanslarla ve farklı çalışma gruplarıyla tüm dünyadaki zooarkeolojik çalışmaların paylaşımını hedeflemektedir (Çakırlar, 2018: 183).

Zooarkeolojnin biyolojik ve antropolojik temelli bir disiplin olması sebebiyle isimlendirme konusunda tartışmalar çıkmıştır. İlk kez Lubbock, Avrupa'daki bir arkeolojik alanın hayvan kemiklerini çalışan iki araştırmacıya atfen 'zoologicoarchaeologist' terimini kullanmıştır. Bunun modern türevi 'zooarkeoloji' olmuş ve Amerikalılar tarafından çoğunlukla kullanılmıştır. Amerikan akımından gelen zooarkeoloji, insan odaklı bir tanımı olan ve arkeolojik alanlardaki hayvan kemiklerinin insan davranışlarını anlamak için çalışılması olarak tanımlanmıştır. Ancak, 1982 yılında Lyman zooarkeoloji teriminin çevresel koşullarla sınırlandırıldığını ve bu isimlendirmenin zoolojik ve ekolojik bakış açısından ziyade tamamen kültürel olduğunu öne sürmüştür. Amerika'da eğitim almış birçok zooarkeolog, hayvan kemik çalışmaları ile insanın kültürleri hakkında bilgi edinmeyi amaçlamıştır. 'Arkeozooloji' terimini ise çoğunlukla Avrupa ve Afrika'daki araştırmacılar kullanmışlardır ve daha çok hayvan kalıntılarının biyolojik doğasına vurgu yapmışlardır. Çok kısıtlı anlamda da olsa 'arkeozooloji' eski zooloji veya paleontoloji anlamına gelmektedir. Bobrowsky (1982), arkeozooloji teriminin zoolojik ve arkeolojik içerikli olduğunu ancak insanın davranışıyla ilişkili olmaksızın eski hayvan kemiği çalışmalarını kapsadığını vurgulamıştır. Arkeozooloji terimini kullanan araştırmacılar, antropolojik bakış açısından çok biyolojik yaklaşımı vurgulamışlardır. Zaman zaman kullanılan diğer iki terim ise 'ethnozoology' ve 'osteoarchaeology'dir. Ethnozoology; insan ve hayvan ilişkisini, gözlemden ziyade katılımcı olarak anlamayı hedeflemiştir. 'Osteoarchaeology' terimi ise sadece omurgalı hayvanların çalışılması olarak tanımlanmıştır. Omurgasız hayvanların jeolojik oluşum süreçlerinin, geçim ekonomisinin ve çevresel koşulların anlaşılmasına ışık tutması açısından oldukça önemli olduğu görüşündeki bilim adamları bu terimi kabul etmemişlerdir (Reitz ve Wing,1999:3). Ancak her ne kadar farklı terimler kullanılsa da ortak amaç, hayvan kemiklerinden yola çıkarak, önce geçmiş dönem insanını ve daha sonra onun yaşayış şeklini anlamak olmuştur.

Her bilimsel çalışmanın olduğu gibi zooarkeolojik çalışmaların da bir metodu vardır. Bu çalışmada, zooarkeologların arkeolojik alanlardan bulunan hayvan kemiklerini çalışırken sıklıkla başvurdukları metotlardan bahsedilmiştir. Ayrıca, bunların uygulanması sonucunda ne gibi bilgiler elde edildiği ve bazı yöntemlerin eksiklikleri üzerinde de durulmuştur. İlk olarak zooarkeolojik çalışmaların temel amacı olan tür tayininden bahsedilmiştir.

1. TAKSONOMİK TANIMLAMA

Hayvan iskeleti, koruma, destek ve lokomosyon fonksiyonlarını yerine getirmek üzere yapılanmıştır. Hayvanlar aleminde farklı birçok grup bulunmasına rağmen, özellikle balıklar, sürüngenler, kuşlar ve memelileri içeren beş üyeli grubun her birinde tek tip iskelet örneği bulunmaktadır. Bu beş üyeli sınıfın evrim süreçlerinde, kemiklerinde kendilerine has değişiklikler olmuştur ve yaşam tarzları bunu etkilemiştir. Her sınıftaki uyum değişimleri, bu kemiklerin hangi tür hayvana ait olduklarını anlamamızı sağlamaktadır. Örneğin kuşlara ait kemiklerin içleri boş iken, memelilerde kemik doku diğer gruplara göre daha yoğundur (Rackham, 1994:7). Sınıflandırma yapmanın temelini, her kemiğin morfolojisinin, vücut içerisindeki fonksiyonlarının ve kemikler arasındaki ilişkinin bilinmesi oluşturmaktadır. Uzun ve silindirik kemikler, kol ve bacakların esas kemik formlarıdır. Her sert kemiğin sonu birbiriyle bağlantı yapan ve büyüyen epifiz ile sonlanır, bu eklemler taşıyıcıdır. Aynı zamanda Omuz ve kalça gibi yuvarlak eklem bağlantısı olan kemikler üç boyutlu hareketi; oluklu biçimli eklemler (diz ve dirsek) iki boyutlu hareketi sağlamaktadır. Kol, bacak ve omurga kemikleri hayvanın etkin hareket edebilmesi için güçlü bir yapıdadırlar. Ayrıca kaburgalar, kürek ve kalça kemikleri ile kafatası kemikleri yassı kemiklerdir ve hassas organları dışardan gelecek zararlara karşı korumak için gelişmişlerdir. Bu kemiklerdeki basit anatomik karakterlerin hepsi kemik parçalarını ayırt etmede ve sınıflandırmada bizlere yardımcı olmaktadır. Daha sonraki süreçte, bu parçalar gerçek

örneklerle (karşılaştırma materyalleri) karşılaştırılmaktır. Modern formdaki hayvan iskeletleri ile arkeolojik hayvan türlerinin iskeletleri arasındaki benzerlikler veya farklılıklar sınıflandırma için kolaylık sağlamaktadır. Hayvanların sınıflandırılmasındaki en önemli metotlardan birisi de, canlıların dönem içindeki evrim fonksiyonları ve yaşam tarzlarının kemik morfolojilerine etkisini incelemektir. Çift ve tek toynaklılarda ayaklardaki parmak sayıları az iken etçillerde (kedi, köpek ve ayı) parmak sayısı fazladır (Rackham, 1994:8).

"Boyut", hayvanların sınıflandırılmasında kullanılan başka bir faktördür. Hayvanlar, boyutlarına göre kolayca birbirlerinden ayrılarak kategoriler oluşturulabilir. Örneğin, kuşlarda; serçelerin, güvercinlerin, tavukların, evcil kazların, hindi veya şahinlerin boyutları, memelilerde; farelerin, tavşanların, koyunların, sığırların veya gergedanların boyutları her sınıf içerisinde birbirlerinden oldukça farklıdır (Rackham, 1994:8). Her ne kadar boyut, kemikleri sınıflandırmada yardımcı olsa da arkeolojik alandan kırıklı bir şekilde gelen kalıntılar için yanıltıcı olabilmektedir. Taksonomik sınıflandırma yapmaya uygun olmayan 'tanımlanamaz' grubuna ait kemikler boyutlarına göre küçük (küçük boy köpek, kedi, tavşan gibi) orta (koyun, keçi, karaca, kurt gibi) ve büyük (sığır, at, büyük boy geyikler) boy memeliler olmak üzere sınıflandırılabilmektedirler.

Sınıflandırmanın ötesinde, doğru bir şekilde tür ve cins tayini yapabilmek ulaşılan çalışmaların sonuçlarını etkilediği için oldukça önemlidir. Doğru tanımlama yapmak, araştırmacının tecrübesine, karşılaştırma ve görsel koleksiyona ve kullanılan atlas ve makalelere bağlıdır. Zooarkeologlar, tür tayini yapabilmek için çoğunlukla arkeolojik alanlardan bulunan hayvan kemiklerini modern referans koleksiyonlarıyla karşılaştırmaya ihtiyaç duyarlar (Davis,1987:32). Avrupa ve Amerika'daki doğa tarihi müzelerinde yeterli karşılaştırma koleksiyonu olmasına rağmen ülkemizde yalnızca, İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Osteoarkeoloji Uygulama Merkezi ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde referans koleksiyonları bulunmaktadır. Zooarkeologlar eklem yerlerinden ayrılmış malzeme ile uğraştıkları için referans malzemesinin de bu şekilde olması gerekmektedir (Davis, 1987:32). Yukarıda bahsedildiği gibi ülkemizde bu laboratuvarların azlığı, çalışan bilim adamlarını kendi koleksiyonlarını oluşturmaya teşvik etmiştir. Ancak donanımlı ve yeterli bir koleksiyona kişisel gayretler sonucunda ulaşılması oldukça zordur. Karşılaştırma koleksiyonunun olmadığı durumlarda tür tayini yapabilmek için çeşitli kitaplar ve kemik atlasları kullanılabilmektedir (Schmid 1972, Zeder-Pilaar 2010, Payne 1985, Hillson 2005, Matsui 2007 gibi).

Arkeolojik alandan bulunan malzeme çoğunlukla kırıklı bir halde olduğu için bazı türlerin ayrımını doğru bir şekilde yapmak oldukça zordur ve hatta bazı durumlarda mümkün değildir. Bu türlerin başında koyun ve keçilerin kemik ve dişleri yer almaktadır. Koyun ve keçi morfolojik olarak birbirlerine çok benzerdirler bu yüzden bu iki türün ayrımını yapmak oldukça zordur. Ancak, koyun ve keçi ayrımını yapabilmek özellikle geçmiş dönem toplumlarının ekonomisini anlamak açısından oldukça önemlidir. Bunun için kemiklerin ölçümleri ve yayınlar faydalı olabilmektedir (Boessneck vd. 1964 , Boessneck 1969 gibi). Koyun ve keçilerde olduğu gibi ayrım yapılması zor olan türlere; at-eşek, sığır-bizon, tek hörgüçlü – çift hörgüçlü deve, ev faresi- kirpi örnek olarak verilebilir. Ayrıca, eklem yüzeyi olan kol, bacak ve ayak kemikleri tür ve cins bazında nispeten daha kolay tanımlanabilmektedir. Çene ve izole dişler ise grubun en kolay tanımlanan parçasıdır (Davis, 1987: 33).

2. KEMİK ÜZERİNDEKİ MODİFİKASYONLAR

Arkeolojik alanlardan çıkarılan hayvan kemiklerinin kırılma durumları ve kemikler üzerindeki izler, geçmiş dönem insan davranışları, kasaplık aktiviteleri, pişirme işlemleri ve kemik alet üretimleri hakkında bilgiler sağlamaktadır. Alandan çıkarılan, temizliği, onarımı, tür tayini yapılan ve arkeolojik konteks/ dönem bilgileri sağlanan kemikler için

bir sonraki aşama, kemik modifikasyonlarının kayda alınmasıdır. Genel olarak modfikasyonlar, kemik üzerinde iz bırakan veya kırılmaya sebep olan kasıtlı insan ve hayvan aktiviteleridir.

2.1. İnsan Faktörü

İnsanlar tarafından bilinçli olarak yapılan ve kemik üzerinde iz bırakan modifikasyonlar; yanık ve kesim/parçalama izleri olarak ikiye ayrılırlar (Reitz ve Wing,1999:231). Bunlardan ilki yanık izleridir, kemikler ateşe maruz kaldıklarında görünüşlerinde ve yapılarında bir takım değişiklikler olmaktadır. Kemikler, ateşe ilk maruz kaldıklarında organik içeriklerinin bir kısmı karbonlaşmaktadır (Resim1). Ancak ateşte kalma süresi ve ateşin şiddeti arttıkça kemiğin kolajen yapısı ve kemik tuzu olarak adlandırılan hidroksiapatitte bozulmalar meydana gelmektedir. Genellikle yanık izleri, kemikteki renk değişimleri şeklinde gözlenir ve kayıt altına alınır. Deneysel çalışmalarda kemikler ateşe maruz kaldıklarında üç tip değişiklik gözlenmiştir; bozulma olmadan siyahlaşma (kömürleşme), küçük bozulmalar ve çatlaklarla grileşme, son olarak kemikte bozulma, küçülme, beyazlaşma olur ve yüzeyde porselen benzeri doku oluşumu. Tüm bu değişimler ısının şiddeti ile ilişkilidir (O'Connor, 2000: 45). Ancak, kaynatma veya dolaylı yoldan pişirme durumlarında kemik üzerinde bir değişiklik gözlenemeyeceği için bunları ayırt etmek mümkün değildir.

Resim1. Tatarlı Höyük (TH/2013) Helenistik döneme ait yarı karbonlaşmış bir boynuz parçası) ve hem işlenmiş hem de tamamen karbonlaşmış koyun/keçiye ait astragaluslar.

Kemik üzerinde iz bırakan diğer bir modifikasyon ise kesim ve parçalama izleridir. Öldürülen hayvanların genellikle derisi yüzülür, eklem yerlerinden ayrılıp dağıtılır ve yenilir. Tüm bu işlemleri uygulamak için el baltası, demir bıçak veya çelik bir satır gibi farklı aletler kullanılabilir. Bu aletler döneminin teknolojisine göre değişiklik gösterir ve her bir aletin kemik üzerinde bıraktığı izler farklıdır. Kasaplık izlerini kayıt altına alırken kemik üzerindeki izin yerine ve şekline dikkat edilmelidir. Kesim izleri sonucunda kemiklerin üzerinde, bıçak benzeri bir aletle yapılmış ve kemiğin üzerini kaplayan kesik izleri görülürken, parçalama izleri sonucunda, balta veya satır benzeri aletlerle yapılmış doğrama izleri görülmektedir (Resim 2). Bu basitleştirilmiş bir sınıflandırma olsa da, kemiğin üze-

rindeki etlerin ayrılması (kesim izi) ile iskeleti parçalama işlemleri birbirinden ayrılabilir (parçalama izleri). Araştırmacılar, kesim izlerini kayıt altına almak için ortak bir standart yöntemi oluşturmaya çalışmışlardır, bunların başında Fisher (1995:12-25) gelmektedir. Fisher çalışmasında, farklı tip aletlerin kemik üzerinde bıraktığı izleri gruplandırmıştır. Kasaplık izlerine bakılmasının bir sebebi, kemik birikiminin insan tarafından mı başka türler tarafından mı yoksa abiyotik etmenler sayesinde mi olduğunu anlamaktır. Eğer bu birikimin sebebi insan ise, kültürel olguların; hayvanların kesilmesi, dağıtılması, kemiklerin kırılarak iliklerinin çıkartılması, deri yüzülmesinin sonucu olarak insanların bıraktıkları izleri görmek mümkündür (O'Connor, 2000: 46).

Resim 2. Tatarlı Höyük Geç Tunç Çağın'dan (TH/2012) bulunan, koyuna (*Ovis aries*) ait radius kemiğinin proksimal kısmındaki kesim izleri, domuza (*Sus scrf. dom.)* ait humerus ve domuz alt çene üzerindeki parçalama izleri (soldan sağa).

Bazı özel arkeolojik kontekslerde kesim izleri sayesinde ritüel uygulamaları hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin, Adana'nın Ceyhan ilçesinde bulunan Tatarlı Höyük'te, Helenistik Döneme tarihlenen çukur içerisinden üzerinde kesim izleri olan birçok hayvan kemiği (köpek ve tilkiye ait kemikler) bulunmuştur. Bu izler bize, bu hayvanların kurban hayvanları olduklarını ve bu çukurun da kurban çukuru olabileceğini göstermektedir (Silibolatlaz-Baykara ve Girginer, 2018: 62). Ritüel amaçların dışında, kemiklerden alet üretimi için kullanılan yöntemler de açıkça kemik üzerinde iz bırakmaktadır. Kemik aletler, çoğu arkeolojik alandan bulunan örnekler arasındadır. Mesela, Arkaik Dönem Datça- Burgaz kazısından ele geçen ve sığıra ait olan metapodyumların metal bir bıçak yardımıyla düzgün bir şekilde kesildiği ve bazı parçaların üretim artığı olabileceği gözlenmiştir (Resim 3) (Silibolatlaz, 2017: 137). Kesim izlerine bakarak bazen alışılmışın dışında hayvanların tüketildiği de ortaya çıkarılabilmektedir. Örneğin, Helenistik Dönem, Tatarlı Höyük'ten ele geçen ata ait birinci parmak kemiği üzerinde kesim izlerine rastlanmıştır (Silibolatlaz-Baykara ve Girginer, 2018: 62). Benzer bir durum Arkaik Dönem Datça-Burgaz örneğinde vardır. Burada, at ve köpek kemiği üzerindeki kesim izleri bu hayvanların sıklıkla olmasa bile dönem insanları tarafından diyete katıldıklarını göstermektedir (Silibolatlaz, 2017: 137).

Resim 3. Arkaik Dönem Datça- Burgaz kazısından ele geçen ve işleme artığı olan sığıra ait kaynaşmamış metatarsal kemiği.

2.2. Hayvan Faktörü

Hayvan kemiklerini çalışırken ve kayıt altına alırken, diş izlerine ve kemirme izlerine rastlayabilmekteyiz. Hayvanlar tarafından kemik üzerine bırakılan bu izler modifikasyonlar kapsamına girmektedirler. Bu izler, köpek, kedi, kemirgen veya sırtlan gibi hayvanlar tarafından yapılabilmektedir. Köpek ve kediler kemirmek için rasgele kemikler seçmemektedir, özellikle sünger dokunun yoğun olduğu ve üzerinde yumuşak dokunun olduğu kas yapışma oranı yüksek kemikleri tercih etmektedirler. Çiğneme izi, hayvan türlerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, köpekler kemiği ezer ve sürekli çiğnerler bu sayede üst üste gelen diş izleri ortaya çıkmaktadır (Resim 4). Kediler için çiğneme izleri, hayvanın kemiği dişleriyle kaldırdığı yerlerde, daha dar ve derin izler şeklinde gözlenir. Kedilerde diş izleri, köpeklerin bıraktığı izlere göre çok daha azdır. Kemirgenler, özellikle fareler kemik üzerinde çok belirgin izler bırakmaktadır. Fareler, genellikle kemiğin kenarında sık ve düzenli aralıklarla sıralanan izler bırakmaktadırlar (O'Connor, 2000: 48).

Tüm bu modifikasyonların kayıt altına alınması, geçmiş dönem insan davranışlarını ve hayat biçimini yansıtması açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu sebeple, zooarkeolojik çalışmalarda verilerin doğru bir şekilde kayıt altına alınması ve gözden kaçmaması çok önemlidir. Özellikle, kesim ve kemirme izlerini net bir şekilde görebilmek için yeterli ışık kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır.

Resim 4. Oylum Höyük (OY/2008) Geç Demir Çağı'ndan bulunan çiğnenmiş radius kemiği.

3. YAŞLANDIRMA VE CİNSİYET TAYİNİ

Zooarkeolojik çalışmalarda hayvanların ölüm yaşlarını belirleyebilmek için başlıca iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar; diş aşınması ve epifizlerin kaynaşmasıdır.

Dişler, arkeolojik alanlardan en sağlam şekilde ele geçen malzeme grubudur ve geçmiş dönem insan topluluklarının yaşamlarını, ekonomilerini, avlanma kapasitelerini, evcilleştirme ve hayvancılığın anlaşılmasını sağladığı için oldukça önemlidir. Ayrıca zooarkeologlar için tür tayininin dişlerden daha kolay yapılabilmesi, dişleri avantajlı kılmaktadır. Her canlı türü için dişler, beslenme durumlarına bağlı olarak zaman içerisinde değişim göstermiştir. Carnivorlar etçillerdir, herbivorlar otçul ve omnivorlar ise karışık (et ve ot) beslenen hayvanlardır ve her birinin diş yapıları beslenmeye bağlı olarak adaptasyon göstermiştir. Etçillerde dişler, av etini yakalamak ve kesmek üzere şekillenmiştir, dişlerin uçları sivri ve keskin kenarlıdır. Otçullarda ise, köpek dişleri incisive benzeri bir yapı kazanmıştır. Çift toynaklılarda üst incisive dişler bulunmazken, tek toynaklılarda bu dişler mevcuttur. Karışık beslenen ayı, domuz ve insanın da dahil olduğu bu grupta öğütücü dişler yuvarlak tüberküllere sahiptir (Hillson,1986). Tüm bunlar ışığında, diş buluntusunun hangi grup hayvana ait olduğu hakkında ipucu elde edebilir ve tür tayini yapılabilir. Ayrıca, bir hayvanın yaşını belirlemek için en sık kullanılan materyaller de dişlerdir. Dişleri, geçici, daimi, alt ve üst dişler olarak hatasız kayıt altına almak oldukça önemlidir. Özellikle geçici P_4 (bazı kaynaklarda 'm_4'olarak gösterilmektedir) dişi, diş sürme yaşının anlaşılabilmesi için önemlidir. Örneğin, ele geçen alt çenede sadece geçici P_4 dişinin bulunması o hayvanın juvenil olduğunu göstermektedir. Ancak alt çenede kalıcı P_4 ve az aşınmış bir M_3 dişinin bulunması o hayvanın öldüğünde en azından genç erişkinlik çağında olduğunu göstermektedir (Reitz ve Wing, 1999: 162).

Diş aşınma yönteminde, yaşlandırma yapmak için alt çenedeki dişlerin ısırma yüzeylerindeki aşınmaya bakılır. Bu yaşlandırma metodu için araştırmacılar, yaş sınıflandırması yaparak diş aşınma kriterleri belirlemişlerdir. Bunlardan en çok kullanılan Payne ve Grant'ın diş aşınma sistemleridir. Eşref Deniz ve Sebastian Payne Anadolu koyunu ve Ankara keçileri üzerinde çalışma yapmışlardır ve bu çalışma sonucunda, diş aşınma ve diş sürme için kriterler hazırlanmıştır. Bu kriterler süt dişlerini de kapsamaktadır (Davis, 1987:41). Payne metodunda dişlerin ısırma yüzeylerindeki aşınma durumu sıralanmış ve kodlama sistemi kullanılmıştır. Payne, koyun ve keçiler için dördüncü premolar ve molarlar üzerindeki aşınma durumuna göre bir model geliştirmiştir. Modern hayvanlardan elde edilen gözlemlere dayanarak hazırlanan bu modelde, yaklaşık yaş değerleri olan bir dizi sınıflandırma yapılmıştır (O'Connor, 2000: 87).

Grant (1982) ise biraz daha farklı bir yaklaşım getirmiş ve koyun, keçi, sığır, ve domuzun alt dördüncü premolar ve molarlarının aşınma derecelerini gösteren bir diyagram oluşturmuştur. Payne'nin metodunda dişlerde gözlenen aşınmanın dereceleri gösterilirken, Grant'ın metodunda önce tür tayini yapmak daha sonra bu türlere göre diş aşınma durumu tespit edilmektedir (O'Connor, 2000: 87) (Resim 5). Grant'ın oluşturduğu çizelgede diş aşınma durumlarının (siyahla gösterilen bölgeler) örneklerle çok iyi uyuştuğu gözlenmiştir. Ancak diş aşınmasının başka faktörlere bağlı olduğu gerçeği her iki yöntem de de gözden kaçmıştır. Örneğin, hayvanlar otlanırken alınan toprak ve kum sayesinde oluşan aşınmalar hayvanın gerçek yaşının yansıtılmasını engellemektedir. Bu durumda yaşlı olan bireyler daha yaşlı olarak kayıt altına alınacaktır.

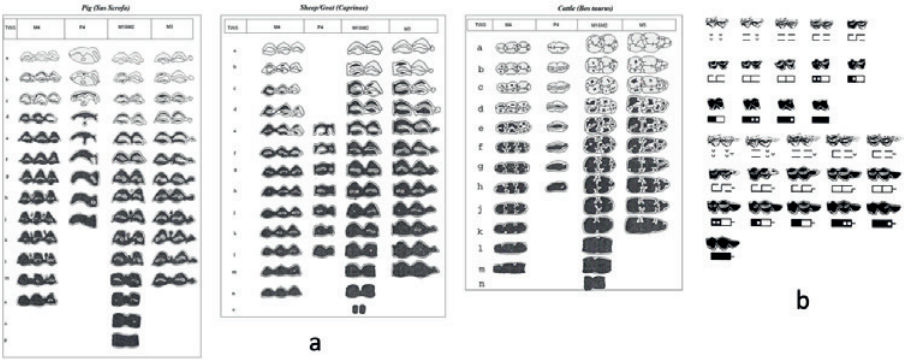

Resim 5. Payne (1973) (b) ve Grant'ın (1982) (a) oluşturdukları diş aşınmasına çizelgesi.

Yaşlandırma için kullanılan diğer bir yöntem de epifizyel yaşlandırmadır. Genç memelilerde uzun kemiklerin uçları (epifizler) kıkırdaklar aracılığıyla (metafiz) gövdeye (diyafiz) bağlıdır. Kıkırdak kaynaştığı ve kemikleştiği zaman kemiğin uzaması durur (Rackham, 1994:10). Uzun kemiklerin kaynaşma süresi yaş aralıklarına göre değişmektedir. Bazıları doğumun hemen sonrasında, bazıları ise gençlik dönemlerinin sonlarına doğru kaynaşırlar. Örneğin kuzularda scapula ile coracoid doğumdan 3-4 ay sonra kaynaşır (Davis, 1987: 39). Ele geçen hayvanın, kemik kaynaşmasından önce ya da sonra öldüğü yani, ölüm yaşı bu metotla belirlenebilmektedir (Howell-Meurs, 2001:16). Epifizler, gelişme durumuna göre; kaynaşmamış (yavru), yarı kaynaşmış (genç) veya kaynaşmış (erişkin) olarak gruplanmaktadır (Silibolatlaz-Baykara ve Girginer, 2018:56). Epifizlerin kaynaşmasındaki farklılık türlere göre de değişiklik göstermektedir. Çalışmalarda farklı türlerin kaynaşma aşamaları için, genellikle Silver (1969)'ın yayınladığı yayın referans olarak kullanılmaktadır. Epifizyel yaşlandırma tekniğinin dezavantajı kaynaşmış kemiklerin korunma durumlarının kaynaşmamışlara göre daha iyi olmasıdır. Bu durumda, yetişkin hayvanların kemikleri daha dayanıklı olacağından daha fazla ele geçecektir ki, bu da zooarkeologların kontrollerinin dışında olan veri sapmasına neden olacaktır (Davis, 1987:39).

Yaşlandırma yapmanın temel hedefi, geçmiş dönem toplumlarının hayvancılık faaliyetlerinin anlaşılmasıdır. Her hayvanın belli bir optimal kesim yaşı vardır, genellikle büyümenin hızlı evresinin sonlandığı ve et kazancının yeterli miktara ulaştığı genç bireyler kesim için tercih edilmektedir. Sürüde çoğunlukla erkekler erken yaşta kesime alınırken dişiler üremeleri, süt ve yün gibi ürünleri için ileri yaşlara kadar tutulmaktadır. Çok az sayıda erkek hayvan damızlık amacı ile kesime alınmaz (Davis, 1987:39). Ancak üretimdeki hedefin değişmesiyle kesime alınan hayvanların cinsiyetinde ve yaş aralıklarında değişiklik olmaktadır. Payne'nin koyun ve keçiler için sürü yönetim stratejisine göre; eğer amaç yün üretimi ise, dişi ve erkek hayvanlar en az 6 yaşına kadar sürüde tutulmaktadır. Eğer amaç süt ve et üretimi ise, sürüdeki özellikle erkek koyun ve keçiler 3-5 yaş arasında kesime alınmaktadır. Son olarak üretim, et, süt ve yün kombinasyonunu hedefliyorsa, sürünün yarısı (erkek) 6 ay-2 yaş arasında, diğer yarısı ise 5 yaşında kesilmektedir (Popkin, 2009:122, Payne,1973:284). Sığırlarda ise, üretim süt ürünleri amaçlı ise; özellikle yeni doğan erkekler süt tüketiminin azaltılması amacı ile kesime alınırken, dişiler süt üretmek ve damızlık olarak kullanılmak üzere yetişkin olana kadar sürüde tutulurlar. Son olarak amaç sığırların iş gücünden faydalanmaktır, ancak bu hayvanların yük çekme veya tarla sürme gibi iş güçlerinden faydalanılması onların et, süt ve ürünlerinden yararlanılmadığı anlamına gelmemektedir. İş gücü için sığırlar ileri yaşlara kadar sürüde tutulmaktadırlar (Silibolatlaz-Baykara, 2019). Günümüzde de geçimini hayvancılıkla sağlayan köylerde, hayvanların sağlığı, barınması ve beslenmesi bazen ev halkından bile önce gelmektedir. Bu önceliğin sebebi insan ve hayvan arasındaki çok eskiye dayanan ve kopmayan ilişkidir. Bunun temelinde, hayvanların evcilleştirilmesiyle insanın neslini garanti altına alabilmesi yatmaktadır. Evcilleşme ve insan ve hayvanın karşılıklı ilişkisi sayesinde hayvanlar beslenmiş ve korunmuşlar, insanlar da onların etlerinden, süt ve süt ürünlerinden, yünlerinden ve iş güçlerinden faydalanmışlardır. İnsan, tarlasını sürebildiği, ürün alabildiği, karnını doyurabildiği ve bir sonraki yıla depolama yapabildiği sürece hayatta kalabilmiş ve gelişmiş toplumlar seviyesine ulaşabilmiştir. Bu da, ancak hayvanlar sayesinde olabilmektedir ve insanlar bunun farkına çok erken dönemlerde varmışlardır.

Cinsiyet tahmini yapmak hayvancılık, av-avcı ilişkisi ve yiyecek tercihleri gibi konulara ışık tutmaktadır (Reitz ve Wing, 1999:187). Hayvanlarda yalnızca yetişkin bireylerde cinsiyet tahmini yapılabilmektedir. Bazı türlerde rastlanan karakteristik özellikler cinsiyet tahminini kolaylaştırmaktadır. Örneğin, dişi geyiklerde (ren geyiği hariç) antler/boynuz bulunmazken erkeklerde büyük boynuzlar vardır. Domuz, hipopotam ve mors gibi hayvanlarda savunma dişinin (task dişi) varlığı veya yokluğu; kuş türlerinde, örneğin sülün ve tavuklarda, mahmuzların olup olmayışı cinsiyeti belirleyen karakterlerdendir. Çoğunlukla kalça kemiği (pelvis) hayvanın cinsiyeti için en belirleyici göstergedir, ancak arkeolojik alanlarda zooarkeolojik kalıntıların tüm olarak ele geçmesi çok zordur, bu durum cinsiyet tanımlamaları için kullanılan kriterlerin bulunma olasılığını azaltmaktadır (Rackham, 1994:10). Fakat çoğu memeli türünde sexüel dimorfizim; yani erkek bireyleri dişilerine göre irilik göstermektedir (Reitz ve Wing, 1999:187). Ancak kısırlaştırılan hayvanlarda durum farklılık göstermektedir, bunlarda kaynaşma daha geç olduğundan kemikler daha uzun ve silindirik formadadır. Faunada aynı tür içerisinde sınıflandırılan kemiklerin farklı boyutlarda olması, cinsiyetin belirlenmesinde bir kriter olarak kullanılabilir. Metrik ölçümler alınarak bunların analizleri sonucunda cinsiyet tahminine ulaşılır. Memelilerin izole diş veya diş dizilim ölçümlerinden cinsiyete ulaşılamamaktadır. Erkek atlar, kemirgenler ve etçillerde bakulum (penis kemiği) bulunmaktadır, ancak bu kemikler kırılgan oldukları için ele geçmesi oldukça zordur. Ancak şüphesiz ki toynaklı hayvanlar için cinsiyet, en iyi metapodium (metacarpal ve metatarsal) kemiklerinden anlaşılmaktadır. Çünkü bu kemikler, erken kaynaşırlar, çoğunlukla zarar görmeden ele geçerler, ölçüm almak nispeten daha kolaydır ve bu kemiklerden tür tayini yapmak daha olasıdır (Davis, 1987: 45).

4. ÖLÇÜMLERİN ALINMASI

Ölçüm almak ve bu verileri kullanmak, sadece araştırmacıların gözlemlerine ve kişisel değerlendirmelerine dayanan yöntemlere göre daha hassas ve doğru sonuçlar vermektedir. Arkeolojik alanlardan ele geçen hayvan kemiklerinden ölçüm alınmasının birçok sebebi vardır. Öncelikle metrik ölçümler, hayvanların boyutlarının ve bu boyutların zamana, iklime ve evcilleşmeye bağlı olarak ne kadar değişiklik gösterdiğini anlamak açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra, cins ve tür tayini için ölçüt olarak kullanılırlar. Örneğin, arkeolojik alandan ele gecen keçi ve koyun kemiklerinin ayrımının yapımında kullanılır. Özellikle metacarpal kemiğinin distal kısmından alınan ölçümler sayesinde koyun veya keçi tür ayrımına ulaşılabilir. Ölçüm verileri, çoğunlukla hayvanların yaban veya evcil olup olmadıkları ve özellikle cinsiyet tahmininde kullanılır. Hayvanların evcilleştirilmesi ile beraber boyutta küçülmenin olduğu bilinmektedir. Ayrıca, ölçümler kullanılarak soy ve akrabalık ilişkilerine de ulaşmak mümkündür. Hayvanlarda dişi ve erkek arasında boyut farklılıkları yani, sexüel dimorfizim olduğu bilindiğinden ölçüm verileri cinsiyeti anlamamızda da önemli rol oynamaktadır. Kemiklerden ölçümler kumpas yardımıyla ve genellikle kaynaşmış olan kemiklerden alınmaktadır (Resim 6). Ancak kaynaşmamış ve yanık kemiklerden alındığı takdirde not alınarak belirtilmelidir (Reitz ve Wing 1999,169). Osteometrik verilerin, araştırmacılara göre farklılık göstermeyip, bir standardın olması verilerin doğruluğu için önemlidir. Bu sebeple, özellikle kuşlar ve memelilerin ölçümleri için von den Driesch (1976)'in yayını kullanılmaktadır (O'Connor,2000: 112-119). Peki hayvanlarda boyut neden değişir? Boyut ortalamasındaki değişimin nedenlerinden bir tanesi iklimdir. İklim değişimleri özellikle memelileri, etçilleri, kemirgen ve böcekçilleri etkilemektedir. Bergmann kuralına göre, soğuk bölgelerde yaşayan memeli türleri, sıcak bölgelerde yaşayan akrabalarına göre daha iridir. Vücut büyüdükçe yüzey/hacim oranı düşer, büyük vücut ise oransal olarak daha az bir yüzeye sahip olacağından iç sıcaklık başarılı bir şekilde korunur (Klein ve Cruz-Uribe, 1984:94). Otalama boyuttaki değişimin nedenlerinden bir tanesi de insan faktörüdür. Güney Afrika'da yapılan ve Orta ve Geç Taş Çağı'na tarihlenen bölgede, insan popülasyonundaki artış ve avcılığın artmasıyla kaplumbağaların ve deniz salyangozlarının boyutlarında küçülme olduğu tespit edilmiştir (Klein ve Cruz-Uribe,1984:97). Son ancak en önemli boyut değişimi ise, evcilleşmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Evcilleşmeyle hayvanların insan kontrolü altına girmesiyle boyutta küçülme meydana gelmiştir. Payne ve Bull (1988)'un Türkiye'de yaşayan modern yaban domuzlarının dişlerinden ve arka bacaklarından alınan ölçüm değerleri evcil domuzlarınkiyle karşılaştırıldığında, yaban domuzlarının boyutlarının evcillere göre oldukça iri olduğu tespit edilmiştir (O'Connor, 2000:118).

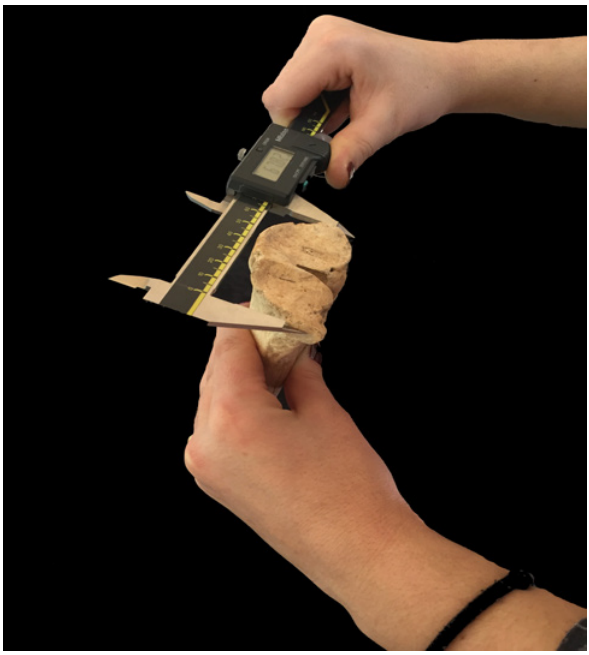

Resim 6. Dijital kumpas yardımıyla alınan ölçüm.

Ölçüm değerleri kullanılarak oluşturulan birkaç hesaplama yöntemi vardır. Bunlardan bir tanesi ölçümlere bağlı dağılım grafiği oluşturulmasıdır. Bu hesaplama ile farklı kemik ölçümleri ortak bir ölçeğe dönüştürülebilir ve metrik verilerin farklı iskelet elemanlarından alınan ölçümlerle birleştirilmesi mümkün olmaktadır. Ancak, dağılım grafiklerini oluşturmak için belli bir türün bir elementinin ölçüm değerlerinin kullanılması bu yöntemin dezavantajı sayılabilir (O'Connor, 2003:179). Kullanılan hesaplamalardan diğeri ise, Meadow (1981) ve Uerpmann (1979) tarafından geliştirilen ve zooarkeolojik çalışmalarda sıklıkla uygulanan 'Logaritmik Boyut Endisi' (*Logarithmic Size Index*) hesaplamasıdır. LSI hesaplaması için; ***LSI= logx (arkeolojik değer) - log (x) (standart değer)*** formülü kullanılır. Bu hesaplama yöntemiyle faunadaki cinsiyet farklılıkları ve yabani/evcil hayvanların boyut değişimleri anlaşılabilmektedir (Pöllah ve Peters, 2005:226). Ayrıca ölçüm değerlerini $\log_{10}$'a (10 tabanında logaritma değeri) çevirmenin iki amacı vardır. Ham ölçüm değerleri karmaşık olabilir bu yöntem, değişken sayısını azaltır ve standart değerde olan ölçümlerin '0' olarak gösterilmesini sağlar. Bu şekilde, $\log_{10}$'a çevrilmiş veri daha iyi anlaşılır olmaktadır. Ölçümler standart değerden küçüldükçe negatif, büyüdükçe de pozitif değer almaktadırlar.

- Standart ölçüm değeri elde edilir (bu tek bir iskeletten de sağlanabilir)
- Her ölçüm değeri $\log_{10}$'a çevrilir
- Log_{10} 'a çevrilen ölçüm değerleri standart değerden çıkarılır.

Örneğin, Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve Erken Tunç (I-II) Çağı'na tarihlenen Tatıka yerleşiminde bulunan keçilere ait metatarsal ve tibia kemiklerinden alınan bazı ölçüm (sadece birkaç Bd değeri verilmiştir) değerlerinin logaritmik boyut hesaplaması tabloda gösterilmiştir. Tablo 1'e göre, değerlerin birçoğunun standart değerden küçük olduğu, ancak dört değerin standarttan büyük olduğu görülmektedir(sarı ile işaretli olanlar). Buna göre, faunada büyük boydaki keçilerin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki büyük değerler, erkek keçilerin veya yaban keçilerinin varlığının göstergesi olarak yorumlanabilmektedir (Silibolatlaz-Baykara, 2019).

Tibia	Bd	Bd(log_{10})	St meas Bd	St Bd(log_{10})	xBd
1	19,3	1,285557309	21,7	1,336459734	-0,05
2	21,6	1,334453751	21,7	1,336459734	0,00
3	21,3	1,328379603	21,7	1,336459734	-0,01
4	21,4	1,330413773	21,7	1,336459734	-0,01
5	25	1,397940009	21,7	1,336459734	0,06
6	27	1,431363764	21,7	1,336459734	0,09
MT	**Bd**	**Bd(log_{10})**	**St meas Bd**	**St Bd(log_{10})**	**xBd**
1	35,9	1,555094449	28,5	1,45484486	0,10
2	32,4	1,51054501	28,5	1,45484486	0,06
3	24,1	1,382017043	28,5	1,45484486	-0,07
4	23,7	1,374748346	28,5	1,45484486	-0,08

Tablo 1. Tatıka arkeolojik alanından bulunan keçi ölçümlerinden elde edilen bazı logaritmik değerler (Bd: Distal uç genişliği, MT :Metatarsal,St: Standart, Meas: Ölçüm).

5. VERİLERİN ANALİZİ

Zooarkeolojik çalışmalarda sayısal analizlerdeki temel amaç, karmaşık rakamsal verilerin ve tabloların daha kapsamlı ve anlaşılabilir hale getirilmesidir. Geçmişte yaşamış insanların hayvanlarla olan ilişkilerinin, davranışlarının, çevresel ve iklimsel koşulların doğru bir şekilde anlaşılması için sayısal verilere ve bunların analizlerine ihtiyaç duymaktayız. Zooarkeolojik çalışmalarda, Toplam Örneklem Sayısı (NISP: *Number of Identified Species)*, Minimum Birey Sayısı (MNI: *Minimum Number of Individual*) ve Tahmini Et Ağırlığı (MWE: *Meat Weight Estimates*) sıklıkla kullanılan sayısal hesaplama yöntemleridir.

5.1. Toplam Örneklem Sayısı (NISP: *Number of Identified Species)*

'Toplam Örneklem Sayısı' (NISP), her taksondaki türün sayılmasıyla yapılan en basit ve uygulanabilir hesaplama yöntemidir. Bu yöntemin kullanılmasının iki sebebi vardır bunlardan ilki; temel tür tayini yapıldıktan hemen sonra karmaşık formüllere gerek kalmadan basit bir sayma işlemi yapılarak hemen basitçe uygulanabilir olmasıdır. İkincisi ise, bu yöntemin 'toplamsal' olmasıdır yani; tür sayısında herhangi bir değişiklik olduğunda kayıt altına alınan veriler kolayca güncellenebileceği gibi birbirine yakın iki benzer birimden ele geçen verilerin birleştirilmesi gerektiğinde kolayca toplama işlemi yapılabilmektedir (Klein ve Cruz-Uribe, 1984:25). Ancak bu metot çok ciddi hatalara sahiptir. Bunlardan ilki, rakamsal değerlerin abartılmasıdır. Her tür, aynı sayıda kemiğe sahip değildir mesela, domuzların parmak kemiklerinin sayısı ile sığırınki aynı değildir. Bu durum göz önünde bulundurulmadığı için NISP ile veri değerleri gerçeğinden fazla sayıda gösterilir. İkinci sorun ise, kemiklerin parçalanma durumudur. Parçalanma durumu, her yaş grubu ve her tür için eşit değildir, baz kemikler aşırı parçalanırken diğerleri tüm kalabilir. Bu durumda çok parçalanan grubun NISP değeri fazla çıkacaktır. Ayrıca, NISP hesaplamaları her bir kemiği ayrı bir birey olarak kabul eder, ancak bazı kemikler aynı bireye ait olabilir, hatta bu olasılık oldukça yüksektir. Bu durumda, aynı birey tekrar tekrar sayılmış olur. Son olarak, tanımlama protokolleri de verinin analizi için önemlidir. Örneğin; tanımlaması daha zor olan türler NISP'ye göre daha az sayıda temsil edilecekken, sığır gibi tanımlaması nispeten daha basit olan türlerin sayısı daha fazla olacaktır. Bu durum özellikle tanımlaması

oldukça zor olan balık ve kuş türlerini, memeli türleriyle karşılaştırırken ortaya çıkmaktadır (Klein ve Cruz-Uribe, 1984:25, O'Connor, 2000:56). Tablo 2'ye baktığımızda, koyun ve keçinin ayrımını yapmak oldukça zor olduğundan, keçilerin sayısında düşüş gözlenmektedir. Alandan ele geçen çok kırıklı geyik boynuzları vardır, bu parçalanma geyiklerin sayısal olarak fazla gösterilmesine neden olmuştur. Köpeklerde kemik sayısı fazla olduğu için bu sayı abartılmıştır (köpeklerde yaklaşık 215 kemik vardır). Orta boy memelilerin birçoğu muhtemelen koyun ve keçi kemiklerinden oluşmaktadır.

Türler	**NISP**
Sığır	450
Koyun	321
Keçi	89
Domuz	128
Köpek	106
Kedi	22
Kızıl Geyik	56
Orta Boy Memeliler	155

Tablo 2. NISP hesaplamalarındaki bazı problemleri açıklanması için oluşturulan tablo (Tablodaki değerler hayalidir).

5.2. Minimum Birey Sayısı (MNI: *Minimum Number of Individual*)

'Minimum Birey Sayısı' (MNI) hesaplaması, zooarkeolojik çalışmalarda en sık kullanılan ve güvenilir olduğu düşünülen metottur. En basit tanımı; tanımlanmış tüm kemikler içindeki birey sayısının hesaplanmasıdır. Bu metot ilk önce paleontolojik çalışmalarda kullanılmıştır ancak, zooarkeolojiye uyarlanması White (1953) sayesinde olmuştur (Klein ve Cruz-Uribe,1984:26). Örneklemin içindeki her bir türün fazla olan element grubu, sağ ve sol olarak ayrılır ve sayıca en fazla olan simetrik grup faunada bulunan 'Minimum Birey Sayısını' vermektedir. Örneğin, elimizde sığıra ait 3 sol, 1 sağ alt çene, 2 sol kürek kemiği, 1 sağ ve 2 sol radius, 3 sol ve 8 sağ tibia kemikleri varsa, MNI değerimiz 8'dir ve bu faunada tahmini en az 8 sığır vardır diyebiliriz. Ancak diğer metotlarda olduğu gibi bu metodun da sıkıntıları vardır. Bunlardan ilki, NISP gerçek rakamsal değerleri verirken, MNI yalnız başına bir analitik sonuç yani, bir tahmin verisidir. MNI'ın tahmini değerleri faunadaki gerçek birey sayısını yansıtmayabilir, alanda sayıca daha az ya da fazla birey de olabilir. Ayrıca, MNI hesaplamaları yapılırken yaş, cinsiyet ve ölçüm değerleri göz önünde bulundurulduğu için NISP'den daha karmaşıktır ve sadece tanımlanmış türleri ve onların iskelet elementlerini göstermez (Reitz ve Wing,1999:195). MNI değerleri her zaman NISP değerlerinden küçük çıkmaktadır. Örneğin, 3 sol distal ve 2 sağ humerus'un olduğu bir örnek grubunda NISP değeri 5 iken, MNI değeri 3 olacaktır (Klein ve Cruz-Uribe,1984:27). Ancak bu durum iskelet sayısı fazla olan ve nadir olarak ele geçen türler için değişiklik gösterir, bu durumda ise MNI değeri gerçek değerden fazla olmaktadır. Nadir bir taksondan ele geçen tek bir türün MNI değeri bir olurken, iskelet elementinin sayısı fazla olan taksonların MNI değeri daha fazla olabilmektedir. Böylelikle MNI hesaplaması, NISP değerlerine göre gerçek değerin üzerinde bir sayısal sonuç vermektedir (O'Connor, 2000: 60). MNI sonuçlarının, NISP değerinin zayıf olduğu durumlarda çok güvenilir olduğu bilinmektedir. Ancak, MNI tahmini değer hesaplamasını uygulamak sıkıcıdır ve hata yapma olasılığı, örnek sayısı az olsa bile oldukça yüksek olan bir metottur. Bunun yanında, MNI tahminlerinde örnekler arasında karşılaştırma yapmaya imkan sağlamamaktadır bunun

asıl sebebi, yöntemin fikir birliği içinde uygulanamamasıdır. Örneğin, birçok araştırmacı türleri sağ ve sol olarak yönlerine göre ayırır ve bulunan en yüksek değeri, tahmini MNI değeri olarak kayda alır, fakat bazı araştırmacılar da MNI tahmin değer hesaplaması için, sağ ve sol ayrımı yapmadan türlerin toplam element sayısını ikiye böler. Sağ-sol ayrımının yapılmadığı oldukça büyük veri gruplarında, bu hesaplama kabul edilebilir sonuçlar vermektedir. Ancak örneklem sayısının az olduğu durumlarda önerilmemektedir (Klein ve Cruz-Uribe,1984:26).

5.3. Tahmini Et Ağırlığı (MWE: *Meat Weight Estimates*)

'Tahmini Et Ağırlığı' (MWE) metodu, her taksondaki tüm parçaları teker teker saymaya alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Elbette ki, büyük boy hayvanlar ile küçük boy hayvanların ağırlıkları aynı değildir, faunadaki sığırların ağırlıkları, tavşanlarınkinden kat kat büyüktür. Ancak, iskelet ağırlığı ile yaşayan hayvanın tüm ağırlığı arasındaki korelasyon bu metodu çekici kılmaktadır. Metot ilk olarak 1956 yılında Kubasiewicz tarafından, memeli türlerinin avlanmasının diyete olan katkısını ortaya çıkarmak amacı ile kullanılmıştır. Bu hesaplama yöntemine çok ve çeşitli itirazlar olmuştur. Bunların başında Chaplin (1971) ve Casteel (1978) gelmektedir, bu araştırmacılar yöntemin hatalarını ve eksikliklerini, çok iyi ve net bir şekilde ifade etmişlerdir (O'Connor, 2000: 58). Bu yöntemi savunan araştırmacılara göre, kemik ağırlığının ete olan oranı bir türün tüm bireyleri için aynıdır. Ancak, Casteel (1978)'in evcil domuzlar üzerinde yaptığı çalışmada, kemik ağırlığı yüzdesi, et ağırlığı arttıkça büyük oranda düştüğü sonucuna ulaşmıştır (Klein ve Cruz-Uribe, 1984:35). Ayrıca, bu yöntemde, kemik ağırlığı hesaplanırken, yaş ve cinsiyet gibi faktörler göz ardı edilmektedir. Mesela, yetişkin bir yaban sığırı, bir karacadan on kez daha ağırdır, fakat bu yaban sığırı genç bir birey ise durum değişmektedir. Bu yöntemde, üretim artığı olan kemikler diyetle alakalı olmadığı için kullanılmadığını unutmamak gerekir (Klein ve Cruz-Uribe, 1984:34). Aynı veya benzer türler kendi aralarında karşılaştırılmalıdırlar. Diğer bir problem ise, ağırlık ölçülürken sadece kemiğin değil kemik ve toprağın ağırlığının hesaplanmasıdır. Arkeolojik alandan çıkan kemikler ne kadar iyi yıkanırsa yıkansın yine de toprağın temizlenmediği kısımlar olmaktadır. Özellikle, süngerimsi dokuya sahip olan uzun kemiklerin epifizleri veya vertebra gövdesi gibi kısımların temizliği çok zordur buna ek olarak, kemikler üzerinde kalkerleşme durumları da olabilir. Bu durumlarda, kemik ağırlıkları doğru bilgi vermezler (O'Connor, 2000: 58). Genel olarak, her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından bu yöntem kullanılıyor olsa da, ortak kanı yöntemde ciddi sıkıntıların olduğu yönündedir.

SONUÇ

Zooarkeoloji bilimi özellikle antropoloji, arkeoloji ve biyoloji ile iç içedir. Ancak zooarkeolojik çalışmaların ulaştığı veya hedeflediği sonuçlar, toplumun genel diyeti, avcılık ve balıkçılık faaliyetleri, hayvan ekonomisi, evcilleştirme, ritüel uygulamalar ve inanç sistemleri gibi doğrudan 'insan' ve onun geçmiş dönem davranışları, yaşam biçimleri ve oluşturduğu kültür ile ilgilidir. Buradan yola çıkarak zooarkeolojik çalışmaları antropolojinin konusu olarak düşünmek doğru olacaktır. Zooarkeolojik çalışmalarda antropolojik bakış açısından uzak durulması düşünülemez. Şöyle ki, Tatıka mezarlık alanından bulunan hayvan kemiklerinin, ölülerin ruhları için topluca yenen bir ölü yemeği artığı olması ve bunlar yendikten sonra mezar başlarına veya mezarın üzerine bırakılması gibi ritüel faaliyetler doğrudan insan ve kültürleri ile ilgilidir. Burada, zooarkeolojik yöntemler kullanılarak, insanın ölümden sonraki yaşam inancı ve ritüel faaliyetlerine dair bilgiler elde edilmiştir (Silibolatlaz-Baykara, 2019). Fakat insan ve onun kültüründen uzak, ayrıca antropolojik yaklaşımdan yoksun bir değerlendirme yapılsaydı bu, oldukça yetersiz ve bütüncül bakış açısından uzak olacaktı. Bir başka örnekte ise, Orta Tunç Çağı Salat Tepe insanlarının doğal felaketlerden korunmak amacı ile adadıkları yeni doğan domuzlardır. Bunlar, evlerin

temellerinin yanına, kaplar içerisine konmuş ve tamamen yanmış yeni doğana ait domuz kemikleridir (Silibolatlaz-Baykara, 2014:97). Bu durumda, insan ve çevresiyle, özellikle de hayvanlarla olan ilişkisini anlamlandırmak için sadece bulunan türleri tanımlamak ve zooarkeolojik yöntemleri uygulamak elbette ki yetersiz kalacaktır. Ancak, zooarkeolojik veriler antropolojik ve arkeolojik verilerle harmanlandığı zaman, geçmiş dönem insanı ve onun yaşantısı doğru bir şekilde resmedilebilir.

Burada, ayrıca zooarkeolojik verilerin düzgün ve hatasız bir şekilde kayıt altına alınmasının önemini vurgulamak doğru olacaktır. Zooarkeoloji çalışan araştırmacıların amacı, kemiklerden sağlanan her türlü bilgi ve veriyi doğru kayıt altına almaktır. Bir diğer amaç ise, verilerin gözden kaçmamasıdır. Gözden kaçan ya da göz ardı edilen veriler ışığında elde edilen sonuçlar hem yanlış hem de yetersiz olacaktır. Bu sebeple zooarkeolojik çalışmalar çok dikkat ve zaman istemektedir. Alandan çıkan her bir kemiğin temizliği, onarımı, tür tanımı, ölçümü ve bahsedilen tüm yöntemlerin eksiksiz uygulanması için zamana ihtiyaç vardır. Doğru sonuca ulaşmak için uzun saatler laboratuvarlarda çalışılmak, bazen kırılmış bir kemiğin tür tayini için saatlerce uğraş verilmektedir. Ancak, doğru ve eksiksiz veri girişi için sadece zamana ihtiyaç yoktur, aynı zamanda çalışan araştırmacıların iyi eğitim almış olmaları gerekmektedir. Bu alanda çalışmak uzmanlık ve sabır gerektirmektedir. Zooarkeoloji bilimi, farklı disiplinlerden gelen ve çalışmak isteyen araştırmacılara açıktır, antropologlar, arkeologlar, paleontologlar, biyologlar, veterinerler, coğrafyacılar ve jeologlar zooarkeolog olabilirler. Her farklı alan, hayvan kemiği çalışmalarına faklı bakış açısı, metot ve araştırma hedeflerini beraberinde getirmekte ve bu bakış açılarıyla daha da zenginleşen bir bilim olmaktadır. Kullanılan yöntem ve teknikler doğru uygulandığı ve yorumlandığı sürece, zooarkeolojik çalışmalar sayesinde geçmişte yaşamış insanlara ve onların davranışlarına ilişkin önemli ip uçlarına ulaşılacaktır.

Dünyada ve ülkemizde zooarkeoloji çalışan bilim adamları çoğunlukla antropoloji veya arkeoloji bölümleri altında çalışmaktadırlar. Ülkemizde zooarkeoloji alanında iyi yetişmiş bilim adamlarının sayısı halen yeterli olmamasına rağmen, son yıllarda bu sayı ve yapılan çalışmalarda artış vardır. Araştırmacıların sayısındaki azlığın birkaç sebebi vardır. İlk olarak, zooarkeolojik çalışmaların temelini hayvan kemik malzemesinin tür bazında doğru bir şekilde tanımlanması oluşturur. Bu çalışmalarda farklı türdeki hayvanların kemiklerinin incelenmesi, ayırt edici kriterlerin oluşturulması ve uygulamalı laboratuvar çalışmasıyla kişinin deneyim kazanması oldukça önemlidir. Ancak maalesef ülkemizde bu laboratuvarlar yeterli değildir. Antropoloji ve veterinerlik bölümlerinde hayvan osteolojisi dersleri verilmektedir, fakat farklı alanlardan olan araştırmacılar için osteolojiyi en başından öğrenmek zor ve caydırıcı olabilmektedir. İkinci olarak, zooarkeolojik çalışmalar yabancı ülkelerin bilim adamları öncülüğünde ortaya çıkıp geliştiği için literatürde kullanılan dil farklıdır. Dildeki bu farklılık ve kullanılan dile hakim olamama araştırmacıların, zooarkeolojinin metotlarını ve teorilerini anlamalarını zorlaştırmaktadır. Son olarak, ülkemizde eski yıllarda yapılmış olan birçok arkeolojik kazılardan faunal kalıntıların toplanmayıp göz ardı edilmesi, zooarkeoloji çalışmalarına gereken önemin verilmemesi ve araştırmacıların bu alana yönlendirilmemesi ihtiyaç olan araştırmacı sayısının azlığının nedenleri arasında sayılabilir. Sevindiricidir ki, günümüzde yapılan arkeolojik kazılardan hayvan kemikleri toplanmakta, saklanmakta ve araştırmacılar tarafından çalışılması sağlanmaktadır. Günümüz arkeologlarının, hayvan kemikleri ve bitki kalıntıları gibi veriler sonucunda eşsiz bilgilere ulaşılabileceğinin bilincine sahip olmaları ülkemiz için oldukça sevindiricidir.

KAYNAKÇA

1. Atıcı, A.L. (1998). Zooarkeoloji Amacı, Yöntemleri ve Arkeolojideki Önemi. *Ankara* Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, (38),1-2, 230-247.
2. Bobrowsky, P.T. (1982) *The Quantitative and Qualititative Significance of Fossil and Subfossil Gastropod Remains in Archaeology*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Vancouver: Simon Fraser University Deparment of Archaeology.
3. Boessneck, J., Müller, H.-H. &Teichert, M. (1964). Osteologische Unterscheidungsmerkmahle zwischen Shaf (*Ovis aries* Linne) und Ziege (*Capra hircus* Linne). *Kuhn Archiv* 78,1-129.
4. Boessneck J. (1969). Osteological Differencies Between Sheep (*Ovis aries* Linne) and goat (*Capra hircus* Linne). In D. Brothwell &E. Higgs (Eds.). *Science in Archaeology*. (pp.331-358). London : Thames and Hudson.
5. *Chaplin, R. E. (1971).* The study of Animal Bones form Archaeological Sites London. London: Seminar Press.
6. Casteel, R. W. (1978). ' Faunal Assemblages and the "Wiegemethode" or Weight Method'. *Journal of Field Arcaheology*,5, 71-77.
7. Çakırlar, C. (2018)."Zooarkeoloji", S. Ünlüsoy, C. Çakırlar Ç. Çilingiroğlu (Ed.). *Arkeolojide Temel Yöntemler* (ss.181-219) içinde. İstanbul*:* Ege Yayınları.
8. *Davis, S.J.M.* (1987). The Archaeology of Animals. *London: B.T. Batsford Ltd* .
9. Fisher, J. W: (1995). 'Bone Surface Modification in Zooarchaeology'. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 2(1),7-68.
10. Grant, A. (1982). 'The Use Of Tooth Wear As A Guide To The Age Of Domestic Ungulates'.
11. In. B. Wilson, C. Grigson & S. Payne (Eds.), *Ageing and Sexing Animal Bones From Archaeological Sites.* (pp. 91-108*).* Oxford: British Archaeological Reports British Series.
12. Howell-Meurs*, S.* (2001). 'Early Bronze and Iron Age Animal Exploitation in Northeastern Anatolia: The Faunal Remains from Sos Höyük and Büyüktepe Höyük. *BAR International Series 945*.
13. *Hillson, S. M. (1986).* Teeth. *Cambridge : Cambrgide University Press.*
14. Hillson, S. (2005). Teeth, New York: *New York Press*.
15. Klein, R. G., Cruz-Uribe, K. (1984) *The Analysis of Animal Bones from Archaeological Sites.* Chicago and London:The University of Chicago Press.
16. Kubasiewicz, M. (1956). 'O Metodyce Badan Wykopliskowych Szczatow Kostynch Zwierzecych', *Materialy Zachodnio- Pomorskie*, 2, 235-244.
17. Lyman, R.L. (1982). ' Archaeofaunas and Subsistence Studies'. In M. B. Schiffer (Eds.) *Advances in Archaeological Method and Theory 5.(* pp. 331-393). New York, Academic Press.
18. *Matsui, A*. (2007). Fundamentals of Zooarchaeology Japan and East Asia. Japan: *Kansai* Process.
19. O'Connor, T. (2000). *The Archaeology of Animal Bones.* Gloucestershire: Sutton Publishing.
20. O'Connor, T. P. (2003). *The Analysis of Urban Animal Bone Assemblages: A Handbook for Archaeologists*. London: Council of British Archaeology.
21. Payne, S., Bull, G. (1988). 'Components of Variation in Measurements of Pig Bones and
22. Teeth, and the Use of Measırements to distinguish Wild from Domestic Pig Remains' *ArcheoZoologia* (2), 27-65.

23. Payne, S. (1985). "Morphological Distinction Between Mandibular Cheek Teeth of Young Sheep, Ovis and Goats, Capra". *Journal of Archaeological Science*, 12, 139-147. DOI: 10.1016/0305-4403(85)90058-5.
24. Payne, S. (1973). ' Kill-off Patterns in Sheep and Goats: The Mandibles from Aşvan Kale'. *Anatolian Studies,* 23, 281-303.
25. Popkin, P.R.W. (2009). *The Society and Economy of Iron Age Transjordan:A Contextual Zooarchaeological Analysis.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). London: Institute of Archaeology University College of London.
26. Pöllah, N., Peters, J. (2005). "On the Possible use of the LSI Scaling Technique for Stature Analysis in Cattle".*Revue de Paleobiologie*, 10, 225-235.
27. *Rackham, J.*(1994). Animal Bones. *London: British Museum Press.*
28. Reitz, E. J., Wing, E. S. (1999). *Zooarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
29. Schmid, E. (1972), *Atlas of Animal Bones for Prehistorians, Archaeologist and Quaternary Geologists*, Elsevier Publishing Co. Amsterdam, London, New York.
30. Silibolatlaz, D. (2017). 'Zooarchaeological Evaluation of Ancient Datça (Burgaz, South-West Turkey)'. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*. 1(17), 131-139. DOI: 10.5281/zenodo.258089.
31. Silibolatlaz-Baykara, D., Girginer, K. S. (2018). "Tatarlı Höyük Faunal Çalışmaları". *Anadolu Dergisi*, 44: 53-73. DOI: 10.1501/Andl_000000045.
32. Silibolatlaz-Baykara, D. (2019). "Tatıka Erken Tunç Çapı (I-II) Ritüel Uygulamalarının
33. Zooarkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*18(1), 549-564.
34. Silibolatlaz-Baykara, D. (2014). *Zooarchaeological Analysis on Faunal Remains From Salat,Tepe, South-Eastern Turkey.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
35. Silibolatlaz-Baykara, D. (2019). 'Erken Tunç (I-II) Çağı Tatıka Yerleşiminin Hayvansal Geçim Ekonomisi'. *Ankara Üniversitesi Antropoloji Dergisi,* 37, Baskıda.
36. Silver, I.A. (1969). "The Ageing of the Domestic Animals". In: D., Brothwell, E.S. Higgs (Eds.), *Science in Archaeology* (pp.283-302). London: Thames and Hudson.
37. Von Den Driesch, A. *(1976). A guide to the Meausurement Of Animal Bones from Archaeological Sites:* Peabody Museum Bulletin I,Harvard University, Massachusetts*,* 1976.
38. Zeder, M. A ve Pilaar, S.E. (2010). "Assessing the Reliability of Criteria Used to Identify Postcranial Bones in Sheep, *Ovis* and Goats, *Capra"*, *Journal of Archaeological Science 37*, 225-242. DOI:10.1016/j.jas.2009.10.002.
39. White,T. E. (1953). 'A Method of Calculating the Dietary Percentage of Various Food Animals Utilized by Aborginal Peoples'. *American Antiquity*, 18, 396-398.

Ruh Sağlığı Bağlamında Göç, Kadın ve Çocuk

Zeynep SET[1]

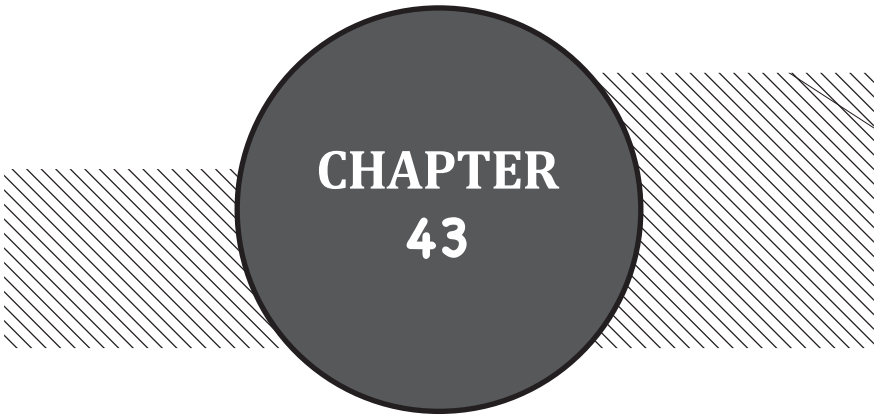

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü/Uygulamalı Psikoloji A.B.D

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca dünyanın birçok yerinde insanların başka çevrelere gerek göç ettiği gerekse sığındığı bilinmektedir. Göç kavramı kişinin ekonomik, sosyal veya özel nedenler ile farklı bir yerde gitmesi ve gittiği yerde ev kurması olarak tanımlanmıştır (Lu, Lim ve Mezzich, 1995). Birçok araştırmacı tarafından farklı biçimlerde tanımlansa da Türk Dil Kurumu tanımına göre göç kavramı, ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireyler veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret olarak tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr, 2015). Göç, toplumsal, siyasal, ekonomik, politik faktörleri içinde barındıran uzun süreli veya kısa süreli olabilen yer değişikliğidir. Yer değiştirme hareketi hem göç veren ülkeyi hem göç alan ülkeyi birçok yönden etkiler. Dolayısı ile göç sadece bireysel bir hareket değil, evrensel bir harekettir. Ayrıca Çağlayan (2006), çalışmasında küreleşmenin politik, sosyal ve ekonomik yapıyı etkileyerek değişimlere neden olduğunu dolayısı ile göçün ve göçmenin daha fazla etkilenmesine, yeni göç türlerinin oluşmasına yol açtığını söylemiştir. Göçün birçok kategoriye ayrılması göçe ve göçmene dair temel bir teori oluşturulmasına engel olmaktadır.

Göç ve sığınma alan bir ülke olan Türkiye, aynı zamanda iç ve dış göç veren bir ülke olduğu için göç olgusu ile iç içedir (Ekşi, 2002). Türkiye 1960'lı yıllarda göç veren bir ülke iken yıllar içinde göç alan ülke olmuştur. (İçduygu, 2006). Komşu ülkelerinde yaşanan siyasi ve güvenlik sorunları varlığı ayrıca coğrafi konumu itibari ile geçiş noktasında oluşu göçmen alması konusunda etkilidir (İçduygu ve Damla, 2012).

Kategorize ettiğimizde ise göçler temelde iç göç ve dış göç olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. İç göç kişinin bulunduğu ülke sınırları içinde yer değişimidir. Farklı bir bölgeye veya şehre, geçici veya kalıcı olarak göç etmesidir dolayısı ile ülke nüfusunda bir değişiklik olmamaktadır. İç göçler dört ana başlıktan oluşmaktadır. Mevsimlik göçler, kişinin geçici olarak mesleki hayatı için veya seyahat etme amacıyla yapılan yer değişimleri iken; sürekli göçler kalıcı bir yer değişikliğini ifade etmektedir. Tayin veya çalışmak için yapılan göçler emek göçler; terör, çatışma, doğal afet gibi sebeplerle kişinin kendi iradesi veya devlet tarafından yapılan yer değişimleri ise zorunlu- gönüllü göçler olarak adlandırılmaktadır (Sayıl ve diğerleri, 2000).

Dış göçler ise bir ülkeden farklı bir ülkeye yapılan yer değişikliğidir. Beyin göçü, işçi göçü ve mübadele göçü olarak gruplanan dış göçler, kimi zaman daha iyi şartlarda yaşamak için kişinin isteğiyle gerçekleştiği gönüllü göçler olabilir. Kimi zaman da doğal afet, savaş gibi zor şartlardan uzaklaşmak amacıyla, kendi iradesi dışında zorlama ile zorunlu göç olarak yapılmaktadır. Beyin göçü, yetenekli iş gücünün yetenekleri icra edebilmek adına gelişmiş bir ülkeye göç etmesidir. İşçi göçü ise çalışmak için kişilerin farklı ülkelere göç etmesidir. Son olarak mübadele göçü ise anlaşma kararları doğrultusunda ülkelerin karşılıklı yer değişimidir (Koçak ve Terzi, 2012).

Çoğu zaman mülteci ve sığınmacı kelimeleri, göçmen kelimesi yerine kullanılmaktadır. Ancak bu kelimeler anlam olarak küçük farklılıklar içermekte ve uluslar arası literatürde farklı terimler olarak kullanılmaktadır. Göçmenler kendi içinde turizm, sağlık, eğitim amacı ile yasal veya yasal olmayan yollarla gelen yabancılar ya da mülteciler gibi kendi içinde sınıflandırılabilir. Mülteci ifadesi de göçmen sınıflandırmalarından biri olup, ülkesinde baskı, güvende olmama, kendisine tarafsız davranılmaması gibi çeşitli sebeplerden dolayı ülkesini terk eden, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunarak sorgulamaları tamamlandıktan sonra talebi kabul edilen kişilerdir (BM, 1951 ve 1967). Bir diğer kavram olan sığınmacı ifadesi göçmen ile benzermiş gibi görünse de birbirinden farklı kavramlardır. Sığınma kavramı, kişinin ülkeden atılması, başka ülkeye sürülmesi veya ülkesinden kaçmasını ifade ettiğinden yer değişme nedeni ve yer değiştirme şekli açısından göç kavramı ile farklılaşmaktadır. Sığınmacı ifadesi ile mülteci ifadesi arasındaki temel fark ise

sığınmacının hukuki açıdan soruşturmasının yapılmamış olmasıdır (multecihaklari.org.tr, 2015). Üç kavramın farklılaşması sebebiyle ortaya çıkardıkları psikolojik belirtilerin de farklılaşacağı düşünülerek göç ve sığınmacıların psikolojik belirtilerinin karşılaştırmalı olarak ele alındığı araştırmalar yapılmıştır. Sığınmacılarda göç edenlere oranla daha fazla travma sonrası stres bozukluğu, anksiyete ve depresyonun görüldüğü bulguları elde edilmiş. Çalışmalarda sığınmacı kişinin yakınını kaybetmesi, işkence ve zulüm görmesinin psikolojik bozukluk açısından risk faktörü olduğu görülmüştür (Ekşi, 2002).

Göçün, göç alan ülke için toplumsal ve kültürel sorunlar, siyasi yapıda aksaklıklar, ekonomik yetersizlikler gibi problemleri getirdiği bilinmektedir. Diğer yandan göç veren ülkede ise nüfusun azalması ile tek tip sosyokültürel yapı oluşur, iş kollarında boşluklar yaşanır (Ökmen, 2010). Tarihsel olarak incelendiğinde göçlerin geçmişte fetihler ve ekonomik zorluklardan dolayı yapıldığı, günümüzde ise sahip olunan standart ve şartları yükseltmek adına yapıldığı görülmüştür (Börtücene 1966; Akt: Sağlam 1985). Göç olgusu toplumu, ekonomiyi, siyasi yapıyı, kültürü ve bireyi etkileyen bir yapıda oluşu nedeni ile birçok kuramcı tarafından ele alınmıştır. Ravenstein'ın Göç Kanunları, Modernleşme ve Gelişme Kuramı, Petersen'in Beş Göç Tipi, Kesişen Fırsatlar Kuramı, Merkez Çevre Kuramı ve Göç Sistemleri Kuramı göç olgusunun incelendiği kuramlardandır.

Ravenstein, Göç Kanunları ile göçün temel mekanizmalarını ele alarak makalelerinde göçün nedenlerini, göçü arttıran veya yaratan faktörleri inceleyerek göç kanunlarını ortaya koymuştur. (Jackson, 1986, 14). Modernleşme ve Gelişme kuramı ise itme ve çekme faktörleri ile temellendirilmiştir (Castles ve Kossack 1973; Akt: Doğan 1988). Kuram doğrultusunda sanayileşmiş ve gelir düzeyi yüksek ülkelerin iş göçünü çektiği görülmüştür. Ayrıca iş göçü yapanların hem kendilerini geliştirecekleri hem de sonrasında kendi ülkelerine döndüklerinde ülkelerinin gelişimine katkı sağlayacakları düşünülmektedir. İşçi göçü veren ülkelerin ise gelmemiş olması ve imkanlarının kısıtlı olması itici faktörleri barındırmaktadır. Göç veren ülke açısında ise giden göçmenlerin gittikleri gelişmiş ülkelerin değerlerini ve alışkanlıklarını geri döndüklerinde ülkeye taşıyacakları böylece toplumun sosyokültürel gelişimine katkı sağlayacakları düşünülmektedir (Şahin, 2001).

William Petersen, göç olgusu üzerinde itme çekme faktörleri ile çalışan bir diğer kuramcıdır. "Her insan aynı olsaydı niye bazıları göç ederken bazıları göç etmiyor" diyerek başladığı çalışmasında itme çekme sebeplerine yönelmiş ve beş göç tipi ortaya koymuştur. Tanımlamalarına göre ise; ilkel göçler doğal çevrede oluşan kuraklık, kötü hava şartları gibi sebeplerle oluşan göçlerdir. Zoraki göçler, kişilerin göç konusunda iradelerini, karar verme mekanizmalarını kullanamama durumunda oluşan göçler iken; sosyal baskıya rağmen göç kişinin kendi karar mekanizmaları doğrultusunda gerçekleşiyorsa yönlendirilen göçtür. Kişiler hiçbir sosyal baskı olmadan tamamen kendi iradeleri ile göç ediyorlarsa serbest göçtür. Son olarak öncü ve bireysel göçmenlerin göçü kitlesel hale getirmesi ile kolektif bir olgu haline gelen kitlesel göçler oluşmaktadır (Petersen, 1958,).

Diğer bir kuram ise yalnızca göç alan gelişmiş ülkenin fayda sağladığı, iş göçü yapan kişilerin geri döndüklerinde sağlıksız ve tükenmiş oldukları için kendi ülkelerine katkı sağlayamadığı fikrini temel alan Merkez ve Çevre İlişkileri kuramıdır. Kurama göre, göç eden kişiler tehlikeli ve düşük ücretli işlerde çalıştırılmakta, kişiler buradaki sosyokültürel yapıyı özümseyemezler ve ülkenin değerlerden etkilenemezler. Dolayısı ile ülkelerine döndüklerinde katkı sağlayamamaktadırlar (Tatlıdil 1984; Erdoğan, 1988).

1940 yılında ise Stouffer Kesişen Fırsatla Kuramından bahsetmiştir. Kurama göre yer değişiminde göç edilecek mesafe, göç edilecek yerin imkânları ve imkanların miktarı etkendir. İmkânların ve imkân miktarının önemli olduğunu ancak mesafenin analiz edilmesi gerektiğini savunan Stouffer, mesafenin olmasının göçü olumlu kıldığını savunmuştur (Jansen, 1970, 11).

Göç Sistemleri Kuramı, ülke ilişkileri çerçevesinde ekonomik ve politik temellidir. Kurama göre ülkeler arasında göçme değişimi ile göç sistemi oluşturulduğu düşünülmektedir. İlişkiler Ağı Kuramı ise diğer kuramlardan farklı olarak göçü göçmenler üzerinden anlamaya çalışır ve göç eden bireyi ön plana çıkararak bireysel analize önem verir (Çağlayan, 2006;).

Göç, neden ve sonuçları ile sosyokültürel bir değişim aracıdır ve merkezinde yer alan ise insandır. İnsanlar ise toplumları oluşturmaktadır. Kişiler zaman zaman kriz durumları yaşayabilmektedirler. Özellikle yaşamlarına dair değişiklik içeren krizler, kişilerin durumun üstesinden gelebilme kapasiteleri ile ilişkilidir. Bireyin ve toplumun birçok yapısını etkileyen göç ile yaşanan yer değişimi kriz dönemlerindendir. Göçler kıtlık, savaş, çatışma, dinsel ve siyasi birçok etkenden dolayı oluşabilmektedir. Göçün nedeni, süresi, geride bırakılan kişiler ve göç edilen yere uyum süreci gibi faktörlerin niteliği, göçmenlerin ruh sağlığına farklı derecelerde etki etmektedir. Göç eden kişinin farklı bir kültürde uyum güçlükleri, zorlukları ve bunlara yönelik tepkileri kültür şoku olarak ifade edilmektedir (Güvenç, 1996). Kültür şoku kuramına göre göçte yaşam alanından uzaklaşmak değil kişinin sevdiklerinden ve ait olduğu kültürden ayrılması etkilidir. Yeni yerleşim yerindeki kültür, sahip olduğu kültürden ne kadar farklıysa uyum sorunu o oranda artacak ve kültür şoku yaşayacağından ruhsal sorunlar oluşacaktır (Garcia 1985; Akt: Esentürk-Ercan 1998:24).

Kişilerin farklı bir ülkeye yerleşmesi ile sahip olduğu kültürden farklı bir kültür ile etkileşime geçmesi ve yeni kültürden etkilenmesini ifade eden Akültürasyon kavramı ise, sığınmacı ve göçmenler ile ilgili sıkça bahsedilen bir kavramdır (Hovey ve King, 1996). Ponizovski ve arkadaşları (1999) ait olunan kültürden farklı bir kültüre uyum sağlamanın karmaşık bir süreç olduğunu; daha önce sahip olunan konum ve statüden alt seviyede yer almanın kişide birtakım sorunlara neden olduğunu söylemişlerdir. Akültürasyon beraberinde birinci ve ikinci kuşağa yönelik değerlendirmeleri getirmiştir. Doğal süreçte kuşaklar arasında farklılaşmanın yaşandığı ancak göç eden ve sığınan kişilerde bu sürecin daha karışık bir hal aldığı vurgulanmıştır. Göç ile akültürayona daha yatkın ve yeni kültürden daha kolay etkilenen ikinci kuşak ile eski kültüre daha fazla bağlı, yeni kültüre adaptesi daha zor olan birinci kuşak arasında kuşak farkı daha yoğun yaşanmaktadır. Ayrıca doğal şartlarda ikinci kuşak olarak adlandırdığımızın çocuklar, birinci kuşak olan ebeveynlerini daha yeterli ve güçlü bulurlar. Fakat göç olgu ile birinci kuşağın akültürasyon yeteneğinin daha az oluşu, ikinci kuşağın ise yeni yerleşim yerindeki hayata adepte olamamaları nedeni ile çocuklarına bağımlı hale gelmeleri karışıklığa neden olmaktadır (Ekşi,2002).

Göç ile sosyokültürel açıdan bütünleşme kavramı önem kazanmaktadır. Hem göçmenin yeni sosyokültürel yapıya uyum sağlaması ile hem de göç edilen toplumun uyum sağlamada kolaylıklar sunması ve doğru yapıyı hazırlaması ile bütünleşme gerçekleşecektir. Bütünleşmenin sağlanamaması durumunda toplumsal kopukluk yaşanacak ve bireysel olarak ele aldığında ise insanlar göç olgusundan olumsuz etkilenecektir (Yavuz, 2013).

Güçlü (1995), Amerika'da yapılan çalışma doğrultusunda dış göçün uyum üzerindeki etkisine dair görüşlerini bildirmiştir. (Güçlü 1995; Akt.Esentürk-Ercan 1998):

U-Eğrisi yaklaşımı, göç eden kişilerin ilk aşama olan 0-6 ay için uyumlarını olumlu değerlendirirken, ikinci aşama olan kriz aşaması 6-18 aylarda olumsuz düşünce ve duygular ile değerlendirmişlerdir. Son aşama 18. Ay ve sonrasını kapsamaktadır; göçmenler bu süreçte uyum sürecine dair olumlu dönütler vermişlerdir. W- Eğrisi yaklaşımı ise, ilk 6 ay sonrasında kişilerin geri dönüp dönmeme konusunda kararsızlıklar yaşaması fakat bu süreçten sonra uyum seviyesinin yükselmesini ifade eder. V- Eğrisi yaklaşımı ise göçmenlerin ilk aylarda göçü olumsuz değerlendirirken bir yılın sonunda tamamen uyum sağlandığını belirtmektedir.

Tutkun (2006) ise göçün beraberinde getirdiği kültürel uyum sürecini beş aşamada geliştiğini söylemiştir. İlk aşama olan balayı aşaması, yeni toplum, kültür ve çevre ile kişi-

nin heyecan ve eğlence duygularını hissettiği bir dönemdir. İkinci aşama olan düşmanlık – saldırganlık aşamasında yeni kültüre uyum sağlamanın zor ve stresli olduğunun farkına varılır, beklentiler bulanamamıştır ve kişi kendini rahatsız hisseder. Sonrasında iyileşme - adepte olma aşaması ile kişi rahatlar ve kendine olan güveni artar. Dördüncü aşama olan iki kültürlülük aşaması ise, yeni kültürü ile kendi kültürü arasındaki geçişin sağlanmış olmasını kapsamaktadır. Son olarak yeniden katılma ise yeni kültürü özümseme ve yeni kültürde var olmayı ifade etmektedir.

Göç uyum süreçleri ile toplumsal yönden kişiye etki ederken aynı zamanda psikolojik yönden de etki etmektedir. Göhler (1990), göç eden kişilerin yabancılık, yalnızlık, boşluk, özlem, kişilik sorunu, köksüzlük, aşağılık, kuşkuculuk, kırgınlık, suçluluk ve önyargı duygularını hissettikleri söz etmiştir ve duyguların içeriğini açıklamıştır.

Yabancılık duygusunun, kişinin yeni çevresine birçok yönden yabancı olması nedeni ile durumun içsel süreçlerine yansıması ve hiçbir şeye ait olamama duygusuna neden olduğu; yalnızlık duygusunun ise kişinin sevdiklerini bırakması nedeni ile kendisini suçlu hissetmesinden kaynaklanarak hissedildiğinden söz etmiştir. Kişiler geçmişte bıraktıklarına yönelik boşluk duygusu ve bırakılanlara yönelik özlem duygusu hissedeler. Yeni kültürdeki kişiliği ile kendi ülkesindeki kişiliğinin çatışması nedeni ile kişide kişilik sorununa neden olduğunu söyleyen Göhler, kişilerin bir yere ait hissetmemek ile kök salmanın verdiği güvenden uzak hissettiklerini bildirmiştir. Kimi zamansa kendi kültüründeki değerlerin yeni kültür ile uyuşmaması değerler konusunda çatışma yaratmakta; kök salabilmek adına eski kültürüne ait değerleri aşağılamak durumda kalmaktadırlar. Yeni kültüre dahil olma ve geride bıraktıklarına karşı suçluluk duygusu hissederler. Göç ile birlikte kişinin yeni bir dil zorunda olması ana dilinin işlevini kaybetmesi hissi yaratmaktadır. Dil yetersizliği, yaşayış biçimi gibi yapıların yeni çevresinde eski anlamını taşımaması ise kişide yetersizlik, aşağılık duygularına neden olmaktadır.

Göçmenlerin yaşadıkları olumsuz duygular ve maruz kaldıkları süreçler kişileri ruhsal bozukluklara açık hale getirmektedir. Literatürde ruhsal bozuklukların incelenmesi ve istatistiksel verilere ulaşmak amacıyla sığınmacılar ve mültecilerle yapılmış birçok çalışma vardır. Sığınmacıların ve mültecilerin ruh sağlığını olumsuz etkileyen faktörler göç öncesi, göç sırası ve göç sonrası olmak üzere gruplandırılabilir. Göç öncesinde tek edilen ülkede yıkım, travmalar, maddi yetersizlikler, fiziksel ve ruhsal istismar gibi birçok yönden olumsuzluklara maruz kalmaları mültecileri ruhsal bozukluklar yönünden yüksek riskli gruplara haline getirmektedir (Craig, Jajua ve Warfa, 2009). Göç sonrasında da deneyimledikleri kültür şoku, duygusal sıkıntılar, belirsizliğin yarattığı kaygı, dil sorunu, uyum güçlükleri göçmenlerin ruh sağlıklarını olumsuz etkilemektedir (Pumariega, Rothe ve Pumarıega, 2005; Kimayer ve diğerleri, 2011).

Buz (2008), son 20 yılda Türkiye'ye gelen sığınmacılar ile yaptığı çalışmada, sığınmacıların %99'unun uyum sağlama ve sosyal ilişki kurma konusunda sıkıntı yaşadığını bulgularına ulaşmıştır. Yine Hatay mülteci kampında yapılan bir diğer araştırma bulguları mültecilerin olumsuz duygular hissetmeleri, psikolojik sorunlar yaşadıkları ve kendilerini kısıtlanmış hissettikleri yönündedir. Yaman ve ark. (2002) ve Kömürcü ve ark. (2011) ise çalışmalarında zor şartlarda yaşıyor olmanın, kültürel engellerin psikolojik ve fiziksel rahatsızlık için risk faktörü olduğunu söylemişlerdir. Mülteci ve sığınmacılarda depresyon, dikkat eksiliği, özkıyım ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikolojik rahatsızlıklara sıklıkla rastlanmaktadır (Buz, 2008; Gündüz, 2012; Warfa ve ark 2012; Lee ve ark, 2012).

Göçün getirisi olan değişim ve zorlamalar sebebi ve içeriği ne olursa olsun en çok kadınlar ve çocukları etkilemektedir. Gögen (2011) dünyada sığınmacıların %50'sinin kadınlardan ve %44'nün ise 18 yaş altında çocuklardan oluştuğunu bildirmiştir. Kadınların ve çocukların sayıca fazla olmaları da destek konusunda öncelik verilmesi gerekliliklerindendir (Kara ve Nazik, 2018).

Sığınma ve mülteci olgularının cinsiyetler bazında incelendiği çalışmalar, kadınlarda erkeklere oranla daha fazla psikolojik sıkıntı, bedensel belirti ve travma sonrası stres bozukluğunun görüldüğü göstermiştir (Yaman ve ark, 2002). Özellikle bedensel belirtilerin cinsiyete göre farklılaştığı ve yapılan çalışmalarda kadınlar ve çocuklar üzerinde yoğunlaşılması gerektiği görülmüştür. Kadınların süreçten daha fazla etkilendiği fakat aynı zamanda evi bir arada tutmak ve annelik rolü ile uyum sürecini kolaylaştırıcı etkisi vardır (Renner ve Salem 2009). Sır ve ark. (1998) çalışmalarında kadın göçmenlerin erkek göçmenlere göre daha fazla duygusal zorlanma yaşadığı ve ruh sağlıklarının daha fazla olumsuz yönde etkilendiği bulgularına ulaşmışlardır. Savaş nedeni ile göç eden kadınların diğer kadınlara oranla sağlık sorunlarının daha fazladır. Özellikle üreme sağlığı konusunda problemlerin daha çok olduğu bilinmektedir (Adanu ve ark., 2009; Şirin ve ark., 2012).

Kadın göçmenler ekonomik olarak da ayrımcılığa uğramakta ve dezavantajlı konuma gelmektedir. Erkeklere oranla daha düşük ücret alınan, düzensiz sektörler, düşük statülü, istismar, şiddet ve sömürülmeye karşı riskli işlerde çalıştırılmaktadırlar (United Nations Population Fund, 2014). Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu (UNIFEM) savaş ve çatışma ortamında "kadın" oldukları için karar verici konumda olmamaları, ekonomik olarak zayıf olmaları, sağlık ve eğitimden yoksun olmaları, toplum statüleri gibi faktörlerin cinsel şiddeti etkilediğini bildirmiştir (UNIFEM, 2006). Savaşlarda kadının ailedeki konumu ve kültürel değeri yüzünden kimi zaman topluma ve kültüre zarar vermek için kadına cinsel istismar uygulamaktadırlar (UNİCEF, 1996). Savaş ve çatışma ortamında sıkça rastlanan kadına ve çocuğa yönelik cinsel istismar kimi zamanda cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılması amacı ile biyolojik açıdan kimi zaman da askerleri ödüllendirmek ve motive etmek amacı ile uygulanmaktadır. Savaş süresince kadınlar, ailelerinin ve çocuklarının temel ihtiyaçlarını giderebilmek için de cinsel istismara maruz kalmakta; menstruasyon dönemlerinde hijyenik ped gibi ihtiyaçlarının karşılanmamakta; var olan kaynaklardan öncelikli olarak erkeklerin yararlanması gerekliliği nedeni ile kadınlar ve çocuklar beslenme konusunda yetersizlik yaşamaktadırlar. Kadınların ve çocukların cinsel istismar, şiddet ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar konusunda yüksek risk grubu olmaları hastalıklardan ve istismardan korunma konusunda desteğe ihtiyaçları olduğunu göstermektedir (Şirin ve ark., 2012).

Göç ile yaşanan olumsuzluklardan en çok etkilenen diğer grup ise çocuklardır. Büyüme ve gelişme süreçlerinin devam etmesi, korunmaya ihtiyaç duyacak durumda olmaları nedeni ile de zayıf ve savunmasız olan çocuklar ve ergenler; yaşadıkları sorunların kalıcı hale gelebilmesi riski ve daha özel bir konumda olmalarından dolayı, çözüm önerileri ve ruhsal bozuklukları açısından daha hassas davranılması gereken bir kitledir (Özyurt Kılınç, 2014). Çocukluk yaşamın temel bir aşaması olmakla beraber ilişkilerimize yön veren, mesleki kararların alındığı hem sosyal çevre hem kişinin kendi hakkında kararlar aldığı ve etkisinin hayat boyu sürdüğü bir dönemdir (Bilgin, 2014). Çocukların, bir yandan korunmaya ve bakılmaya ihtiyaç bir varlık olduğu düşünülse de diğer yandan toplumların gelişmesine katkı sağlayabilecek olmaları dolayısı ile görüşlerine, yeteneklerine önem verilmesi gereken bir toplumsal gruptur (Ennew, 2003; Topçu, 2009). Göç ile Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan ayrımcılık ve her şartta çocuğun yararının gözetilmesi konusunda mülteci çocukların hakları ve en temele ise İnsan Hakları sözleşmesinde yer alan sağlıklı yaşama hakkı dikkat çekmektedir (Gözübüyük ve ark, 2015). Çocukların ekonomik, cinsel, fiziksel istismarı, savaş ve silahlı çatışmalarda mağdur edilmesi, kullanılması ve kaçırılması gibi birçok faktör ile gerekli haklara sahip olamamaları günümüzde küresel bir nitelik kazanmıştır (Bilgin, 2008).

Savaş veya çatışma ortamında çocukların silahlandırılması nedeniyle çocuklar bu olumsuz şartlardan uzaklaşmak için daha güvenli yerlere gitmek, yaşadıkları yeri terk etmek zorunda bırakılmaktadırlar. Göç kararı ailesi tarafından alınan ve yalnızca uygulayıcı konumda olan çocuklar, dezavantajlı hale gelmektedir (Çevik, 2016; Graça (2001)

çalışmasına göre 1990'lı yıllarda 20 milyon çocuk evini terk etmek zorunda bırakılmış; 2 milyondan fazla çocuk ise çatışmalar ve hak ihlalleri nedeni ile ölmüştür. Göç nedeniyle sağlık açısından bakımları aksayan çocuklar, beslenme yetersizlikleri, cinsel ve fiziksel istismar, travmatik yaşantılar, dil ve eğitim problemleri, ekonomik sıkıntılar gibi güçlükler ile oluşacak sorunlar ileriki yaşamlarına etki edebilmektedir.

Göç eden çocukların suça yöneldiği, şiddet uyguladığı, bağımlılığa yöneldikleri, intihar risklerinin arttığı, psikolojik ve davranışsal sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Aydın, Akay, Şahin, 2017). Göçün çocuklarda özgüven sorunlarına ve diğerlerine karşı düşmanca duygulara neden olduğu bilinmektedir. Ayrıca yalnızca dış göçler değil özellikle kırsal bölgelerden kentsel bölgelere olan iç göçler çocuklarda suça yönelme ve saldırgan davranışlara neden olmaktadır (Erkan ve Erdoğdu, 2006).

Göç öncesinde çocukların terk edilen ülkedeki yetersiz beslenme, hijyen ve alt yapı sebeplerinden dolayı bulaşıcı hastalıklara yakalanma olasılıkları artmakta; gerekli aşılamaların uygulanmaması sonucu olarak ise salgın hastalıklar oluşmaktadır. Göç ile oluşan ekonomik yetersizlikler ise çocuk işçilerin artması çocukların istismara uğramasına sebep olmaktadır. Ekonomik yetersizlikle ve tedavi imkânlarına ulaşamamaları ile de sağlıkları risk altındadır (Çalım ve ark, 2012; Gümüş ve Bilgili, 2015). Göç sonrası ise yine çocukların yetersiz ve dengesiz beslenmesi nedeni ile vücut yapıları ve fonksiyonları olumsuz yönde etkilenmektedir. Beslenme sorunları beraberinde bedensel ve zihinsel gelişim sorunları ve kronik hastalıkları getirmektedir (Şener ve Ocakçı, 2014). En temel haklardan olan eğitim görme hakkından yararlanamayan göçmen çocuklar; yararlansalar dahi uyum problemleri yaşamaktadırlar (Uluocak, 2009). Literatür çalışmaları eğitim hakkından yararlanamayan çocukların daha fazla istismara maruz kaldığı ve durumun psikolojik bozukluklara yol açtığını göstermiştir (Polat, 2007). Yine göç eden çocukların dil farklılığı nedeni ile eğitim konusunda dezavantaj yaşadıkları bilinmektedir (ORSAM, 2015).

Bugünün çocuğu ve gençleri yarının yetişkinleri olacağından göç ile yaşanan travmalar ve psikolojik rahatsızlıklar nesiller boyu aktarılmaktadır. Göç ile olumsuzluklara maruz kalan çocuklarda güvensizlik ve dağınık davranışlar; ergenlerde ise agresif tavırlar, anksiyete ve depresif davranışlar görülmektedir (Wiese, 2010). Çocuk ve ergenler stresörlerden yetişkinlere oranla daha fazla etkilenmekte, ruh sağlığı riskleri artmaktadır. Yetişkinler ile benzer risk faktörlerine maruz kalmalarına rağmen çocuk ve ergenlerde travma şiddeti artmakta ve ayrılma süreçlerinden daha fazla etkilenmektedirler (Ehntholt ve Yule 2006; Kirmayer ve ark 2011). Ayrıca ergen sığınmacıların sosyal uyum sıkıntıları dışında kimlik edinme ile ilgili sorunlar da yaşamaktadırlar.

Göç, kentleşme, adaptasyon, kültürel değişim gibi birçok sosyal ve psikolojik olguyu da içermesi nedeniyle psikologlar, sosyologlar ve psikolojik danışmaların çalışma alanlardan olmuştur (Şahin 1999). Çocuk ve yetişkin sığınmacılarla ile yürütülmüş araştırmalar duygudurum bozuklukları, yeme bozuklukları, TSSB ve davranış bozukluklarının sıklıkla görüldüğü ayrıca psikopatolojik bozuklukların görülme oranın yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır (Hauf ve Vaglum, 1994; Howard ve Hodes, 2000; Servan-Schreiber ve ark., 1998 Westermeyer 2000). Araştırmacılar sığınmacılar ile yürüttükleri çalışmalarda özellikle TSSB görüldüğünü, sonrasında ise duygudurum bozuklukları ve anksiyete bozukluğu görüldüğünü bildirmişlerdir. Çalışmalar psikopatolojik bulguların yanı sıra sığınmacı kişilerde yoğun şekilde şüphe ve güvensizlik duygularının görüldüğünü göstermiştir. Grinberg ve Grinberg'e (1999) ise güvensizlik ve şüpheyi, kişilerin bilinmeyen ile karşılaşma kaygı ile ilişkili olabileceği ile açıklamıştır. Psikanalitik açıdan yeni çevreye ait olmak isterken aynı zamanda yok olacağı korkusunun ve eski çevreden vazgeçme durumunun içsel çatışmalara yol açması şeklinde yorumlamıştır.

Mülteci kampında yapılan çalışmada, anksiyete ve depresyon belirtilerinin yüksek olduğu, hem kendi hem de toplumun refahı için profesyonel destek almasının gerekli oldu**ğu bulgularına ulaşılmıştır.** Günümüzde savaşların ve çatışmaların artması ile göç-

lerin yoğunlaşması mülteci ve sığınmacıların psikososyal sorunlarını anlamak, önlem alabilmek ve destek olabilmek adına önemlidir (Önen ve ark, 2014).

Alışılagelmiş kültür ve çevreden uzaklaşılması yaratabileceği fırsatların yanı sıra birçok sıkıntıyı da beraberinde getirdiğinden sunulan desteğin niteliği olumsuzluklara maruz kalan bireylerin uyum sorununa yardımcı olabilir. Gidilen çevrede beden ve ruh sağlığının korunması, güvenliğinin sağlanması ve toplumsal desteğin sağlanmasının koruyucu faktörlerden olduğu bilinmektedir(Ekşi,2002; Hauf ve Vaglum 1994; McKelvey ve Webb 1993; McKelvey ve ark. 1999).

Göçmenlerin uyum süreçleri göç edilen yerdeki toplumun tutumuna, göç politikasına, sağladığı desteğe göre değişebileceği gibi göçmenin kişisel özelliklerine, deneyimlediği göç sürecine ve psikolojik süreçlerine de bağlıdır (Sue, 1977; Akt: Gün, 2006: 28). Yaşanan bu karmaşık süreçte kişi sosyal ilişkiler kurmakta zorlanacağından, yeni sosyokültürel çevreye adapte olabilme konusunda destekleyici sosyal çevre yaşanabilecek kriz durumlarını önlemede yarar sağlar (Sayıl ve diğerleri, 2000). Şangay'da kırsal ve kentsel göç olayları ile diğer yaşam streslerinin araştırıldığı çalışmada, göç eden katılımcıların en yüksek depresyon ve fiziksel rahatsızlık düzeylerine sahip oldukları fakat aile sosyoekonomik durumu ve sosyal desteğin, göç ve diğer stresli yaşam olaylarını gibi süreçlerde kişi üzerinde olumlu etki yarattığı görülmüştür (Han ve ark., 2017).

Göç ile birlikte yaşanabilecek kriz durumuna uzman müdahalesi oldukça önemli ve gereklidir. Kriz durumunda kronik psikolojik rahatsızlığa müdahale edilmeyeceği, krizin acil çözümü ile çalışılacağı ve kişinin acil yardıma ihtiyacı olduğu unutulmamalıdır(Farberow, 1965, Akt: Ersever, 1996). Ayrıca sağlık hizmetlerinde kullanılan dilin farklı olması güçlük yaratmaktadır. Sığınmacılar hem aynı dilin konuşulmamasından ötürü hem de kendi kültürü çerçevesinde kendini ifade etmesi süreci olumsuz etkilemektedir (Kirmayer ve ark, 2011). Dolayısı ile psikoterapi hizmetleri de kısıtlanmaktadır (Jensen ve ark, 2013). Göçmen ve sığınmacıları değerlendirecek klinisyenin, değerlendirme sırasında değerlendirilen kişilerin kültür, dil, din ve tutumlarını göz önünde bulundurarak tanı koyması önemlidir (Ekşi,2002). Ayrıca travmatik yaşantıların tedavisinde kişinin başa çıkma kapasitelerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Danışmanın kriz durumunda başlatıcı etkeni belirlemesi, ortaya çıkan duygular ve baş etme becerilerini keşfetmesi, kriz nedenini anlaması, danışan ile nasıl bir müdahale yapılabileceğinin belirlenmesi, çözüm davranışlarının tartışılması önemlidir. Kriz müdahalesi yapılmadığı durumda psikopatoloji oluşabilir. Bu konuda psikolojik danışmanın çabası, işbirliği içinde olması, krizi çok yönlü anlayabilmesi ve alternatif çözüm yolları sunabilmesi sürece katkı sağlamaktadır (Ersever, 1996; Ersever, 2013; Ersever, 1981, Akt: Ersever, 1996: 68-69). Ayrıca Psikanalitik tedaviler, Bilişsel Davranışçı Terapiler veya EMDR [Göz Hareketleri ile Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme Terapisi) travmatize olmuş bireylerde etkili olduğu düşünülmektedir (Davidson ve Parker, 2001; Yehuda, 2002).

Çocuk ve ergenlerde yaşanan travmatik yaşantıların paylaşılamaması ve anlatma ihtiyacı nedeni ile psikolojik destekte güven ortamının sağlanması ön plana çıkmaktadır (Ehntholt ve Yule, 2006). Temel amaç ise kaybedilen güven duygusunun ve işlevselliğin tekrar kazandırılmasıdır. Çocuklar travmatik deneyimleri sonrasında kendisi ve yaşadığı dünya için hatalı yorumlamalar yapar dolayısı ile çocuğun sürece dair bilgilendirilmesi ve duygularının farkına varıp bu duyguları ifade edebilmesi sağlanmalıdır. Böylece çocuk içsel bir rahatlama ve kontrol algısı hissedecektir (Dyregrov, 1997; Gordon, Staples, Blyta, ve Bytyqi, 2004; Keyser ve ark., 2000; Yule, Perin ve Smith, 1999). Ayrıca okulda sağlanacak destek de çocuk ve ergen açısından olumlu etki yaratmaktadır (Mirdal ve ark 2012).

Yetişkinlerden farklı olarak çocuklar travmalara yönelik duygu ve düşüncelerini semboller ile ifade etmektedirler. Uzmanların oyun, resim, öykü, drama gibi iletişim araçlarını kullanması yarar sağlayacaktır (Barenbaum ve ark., 2004; Erden, 2000; Geldard ve Gel-

dard, 1999; Gupta ve Zimmer, 2008; Harris, yayında; Harris, 2007; Kar, 2009; Keyser ve ark., 2000; Yule, 2002).

Oluşturulan kuram ve çalışmalar, göçlerin kişinin ruhsal durumunu ve uyum sağlama çabası nedeni ile kendisini olumsuz yönde etkilediğini göçünün günümüzde hala sürdüğü gerçeği doğrultusunda bu alanların araştırılması ve çözüm yollarının aranması gerekmektedir (Şahin, 2001). Ekşi (2002), hazırlık ve uyum çalışmaları hem göç verecek ülke için hem de göç alacak ülke için önemli olduğunu bildirmiştir. Ülkelerinden gidecek olan göçmenlerin yeni ülkeye uyumlarına dair ve göç alacak ülkenin de hazırlanmasında dair çalışmaların yapılmasının geçmişte yaşananları önlemek adına uzmanların bilinçli olmasını vurgulamıştır.

ÖNERİLER

Göç uzun yıllardır dünyada kişileri, toplumları ve kültürleri kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz yönden etkileyen bir olgudur. Etkileri de bu doğrultu da sadece kişi de değil; siyasi, ekonomik, kültürel, politik birçok yapıda görülmektedir. Göç tanımlandığından sadece fiziksel bir yer değişimi gibi görünse de bireyin yaşadığı kültürü, yerleşim yerini, kimi zaman sahip olduğu ekonomik imkânları veya sevdiklerini, alışkanlıklarını bırakarak daha önce alışkın olmadığı bir çevrede yeni bir yaşam alanı edinme süreçlerini kapsamaktadır. Böylesine karmaşık bir yapıda olması birçok bilim dalı tarafından incelenmesinde ve araştırılmasında etkilidir.

Göç aynı zamanda birçok açıdan kategorilenen bir olgudur. Göçün nedeni, göç etme biçimi, göç edilen yerin uzaklığı gibi özellikler göçün beraberinde getirdiği sonuçların niteliğini de değiştirebilmektedir. Göçün sonuçları, göçün niteliğinden etkilenebileceği gibi kişisel özellikler ile de şekillenebilmektedir. Sosyokültürel açıdan kişilerin ait oldukları kültürü ve sosyal çevreyi terk ederek daha önce hiç aşina olmadıkları yeni, adapte olunmamış bir kültüre ve topluma dahil olma, hayatını sürdürebilme çabası, uyum süreçleri, kültür şoku ve toplumla bütünleşebilme kavramlarını ön plana çıkarmaktadır.

Göç bireyin ruh ve beden sağlığı üzerindeki oldukça etkilidir. Göç öncesinde, göç sırasında ve göç sonrasında kişinin maruz kaldığı tüm olumsuzluklar bedensel ve psikolojik birçok soruna neden olmaktadır. Göç ile yaşanan fiziksel, duygusal ve cinsel istismarlar travmatik yaşantıya sebep olarak kişide ruhsal bozukluklara yol açmaktadır. Özellikle göç sürecinden en çok etkilenen kadınlar ve çocuklar öncelikli destek sağlanması gereken kitleyi oluşturmaktadır. Çalışmada da çocuklar ve kadınların süreçten nasıl ve ne denli etkilendiğine dair yapılan çalışmalara ve karşılaştırmalara yer verilmiştir.

Hem göç alan ülkenin hem göç veren ülkenin göçün oluşturabileceği sorunları önlemede alması üsteleneceği sorumluluklar, göçün olumsuz sonuçlarının azalmasını sağlayabilir. Göç olgusunun incelenmesi, ileride yaşanabilecek olumsuzlukları önlemede öneriler oluşturulması hem bireyin hem de toplumun iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır. Göçmenlerin yaşadıkları ruhsal sıkıntıları için gerekli psikolojik desteğin uzmanlar tarafından sağlanması, göç edilen ülkenin göçmenlerin ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretebilmesi, sağlık çalışanlarının gerekli müdahaleleri yapabilmesi, toplumların göç olgusuna yönelik önyargılarını bir kenara bırakıp ihtiyaç duyulan sosyal desteği verebilmesi gelecekte yaşanabilecek krizlerden olan göç olgusunun olumsuz sonuçlarını önlemede yarar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

1. Adanu, R.M.K. ve Johnson, T.R.B. (2009). Migration and women's health. *InternationalJournal of Gynecology and Obstetrics*,106,179–181.
2. Aydın, D., Şahin, N. ve Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. İzmir Dr. *Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi, 7*(1), 8 – 14.
3. Barenbaum, J., Ruchkin, V. ve Schwab-Stone, M. (2004). The psychological aspects of children exposed to war: practice and policy initiatives. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45*(1), 41-62.
4. Bilgin, R. (2008). *Sokakta çalışan çocuklar sorununa sosyolojik bir yaklaşım: Diyarbakır* örneği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
5. Bilgin, R. (2014). Çatışma ve şiddet ortamında büyüyen çocuklar sorunu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24* (1), 135-151.
6. BM (1951), Mültecilerin Hukuki Durumlarına İlişkin Cenevre Sözleşmesi.
7. BM (1967), Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol.
8. Buz ,S. (2008). Türkiye'deki sığınmacıların sosyal profili. *Polis Bilimleri Dergisi*, *10*(4),1-14.
9. Craıg, T., Jajua, P. M. ve Warfa, N. (2009). Mental health care needs of refugees. Psychıatry, 8(9), 351-354.
10. Çağlayan, S. (2006).Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),* 17,67-91.
11. Çalım S., Kavlak O. ve Sevil Ü. (2012). Evrensel bir sorun: Göç eden kadınların sağlığı ve sağlık hizmetlerinde yaşanan dil engeli. Sağlık ve Toplum, 2, 11-19.
12. Çevik, S. A. (2016). Suriye'den Türkiye'ye göç'ün etkileri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2,* 80-83.
13. Davidson, P. ve Parker, K. (2001). Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR): a meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *69*(2), 305–316.
14. Doğan, S. (1988). *Yurt dışı yaşantısı geçiren ve geçirmeyen lise öğrencilerinin problemleri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
15. Dyregrov, A. (1997). The process in psychological debriefings. *Journal of Traumatic Stress, 10* (4), 589-605.
16. Ehntholt, K.A. ve Yule, W. (2006). Practitioner review: assessment and treatment of refugee children and adolescents who have experienced war-related trauma. *J Child Psychol Psychiatry, 47*(12), 1197-1210.
17. Ekşi, A. (2002), Mülteci ve Göçmenlerde Psikopatoloji, M. Ünal, N. Özpoyraz içinde, *XI. Anadolu Psikiyatri Günleri Kongre Tam Metin Kitabı* (s. 67 – 81), Adana: YAYınn
18. Ennew, J. (2003) . *Sokak çocukları ve çalışan çocuklar: planlanma için bir rehber :gelişim el kitabı 4*, (Ç. Öztek, Çev). Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği Yayınları.
19. Erden, G. (2000). Çocuklara yönelik afet sonrası müdahaleler. *Türk Psikoloji Yazıları, 3*(5), 49-61.
20. Erdoğan, S. S. (1988). *Dış* göç ve F. Almanya'dan dönüş *yapmış (Sivas ortaokul ve liselerinde) gençlerin uyum sorunları üzerine sosyolojik bir inceleme.* (YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi,Sivas.

21. Erkan, R. ve Erdoğdu, M.Y. (2006). Göç ve çocuk suçluluğu. *Aile ve Toplum,* 9, 79-90.
22. Ersever, O.G. (1996). İntihar krizinde müdahale. *Kriz Dergisi, 4*(1), 67-69.
23. Ersever, O.G. (2013). İleri kriz ve krize müdahale dersi. (Yayımlanmamış ders notları). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Doktora Programı.
24. Geldard, K. ve Geldard, D. (1999). *Counselling children: A practical introduction.* London: SAGE Publications.
25. Gordon, J. S., Staples, J. K., Blyta, A. ve Bytyqi, M. (2004). Treatment of post traumatic stress disorder in postwar Kosovo high school students using mind-body skills groups: A pilot study. *Journal of Traumatic Stress, 17*, 143-147.
26. Gögen, S. (2011). Bir savaş silahı olarak kadına yönelik şiddetin sağlık üzerine etkileri. *Prev Med Bull, 10*(1), 119-126.
27. Göhler, G. (1990). Die gesuntheitliche Situation und die daraus resultierenden probleme der türkischen Migranten/innen in der Bundesrepublik Deutschland", Türkische Migranten in der Bundesrepublik Deutschland-Federal Almanya'da Göçmenler, Band II, Köln: Önel Verlag.
28. Gözübüyük, A.A., Duras, E., Dağ, H. ve Arıca, V. (2015). Olağanüstü durumlarda çocuk sağlığı. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 3, 324-330.
29. Graça, M. (2001). *The* ımpact *of war on children: a review of progress since the 1996 united nations report on the* ımpact *of armed conflict on children.* London: C. Hurst &Co.Publishers.
30. Grinberg, L. ve Grinberg, R. (1999). *Psychoanalytic perspectives on migration. Psychoanalysis and Culture: A Kleinien Perspective.* Bell D (Ed.). Tavistock Clinic Series. 154 - 170.
31. *Gupta, L., ve Zimmer, C. (2008*). Psychosocial interventions for war affected children in Sierra Leone. *British Journal of Psychiatry,* 192, 212-216.
32. Gümüş, Y. ve Bilgili, N. (2015). Göçün sağlık üzerindeki etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* 18, 63-67.
33. Gün, Z. (2006). Psikolojide, göç çalışmalarındaki metodolojik problemler ve çözüm önerileri. *Türk Psikoloji Bülteni, 12*(38), 27-41.
34. Gündüz, Z.Y. (2011). *Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlerin sağlık durumları: göç hasta eder"den "göç sağlığı iyi gelir"e geçiş için öneriler. onlar bizim hemşehrimiz: uluslar arası göç ve hizmetlerin kültürlerarası açılımı, E Esen, Z Yazıcı(eds).* Ankara: Siyasal Kitapevi. Han, W.J., Siegel, J., ve Zhang, L. (2017). The response to rural-to-urban migration and other life stressors in Shanghai: Effects on physical and psychological well-being among parents of young children. *Asian American Journal of Psychology, 8*(3), 248-258.
35. Harris, D. A. (2007). Dance / movement therapy approaches to fostering resilience and recovery among African adolescent torture survivors. *Torture, 17*, 134-155.
36. Harris, D. A. (baskıda). The paradox of expressing speechless terror: ritual liminality in the creative arts therapies' treatment of posttraumatic distress. *The Arts in Psychotherapy.*
37. Hauf E, Vaglum P (1994) Chronic posttraumatic stres disorderin Vietnamese refugees.A prospective community study of prevalence, course, psychopathology and stressors. *J Ner Dis,* 182, 85 -90.
38. Howard, M. ve Hodes, M. (2000). Psychopathology, adversity and service utilization of young refugees*. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 39, 368 - 377.

39. http://multecihaklari.org.tr/sik-sorulan-sorular/, 15.09.2015.
40. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55dc1e2be19586.57137973n , 14.09.2015).
41. Hynes HP.Ten Reasons Why Militarism is Bad for Women's Health, Boston University, USA, 2003, Women's International League for Peace and Freedom_http: //www.peacewomen.org/resources/Health/Hynes.html [Erişim tarihi: 27.04.2010
42. İçduygu, A. (2006). Avrupa birliği ilişkileri bağlamında uluslar arası göç tartışmaları. İstanbul: TÜSİAD, 12 , 427.
43. İçduygu, A. ve Damla B. A. (2012). Türkiye'de Düzensiz Göç. Uluslar arası Göç Örgütü Türkiye. Eylül, Ankara.
44. İldan Çalım, S., Kavlak, O., Sevil, Ü. (2011). Evrensel bir sorun: göçler ve kadınların sağlık hizmetlerinde yaşadıkları dil sorunlar, 15-17 Eylül 2011, I. Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik ve Ebelik Kongresi, İzmir (Sözlü Bildiri).
45. Jackson, J. A. (1986). Migration. New York: Logman.
46. Jansen, C. J. (1970). Migration: A Social Problem", Readings in the Sociology of Migration, Pergamon Press, New York.
47. Jensen, N.K., Norredam, M., Priebe, S, ve ark. (2013). How do general practitioners experience providing care to refugees with mental health problems? A qualitative study from denmark. *BMC Fam Pract,* 14: 1-17.
48. Kara, P. ve Nazik, E. (2018). Göçün kadın ve çocuk sağlığına etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 7*(2), 58-69.
49. Keyser, J. L., Seelaus, K. ve Kahn, G. B. (2000). Children of trauma and loss: Their treatment in group psychotherapy. R. H. Klein ve V. L. Schermer, (Ed.), *Group psychotherapy for psychological trauma.* New York: The Guildford Press.
50. Kirmayer LJ, Narasiah L, Munoz M, ve ark. (2011). Common mental health problems in ımmigrants and refugees: General approach in primary care. *CMAJ, 183*(12), 959-966.
51. Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye'de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *KAÜ-İİBF Dergisi, 3*(3), 163-184.
52. Kömürcü, Y., Özsoy, R. ve Çobanoğlu, A. (2011). Kadın sığınmacılar: Uluslar arası göçün sessiz tanıkları. Onlar bizim hemşehrimiz: Uluslar arası göç ve hizmetlerin kültürlerarası açılımı, E Esen, Z Yazıcı(eds), Siyasal Kitapevi, Ankara.
53. Lee, Y.M., Shin, O.J. ve Lim, M.H. (2012). The psychological problems of north korean
54. adolescent refugees living in south Korea. *Psychiatr Invest*, 9, 217-222.
55. Levy, S. B ve Sidel, V.W. (2000). Chapter 13: The Impact of War on Women, War and Public Health. American Public Health Association, Oxford University Press.
56. Lu, F.G., Lim, L.F. ve Mezzich, J. (1995). Issues in the assessment and diagnosis of culturally diverse individuals. Review of Psychiatry. Oldham JM, Riba MB. (Ed) American Psychiatric Press. s.485.
57. McKelvey, R.S. ve Webb, J.A. (1993). Long term effects of maternal loss on Vietnamese Amerasians. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 32, 1013 -1018.
58. McKelvey, R.S., Davies, L.C., Sang, D.L. ve ark. (1999). Problems and competencies reported by parents of Vietnamese children in Hanoi. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry,* 38, 731 -737

59. Mirdal, G.M., Ryding, E. ve Essendrop, S.M. (2012). Traumatized refugees, their therapists and their Interpreters: Three perspectives on psychological treatment. *Psychol Psychother, 85*(4): 436-455.
60. ORSAM (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri.
61. Ökmen, Ö. (2010). *Yabancılar hukukunda göçmenler.* Gazi Üniversitesi, Ankara.
62. Önen, C., Güneş, G., Türeme, A. ve Ağaç, P. (2014). Bir mülteci kampında yaşayan Suriyelilerde depresyon ve anksiyete durum.*Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6,223 - 230.
63. Özyurt Kılınç, E. (2014). Göçün Türkiyeli kadınlar üzerine etkileri: Almanya örneği. *Yaratıcı Drama Dergisi, 9* (17).
64. Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *Amerikan Sociological Review,* 23.
65. Polat, G. (2007). İç göçün çocuk ruh sağlığına etkisi ve sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 1, 89-106.
66. Ponizovski, A.M., Ritsner, M.R. ve Modal, I. (1999). Suicidal ideation and suicide attempts among immigrant adolescents from the former Soviet Union to Israel. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 38, 1433-1441.
67. Post Traumatic Stress Syndrome, American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV). 4 th ed. Washington DC: American Psychiatric Association, 1994.
68. Pumarıegs, J. A., Rothe, E. ve Pumarıega, B. J. (2005). Mental health of immigrants and refugees. *Community Mental Health Journal, 41*(5), 581 -597.
69. Rehn, E., Sirleaf, J.E.Women, War and Peace: The Independent Experts' Assessment on the Impact of Armed Conflict on Women and Women's Role in Peace-building, United Nations Development Fund_for_Women,_2002_http: //www.unifem.org/attachments/products/215_chapter03.pdf [Erişim tarihi: 27.04.2010].
70. Renner, W. ve Salem, I. (2009). Post-Traumatic stress in Asylum Seekers and Refugees from Chechnya, Afghanistan, and West-Africa: Gender Differences in Symptomatology and Coping. *Int J Soc Psychiatry, 55.* 99-108.
71. Rousseau, C. ve Drapeau, A. (1998). Parent - child agreement on refugee children's psychiatric symptoms. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry,* 37, 629.
72. Sağlam, M. (1985). *Yurt dışından dönen öğrenciler için uyum programı modeli*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
73. Sayıl, I., Berksun, E. O, Palabıyıkoğlu, R., Devrimci - Özgüven, H., Soykan, Ç. ve Haran, S. (2000). *Kriz ve krize müdahale.* Ankara: Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
74. Schottelkorb, A.A., Douman, D.M. ve Garcia, R. (2012). Treatment for childhood refugee trauma: A randomized, controlled trial. *Int J Play Ther, 21*(2), 57-73.
75. Servan Schreiber, D., Le Lin, B. ve Birmaher, B. (1998). Prevalence of Posttraumatic stres disorder and major depressive disorder in Tibetian refugee children. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry,* 37, 874 - 879.
76. Sexual Violence, Doctor Without Borders, http://www.doctorswithoutborders.org/news/issue.cfm?id=3466&cat=issue-page [Erişimtarihi: 27.04.2010]
77. Sır, A., Bayram, Y., ve Özkan, M. (1998). Zorunlu iç göç yaşamış bir grupta travma sonrası stres bozukluğu üzerine ön çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi* ,9,173-180.
78. Şahin, C. (1999).Yurt dışı yaşantısı geçiren ve geçirmeyen anadolu lisesi öğrencilerinin sosyal beceri düzeyleri. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

79. Şahin, C. (2001). Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme*. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(2), 57-67.

80. Şener, D. ve Ocakçı, A.(2014). Yoksulluğun çocuk sağlığı üzerine çok boyutlu etkileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi,* 1, 57-68.

81. Şirin, A. ve Ünsal Atan, Ş. (2012). *Üreme sağlığı ve kültürlerarası yaklaşım, kültürlerarası hemşirelik.* İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul.

82. Taşçı Duran, E., Okçay, H. (2012). Etnik iletişim kadın sağlığını nasıl etkiliyor?,*SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25,251-257.

83. Tatlıdil, E. (1984). Yurt dışı işçi göçüne ilişkin kuramsal yaklaşımlar. *Seminer Dergisi, 2(3)*,112-120.

84. Tekeli, İ . ve L. Erder (1978). İç Göçler. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

85. Topçu, S. (2009). Silinmeyen izler: Çocuk, genç ve engellilerin istismar ve ihmali. Ankara: Phonenix Yayınevi.

86. UNHCR (2009). 2008 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons.

87. UNICEF Report (1996), Sexual violence as a weapon of war, The State of the World's Children.

88. United Nations Development Fund For Women-UNIFEM, Gender and Conflict Analysis, UNIFEM Policy Briefing Paper, October 2006 http://womenwarpeace.org/webfm_send/77 [Erişim tarihi:27.04.2010].

89. Uluocak, G.P. (2009). İç göç yaşamış ve yaşamamış çocukların okulda uyumu. *Dokuz Eylül* Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 26,35-44.

90. Uluslararsı Af Örgütü (2004). Kadına Yönelik Şiddet Sayacı, İstatistik Bilgiler.

91. Warfa, N., Curtis, S., Watters, C., ve ark. (2012). Migration experiences, employment status and psychological distress among Somali Immigrants: A mixed-method international Study. *BMC Public Health, 12*, 1-12.

92. Westermeyer, J. (2000). Severity of trauma among refugee psychiatric patients. *Psychiatric Times,*17,4.

93. Wiese, E.B.P. (2010). Culture and migration: Psychological trauma in children and adolescents. *Assessment and Treatment Traumatology, 16*(4), 142–152.

94. Yaman, H., Kut, A., Yaman, A., ve ark. (2002). Health problems among UN refugees at a family medical centre in Ankara, Turkey. *Scand J Prim Health Care,* 20, 85-87.

95. Yavuz, S. (2013). Göç, entegrasyon ve din: Avrupa'da yaşayan Türkler bağlamında bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(26), 610-623.

96. Yehuda, R. (2002). *Treating trauma survivors with PTSD* (1st ed.). Washington, DC: American Psychiatric Press.

97. Yule, W. (2002). Alleviating the effects of war and displacement on children. Traumatology, 8(3), 160-180.

98. Yule, W., Perrin, S. ve Smith, P. (1999). Post-traumatic stres reactions in children and adolescents. W. Yule, (Ed.), *Post-traumatic stress disorders: Concepts and therapy.* Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

Gıda ve Hizmet Enflasyonunda Turizmin Payı: 2003-2018 Türkiye İçin Ampirik Analiz

Ayşe DURGUN KAYGISIZ[1]

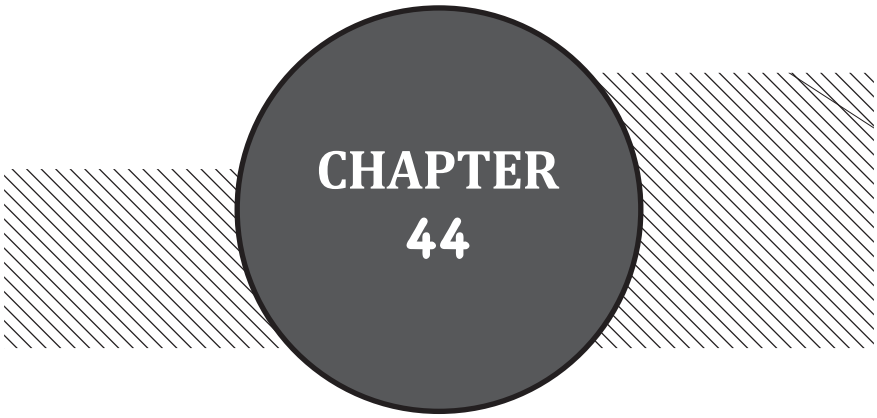

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF. İktisat Bölümü

GİRİŞ

Önceliği ekonomik büyüme olan gelişme yolundaki ülkelerin, önlerine çıkan problemlerden birisi de yüksek enflasyon oranlarıdır. Enflasyon düzeyi tüketim, tasarruf ve yatırım planlarını etkilemektedir. Bu nedenle merkez bankaları fiyat istikrarını sağlamakla yükümlüdür. Fiyat istikrarı ekonomik birimlerin gelecek kararı alırlarken dikkate almaya gerek duymayacakları kadar düşük bir enflasyon oranını ifade etmektedir.

2000 yılı sonrasında enflasyon oranlarında sabit bir istikrar görülmemektedir. Örtük Enflasyon hedeflemesinin uygulanmaya başlandığı 2002 sonrası enflasyon oranları, tam olarak hedeflerin tutturulamamış olmasına rağmen, tek haneli rakamlara düşürülmüştür. Fakat son dönemlerde enflasyon oranları yükseliş trendindedir.

Enflasyonu arttıran birçok neden bulunmaktadır. Merkez bankası enflasyon raporları incelendiğinde, Türk lirasının değer kaybı, petrol ve diğer emtia fiyatlarının artması enflasyonun yükselme nedenleri arasında gösterilmektedir. Ayrıca enflasyon oranlarının yüksek çıkmasının nedenleri arasında gıda fiyatlarında ki artış birinci sırada yer almaktadır. Bunun yanında merkez bankası enflasyon raporları turizm hareketlerinin de son dönemlerde enflasyon üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Özellikle 2017 ve 2018 yıllarındaki turizm talebinin artması tüketici fiyat endeksinde (TÜFE), gıda ve hizmetler alt kalemleri üzerinden yukarı yönlü baskı oluşturduğu belirtilmektedir.

Bu çalışmanın amacı enflasyon oranlarının turizm faaliyetlerinden etkilenip etkilenmediğini araştırmaktır. Bu nedenle 2003:1-2018:3 dönemi çeyrek dönemlik veriler kullanılarak TÜFE'nin gıda ve hizmetler alt ana grubu ile turist sayısı arasındaki ilişki VAR model ile analiz edilmiştir. Bu amaçla öncelikle TÜFE ve alt kalemleri hakkında bilgi verilmiştir. Turizm sektörünün ilişkili olduğu TÜFE alt kalemlerinin kapsamı ele alınmıştır. Sonrasında ise enflasyon ve turizm ilişkisi incelenerek ardından bu konu üzerine daha önce yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise tüketici fiyat endeksinin gıda ve hizmetler alt kalemleri dikkate alınarak turizm ile ilişkisi ampirik bir yöntemle araştırılmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Bu çalışmayı yapmanın birkaç farklı nedeni vardır. Enflasyon ve turizm ilişkisi teoride var olmasına rağmen bu alanda yapılmış çalışma neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu dolduracağı ve bundan sonra ki çalışmalara öncü olacağı düşünülmektedir. Ayrıca son zamanlardaki enflasyonist artışların nedenlerinden birisi olarak turizm faaliyetlerindeki artış gösterilmektedir. Merkez bankası enflasyon raporlarında TÜFE içerisinde en önemli paya sahip olan gıda fiyatlarının artığı bununda enflasyon oranını yükselttiği, gıda fiyatlarındaki bu artışta ise turizmin payı olduğu belirtilmektedir. Hem enflasyon hem de turizmin ülke ekonomisi için önemli veriler olması ve yukarıda bahsettiğim nedenlerden ötürü bu çalışma yapılmıştır.

1. TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİ VE ALT KALEMLERİ

Ekonomideki var olan tüm mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının sürekli olarak artış göstermesine enflasyon denir. Enflasyon oranı tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve yurt içi üretici fiyat endeksleri (Yİ-ÜFE) ile hesap edilmektedir. TÜFE, tüketimde kullanılan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artışı yani tüketici üzerine yansıyan enflasyonu ölçmektedir. Yİ-ÜFE ise üretim esnasında girdi maliyetlerindeki artışı yani üretici üzerine yansıyan enflasyonu ölçmektedir. Genel olarak enflasyon denildiğinde ele alınan endeks tüketici fiyat endeksidir. TÜFE'de hane halkları, turistler ve kurumsal nüfusun yaptığı bireysel tüketim harcamaları ve böylece yurtiçinde yapılan tüm nihai parasal tüketim harcamaları temel alınmaktadır (TÜİK, 2008: 22). Bu sebeple bu çalışmada TÜFE ve alt kalemleri tanıtılarak konu ile ilişkilendirilmiştir.

TÜFE hesaplamalarında, bireylerin yaptıkları tüketim harcamaları içerisinde en fazla kullandığı mal ve hizmetler dikkate alınarak bir enflasyon sepeti oluşturulmaktadır. Bu sepet oluşturulurken tüketim harcamaları gıda, giyim, konut, sağlık, ulaştırma gibi amaçlarına göre sınıflandırılmaktadır. Böylelikle tüm mal ve hizmet grupları hesaplamaya dahil edilmektedir. Sonrasında her bir grubu temsil eden mal ve hizmetler tüketilme ağırlığına göre büyükten küçüğe sıralanmakta ve belirli bir ağırlıktan yukarı değer alan mal ve hizmetler endeks kapsamına alınmaktadır (TÜİK, 2008: 4). Endeks sepeti ve ağırlıkları her yıl güncellenmektedir.

TÜFE amacına göre 12 ana alt gruba ve 44 tane alt ana gruba ayrılmaktadır. 418 madde çeşidini kapsamaktadır. Tablo 1 2017 ve 2018 yıllarına ait TÜFE ana harcama grubunu ve ağırlıklarını göstermektedir.

Ana Harcama Grupları	**2017**	**2018**
Gıda ve alkolsüz içecekler	**21,77**	**23.03**
Alkollü içecekler ve tütün	5,87	5.14
Giyim ve ayakkabı	7,33	7.21
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	14,85	14.85
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	7,72	7.66
Sağlık	2,63	2.64
Ulaştırma	**16,31**	**17.47**
Haberleşme	4,12	3.91
Eğlence ve kültür	3,62	3.39
Eğitim	2,69	2.67
Lokanta ve oteller	**8,05**	**7.27**
Çeşitli mal ve hizmetler	5,04	4.76

Tablo 1. TÜFE Ana Harcama Grubu ve Ağırlıkları

Kaynak: MB, enflasyon raporu, 2018: 3

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi TÜFE alt kalemlerinin içerisinde en yüksek pay gıda ve alkolsüz içecekler grubuna aittir. 2018 yılında bu gurubun ağırlığı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Gıda grubu, gerek TÜFE içindeki ağırlığının gerekse fiyatlarının artış oranı ve oynaklığının yüksek olması sebebiyle fiyat istikrarı açısından en önemli alt gruptur. Bu gruptaki fiyat hareketleri enflasyon üzerindeki doğrudan etkilerinin yanı sıra, hizmetler ve diğer alt gruplar üzerinde dolaylı etkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle kısa vadede enflasyon seviyesi ve enflasyon beklentilerinin seyri üzerinde belirleyici olabilmektedir (TCMB, Enflasyon Raporu, 2016-3:33).

Merkez bankası enflasyon raporları incelendiğinde 2016 yılsonunda gıda enflasyonunun 5.65 oranında tarihsel bir düşüş ile yılı tamamladığı görülmektedir. Gıda enflasyonundaki bu azalmaya, alınan tedbirlerin yanı sıra turizm sektöründeki daralmanın etkili olduğu belirtilmektedir. 2016 yılı toplam yabancı ziyaretçi sayısı ilk sekiz ayda 2015 yılının aynı dönemine göre %32 oranında azalmıştır (TCMB, 2016-4:37). Konaklama hizmetlerinde enflasyon ise turizm sektöründeki zayıf talep koşullarına bağlı olarak %1,53 ile düşük seyretmiştir (TCMB, 2017-1:27-30). Buna rağmen 2017 ve 2018 yıllarında TÜFE oranı giderek artmıştır. Bu artışın birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden birisi de turizm sektörünün 2016 yılındaki gerilemesinden sonra 2017 ve 2018 yıllarında tekrar yükselişe geçmesi dolayısıyla gıda, konaklama ve ulaşım gibi sektörle bağlantısı güçlü kalemlerde fiyat artışını desteklemesidir (TCMB, 2018-3: 25-28).

2. ENFLASYON VE TURİZM İLİŞKİSİ

Turizm talebini etkileyen en önemli ekonomik faktörlerden birisi mal ve hizmetlerin fiyatları ve diğeri ise kişilerin harcanabilir gelir düzeyidir (Song vd. 2010:67). Belirli bir gelir seviyesine sahip olmayan kişilerin turizm faaliyetleri sınırlı olmaktadır. Çünkü potansiyel bir turist[1], seyahat kararı verirken öncelikli olarak kendi gelirini ve gideceği yerdeki fiyatları dikkate almaktadır. Çünkü turizm faaliyeti gelir ikamesi yüksek olan bir sektördür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm faaliyeti lüks tüketim olarak görülmektedir. Kişiler zorunlu ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra eğer hala harcanabilir gelirleri kalırsa ve uygun boş zamana sahiplerse turizm faaliyeti gerçekleştirmektedirler.

Kişilerin gelirinde ya da mal ve hizmetlerin fiyatlarında bir değişme olduğunda turizm talebi de değişim göstermektedir. Bu durum talebin fiyat esnekliği ve talebin gelir esnekliği ile ölçülmektedir.

$E_{p=}\Delta Q/\Delta P$ (1)

E_p =Talebin fiyat esnekliği

ΔQ=Talep edilen turistik ürün miktarındaki % değişme

ΔP= Turistik ürünün fiyatındaki % değişme

Denklem 1 turizm talebinin fiyat esneklik katsayısını göstermektedir. Bu katsayı fiyattaki bir birimlik değişimin, turizm talebinde ortaya çıkaracağı değişimi göstermektedir. Talep kanunu gereği bu katsayı negatif değer almaktadır. Yani turistik ürünün fiyatı arttıkça, turizm talebi düşer. Yapılan araştırmalara göre bu katsayı birden büyük bir değer almaktadır. Esnek talep olduğunu gösteren bu durum turistik mal ve hizmet fiyatlarındaki değişmenin, turizm talebinde daha büyük değişime yol açacağını ifade etmektedir.

$E_y=\Delta Q/\Delta I$ (2)

E_y =Talebin gelir esnekliği

ΔQ=Talep edilen turistik ürün miktarındaki % değişme

ΔI = Harcanabilir gelirdeki % değişme

Denklem 2 turizm gelir esneklik katsayısını göstermektedir. Turizm talebinde bulunacak kişinin gelirindeki bir birimlik değişimin turizm mal ve hizmetlerine olan talebindeki değişimin ne kadar olacağını ifade etmektedir. Talebin gelir esnekliği birçok turistik mal ve hizmet için pozitif değer almakla birlikte değişik turizm türleri için farklı sonuçlar gösterebilir (Ünlüönen vd., 2011:70).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, turizm talebi kişilerin gelirleri ile mal ve hizmetlerin fiyat düzeyiyle yakından ilgilidir. Bir bölge ya da ülkedeki turizm yoğunluğu enflasyonu tetikleyebileceği gibi enflasyon seviyesi de turizm talebinin etkilenmesine yol açmaktadır. Buna göre enflasyon ve turizm arasındaki ilişki iki türlü değerlendirilmektedir (İçöz ve Kozak, 1998: 209). Birincisi turizmin enflasyon üzerindeki etkisi, ikincisi ise enflasyonun turizm üzerindeki etkisidir.

2.1. Turizmin Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Günümüz turizm faaliyetlerinin bir kütle tüketimi ve mevsimlik özellik taşıması, zaman ve mekan içinde turistik akımların yoğunluk göstermesi ve artan turizm talebi karşısında, inelastik bir turizm arzı ile karşılaşılması turizmin enflasyon faktörü olma sonucunu doğurmaktadır (Ünlüönen vd., 2011: 183). Turizm faaliyetlerinin enflasyon özelliği iki şekilde ortaya çıkabilir. İlk olarak artan turizm talebi ve harcamaları ülke genellinde enflasyonist baskılar oluşturabilir. Ya da turizmin bölgesellik ve mevsimsel özelliğinden dolayı oluşacak enflasyonist etki kısa süreli ve sadece belirli bir bölge içerisinde sınırlı

[1] Turizm aktivitesine katılmak istemesine rağmen, ekonomik, sağlık ve boş zaman gibi çeşitli nedenlerle turizm talebini gerçekleştiremeyenlerdir.

kalabilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda turizm yoğunluğu geçtikten sonra artan fiyatlar tekrar eski haline dönme eğiliminde olur.

Bir ülkeye veya bölgeye turistik amaçlı olarak artan talep enflasyonist etkiler oluşturabilir. Gelir ve harcama düzeyi yüksek bir kitlenin turizm talebi, turistik bölgedeki her türlü mal ve hizmetin fiyatını arttırıcı yönde etkilerde bulunabilir (Bull, 1996: 145). Turizmin ek maliyeti olarak tanımlanabilecek bu durum iki şekilde etkinliğini gösterir (İçöz, 1991: 20). İlk olarak sektörün yararlandığı mal ve hizmetlerin fiyatlarını arttırırken ikinci olarak turizmle ilişkili diğer sektörlerin fiyatlarını da arttırabilir. Nitekim turizm sektörünün birçok alt sektörle ilişkili olduğu dikkate alındığında enflasyonist baskının daha da artacağı düşünülebilir.

Turizmin bir bölgede yoğunlaşması, otel, tatil köyü ve turistik tesisler gibi turizme bağımlı arz[2] kaynaklarının arttırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum verimli tarım alanlarının turizme açılmasına ve spekülatif faaliyetlere konu olmasına sebep olurken aynı zamanda arazi fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır (İçöz ve Kozak: 1998: 209).

Bir ülke ya da bölgede turizmin gelişmesi o yerlerde mal ve hizmetlere olan talebi arttırır. Artan talep fiyatların artmasına neden olabileceği gibi üretim faktörleri fiyatlarındaki artış yoluyla maliyetlerin artmasına ve fiyatların bu yolla da yükselmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle turizm sektöründe en sık karşılaşılan enflasyon türleri talep ve maliyet enflasyonlarıdır.

a. **Talep enflasyonu**: Toplam talebin toplam arzdan fazla olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Kısa dönemde[3] artan turizm talebini karşılayacak kadar turizm arzının olmaması enflasyonist fiyat artışlarını meydana getirebilir. Turizm arzı çok kısa dönemde sıfır esnek, kısa dönemde ise az esnek olması nedeniyle turizmin yoğunluğunun arttığı kısa dönemlerde arzın arttırılması pek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle bu sektörlerdeki fiyat artışları hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.

b. **Maliyet enflasyonu**: Üretim faktörlerinin fiyatlarının ve maliyetlerin artması sonucu nihai mal ve hizmetlerin fiyatların yükselmesi ile ortaya çıkmaktadır. Turizm sektöründe kullanılan işgücü, gıda ve içecek ürünleri, hizmet faaliyetlerinin fiyatının yükselmesi, yeni vergilerin koyulması ya da var olan vergilerin yükseltilmesi gibi nedenler turizm sektöründe maliyet enflasyonuna yol açmaktadır.

Talep ve maliyet enflasyonuna ek olarak yatırım ve talep dengesizliğinden dolayı da fiyatlar artabilir (İçöz ve Kozak, 1998: 212).

Turizm sektörünün enflasyonist etki yaratıp yaratmadığı bazı ölçütlere bağlıdır. Bunlar (Erbes, 1974: 63'den aktaran İçöz ve Kozak, 1998: 213):

1. Turizm sektörünün kazandığı net döviz kazançları, sektörün dağıttığı gelirlerden daha az ise, turizm sektörünün enflasyonist etkiye sahip olduğu söylenebilir.
2. Genel olarak turizm faaliyetlerinin yerli para karşılığı, elde edilen net döviz kazancından fazla ise turizm sektörünün enflasyonist olduğu söylenebilir.
3. Turizm sektörünün ülke ekonomisindeki payına bakılmaksızın, diğer sektörlerde çalışanlar turizm sektörünü bir pilot sektör gibi düşünerek bu sektörde çalışan işveren ve personel gibi elemanların elde ettikleri kazançlardan faydalanmak ya da pay almak eğilimini gösterirse, bu durumda da turizm sektöründe enflasyonist baskı oluşur.

---

[2] Doğada kendiliğinden var olmayan ancak doğal turistik faaliyetlerden yararlanmak için sonradan inşa edilen turistik tesislerdir.

[3] Turizm sektöründe kısa dönem genellikle bir turizm mevsimini ya da en fazla bir yıllık süreyi ifade etmektedir.

2.1. Enflasyonun Turizm Üzerine Etkisi

Turizm talebi ekonomik, politik, sosyal ve psikolojik faktörlerden etkilenmektedir (Öztaş ve Karabulut, 2006: 56-59). Turizm talebini etkileyen ekonomik faktörlerin başında fiyat gelmektedir. Fiyatlar yükseldikçe turizm talebi düşmektedir. Fiyatların yükselmesine sebep ise enflasyondur. Turizm talebinin fiyat esnekliği birden büyüktür. Bu nedenle ülkede veya bölgede yüksek enflasyon var ise turizm talebinin olumsuz etkilenmesine yol açabilir. Bu olumsuzluk iki şekilde baş gösterebilir. Birincisi, turizm faaliyetini zorunlu bir ihtiyaç olarak görmeyen bireyler, enflasyonist ortamlarda turizm taleplerini tamamen iptal edebilir ya da erteleyebilirler. Genellikle orta gelir ve altı kesimi ilgilendiren bu durumda, zorunlu mal ve hizmetlere ayrılan harcamaların artması, turistik tüketimi azaltacaktır. İkincisi ise, kişilerin enflasyonun görece daha düşük olduğu başka ülkeleri tercih etmesi durumudur. Yağcı (2003:170) bu durumu turizmde fiyat avantajlarını ön plana çıkaran ülkeler için dezavantaj olarak görmektedir.

Ülkedeki yüksek enflasyon iç turizm faaliyetlerinin azalmasına da yol açabilir. Turistler iç ve dış turizmin marjinal fayda ve marjinal maliyetlerini karşılaştırma yaptıklarında aradaki fark fazla olmuyorsa, dış turizm faaliyetinin marjinal faydası daha yüksek olacağı için dış pasif turizme yönelebilirler.

Enflasyonun turizm sektörü üzerinde etkileri aşağıdaki gibi maddelendirilebilir (İçöz ve Kozak, 1998:213-214; Ünlüönen, 1990:134)

1. Maliyet enflasyonu neticesinde, turizm sektöründe kullanılan girdi fiyatlarının artması, faktör maliyetlerinin artmasına ve böylece turizm sektörünün etkilenmesine neden olur.
2. İthal girdi kullanılarak yapılan lüks turistik tesislerin enflasyonist ortamlarda girdi temini zorlaşabilir.
3. Var olan enflasyon nedeni ile turizm talebindeki azalma, konaklama tesislerinin doluluk oranlarının düşmesine, yatırımın geri ödeme süresinin uzamasına ve kar oranlarının azalmasına yol açar. Buna paralel olarak turizm sektörüne yatırım yapmayı düşünen girişimciler üzerinde caydırıcı etki yaratabilir.
4. Fiyat istikrarsızlığı mali açıdan güvensiz bir ortam oluşturarak, dış turizm faaliyetlerini sınırlandırabilir.
5. Enflasyonist ortamlarda reel gelir azalacağı için, turizm sektöründe çalışanlar üzerinde tatminsiz ve hoşnutsuz durum oluşmasına, iş verimliliğin ve hizmet kalitesinin düşmesine yol açar. Bu da turist memnuniyetini büyük ölçüde azaltır.
6. Enflasyon, sektörde verimli yatırımlar yerine kar oranı yüksek yatırımlara yönelinmesine yol açarak kaynak dağılımının bozulmasına neden olur.
7. Döviz kurlarının sabit olduğu durumda var olan enflasyon dış pasif turizmin artmasına neden olabilir.
8. Enflasyonist ortamlarda yükselen fiyatlar, iç turizm hareketlerini kısıtlayarak, turistik harcamaların azalmasına yol açar.
9. Enflasyon, tasarrufa ayrılan miktarı azalttığı için iç turizmin gerilemesine ve orta gelir grubunun turizme katılmasının zorlaşmasına neden olmaktadır.
10. Mal ve hizmetin kalitesi düşer, turistleri kandırmak gibi çok tehlikeli ve ahlaki olmayan eğilimler alışkanlık haline gelebilir.

Ekonomide enflasyon var ise turizm sektörünü farklı açılardan olumsuz etkileyebilir. Yukarıdaki maddelerde belirtildiği gibi enflasyon; dış aktif turizmi azaltırken, dış pasif turizmi[4] arttırabilir. Bu durum otellerin doluluk oranlarının düşmesine ve kar paylarının

[4] Yabancı turistlerin ülkeye gelmesi dış aktif turizm, ülke vatandaşlarının yurt dışına tatile gitmesi ise dış pasif turizm faaliyetidir.

azalmasına yol açabilir. Gelen turistlerin daha az harcama yapmasına yol açarak turizm gelirlerinin düşmesine neden olabilir. Bunun yanı sıra maliyet artışına neden olarak, girdi fiyatlarının artmasına, ithal girdi temininin zorlaşmasına, reel gelirin azalmasına, iş verimliliğinin ve hizmet kalitesinin zayıflamasına yol açabilir.

3. LİTERATÜR

Turizm ve enflasyon konularında ayrı ayrı olarak yapılmış çokça çalışma bulunmaktadır. Turizm ile ilgili çalışmaların birçoğu turizm ve büyüme ilişkisi üzerinedir. Enflasyon ise hem kendi içerisinde hem de birçok makro değişkenle ilişkilendirilerek çalışılmaktadır. Fakat direk enflasyon ve turizm ilişkisini inceleyen çalışma çok az sayıda bulunmaktadır. Var olan çalışmalar da daha yüzeysel olarak ele alınmıştır. Sınırlı sayıdaki bu çalışmalara aşağıda değinilmiştir.

Koca, Özmen ve Sarıkaya (2016) turizm gelişmelerinin gıda fiyatlarına etkisini Türkiye için bölgesel bazda ele almıştır. 2005-2016 dönemini kapsayan çalışmalarında turist sayısı ve yurt içi gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Turist sayısının azaldığı zamanlarda gıda enflasyonununda azaldığını belirtmişlerdir. Panel veri analizi uygulanan çalışmada turizmdeki daralmanın 2016 yıl sonu ülke genelinde gıda enflasyonuna toplam etkisini -1.7 olarak tahmin etmişlerdir.

Enflasyon ve turizm ilişkisinin incelendiği bir diğer çalışma Ilgaz Yıldırım ve diğerlerine (2017) aittir. 2005-2015 yılları arasında turizm gelirleri ile enflasyon arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kurarak incelemişlerdir. İki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki bulmalarına rağmen kısa dönemde herhangi bir ilişki tespit etmemişlerdir. Ayrıca enflasyonun turizm gelirlerini negatif olarak etkilediği sonucuna varmışlardır.

Akın (2018) çalışmasında turizmin genel olarak ülke ekonomisindeki makro değişkenlere etkisini incelemiştir. Çalışmada büyüme, cari denge, istihdam ve enflasyon gibi makro büyüklükler ile turizm arasındaki ilişki 1990-2017 yılları arasında tablolar yöntemi ile kıyaslanmıştır. Turizm gelirlerinin, ekonomik büyüme, istihdam ve cari denge üzerinde olumlu etkiler oluşturduğunu belirtmektedir. Turistik gelişmenin ilk zamanlarında artan mal ve hizmet talebinin enflasyonu tetikleyeceğini, bunun yanı sıra enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde bu fiyat artışının turistik mal ve hizmetlere yansıyarak turizm talebini azaltabileceğini vurgulamıştır.

Atay Kayış ve Aygün (2016), turizm ve enflasyon ilişkisini 2003-2011 yılları arasında Türkiye için VAR ve nedensellik analizleri ile incelemişlerdir. Turizm gelirleri ve TÜFE serilerini kullandıkları çalışmalarında değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlamamışlardır. Varyans analizinde ise iki değişkenin birbirini çok düşük oranlarda açıkladıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Coppin (1993) turizme bağımlı Barbados ekonomisinde enflasyonun belirleyicilerini araştırmıştır. 1980 yıllarını ele alan bu çalışmada reel turizm faaliyeti, ithal enflasyon ve faiz oranları gözlenen dönemde enflasyonun önemli belirleyicileri olarak gösterilmektedir. Turizm sektörü hem istihdam hem de döviz kazandırması nedeniyle Barbados ekonomisinde önemli olmasına karşın bu sektördeki büyümenin talep kaynaklı enflasyonu da etkilediği belirtilmiştir.

Turizm ve fiyat ilişkisini inceleyen bir başka çalışma Mangion, Durbarry ve Sinclair'a (2005) aittir. AIDS ve hedonik fiyatlandırma yöntemleri ile Akdeniz turizm bölgeleri bağlamında İngiltere'nin turizm talebini incelemiştir. Çalışmada enflasyon oranlarının turizm fiyatlarını etkilediği, fiyatlardaki değişikliklerin de destinasyon seçiminde turizm talebini önemli ölçüde belirlediğini vurgulamışlardır.

Dwyer, Forsyth ve Rao (2002), turizmde fiyat rekabetçiliğini döviz kurları ve enflasyon bağlamında incelemişlerdir. 1985-1998 yılları arasında, içinde Türkiye'nin de olduğu 19 tane turizm destinasyonunu Avusturya ile karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak döviz kurları ve ülke içi enflasyon oranlarının yüksek olduğu ülkelerin turizmde fiyat rekabet gücünün azaldığı belirtilmiştir.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, VERİLER VE BULGULAR

Çalışmanın amacı Türkiye'de turizm sektöründeki gelişmelerin gıda ve hizmet enflasyonu üzerindeki etkilerinin 2003:1-2018:3 döneminde araştırılmasıdır. Bir bölgeye veya ülkeye olan turizm talebi artıyor ise o yerlerde turizm sektörünün geliştiği söylenebilir. İstatistiksel kullanılabilirliği ve veri kaynakları arasındaki tutarlılığı dikkate alarak turizm talebinin ölçümünde en yaygın olarak kullanılan turist sayısı ve turist harcamalarıdır (Song vd, 2010:64). Bu nedenle çalışmanın ampirik kısmında bu iki değişkene yer verilmek istenmiştir. Fakat alt gruplara göre turist harcamalarının veri sıkıntısı nedeni ile turizm talebini temsilen sadece yabancı ziyaretçi sayısı dikkate alınmıştır. Enflasyonu temsilen ise turizm sektörünün en çok bağlantılı olduğu gıda sektörü ve hizmetler sektörünün altındaki lokanta-otel ile ulaşım gibi TÜFE'nin alt kalemlerinin endeksi kullanılmıştır. Bu sebeple gıda ve hizmetleri içeren iki ayrı model kurulmuştur. Ayrıca 2008 küresel krizi ve 2016 terör olayları nedeniyle ülkeye gelen yabancı ziyaretçi sayısı azalmıştır. Bu nedenle modelde bu dönemleri açıklayıcı iki adet kukla değişken kullanılmıştır. Yabancı ziyaretçi sayısı mevsimlere göre farklılık gösterdiği için hareketli ortalama yöntemine göre mevsimsellikten arındırılmıştır. Modelde değişkenlerin logaritmik formları kullanılmıştır. Bu veriler merkez bankası ve Türkiye istatistik kurumundan derlenmiştir. Çalışma Koca vd.'nin (2016) çalışmaları dikkate alınarak modellenmiştir. Değişkenlere ait açıklamalar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Kısaltması	Değişken Adı	Kaynak
GE	Tüketici fiyat endeksinin gıda ve alkolsüz içecek ana alt grubu	TCMB
HE	Tüketici fiyat endeksinin hizmet (Lokanta-Otel ve ulaşım) ana alt grubu	TCMB
TS	Yabancı ziyaretçi sayısı	TÜİK
DUM1	2008 küresel krizi temsilen kukla değişken	Tarafımdan üretilmiştir.
DUM 2	2016 yılını temsilen kukla değişken	Tarafımdan üretilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımı

Çalışmada değişkenler arasındaki ileri ve geri bağlantıları da ortaya çıkarabilmek için Sims tarafından geliştirilen VAR analizi kullanılmıştır. Sims'e göre değişkenleri içsel ve dışsal olarak değerlendirmek yerine, ekonometrik modelde yer alan her değişkenin diğer bir değişkeni etkileyebileceği ve bu değişkenlerin de diğer değişkenlerden etkilenebileceği varsayımına göre hareket etmek gereklidir (Sims, 1980: 1-49). Böylelikle karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan verilerin içsel veya dışsal değişken olarak ayrıştırma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Çünkü VAR analizinde bütün değişkenler içsel olarak kabul edildiği için, araştırmacıların değişkenlerden hangilerinin içsel hangilerinin dışsal olduğu konusunda karar vermelerine gerek kalmamaktadır (Davidson ve Mackinnon, 1993: 685). Ayrıca VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını sağlamaktadır (Kumar, Leona, Gasking, 1995: 365).

İki değişkenli var modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir. (Gujarati, 2009:747):

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^{p} \beta_i y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i x_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad 1$$

$$x_t = \alpha' + \sum_{i=1}^{p} \theta_i y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \lambda_i x_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad 2$$

Modeldeki α sabit terimi, p gecikme uzunluğunu, ε ise hata terimini göstermektedir. Hata terimlerinin ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit normal dağılıma sahip rassal hata terimleridir. Hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olduğu varsayımına dayanır. Modelin sağ tarafında içsel değişkenlerin geçikmeli değerleri yer alır ve hata terimleri ile arasında ilişki yoktur.

VAR modeli kurulurken durağan olan serilerin kullanılması gerekmektedir. Ayrıca VAR'ın önemli koşullarından biriside bilgi kriterleri tarafından belirlenen VAR gecikme uzunluğunun doğru tahmin edilmesidir. VAR modeli gecikme sayısı p dikkate alınarak p'inci dereceden VAR modeli olarak adlandırılır ve VAR(p) olarak gösterilir (Tarı, 2011:453). Tahmin edilen gecikme uzunluğunda kurulan VAR denkleminin istikrar koşulunu sağlaması, otokorelasyon içermemesi ve değişen varyans sorununun olmaması gerekmektedir.

VAR modeli parametrelerinin doğrudan yorumu pek anlamlı olmamaktadır (Tarı, 2011:453). Bu nedenle turizm sektöründeki gelişmelerin gıda ve hizmet enflasyonu üzerindeki etkileri VAR modeline dayalı olarak 3 farklı teknikle incelenecektir. Bunlar Granger nedensellik, Etki Tepki ve Varyans Ayrıştırma yöntemleridir.

Değişkenler arasında ilişkinin varlığı ve ilişkinin yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. 3 ve 4 nolu denklemler kullanılarak yapılan nedensellik testinde x ve y değişkenlerinin birbirini nasıl etkilediği araştırılır.

$$x_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n} a_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_i x_{t-i} + u_i \quad 3$$

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} a_i y_{t-i} + u_i \quad 4$$

Etki tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini gösteren fonksiyonlardır. Yani sistemdeki her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerinin hatalarına karşı reaksiyonu etki-tepki olarak adlandırılır. Varyans ayrıştırması ise her bir değişkenin öngörü hata varyansının, sistemdeki her bir değişkene yüklenebilecek bileşenlerine ayrıştırma oranı olarak tanımlanmaktadır (Tarı, 2011:453). Böylece şokların değişkenler üzerindeki etkisini oransal olarak ölçmeye yaramaktadır.

4.1. Birim Kök Testi

VAR analizinde serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu nedenle var analizine geçmeden öne serilerin durağanlığını test etmek için en çok kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yapılmıştır.

	Değişkenler	ADF istatistiği		PP test istatistiği	
		Sabit	Sabit ve trendli	Sabit	Sabit ve trendli
Düzey değerleri	GE	1.413088	-1.474722	1.660877	-1.404280
	TS	-2.799991	-3.433219	-2.889765	-3.400567
	HE	1.092233	-0.715674	0.644600	-0.911332
Birinci farklar	GE*	-8.084558	-8.546397	-8.084558	-8.534447
	TS*	-8.295756	-8.429287	-8.336774	-8.537163
	HE**	-3.381542	-3.378365	-3.428412	-3.411828
Kritik değerler	%1	-3.540198	-4.113017	-3.540198	-4.113017
	%5	-2.909206	-3.170071	-2.909206	-3.483970
	%10	-2.592645	-3.170793	-2.592645	-3.170793
*%1, **%5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.					

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

Tablo 3 değişkenlerin ADF ve PP birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Buna göre değişkenlerin tamamı iki test sonucuna göre de seviyelerinde birim kök içermektedir. Bu nedenle değişkenlerin birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir I(1).

4.2. Model 1

Çalışmada turizm faaliyetlerinin genel olarak enflasyon üzerindeki etkisi yerine daha özelde gıda, lokanta-otel ve ulaşım alt kalemleri bağlamında etkisi incelenmiştir. Bu nedenle çalışmada iki ayrı model oluşturulmuştur. İlk olarak turizmdeki gelişmelerin gıda enflasyonu üzerine etkilerini ele alan birinci model aşağıdaki gibidir.

$GE = \alpha_1 + \alpha_2 TS + \alpha_3 Dum1 + \alpha_4 Dum2$ Model 1

GE= Tüketici fiyat endeksi gıda ve alkolsüz içecek ana alt kalemi

TS= Yabancı ziyaretçi sayısı

Dum 1= 2008 küresel krizi temsilen kukla değişken

Dum 2= 2016 yılı terör olaylarını temsilen kukla değişken

lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	96.40314	1.20e-08	-6.890212	-6.173352	-6.611616
2	57.44174	6.40e-09	-7.525511	-6.235163*	-7.024038*
3	**29.60700***	**5.86e-09***	**-7636994***	-5.773158	-6.912644
4	12.51581	7.83e-09	-7.388486	-4.951161	-6.441258
5	23.71137	7.62e-09	-7.485731	-4.474919	-6.315627

Tablo 4. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Not: LR: Olabilirlik Oranı, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi

Kriteri, SC: Schwarz Bayesci

Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

*İşareti, ilgili kriterin uygun bulduğu gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 4 model 1 için optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir. SC ve HQ bilgi

kriterlerine göre gecikme uzunluğu iki olarak çıkmasına rağmen, iki gecikmeli VAR modeli istikrar koşulunu sağlamamaktadır. Bu nedenle LR, FPE ve AIC kriterleri dikkate alınarak modelin gecikme uzunluğu üç olarak belirlenmiştir.

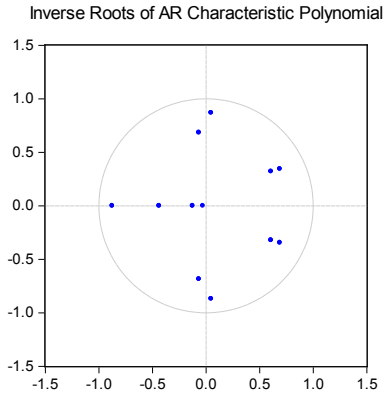

Şekil 1. AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

Şekil 1 VAR modelinin istikrar koşulunu göstermektedir. Buna göre karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde olması VAR(3) modelinin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Lags	LM_stat	Prob
1	14.86079	0.5349
2	23.45124	0.1022
3	18.59788	0.2901
4	24.09849	0.0874
5	23.56877	0.0994

Tablo 5. Otokorelasyon LM testi

Otokorelasyon test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir. Hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan LM testi sonuçlarına göre, %5 anlamlılık seviyesinde modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.

Tablo 6. White Değişen Varyans Testi

Chi-sq	df	Prob
192.8484	180	0.2430

Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için sabit olup olmadığının tespiti için yapılan White Değişen Varyans test sonuçları Tablo 6'de gösterilmektedir. Testin sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Bağımlı Değişken GE		
	Chi-sq	**Prob**
TS**	**6.530980**	**0.0884**
Dum1	2.210829	0.5298
Dum2	3.841258	0.2791
Bağımlı değişken TS		
EG	5.008779	0.1712
Dum 1	0.199948	0.9776
Dum 2*	34.36630	0.0000
*%1 seviyesinde, ** %10 seviyesinde anlamlılığı ifade ediyor.		

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Tablo 7'de gösterilmektedir. Turist sayısından gıda enflasyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durumda turist sayısı gıda fiyatlarının nedenidir.

Period	**S.E**	**EG**	**TS**	**DUM1**	**DUM2**
1	0.024085	100.000	0.00000	0.000000	0.000000
2	0.025333	94.33879	0.622832	1.619166	3.419216
3	0.029853	88.81423	5.405491	3.314130	2.466151
4	0.030123	87.23246	6.746689	3.277378	2.743468
5	0.032794	86.38270	5.891082	3.294962	4.431260
6	0.032951	85.84684	5.980457	3.429916	4.742789
7	0.033944	85.62828	6.279362	3.500685	4.591669
8	0.034069	85.08435	6.762035	3.526404	4.627214

Tablo 8. Varyans Ayrıştırma Tablosu: EG

Gıda enflasyonun varyans ayrıştırma test sonuçları Tablo 8'de verilmiştir. Gıda enflasyonu kısa dönemde kendi şoklarınca belirlenmektedir. İkinci dönemden itibaren ise gıda enflasyonu üzerinde, turist sayısının ve kukla değişkenlerin etkisi artmıştır. Gıda enflasyonunun 4. Dönem sonunda hata öngörü varyansının %6.74'ü turist sayısı tarafından, %3.2'si Dum 1, %2.74'ü ise Dum 2 değişkeni tarafından açıklanmaktadır. İki yıl sonunda ise gıda enflasyonu %85'i kendi şokları tarafından açıklanırken, %6.7'si turist sayısı tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç nedensellik test sonucunu doğrulamaktadır.

Period	S.E	EG	TS	DUM1	DUM2
1	0.070638	0.011420	99.98858	0.000000	0.000000
2	0.087710	0.192098	65.18148	0.339035	34.28738
3	0.088909	1.379307	63.61755	0.965326	34.03782
4	0.091967	3.168552	62.29220	0.938770	33.60048
5	0.094794	3.580319	60.79759	1.123555	34.49853
6	0.096659	3.750373	61.59060	1.083762	33.57527
7	0.097406	3.693093	60.70924	1.155953	34.44171
8	0.098344	4.160896	60.76791	1.206838	33.86435

Tablo 9. Varyans Ayrıştırma Tablosu: TS

Turist sayısına ait varyans ayrıştırma test sonuçları Tablo 9'da gösterilmektedir. Turist sayısı kısa dönemde kendi şokları tarafından belirlenmektedir. 8 dönem sonunda ise turist sayısının %60'ı kendisi tarafından belirlenirken, %34'ü Dum 2, %4.16'sı gıda fiyatlarındaki artıştan, %1.2'si ise Dum 1'den kaynaklanmaktadır. Sonuçlara göre 2016 yılı terör olaylarının yabancı ziyaretçi sayısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.

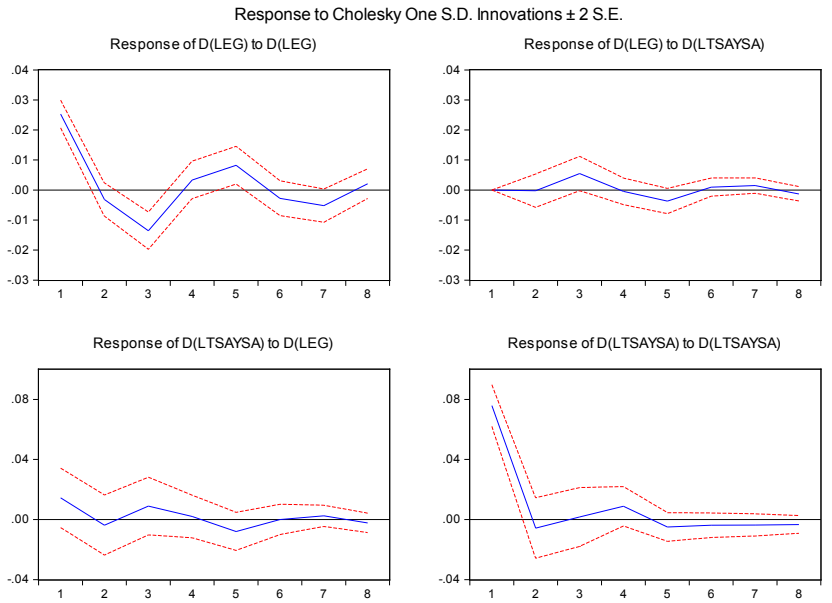

Şekil 2. Etki-Tepki fonksiyonları

Değişkenlerin birbirine ve diğer değişkenlere uygulanan bir birim şok karşısındaki tepkileri Şekil 2'de gösterilmiştir. Turist sayısına uygulanan bir birimlik şok gıda enflasyonu üzerinde üçüncü dönemde pozitif, sonra negatif etki yaparak giderek azalmaktadır. Gıda enflasyonuna uygulanan bir birimlik şokun turist sayısı üzerindeki etkisi ikinci dönemde negatif, üçüncü dönem pozitif, sonraki dönemlerde ise giderek azalmış ve sıfıra yaklaşmıştır.

4.3. Model 2

Lokanta-otel ve ulaşım TÜFE'nin hizmet sektörünün alt kalemlerini oluşturmaktadır. Bu alt kalemler aynı zamanda turizm sektörü ile yakından ilişki içerisindedir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında lokanta-otel ve ulaşım alt kalemlerine ait TÜFE endekslerinin (hizmet enflasyonu) turizm gelişmelerinden nasıl etkilendiğinin belirlenmesine yönelik olarak model 2 oluşturulmuştur. Model 2 aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$HE= \alpha_1 + \alpha_2 TS + \alpha_3 Dum1 + \alpha_4 Dum2$

HE= Tüketici fiyat endeksi hizmet (Lokanta-otel ve ulaşım) ana alt kalemi

TS= Yabancı ziyaretçi sayısı

Dum 1= 2008 küresel krizi temsilen kukla değişken

Dum 2= 2016 yılı terör olaylarını temsilen kukla değişken

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	113.6027	1.36e-09	-9.067744	-8.350884*	-8.789148*
2	28.92937	1.31e-09	-9.109036	-7.818687	-8.607562
3	**27.29952***	**1.27e-09***	**-9.168076***	-7.304239	-8.443725
4	17.30873	1.50e-09	-9.039391	-6.602066	-8.092163
5	11.17128	2.07e-09	-8.788300	-5.777488	-7.618196

Tablo 10. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Not: LR: Olabilirlik Oranı, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi

Kriteri, SC: Schwarz Bayesci

Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

*İşareti, ilgili kriterin uygun bulduğu gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 10 model 2'nin optimum gecikme uzunluğunu vermektedir. SC ve HQ bilgi kriterleri 1 gecikme uzunluğunu işaret etmesine rağmen, bir gecikmeli VAR modeli istikrar koşulunu sağlamamaktadır. Bu nedenle LR, FPE ve AIC bilgi kriterleri dikkate alınarak modelin gecikme uzunluğu üç olarak belirlenmiştir.

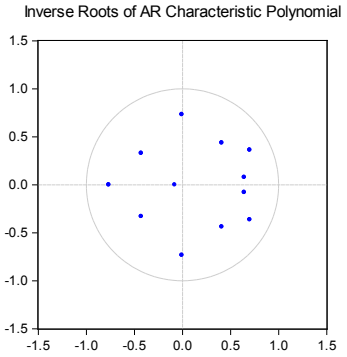

Şekil 3. AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

Şekil 3 VAR modelinin istikrar koşulunu göstermektedir. Buna göre karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisinde olması VAR(3) modelinin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Lags	LM_stat	Prob
1	16.93843	0.3896
2	17.53578	0.3518
3	18.19176	0.3128
4	20.09176	0.2161
5	25.98351	0.0543

Tablo 11. Otokorelasyon LM testi

Model 2'nin otokorelasyon test sonuçları Tablo 11'de gösterilmektedir. Yapılan LM testi sonuçlarına göre, %5 anlamlılık seviyesinde modelde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.

Chi-sq	df	Prob
206.8694	180	0.0829

Tablo12. Değişen Varyans Testi

White Değişen Varyans test sonuçları Tablo 12'de gösterilmektedir. Testin sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu bulunmamaktadır.

Bağımlı Değişken HE		
	Chi-sq	**Prob**
TS	0.570783	0.9031
Dum1	1.586017	0.6626
Dum2	0.776933	0.8550
Bağımlı değişken TS		
HE	5.074261	0.1664
Dum 1	0.429203	0.9341
Dum 2	**33.13157**	**0.000**

Tablo 13. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Tablo 13'de gösterilmektedir. Hizmet enflasyonu ile turist sayısı arasında herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Fakat Dum 2 değişkeninden turist sayısına doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Yani terör olayları turist sayısının nedenidir diyebiliriz.

Period	S.E	HE	TS	DUM1	DUM2
1	0.012267	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.014135	99.56266	0.308016	0.074781	0.054543
3	0.014369	97.97628	0.814486	1.109635	0.099596
4	0.014419	97.34622	1.445391	1.107515	0.100875
5	0.014447	97.11284	1.440191	1.278548	0.168425
6	0.014548	95.81338	1.677472	1.795868	0.713279
7	0.014691	94.06191	1.966675	2.358285	1.613130
8	0.014774	93.15551	2.131146	2.567476	2.145869

Tablo 14. Varyans Ayrıştırma Tablosu: HE

Hizmet enflasyonun varyans ayrıştırma test sonuçları Tablo 14'de verilmiştir. Hizmet enflasyonu kısa dönemde kendi şoklarınca belirlenmektedir. Uzun dönemde de yine çoğunlukla kendi şokları tarafından belirlenmektedir. 8. Dönemin sonunda hata öngörü varyansının %2.13'ü turist sayısı tarafından, %2.5'i Dum 1, %2.14'ü ise Dum 2 değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Period	S.E	HE	TS	DUM1	DUM2
1	0.070593	0.062205	99.93780	0.000000	0.000000
2	0.089538	2.142981	64.23547	0.302792	33.31876
3	0.090293	2.137464	63.93760	0.324012	33.60092
4	0.093287	6.136935	60.39143	0.525965	32.94567
5	0.096049	7.907360	58.45757	0.646900	32.98816
6	0.097486	7.676606	59.31557	0.862344	32.14548
7	0.098399	7.630054	58.52644	0.965436	32.87807
8	0.098830	7.567085	58.49823	0.966336	32.96835

Tablo 15. Varyans Ayrıştırma Tablosu: TS

Model 2'nin turist sayısına ait varyans ayrıştırma test sonuçları Tablo 15'de gösterilmektedir. Turist sayısı kısa dönemde kendi şokları tarafından belirlenmektedir. Fakat ikinci dönemden itibaren turist sayısının %64'ü kendisi tarafından belirlenirken, %33'ü Dum 2, %2.1'i gıda fiyatlarındaki artıştan, %0.3'ü ise Dum 1'den kaynaklanmaktadır. Sonuçlara göre konaklama ve ulaşım fiyatlarından ziyade 2016 yılı terör olaylarının yabancı ziyaretçi sayısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sonuç nedensellik test sonucunu doğrulamaktadır.

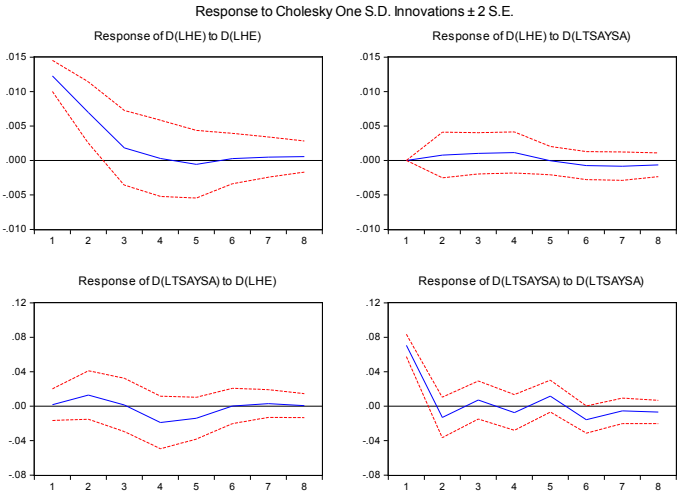

Şekil 4. Etki-Tepki Fonksiyonları

Değişkenlerin birbirine olan etki-tepki fonksiyonları şekil 4'de gösterilmiştir. Turist sayısına uygulanan bir birimlik şokun hizmet enflasyonu üzerindeki etkisinin sıfır dolayında seyrettiği görülmektedir. Hizmet enflasyonuna uygulanan bir birimlik şokun turist sayısı üzerindeki etkisi ise ikinci dönemde artış göstermiş olmasına rağmen dördüncü dönemde negatif olmuş, sonrasında ise sıfıra yaklaşmıştır.

SONUÇ

Ekonomik açıdan en önemli makro göstergelerden birisi enflasyon oranlarıdır. Bu nedenle enflasyona sebep olan ya da enflasyonun sebep olduğu ekonomik durumlar çalışmalara konu olmaktadır. Bu çalışmanın amacı da enflasyon ve turizm arasındaki etkileşimi araştırmaktır. Çünkü turizm sektörü bacasız sanayi olarak tanımlanmakta ve ülkeler açısından önemli bir gelir kaynağı sağlamaktadır. Ancak bu olumlu etkilerinin yanı sıra ekonomi üzerinde negatif dışsallık oluşturup oluşturmadığı da incelenmektedir.

Son dönemlerde enflasyon oranlarındaki artış dikkat çekmektedir. Merkez bankası enflasyon raporlarında bu artışın nedenleri arasında ilk sırada gıda fiyatlarındaki yükselişi göstermektedir. 2016 yılından sonra turizm sektöründeki iyileşmenin de gıda fiyatlarındaki artışa katkı sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca lokanta-otel ve ulaşım gibi hizmet sektöründeki fiyat artışlarında, turizm sektöründeki toparlanmanın etkisi olduğunu belirtmektedir.

Buradan yola çıkarak, Türkiye'de 2003:1-2018:3 döneminde gıda, lokanta-otel ve ulaşım alanındaki fiyat artışları ile turist sayısı arasındaki ilişki VAR analizi ile test edilmiştir. Çalışmada gıda fiyat endeksleri için ayrı, lokanta-otel ve ulaşım fiyat endeksleri için ayrı model kurulmuştur. Modellere 2008 küresel krizini ve 2016 terör olaylarını temsilen kukla değişken eklenmiştir. İstikrar koşulunu sağlayan her iki modele de Varyans ayrıştırma, Etki-tepki ve Granger nedensellik analizleri uygulanarak sonuçlar yorumlanmıştır.

Turist sayısındaki değişimin gıda fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen birinci modelde turist sayısından gıda fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Turist sayısındaki artışın gıda fiyatlarındaki artışa neden olduğu söylenebilir. Ayrıca varyans ayrıştırma test sonuçlarına göre gıda fiyatlarındaki değişimin, 4 dönem sonunda %6.74'ü turist sayısı tarafından açıklanmaktadır. Bu etki 1 sene daha devam etmektedir. Turist sayısındaki değişimin ise 8 dönem sonunda %4.6'sı gıda fiyatları tarafından açık-

lanırken, %34'lük önemli bir kısmının ise Dum 2 kukla değişkeni tarafından açıklandığı görülmektedir. Buna göre, gıda fiyatlarının turist sayısından etkilendiğini, turist sayısının ise öncelikli olarak siyasi, politik ve ekonomik olaylardan etkilendiğini söyleyebiliriz.

Turist sayısındaki değişimin hizmet enflasyonu üzerindeki etkisini inceleyen ikinci modelin sonuçlarına göre lokanta-otel ve ulaşımı kapsayan hizmet sektörü fiyat endeksi ile turist sayısı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Varyans ayrıştırma test sonuçlarına göre ise hizmet enflasyonundaki değişim kısa ve uzun dönemde en çok kendisi tarafından açıklanmaktadır. Turist sayısındaki değişim sadece uzun dönemde hizmet enflasyonunun %2'lik bir kısmını açıklamaktadır. Turist sayısındaki değişimin ise %33'lük gibi büyük bir kısmı dum 2 değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Sonuçlara göre konaklama ve ulaşım fiyatlarından ziyade 2016 yılı terör olaylarının yabancı ziyaretçi sayısı üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Terörün turizm üzerindeki olumsuz etkisi Akın'ın (2018:18) çalışmasında da belirtilmiştir.

Sonuçları genel olarak ele alırsak, turist sayısındaki artışın gıda fiyatlarını arttırdığı söylenebilir. Bu sonuç hem literatür ile hem de Koca vd.'nin (2016) çalışması ile uyumludur. Az sayıda olan diğer çalışmalarda ise gıda ve turizm arasında ilişki bulunamamıştır. Bunun nedeninin turizm sektörünü temsilen turizm gelirlerini dikkate almış olmaları ya da enflasyonu alt kalemleri bazında incelememiş olmaları olabilir.

Turizm faaliyetinin belli aylarda yoğunlaşması talebin özellikle o dönemlerde artmasına ve fiyatların geçici olarak yükselmesine neden olmaktadır. Enflasyon raporlarında da belirtildiği gibi, turizmin yoğun olarak yaşandığı yaz aylarında gıda fiyatları etkilenmektedir. Bu durumu ortadan kaldırabilmek için turizm sektöründeki mevsimselliği azaltarak, faaliyetleri 12 aya yaymak bir çözüm olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

1. Akın, A. (2018), Türk Turizminin Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri, Journal Of Tourism And Gastronomy Studies, 6(3), 3-23.
2. Atay Kayış A. ve Ş. Aygün (2016), Türkiye'de Turizm Sektörünün Enflasyon Üzerine Etkisini Açıklamaya Yönelik Bir Model Önerisi, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, Yıl:1, Sayı:1, 37-57.
3. Bull, A. (1996), The Economics Of Travel And Tourism, 2. Ed., Longman, Australia.
4. Coppin, A. (1993), Recentevidence on The Determinants of Inflationın a Tourism-Oriented Economy: Barbados, Social And Economic Studies, 42(2/3): 65-80.
5. Davidson, Russell ve Mackınnon, James, (1993), "Estimation and Inference in Econometrics", 2nd ed. New York, Oxford University Press
6. Dwyer, L., P. Forsyth ve P. Rao, (2002), "Destination Price Competitiveness: Exchange Rate Changes Versus Domestic Inflation", Journal Of Travel Research,Vol. 40, 328-336.
7. Erbes, R. (1974), Internatinal Tourism And Development Countries, OSCD Publications, Paris.
8. Gujaratı, Damodar N., (2009), "Temel Ekonometri", (Çev. Şenesen, U. ve Şenesen, G.G.), Literatür Yayıncılık. İstanbul.
9. Ilgaz Yıldırım, B., F. Yıldırım ve M. Gülmez, (2017), Türkiye'de Enflasyon ve Turizm Gelirleri İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", Uluslararası İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Özel Sayı:1, 69-81.
10. İçöz O. ve M. Kozak (1998), Turizm Ekonomisi, Turhan kitabevi, Ankara.
11. İçöz, O., (1991), "Enflasyonun Turizm Sektörüne Etkileri" Anatolia Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 19-21.

12. Koca, Y.K., Özmen, M.U. ve Sarıkaya, Ç., 2016. Turizm Gelişmelerinin Gıda Fiyatlarına Etkisi, TCMB, Enflasyon Paroru 2016-4, Kutu 3-2, 37-39.
13. Kumar, V., Leone, R. P. Ve Gaskins, J. N., (1995), "Aggregate And Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. International Journal Of Forecasting", Vol: 11 Issue: 3, 361-377.
14. Mangion, M.L, R. Durbarry ve M.T. Sinclair, (2005), Tourism Competitiveness: Price And Quality, Toursim Economics, 11(1), 45-68.
15. Öztaş K. ve T. Karabulut, (2006), Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
16. Sims, Christopher A. (1980), "Macro Economics and Reality, Econometrica".
17. Song, H, G. Lı, S.F. Witt ve B.Fei, (2010), "Tourism Demand Modelling And Forecasting: How Shoud Demand Be Measured?, Tourism Economics, 16(1), 63-81.
18. Tarı, R. (2011), Ekonometri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
19. TCMB, Merkez Bankası (2017), Enflasyon Raporu, 2017-I.
20. TCMB, Merkez Bankası, (2016) Enflasyon Raporu, 2016-III.
21. TCMB, Merkez Bankası, (2016) Enflasyon Raporu, 2016-IV.
22. TCMB, Merkez Bankası, (2018) Enflasyon Raporu, 2018-III.
23. TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (2008), Fiyat Endeksleri ve Enflasyon, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3, Yayın No:3129, Ankara.
24. Ünlüönen, K., A. Tayfun ve A. Kılıçlar, (2011), Turizm Ekonomisi, 3. Basım, Nobel Yayın, Ankara,
25. Yağcı, Ö. (2003), Turizm Ekonomisi, Detay Yayıncılık, Ankara.